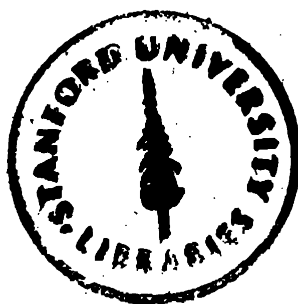

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

C,

ZŘÍZENÍ KRAJSKÉ

V ČECHÁCH.

SEPSAL

DR. BOHUSLAV RIEGER.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1894.

ZŘÍZENÍ KRAJSKÉ

V ČECHÁCH.

SEPSAL

Dr. BOHUSLAV RIEGER.

ČÁSŤ I.

HISTORICKÝ VÝVOJ DO R. 1740.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1894.

Tiskem Jindř. Mercy-ho v Praze.

SVÉMU OTCI

K SEDMDESÁTÝM NAROZENINÁ

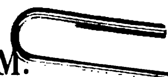
Tiskem Jindř. Mercy-ho v Praze.

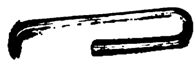
C,

Tiskem Jindř. Mercy-ho v Praze.

SVÉMU OTCI

K SEDMDESÁTÝM NAROZENINÁM.

V létě r. 1884 podnikl jsem studium celého státního života za Josefa II. Po dvou letech pak umínil jsem si obmeziti se zprvu na monografii, i zvolil jsem si předmětem krajské úřady za Marie Terezie i Josefa II. Konečně připojil jsem k tomu historický přehled zřízení krajského v Čechách před Marií Terezií. Nyní odevzdávám veřejnosti prvou část spisu svého dokládaje, že i část druhá, jež má zevrubně vypsati ústrojí i působnosť krajských úřadů v l. 1740—1790 (zvláště působnosť v poměrech poddanských), celkem je připravena a v době ne dlouhé bude moci vyjíti.

Žádaje si shovívavého přijetí své prvé větši práce, pokládám za svou povinnosť vzdáti díky všem, kdož svou ochotou mne v ní podporovali.

Jmenovitě díky činím J. Exc. p. místodržiteli baronu Krausovi za laskavé dovolení, abych mohl užiti archivu místodržitelského.

K upřímným díkům jsem také zavázán místodržitelskému archivářovi p. Karlu Köplovi, dále pp. archivářovi prof. Gindelymu a adjunktovi p. Dvorskému, jakož i archivářovi prof. Emlerovi a prof. dr. Čelakovskému.

Rovněž děkuji p. Fridrichovi Tempskému za přízeň laskavě mně prokázanou.

V Praze, v prosinci 1888.

Dr. Bohuslav Rieger.

Úkolem tomuto spisu původně vytčeným bylo vylíčiti ústrojí a působnosť úřadů krajských v Čechách v době jednoho půlstoletí, 1740—1790. Mělo se ukázati v rámci správy krajské, kterak osvícený absolutismus XVIII. století, nepokládaje za jediný účel státu udržovati právní řád a bezpečnosť, hleděl všemocností svou dosahovati též četných kladných účelův obecného blaha, duševního i hmotného, a kterak cítě k tomu cíli potřebu nových orgánů, prolomil formy středověkého státu stavovského, i vytvořil zeměpanskou byrokracii, jež od těch dob až podnes tvoří základ politické správy Rakouské. Předním nástrojem nové státní činnosti staly se právě úřady krajské v té podobě, jakou jim dala Marie Terezie, jsouce jako prvé instance správy zeměpanské rozprostřeny po celém státním území. Kdežto do té doby provádění veřejných nařízení závisívalo zhusta na dobré vůli soukromých vrchností, a nejčetnější třída obyvatelstva byla vydána v jejich moc měrou dosti neobmezenou, a tudíž byla v první řadě poddána jim a nikoli státu, — tak od té doby nové úřady krajské ze své místní blízkosti kontrolovaly a obmezovaly vždy víc a více moc patrimoniálnou, a moc státní vnikala právě jimi do všech kruhův obyvatelstva, i do těch, jež dosavade nebyly jí přímo dostupny nebo poddány. Zkrátka, úřady krajské, byvše postátěny, takořka mediatisovaly patrimoniálné vrchnosti. Uvádějíce všecky stavy i třídu poddaných do stejného poddanství oproti státu, připravovaly takto rovnosť před zákonem, státní občanství a zároveň nové poměry společenstva. Vůbec celá činnosť správy krajské může nám dobře dolíčiti vlastní povahu a účely osvíceného absolutismu, a vysvětliti vývoj moderního státu; vždyť vývoj veřejné správy obsahuje v sobě takořka kulturní dějiny státu.

Avšak v Čechách správa krajská přece nebyla novotou; působnosť krajských hejtmanů vyvíjela se tu již dříve a ve všech těch směrech, na něž doba 1740—90 plný důraz položila. Proto zdálo se potřebí, rozšířiti původní úkol spisu a podati též úplný historický přehled zřízení krajského v Čechách. Máť se ukázati, kterak český stát míval živé, organické ústrojí, totiž své krajské obce, a jaká vůbec bývala ta samospráva krajská v dobách státu stavovského; máť se ukázati ještě dále, kterak správa zeměpanská vyvíjela se nenáhlým přetvořováním ze samosprávy stavovské, kterak působnosť i ústrojí úřadů krajských za Marie Terezie spočívaly na dlouhém vývoji domácím. Tento vývoj vylíčiti jest potřebou tím důležitější, jelikož prvá instance správy země-

panské byla do dědičných zemí Rakouských zavedena podlé vzoru zemí Českých. V zemích Rakouských vykonávání státních nařízení až do polovice minulého století spočívalo celkem v rukou patrimoniálných vrchností, moc jejich byla vsunuta mezi vládu zemskou a lid; teprve Marie Terezie, opírajíc se o zkušenosti nabyté v zemích Českých, a podlé spůsobu, jak v těchto již před ní moc státem po krajích ustanovená vrchnosti kontrolovala a obmezovala, zavedla úřady krajské i do zemí Rakouských. Vývoj státního života v zemích koruny České stal se tudíž pramenem politického zřízení jiných zemí dynastie Habsburské; protož kdokoli chce poznati vývoj veřejného práva v Rakousku, nemůže se obejíti bez předběžného poznání dějin krajského zřízení v Čechách.

———— ——

§. 1. Vnitřní rozdělení království Českého.

I. „Župy“ za zřízení kmenového a hradového; až 52 počtem. Vznik rozdělení krajského ve 13. století a další jeho vývoj. Dvanácte krajů za Václava IV. Čtrnácte krajů v polovici 15. století. Stálosť tohoto rozdělení; postavení krajů zevnějších v době pobělohorské. Dvanácte krajů z r. 1714 přidělením dvou krajů k jiným. Šestnácte krajů z r. 1750 rozdělením čtyř velikých. — Dodatek o rozdělení zemském r. 1849 a 1854. — II. Plán děliti Čechy na čtvrtě z r. 1627, 1629—30, 1647.

Dlužno tu předeslati, kterak rozdělení zemské vzniklo, kterak se měnilo a dále vyvíjelo. Chováť v sobě obyčejně stopy dávného života národního a společenského, a bývá odleskem a obrazem toho, kterak (na jeho základě) se vyvíjelo samo státní zřízení. Dělba státního území na jisté okresy řídívá se netoliko poměry přírodními, ale i národní povahou, a zvláště jistými skupinami, jež se v národě přirozeně vyvinou; okresy bývají tedy zároveň většími nebo menšími obcemi lidu. Jsou sice také doby, kdy tento organický vliv národa na státní zřízení bývá potlačen, avšak i tehda veřejná moc působí a jedná vždycky na území nějak roztříděném; všecka právomocnosť politická, soudní, i církevní, mívá aspoň své správní okresy, větší nebo menší. Proto dějiny rozdělení zemského jsou vždy podstatnou částí dějin státního zřízení.

Bohužel dějiny rozdělení království Českého nejsou dosud psány. O době starší za Přemyslovců jsou mnohé spory, ježto dosavadní prameny nedopustily rozřešení zcela bezpečného. Také v dobách pozdějších třeba ještě mnohého badání, zvláště co do vědomostí místopisných. Proto bude nám tu spokojiti se přehledem nejnutnějším. —

I. Dělení země české na kraje (zemské rozkrajení) bylo dědictvím po slovanské ústavě hradové. Tato pak spočívala na základech patriarchálního zřízení jednotlivých kmenů potomního národa českého a tedy zároveň na prvotním osazení země těmito kmeny. Již zřízení kmenové a rodové opíralo se o hrady. Když jednotliví kmenové, rozvětvení v čeledě a rody v nedílnosti žijící, osazovali jednotlivá poříčí nebo krajiny, zakládali sobě také své hrady starého slovanského spůsobu (jeden nebo také více), aby tato prostranná hražená místa sloužila k obraně jejich krajin, za shromaždiště a útočiště v době války; tam i v míru soustředil se náboženský a veřejný život národní, odtud vévodové kmenoví vykonávali svoji moc nad krajinami. Povstali sice také hradové a hradcové soukromí; avšak toliko podlé hradů s veřejnou mocí

rozpadávalo se území v jisté správní okresy, zároveň veřejné obce. Těmto hradským obcím a okresům dává se obyčejně název župy.

Tyto okresy zůstaly základem veřejné správy i později, když knížatům vlastního kmene Českého podařilo se pokořiti vévody druhých kmenů, nabyti bezprostředního panství a založiti takto národní i státní jednotu. Převratem takovým v IX. a zvláště v X. století kleslo sice staré zřízení kmenové a rodové, ale knížata česká nabyla tím ohromného majetku po celé zemi, i také soustředila v rukou svých všecku státní moc. Takto dospělo v Čechách zřízení hradové v užším smyslu, v tom se zakládající, že panovníci čeští vládli zemi prostředkem hradů, skrze hodnostáře neb úředníky usazené v jednotlivých okresech hradských. Počet veřejných hradů, tedy i počet hradských úřadův a okresů potom ještě vzrostl kolonisací a lidnatostí, a za Soběslava († 1140) dosáhl asi svého vrcholu. Podobáť se, že potom za krále Vladislava I. diecése Pražská byla rozdělena na dekanáty, a že toto rozdělení církevní bylo pořízeno dle tehdejšího rozdělení politického; tudíž dekanáty, jež se zachovaly déle beze změny, shodovaly by se celkem s hradskými okresy neboli župami, a bylo by ve XII. století tolik žup, kolik bylo tehdáž utvořeno dekanátů. Na základě této these pak počítá se v Čechách uprostřed XII. století asi 52 žup.[1])

---

[1]) V literatuře nacházíme spory jednak o počtu hradských okresů (také v Uhrách udává se počet žup rozličně), jednak o tom, má-li se užívati pro ně názvu župa neboli názvu kraj; říkávalo se ovšem také krátce: Boleslavsko, Žatecko a pod. — Palacký (v Č. Č. M. 1835, potom v Dějinách I, 2, 239 sl., 391 sl.) první k tomu ukázal, že se dekanáty stýkaly se župami; další jeho domněnka, že mimo župy bylo vyšší rozdělení na kraje, shodné s archidiakonáty, nedošla však dostatečného souhlasu. Tomek potom dovozoval shodu mezi dekanáty a župami v Č. Č. M. 1858 a 1859 pojednáním „O starém rozdělení Čech na župy a pozdějším na kraje". Dále i Kalousek podal v Č. Č. M. 1874 „Nový důkaz, že v dávných Čechách dekanáty shodovaly se se župami" (na základě shody hranic krajských s dekanáty); zobrazil pak ke 12. století 52 žup na druhé ze „Tří historických map k dějinám českým" (1885). Výpočet a vymezení těchto žup jsou sice založeny na základě venkovských dekanátů ze 14. stol. (počtem 56), ale spolu dle jiných listin a s potřebným ohledem ke změnám, jež při dekanátech nastaly teprve později během dvou století. Srov. tudíž také velikou „Historickou mapu Čech" od Palackého a Kalouska z r. 1876, i církevní rozdělení, jak se nám zachovalo v „Registrech desátků papežských z dioecezí Pražské" z let 1352—1405 (vyd. Tomek v pojednáních České společnosti nauk 1873). — Naproti tomu Herm. Jireček ve Slovanském právu (II. 174 sl.) spoléhal toliko na listiny a kronisty, a tudíž shledal, že od 11. do konce 13. století uvádí se v nich názvy toliko 36 žup mimo Žitavsko (jak je vypočítal již Palacký I, 2, 391 sl.). Šembera v Č. Č. M. 1875 (str. 60 sl.) a 1878 („O domnělém rozdělení země České a Moravské na župy") nevyslovil se sice o počtu hradských okresů v 11.—13. věku, avšak připouštěl je jen tam, kde se o nich zmiňují listiny. Mimo to však se zálibou opřel se názvu župa, že nelze jeho užívati k označení jistého území či okresu, jelikož prý, nejsouc ani slovem českým, vyskytuje se teprve mnohem později (ve 14. stol.), a to ve smyslu úřadu, nikoliv okresu; tudíž prý sluší mluviti o krajích a nikoli župách. Opaku hájili Brandl v Glossáři (v. župa) a H. Jireček ve Slov. právu

Od těch dob lze pozorovati, že hradských okresů zas ubývalo, ježto hradová ústava začala odkvětati již ve druhé polovici XII. století, a ve XIII. století přišla dokonce do úpadku tím, že církevní korporace i nový stav městský organisovaly se na své půdě samosprávně pod přímou ochranou moci královské. Veřejná moc musila se nově ustrojovati a soustřeďovati; tu i staré okresy hradské, jsouce prorvány a obmezeny obvody eximovanými, spojovaly se ve větší okresy zemské — kraje; zvláště vynikalo Hradecko, Plzeňsko a Žatecko, jež bývaly již někdy knížecími úděly. Za Otakara II. celé státní zřízení bylo již podstatně proměněno, a vedlé pozůstatků zřízení a rozdělení hradského byly již položeny základy zřízení a rozdělení krajského. Počet krajů se zřízením veřejným nedosahoval ve druhé polovici XIII. století ani polovice někdejšího počtu žup; výpočet však je nesnadný. Za kraje počítávají se obyčejně ty obvody, jež měly své organisované veřejné soudy (cúdy krajské), z nemalé části již ve městech sídlící. Ale sluší mluviti zároveň o rozdělení na kraje politické, totiž na větší obvody policejní, vojenské i berničné, jež jak se zdá byly také veřejnými obcemi či sbory; bývala pak sice shoda mezi kraji politickými a soudními, ale byly snad také někdy rozdíly. Pod větším rozdělením krajským udržovaly se ve skutečné platnosti ještě některé menší okresy hradů královských se zvláštní správou purkrabskou nebo vladařskou. Mimo to také celá území: Loketsko (Sedlecko), Trutnovsko (Úpsko) a Kladsko byla již za Otakara II. hromadně a pod výsadami osazována Němci, a tím spůsobem vymykala se potom z pravidelného rozdělení a zřízení krajského. Ostatně i paměť starších žup nebo jich jmen potrvala do XIV. století.[2])

(I. 69, II. §. 27, 28) a nejnověji v Č. Č. M. 1878. Ostatně při otázce správného názvu není sporu o tom, že u Čechů podobně jak u jiných Slovanů bývalo zřízení hradové.

[2]) Tomek r. 1855 v Dějepisu Prahy (I, 336) počítal, že bylo za Václava II. krajů se soudy, tedy úřady s veřejnou mocí sotva 26, nečítáme-li v to Loketsko, Kladsko a Úpsko. Později Čelakovský v Právníku 1878 (49—50), opíraje se o 2. díl Regest uvedl ku konci XIII. století celkem jen asi 16 krajů se samostatnými úřady a soudy, tedy ne mnohem více, než jich bylo o století později za Václava IV. Bezpečilť prý se toliko na výslovné doklady o krajských úřednících (beneficiarii provinciarum), a připustil výjimku pouze vzhledem k nedostatku listin z Čech jižních; počítá totiž mimo Loketsko a Kladsko: 1. kraj Pražský, 2. Kouřimský, 3. Žatecký, 4. Plzeňský, 5. Prácheňský, 6. Stříbrský, 7. Domažlický, 8. Klatovský, 9. Čáslavský, 10. Hradecký, 11. Chrudimský, 12. Boleslavský, 13. Rakovnický, 14. Litoměřický; konečně připouští Písecko a Bechyňsko (nechať starší názvy jejich byly jakékoli). Tomek neuvedl Písecka, za to počítal ještě kraje: Vltavský, Podbrdský, Slánský, Bílinský, Mělnický, Poděbradský, Mýtský, Chýnovský, Doudlebský, Netolický a Bozeňský. — Jakkoli nemohli jsme se pustiti do řešení této otázky, zdá se nám podlé celého vývoje zřízení krajského, že jest ovšem nutno počítati méně „krajů“ soudních resp. i politických, než uvedl Tomek; avšak seznam Čelakovského také nezdá se docela bezpečným. Vůbec jako nerozhoduje vždy pouhý název „provincia“ (někdy districtus) aneb úřad purkrabský, tak nerozhoduje

Ani o celé době Lucemburské nelze posavad podati bezpečný přehled krajského rozdělení, také i proto, že se v něm dály ještě některé změny. Možno, že počátkem XIV. století byly některé řádné soudy (cúdy) i nově zřízeny, jelikož se mohly počítati za zdroj komorních důchodů a jelikož také města královská bažila po tom, aby se v nich odbývaly soudy a vedly desky krajské; neméně některý soud byl aspoň přeložen do jiného sídla. Naopak také zástavy korunního majetku a jiné nepořádky za krále Jana nezůstávaly beze vlivu na platné působení úřadův a tudíž i na zemské rozdělení; to však působilo ještě rušivěji na zbývající menší obvody hradské, nežli na vlastní kraje. Potom Karel IV. hleděl krajské zřízení jak v ohledě soudním, tak i politickém znova povznésti a upraviti; i není nemožno, že by snad na sněmě r. 1355, zaváděje přísněji veřejný řád v zemi, byl ustanovil počet krajů jakožto politických okresův i obcí na 12, kolik se jich vyskytuje za jeho syna Václava IV. Ovšem že v pramenech jmenuje se „krajů“ (provinciae) více, avšak ne vždycky ve smyslu kraje se skutečným zřízením krajským, buď si soudním, nebo politickým, — slušíť také někdy rozeznávati kraje soudní a politické. [8])

---

tu ani pouhé slovo judex provincialis, judicium provinciale, neboť nemusí vždy značiti celý krajský soud (cúdu), nýbrž také jen popravní soud menšího obvodu, jaké trvaly i ve XIV. století; naopak zastavení a soukromé držení sídla úředního nemusilo vždycky vylučiti trvání úřadu vůbec, vždyť i úřady samy mohly býti zastaveny — ovšem sotva se zdarem věci.

[8]) K r. 1355 sr. Pelzel, Karl IV. str. 521. Pokud nejsou vydány listiny 14. století, nelze se dopátrati větší jistoty. — Uvedeme jen několik dokladův o krajích soudních a zároveň o jich poměru ku krajům politickým. V polit. kraji Hradeckém vyskytují se r. 1324 beneficiarii Bydžovští; později však není o nich více zmínky, ano je známo, že v Bydžově držel soud také cúdař Hradecký, a již r. 1311 vladař Hradecký (villicus) byl zřízen „seniorem“ města a okresu Bydžovského (Pozůst. D. Z. I. 64, Reg. III. č. 34, i článek o knize Bydžovské v Právníku 1888 č. 8). Město Mělník vymohlo si za Elišky Přemyslovny vedení desk krajských — tak že v Boleslavsku povstaly 2 soudní obvody — a výsadu tu potvrdil Karel IV. r. 1348 (Pelzel Urkundenb. č. 196; k tomuto obvodu náleželo i bývalé Kamenecko (Bělsko) dle zprávy z r. 1386 v D. D. XIII. 35); je možno, že právě následkem této výsady Mělnické stará cúda Boleslavská byla přenesena do Nymburka (srov. Reg. III. č. 1403 z r. 1327; k úřadu Nymburskému náleželo i Turnovsko dle zprávy z r. 1323, Poz. D. Z. I. 61). Ostatně přicházejí ve 14. století ještě czudarii et urziednikones provinciae Kamycensis (Cod. j. b. II. 2, 338); beneficiarii Raconicenses, svědčící o hranicích mezi Slanskem a „cúdou“ Rakovnickou (D. D. XII., 73 v Č. Č. M. 1877, 194); komorník Pracheňský 1310 (Tab. vet. č. 132), Vodňanský i Písecký (ačkoli Vodňany i Písek byly v dekanátu Bechyňském; Tab. vet. 177, A. Č. IV. 529, Poz. D. Z. 80) a j. Konečně není zcela jisto, že všude bez výminky, kde byli komorníci neb úředníci, aby pomáhali zemským v půhonech a vedení práva, byla posud skutečná cúda s krajskými deskami; aniž sluší zapomínati, že též úředníci soudní vůbec sluli v širším smyslu cudarii (tak cudarii seu beneficiarii districtus Lutomiricensis, cudarii et uředn. prov. Kamyc.; Cod. j. b. II. 2, 337, 338). — H. Jireček ve Slov. Právu (III., 6) kladl do prvé polovice 14. století ještě přetvořování žup na kraje a vypočítává v této

Z doby krále Václava IV. máme však již dva seznamy krajů ve smyslu politických obvodův i obcí. Dle obou bylo aspoň na počátku XV. století dvanácte krajů, kterýž počet byl asi uveden vzhledem k starým tradicím tohoto čísla při vlastních kmetech soudu zemského. Oba seznamy, jak soupis krajů berničných (jenž se zachoval při řádu o vybírání berně v Pražské knize práv), tak i výpočet krajů a kmetů zemských z rukopisu Talmberského, srovnávají se ve jménech 11 krajů, toliko ve dvanáctém se rozcházejíce; počítajíť kraje: 1. Pražský (jinak Kouřimský), 2. Slanský, 3. Žatecký, 4. Litoměřický, 5. Boleslavský, 6. Hradecký, 7. Chrudimský, 8. Čáslavský, 9. Bechyňský, 10. Pracheňský, 11. Plzeňský. Dále uvádí seznam krajů berničných Rakovnicko, seznam kmetů však Písecko. Jakkoli totiž bylo pevným pravidlem počítati 12 krajů, nebylo snad vždycky ustáleno, které kraje se měly uznávati. Uvádí-li seznam kmetů Písecko, lze si to vysvětliti přílišnou rozsáhlostí Bechyňska, k němuž ono dle berničného seznamu náleželo: snad že panstvo kraje Bechyňského domohlo se na čas ještě druhého kmetství, pročež se v té příčině uvádělo Písecko zvláště, na útraty Rakovnicka; potom však v dobách husitských nevelikě Písecko se nezachovalo jako kraj zvláštní, nicméně také nepočítalo se více k Bechyňsku, nýbrž ku Pracheňsku. Podobně i osud Rakovnicka (s berničnými sídly Rakovníkem a Berounem) nebyl stálým, jak vysvítá z vývoje krajů v době následující.[4])

---

době 26 zemských okresů; s tím však nemůžeme souhlasiti. Opíráť on svůj výpočet o seznam provincí z desk dvorských či manských (o tomto srov. později), a dále o berničné a odúmrtní zápisy dané Rožmberkům r. 1338, 1341 a 1349. Avšak nebylo již asi zvláštního soudního úřadu v jednom každém z těch krajů českého jihu, jež tu uvedeny v příčině odúmrtí a spadajících práv královských, totiž r. 1338 v Bechyňsku, Chýnovsku, Pracheňsku, Dúdlebsku, Bozeňsku a Vltavsku, r. 1341 v těchže a mimo to ještě Volyňsku a Netolicku (Reg. IV. č. 575, Palacký I., 2, 397). Však i r. 1349 bylo Rožmberkům zapsáno bernictví v těchže 8 krajích, kdežto přece starší zápis z r. 1336 mluvil pouze o bernictví kraje Pracheňského a Bechyňského (Reg. IV. č. 253, Cod. Mor. VII. č. 932); oba ty zápisy patrně se shodují, jenže pozdější vypsal politické kraje Prach. a Bech. podrobněji uvedením starších jmen 8 provincí; všecky zajisté spadají do archidiakonátu Bechyňského, a názvy shodují se s jeho dekanáty, ač tak, že Netolicko bylo obsaženo v dekanátu Bechyňském, jakož i župa Bech. slula kdysi spolu Netolickou. — Jistě také nelze pokládati za kraje cúdní ony 4 „provincie“, o nichž se praví r. 1337, že náležely k Pražskému úřadu, ani pak provincie Bělinskou a Děčínskou či Lipskou z r. 1341 (denarii fumales kláštera Břevnovského v těchto dekanátech; Reg. IV. č. 420, 1012).

[4]) Seznam krajů berničných vydán Emlerem v Bernaregister des Pilsner Kreises vom 1379, str. V—VI. Lze dovoditi, že berničné kraje již od těchto dob vždy aspoň celkem shodovaly se s obcemi krajskými, s kraji politickými; ovšem právě berničné ohledy spůsobovaly časem některé změny v krajských hranicích. Tak na př. Mělník, jejž berničný seznam přičetl k Litoměřicku, potom skutečně dostal se z Boleslavska do Litoměřicka, — avšak nikoli s celým územím kdysi kmene Pšovanů; Mýtsko (dříve při Hradecku) počítal seznam již ke Chrudimsku. Berničné kraje dělily se tehda dále

Mimo tuto dvanáctku jmenují se za Václava IV. ještě jiné kraje. Desky dvorské (tom. XV.) obsahují tabulam provinciarum z r. 1410, jež uvádí kraje pod 13 číslicemi, ale se 24 jmény; tento seznam zachovával sice paměť některých názvů župních nebo krajských z doby starší, neoznačoval však krajů, jež tehda skutečně měly své veřejné zřízení; měl toliko sloužiti soudu dvorskému v potřebách komorních a soudních.[5])

Vůbec pak místopis krajů ještě ve XIV. století zápasí s velikými nesnázemi. Netoliko že ve XIII. století četné exemce porušily starý úvazek župní často tou měrou, že se pak vždycky nevědělo, kam místa eximovaná polohou svou patřila, ale vůbec místopisné vědomosti bývaly po dlouhé doby chatrné; však i mapy Čech ještě ze XVI. a XVII. století ukazují, jak nedostatečnou bývala známost zeměpisné polohy a míry.[6])

---

dle sídel (sessiones), po nichž berníci krajští berni vybírali, na jisté okresy, jež však s rozděleními zemským stýkati se nemusily, jak vysvítá již z úhrnného počtu 64 sessí. Bylyť počet a položení jejich určeny také dle velikosti a polohy krajův i dle počtu a pohodlí poplatníků, tedy i šlechty nižší a dědinníků. — Rukopis Talmberský byl sice psán teprve kolem let 1503—6, avšak jeho seznam krajů a kmetů padá obsahem svým do doby krále Václava (Palacký v Č. Č. M. 1835 a v Radhostu II. 173; srov. Jirečkovo Slov. P. II. 180). O dvanácti kmetech zmíníme se později.

[5]) Cod. j. b. II, 2, 414; tato tabula uvádí jakožto kraje (dodávajíc pak města, v nichž odúmrtí byla provolávána): I. kraj Hradecký a Mýtský, II. Pražský, Boleslavský, Nymburský, Mělnický, III. Rakovnický a Berounský, IV. Bechyňský a Chýnovský, V. Bozeňský a Pracheňský, VI. Vltavský a Kamýcký. VII. Plzeňský, VIII. Písecký a Dúdlebský, IX. Čáslavský, X. Žatecký, Litoměřický a Mostský, XI. Kouřimský, XII. Chrudimský, XIII. Slanský. Kdyžby se nelišily různé smysly, v nichž přichází slovo provincia, byly by neurovnatelné odpory mezi touto tabulí s jedné a seznamem berničným i seznamem kmetů s druhé strany. I když bychom nehleděli k městům proklamačním a k sídlům berničným, a také ne ke všem jménům krajů v této tabuli, mohli bychom nejvýše rozdělením čísla X. ze 13 čísel udělati 14 krajů (jak jsou v tisku proloženy), avšak ani pak nebylo by tu shody se 14 kraji pohusitskými, jelikož by se pak nemělo počítati Písecko, za to však Podbrdsko (Berounsko). Vůbec je nutno pro 14. století ve příčině krajů s cúdami a deskami užívati tabule této s náležitou kritikou.

[6]) Prof. Sedláček, sledovav staré kraje místopisně, pojednal „O rozdělení Čech na kraje za času panování rodu Lucemburského“ (v Č. Č. M. 1876, s dodatky z r. 1877 str. 194, 637); ale bohužel nerozřešil nám otázky, kolik bylo kdy ve 14. století krajů s cúdami, resp. krajů politických. Přijav tabulam provinciarum z D. D. XV prostě za základ a opíraje se dál o knihy odúmrtní, počítal v této době 24 krajů tak, že v každém z nich předpokládal úřad, beneficium. Tudíž nemohl býti zachován dostatečný zřetel k časovému vývoji, jenž za dlouhou dobu panování rodu Lucemburského měl své měny; mimo to zapletena tu s hlavní otázkou (jaké totiž byly kraje ve 14. století) zároveň snaha další, vysvětliti a vypočítati zároveň starodávné, původní „kraje“ či župy počtem 36 (mimo Trutnovsko), ježto prý se pamatovaly či zachovaly ještě do 14. století v jisté platnosti jakožto „okresy“ těch měst, v nichž odúmrtí statků byla provolávána. Spisovatel neprokázal ani, že by všech 24 krajských názvů mělo ve 14. století svou zvláštní platnost soudní (o některých názvech dá se dokázati opak; sám přiznal ku př. že mu nelze lišiti Chýnovska od Bechyňska, Kamýcka od Vltavska). Tím méně mohl

Ve válkách husitských potom nadobro zanikly krajské soudy, a nebyly víc obnoveny; protož od těch dob trvaly kraje jen jakožto obce i okresy politické. Při tom mimořádné doby XV. století, v nichž vznikla po krajích potřeba landfridů, spůsobily, že namístě 12 krajů předhusitských povstalo a ponenáhlu se ustálilo 14 krajů, oddělením Vltavska a Podbrdí od krajů příliš rozsáhlých. Kromě těchto krajů ve zvláštním postavení stály Kladsko, Loketsko a Chebsko. Užívalo se sic i v XV. stol. o Loketsku a Chebsku názvu kraj, ale správněji jest nazývati je pozdějším obyčejem „kraji zevnějšími", ježto nepodléhaly zřízení zemskému a krajskému tak jako kraje druhé, vnitřní. Také města Pražská nebyla k žádnému kraji počítána; jináče ona sama slula u desk zemských ještě v XVI. stol. „krajem", ač jen z ohledu na platy komorníkům od půhonu a zvodu.

Když r. 1440 uzavřeny krajské landfridy, byli zvoleni hejtmané jen ve 12 krajích, v Kouřimsku, Čáslavsku, Chrudimsku, Hradecku,

ze všech provolacích míst 14. století učiniti starodávné „kraje" čili župy (ku př. v samotném Bozeňsku byla 3 místa provolací, ve Vltavsku i Kamýcku 4 a po době husitské ještě dalších 6), byť tu i byla také mnohá shoda, jakáž konečně vyskytuje se i mezi některými sessemi berničnými a starými okresy župními. Provolávání odúmrtí mělo sice svůj právní význam, i mělo se dle práva díti v příslušném soudním kraji, jakož každé zboží zpupné náleželo k jisté cúdě a k deskám krajským; ale nic víc nemohou dokazovati doklady p. S., jako jsou: 1. že r. 1384 Lovčice (tedy u provol. míst Městce a Bydžova) měly po právu býti provolány v „kraji Hradeckém" a nikoli v Boleslavsku v Nymburku; 2. že r. 1386 Vtelno leželo in districtu Kaminensi (tedy s provolacím místem Bělou) a že tudíž mělo býti provoláno v Mělníku a nikoli v Nymburku; 3. že r. 1383 Radeč u Žandova (v dekan. Lipském) měl býti provolán „v městě svého kraje" v Litoměřicích, kdežto byl provolán v Bělé (dle dokladu předešlého byl by však i pro Bělsko právně rozhodným Mělník); 4. že r. 1475 pustá tvrz Kojice u Labského Týnce (tedy u provol. místa Kolína) měla býti provolána v Kouřimi a ne v Čáslavi. Právě z těchto dokladů je viděti, že po právu rozhodovalo toliko provolání v kraji a zvláště v krajském městě soudním, kde byly desky, nikoli pak v „okresu provolacím". Ovšem že provolání dálo se obyčejně zároveň ve městě statku nejbližším; Maj. Car. čl. 92 (pouhý návrh?) a později nález z r. 1414 mluví o provolání odumřelého zboží „v nejbližším městě", jak to snad praktická potřeba stanoviti kázala (Cod. jur. b. II. 2, 171, 66). Srov. k tomu i čl. 18 a 29 a j. Kn. Rožmb. (vyd. Brandl) o pohánění trhem v městě krajského soudu a mimo to v městě pohnanému nejbližším, a to dle O. z Dubé čl. 79 královském; i půhon nemíval platnosti, byl-li vykonán komorníkem cizího kraje (Pozůst. D. Z. I. 64, 84, 89, 105, Cod. j. b. II. 2 : 391, 394, 397). Z blízkosti statků k jistým provolacím městům, jak byly při soudu dvorském zavedeny, tudíž asi nelze sestrojovati ještě zvláštní právní okresy uvnitř soudních krajů, jakožto prý pozůstatky původních žup nebo krajů. Však tu nesluší také pominouti, že i totéž provolací místo uvedeno při různých krajích (Sušice ad V a VII, Velvary ad II a XIII), a že místa pomezní bývala (dle p. S.) provolávána ve 2 místech; dále bývala odúmrtí při D. D. provolána mnohdy jinde než ve svém „provolacím okresu", ano někdy i v jiném kraji, a to, jak dí sám spisovatel, beze všeho smyslu nebo mylně, aniž by věc došla jaké opravy, tak že tu není bezpečnosti. Podobně i seznam manství podlé distriktů v D. D. XXX. teprve je pln omylů, někdy zcela zřejmých.

Boleslavsku, Bechyňsku, Pracheňsku, Plzeňsku, Žatecku zároveň s Rakovnickem, Litoměřicku a Slansku.

Jména těchto krajů shodují se ještě s 12 berničnými kraji za Václava IV. Snad bylo ještě v paměti pravidlo 12 krajů; ale přece zdá se, že velikost některých krajů vymáhala si jiného rozdělení. Již v této době jmenují se v jiných zprávách také Vltavsko a Podbrdí, jež v oněch nepokojných časech ponenáhlu docházely svého uznání, ačkoli neměly ještě zvláštních hejtmanů, podobně jako i Rakovnicko mělo se Žateckem hejtmana společného. Tím lze si snad vysvětliti, že sám Oldřich z Rožmberka r. 1447 tázal se úředníků desk zemských: „kolik krajóv jest v České zemi a kterak každému kraji říkají?“ [7])

Jistě můžeme počítati čtrnácte krajů od dob krále Jiřího. Ještě sněmovní zápis z r. 1470 o hotovosti krajské uvedl sice jen 10 krajů, mezi nimi Vltavsko, ale nejmenování Plzeňska, Pracheňska, Podbrdska a Bechyňska zakládalo se v tom, že kraje ty byly většinou při straně králi odbojné, jakož známe také pozdější jednotu a společné sjezdy krajů Plzeňského, Pracheňského i Podbrdského z r. 1474 a 1477. Rakovnicko i tehda jmenuje se při Žatecku jakoby krajina odvislá následkem toho, že mělo se Žateckem jednoho společného hejtmana; to však, že některé kraje mívaly své bližší spolky neb styky, ano i společné hejtmany, tak že se pak časem uváděly pospolu nebo podlé sebe, zajisté nezabránilo, aby byly přece zvláště rozeznávány svými jmény, a aby se udržely nadále jako kraje samostatné s vlastní ústavou. [8])

---

[7]) K r. 1440 Palacký IV. 1 : 16, Tomek D. P. VI. 78: ve starých letopisech str. 118 dodati sluší dle přípisu Palackého „pan Zbyněk Zajíc z Hasenburka Řipského“ t. Slanského kraje. — Podbrdí uvádí se r. 1424 v Bartoškovi ap. Dobner I. 148 (srov. o něm i zprávy z r. 1410 v A. Č. III. 273, VI. 17); r. 1442 pak jmenuje se kraj Vltavský v A. Č. I. 374, r. 1467 hejtman kraje Vltavského v A. Č. V. 295. Podbrdí náleželo s Rakovnickem kdysi k území kmene Českého, z něhož po jich oddělení zůstalo na pravém břehu Vltavy toliko Slansko (i s býv. župou Pražskou či Ořechovskou); když pak se Podbrdí odtrhlo od Rakovnicka (náleželoť k němu dle seznamu berničného), malé Rakovnicko přidržovalo se někdy Žatecka. Vltavsko zase náleželo prve dle seznamu berničného k Bechyňsku; při odtrhnutí rozšířilo se něco málo z bývalého území kmene českého, tak že kraj Kouřimský po levém břehu Sázavy nesahal až k Vltavě (s tím může souviseti, že Táboři r. 1442 musili se omlouvati z výboje ve Vltavsku před spojenými 4 kraji východními). Písecko, jež je uvedeno v seznamu kmetů i v tabuli provincí z r. 1410 (pak r. 1402 komorník, r. 1407 kraj v příčině platů komorníkům v Poz. D. Z. I. 80, 92), mizí v době pohusitské úplně; náleželo již k Pracheňsku (prve k Bechyňsku).

[8]) A. Č. IV. 443, 476, VI. 140. Dle zpráv z r. 1475 a 1478 (A. Č. I. 328, VI. 90) byl Burian z Gutšteina hejtmanem kraje Žateckého a Rakovnického; týž a Aleš ze Šternberka byli v době 1440—52 pospolu hejtmany obou krajů zároveň. Podobně r. 1514 mělo nevelké Rakovnicko hejtmany i sjezdy společné s Podbrdím (VII. 79, 66, 91). — V zápisu sněmovním z r. 1472 (IV. 459) o volbě „krajských opravců“ nebyly jmenovány Rakovnicko a Podbrdsko; i to dlužno si tím vysvětliti, že Rakovnicko společně se Žateckem a Podbrdsko s Pracheňskem měly tytéž krajské opravce; však tam

Ustálilo se tudíž v XV. století 14 krajů, 12 známých z dob Václava IV., a mimo to ještě 2 nové kraje Podbrdský a Vltavský; tytéž kraje nacházíme potom vesměs i ve sněmovních usneseních XVI. století, ba potrvaly bez podstatných přeměn do r. 1714. Jiných krajů nebylo.[9]

Jakkoli však kraje v podstatě své se neměnily, dály se během času přece některé změny v jejich rozsáhlosti. Hranice krajské přispůsobovaly se častěji hranicím jednotlivých panství a statků; když totiž některý statek sahal nebo rozšířil se i do kraje sousedního, hledělo se přivtěliti tato sousední místa do kraje, k němuž náležel hlavní statek, tak aby nebylo třeba zemské sbírky děliti. Také snad bylo někdy vhod, z ohledů berničných opraviti nepoměrnost velikých a malých krajů. Vůbec nejsme o starším místopise 14 krajů dostatečně zpraveni, protože, jak se zdá, berní rejstříky bývaly od stavů tajeny a ničeny, aby nemohly sloužiti komoře královské k pozdějším potřebám. Dobrý přehled rozsáhlosti krajů podává nám teprve statistická tabule z r. 1605, zhotovená na základě přiznání, jež v příčině usedlosti byla odváděna krajským berníkům v l. 1596—1604; bezpečné vyměření hranic krajských pak podává důkladné „Rozvržení sbírek a berní“ z r. 1615, jež i v době pobělohorské bylo uznáváno za jistý základ.[10]

Celková stálosť zemského rozdělení na kraje zakládala se v tom, že kraje tvořily vůbec základ zemského zřízení. Ano i tehdáž, kdy státním převratem pobělohorským přestaly vlastní krajské obce, zůstávaly kraje dále společným základem správy stavovské i země-

---

i výslovně jmenováni titéž opravci Kouřimsku, Bechyňsku a Vltavsku pospolu. Podobně r. 1475, 1476, 1477, 1480 Jindřich z Hradce slul hejtmanem krajů Bechyňského i Vltavského (V. 360, VI. 131, 144, 193, srov. i VII. 273 k r. 1467).

[9]) Ku př. Sněmy Č. I. 229—231, 515 a j. Kraje, jež byly ještě rozeznávány při úřadu desk zemských ve příčině platu komorníkům od půhonů, ukazovaly sice snad ještě k obvodům bývalých „malých úřadů“ nebo cúd, ale neznačily již krajů ve vlastním smyslu (s krajskou ústavou), jak o tom přesvědčí malé přihlédnutí. V příčině této jmenuje se ještě za Václava IV. asi r. 1407 19 krajů (Poz. D. Z. I 92): ze 12 krajů předhusitských nevidíme tu Slanska a Bechyňska, uvádí se však Písecko, potom kraj Podbrdský i zvláště vedle něho (sic) Berounský, dále Mýtský, Klatovský, Stříbrský a Sušický (vedle Pracheňska!). Zřízení Zemská z 1500 čl. 127 a z 1530 čl. 125—9 uvádějí v téže příčině jen 10 krajů: zde chybí Čáslavsko, Žatecko, Slansko, Rakovnicko a Podbrdsko, uvádí se však ještě Klatovsko. Teprve Zřízení zem. z 1549 (J 38—40, K 1—2) a z 1564 (F 23—7) uvedla v této příčině 14 krajů politických. — Při platu za zvod počítala se komorníkům Praha za jeden kraj, kraje hned za Prahou ležící za druhý (dle Zř. Z. 1500 čl. 153), další kraje za třetí, i neměli k hranicím zemským více krajů počítati (dle Zř. Z. 1530 čl. 157 a 1549 G 22); dříve počítávali komorníci až čtyry kraje (Ondřej z Dubé, Cod. j. b. II, 2 : 360, 380, 381).

[10]) Výpisy z tabule r. 1605 podal Palacký v „Historických zprávách o lidnatosti země české“ v Č. Č. M. 1834 (Radhost II. 124 sl.), „Rozvržení“ z r. 1615 vydal prof. Sedláček r. 1869 v aktech král. české spol. nauk.

panské; tato pak nemohla se odlučovati od oboru působnosti stavovské, zvláště když k němu náleželo bernictví. Proto i po obnoveném zřízení zemském r. 1627 mohly se změny v rozdělení krajském státi pouze spolupůsobením panovníka i sněmu. Zajímavo jest, že Ferdinand II. i III. skutečně jednali se stavy českými o novém rozdělení země na čtvrtě, že však ono provedeno nebylo (v. níže).

Po Obnoveném zřízení zemském změnilo se však postavení krajů zevnějších. Krajiny ty sice nikdy nebyly zvláštními korunními zeměmi, ale přece mívaly své výsady a zvláštnosti; Chebsko jakožto zástava říše německé, Loketsko (kdysi česká župa Sedlecká) jakožto zvláštní kraj zřízení manského, Kladsko (kdysi zemská župa) jakožto hrabství, jež bývalo pod zvláštními knížaty, a potom bylo přikoupeno koruně. Nebývaly zastoupeny na sněmích, ale král český k žádosti sněmů zvláště přiváděl je k tomu, aby jakožto příslušenstva království českého společně snášely nějakou část břemen zemských. Již dříve musily vésti boje se snahami, přivtěliti je zcela království Českému; v době pobělohorské konečně podlehly; vše to nemůžeme tu však šíře líčiti. Ve válce třicetileté zanikl úřad hejtmana německých lén koruny České v Loketsku a Chebsku, a byl přenešen r. 1651 na komoru appellační. Výsady Loketska ze XVI. stol., že samo mohlo navrhovati své krajské hejtmany, nebylo více šetřeno; Loketský krajský hejtman býval pak zároveň král. komisařem při stavech Chebských (městě i kraji); Kladsko mělo ještě svého zvláštního hejtmana. Mimo to s Loketskem a Kladskem přestalo se již v prvé polovici 17. století o každou berni zvláště vyjednávati; obě krajiny i Chebsko pak přispívaly k berním od sněmu svoleným dle jistých proporcí, jež časem byly ještě měněny. Když tedy Ferdinand III. r. 1644 slíbil českému sněmu, že Loketsku a Kladsku přikáže účastniti se pravidelně zemských sněmů, poněvadž prý již Ferdinandem II. byly k ostatním krajům připojeny, nebylo již pochybno, že aspoň Loketský kraj záhy přestane se lišiti od krajů vnitřních. Bylo tedy s Loketskem již v XVII. století vlastně patnácte krajů, ač tytýž mluvíváno také jen o čtrnácti. Kladsko a Chebsko odporovaly déle podobnému sjednocení, teprve r. 1714 k rozdělení krajskému bylo připojeno také Chebsko.[11])

Počet krajů byl se schválením stavů českých změněn teprve r. 1714, tak že království České mělo obsahovati opět jen 12 krajů, jako v době předhusitské. Příčinou změny takové byly nutné opravy v bernictví, zvláště zavedení filiálních kas krajských a nová instrukce krajských hejtmanův o berní exekuci.

---

[11]) Srov. Tomkovy Sněmy České dle Obn. Zř. Z. str. 93—5; Kalouskovo Státní právo str. 109.

Karel VI. totiž záhy naléhal na opravy ve vedení krajské správy (zvl. berničné), a proto v květnu r. 1713 nařídil též uvážiti, jak by se samy kraje lépe rozdělily. Panovník dal o tom učiniti přednesení českému sněmu, zahájenému v Plzni v listop. r. 1713, a tento zřídil svou zvláštní komisi, aby dle cís. reskriptu uvážila, jak by se dosáhlo poměrně stejné velikosti krajů, tak aby agenda krajských hejtmanů byla stejnější, a též aby obyvatelé nikde nebyli příliš vzdáleni krajských úřadů. Komise ex parte statuum jednala o věci s tajným čes. dvor. referendářem Max. Fr. z Deblinu; nechtěla sice roztrhovati staré kraje, avšak uznala, že by království České „bez obtížnosti nebo rozdvojení panství a statků“ skutečně mohlo býti rozděleno na 12 krajů, nečítajíc v to král. města Pražská. Přispělo k tomu snad také to, že stavové čeští, chtějíce ušetřiti nákladu, umínili tehda zříditi menší počet kas, než bylo dosud krajů; i bylo tedy nutno připojiti menší kraje k větším. Sněm v červenci r. 1714 v Praze uznal návrh komise za prospěšný, i zaslán tedy panovníkovi, jenž dne 3. srpna schválil nové rozdělení krajů, tak že začátkem vojenského roku 1715 (1. listop. 1714) mělo vstoupiti v platnosť. Skutečně bylo v říjnu krajským hejtmanům nařízeno, vyhlásiti změnu po krajích; potom také sněm v prosinci t. r. pojal nové rozdělení země mezi články svého snešení.

Nastaly tím tyto změny: 1. kraj Loketský i s Chebskem a panstvím Falknovským vtažen do kraje Žateckého; 2. kraj Slanský připojen k Rakovnickému, a krajským městem obou ustanoven Rakovník; 3 kraj Vltavský připojen k Podbrdskému, a oba zvány pak po kraj. městě krajem Berounským. V obvodech krajů málo co se měnilo; některé vzdálené vesnice panství Brandýsského, jež náležely dosud ku Kouřimsku, tvoříce zvláštní enklavu v Boleslavsku, připočtěny konečně k tomuto, — také město i panství Mělnické se Šopkou (Pšovkou) přiděleno od Litoměřicka opět kraji Boleslavskému.[12])

---

[12]) Listiny archivu místodrž. K 26: 3; články sněmu z 1713—4 (str. 65—7); Weingarten Codex str. 716 b. Ve stavovské komisi byli: nejv. purkrabí Jan hr. z Vrtby, svět. biskup Daniel Jos. Mayer, Gottfried Herbst, Jan hr. Šaffgoč, Frt. Markvart z Hrádku, Václav Hložek ze Žampachu, Jan Frt. Crusius. — Také sněm r. 1715 (str. 54) opětně potvrdil nové rozdělení. Mělyť zajisté stavovská komise i výbor zemský přece ještě r. 1715 dělati s podrobným sepsáním krajů dle zpráv kraj. hejtmanů nebo berničného úřadu vzhledem k rollám visitačním; zhotoven tedy výkaz všech panství a statků dle nového rozdělení na kraje, toto vtěleno i do desk zemských. Jednalo se též o jiné změny nebo potíže; na př. klášter v Plasích žádal za přivtělení některých svých pozemků z Rakovnicka do Plzeňska; hospodářští úředníci Brandýsští odpírali platiti jaké daně do Boleslavska; o Štětí bylo rozhodnuto, že má patřiti in contribuendo k Boleslavsku, ale v příčině vojenského ubytování k Litoměřicku, a j. Proto arci r. 1750 repraesentace a komora odporujíc tehda navrženému novému rozdělení krajů, mohla se toho dovolávati, že podobné změny vedou k nesnázím a spletkám, jak se bylo stalo r. 1714, kdy prý pořádek byl zaveden teprve ponenáhlu v následujících letech.

Ostatně lze vůbec souditi, že v Čechách ani během celého století (1615—1714) na krajských hranicích mnoho se nepromĕnilo.[13])

Nové rozdělení krajské nezůstalo však dlouho beze změny; obecné reformy za Marie Terezie v polovici XVIII. století způsobily, že r. 1751 4 veliké kraje byly rozděleny na polovice, tak že počet krajů v Čechách vzrostl ze 12 na šestnácte. Již berničný recess se stavy Českými z 30. července 1748 vedl k nové soustavě berní a vojenské, a r. 1750 následovalo veliké vyšetřování „status contributionalis" po všech krajích zvláštním cís. komisařem Frt. hrabětem Larischem. Obojí mělo v zápětí svém reorganisaci krajského zřízení; i zdálo se k lepšímu úřadování nutno, změniti také samo rozkrajení.

Tentokráte však centralistický absolutismus nepředložil návrh na změnu krajského rozdělení českému sněmu. Svémocné jednání maskováno před veřejností tím, že se mluvilo o potřebě, ustanoviti v krajích pouze po jednom krajském hejtmanu, jak bylo na Moravě, a že se přece dopouštělo, aby ve větších krajích zůstali hejtmané dva: každému z nich pak mělo býti přikázáno zvláštní „oddělení" kraje. Mělo se zdáti, že se nejedná o nové rozdělení krajů; takové stanovisko vyslovilo aspoň direktorium in publicis et cameralibus ve svém přednesení ze dne 14. ledna 1751.[14]) Marie Terezie sice poručila odbývati o této záležitosti poradu ještě s náčelníky stavů českých, kteří tehda byli ve Vídni: s nejvyšším purkrabím hrab. z Kolovrat a nejv. zemským maršálkem i komorníkem hrab. z Bouquoy. Ti s návrhem souhlasili, žádajíce pouze tolik, aby větší kraje byly rozděleny jen tak, že každý hejtman měl k svému dohledu míti místa zvláště přikázaná; to ovšem nezdálo se znamenati velikou změnu, ježto krajští hejtmané již od r. 1748 dělívali se o svůj kraj mezi sebou. Potom ještě mimořádné sezení direktoria

---

[13]) Tak Kalousek v Č. Č. M. 1874 (str. 159 sl.); úsudku toho došel srovnáním „rozvržení sbírek" z r. 1615 s Homannovskou mapou král. Českého z r. 1730—40, jež udává také ještě 14 krajů, jak byly do r. 1714. Podlé Homannovské mapy je 14 krajů znázorněno na třetí z Blalouskových „Tří histor. map" 1885; ale sluší při tom pro dobu starší pamatovati, že město i panství mělnické se Šopkou před r. 1714 patřily do Litoměřicka, že Choceň patřívala někdy k Hradecku, Konopiště a Benešov k Vltavsku a že i část panství Brandýsského na pravém břehu Labe (Stará Boleslav a j.) patřívala také ku Kouřimsku. — Na veliké mapě království Českého od Jana Kryšt. Müllera z r. 1720 zobrazeno 12 krajů z r. 1714.

[14]) „Um aber auch bey dem Publico kein Aufsehen zu erwecken, dass man mit der Creyss-Eintheilung in Böheim eine Aenderung gemacht, so glaubte man die alte Eintheilung der 12 Creysen und ihrer Nahmen völlig beyzubehalten und die in denen vorhin besagten 4 grösseren Creysen gemachte Separation nur mit dem Nahmen des Antheils, wovon die Separation den Nahmen hat, zu distinguiren, mithin zum Exempel in dem Bechiner Creyss die erste Abtheilung Bechiner Creyss Taborer Antheils, die andere aber Budweiser Antheils u. s. w. in anderen Creysen zu benennen" (Arch. min. vnitra III. A. 5).

z 18. ledna 1751, jemuž bylo přítomno 5 zástupců českých stavů, usjednotilo se upraviti expedici ve formě, jakou vláda žádala. Lze tedy říci, že i nové rozdělení krajů za Marie Terezie stalo se konečně v jistém srozumění se stavy.[15])

Reskript ze dne 23. led. 1751 resolvoval tedy skutečně, „že sice starý počet, rozdělení a názvy krajů mají zůstati beze změny, ale kraje Bechyňský, Plzeňský, Žatecký a Královéhradecký v uvážení veliké jejich rozsáhlosti a množství příslušných individuí mají býti separovány ve 2 oddělení, a přece rozeznávati se jen názvem podílu (Antheil).“ Reskript mluvil dále jen o 12 krajích, o 4 větších a 8 menších, a přec o 16 dílech. Větší kraje rozděleny na podíly, zvané dle sídelního města krajského úřadu, takto: 1) Bechyňsko na podíl Táborský a Budějovický, 2) Plzeňsko na podíl Plzeňský a Klatovský, 3) Žatecko na podíl Žatecký a Loketský (s okresem Chebským), 4) Královéhradecko na podíl Královéhradecký a Bydžovský. Ostatní kraje zůstaly beze změny. Bylo sice z prvu navrženo 18 podílů, tak aby se rozdělily i kraje Pracheňský a Chrudimský, jakožto prý veliké; ale nestalo se to, protože obsahovaly většinou veliká dominia, tedy méně „individuí“, tak že tam krajští hejtmané měli méně práce.[16])

Hned v následujících létech začalo se užívati místo názvu „podíl“ také slova kraj, a ponenáhlu zobecnělo, že království České je rozděleno na 16 krajů, tolik, kolik bylo krajských úřadů.[17]) Jakkoli potom ještě za Marie Terezie začala vystupovati myšlénka nová, totiž děliti kraje dále na okresy (s exponovanými krajskými komisary), nedotkla se samého rozdělení krajského ani za Josefa II., a toto zůstávalo celkem v platnosti po celé století.[18]) Teprve r. 1850 musilo ustoupiti novému

---

[15]) Arch. min. vnitra III. A 5.

[16]) Arch. místodrž. Contrib. H 5, s. n. 1; kopiář 138—156.

[17]) Nicméně užívalo se v aktech jednotlivě také ještě názvu krajských podílů; tak ještě za Josefa II. ve zprávě guberniální komise z 25. května 1781 o lepším obsazení krajských úřadů (Contrib F 2, ad 1).

[18]) K jednotlivým změnám krajských hranic nelze tu přihlížeti. Podrobný přehled krajů z r. 1848 podal Palacký ve svém „Popisu království Českého“; z map sluší uvésti podrobnou mapu Karla ryt. z Rummersberga z r. 1844. — O dělení krajů českých na okresy za Marie Terezie a Josefa II. bude nám jednati později. Zde jen uvedeme, jak české gubernium dne 29. května 1778 poprvé navrhlo „podíly“ a „stanice“ (sídla) okresní (návrhy ty sloužily za základ jednání pozdějších): 1) v Klatovsku měly býti stanice: Klatovy, Horšův Týn, Přestice; 2) v Žatecku: Žatec, Kadaň, Most (kraj. hejtman navrhoval Louny místo Kadaně); 3) v Budějovicku: Budějovice, Krumlov, Nové Hrady (kraj. hejtman: Podhrad u Hluboké, Třeboň, Krumlov); 4) v Chrudimsku: Chrudim, Landškroun, Polička (hejt.: Chrudim, Litomyšl, Vys. Mýto); 5) v Táborsku: Tábor, Jindř. Hradec, Pelhřimov; 6) v Čáslavsku: Čáslav, Něm. Brod a Vlastějovice na Kralovicku (h.: Jeníkov, N. Brod, Ledeč); 7) v Plzeňsku: Plzeň, Stříbro, Planá; 8) v Kou-

zřízení politické a soudní správy a tudíž i novému zemskému rozdělení na kraje a okresy. A tak mnohé kraje české potrvaly do nedávné doby až na 500 let bez podstatných změn. —

(Dodatek.) Budiž tu dovoleno, osvětliti konečně i poměr mezi kraji, jaké byly do r. 1850 a jaké jsou dnes.

Do r. 1850 bylo v království Českém těchto 16 krajů: 1. Berounský, 2. Kouřimský, 3. Rakovnický, 4. Litoměřický, 5. Boleslavský, 6. Bydžovský, 7. Hradecký, 8. Chrudimský, 9. Čáslavský, 10. Táborský, 11. Budějovický, 12. Pracheňský, 13. Klatovský, 14. Plzeňský, 15. Loketský, 16. Žatecký.

Zrušením poddanství nastala však potřeba, aby stát znova organisoval zeměpanské soudy i politické úřady; dle toho pak tvořeny nové správní okresy. Základy nového zřízení soudního byly dány nejv. rozhodnutím ze 14. června 1849, organisace úřadů politických pak nejv. rozhodnutím ze 4. srpna 1849, — a v království Českém byly provedeny cís. nařízením z 26. června, resp. výnosem min. vnitra z 9. srpna 1849 (říš. z. č. 295 a 352). Základními jednotkami v rozdělení zemském, soudním i politickém, staly se od té doby nové soudní okresy. V politickém ohledu nastoupilo toliko 7 krajů s krajskými vládami (Kreisregierungen), jimž podřízeno 79 okresních hejtmanství; tytéž kraje v ohledu soudním rozpadaly se na obvody 13 zemských (t. j. krajských) soudů, se 43 okresními soudy trestními, 210 soudy okresními. Bylo tedy celé rozdělení zemské toto: 1) kraj Pražský (zem. soud Pražský, 4 okr. s. tr., 8 hejtmanství, 24 okr. s.); 2) kraj Budějovický (zemské soudy Budějovický a Táborský, 6 o. s. tr., 9 h., 31 o. s.); 3) Pardubický (z. s. Kutnohorský a Vys.-Mýtský, 6 o. s. tr., 11 h., 27 o. s.), 4) Jičínský (z. s. Královéhradecký a Jičínský, 9 o. s. tr., 16 h., 39 o. s.); 5) Českolipský (z. s. Liberecký a Českolipský, 5 o. s. tr., 10 h., 24 o. s.); 6) Chebský (z. s. Mostský a Chebský, 6 o. s. tr., 12 h., 34 o. s.); 7) Plzeňský (z. s. Plzeňský a Písecký, 7 o. s. tr., 13 h., 31 o. s.)[19])

Avšak již kabinetní list z 31. pros 1851 předepsal zase nová pravidla organisační; tudíž pak nařízení ministerstev vnitra, spravedlnosti

---

římsku: Praha, Kolín, Vlašim (h.: místo Prahy Ouřiňoves nebo Říčany); 9) v Rakovnicku: Praha, Rakovník, Roudnice (h.: místo Prahy Slané); 10) v Berounsku: Praha, Dobříš, Sedlčany (h: Beroun, Nový Knín, Sedlčany); 11) v Loketsku: Žlutice, Ostrov (Schlackenwerth) nebo Loket, Cheb; 12) v Boleslavsku: Ml. Boleslav, Turnov, Jablonné; 13) v Litoměřicku: Litoměřice, Ústí, Česká Kamenice; 14) v Kralohradecku: Král. Hradec, Trutnov, Rychnov (h.: vedlé posledních Král. Hradec aneb Opočno); 15) v Bydžovsku: Bydžov, Hostinné (h.: Poděbrady, Jičín); 16) v Pracheňsku: Sušice, Písek, Blatná, Prachatice (Archiv místod. Contrib. A 2, ad 1).

[19]) Celé politické i soudní rozdělení znázornil Schmidt na mapě ve své „Monographie des böhm. Appellationsgerichtes“ 1850.

a financí z 9. říj. 1854 ř. z. č. 274 vyhlásilo zase nové politické i soudní zařízení království Českého. Utvořeno třináct krajův s 13 kraj. úřady v městech krajských a s 15 kollegialnými soudy tak, že ve 2 krajích bylo po 2 krajských soudech. Okresních úřadů bylo 207, a sice 187 úřadů smíšených, v nichž politická správa byla spojena s okresním soudem, a 20 pouhých politických úřadů okresních (ve 13 kraj. městech, v Č. Lípě, V. Mýtě, Karlíně, Klatovech, Litomyšli, Jindř. Hradci a Rychnově); v Praze zřízen magistrát, podřízený přímo místodržitelstvu, v Liberci pak magistrát pod krajským úřadem Boleslavským. Utvořeny tedy kraje: 1) Budějovický (kr. soud v Budějovicích, 15 okresů); 2) Boleslavský (kr. s. v Ml. Boleslavi a v Liberci, 17 okresů a město Liberec); 3) Chrudimský (kr. s. v Chr., 12 okr.); 4) Čáslavský (kr. s. v Kutné Hoře, 14 okr.); 5) Chebský (kr. s. v Chebu, 19 okr.); 6) Jičínský (kr. s. v J., 16 okr.); 7) Královéhradecký (kr. s. v Kr. Hr., 13 okr.); 8) Litoměřický (kr. s. v Litoměřicích a v Č. Lípě, 19 okr.); 9) Plzeňský (kr. s. v Plzni, 18 okr.); 10) Písecký (kr. s. v Písku, 13 okr.); 11) Pražský (zemský soud v Praze, 20 okr.); 12) Žatecký (kr. s. v Mostě, 15 okr.); 13) Táborský (kr. s. v Táboře, 16 okr.).

Krajské úřady v království Českém byly však jakožto rozhodující politická instance po nedlouhé době nařízením státního ministerstva z 23. října 1862 ř. z. č. 73 zrušeny. Po oddělení správy politické a soudní stala se politickou instancí toliko hejtmanství okresní. Tudíž rozdělení zemské na 13 krajů pozbylo svého významu v ohledě politickém — s tou výjimkou, že na základě min. nařízení z 31. července 1868 ř. z. č. 114 (o zařízení politických úřadů v království Českém) představení politického úřadu míst krajských podrželi ještě jistá zvláštní práva oproti politickým úřadům okresním. V moderní samosprávě kraje nedosáhly žádného významu. Naproti tomu jsou kraje dnes ještě podkladem krajských soudů (tak jako kdysi v dobách předhusitských bývaly podkladem krajských cúd).

II. — V dobách 30leté války zrodila se myšlénka, děliti království České na čtvrti, tak jako měly své čtvrti Rakousy; Ferdinandové II. i III. jednali o tom s českými stavy, ale bez úspěchu. Nicméně nechceme zde pominouti tohoto plánu, aby se ukázalo, proč asi šlo o změnu, a kterak zůstalo konečně při starobylém rozkrajení země České.*)

Byla to česká komora, jež prvně r. 1627 mínila, aby mezi jinými královskými proposicemi bylo vzneseno na stavy, zdali by nebylo radno, rozděliti království České na čtyři čtvrti; čtvrť Pražská mohla by prý obsahovati dva nebo tři kraje nejbližší, další kraje přidělily by se čtvrtím ostatním. Česká komora totiž, domáhajíc se nového způsobu berně (z lánů), hledala zároveň nový způsob, jakby se berně

*) Srovn. také později o hejtmanech čtvrtních.

vybíraly snadněji než dotud; musilyť tehda vrchnosti z celé země odváděti berně do Prahy do berničného úřadu. Bylo by sice bývalo přirozeno, zřizovati opět berníky krajské ze stavů; ale tento ústav nebyl české komoře vhod, protože snad chtěla míti nástroje závislejší a za menší náklad. Proto právě navrhla, aby země byla rozdělena pouze na čtvrti, tak aby vždy v jednom městě každé čtvrti byli dosazeni dva berniční písaři, již by z celé čtvrti vybírali daně, a odváděli je do Prahy vrchnímu berničnému úřadu. Avšak Ferdinand II. tehda po úradě, kterou byl v Praze konal, nepřistoupil ještě k návrhu české komory a nedal přednésti jej stavům.[20])

Než po dvou létech panovník vrátil se k této myšlénce a uložil svým komisarům ke sněmu v prosinci r. 1629, vyslechnouti české stavy, zda by nebylo lépe rozděliti zemi na pět krajů tak, aby jedním krajem byla Praha s okolím na pět mil, dosavadní kraje pak aby tvořily čtyři kraje stejně veliké. Praviloť se, že „rozličné“ rozdělení na kraje bylo dosud spojeno s obšírnostmi, spletkami a nepořádky. Snad že nepoměrnosť krajů dávala se cítiti v bernictví tím více, že některé byly válkou silně zpustošeny.

Sněm r. 1629, maje podati své návrhy k dalšímu rozhodnutí panovníkovu, kázal sobě přednésti dobré zdání (nám neznámé) o lepším rozdělení „krajů“, jež místodržící byli již podali panovníkovi; ačkoli pak podobný plán mohl koncem svým směřovati ku podvrácení staré ústavy krajské, přece sněm přistoupil k němu zúplna! Stavové vyvolili ze sebe zvláštní komisary nebo deputované, po jednom ze tří vyšších stavův a dva měšťany, a žádali pak Ferdinanda, aby nové rozdělení krajů dal provésti podlé společného uvážení nejvyšších úředníkův a soudců zemských s komisary od stavů samých zvolenými.[21]) Tu Ferdinand přikázal místodržícím, aby spolu se zástupci stavů (o příštím soudu zemském) ještě jednou pilně uvážili rozdělení krajův, a pak aby podali návrhy konečné. Podlé nového rozdělení chtěl nově upraviti církevní diecése, aby tím také katolická reformace nabyla nové posily; vedlé příčin berních měl i pohnutky náboženské.

Návrhy komise, jež mínila království České rozděliti na pět částí, byly v skutku v březnu r. 1630 zaslány (s mapou) do Vídně. Avšak panovníkovi tenkráte nezdálo se býti vhod, aby Praha s okolím („revírem“)

[20]) Zpráva české komory z 23. X. a král. proposice z 30. X. 1627 (říš. fin. arch., op. v zem. arch.).

[21]) Instrukce sněmovních komisarů z 20. listop. 1629 (archiv arcib.); sněm z 10—20. pros. 1629 str. 17. Do komise byli zvoleni: svět. biskup Šimon Horšteinský z Horšteina, Wolf Ilburg říš. hrabě z Vřesovic a z Doubravské Hory, Adam Jiří Kokořovec z Kokořova, a z městského stavu: Frant. Cortesi z Peregrýnu i Jan Melcar z Breitenbergu. (Sněm z 1630 na místě Adama Jiřího Kokořovce zvolil Jiřího Petra Kokořovce, a z měst. stavu vypustil Jana Melcara z Breitenbergu.)

tvořila zvláštní kraj. Proto zas uložil místodržícím spolu se zástupci stavův uvážiti (o příštím soudu komorním), jak by se země dala rozděliti toliko na čtyři rovné části, tak aby v každé čtvrti zůstalo jedno sídlo biskupské; král. „sídelní" město Praha jako dříve mělo býti vyňato z krajského rozdělení, také žádný z dosavadních krajů neměl prý býti rozdělen nebo přidán k jinému, ani něco z něho odňato.

Komise vyhověla v srpnu t. r. novému přání panovníkovu potud, že rozdělila též okolí Pražské mezi čtyři čtvrti zemské. Tentokráte panovník sice schválil nový návrh, avšak toliko s výhradou: aby z trvajících krajů nebylo nic odtrženo, aby také všecka místa (obce), jež do té doby v jistém kraji nebo společně s ním zemské berně platila (tedy jisté enklavy), zůstala při kraji tom i nadále ve příčině berní. Patrně nezdálo se mu snadno, hýbati kraji dosavadními; aspoň snad nechtěl staré kraje potlačiti zúplna, arci však chtěl dosíci vyššího politického a církevního rozdělení na čtvrti, — a jedině ve čtvrtích chtěl ustanoviti hejtmany, nikoli více ve krajích.

Nicméně místodržící setrvali na návrhu, jak byl prve podán, pravíce, že pokud možno nerušili starých krajů, že však se to nemohlo státi zúplna, dílem proto, že území bylo přirozeně děleno řekami, dílem žeby mnozí obyvatelé byli vzdáleni „krajských" (čtvrtních) měst až na 20 mil, a žeby potom některá čtvrť byla mnohem větší než jiná. Však prý jejich návrh nijak nebyl na ujmu bernictví, nýbrž sloužil jen dobrému pořádku a hlavně také pohodlnějšímu zařízení církevních diecésí, tak aby kněží byli blíže svých biskupů. Tím Ferdinand dav se přesvědčiti, schválil dne 14. září r. 1630 rozdělení Českého království na čtvrti (nám neznámé), jak mu bylo navrženo z Prahy. Sněm svolaný v prosinci t. r. jednal pak již jen o instrukci a platu nových hejtmanů čtvrtních; nemoha té věci na rychlo vyříditi, svěřil ji dále (o příštím soudu postním, v březnu 1631) opět nejvyšším úředníkům a soudcům zemským do spolku se čtyřmi osobami, jež k tomu ze stavů zvláště deputoval. Avšak jakkoli Ferdinand aspoň dříve se byl ujímal věci dosti horlivě, a jakkoliv i stavové s podivnou ochotou s ní souhlasili, přec ani věc usnešená nevešla ve skutek v dobách válečných, zvláště když potom Sasové r. 1631 zmocnili se Čech.[22])

Avšak prvým nezdarem nebyla věc odbyta. Před koncem 30leté války, začátkem r. 1647 Ferdinand III. plán obnovil a zaslal místodržícím návrh (s mapou), jak by mínil rozděliti království České na čtyři čtvrti; stavů nedal se ptáti, jakož tehdáž ani r. 1648 sněmu vůbec nesvolával. Podlé toho, jak místodržící v březnu

---

[22]) Reskripty ze 17. ledna, 4. března, 6. dubna, 20. července, 22. srpna a 14. září 1630, zprávy místodržících z 3. srpna a 3. září 1630 (v archivu místodrž., L. 37—I; K 26, 3). Sněm z 2.—11. prosince 1630, str. 9.

r. 1647 tento návrh upravili, měly býti tyto čtyři čtvrti, nazvané dle patronů zemských, jichž ostatky v Praze spočívaly: 1. čtvrť sv. Víta měla obsahovati kraje: Slanský, Rakovnický, Litoměřický, Žatecký a Loketský; ježto pak tyto kraje byly nejvíce zpustošeny nepřítelem a nejvíce jemu vydány, a že obvod této čtvrti byl přece malý, měla k ní býti přidána ještě města Pražská, jež by celé čtvrti dala název chrámem Svatovítským. 2. čtvrť sv. Václava měla pojmouti kraje: Boleslavský (kde právě sv. Václav mučennickou smrtí skonal), Hradecký a Chrudímský; mimo to žádali místodržící, by k této čtvrti bylo připojeno hrabství Kladské, tak aby, náležejíc ku království, lépe pomáhalo snášeti veliká jeho břemena. 3. čtvrť sv. Vojtěcha měla se skládati z krajů: Podbrdského, Pracheňského, Plzeňského a také z Chebska; název její pocházel odtud, že prý sv. Vojtěch (dle české kroniky) doprosil se božího požehnání na Zelené Hoře. 4. čtvrť sv. Prokopa měla býti utvořena z krajů: Kouřimského (kde sv. Prokop hlavně bydlil a zázračně působil), Čáslavského, Vltavského a Bechyňského.[23])

Toto rozdělení země na čtyři dosti stejné části nechtělo však nikterak rušiti starých krajů, neboť měli zůstati také hejtmané po krajích; vyšší rozdělení na čtvrti, pro něž byli navrženi „nejvyšší", mělo správu krajskou jen doplňovati a přispívati zvláště zemské obraně i vnitřní bezpečnosti. Mimo to kraje zevnější: Loketsko, Chebsko a Kladsko měly ve veřejných břemenech pojiti se ku krajům ostatním. Nový návrh byl tedy jistým pokrokem neb opravou proti návrhům z r. 1630, než přece stejně nedošel provedení. Nehledě ani k dobám válečným, snad berně nedávno povolené nestačovaly k nákladu, jaký čtvrtní správa byla by vyžadovala; místodržící pak mínili, že bylo nemožno, stavy beze sněmovního svolení novým břemenem obtěžovati, zvláště při obecné chudobě, jaká nastala po útrapách válečných. Když pak teprve r. 1649 sněm zase se sešel, tu v době míru nejevila se již taková potřeba děliti zemi vedlé starého domácího dělení na kraje ještě na čtvrti.

Takto usnula celá ta myšlénka. Teprve císař Josef II. r. 1773 začal se znova toho domáhati, aby v Čechách nad krajskými úřady byli ustanoveni 4 ředitelé tak, aby každému z nich byly podřízeny 4 kraje; — tím byly by vedlé krajů povstaly také ještě čtvrti. Avšak i tehdáž, ačkoli se zvláště v letech 1777—8 o věci déle jednalo, nepřišlo ke skutku (srov. o krajských ředitelích).

[23]) Zpráva místodržících z 9. března 1647 (K. 26, 3).

Hlava I. Krajské zřízení předhusitské.

§. 2. Jeho vývoj ze zřízení hradového.

Zřízení hradové za Boleslavů. Župané = comites; později castellani. Vývoj i rozklad zřízení hradového. Immunity král. měst a církevních korporací ve 13. století; cúdy krajské. Nové poměry král. hradů; purkrabí. Ústrojí státní za Otakara II.; utvrzení krajského zřízení. Vznik krajských popravců ve 13. století.

O krajském zřízení v Čechách mluvívá se ode druhé polovice XIII. století, kdy stará ústava hradová či kastellánská ocitla se již v plném rozkladu, a kdy Otakar II. a Václav II. dali vůbec novou podobu zřízení zemskému. Ve XIV. století kraje české tvořily nepochybně politické obce, jež mívaly své sjezdy, i správní okresy, dle nichž se řídilo bernictví a branná hotovosť. Totéž rozdělení platilo celkem, jen s jednotlivými odchylkami, pro veřejné soudy (cúdy) s deskami. Jen v řízení hrdelním trvaly dosud jednotlivé popravy menších obvodů hradských. Podlé krajů však řídil se nový orgán exekutivní: králové svěřovali přední šlechtě v kraji usedlé jistou moc policejní a hrdelní; jmenovali z ní totiž popravce krajské, aby po celém kraji udržovali řád a mír i veřejnou bezpečnosť.

Obecné soudy krajské nepřečkaly dob husitských, i můžeme tu k nim přihlížeti zběžněji. Naproti tomu krajské obce nejen se zachovaly, nýbrž nabyly v XV. století ještě nové síly a moci právě tím, že pravidelná vláda zemská nejednou přestávala, a že pak veřejný řád závisel na mírech (landfridech), jež byly zřizovány po krajích. Tehdaž veřejnou moc vykonávali na mnoze volení krajští hejtmané; kdykoli se potom znova vrátily doby pokoje, přicházel sice zase k větší platnosti ústav popravců v jisté nové podobě, ale vlivem landfridů konečně přetvořil se na začátku XVI. století úplně na ústav krajských hejtmanů. Popravci tedy zjednávají souvislosť mezi starší a pozdější správou krajskou; i bude nám zvláště přihlédnouti k tomu, jak popravci krajští na základech staré správy hradové či kastellánské vznikli, a jak tudíž ujali se exekutivní moci právní a policejní celkem podobně, jak ji před nimi vykonávali župané nebo kastelláni. —

Již patriarchální zřízení českých kmenův opíralo se o jisté hrady (hrazená města spůsobu slovanského), ježto byly střediskem národního

života a sídlem veřejné moci. Některý kmen zůstával jedinou obcí s jediným obecným hradem; avšak mocné kmeny rozvětvily se i na několik „žup", totiž na několik kmenových obcí a na tolikéž krajin s obecnými hrady. Nicméně mluvívá se o zřízení hradovém nebo župním teprve k IX. a zvláště X. století, kdy knížata čeští zřízení kmenové zároveň se starými řády rodinnými a majetkovými potlačili. V těchto převratech knížata zemští uvázali se dosti neobmezeně ve kmenové nebo župní hrady, a jelikož celé území bylo právě jen hrady ovládáno, zavedli po celé zemi svou vlastní správu hradskou. Za Boleslavů již všecka veřejná moc, zvláště vojenská a soudní, byla vykonávána s hradů jménem knížecím, zeměpanským. Kníže český svěřoval totiž takovéto veřejné hrady svým zvláštním věrným, kteří pak požívali předního vlivu v zemi, jsouce v první řadě vojevůdci, ale zároveň i soudci a vládci svých okresů; sluli comites čili župané. Časem tito župané snažili se svého panovníka ve výkonné moci obmezovati, a užívali různic v rodině Přemyslovců víc a více k vlastnímu prospěchu. Tím že se svými rody nabývali „výsluhou" od knížat četných dědin, i celých újezdů, vznikala vůbec mocná šlechta úřednická.[1])

Knížecí moc, zprvu dosti neobmezená, mohla svými hradskými úředníky nebo hodnostáři dosti mocně hájiti právního řádu jakož i obecného míru proti všeliké svépomoci a soukromé mstě. Když pak při veřejném řádě vzrůstala lidnatosť a šířilo se osazení země (kolonisace), tu časem rozmnožen počet hradů s veřejnými úřady; také místo starých hradů stavěny nové pevnější. Mimo to vyvíjelo se zřízení hradské též uvnitř. Vedlé rázu vojenského nabyly tu váhy stránka hospodářská a soudní; soudnictví stalo se dokonce i znamenitým zdrojem komorních

[1]) Latinský název comes, jenž se překládá na župana, mohl (mimo analogii s hrabaty říše francké) pocházeti odtud, že kníže počítal tyto hodnostáře ke své družině (comitatus), jakož držitelé hradů byli zvláště povinni, vojensky provázeti jej do boje. Také hradský nebo župní okres slove r. 1182 a 1210 comitatus patrně proto, že do boje táhl vždy pospolu pod svým hradským vůdcem. V tom by byla shoda se zřízením uherským, kde v čele župy nebo stolice = komitátu byl ispan (župan, Gespan) = comes castri, comes parochianus; župan uherský zůstal ostatně vojevůdcem i soudcem, kdežto župan český jevil se soudcem jen po jistou dobu (tak ještě v dekretech Břetislavových z r. 1039). — Historie českého resp. slovanského názvu je ovšem rozsáhlá a sporná. Zdá se přirozeno, že v době řádů patriarchálních župa značila jistý sbor neb obec příbuzného lidu, potom i půdu nebo krajinu, jež lidem tím jako jeho společný majetek (obec) byla osazena (podobný pochod byl i při slově obec, kdežto u Němců marka značila původně půdu neboli krajinu). Zevnějším znakem takovéto obce, její půdy a tedy jejího okresu byl obecný (župní) hrad. Županem tudíž rozumí se náčelník obce župní, správce hradu župního, jenž byl pak zvláště vůdcem vojenským (podobně i slova čeleď, pluk, vojska, vojevoda — vedlé původního významu patriarchálního — nabývala také smyslu vojenského). Ovšem, když staré zřízení rodové bylo zatlačeno správou zeměpanskou, i slovo župan mohlo časem nabývati jiného a širšího významu; o tom viz notu 8.

důchodů skrze rozličné platy a pokuty. Když tedy takto veřejná správa nutně stala se složitější, knížata dle potřeby zřizovali na hradech, zvláště větších, pod vedením županů ještě zvláštní úředníky hospodářské a soudní: sudí, komorníky a vladaře (villici).[2])

Jest domnění, že Vladislav II. (1140—1173), jenž byl sice nastolen volí županův a velmožův, ale pevnou vládou sklamal jich naděje, povznesl hodnosť soudních a hospodářských úředníků, lépe vymezil obor jich působnosti a tím zmenšil moc hlavních správců hradských, županů. Starý název comes (nebo praefectus) mizel a na jeho místo přicházelo v obyčej slovo castellanus (rector provinciae), jež snad lépe odpovídalo vymezenému úkolu županů. Tito jsouce vlastní držitelé hradů, jež po německém spůsobu začaly se již tehda stavěti na skalách, měli spravovati zvláště moc vojenskou i chrániti zemský mír, veřejnou bezpečnosť. Vedlé moci své užívali k tomuto cíli též obecné poruky v novějším spůsobu, jakožto přísné povinnosti každé obce, aby ve svém obvodě zločince „honila" t. stíhala a jim vydávala; zaváděn takto platný policejní řád, a panovník mohl pak snáze trestati rozličná porušení zemského míru, jež dříve byla beztrestna.[3]) Jinak kastelláni sami již nespravovali řízení soudního, byť ještě soudů se účastnili buď osobně nebo svým zástupcem či poslem, hlavně za příčinou řízení exekutivního.

Po odstoupení Vladislavově moc knížecí byla silně otřesena rozbroji domácími, jež trvaly téměř po čtvrtstoletí; tu ani hradské zřízení neušlo svému vnitřnímu porušení. Obmezením moci knížecí získalo sice zřízení sněmovní, ale naopak i lid byl utištěn. Hradští úředníci zneužívali své moci proti obyvatelstvu, libovolně je utiskujíce pokutami soudními i veřejnými dávkami a povinnostmi, zvláště zemskou robotou povinnou k veřejným hradům.[4]) Také již ku konci XII. století pozdvihal se mocný stav panský, s rozsáhlými statky rodinnými; rodové, již zbohatli pomocí úřadů na ujmu knížete i obyvatelstva, připravovali lid do svého poddanství, hledíce jej za to chrániti proti útiskům hradského úřednictva i vůbec obmezovati moc veřejnou nad lidem jim poddaným. Do těchto nespořádaných dob padají také statuta Konráda Oty Znojemského, zvaná „Jura županorum", jimiž tento kníže r. 1189 hleděl hradské

[2]) O zřízení hradském čili župním v Čechách sr. Palackého D. Č. I, 1 : 200 sl., I, 2 : 239, 259, 275, o úpadku 144, II, 1 : 8 sl., 384; pak vůbec Herm. Jirečka Slov. Právo II., zejm. §. 27—29, 33. Prof. Čelakovský ve svých přednáškách přirovnává také hradské zřízení lužické a slezské. Neméně důležito jest uherské.

[3]) Tak prof. Čelakovský; ostatně viz článek prof Hanela: „Obecná poruka v právu slovanském" v Právníku r. 1873, 151, 188.

[4]) O tom Jireček, Slov. Pr. II, 151 sl., 157 sl.; Palacký I, 2 : 279 sl.

soudnictví právě tak upraviti, aby obyvatelstvo bylo chráněno od útisků hradského úřednictva. [5])

Když potom nastoupil Přemysl Otakar I. (1197—1230), sesílil moc panovnickou, tehda již královskou, ale nepovznesl moci úřadů hradských, jež naopak klesaly i zevně. Ve XIII. století nastaly jiné společenské řády a veřejné útvary: stav duchovní a stav městský začaly již ponenáhlu vyhledávati zvláštního postavení ve státě. A co takto větší měrou začalo již za Přemysla Otakara I., postupovalo dál a dále, až celé ústrojí státní ve druhé polovici XIII. století nabylo již celkem nové podoby. Stav duchovní i městský byly totiž vyjímány z právomocnosti hradských úřadův a časem zaváděly své vlastní soudy, podřízené přímo jen moci královské, správě ústřední. Immunity, jichž církevní korporace se svými statky a poddanými po těžkém zápasu se světskou mocí ponenáhlu nabývaly, dále zvláštní svobody a práva královských měst, i výsady emfyteutických osad podobně osvobozených od veřejných břemen zřízení hradského — ztenčovaly území jednotlivých úřadů hradských (kdežto pak ostatní lid podléhal ještě krutějšímu utiskování hradských úředníků). Tudíž také počet úřadů jmenovitě cúd klesal, a župy slučovány víc a více ve kraje. Jakož pak samosprávné organisování klášterních a městských území se své strany moc královskou spíše utužovalo, hleděla tato přirozeně správu a soudnictví vůbec centralisovati,

[5]) Tato statuta byla dána na generálním sněmě českomoravském v Sadské r. 1189 a potvrzena r. 1222 Znojemsku, r. 1229 Brněnsku a r. 1239 Břeclavsku. Prof. Čelakovský ve svých přednáškách má za to, že statuta tato platila toliko na Moravě, a že beze zvláštního důkazu nelze se jich dokládati pro Čechy; to, že byla vyhlášena v Sadské a nikoli na nějakém sněmu moravském, chce vysvětliti tak, že Konrád Otto Znojemský, nastoupiv český stolec knížecí, chtěl ještě obyvatelstvu na Moravě pojistiti ochranu od útisků hradského úřednictva (beneficiářů, županů v širš. sm.). Poukazuješ k tomu, že v Čechách není stopy o dělení cúd krajských na soud větší a menší; toliko při soudě Pražském a to teprva ve 13. století vyskytuje se soud větší a menší, oba platné pro celou zemi, kdežto tou dobou již všecky soudy krajské sluly malými nebo menšími úřady právě na rozdíl od soudu Pražského, prvního to soudu celé země. V Čechách je vůbec nedostatek zpráv o soudní správě hradské; ve přední ze žup, jako bylo Plzeňsko, jmenují se sudí r. 1048 (?), 1146, 1192, komorník teprve ve 13. století. Naproti tomu na Moravě soudnictví hradské bylo založeno stejnou dobou, také více se vyvinulo a ustálilo, zvláště vlivem údělných knížectví, i déle nepodléhalo centralisaci, než jak tomu bylo v Čechách; proto byla na Moravě kompetence hradských, resp. krajských cúd také větší než v Čechách. Dle statut Konrádových krajská cúda dělila se vůbec na soud větší a menší, jichž kompetence lišila se velikostí věci, nikoli stavem osob. Na soudě větším konali soudnictví kastellán, cúdař a komorník řízením cúdařovým, soud menší spravoval vladař; v obojím případě pak byla soudní moc úředníkův obmezena účastenstvím pánů nebo vladyk, totiž jich nalézáním práva. Cúdař totiž neměl souditi samoten, nýbrž vždy buď s kastellánem, anebo s několika šlechtici (pány?). Kastellán ostatně obmezoval se na vykonavací moc soudní a policejní, tedy na účasť v řízení exekutivním i na stíhání a popravu zločinců.

povznášejíc soudy Pražské, dvorský a zemský: tudíž obmezována působnosť úřadův a cúd hradských nebo krajských i co do věci (tak zejména ve příčině dědin). Podobně bylo ve XIII. století i s mocí hrdelní; panovník se svými Pražskými úředníky, zvláště sudím dvorským (či zemským), a neméně sám soud zemský (sněmovní) vylučovali soudy hradské resp. krajské při zločinech veřejných či politických; mimo to konkurrovali s nimi i při jiných zločinech těžkých, — arci bez ujmy popravy, totiž náhlého soudu zločinců při skutku postižených (zločiny zjevné, crimina manifesta [6]).

[6]) Srov. „O soudní právomocnosti panovníka a jeho úředníkův nad cíkevním korporacemi a král. městy v Čechách“ od prof. Čelakovského v Právníku r. 1878 a 1879. Korporacím církevním udíleny exemce od soudní moci „krajských“ úřadův hlavně teprve v prvé polovici 13. století. Když duchovenská privilegia z r. 1222 osvobodila poddané zádušní (vedlé veřejných břemen) též od pohánění k soudům krajským, byli oni za to podrobeni královskému soudnictví v Praze; krajským úřadům pak zbývalo ještě spolupůsobiti při půhonech, ohledání škody a vedení práva, a neméně vykonávaly při většině korporací až do polovice 13. století policejní moc a popravu zločinců (zádušních nebo přespolních) při skutku postižených. Arci že se duchovní korporace ponenáhlu víc a více domáhaly zvláštních výsad i v těchto ohledech; zbývající působnosť krajských úřadů přecházela na ně a na jejich úředníky: — půhony, ohledání, exekuce měly se díti skrze ně, oni pomáhali honiti zločince a vydávali je soudu, před nimi dovoleny očisty, dopuštěno jim vyšetřování a pokutování v případě obecné poruky, ano přenechávány jim k vlastnímu užitku soudní platy a pokuty, jimž poddaní jejich propadli, i také majetek těmto konfiskovaný; tudíž také krajská poprava obmezovala se ponenáhlu na tresty osobní. Teprve ponenáhlu od polovice 13. století přiznáváno korporacím skutečné patrimoniální soudnictví nad jich zádušními poddanými; jenom biskupové vykonávali nižší moc soudní nad svými poddanými již v prvé polovici t. stol. (Ott, Beiträge zur Receptionsg., 4). Za Přemyslovců již veliká většina korporací dosáhla své vlastní moci soudní; při tom však úřady Pražské podržely ještě při většině korporací výhradný soud věcí hrdelních (krevních) a při ostatku vůbec i konkurrenci ve všech věcech soudních (jen zřídka šla k nim pouhá stížnosť, recursus). Ve 14. století pak většina korporací dosáhla také právomocnosti hrdelní, a soudy Pražské obmezovány na konkurrenci, nebo pouze na odvolání a stížnosť. Ostatně ve 13. stol., zvláště ve 2. polovici, korporace, jakmile nabyly nižší jurisdikce neb i hrdelního soudu, nepomíjely domáhati se pro své trhové vsi (po příkladě měst) i práva popravy nad zločinci při líci dopadenými neboli práva na cippus, patibulum, že totiž nemusili zločince krajským úředníkům vydávati, nýbrž že rychtář a přísežní popravili nad zločincem na místě. Právo to pak vztahovalo se i na přespolní, ale jen byli-li postiženi na území zádušním; bylo to právo zvláštní souvislé se zřízením policejním. (Ostatně o právomocnosti církevní v Čechách v. také: Ott, Beitr. zur Receptionsgesch. des röm. can. Processes in böhm. Ländern, str. 1—30, zvl. nota 20 o moci hrdelní.) — Nová města „královská“ bývala vyňata vůbec z každé moci úřadů krajských, a podléhala přímo jen soudům královským nebo městským. Rychtáři jejich byli zprvu úředníky zeměpanskými tak jako cúdaři krajští, arci však řídili se hlavně právem německým (v tomto rozdíl zločinů zjevných od těch, jež bylo lze „zaspati“, byl podobně uznáván). Soud městský, v němž rychtář ve druhé polovici 13. stol. byl již vesměs vázán zástupci obce, rozšiřován býval také na předměstí, někdy na obvod jedné míle, a ve 14. stol. také na statky zemanské, jež měštští majitelé pod šos uvedli. Ještě dříve než duchovní

Za Václava I. (1230—1253) ústava hradská i z jiných příčin upadla již vůbec do nepořádku. Tehda ještě více než v době nepokojů před Přemyslem Otakarem I. ubývalo korunního jmění (i statků „kladských“), z něhož veřejné úřady měly své důchody. Marnotratný král dokonce netoliko rozdával statky, nýbrž zapisoval nebo zastavoval i královské hrady a sama sídla župní, jako Čáslav, Bílinu, Kladsko. S druhé strany hleděl při tehdejším rozkvětu feudálních mravů německých stavěti ještě nové četné hrady na skalách; také vpád Tatarů r. 1241 pobízel jej k tomu.[7]) Tudíž musilo se postavení král. hradů ve správě veřejné také samo sebou měniti. Tou dobou, ba již za Otakara I. vystupuje německý název purkrabí vedlé a místo staršího názvu kastellána nebo župana.[8])

---

korporace, rychtáři král. měst nabývali práva popravy také nad lidmi cizími i zemany, byli-li postiženi při skutku v obvodě městském. Popravu takovou vykonávali rychtářové dříve sami bez kmetů nebo konšelů, ve 14. století byli však také v té příčině jimi vázáni. Od doby krále Jana vůbec města mívala také sama svůj soud hrdelní, kdežto dříve byl náležel pouze králi a jeho úředníkům; ovšem zůstala města i napotom přece pod vrchní právomocností krále a jeho podkomoří. O „krajské“ popravě královských měst viz §. 4. — O popravě vůbec: Právník r. 1878 str. 156, 181—3, (189, 190, 226), 228, 303; r. 1879 str. 115, 149, 541 sl.

[7]) Podlé Palackého D. Č. I, 2, 190—1 jednotlivé hrady stavěny tehda zneužíváním zemské roboty i na statcích panských, a zůstávaly většinou pánům; pouze jednotliví páni uvazovali se v ně po spůsobu manském jakožto dědiční kastellánové.

[8]) Slova župan (v latinské formě supanus), jež se v našich listinách vyskytuje ovšem teprve ve 12. a 13. století, užívalo se sice také ještě pro hlavního správce hradského = kastellána, ale zároveň vůbec i pro druhé úředníky hradské, beneficiarii castrorum (cf. „Jura supanorum“), a také pro přední úředníky dvorské, t. hradu Pražského (sr. index Regest I a II). Podobně i slova župa, jež značívalo kdysi župní obec, tudíž i hradský okres, mohlo se během času užívati zvláště pro hradský úřad, kastellanát, jenž se na celý ten okres vztahoval (kdežto poprava a cúda značily dříve úřad a pak okres). Proto když počet král. hradů (německého spůsobu) se rozmnožil, a když s nimi nadále zůstávala spojena moc vojenská a jistá exekutiva, mohla župa značiti konečně vůbec královský úřad hradský nebo purkrabský, nechať se již vždycky nevztahoval na celou župu nebo kraj, nýbrž snad toliko na obvod menší, zvláště poblíž hranic zemských. Když Dětřich Špaček (býval podkomořím i purkrabím na Mostě, pak na Přimdě) r. 1283 přijal „bona in Bor nomine suppe“ se závazkem, že budou králi vrácena „una cum suppa“, leč by dokázal, že zboží ta mu náležela vlastnicky, — sluší pod župou rozuměti kastellánský neboli purkrabský úřad (zde na Přimdě); k takovému úřadu (officium) bývaly přikazovány jisté statky (beneficium), za něž právě náleželo konati věrné služby panovníkovi, zvláště hájiti země a zemského řádu, jak to v oné listině v skutku vytčeno (Reg. II č. 1304). Podobně r. 1310: officium suppe in Kadano a 1312: officium suppe Cadanensis (Reg. II č. 2821, III č.102); v listinách krále Jana z r. 1311 a 1323: officium suppe; munitionem regalem vel castrum aliquod suppe nomine vel alio quocunque modo committere vel locare aut burgravium facere (Reg. III č. 29, 893, 896); r. 1342: suppa, nec non villicatio, poprawcionatus et judicium provinciale Snoymense, — suppa et cuda Snoym. (IV, č. 1096). — Naproti tomu prof. Čelakovský míní ve svých přednáškách, že župa u všech Slovanů znamenala nejprve půdu, společný majetek kmenový, potom lid na území tom usazený, tak jako u Němců marka; dle toho úředníci

Takovéto poměry spolu s vývojem nových měst spůsobily, že veřejná moc mívala již dvojí sídlo: řádné soudy — již krajské — pro lepší přístupnosť usazovaly se ve městech, kdežto ze hradů vykonávány hlavně správa vojenská a policejní, namnoze i hospodářská; ovšem že purkrabí a úředníci hradští byli i nadále povinni přispívati cúdám svojí exekutivou. Takto pak veřejná správa a jurisdikce pozbývaly ještě více jednostejnosti. Netoliko často se lišily od sebe kraje soudní a okresy hradské; jistá rozmanitosť plynula také ze spůsobu, jakým kdo držel nebo spravoval hrady, s kterými nadále bývala spojena jistá moc policejní a poprava, t. náhlý soud nad zločinci při skutku dopadenými nebo vůbec zjevnými.

Do celého stavu věcí zasáhl organisatorsky Přemysl Otakar II.; po něm i Václav II., jakmile se po smutném bezkráloví zase mocně ujal zemské vlády, vedl ji dále směrem svého otce. Přemysl Otakar II. netoliko dovršil zřízení stavu městského, nýbrž provedl ve státě vůbec jistou centralisaci na útraty staršího zřízení hradského. Za něho začal se lišiti sněm a soud; cúda Pražská stala se soudem zemským (se zemskými deskami), a úředníci její začali se nazývati nejv. úředníky zemskými. Úřady po krajích byly této ústřední správě více podřízeny, a to netoliko řádné cúdy, nýbrž i ostatní veřejná správa; při tom nové zřízení krajské se ustálilo, ale zbývající zřízení hradské musilo ještě více ve své podobě se změniti. Poznalť Otakar II. sám v době odboje svého proti Václavu I., jak nebezpečnou byla moc pánů českých jakožto kastellánů, a jak také této moci úřední nadužívali na ujmu lidu; proto hleděl ztenčiti a obmeziti jich veřejnou exekutivu, a moc vojenskou z rukou jejich vůbec vyprostiti. Netoliko vyvazoval zastavené hrady královské, nýbrž zakládal množství hradů nových; jich purkrabími (nebo vladaři) činil muže z rodů méně zámožných, a právomocnosti jejich přiděloval obvody menší a stejně je podřizoval správě ústřední, jmenovitě nejvyššímu purkrabí Pražskému. Znamenitým hradům pod královskými purkrabími přikazoval jistá okolí také službou manskou; některé okresy osadil i hromadně obyvatelstvem německým dle manského práva, t. Loketsko, Trutnovsko a Kladsko.[9])

Do této doby obyčejně se klade buď vlastní počátek nebo plný vývoj zvláštních krajských popravců (justiciarii). Neslušíť tento ústav položiti do věku staršího, než vůbec povstaly a se ustálily kraje

---

hradští mohli prý slouti župany odtud, že k rukoum knížete vládli majetkem druhdy kmenovým, že měli dotaci z této župy, žili z ní. V listinách přichází prý župa ve smyslu úřadu nadaného veřejnými statky (beneficium); srovnej župník = beneficiarius, farář.

[9]) O král. hradech srov. Palackého D. Č. II, 1: 8, 9, 21, 176 sl., 373, 380. Na některém hradě bývali i dva purkrabí.

samy. Když stará ústava hradová byla v rozkladu a cúdy odlučovaly se již od ostatní správy hradské, tu právě podlé cúd povstaly kraje, a začala se vůbec vyvíjeti nová správa krajská, policejní a berničná; tu teprve v každé krajské cúdě mohli povstati 2 popravci krajští. Ovšem věcně nebyli výtvorem zcela novým; byloť úkolem jejich udržovati zemský mír, veřejnou bezpečnosť, i potlačovati a trestati jich porušení, podobně jako to činívali kastelláni; poprava jakožto krátké potlačení a potrestání zjevných zločinců, vyvinula se již za ústavy hradské, kdež souvisela se starou obecnou porukou i s policejní povinností honiti zločince ku pokřiku a vydávati je hradským úředníkům, hlavně kastellánům. Ovšem že vykonavací moc popravců vztahovala se na celý kraj, kdežto při novějších král. purkrabích vždycky tak nebývalo; naopak zase popravci krajští nebývali nutně držiteli nebo správci král. hradů se vší ostatní mocí královskou (vojenskou a komorní neb i s účastenstvím v cúdách).

Z této věcné povahy a z toho, že popravci byli králem jmenováni toliko ze starých rodů panských, lze souditi, že tato nová forma vykonavací moci povstala buď ze skutečné potřeby veřejné nebo částečně jako privilegium; nesnadno však určitěji pro jedno nebo druhé se rozhodnouti.

Potřebu zvláštních popravců mohl dobře uznávati Otakar II. Musilať se veřejná vykonavací moc vztahovati i přes celý kraj; bylo třeba úřadu, jenž by i tam, kde ztenčená moc purkrabská ani moc krajských cúd nepostačovaly, platně mohl držeti policejní řád i trestati zločiny zjevné a obecně nebezpečné; však zatím korporace nabyly značných exemcí od cúdařův a purkrabí; neméně mocné panstvo, jež si osobilo patrimoniální moc nad poddanými, nebylo by se po době Václava I. více prostě podřídilo purkrabím nižšího rodu. Z těch příčin král Otakar — nepřenechávaje správy a držby král. hradů panstvu — mohl jemu nadál ponechávati aspoň přednosť jinou, že totiž vždy 2 pánům propůjčoval moc popravčí nad zločinci a škůdci zemskými po celém kraji soudním, ovšem zároveň se závazkem konati ji pod přísahou a jakožto úřad královský.

Kdyžby se však vývoj popravců položil již do doby Václava I., ukazovala by tato doba spíše k tomu, že ústav onen vznikl hlavně jako privilegium. Za marnotratného krále, jenž zastavoval své hrady i sídla župní, jenž vůbec udílel pánům rozličná práva, mohlo panstvo spolu s držbou král. hradův a někdy snad i bez ohledu na to, osobiti si popravu zjevných nepochybných zločinců, jako ji konali král. purkrabí nebo vladaři, i vymáhati si od krále propůjčení popravy této pro obvod celé cúdy. Počet dvou popravců pak mohl se ustáliti později.[10])

---

[10]) Nemohli jsme sami zevrubně stopovati, jak se vyvíjela právomocnosť hrdelní, ani jak vznikla a se šířila patrimomiální moc šlechty, soudní i policejní,

Budiž tomu jakkoliv, jistě aspoň v listinách doby Otakara II. a Václava II. vyskytuje se slovo „justiciarius", a není vůbec pochybno, že ústav krajských popravců vznikl již ve XIII. století, a nebyl snad teprve za Jana Lucemburského nově zaveden. Kniha Rožmberská, jež se klade do doby krále Jana nebo již do doby Otakara II., v níž sice český název „popravce" nejprve se vyskytuje, mluví o ústavu tom stejně jak o jiných přirozených útvarech domácího práva (čl. 131, 142, 152).[11])

Také sluší doložiti, že počátek „opravců" t. j. popravců v Polsku, podobně jako tamějších generálních starostů (hejtmanů), přičítá se tam vládě českého Václava II.[12])

---

a není o této takového vylíčení, jaké podal Čelakovský o duchovních a městských korporacích. Proto také nebylo nám lze pustiti se tu hlouběji do řešení otázky, kdy a jak vznikli krajští popravci. Palacký (D. Č. II., 1 : 11—3) položil vznik jejich „z počátků prve sotva pozorovaných" k době Otakara II. H. Jireček (Slov. P. II. 180, III. 167), jenž počítal vlastní krajské zřízení teprve od 14. stol. (kraje od konce 13. století), mluvil o popravcích toliko ve 14. století. Brandl klade je však v Glossáři (v. popravce) do začátku 13. století, ač tak, že nevylučuje ani stáří většího; dokládá se totiž tím, že latinský název justiciarii provinciarum nebo prý prostě provinciales vyskytuje se již v listinách doby Otakarovy, ano i dříve, dále že při sepsání knihy Rožmberské ústav popravců byl se již zakořenil. Avšak nelze dotvrditi, že by slovo provincialis znamenalo vůbec pána popravce krajského (sr. §. 3).

[11]) Palacký připouštěl, že kn. Rožmb. původně mohla býti sepsána i před r. 1300 (A. Č. I. 447); H. Jireček položil ji do let 1320—30 (Cod j. II. 68); Brandl však ve vydání K. Rož. (dle něhož citujeme) shledal v ní recensi pozdější, kdežto původní a první sepsání položil na počátek druhé polovice 13. věku, do prvých let vlády Otakara II., — to však je sporno. Z Regest sluší vytknouti jmenovitě, že formulář Otakara II. obsahuje jmenování popravcem a zároveň hejtmanem (justiciarius regionis, capitaneus et justiciarius regionis, ipsarum partium, II., č. 2306); do r. 1264 bylo položeno podvržené privilegium, potvrzené králem Janem r. 1333, jímž Vok z Rožmberka a všichni jeho potomkové ustanoveni v Čechách po králi za „první a nejvyšší popravce a purkrabí i soudce celého království" (post nos primos et supremos justiciarios, et purcravios, judicesque totius regni, II. č. 454, Palacký II., 1: 13). (Ve formuláři Cod. Mor. VII. str. 967 jmenován sice také měšťan „judex vester per totam provinciam" a mluví se o jeho „officium justitiariatus", ale je to čtení chybné, jak vysvítá z Eml. Reg. II. č. 2431.)

[12]) Romuald Hube v „Prawu Polskiem v 14. wieku" (str. 20) uvádí, že král Kazimír v Polsku po příkladě Václava II. netoliko podržel a zaváděl v jednotlivých krajinách generální starosty (capitanei generales), nýbrž že „zachował po kraju pochodzących także z czasów Wacława, tak zwanych oprawców (judices maleficiorum), urzędników do śledzenia i karania zbrodniarzy, a to bez wątpienia dla tego, że ani sądy kasztelańskie, ani sądy po miastach i wsiach nie umiały i nie mogły sprostać zadaniu swemu". Ve statutech Wislických uvádí se ve čl. XXIX. „maleficorum judex, qui oprawca dicitur"; Hube pak připojil (str. 151) doklady z r. 1357 (eximimus ab impetitionibus justiciariorum qui oprawce dicuntur) a z r. 1401 (accusatus per oprawczonem se expurgavit de furticinio coram castellano Cracoviensi). — Maciejowski, na jehož výklad nelze právě vždy spoléhati, v „Historyi prawodawstw Słowiańskich" III. §. 174 uvedl české popravce a polské opravce jakožto zvláštní soudce, kteří přecházejíce kraj stíhali lotry, sami bez soudu kollegiálného je soudili, a hned na místě trestali; i doklá-

§. 3. Popravci vůbec a krajští zvláště, ve XIV. století.

Slova poprava, popravce. Trojí popravci: 1. Pouzí úředníci popravní. 2. Zemští kmetové. Právní význam kmeta. I popravci krajští slují kmety; kmeti zemští dle krajů. 3. Popravci krajští. Konšelé krajští ze zemanstva. Popravci krajští z panstva, králem zvláště jmenovaní, původně dva, s mocí v celém kraji. Stopy zřízení hradského při nich.

Teprve v době Lucemburské máme dosti zpráv, abychom mohli vylíčiti úlohu krajských popravců v Čechách. Zjistíme trvání a tvářnosť tohoto ústavu, pak přehlédneme jeho vývoj v souvislosti s celým krajským zřízením až do začátku XV. století, a na konec vypíšeme zevrubněji celé jeho působení. [1]) —

Nejprve bude vhod, když vyložíme názvy, s nimiž je nám tu jednati. Popraviti bylo tolik, jako učiniti po právu neboli zjednati právu platnosti; tudíž i poprava značila ve staré soudní mluvě právní exekuci, úřední vedení či vykonávání práva. Zprvu nečinilo v tom rozdílu, dálo-li se tak spůsobem civilním nebo trestním; teprve během času zobecnělo slovo poprava zvláště ve smyslu exekuce hrdelní, jelikož tato dotýkajíc se osoby i majetku, jevila se jakožto vrchol veškerého veřejného donucování. Přirozeným vývojem nazývána popravou také sama moc k úřední exekuci (během času zvláště moc hrdelní), neboli úřad k moci té povolaný. Kniha Rožmberská nazývala tak v krátkosti i sám okres zemský, jenž takovému úřadu podléhal. [2])

dal se analogie s anglickými justiciarii itinerantes, se starými ruskými „gubnými starosty“, i se srbskými jednotlivými soudci dle statut cara Dušana. Poznámka, že v listině z r. 1255 vyskytují se „odprawczowe,“ svědčila by proti tomu, že by teprve Václav II. opravce do Polska uvedl, ačli že listina ta týká se vskutku opravců (?). Maciejowski potom sám v dílu V. §. 326, maje jednati o století 14. a 15., odchýlil se zas od prvého výkladu. Pravilť: zvláště soudili „z místa se nehýbajíce, soudcové kastellánovi, z nichž nejčinnější byli opravcové i justiciárové“; a jako prý Poláci po úplném rozvoji soudů zemských nejen kastellány sprostili závazku souditi (aspoň ve stol. 15.), tak zbavili se úplně i justiciárů, — tyto prý zrušil Jagello r. 1386, ale byli ještě r. 1388, až úplně přestali r. 1430 (v III. §. 174 vztahována na ně ještě listina z r. 1464: ministeriales alias oprawcze cmetones ad castra citant et fatigari procurant).

[1]) I tu ještě je cítiti, že listiny celé doby předhusitské posud nejsou vydány, a že není blíže psáno o vývoji právomocnosti hrdelní a moci patrimoniální. — O popravcích a konšelech krajských psal Herm. Jireček ve Slov. Právu III (Základy zem. zřízení za Karla IV.) str. 167—173.

[2]) V nejstarších deskách půhonných užívá se slov popraviti a poprava ve smyslu exekuce úředním uvedením ve statek: cum beneficiariis (camerario) popraviti in hereditate (-ibus); poyem beneficium Pragense super inductiones et super popravam; russil inductiones popravam spoliando vestibus et equis (Pozůst. D. Z. I. 20, 61, 65, 66 z let 1323 a 1325). Tu značívá poprava úplné panování čili „přidědění“; v knize Rožmb. (čl. 51) přichází však také „popraviti zvodem“ (prvým uvedením ve statek bez držby). Ještě na konci 14. stol. byl terminus ten v platnosti: „Si quis citat et reus non comparet, et demum datur actori pro jure obtento: si non est imposita querela, non datur

Přidržíme-li se smyslu slova popravy, náleží popravcem rozuměti úředního vykonavatele práva, pak i vůbec veřejného řádu, zvláště prostředkem donucovací mocí trestní i policejní. Ukazuje to tedy k moci, již měli dříve král. úředníci hradští vůbec, jmenovitě kastelláni a purkrabí, kteří z veřejných prospěchů policejního řádu sami potlačovali a trestali zjevné a nebezpečné přestupky po celém kraji, nečekajíce ažby trest byl stanoven řádným řízením před úplnou cúdou. Vskutku krajští popravci a později jistou měrou i krajští hejtmané byli takovýmito vykonavateli veřejného řádu, pečovali o pokoj a bezpečnosť, i náleželo jim „právu dopomáhati“ a „práva obhajovati“. I není nezajímavo, že Václav Březan uvedl jakožto výsadu Voka z Rožmberka, že byl po králi první purkrabě zemský a „executor“, kdežto listina latinská (ostatně později sestavená) užila slova justiciarius, tedy popravce.[3])

Nicméně třeba tu poukázati k tomu, že se slova popravce mohlo užívati a také vskutku užívalo různě, protože i slova poprava neužívalo se zcela jednostejně. Právě právomocnosť hrdelní vyvíjela se svou cestou zvláštní, a nebyvši tak jako cúdy zcentralisována, souvisela déle a těsněji se správou hradskou, a v jednotlivých svých tvarech více v zemi se rozšířila; a tak i slovo poprava zobecnělo časem ve smyslu moci hrdelní rozličného spůsobu. Rozličný ten ráz můžeme spa-

poprava“ (Cod. j. b. II, 2 : 264). Také značilo „popraviti“ úředně pokutovati (čl. 106 a 107 kn. Rožm. i čl. 108 a 112 O. z D.). Smysl exekuce hrdelní vyskytuje se zvláště v památkách naší literatury, ku př. popraviti nad Ježíšem a nad 2 lotry (v. 514, 531 v Umučení Páně z Rukopisu Hradeckého), popravovati nad zlými (v. 782, 827 v Nové Radě Smila Flašky). Dalimil i Ondřej z Dubé mluví o „pánech, jižto popravu mají“ (t. moc hrdelní); srov. i nález z r. 1402 o popravě (exekuci hrdelní) A. Č. II. 360. — Ostatně bylo již nejednou vytknuto, že české prameny neznají slova cúda, jež přece v latinských listinách, zvláště moravských od polovice 13 stol. dosti zhusta se vyskytuje. Kniha Rožmberská dokonce i slova „súd“ užívá toliko jednotlivě (tak ve čl. 3: „ta poprava má také komorníky toho súda“, ve čl. 18 pak súdem nerozumí soudní úřad, nýbrž vykonávání soudu čili nalézání práva: „v tom městě, v jemž súd bývá, od něhož úřada pojal k sobě na póhon“ komorníka). Kniha Rožmb. mluvívá vůbec o „úřadě“ a „popravě“, při tom však popravou ještě častěji rozumí sám okres soudní, čl. 2—4 a j.; okres hradu Pražského slove též popravou Pražskou nebo „hrazskou“ katexochén, na rozdíl od jiných. Lze si to vysvětliti — mimo rozdíl mezi řízením soudu, jež vždycky náleželo úřadu, a vlastním souzením — právě tím, že tato právní kniha vůbec vypisovala především ty výkony soudní, při nichž musila působiti vykonavací nebo donucovací moc soudní (zvláště komorníci při půhonech, ohledání škody a vedení práva). Protože se tedy jednalo předně o spolupůsobení krajských soudů v takovémto vykonávání práva, zvány tyto spíš úřady „malými“ nebo popravami nežli soudy; podléhaloť území jejich právní exekuci, byť více soud v příčině dědin vynášeti jim nenáleželo (proto dle kn. Rožm. zboží slušelo k malému úřadu „popravou“, nebo leželo „ku popravě“ jeho).

[3]) Č. Č. M. 1828 IV. str. 43. — V evangeliáři Vídeňském Herodes za panování („řistvie“) Tiberiova slove „popravcě“ (tetrarcha; Lukáš 3); J. Jireček „O zvláštnostech češtiny ve starých rukopisech moravských“ str. 52.

třiti i při královských hradech. Cúdy krajské, jež se usazovaly ve městech, také sice zachovávaly jistou působnosť hrdelní, nicméně bývala ve XIII. a XIV. století s hrady královskými spojena nejen povinnosť přispívati k veřejné exekuci (právní i policejní), ale také jistá úřední právomocnosť, zvláště poprava. Bylo to již tak obvyklé, že ještě ve XIV. století k novým král. hradům ráda bývala poprava připojována (také tímto spůsobem mohl počet poprav v témže kraji někdy vzrůsti); tak když Karel IV. r. 1340 zřizoval na Moravě hrad Twingenberg, mínil tam ustanoviti popravu, neli dokonce i pravidelnou cúdu, a podobně v Čechách r. 1361 zakládaje hrad Kašperk v Pracheňsku, nařídil, aby se tam umístila poprava.[4])

Avšak popravy s hrady spojené nemívaly během času vždycky stejného dosahu a významu: — někdy jen obyvatelstvo jistého území neb menšího okresu k hradu příslušícího podléhalo hradské popravě jakožto pravidelnému úřadu soudnímu i hrdelnímu, asi podobně jako poddaní šlechty, zvláště panstva, přicházeli pod patrimoniální soudy svých pánů (větší měrou ve XIV. století); někdy podléhali jí i jiní obyvatelé, byli-li tam právě postiženi při skutku neb s „jistinou" (corpus delicti) nebo byli-li prohlášenými psanci, kdežto pak prováděl se s nimi náhlý krátký soud,— tento pak mohl se vztahovati i na větší blízkou krajinu (buď podlé rozdělení hradského nebo krajského neb i snad bez ohledu na ně), jestliže právě s hradem byla spojena vůbec policejní povinnosť, potlačovati jisté nebezpečné zločiny v okolí, tak že úředníci hradští měli zločince takové „honiti" a hned je trestu podrobiti, nechať je jali sami aneb od jiných byli jim vydáni. Podlé těchto rozličných spůsobů lze také měřiti onu moc, kterou panovník tak neb onak popouštěl korporacím nebo šlechtě; a všecky ty spůsoby časem sluly stejně: poprava, judicium provinciale, Landgericht; proto i slova popravce, judex provincialis, Landrichter, mohla míti význam rozličný.[5])

[4]) Reg. IV. č. 796; o Kašperku zmínil se Palacký II, 2 : 395; měla prý tam býti přenešena poprava celého kraje Pracheňského (?). Ostatně jednotlivé cúdy udržovaly se i ve XIV. století na hradech, tak cúda Kamýcká, cúda Rakovnická (na Křivoklátě).

[5]) Právě tím, že soud hradský býval prve obecným soudem celé župy (= provincia), později zvlášť aspoň popravou jisté krajiny, stalo se, že časem konečně hrdelní soud vůbec, byť i patrimoniální, slul judicium provinciale, — kdežto slovo to znamenalo kdysi soud zemský (i ve 13. stol.), a ještě déle také cúdu krajskou. Proto výklad listin může někdy býti pochybný; však i slova provincia, jak jsme viděli, rozličně se užívalo. — Stůj tu několik dokladů: Již v druhé polovici 13. století mohlo judicium provinciale býti postaveno za rovno s vladařstvím, villicatio (ve formuli č. 2305 Reg. II); r. 1327 klášteru Rajhradskému na Moravě dáno provinciale judicium per omnes districtus ad monasterium R. spectantes tam in causis pecuniariis quam capitalibus seu criminalibus (Cod. Mor. VI. č. 342; v podobném nadání kláštera Břevnovského z r. 1396 uvádí se: judicium sanguinis sive poprava). R. 1349 darováno Peškovi Krabici z Weitmühlu „judicium provinciale quod Landgericht dicitur" manského okresu Trutnovského

Skutečně vyskytují se v listinách trojí popravci, nestejného významu: 1. pouzí úředníci popravní, především královští, pak i jiní; 2. páni, kteří jakožto zemští kmetové časem osobili si dědičné právo popravy; 3. páni, jež král zvláště jmenoval popravci krajskými; k této třídě pak sluší připočísti také královská města, pokud je král ku krajským popravcům zvláště připočetl.

Ad 1. Právomocnosť spojenou s král. hrady vykonávali purkrabí, vladaři i jiní úředníci královští. Netoliko na statcích královských řídívali soud, nýbrž bývala jim zachována někdy intervence do soudů jiných (výsadných, patrimonialních), tak že tyto nabývaly své plné platnosti teprve jich přítomností. Zvláště král. purkrabí, jež Otakar II. počal bráti hlavně ze šlechty nižší, vykonávali také popravu; ale časem vyvinuli se vedlé nich zvláštní úředníci popravní, t. popravci, kteří také nebývali stavu panského, aniž hodností svou vynikali celkem nad purkrabí, vladaře nebo jiné úředníky královské, vedlé nichž v listinách se uvádějí. Jich úkolem bylo vůbec prováděti řízení hrdelní, obviněné vězniti, mučiti a vyslýchati, i také dáti vykonávati tresty na hrdle; ovšem lišili se od prostého popravního mistra.

V jediném soudním kraji (cúdě) mohlo býti několik královských popravců. Aspoň v samém Pražsku, kde nebylo žádného malého (krajského) úřadu, na čas ještě zachovali se v bývalých okresech hradských královští úředníci popravní, byť i sídlo jejich nebylo vždycky na královských hradech. R. 1337 totiž uvádí se, že královští (nostri) popravci čtyř okresů patřících k úřadu Pražskému mohli připouštěti

(Cod. Mor. VII. č. 919). Když Karel IV. r. 1349 Jindřichovi z Hradce zastavil hrad i město Domažlice „cum judicio provinciali", šlo tu snad o soud hradský, jenž se vztahoval především na území královskému hradu přikázané nebo poddané, také na popravu zjevných zločinců v blízké krajině; jinak Domažlicko tehda náleželo již ku krajské cúdě Plzeňské a mělo s celým Plzeňskem 2 krajské popravce společné (Cod. Mor. VII č. 938). Podobně judicium provinciale v Bělé, jímž Palacký (Radhost II, 158) rozuměl ještě soud krajský, bylo jen rychtou a hrdelním soudem nad nevelkým územím, jež prve náleželo ku královskému hradu Bezdězi; s tohoto byl potom soud přenešen do Bělé (dle výpisu z knihy Bělské). — Ostatně prameny lišívají cúdu a popravu, cúdaře a popravce. Tak dle listiny z r. 1340 „capitanei, camerarii, poprawczones, rectores, czudarii ac alii nostri officiales quicunque quocunque nomine censeantur" neměli s obyvatelstvem manského okresu Trutnovského a Královédvorského nic činiti ani je předvolávati „occasione popravy vel czudae bohemicalis" (Reg. IV. č. 760); r. 1342 markrabě Karel osvobodil vesnici Vlasatici „a suppa nec non a villicatione, poprawcionatu et judicio prouinciali Snoymensi", totiž ode všech práv a jurisdikcí, jimiž náležela „ad suppam et ad zudam Snoymensem et ad quoscunque beneficiarios" (Reg. IV. č. 1096, Cod. Mor. VIII. č. 398). Často přicházejí na konci listin vedlé sebe cudarii a popravcones (justiciarii, judices provinciales); avšak nelze z toho mnoho těžiti, zvláště když nebývá řeči o jich působnosti, a někdy vyskytuje se tam i pleonasmus. Nicméně již v listině moravské z r. 1297 jmenují se cudarii a judices provinciales plnými jmény zvláště vedlé sebe (Reg. II. č. 1766).

krčmy ve svých obvodech, kdežto páni popravci krajští v Čechách takového práva neměli.[6]) Také není pro dobu krále Jana bez významu, že zastavením král. hradů sice přestávali purkrabí královští, ale popravci ještě dále zůstávali; neboť i držitel soukromý (jenž také někdy slul purkrabí nebo judex provincialis) míval právo ustanoviti úředníka, jenž, maje spravovati popravu prve královskou, slul dále popravcem. Tak r. 1343 markrabě Karel zastavil měšťanu Kutnohorskému Křivoklát, hrad i panství, s plnou mocí královskou, aby ustanovoval a sesazoval „v provincii Rakovnické provinciálního soudce čili popravce, a v cúdě Žatecké beneficiára čili úředníka,“ tak aby tito úřady takové nadále vykonávali. Tu tedy snad Rakovnicko (po zastavení Křivoklátu) mělo sic úřad popravní, ale bylo na čas přikázáno k cúdě Žatecké; tam pak vysílán zástupce, „úředník“, protože Křivoklát zůstal zavázán přispívati oné cúdě mocí vykonavací či donucovací, pokud se jednalo o Rakovnicko. Ovšem jest pochybno, pokud vůbec autorita soukromých popravců nebo purkrabí byla také skutečně uznávána. Nicméně ještě za Václava IV. zeman Otrad z Vítanovic slul „popravcem“, kdežto byl jen popravním úředníkem Jindřicha z Rožmberka, a jak se zdá právě předním písařem nebo správcem „Popravčí knihy“ pánů z Rožmberka.[7])

[6]) Reg. IV. č. 420: nullus in regno Boemie tabernas habet admittere nisi ipse (summus pincerna), exclusis nostris poppravczonibus quatuor provinciarum ad beneficium Pragense spectancium, videlicet in Meserícz, Orsichov et Slana, qui tabernas in predictis districtibus admittere poterint et tenere. Dle kontextu zdá se, že jsou tu uvedena 3 sídla popravců, a čtvrtým mohla býti sama Praha; tuť bychom měli 4 popravce, v každé provinci t. starém okresu hradském jednoho (jenže Meziříčí je spíše názvem samého okresu); ostatně tu neuvedeny všecky okresy k Pražsku náležející, nýbrž jen asi ty, v nichž se král. popravy ještě zachovaly, a jimž tedy král musil také poskytovati jisté důchody. Že také při hradě Pražském býval zvláštní popravce (pro hrdelní řízení), lze souditi ze zprávy r. 1323: debet stare ad oprawam cum notario Zibrzid proscriptorum et cum socero poprawczú (Poz. D. Z. I. 64); zvláštní písař psanců, notarius proscriptorum uvádí se ostatně již r. 1292, kdy je zároveň řeč o zemanovi, qui propter suos excessus per..rectores nostros Chaslauiensis prouincie fuit exigente iustitia decollatus (tu snad sluší rozuměti krajské popravce, correctores, Reg. II. č. 1561).

[7]) Reg. IV. č. 1291: Křivoklát zastaven „cum plena auctoritate regia atque nostra instituendi ac destituendi in prouincia Racobnicensi prouincialem iudicem seu poprabtzonem et in zuda Sacensi beneficiarium seu ursedniconem, notarium et alios quoslibet officiatos suos . . . . quibus etiam officia sua in omnibus exercere et exequi concedimus pleno iure“; zde tedy moc takového popravce nevztahovala se na celý cúdní kraj. Podobně podkomoří Frenclin Jakubův jakožto zástavný držitel Poděbrad slul za krále Jana judex provincialis de P. (popravce, nikoli cúdař) zároveň také burcravius; týž míval tam ještě svého vladaře nebo purkrabí (Jacobi, Cod. ep. č. 129, 186, 204); také jsa purkrabím na Přimdě (zást. držitelem) měl tam svého vicepurkrabí (ib. č. 97). — Že Otrad z Vítanovic (tvrz u Vožice) vedl „Popravčí knihu“, soudíme jednak z prvé hlavice její, v níž jsou „všelikací psanci Dětřichem purkrabí z Vlašimi k Uotradovi popravci z Vítanovic psaní l. 1389“, jednak ze zápisu z r. 1406: „to jsú vyznali přede mnú, Otradem popravcí“; také r. 1398 jmenuje se „Otrad popravce“ (Popravčí

Také na Moravě vykonávány popravy na král. hradech úředníky, buď purkrabími nebo zvláštními popravci.[8])

Ad 2. Také šlechtici nabývali soukromých výsad na popravu; to co bylo udíleno duchovenstvu a městům, nebylo možno odpírati mocným pánům, kteří držíce král. hrady a úřady, i popravu veřejnou již vykonávali. Časem pak ve XIV. století starožitné rody panské, totiž samostatní zástupci jejich čili „hospodáři", jimž dědičně náleželo „kmetství", obecně osobily si právo na popravu (hrdelní moc), a za Václava IV. nebylo jim to popíráno; takoví páni, i když nebyli králem zvláště jmenováni za popravce krajské, a tedy právomocnosť jejich nevztahovala se na celý kraj, sluli přece také popravci. Proto slova kmet a popravce byla někdy mísena, jako hodnosti rovnoběžné nebo stejné.

kniha pánů z Rožmberka, vydaná Fr. Marešem, v pojednáních král. Společnosti nauk r. 1878, str. 1, 11, 20). V nápise knihy (v 16. stol. připsaném) Jindřich z Rožmberka sám nenazván popravcem, nýbrž kmetem krajským. — V „Pořadu práva hrdelního" z r. 1460 vyskytují se popravci, jakožto vůbec osoby zřízené ku konání právomocnosti hrdelní, byť to bylo i při popravách měst (Č. Č. M. 1848 I. 73; sr. níže §. 7 notu 13). Podobně již Štítný v knihách o naučení křesťanském (kap. 72) jednal o „popravcích", kteří mají svou moc od „pánů k zemi přirozených", tedy o úřednících; ano v kap. 127 užil slova toho ve smyslu ještě širším, pravě, že zloděj v lese, když zachřestí listí, lekne se „mnějíc, by popravci naň běželi" (stíhatelé vůbec).

[8]) Dle Brandla (Cod. Mor. VIII. p. XVII.) byly tam v polovici 14. století hrady se zeměpanskými úředníky hrdelními: v Brně (Špilberk), Olomúci, Znojmě, Veveří, Bzenci, Hodoníně, Buchlově, Přerově, Jemnici a Vranově; vůbec prý platila v soudnictví hrdelním ještě stará ústava kastellánská (z níž vyňata byla král. města a od r. 1229 duchovenstvo), tak že hrdelní věci byly vyloučeny z působnosti zemského soudu (?). Nikoli cúdaři, nýbrž jen úředníci zvláštní vykonávali zeměpanskou moc hrdelní, a ti sluli — jestliže seděli na zeměpanském hradě — purgravii (ve starší době castellani), jinak ale justiciarii, judices provinciales nebo jen provinciales, totiž popravci, popravní páni, i byli prý stavu panského, a také prý jim náležela právomoc v určitých okresech. — Avšak tu nezdá se nám dosti rozeznáváno mezi rozličnými spůsoby hrdelní moci, a mezi hradskými popravními úředníky, popravními pány a popravci krajskými. Arci je na Moravě nedostatek zpráv o „popravcích", a nelze posud posouditi, pokud se tam vyvinuly tak stejné poměry jurisdikční jako v Čechách, zvláště v příčině vlastních popravců krajských. Zdá se však, že bývali na Moravě — vedlé purkrabí a vladařů — na král. hradech také zvláštní popravci (stavu panského i zemanského), totiž oni judices provinciales, kteří právě v listinách moravských tak zhusta vedlé cúdařů se připomínají. Netřeba pod „popravcem" na král. hradě sídlícím rozuměti pána, jenžby hrad i s popravou držel v zástavě. Známo, že r. 1340 markrabě Karel, koupiv od biskupa Olomúckého vrch Tepenec, aby tam založil hrad Twingenberg, připověděl, že purkrabí hradu nebo vladař a jiní úředníci nebudou si v samém okolí žádné jurisdikce nebo práva osobiti, „si in castro futuris temporibus villicum, poprawczonem vel alium quemvis officialem institui seu residere vel castrum ipsum tenere aut judicium zude inibi collocari contigerit" (Reg. IV. č. 796). Podobně, když listina z r. 1342 osvobozuje jednu vesnici „a suppa nec non a villicacione, poprawcionatu et judicio provinciali Snoymensi", lze tu sice mysliti na pány popravce krajské, také však na popravectví samého hradu Znojemského, jež zastával buď zvláštní úředník popravní nebo purkrabí (Cod. M. VII. č. 398, Reg. IV. č. 1096). Konečně nelze bezpečně rozhodnouti povahu těch „popravčones",

I popravci krajští byli kmety, ale ne každý kmet byl popravcem krajským, byť i byl popravcem ve smyslu dědičného pána popravného. Ondřej z Dubé za krále Václava IV. správně lišil: „popravce (t. krajské), konšely zemské, a ty pány, jižto popravu mají a jsú kmetové". Slovo popravce pak udrželo se ve smyslu pána popravného i v XV. století[9]).

Shodu mezi kmety a popravci dlužno šíře vysvětliti tím, kterak mluva právnická ve XIV. století užívala slova kmet (jinak dějiny tohoto slova a jeho význam jsou velmi bohaté). Označovány tak vůbec osoby, jež zvláštní úřední přísahou k spravedlnosti byly zavázány, a pro tuto přísežnost požívaly zvláštní víry či důvěry v řízení soudním. Sluli tak bez rozdílu přísedící soudu zemského i krajského, soudu městského i vesnického. Arci zdá se, že se slova kmet užívalo v tomto právním smyslu obzvláště a nejvíce při stavu panském, jako by to bylo jeho předností před stavy zemanským, městským a selským. Kmety zváni i nejvyšší úředníci zemští, jakožto přední členové soudu zemského, i ostatní zemští soudcové; když potom v XV. stol. i zemané byli přísedícími soudu zemského, sluli někdy také kmety, ale častěji „vladykami z lavic". Podobně zemané ve XIV. stol. byli zemskými t. krajskými „konšely", a nikoli kmety; a tento věcně příbuzný výraz konšelé (consules, scabini, Schöffen) zobecněl ještě více při stavu městském a selském, ač i tu vyskytoval se výraz kmet v onom smyslu právním. Často kladl se rovnoběžně i název „příseežný"; i kmeti zemští a popravci sluli „přísežnými" (jurati)[10]).

kteří přicházejí v listinách z l. 1342—48 (Cod. Mor. VII. č. 433, 454, 467, 810, 844; v posledních dvou přicházejí „justiciarii" vedle „popravců"). Ostatně srov. o popravě Buchlovské Brandlův Glossář v. „lovecké právo".

[9]) Již Palacký ukázal k jisté souvislosti mezi starožitností rodu panského, kmetstvím po předcích a dědičností práva popravčího v krajích (Č. Č. M. 1835 IV., Radhost II, 173—4). Dle H. Jirečka krajští popravci i konšelé měli hodnosť kmetů a v povolání svém sluli kmety (Slov. Pr. III. 167). Dle Brandla (Gloss. v. popravce) starým rodům panským náleželo dědičně kmetství zemské (o tom O. z D. čl. 60) a zároveň dědičné i úřad popravecký, — tak že pak jmen kmet a popravce navzájem za sebe užíváno. — Dokladem toho, že později bylo uznáváno právo „starodávných" pánů zemských na popravu, je jednání mezi Alešem ze Šternberka a Oldřichem z Rožmberka r. 1449 (A. Č. II, 28, 32).

[10]) Brandl v Glossáři podal jaksi původní rozrod rozličných smyslů, jež slovo kmet časem na sebe přijalo; nemíníme tomu sic odporovati, ale zdálo se nám nutno konstatovati, jaký význam slovo to všeobecně mělo v technické mluvě právní 14. století. — Ostatně již r. 1278 mluví se o „testimonium trium beneficiariorum, fide dignorum, qui kmetye vulgariter nuncupantur" (Reg. II. č. 1108); že přísedící zem. soudu i nejvyšší úředníci zemští sluli kmety, je vůbec uznáno, srov. z r. 1295: beneficiarii et alii kmettones . . . in judicio, r. 1306 beneficiarii et kmettones . . . in judicio (Reg. II. č. 1692, 2070). Odtud také v listině krále Sigmunda z r. 1396: „Lantscheppfen, die man nennet kmety" (k tomu Lantschepfen ve snešení moravského sněmu z r. 1387 proti zemským zhoubcům, Cod. Mor. XI. č. 451). V Maj. Car. čl. 91: kmetones villanorum (nikoli sedláci vůbec, nýbrž přísežní mezi nimi); srov. Kn. Rožm. čl. 48: té vsi kmet (k starobylé povinnosti „osady" bývali asi povinni zvláště přísežní vesnic). O „kmetech"

Popravní páni (popravci) sluli kmety, jelikož také skládali úřední přísahu k soudu; neméně pak popravci krajští byli přísežni, a proto sluli kmety, zvláště kmety krajskými[11]). Kniha Rožmberská (čl. 142 a 152) dokládajíc, že popravci krajští mohli před soudem vyznávati na své „kmetstvo", rozuměla tím právě úřední přísahu, kterou se zavázali ke spravedlnosti ve svém úřadě. Takováto úřední přísaha působila právě zvláštní věrohodnosť; propůjčovala t. zv. jus consulum, právo kmetovské, že totiž osoby přísežné nebyly podrobeny obyčejnému způsobu přísahy zmatečné na kříži, ale ve přísežném vyznání svém dovolávaly se své přísahy úřední. Arci práva toho požívali netoliko popravci krajští, ale také popravní páni, i jiné osoby k spravedlnosti přísežné[12]). Ještě jiné přednosti zakládaly se na této přísežnosti a věrohodnosti. Tak byli kmeti také spůsobilí ku poselství (relaci) k zemským deskám, bez něhož nebylo platného zákona a vkladu; kmet nebo popravce mohl přesvědčiti úředníky při deskách; některé půhony bývaly po právu vykonávány toliko kmety nebo popravci, a po nějakou dobu nestačovalo, kmety zemské poháněti komorníky soudu.[13])

---

městských Palacký v Č. Č. M. 1835 a v Radhostu II, 166. Tomek II, 282, Čelakovský v Právníku 1879, 149.

[11]) Dle nápisu Popravčí knihy pánů z Rožmberka (připsaného v 16. stol.) byl Jindřich z Rožmberka „jedním kmetem krajským a trestatelem (soudcem) škůdců zemských"; také jeden z překladů Maj. Car. položil místo popravců „kmety toho kraje" (čl. 36). Maj. Car. nazývá je latinsky také majores scabini; někdy i consules terrae znamená popravce buď samy, nebo zároveň konšely krajské, srov. notu 15 a §. 5 notu 19.

[12]) Tak dle Ř. Pr. Z. konšelé zemští dovolávali se svého konšelství, popravci svého popravectví čl. 79—81; dle O. z Dubé přísahali beze zmatku „všickni popravci, konšelé zemští, i ti páni, jižto popravu mají a jsú kmetové", berouce věc na své „kmetství, konšelství nebo popravu" čl. 28. Podobně dle Offic. circa T. T.: byl-li „baro, qui est popravce i. e. kmet ex duodecim juratis kmetonibus unus přísežný" (kmet v užš. sm.) pohnán ze škod, měl věc vzíti „super suum kmetskú juramentum"; pakliže „baro kmeto juratus" byl pohnán „z příjmu", měl „poněvadž jest kmet a popravce", dožádati svědectví krále po kmetu nebo po jeho listu „že jest přisáhl u královu radu a u popravu a v kmetstvie" (Cod. j. II., 2 : 268). Nález z r. 1437 uznával ještě staré právo, že popravce měl položiti 2 prsty na prsech a vzíti to na svou přísahu, kterou ku popravě učinil králi a zemi, a že podobně přísahati měl „každý súdce zemský z lavic" a nikdy jiný (Cod. j. III., 2 : 10). — V nálezech r. 1402 uvádějí se výslovně: popravci toho kraje tři páni „přísežní" A. Č. II. 360.

[13]) Maj. Car. čl. 59: nuntium, sc. baronem officium kmetonis habentem; srov. Brandlův Glossář v. posel; dle nálezu z r. 1486 pak mohli býti relatory pouze přísežný rada královský, kmet, úředník zemský nebo dvorský (Všehrd IV., 10). — Dle nálezu r. 1397 (Cod. j. II. 2 : 41) nikdo nemohl „přesvědčiti" úředníky (desk), poněvadž byli „přísežní", leda buď svědectvím předešlých úředníků nebo „pánem popravcem nebo kmetem", qui reciperet super suam fidem (přísahu a důvěru); výpis z r. 1534 položil do tohoto nálezu místo kmeta nebo popravce (jež v něm ještě Všehrd byl uvedl) „páni z lavic aneb vladyky, kteří v soudu zemském sedají." — Když r. 1399 Petr z Kosti stál na tom, že měl býti pohnán jako kmet, žalobník to popíral, tvrdě, že není kmet

Všecka tato srovnalosť slov kmet a popravce, jelikož vztahuje se i na pány popravné, nedovoluje sama ještě uzavírati, že popravci krajští byli kmety t. přísedícími při soudě krajském (cúdě), ani uzavírati, že 12 kmetů zemských v užším smyslu mělo právo popravy v celém kraji, t. že byli zároveň popravci krajskými. Zpráva rukopisu Talmberského (psaného kolem let 1503—6), jež obsahem svým spadá do doby krále Václava IV., uvedla sice v každém ze 12 krajů staré rody panské, z nichž byl brán kmet „v tom kraji"; zprávu tu sluší vykládati na 12 kmetů zemských, a lze jim přisuzovati po krajích patrimoniální popravu, ale nehodí se jim přisouditi vlastní popravectví krajské. Bylo to tehda obecnou snahou, aby všecky kraje byly pokud možná zastoupeny v soudě zemském.[14])

„nec unquam v kmetstvo juravit", t. nesložil přísahy k úřední spravedlnosti (Cod. j. II, 2 : 389). Avšak r. 1408 při jistém sporu o toto kmetské právo byl vydán nález (ib. 53), že „páni kmetové učinění", t. páni do soudu zemského vsazení, měli poháněni býti komorníky „kromě 3 kmetóv, t. purkrabie Pražského, komorníka najvyššího a sudího najvyššího", jež tedy náleželo poháněti „v laviciech, pánem přísežným popravcí"; Zříz. zem. z r. 1500 v čl. 288 položilo tu prostě „v laviciech pánem přísežným", a dodalo, že také nejv. písař zemský měl býti pohnán „jedniem kmetem z lavic z vládyk"; také Všehrd III. 9: dle nálezů z r. 1455 a r. 1484 mluvil tu o pohnání „kmetem z lavic" (Cod. j. II., 2 : 392). Srov. ostatně již kn. Rožmb. čl. 61—64.

[14]) Palacký v Č. Č. M. 1835, v Radhostu II. 173, Jireček Slov. P. II. 180. Výklad není snadný. Text uvádí „v tom kraji kmet N. neb N neb N.", tedy nikoli: toho nebo z toho kraje, jak by se očekávalo při kmetech zemských; naopak singulár a alternativa neukazují ku popravcům (kmetům) krajským. Také jména seznamu Talmberského nesrovnávají se úplně se jmény popravců krajských, jak jsou nám známa z r. 1405, přihlíží-li se k jednotlivým krajům; ostatní jistá shoda zakládá se v tom, že popravci krajští tak jako kmeti zemští byli bráni ze starých rodů. Bylo by z druhé strany možno přirovnávati jména relátorů v deskách zapisovaná, ale nedostačuje to k rozhodnutí, jelikož někdy bývalo zapsáno ke 30 relátorů, kteří byli spolu při soudě, a ne pouze vlastních 12 kmetů. — Nelze nám namítati, že v době předhusitské nelze zjistiti počet 12 kmetů v užš. sm. Dle příkazu Karla IV. z r. 1378 všichni páni zemští mohli sice, jak za starodávna, sedati v soudě zemském, a kdyby nikdo z nich v soudě býti nechtěl, byli úředníci Pražští sami povinni spravedlnosť činiti (Cod. j. II, 2 : 29) — avšak to věci neodporuje. Uvádíť O. z Dubé čl. 60 a 62, že sice je lépe, když je více pánů při nálezu (potaz či nález mohl vynésti jen kdo byl „kmet ot svých předkóv"), že však (ve věcech půhonných) bývalo dle starého práva k nálezu potřebí 12 pánů mimo úřad anebo nejméně 7, „větší polovice". Také dle Off. c. T. T. bývalo 12 přísežných kmetů (Cod. j. II., 2 : 268). Proto je možno, že se panstvo skutečně umlouvalo, aby Václav IV. ustanovil předních 12 soudců zemských (v užš. sm.) dle 12 krajův asi tak, jak obsahuje rukopis Talmberský; všaktě r. 1395 panstvo chtělo krále obmeziti v dosazování soudců zemských „panskou radou", aby prý „to kmetovstvo, jakož jest bylo najprvé s královú Milostí a se pány i s zemany obstanoveno a příseženo, aby to bylo před sie konáno a před sie šlo, a ti kmetové aby přijmúc jiné pány, kteřížby k tomu hodni byli a přirozeni od starodávna, aby mohli súditi mocně bez přiekaz . . . ." (A. Č. I. 56). Byl to následek této starší tradice, že pak v době pohusitské hleděla se zachovávati ona dvanáctka kmetů zemských; a k této snaze vztahovaly se poptávky Rožmberkovy u desk zemských z r. 1447, kolik je krajův, i kolik má býti

Ad 3. Popravci krajští bývali z pánů zemských starého rodu, v kraji usedlých, jmenováni toliko v počtu obmezeném a samým králem, jenž jim udílel vykonavací moc policejní a hrdelní pro celý kraj. Vedlé nich byli časem svým zřizováni také konšelé zemští čili krajští ze stavu zemanského, kteří měli jim vypomáhati a jednotlivé výkony i sami konati.

Právě o těchto ústavech pojednávají krátce nejstarší knihy právní, jichž skrovné zprávy lze doplniti několika listinami, a v době krále Václava i některým jednáním sněmovním. Již z knihy Rožmberské jeví se, že popravci krajští pečovali o veřejný pořádek a bezpečnosť, a že jim náležela po kraji veřejná moc hrdelní. Majestas Carolina (z l. 1346—8) může nás pak poučiti jmenovitě o zákonodárných úmyslech Karla IV. ve příčině krajských popravcův a konšelů; r. 1355 byla odvolána jakožto zákonník, ale podržela ještě význam právní knihy, a stavové čeští dovolávali se jí zvláště, pokud obsahovala v sobě staré zákony a obyčeje; lze jí tedy vůbec užiti ve srovnání s Řádem práva zemského, jenž se zdá býti sepsáním platného práva téže doby (před r. 1350). —

Ústav konšelů zemských lze nám odbyti krátce, jelikož je o něm zvláštní nedostatek zpráv. Kniha Rožmberská jeho ani neuvádí, i není vyloučeno, že by byl v Čechách snad teprve později zaveden; také nezachoval se přes doby husitské. Dle Maj. Car. bylo úmyslem Karla IV., aby obdobou k popravcům krajským (scabini majores) byli ustanovováni menší přísežní (scabini minores, consules) neboli konšelé ze zemanstva. Ale ústav takový byl vskutku již zaveden, a udržel se celkem i za Václava IV., ačkoliv asi ne vždy ve stejné a stálé platnosti.[15])

---

kmetův, a mají-li všichni páni souditi nebo „jediné těch dvanácte kmetóv" (A. Č. III. 39). Od císaře Sigmunda bylo to žádáno r. 1435 „aby páni rytieři i panoše z každého kraje seděli u zemských desk"; potom r. 1437 vedlé 12 pánů bylo prozatím připuštěno jen 8 vladyk za kmety zemské, kterýž poměr r. 1487 byl konečně potvrzen. Proto také Zř. Z. 1500 a 1530 (čl. 1.) stanovilo, že z žádného kraje neměl více než jeden vladyka býti soudcem zemským; stav rytířský pak r. 1514 trval na tom, aby soudcové zemští i komorní byli z něho dosazováni podlé krajů střídavě, a král Ludvík r. 1523 skutečně jmenoval vladyky do soudu zemského se zřetelem k rozličnosti krajův. Ostatně snaha, aby jednotliví krajové byli zastoupeni při soudě zemském jevila se i později, tak r. 1547 a 1608 (Sněmy II. 151, 154—5; Skála I. 101—2).

[15]) Maj. Car. čl. 20 dovolává se v tom stávajícího zvyku (ut est moris); o nich mluví i Ř. Pr. Z. čl. 79—81, později O. z D. čl. 28. R. 1395 král Václav měl dle žádosti panstva opatřiti „aby konšelstva ve všech krajích před sie šla a byla učiněna a ta mocně skonána a obstanovena" (A. Č. I. 57); také sněm 1402 znal konšely v krajích (A. Č. II., 360). Již za Václava II. z l. 1300—1 uvádějí se: terrae consules (Jacobi, Cod. Joh. č. 59, 60); tu však možná rozuměti popravce, zvláště když se tu již mluví o obvyklosti (more solito). Podobně za krále Jana přicházejí scabini terrae ac villarum (ib. č. 186, 204). Za Václava IV. vyskytují se „kmetones, consules terrestres, etc.", „scabini et consules terrestres" (Formelb. II. č. 111 a č. 127); také tu lze to vykládati na krajské

Pochybno je, kolik bývalo konšelů v každém kraji; Karel IV. mínil, aby byli „po jednotlivých místech tři" — je pak v Maj. Car. řeč i o 12.[16]) Ani o působnosti jejich nejsme dosti zpraveni, jelikož není jisto, pokud Karel IV. úmysly své uskutečnil. Dle něho měli míti právo tak jako popravci vésti rejstříky psanců, sami však mohli psancem prohlásiti pouze osoby, jež nebyly stavu panského; také měl zemanstvu býti dovolen rozdíl dědictví před konšely krajskými. Jisto jest, jak dolíčíme při působnosti popravců, že bylo povoláním konšelů působiti při stíhání a trestání zločinců, neboť když ve vykonávání tohoto povolání dopustili se škod na majetku krajanů sami nebo prostředkem jiných, anebo když podobného plenu užívali, mohli se žalobě na to brániti svým úřadem a dovolati se své úřední přísahy.

I na Moravě byli „konšelé zemští", a vzpomínal jich ještě Ctibor Tovačovský ve své právní knize, avšak jen jakožto ústavu předhusitského; tak jak on znal jejich působnosť, byl by to vlastně ústav jiný: měliť jen ohledávati, osvědčovati i smírně urovnávati spory mezi sousedy, hlavně držební a mezní.[17]) —

Z uvedených knih právních vysvítá, že dle domácího zřízení zemského bývali popravci, jichž moc vztahovala se na celý kraj. Z listin známe posud před dobou Václava IV. jménem arci jen Viléma z Egerberka, popravce kraje Žateckého v l. 1346—50, pak Jindřicha z Hradce a Jošta z Rožmberka, jež Karel IV. r. 1349 jmenoval jedinými popravci kraje Plzeňského.[18])

---

konšely, ale lze pod consul terrae mysliti zároveň i popravce, býváliť obojí stejně přísežni (kmeti, konšelé).

[16]) Dle Maj. Car. čl. 20 měli býti tři „per loca singula" (sotva totéž jako in singulis provinciis v příčině popravců); čl. 36 uvádí tři. Dle čl. 80 Ř. Pr. Z. byli někdy při úřední přísaze krajského popravce 2 konšelé téhož kraje; konšel sám pak potřeboval v prvém případě čl. 79 dvou konšelův odkudkoli, a v druhém případě šesti konšelův (odkudkoli nebo téhož kraje?). M. Car. v čl. 77 mluví však o 12 konšelích téhož kraje: ten koho 3 konšelé prohlásili za psance, mohl se očistiti pouze svědectvím aliorum consimilium consulum seu scabinorum ejusdem provinciae novem in numero; ustanovení to asi nebylo uvedeno ve skutek — resp. lze tu snad rozuměti popravce i konšely dohromady, zvláště měli-li 3 popravci míti po 3 konšelech za přísedící.

[17]) Slova jeho o prospěšnosti ústavu toho (kap. 215) potahována v Slov. Pr. III. 171 nějakým nedopatřením na krajské popravce. — Tamže jest uvedeno, že na Moravě uvádí se již r. 1320 Pardus ze Šaratic jakožto „scabinus et juratus terre sui judicij Prouincialis in Bisenz"; ale zvláštní jest, že vystupuje také právě jen v záležitosti sporných hranic a lesův i rybářských práv mezi klášterem Velehradským a Zdeslavem ze Šternberka (Cod. M. VI. č. 162, 207; k tomu sr. naopak Maj. Car. čl. 49); také zdál by se Pardus spíše přísežným přísedícím cúdy Bzenecké, než konšelem ve smyslu krajských konšelů českých, t. menších popravců stavu zemanského.

[18]) Palacký, Formelb. I. č. 160 a—n; Cod. Mor. VII. 939. Kn. Rožmb. čl. 131: popravce toho kraje; dle čl. 142: měl popravce „svého tovaříše své popravy", druhého k sobě popravce, svého tovaříše, i v čl. 152: popravce a jeho tovaříš. Maj. Car.

Bylo to nepochybným právem moci královské, takovéto popravce krajské zvláště jmenovati. Dědičných popravců krajských nebývalo; také zástavný držitel král. hradu, jenž vykonával popravu s hradem spojenou, nebyl ještě popravcem krajským, leč byl-li jím zvláště jmenován.[19]) Zprvu dosazováni v každém kraji dva: měliť v úkolech se doplňovati neb i společně jednati; nicméně dle potřeby mohl také každý zvlášť o sobě působiti. Již kniha Rožmberská mluví o popravci a jeho tovaryši neb o „obou" popravcích kraje neboli popravy, také „Řád Práva zemského čl. 80 zná dva popravce téhož kraje; Karel IV. pak r. 1349 jmenoval v Plzeňsku dva popravce pospolu i zvláště, a to tak, že tam nikdo jiný neměl více býti považován za popravce krajského.[20]) Arci bylo úmyslem Karla IV., když chtěl zavésti svou Majestas Carolina, dosazovati v každém kraji tři popravce, asi proto že v některých případech měli souditi společně, a že tedy k nálezu bylo třeba počtu nerovného. Později nálezy z r. 1402 mluvily v skutku též „o popravcích kraje třech pánech přísežných." Určitý počet však za Václava IV. nebyl asi zachováván; nebyloť v tom ani při novém dosazení popravců r. 1405 jednostejnosti po krajích.[21])

(kterou citujeme dle vydání Jirečkova) čl. 20: „sancimus, quod barones, in singulis provinciis de more solito ordinandi, tres in numero in officio majorum scabinorum seu justitiariorum vel correctorum, et ceteri nobiles eodem numero per loca singula (ut est moris) minores scabini praefigendi, non ordinentur vel statuantur ita, quod duo ex eis tribus fratres existant" (české překlady kladou tu rozličně, buď v každém kraji 3 „konšely" větší a 3 menší; nebo v každé „krajině" 3 větší popravce a trestately i 3 „menšie popravce" „po všech miestech"; tři „úředníky" větší a vládyky téhož počtu); také čl. 36: coram tribus baronibus scabinis seu justitiariis vel rectoribus illius provinciae, infra cujus limites hereditas ipsa sita aut pars potior ipsius reperietur, i čl. 86, 90, 100. Podobně i Ř. P. Z. čl. 80, 81.

[19]) Popravci kraje Plzeňského jmenováni r. 1349 výslovně auctoritate et potestate regia; také král Václav jmenoval popravce krajské r. 1405 auctoritate regia. — Brandl v Glossáři mluvil o popravcích jmenovaných a dědičných, kteří prý vesměs vykonávali spravedlnost v jistých „soudních obvodech nebo spíše krajích"; k dědičným počítal zápisné nebo zástavné držitele král. hradů, s nimiž byla spojena poprava, a dále kmety zemské. My však rozeznáváme popravce krajské od popravců dědičných a poprav hradských; v. též notu 26.

[20]) Cod. Mor. VII. č. 939: „ipsos utrosque in solidum et eorum quemlibet, Poprabczones siue Iusticiarios Pilsnensis prouincie auctoritate et potestate Regia duximus statuendos et statuimus"; „et nullos alios Poprabczones siue Justiciarios vestros debeatis cognoscere". Dle Ř. Pr. Z. čl. 80 měl popravce ku kmetovské přísaze míti „juxta se alium justitiarium suum provinciae suae", a kdyby jej míti nemohl, „duos consules ejusdem suae provinciae"; tudíž byli patrně popravci dva, a úsudku tomu nepřekáží, že dle českého výtahu z prvé recense Ř. Pr. Z. popravce měl míti „podlé sebe dva jiné popravce" (nepraví se: téhož kraje; možno také, že výtah věc smísil s konšely zemskými, nebo že v tom byl vliv Maj. Car. a pozdějšího vývoje).

[21]) V nálezech r. 1402 čte Palacký v A. Č. II. 360: „popravce toho kraje tře páni přísežní", Čelakovský v Priv. Praž. str. 192: „popravčie toho kraje, třie páni pří-

Tyto krajské popravce jmenovával král z panstva. Staré rody panské považovaly popravectví za zvláštní právo svého stavu, čestné sice, ale jak se zdá, v praxi také výnosné; páni všech krajů podíleli se v něm dostatečně, musiliť popravci přirozeně býti z pánův usedlých v tom kraji, v němž měli konati svůj úřad. Jsa jmenován, musil krajský popravce složiti přísahu králi, a pak býval vyhlášen po kraji; konšel zemský přísahal „králi a všem zemanům“ čili „králi a obci“.[22]) S touto přísežností souvisela ona zvláštní věrohodnosť, že popravci i konšelé dovolávajíce se své úřední přísahy mohli platně svědčiti o věcech, jež se týkaly jejich úřadu. Maj. Car. pak nedopouštěla, aby popravci nebo konšely téhož kraje byly 2 bratří zároveň; psance a lichváře vůbec vylučovala.[23])

Popravci krajští byli úřady zvláštními, jež s krajskou cúdou nebyly spojeny, ani jí nebyly podřízeny. Popravectví krajské souviselo se zřízením cúdním jen potud, že se řídilo celkem dle krajů soudních a že popravci měli cúdám i soudu zemskému také pomáhati svou vykonavací mocí po kraji, zvláště ve příčině psanců. Naopak nezdá se, že by při této rozdílnosti cúdy a popravectví cúdaři a komorníci bývali zároveň také popravci krajskými. Bylať hrdelní právomocnosť krajské cúdy dosti obmezena; nebylo možno k ní poháněti poddané, pokud podléhali soudu privilegovaných korporací a pánů, ani šlechtice, pokud byli od ní eximováni, ani vůbec konečně z některých zločinů těžkých.[24]) Naopak krajští popravci mohli ve XIV. století zločince, psance a škůdce

---

sežní“; Jireček četl korrekturou v Cod. j. II., 2 : 45: „popravce toho kraje anebo tři páni přísežní.“ — V listinách archivu sv. Václavského (č. 187) z r. 1405 uvedeno celkem v 10 krajích 20 popravců; v Litoměřicku jmenují se 4, v Hradecku, Bechyňsku a Boleslavsku po 3, v Pracheňsku, Čáslavsku a Chrudimsku po 2, v Kouřimsku, Žatecku a Plzeňsku po 1, — mezi tímto počtem (22) byl však jeden popravce zároveň v Hradecku, Chrudimsku a „Mýtsku“. a jiný zároveň v Litoměřicku a Plzeňsku. (Že se zde uvádělo vedlé Chrudimska i Mýtsko, nezdá se míti více významu, neboť ve druhém případě mluví se jen o Chrudimsku).

[22]) Ř. Pr. Zem. čl. 79 a 80; listina z r. 1349 přikazovala městům kraje Plzeňského, aby jmenování popravců krajských daly veřejně vyvolati ve dny tržní a sváteční. Mimo to Maj. Carol. (čl. 22) minila, že každý úředník ke spravedlnosti povolaný má po svém vyhlášení přísahati „praesente populo loci illius, in quo debet facere residentiam pro judicio ferendo“, že v bázni boží, ke cti a slávě královské Výsosti České a k upokojení Českého království bude ve svém úřadě konati spravedlnosť každému věrně, bez osobního strannictví. Podlé toho popravci krajští, ježto ve vykonávání své moci nebyli místně obmezeni, byli by měli přísahati na svém sídle nebo v městě krajském, snad před krajskou obcí (jeden překlad položil: „přede vší obcí toho kraje, kdežby měl súditi“, A. Č. III., 105). Sr. i Cod. j. III, 2 : 10 o přísaze „králi a zemi“.

[23]) Maj. Car. čl. 20, 21. Naproti tomu dle nálezu z r. 1389 mohli 2 bratří nebo více býti spolu soudci zemskými, Cod. j. II., 2 : 37.

[24]) V druhé polovici 14. stol. mluvívá se v Čechách o krajských popravcích a o výsadných popravách tak, jako by krajské cúdy působnosti hrdelní skoro neměly.

zemské jakéhokoli stavu po celém kraji stíhati, jakož i ty, kdož se dopustili zločinů zjevných a nebezpečných, krátce trestati. Jednotlivé popravy oprávněných korporací nebo pánů vztahovaly se pak jen na vlastní jejich poddané, nebo sice také na osoby jiné, buď cizí poddané neb i šlechtice, ale jen pokud byli postiženi na vlastním jejich území; jestliže tedy výsadná poprava snad neměla moci nad postiženým zločincem, resp. byl-li zločinec ve skutku postižen nebo po činu dohoněn na území cizím, náleželo jej vydati popravcům krajským, aneb aspoň přibrati tyto k soudu, aby hrdelní soud mohl krátce nad ním býti proveden. V tom tedy záležela jistá policejní a hrdelní nadřízenosť popravců krajských, tudíž i jejich intervence v jiných popravách, někdy snad i na ujmu výsad rozšiřovaná. Zvláště snažilo se panstvo ku konci XIV. století obmeziti král. města ve právu veřejné popravy krajské, jehož ona byla nabyla, tak aby jen s pomocí popravců krajských mohla vykonávati popravu nad zločinci jinak jim nepodléhajícími (v. §. 4).[25])

Ačkoli takto popravectví vztahovalo se celkem na kraj soudní, zachovalo ještě některé stopy toho, že se vyvinulo z ústavy hradské, a že svým rázem souviselo zvláště s mocí královských purkrabí a kdysi kastellánů. Tak nejvyšší purkrabí Pražský (a jeho náměstek) měl „moc k zlým ve všie popravě zemské země České sáhnúti"; vůbec býval prvým správcem vykonavací moci policejní i soudní v zemi, zvláště pak popravcem hradu Pražského. Za jeho příkladem i Rožmberkové osobili si dědičné právo, býti „prvními popravci a purkrabími celého království po králi", tedy přední výkonnou mocí v zemi kromě

---

[25]) V příčině zasahování popravců krajských do jednotlivých poprav viz co dále pověděno o králi Václavovi. V Právníku r. 1879, 544 uvedeno za příklad, že r. 1392 popravci zasedli na soudě Kolínském, a společně s městskými konšely popravili nad škůdcem zemským, jenž se byl dostal do vězení městského. Podobný poměr býval i na Moravě. Pozoruhodno nadání, jehož si dobyla Olomouc již od krále Jana r. 1331: „quod ciues predicti possint et debeant capere, iudicare, incendiarios uiolentos et temerarios hominum in stratis publicis et alias occisores et alios maleficos quoscunque; nec teneantur ammodo auctoritatem nostri prouincialis judicis, aut etiam ipsius presenciam expectare", Cod. Mor. VI. č. 413. V celé řadě privilegií klášterních z r. 1363 (Cod. M. IX. č. 305—312) přichází formule: „Mandamus itaque universis et singulis baronibus, nobilibus, burgraviis, justiciariis et officialibus nostris quibuslibet, qui nunc sunt et qui fuerint pro tempore, quatenus de vestrorum subditorum et hominum ac vestris bonis in vita et in morte non presumant se intromittere, nec in bonis vestris judiciis presidere, casibus in vestris privilegiis dumtaxat exceptis, neque etiam vos et vestros homines audeant in aliquo perturbare". K tomu sluší dodati, že když na př. r. 1338 klášteru Velehradskému uděleny „cippus et patibulum in quoslibet facinorosos et malos, utputa spoliatores, fures et incendiarios, homines conditionis simplicis seu rusticalis" — zločince šlechtické měli dle obyčeje souditi cudarii, provinciales, villici et judices seu justitiarii terrae Moraviae; a podobně bylo i jinde (Cod. Mor. VII. č. 194, 196, o Žďáru a Oslavanech č. 193, 209 a j.).

moci královské. Podobně král jmenovával jednotlivé pány bezpochyby proto popravci některých krajů, že tam zároveň drželi nebo spravovali hrady královské; tím spůsobem asi také purkrabí kraje Hradeckého, nad jiné vynikající, zachovali až do pozdních dob jistý soud a zvláštní postavení mezi vlastními úřady zemskými, později zemanstvu připadlými.[36])

[36]) Možno si povšimnouti i toho, že statuta zemská kladou do čl. 100 Maj. Car. místo baronibus justiciariis et correctoribus: „pánuom, purkrabiem a popravcem"; podobně i v příčině kacířů, jež náleželo z úřadu stíhati a vydávati praelátům neb inquisitorům haereticae pravitatis (čl. 4), kladou statuta místo královských officiales: „popravciem našim, purkrabiem i městským" (naproti tomu nelze vysvětliti, jak mohla statuta do čl. 102 položiti: „městóm anebo popravcem" místo beneficiariis judicii sive czudae.) — O purkrabí Pražském srov. Ondřeje z Dubé (Cod. j. II. 2 : 358). V §. 2. n. 11 uvedli jsme formuli z Reg. II. č. 2306 a výsadu Rožmberků; také r. 1446 hejtman kraje Prachеňského a mistr Strakonický, Václav z Michalovic, žádal rady o jistém zášti od Oldřicha z Rožmberka „jakožto nejvyššího purkrabí od starodávna Pražského a popravce této země České nejvyššího" (kdežto nejvyšším purkrabím byl Menhart z Hradce; A. Č. III., 37). — Popravce Žatecký Vilém z Egerberka byl zároveň purkrabím na Kadani (starém to hradě zemském, v jehož držbu dostali se páni z Egerberka, a ačkoli Otakar II jim jej odňal, nabyli jeho zase jako korunního manství). Jindřicha z Hradce jmenoval Karel IV. dne 22. června 1349 popravcem kraje Plzeňského, snad proto, že dříve dne 20. června t. r. zastavil mu hrad a město Domažlice cum judicio provinciali (Cod. M. VII, č. 938, 939).. Ve jmenování popravců z r. 1405 nalezá se také jmenování purkrabí Hradeckého a Kadaňského dokonce bez udání osobních jmen, kdo tehda byli purkrabí; též Oldřich z Hasenburka „na Přimdě" jmenován popravcem Litoměřickým a Plzeňským, tímto snad s ohledem k držbě Přimdy (arch. sv. Václ. č. 187). — V příčině Kadaně dalo by se nejspíše mluviti o dědičném popravectví krajském, ale i tu přistupuje ještě jmenování královské. Podobně nezdá se, že by Rožmberkům bylo dědičně náleželo popravectví jistého kraje. Karel IV. r. 1349 zvláště jmenoval Jošta z Rožmberka popravcem kraje Plzeňského; Václav IV. pak r. 1405 Jindřicha z Rožmberka zase zvláště jmenoval popravcem kraje Bechyňského, kde by mu nejspíše bylo mělo náležeti dědičné krajské popravectví. Uvádí-li se potom r. 1412, že týž pán měl králi Václavovi pomoci proti zhoubcům v kraji Plzeňském „jakožto pán zemský a popravce" (A. Č. III., 295), nelze z toho ještě usouditi, že by tam byl požíval krajského popravectví. Vysoce zajímavá „Popravčí kniha pánů z Rožmberka", jež sahá od r. 1389 až do válek husitských, vztahuje se nejvíce na kraj Bechyňský; bohužel nelze v obsahu jejím rozeznati, pokud Rožmberkové vykonávali popravu jako popravci krajští, a pokud se tu jednalo jen o popravu patrimonialní, jež jim na jejich statcích náležela dědičně jako starým pánům a kmetům zemským; nápis knihy ze 16. stol. dovolává se toho, že Jindřich z Rožmberka byl „jedním kmetem krajským".

§. 4. Vývoj krajského zřízení, zvláště popravců, v l. 1310—1420.

Úpadek za krále Jana. Povznesení za Karla IV.: 1. Krajské cúdy. 2. Král. purkrabí. 3. Krajští popravci. Úmysl vyloučiti jimi popravy patrimoniálné. Utvrzení působnosti popravců. Královská města nabývají práva krajské policie a popravy; zvláště za Václava IV. r. 1381. Vítězný boj panstva proti tomu: nálezy r. 1396, 1402 a 1404. Nové jmenování krajských popravců z 5. ledna 1405.

Zřízení krajské ve XIV. století celkem stoupalo i klesalo s mocí královskou; nicméně v podrobnosti jednotlivé ústavy krajské přece tak stejně se nevyvíjely, a zvláště ústav krajských popravcův upevnil se konečně v tom spůsobu v jakém se shodoval zároveň s prospěchy vyšší šlechty.

Za krále Jana zřízení krajské ovšem ocitlo se v úpadku. Veřejná ústava rozpadala se vůbec v rukou soukromých, když král Jan zastavuje král. statky, hrady, města i veřejné úřady, uváděje manské řády, udíleje rozličné výsady a exemce ve prospěch šlechty a duchovenstva, ale k ujařmení obecného lidu, zbavoval se vlastní královské moci a vlády v zemi. Tuť nebylo právního stavu, nebylo řádu a pokoje, ani bezpečnosti, jelikož se vzmohla všeliká násilí a záští, a celé roty loupežné, přechovávané na hradech, provozovaly své řemeslo bez trestu. Sami ti páni, jimž náležela poprava, majíce lotrovstvo trestati, někdy je podporovali, a vůbec ze své moci zištně těžili. Poprava i popravectví byly tehda výnosnými výsadami.[1])

Naopak Karel IV. vždy pilně pečoval o to, aby se konala řádná spravedlnosť, a to i k lidu poddanému, aby v zemi panovaly pokoj a veřejná bezpečnosť. Za tou příčinou, byť i dál uváděl řády manské, hleděl zřízení krajské zase povznésti, arci pod pevnou vrchní mocí úřadův

---

[1]) Ve přídavcích kroniky Dalimilovy (kap. 110) nachází se k době krále Jana tento stesk: „Posłúchajte, mocní páni, | jenž ste ku popravě českej zemi Bohem vydáni! | Chtěł-li by kto věčného jmene dobyti | ten neroď pro své země čest leň býti | . . . Při tom časě zle se v zemi vedieše, | přěboji velici biechu, | a druzi v noci kradiechu. | Nebo páni, již popravu jmiechu, | svým lidem bráti přěpúščiechu. | Na jich liudi nikte sáhnúti nesměł; | tak i jeden dobrý pokoje nejměł. | Neb bieše bieda stádciu chudému, | jež jest poddáno pastýřiu nepravému“. V Desateru kázání božích z téže doby (verš 245 sl.): „Ten jest také mužebojce, | jenž jsa sudí neb popravce | přilože k někomu vinu | pro nepřiezň neb pro dědinu | i zbaví života koho; | jehožto sě stává mnoho“. — Proč asi Rožmberkové r. 1333 dali si potvrditi podvržené privilegium z r. 1264, vysvítá dostatečně z toho, že Václav Březan dělil jeho obsah na dvojí: 1) „aby (Vok s rodem svým) po králi purkrabě zemský a první executor nad bezpravníky a škůdci, buďte oni jakéhokoli stavu, byl, jich dobýval, trestal i popraviti nad nimi dal; 2) v statky jejich se uvázal a je držel bez překážky, a nepostupoval leč králi, však nákladů a škod nejprvé s vyhražením“ (Č. Č. M. 1828, IV., 43); — patrně, že právě na tom druhém mnoho záleželo.

ústředních. Snahy jeho jeví se jasně v Majestas Carolina; podlé toho měly býti trojí ústavy krajské:

1. Cúdy po hrazených městech. Karel IV. výslovně uznal důležitosť a potřebu takovýchto měst po krajích, aby prý v nich cúdaři a rychtáři mohli spravedlnosť spravovati; některá města neměla nikdy od koruny býti odloučena. Dále po zkušenostech doby Janovy chtěl, aby králové čeští úřadů k cúdám patřících příště neprodávali, nezastavovali nebo nepronajímali, ani jich neudíleli na určitý čas, doživotně nebo dědičně, neboť královské moci mělo vždy býti volno, měniti úředníky dle potřeby. Mimo to měli tito úředníci „menší“: komorníci, cúdaři, písaři a jiní (kromě jediných úředníků kraje Plzeňského) úplně býti podřízeni třem nejvyšším úředníkům: komorníkovi, sudímu a písaři zemskému, jež král měl dosazovati dle svého uznání.

Skutečně podařilo se Karlovi IV. aspoň tolik, že krajským cúdám dal zase pevnější základ, tak že se pak zachovaly většinou až do válek husitských, ježto ještě na konci XIV. a na začátku XV. století uvádějí se desky krajské, jež ony vedly; také ještě tehda spolupůsobily při půhonech, ohledáních a vedení práva ve věcech na soud zemský vznesených. Právomocnosť jejich byla však časem již dosti silně obmezena netoliko vývojem právomocnosti patrimoniálné, ale i novou podobou zřízení zemského a krajského, obmezena nejen ve věci, ale i v příčině stavů. I hrdelní moc jejich byla skrácena soudy Pražkými a krajskými popravci; ostatně pak hojně uváděné řády manské osvobozovaly od cúd mnoho šlechty nižší, a dle nálezu z r. 1383 páni vůbec nemohli více býti pohánění k úřadům „menším“.[2])

2. Královští purkrabí a vladaři na hradech. Karel IV. mínil, že království Českému pošla znamenitá škoda ze zastavování král. hradů, s nichž měla býti vedena „poprava nebo spravedlnosť královská“, jelikož soukromí kastelláni nebo strážní hradů nepomáhali moci královské „ku popravě“ v těch krajinách. Vyplácel tedy hrady, ano některé prohlásil nezastavitelnými, zvláště pomezné, ježto měly sloužiti také k obraně „obce české“; i chtěl, aby příště královští purkrabí nebyli nikdy více dosazováni na určitý čas nebo doživotně, ježto by pak králi nebylo volno dle libosti je měniti. Naopak purkrabí a vladaři, držíce na hradech

[2]) Maj. Carol. čl. 7 a 17 (102, 104); o kraj. cúdách srov. dále Ordo J. T. čl. 52, 59, 60, 81, 95, 96, též Ondřeje z Dubé čl. 79, 95, formae literarum judicialium v Cod. j. II., 2 : 337—9, nálezy ze zač. 15. století tamže 391 sl. a j. V českých překladech M. Car. vypuštěna zase výjimka cúdy Plzeňské; ostatně již dle listiny z r. 1284 dostávalo se jí naučení od úředníků Pražských (Reg. II. č. 1315). Desky krajské uvádějí se zejména tyto: Mělnické, Nimburské, Hradecké, Plzeňské, Žatecké, Litoměřické i Čáslavské (DD. XIII., 156). O působnosti soudů krajských i Právník 1878, zvláště str. 114 s notou; v příčině šlechty v. vedlé zápisů desk z r. 1383 a 1398 (Cod. j. II, 2 : 32, 389) i Palackého D. Č. II. 2 : 8—10.

posádky a spravujíce král. důchody, měli zároveň býti povinni „k popravení a k dopomožení všeho práva, buďto k krvi nebo k zboží", v tom kraji, kde hrad byl. Jinak Majestas Carolina nezmiňuje se, že by s hrady byla spojena sama poprava; v skutku však, jak jsme viděli, bývala s královskými hrady spojována i poprava (moc hrdelní) s menší nebo větší mocí územní. Nicméně hrady královské ve veřejném zřízení krajském a zemském celkem již nenabyly zvláštního postavení; doba hradské ústavy byla přešla.[a])

3. Popravci krajští z panstva a konšelé zemští ze zemanstva. I tomuto ústavu Karel IV. věnoval svou péči; skutečně pak udržel se déle než krajské cúdy a veřejné popravy hradské, tak že se právě oň opíralo pozdější zřízení krajské. Karel IV. považoval popravce krajské za nutné, aby prý v krajích soud hrdelní byl správně konán. Vyslovil vůbec v Maj. Car. tu reformatorskou zásadu, že hrdelní moc v celé zemi má býti vyhražena králi a úředníkům královským. A jakož popravce krajské považoval také za své úředníky, mínil patrně, aby v krajích (kromě král. měst) — mimo cúdy v moci své dosti obmezené — jedině 3 popravci s konšely krajskými hrdelní moc vykonávali, a to nejen popravu nad postiženými a zjevnými zločinci, nýbrž asi vůbec hrdelní soud nad obecným lidem; možno dokonce, že jediné popravci měli vůbec prováděti řízení vskutku hrdelní, a cúdy naproti tomu obmezovati se na případy, kde jim bylo žalováno o jistou pokutu zločinů. Jelikož popravci měli býti jmenováni králem vždycky z panstva, mínil asi Karel IV., že skrze ně ještě nejspíše se mu podaří vyloučiti po kraji hrdelní moc patrimoniálnou, jakou si po době krále Jana zvláště panstvo osobilo. Z oné jeho zásady také plynulo, že soud nad krajskými popravci jako nad jinými úředníky královskými měl býti vyhražen králi nebo sudí dvorskému, kdykoliby oni byli žalováni o náhradu škod neb o vráceni odňatých věcí, — podávaloť hrdelní jich povolání právě k takovým přehmatům husté příležitosti; přibraní páni kmeti mohli sic učiniti nález v příčině majetkové, osobní trestání popravců chtěl si však vyhraditi král sám. S druhé strany chtěl Karel IV. dopřáti panstvu té výhody (a povznésti ještě více hodnosť královských popravců krajských), že rozdíl dědictví nebo spolku mezi členy rodu panského, jenž jinak byl možný pouze před králem, měl býti dovolen i před 3 popravci

---

[a]) Maj. Carol. čl. 5 úvodu (justitia regia exercenda = poprava neb spravedlnosť královská, ministranda justitia = poprava, dle překladu v A. Č. III, 70—1), dále čl. 7: ad executionem omnium sententiarum, quae per judices in ipsorum provinciis latae fuerint, laborabunt (k tomu český text dle statut zemských v Cod. j.); čl. 18. Ve čl. 7 přidala statuta „a na popravu mají mieti vuoli a potvrzenie krále Českého" (rozuměj snad i král. purkrabí a ne pouze města).

toho kraje, v němž dědiny zúplna nebo většinou ležely, podobně rozdíl mezi zemany před 3 konšely zemskými.[4])

Avšak Karlu IV. nepodařilo se již provésti novou zásadu, že trestati poddané na hrdle přísluší toliko králi a úředníkům, jež by král jmenoval, tedy v kraji krajským popravcům (nebo dílem i cúdařům). Byltť odporem panstva českého r. 1355 přinucen navržený zákonník vzíti zpět, a tudíž byly nadál uznávány popravy patrimoniální, pokud král udělil komu takovou výsadu, nebo pokud staré rody panské jakožto kmeti zemští právo takové nadál dovedly si osobiti.[5])

Avšak nezdařil-li se Karlovi IV. jeho úmysl, pomocí popravců krajských vyloučiti jiné soudce hrdelní po kraji, lépe vedlo se mu ve snaze, zavésti a zachovati v zemi řád, pokoj a bezpečnosť. Je známo, že sám konával mimořádný soud po krajích a městech, a že vypravoval se s brannou mocí překonávat odbojů šlechty nebo dobývat sídel loupežnických (zvl. v Kralohradecku a Pracheňsku); tu při této péči i působnosť krajských popravců rozvinula se aspoň ve příčině stíhání a popravy zjevných a nebezpečných zločinců po celém kraji.

Již v dubnu r. 1348 na generálním sněmě českomoravském v Praze nařídil Karel IV. obecný mír zemský, a dal jej utvrditi přísahami pánův i vladyk, jako byl podobně učinil Václav II. asi r. 1300. Dle řádu sněmem přijatého příslušelo tudíž popravcům i vladařům stíhati zjevné zločince a škůdce; zároveň přísně pod pokutami vůbec obnovena obecná povinnosť „honiti“ zločince na útěku, a popravci měli spolurozhodovati o těchto pokutách, z nichž se jim také dostávalo podílu. Později zase generální sněm svatováclavský z r. 1355, na němž Karel IV. upustil od Maj. Car., připustil jednak, že poddaní opět mohli pány k zemskému soudu poháněti, jednak stanovil, že zločinec kteréhokoli stavu světského, jestliže

---

[4]) Maj. Car. čl. 20 uvádí účelem tří popravců „rectum judicium“, a že tu šlo o soud hrdelní, jeví se i z názvu popravců: correctores, „tresktatelé“; také slovou tam popravci scabini majores, tak že se tu jeví v prvé řadě právě jako soudcové, — Ordo J. T. a jiné prameny užívají pravidelně názvu justiciarius, poprawco. Dle čl. 79 (de potestate baronum in homines ipsorum): justitia personalis semper regiae dignitati intelligitur reservata. Tudíž také těžký soud nad dívkami, jež by se vdaly beze svolení rodinného, nebo tělesně se nezachovaly, měl dle čl. 86 náležeti ad regis curiam solam, leč by byly stavu nižšího — méně než vládyckého a městského — kdy pak soud měl náležeti krajským popravcům, ale, jelikož tu zboží propadalo královské komoře, jen společně s královským vladařem z toho kraje. Čl. 90 jedná „de querelis contra regios officiales“, totiž contra procuratores nostros sive provinciarum justitiarios, qui vulgariter dicuntur poprawczones, dle statut: na úředníky královy nebo na jeho popravce; k tomu i čl. 91 o král. vladařích „povesných“. O dědickém rozdílu čl. 36 (česká znění mezi sebou silně se liší).

[5]) Pozoruhodno, že statuta zemská do čl. 79 Maj. Car., kterým král chtěl „života odjetie pro zlý skutek“ sobě zachovati, samostatně vkládají klausuli: „leč bychom komu na popravu dali listy zvláštnie“. Ostatně sr. i Právník 1878, 329 sl.

se dopustil krádeže, loupeže nebo jiného zločinu spůsobem zjevným, nebo jestliže jsa pro zločin psán v čas se neočistil, propadal dle zemského obyčeje česť, hrdlo i statek, tak že ani král nemohl mu z panovnické milosti česť navrátiti; tu pak bezectnosť a právní nezpůsobilosť vskutku mohla zastrašiti mnohé šlechtice od navyklého lupičství.

Obecná tato snešení také znova povznesla ústav krajských popravců. R. 1348 a pak zvláště při odvolání navrženého zákonníku r. 1355 zřízení krajské bylo z části nově upraveno; při tom bezpochyby země Česká byla rozdělena na 12 krajů. Také jisto jest, že již r. 1349 Karel IV. dosazoval výhradné královské popravce pro celé kraje, tak aby jiné privilegované popravy, pokud co přesahovalo meze jejich výsady, byly jim podřízeny, neb aby moci své neužívaly špatně. Veřejná tato poprava, majíc v zemi prováděti veřejný policejní řád, nezastavovala se, jak se zdá, na hranicích eximovaného území duchovních korporací; tyto sice také samy vykonávaly na svých statcích popravu, pokud byly jí nadány, musily však přece uznati konkurrenci moci veřejné, a pilně ji podporovati v hájení zemského míru a obecné bezpečnosti. Podobně i **královská města**, jež v době předešlé musila si k vlastní bezpečnosti sama pomáhati rozšiřováním své popravy po kraji, byla od r. 1348 povinna resp. oprávněna škůdce své „honiti" také krom území městského. Mimo to Karel IV. nepomíjel ještě spolčovati je k vzájemné pomoci a ochraně; později městům spolčovaným udělil někdy dokonce takto právo, aby samy mohly popraviti nad zločinci a škůdci jinde v kraji postiženými nebo dohoněnými.[6])

I král Václav IV. hleděl si ústavu krajských popravců; ale, jakož vůbec raději se opíral o stavy nižší, nemínil v tom uznati monopol panstva. R. 1381 většině **královských měst** udělil právo popravy v jistém příslušném okresu zemském nebo kraji, připočetl jejich rychtáře s konšely ku počtu královských popravcův, a přikázal, aby netoliko komorníci, cúdaři, purkrabí a všichni popravci království Českého, ale vůbec veškeří obyvatelé v úřadě takovém jim nebránili, nýbrž aby je

---

[6]) Oba sněmy r. 1348 a 1355 (nikoli 1350 a 1356) v Cod. j. II., 2 : 24—6; ke sněmu 1355 srov. čl. 28 M. Car.; viz dále §. 5 n. 3. Také list Karlův o snešení sněmu k Jihlavským z 3. kv. 1348; následkem toho vyzval již dne 27. kv. Kutnou Horu, Čáslav a Kolín, aby se spolčily s Jihlavou ku vzájemné pomoci proti zločincům a rušitelům veřejného pokoje (Cod. Mor. VII. č. 789 a 803). Dále pod přísahou spolčil Domažlice, Klatovy, Sušice a Reichenštein (Hory Kašperské), — podobně i města jiná — tak že měla si ke stíhání škůdců zvoliti dva věrohodné muže, jednoho z kraje Plzeňského a druhého z kraje Pracheňského (Palacký, Formelb. II. č. 138; toto je zároveň dokladem, že Domažlice a Klatovy nebyly více zvláštní provincie, nýbrž náležely k Plzeňsku). R. 1366 spolčená města Žatec, Most, Kadaň a Louny obdržela právo popravy v kraji Žateckém, a Václav IV. potvrdil je r. 1399 (Právník r. 1879, 543). K tomu lze srovnati také z doby Václavovy Formelb. II. č. 147 o Litoměřicích, Ústí, Lounech a Mostu.

podporovali, kdykoli by oni po krajině zločince stíhali. Král Václav mínil tím obmeziti strannictví šlechty, pojistiti lépe pořádek a bezpečnosť.[7]) Nicméně po několika létech, kdy také v říši německé zmohla se veliká zášti, jmenovitě mezi knížaty a městy, i v Čechách mír zemský byl zase porušen domácími nepokoji a záštími, proti nimž král Václav musil i veřejnou hotovosť vyhlašovati. Také jak se zdá rozmnožoval tehda počet popravců, a to i ze stavu zemanského.[8])

Avšak ruka králova nebyla již dosti silna, když se utvořila proti němu jednota panská. Již tehda páni čeští jevili celkem skoro tytéž snahy, jaké shledáváme při nich v míře ještě silnější o století později, za Jagellovců. A již skutečně vítězili v nich vůči slábnoucí moci královské, zvláště na útraty stavu městského a ještě hůře ku porobení obecného lidu; toliko mocná národní revoluce husitská na nějaký čas zadržela zdar těchto panských snah.[9])

Jednota panská pravíc se hájiti zemský řád, „zemskou pravdu", usilovala vůbec zvrátiti kabinetní vládu krále Václava a jeho milců. K zemskému řádu počítala zejména práva stavu panského, mezi nimi zemské kmetství a krajské popravectví. Jako chtěla krále obmeziti „panskou radou" ve jmenování soudců zemských, tak nechtěla ani dopustiti, aby popravectví krajské udílel městům a zemanům, nýbrž toliko starému panstvu zemskému. V skutku král Václav již nedlouho po svém prvém zajetí viděl se nucena slíbiti r. 1395 (arci pokud prý společní rozsudí uznají požadavek pánů za spravedlivý), že do jednotlivých poprav nebudou více sahati ti, „ježto s právem sáhnúti nemají, než popravci k tomu zjednaní, podlé starého ustavenie". Panstvo při

---

[7]) Tak uděleny popravy krajské Praze, Plzni, Klatovům, Stříbru, Litoměřicím, Mělníku, Kolínu, Čáslavi, Mýtu, Budějovicím a j. Pelzel, Wenzel I. 107, Urkb. č. 27; Čelakovský, Priv. Praž. č. 99 (St. M.), č. 100 (M. M.), — Nové město Pražské dostalo úřad krajské popravy r. 1400 (č. 117). Mělník dostal officium justitiariae sive popravae districtus Melnicensis, tedy toliko v kraji soudním; listina přikazuje podporu: camerariis, cudariis, burgraviis, viceburgraviis ac omnibus a l i i s popravconibus regni nostri Bohemiae, nelze však přece z toho usouditi, že i komorníci a cúdaři byli „popravci" krajskými; arci byli také soudci a měli svou moc exekutivní; purkrabí vykonávali někdy jistou popravu.

[8]) Tak aspoň listem z 28. břez. 1390 přidal k počtu popravců kraje Hradeckého ještě Racka z Vlkany (?), Pelzel, Urkb. č. 69. — Ostatně i pán Albrecht z Kolovrat jmenován r. 1392 popravcem kraje Plzeňského a Žateckého (Pelzel, Wenceslaus I, 257).

[9]) Již za Václava IV. dle Officium circa tabulas terrae mělo platiti, že „subditus censualis vel šafář dominum suum citare non potest" (Cod. j. II., 2 : 265); ostatně i zavádění práva zákupného čili t. zv. německého po celé 14. století učinilo ze sedláků místo vlastníků pouhé poplatníky statkářův, a pomohlo poddanství utužiti. Již z „Desatera" je znám (při sedmém přikázání) stesk na hubení chudiny, plodění šosů, braní berní; také Štítný stýskal na utiskování lidu „zámazným" při braní „úkolů" berních. — Officium c. t. t. obsahuje také některé předpisy ve příčině příslušnosti soudu zemského nad měšťany (č. 70, 85, 131—3, 140).

tom sice docela nezapomnělo stavu zemanského: žádalot, aby také „konšelstva ve všech krajích“ (ze zemanů) byla dosazena, neméně i kmetovstvo zemské bylo dříve ustaveno s plnou vůlí zemskou — pánů i zemanů; — avšak toliko popravci z panstva měli „podlé starého obyčeje“ veřejnou popravu beze všech překážek vykonávati.[10])

Jednota panská ve svých snahách úplně zvítězila, když král Sigmund s markrabím Joštem dne 6. dub. 1396 vynesli svůj nález mezi ní a králem Václavem. Jako bylo jí vyhověno ve příčině nejvyšších úředníkův a soudců zemských, tak i provolán zemský mír po městech a krajích v ten způsob, aby ti páni zemští, kteří byli k tomu zřízeni dle starobylého obyčeje, totiž popravci krajští z panstva jmenovaní, popravovali nad každým, kdo by v zemi škodil a loupil. Tím i král. města měla býti připravena o právo, popravovati v kraji neodvisle od krajských popravců, t. bez jejich přítomnosti.[11])

Za nedlouho vzešly sice v zemi nové nepokoje a bouře, r. 1401 také boje domácí i válka s německým protikrálem Ruprechtem, tak že král Václav byl nucen se své strany svolávati hotovost krajskou.[12]) Avšak začátkem r. 1402, chystaje se k jízdě do Říma, učinil bratra svého Sigmunda zemským správcem, a tu byl zemský mír znova předepsán a utvrzen důraznými nálezy sněmu v únoru 1402, tak aby prý popravci krajští s pomocí konšelů zemských přísněji konali pomstu a popravu podlé těchto nálezů. Hned potom sice nastával v zemi zase nový nepořádek druhým zajetím krále Václava; ale tento, uprchnuv z něho, ponenáhlu během r. 1404 zavedl zase zemský řád a mír, hlavně přičiněním nejvyššího purkrabí Jana Krušiny z Lichtenburka. Tu pak v prosinci r. 1404 zemský soud setrval na předešlých nálezech panských, tak aby král dle potřeby zjednával jim platnosti napřed svou mocí, t. svými úředníky a vladaři, jak prý bývalo za Karla IV.; zároveň pak vytknuto, že král. města měla popravovati toliko s radou popravců krajských, kdykoli by něco moc poprav městských přesahovalo.[13])

---

[10]) Zápis královský z 30. kv. 1395, A. Č. I. 56—8.

[11]) Pelzel, Urkb. č. 126: . . „dasz denn das gen den gebessert werde (t. popraveno) von den Landherrn die daczu geseczet werden, als das von Alters ist gewesen.“ Zároveň bylo odepřeno uznati za psance ty, kdož minule od královských měst byli za ně prohlášeni za příčinou své nepřátelské odpovědi králi a městům; teprve ten mohl všude obecně býti provolán psancem, kdo se něčeho znova dopustil.

[12]) Pelzel, Urkb. č. 175. Tehda král povolil také městům kraje Litoměřického, snad i jiným, že mohla najímati si zbrojnoše a táhnouti s nimi na každého zbojníka a utlačovatele chudiny, Právník 1879, 544.

[13]) Nálezy dodávajíce, že také kořisti a pleny neměly býti v městech přijímány a kupovány, chtěly, aby král. města „přijmúc k sobě popravce těch krajóv, aby se toho optajíce, toho popravovali“; avšak toto ustanovení sluší bráti všeobecněji. Již Pelzel (Wenzel, 504) vykládal věc tak, že král. města měla přijmouti krajské „hejtmany“ a plniti snešení sněmovní s jejich radou.

Tím byla také nově dotvrzena moc krajských popravců; i král. města byla vázána ve vykonávání popravy krajské přítomností a účastenstvím jejich. Král Václav sám, slibuje nálezy panské zachovávati, zvláštními majestáty z 5. led. 1405 s radou pánů i zemanů (nikoli měst) nově jmenoval po všech krajích popravce krajské, po jednom nebo několika; propůjčil jim jménem královským plnou moc policejní a hrdelní proti zločincům, a zavázal je, aby sobě vespolek pomáhali, a řídili se nálezy z r. 1402 a 1404, jež jako instrukci pojal do svých majestátů. Popravci krajští byli sice na požádání povinni, přispívati ku potlačení zločinců, loupežníkův a násilníkův i městům a všem obyvatelům země České, stejně jak i tito měli jim býti nápomocni; že by však také král. městům (vedlé stíhání zjevných zločinců) bylo náleželo samostatně vykonávati popravectví krajské, o tom král více se nezmínil. Kdo by jmenovaným popravcům překážel nebo se jim protivil, měl býti krutě trestán jako zločinec a odbojník.

Potom již celé toto zařízení, jímž počet popravců se zmenšil, a jímž působnosť jejich znova byla vyměřena a utvrzena, zůstávalo v platnosti až do hnutí husitského, jsouc takořka předním článkem zřízení krajského.[14])

---

[14]) Nálezy z r. 1402 a 1404 v A. Č. II. 359, 364, Cod. j. II, 2 : 45, 49; také Ondřej z Dubé připsal úplné nálezy z r. 1402 do své právní knihy. Majestáty Václavovy (20 počtem) v arch. Sv. Václavském č. 187; opis majestátu k purkrabí Hradeckému otištěn (pod č. 11) v Pelzlových Diplom. Beweise ec. v Abhandl. e. Privatgesellschaft Bd. IV. 1779. Současně vydal král mandáty ku král. městům (Praze, Litoměřicům, Mostu, Kadani, Plzni, Klatovům, Kouřimi, Kolínu, Čáslavi a j., Pelzel Urkb. č. 206, Čelakovský Privil. Praž. str. 190), i zde obsaženy nálezy z r. 1402 a 1404, jelikož města měla je dáti veřejně vyvolati ve dny tržní. V Právníku r. 1879 str. 543 omylem se praví, že města „jakožto popravcové" měla přispívati „ostatním krajským popravcům" mandáty královské toho nepraví (sr. k tomu rozsudek z r. 1502 A. Č. VI, 251). — Jména popravců z r. 1405 jsou tato: Dětřich z Janovic jin. z Náchoda — v Hradecku; nejv. purkrabí Jan Krušina z Lichtenburka — v Hradecku, Chrudimsku a Mýtsku; Jindřich z Rožmberka, Oldřich z Hradce a Jan z Ústí řeč. Kamenický — v Bechyňsku; Zdeněk z Rožmitála a Jan z Hradce — v Pracheňsku; Vilém ze Zvířetic a Jan z Michalovic i Aleš z Dubé řeč. Škopek — v Boleslavsku; Vítek z Lipnice (rod z Landšteina) a Mikuláš ze Zruče (rod panský Kolovratům příbuzný) — v Čáslavsku; Zdeslav ze Šternberka na Zaječicích — v Chrudimsku; Ondřej z Dubé — v Kouřimsku; Oldřich z Hasenburka na Přimdě — v Litoměřicku a Plzeňsku; Herbort z Kolovrat, Jan z Wartemberka jin. z Děčína a Berka z Dubé na Hohenšteině — v Litoměřicku, mimo to purkrabí Hradecký v Hradecku a Kadaňský v Žatecku.

§. 5. Činnosť krajských popravců do r. 1420.

I. Krajská policie, i „pomsta a poprava". — Honění zločinců, jich poprava i psanectví před Václavem IV. Nepořádky při popravách ku konci 14. století. Nové utvrzování policejního a hrdelního řádu; předpisy 1395—6, potom 1402 a 1404 o zločinech politických i prostých. Hrdelní příslušnosť popravců. Způsob jich soudu; psanectví Dobývání zhoubců zemských a psanců. — II. Ochrana právního řádu; podporování jiných úřadů. — III. Krajské sjezdy; bernictví a hotovosť.

I. — Jakkoli kniha Rožmberská a Řád Práva Zemského zmiňují se jen o některých výhodách, s krajským popravectvím spojených, přece z nich nepřímo vysvítá, že popravci krajští stíhali zločince a zhoubce zemské, a že vykonávali nad vinníky popravu. Popravci totiž, když svými služebníky a lidmi zločince pronásledovali, odnímali jim věci při nich nalezené, i mohli je podržeti a pro sebe jich užívati, leda když bylo něco zřejmě jinému odňato, a tedy to náleželo vrátiti vlastníkovi. Dále když vykonávali veřejnou pomstu a popravu nad vinníkem, brali sobě některé svrchky, zvláště koně, jichž mohli užívati zase ku stíhání zločinců. Příčinou toho bylo, že tresty hrdelní bývaly vůbec spojeny s tresty na majetku, a že také úřady samy za svou práci a na odstrašení brávaly na podlehlé straně své „viny" čili pokuty. Někdy popravci jakousi úřední pomstou dokonce asi poplenili zboží zločincovo, zvlášť arci šlo-li o vinníka trestu ušlého neboli psance, nebo když se někdo dopustil odboje proti právu, a tudíž přemahán byl brannou mocí jako nepřítel.

Mohlo se takto přihoditi, že jednotlivci cítili se snad stíženi přehmatem, a že proto pohnali popravce žalobou ze škod nebo žalobou z „příjmu", t. ze přijetí a užívání věcí odňatých. Tu pak popravci byli oprávněni, očistiti se přísahou kmetovskou beze zmatku; a podobně i konšelé zemští přísahou konšelskou, jestliže oni byli ze škod žalováni. Neméně také ti, kdož učinili škodu kázáním popravcovým, aneb od něho nabyli věci vinníkovi odňaté, mohli se žaloby zbaviti dovoláním se úředního svědectví popravcova.[1])

[1]) Sluší rozeznávati žaloby z příjmu a ze škod. Žaloval-li kdo, že se mu stala škoda na mírné cestě, a že věci jemu odňaté žalovaný popravce přijal a jich užívá, mohl tento dle knihy Rožmb. čl. 142 spolu se svým soudruhem aneb i sám přisahati na své kmetstvo, že žalobníkovi vrátil vše, co mu náleželo. Dle Ř. Pr. Z. popravce i konšel, byl-li žalován, že cizí věci užíval nebo škodu učiniti kázal, mohl svou nevinu vzíti sám na svou úřední přísahu (čl. 79, 80); k tomu o žalobě z příjmu viz i O. z D. čl. 28. Jinak bylo dle Ř. P. Z. při žalobě ze škod. Popravce nařčený, že škodu sám učinil, mohl se očistiti pouze s pomocí druhého popravce nebo dvou konšelů téhož kraje. Konšel pak, jsa pohnán ze škody skrze krádež a loupež, musil míti za očistníky dva konšely, byť i nebyli z téhož kraje; pakliže byl žalován ze škody na statcích (že bezprávně někomu sebral úroky poddaných, posekal les nebo louku, obilí spásl nebo

Ostatně máme z doby Karla IV. o stíhání zločinců již dobrou vědomosť ze snešení sněmu r. 1348, jenž měl utvrditi obecný pokoj zemský. Dle toho bylo to zvláštním úkolem popravcův a také král. vladařů, „honiti“ zločince a škůdce zemské; avšak mohli tak činiti také zemané (milites) a lidé každého stavu, když zdvihli včas pokřik za zločinci na útěk se davšími. Tudíž obnovena tehdáž obecná povinnosť, že každý zdravý obyvatel, slyše pokřik nebo dostana vyzvání, měl pomáhati všem honícím, a s nimi s pokřikem zločince dále pronásledovati. Tato povinnosť utvrzena také zvláštními pokutami, o nichž vedlé krále rozhodovali popravci: jestliže nehonil šlechtic (militaris homo), jenž byl přítomen a zdráv, měl zapraviti pokutu 5 hřiven, jak se zdá, králi a popravcům, po případě očistil se před králem nebo před popravci právě přítomnými nezmatenou přísahou, že byl nevinen; — pakliže nehonili poddaní, měl pán do 14 dnů vybrati z každého lánu pokutu 5 grošů, jinak byl povinen zapraviti 5 hřiven králi a popravcům. Naopak těm, kdo honili, dostalo se výhody; přiřčeny jim za kořisť věci, jež by zločincům vzali, arci pokud to nebyly věci cizí, zločinci odňaté jiným.[2])

Obyvatelé směli zločince honiti toliko po skutku, na útěku, kdežto popravci stíhali zločince také kdykoli později, jestliže byli obecně známi nebo důvodně podezřelí. Karel IV. dopouštěl však již také král. městům, aby po kraji v každou dobu pronásledovala škůdce obecné a dobývala jich, když jednání takové vzala na svou přísežnosť. Stíháni pak zvláště zloději a loupežníci, také jiní násilníci a škůdci, kteří rušili zemský mír čili pokoj veřejný.[3])

---

spustošil), neměl vůbec práva k úřední přísaze konšelské; jestliže pak učinil škodu výbojem neb ohněm, mohl se sic očistiti po konšelsku, ale toliko s pomocí 6 konšelů, sám sedmý. — Byl-li kdo žalován o věc (koně a j.), jíž se mu dostalo od popravce, získal při, jestliže popravce osobním vyznáním nebo listem vzal na své kmetstvo, že ona věc právem připadla jemu nebo soudruhovi jeho jakožto popravci „u provinění“ (Kn. Rožm. čl. 152). Podobně byl-li „panoš“ či služebník některého popravce (nebo konšela) žalován, že se dopustil škody nebo zločinu kázáním svého pána, zbavil se žaloby, domohl-li se o tom svědectví pánova, osobního nebo listem; tak i služebníci některé cúdy mohli se osvoboditi svědectvím jejích úředníků nebo desk, že škodu učinili z přikázání (Ř. P. Z. čl. 81; český text mluví tu nejen o popravci, ale i o konšelu, místo cúdy pak klade „úředníka vyššího“). O brání „vin“ úředníky jedná zvláště O. z Dubé čl. 108—113.

[2]) Stará povinnosť honiti zločince ku pokřiku, byla jak se zdá zanikla při úpadku hradské ústavy, totiž exemcemi od obecných břemen a povinností, i také zneužíváním těchto, zvláště souvislé obecné poruky, se strany hradských úředníků; již statuta Oty Konráda stanovila: ad clamorem communem (qui nastojte! vulgariter nominatur, nullus currere teneatur, nisi de propria voluntate hoc facere voluerit, čl. 25. — Ostatně sněm z r. 1348 uvádí jen popravce, ne výslovně krajské, ale patrně týče se těchto, pokud jedná o pokutách.

[3]) Nálezy z r. 1348 mluví prostě o: profugi; odjinud jeví se, že měli býti stíháni: malefici, profugi, turbatores pacis (C. Mor. VII. č. 803). Karel IV. spolčeným městům kraje Plzeňského a Prácheňského — podobně i jiným — přikazoval „quatenus vos . . .

Naproti tomu není z doby Karla IV. bližších zpráv o tom, jakým spůsobem byla vykonávána sama hrdelní právomocnosť krajských popravců, a pokud byli příslušni buď výhradně nebo v konkurrenci s jinými veřejnými soudy. Není však pochyby, že popravci také na popravu dávali zločince a zhoubce, kteří byli jati při skutku nebo dohoněni, i takové, jichž vina byla těžká a také dosti známá a nepochybná, neboť tu právě nebylo třeba delšího hrdelního řízení, a po stručném soudu mohla následovati veřejná „pomsta". Tresty bývaly tu dle starších obyčejů přísné, obyčejně na hrdle i na majetku, a neméně bývaly činy takové nečestné; loupež i krádež byly zvláště považovány za veliké zločiny. Nebyl-li pachatel jat, býval od popravců provolán psancem beze všeho práva, jak toho měli moc již dle knihy Rožmberské. Za Karla IV. bylo v té příčině jen to nové, že po příkladě krále Václava II. (jejž vůbec následoval ve snahách zákonodárných) vzdával se i královské moci, udíleti zločincům takovým milosť; dle sněmu z r. 1355 bezecnosť neočistěných nebo zjevných zlodějův a loupežníků neměla vůbec nikdy pomíjeti.[4])

in districtibus et limitibus praedictarum civitatum undicumque omnes spoliatores profugos, fures seu alios quoscumque pacis turbatores ac proscriptores (sic), ubicumque eos indagari et investigare poteritis, non parcendo eorum rebus et personis, qui culpabiles inventi fuerint et quorum nota ac suspicio probari poterit, de quorum reatibus ac culpis nos processu temporis informare poteritis, ... prosequi hostiliter debeatis", ... „juxta qualitatem demeritorum talium hominum nocivorum secundum quod vestra justitia dictaverit, praedictos actus exercere debeatis. Volumus et expresse adjicimus, ut praemissa omnia juxta consilium proborum virorum, quos ad hoc elegeritis et quibus fides adhiberi poterit, quorum unus de provincia Pilznensi esse debeat, si ibidem malefici et spoliatores persequendi fuerint, et alius de provincia Prachnensi ..., facere et regere omnimode debeatis" (Formelb. II. č. 138). Jihlavané dle nadání z r. 1351 směli dobývati a podržeti tvrze a sídla, na nichž by obecní škůdcové měli své bydlo nebo stav, avšak musili prve pod přísahou sídla ta prohlásiti za škůdnická (C. Mor. VIII. č. 87). — Města Mělník a Žatec dostala r. 1348 nadání, že mohla dědičně podržeti zboží, jichž by (indefessa promptitudine) dobyla na zlodějích, loupežnících a násilnících, a jež tedy po právu králi připadala (Právník 1879, 542). Ostatně již na sněmě v Litoměřicích r. 1249 provolán mír v zemi a zapovězeny omnes injuriarum molestiae, spolia villarum et rapinae — sub obtentu gratiae regalis ac poena sententiae capitalis (Cosm. Cont.).

[4]) Že popravci měli moc tělesné popravy, vysvítá již z jejich moci prohlašovati vinníky za psance (viz str. 61—2). Král Václav II. r. 1300—1301 s radou zemských pánů ku potvrzení zemského míru přisáhl (a dal to také přísahami pánů potvrditi), „quod nullum maleficorum, qui de cetero pro spolio vel quocunque maleficio per terre consules more solito accusatus fuerit vel proscriptus, cujuscunque status aut conditionis fuerit, in gratiam resumemus, vel ullas concedemus aut dabimus treugas, sed tanquam nostrum et regni nostri hostem publicum prosequemur" (Jacobi, Cod. epist. Joh. č. 59 a 60); pod terre consules sluší tu vzhledem ke čl. 131 kn. Rožmb. rozuměti také popravce (kmety krajské). Jinak bylo za krále Jana; tento kdysi přikázal justiciariis et poprabtzonibus Chrudymensibus, „quatenus a Nicolao de Mětic, quem super primo suo forefacto proscriptum nostre gratie duximus reformandum, de servanda

Nicméně sluší vytknouti, že z těchže zločinů bývalo také zvláště žalováno při soudech Pražských, ano z části i při cúdách krajských, kdy pak provádělo se celé formálné řízení soudní. Majestas Carolina ve čl. 102—107 mínila při krádeži, loupeži, při výboji domův i při škodách na statcích (při pobrání úroků peněžních neb obilních, při škodě na obilí, štěpích, lesích, lukách, rybách a j.) připustiti také řízení „civilní“, t. soukromou žalobu u zemsk. soudu resp. u cúdy krajské, tak že potom míra odsudku či náhrady řídila se nárokem žalobním (v jisté sumě). Arci mohlo i formálné řízení před zemským soudem směřovati k trestům hrdelním na životě a majetku. Jmenovitě jisté zločiny veřejné čili politické bývaly vůbec spojeny s konfiskací všeho majetku; tak již dle nálezu z r. 1321, kdokoliv učinil „jakou nešlechetnosť nebo svévolnosť proti králi, proti zemi nebo moc proti právu“, ztrácel s rodem svým všecko zboží, a toto připadalo králi. Nicméně mohl král ze své milosti promíjeti všecky soudní tresty na životě, jmění a cti, pokud v posledním ohledě nebyl obmezen sněmem z r. 1355.[5])

Za Václava IV. v král. listinách výslovně uvádí se za povinnosť krajských popravců: hájiti a nařizovati zemský mír, pátrati po zločincích, i stíhati a trestati je, tedy vůbec nad nimi popravovati.[6])

---

pace per ipsum recipiatis ab eo, quanto levius potestis, salvis tamen jure et consuetudine vestris in hac parta, fidejussoriam caucionem“ (ib. č. 196; forefactum = francouzsky forfait). Sněm z r. 1355 stanovil bezecnosť: si quis baronum, nobilium, wladykonum vel civium vel alia quaecunque persona laicalis, cuiuscunque status vel praeeminentiae existat, pro crimine furti, latrocinii seu rapinae accusata, proscripta vel condempnata fuerit et se de hujusmodi crimine secundum jus terrae infra terminum sibi statutum expurgare non posset, aut si ejusmodi sui excessus sunt notorii vel manifesti; srov. čl. 28 M. Car. de criminosis ad gratiam principis reductis (text českých statut věcně se liší). — Když Karel IV. r. 1366 Žatci, Mostu, Kadani a Lounům udělil právo zatýkati škůdce a nad nimi popravovati, měla tato města společně si pomáhati také proti každému, kdoby škůdce zemské přechovával a fedroval, anebo kdoby na pokřik a vyzvání zločince nehonil; nad takovými sice nemohla popraviti, ovšem ale pobrati jim statky a zabezpečiti se jejich osobami až do soudu královského (Právník r. 1879, 543).

[5]) Nález z r. 1321 v Cod. j. II, 2: 19. O ztrátě jmění pro viny srov. Maj. Car. čl. 28, 87 a j.; dle čl. 64 Karel IV. mínil sice konfiskaci majetku zrušiti, pokud odpravený zločinec měl spravedlivé dědice; avšak sám na př. udělil r. 1348 městům Mělníku a Žatci zboží, jichž by dobyla na škůdcích, tak že ani dědicům neměla ničím býti povinnována. Vedlé nároku žalobcova i soudy samy, totiž úředníci brali pro sebe jistou pokutu na majetku odsouzeného čili „vinu“ (srov. Ř. P. Z. čl. 81, O. z D. čl. 108—113). K civilním žalobám Maj. Car. čl. 102—107 srov. naopak o těchže zločinech jiné řízení v Ř. P. Z. čl. 43—63, 78; ostatně násilníci a výbojníci bývali tehda souzeni také před soudem dvorským (Cod. j. II, 2: 404).

[6]) Krajskému popravci jmenovanému r. 1390 udělil král „plenam auctoritatem et posse animadvertendi in facinorosos, pacem et tranquillitatem ordinandi omniaque et singula faciendi et exercendi, quae ad verum poprawczonem et ejus officium tam de jure quam etiam approbata regni Bohemiae consuetudine spectare noscuntur“

Z této doby zachovaly se již obšírnější předpisy, asi proto, že za Václava IV. mír zemský byl častěji přerušen. Tuť nastávala potřeba přísněji naléhati, aby krajské popravectví bylo skutečně a platně vykonáváno, a zároveň brániti, aby sami popravci se svými lidmi moci policejní a hrdelní nezneužívali; neméně bývalo třeba určitě a přísně vytknouti aneb opětovati trestnosť jednotlivých přečinů proti veřejnému pokoji. Vzmáhalyť se v době panských nepokojův a záští mnohé neřády, jaké bývaly za Jana Lucemburského. Smil Flaška z Pardubic, jenž arci byl stranníkem panstva, žaloval ve své básni „Nová rada" z r. 1394—5 na to, že sami popravci královi bývali „bezpravci", že majíce hubiti zločince, sami lidem činili násilí, a brali kde co mohli; tudíž žádal, aby prý král nedával ovcí pásti vlkům, nýbrž aby úřad popravecký propůjčoval jedině osobám spravedlivým.[7]) Skutečně také nálezy z r. 1402 zapovídaly krajským popravcům, aby při popravě zločince nebo zemského škůdce zboží jeho nehubili, a

(Pelzel, Urkb. č. 69); při jmenování krajských popravců r. 1405 udělil jim král „plenam et expressam in facinorosos ac delinquentes homines exercendi et puniendi potestatem", a na to mluvil o vzájemné pomoci „ad concalculandam et reprimendam maleficiorum, raptorum et oppressorum regni nostri Bohemiae temeritatem inconsultam". — V příčině vypátrání zločinců lze připomenouti, že v „Nové radě" Smila Flašky z Pardubic kočka (v. 1309 sl.) chválila, že čáp králi věrně radil, aby popravce usadil na zloděje i mordéře, ale třeba prý míti také špehéře, ježto zlí lidé obyčejně jednají tajně: „protož ktož sě na to snaží, | musíť mieti tajnú stráži; | zvěda, kde mají své stavy, | tak spieš nad nimi popraví."

[7]) V Nové radě čáp (verš 1251 sl.) radil králi zvířat o popravě takto: „Ti, ježtoť slovú popravce, | a skutkem jsú zlí bezpravce. | Buď tobě najviece píle, | ať sie neděje násilé | od těch, jenž popravu mají. | Tak sie na to pilně ptají, | by mohli omluvu mieti | tu, kdež by bylo co vzieti; | nic sie k tomu neoblenie, | což jest v domu, vše vyplenie, | nedopustie jeho zprávy, | dokudž stává které krávy, | skladúce naň vinu křivú . . . | i obiléť vše vyživú. | A když všecko již utratie, | tepruv jemu dědinu vrátie" . . . „Ach zlý popravce, nehodný, | všem lidem i obci škodný! | Všaks vydán, aby zlé tupil, | ale sám aby nelúpil; | snad tomu opak rozumieš! | Ale pro malú věc umieš, | pro hus, kozu nebo krávu | křesťana dáš na popravu | s malú vinú v ruce katu, | sám snad drže sto kop platu | mocí, beze všeho práva! | Nynieť sě pohřiechu stává, | že mnohý žije, dědiny | násilím drže, bez viny; | kterak ten chce právě popraviti? . . . . „Králi, drž sě mé rady, | dávaj takovým úřady, | ktožť věrně umějí vlásti; | nedaj vlkóm ovec pásti, | neb to úřad nenie malý. | Ktož jest pak v dobrém poznalý, | tomu rač popravy přieti, | ktož má boha na paměti; | ať hubí žháře, mordéře, | i ktož na silnici béře, | jenž jsú v zlosti jedovatí, | ať pořád všecky utratí", . . . Srov. výše Dalimila a Desatero. — Také Tomáš Štítný v Knihách naučení křesťanského (asi z r. 1400) napsal jednu kapitolu (72) „popravciem"; i praví: „Dobrýť je to a potřebný stav nebo úřad, kto je v dobrém úmyslu pilen jeho a v úřadu, zaslúžíť jím dobré odplaty . . . I jestiť úřad svatý poprava věrná, ale máť v tom popravce opateren býti, aby sě pilně vystřiehal lakomstva, hněvu, chlúby srdečné, a aby ne leniv byl v svém úřadu, ale aby snažně zlé stavoval" atd. Tu však Štítný míní vůbec popravní úředníky, kteří totiž mají moc od svých vyšších: „pánů k zemi přirozených". Podobně pojednal o těchto popravcích již v Knížkách šesterých (z r. 1379; vyd. Erben. str. 167—9) kde připomínal jim také zásady práva kanonického.

nebrali od něho více než odění, jízdné koně, a tolik čeho třeba bylo pro kata. Tytéž nálezy toužily ještě i na to, že policejní a hrdelní řád vůbec nebýval platně zachováván. Přiznávaloť se tam, že mnozí tehda „strahovali“ (úkladně číhali), činili loupeže na silnicích, násilí a výboje, jímali lidi, stékali a osazovali tvrze, přechovávali zloději a přijímali věci odcizené, — vše to proti panským nálezům; i dodávalo se: „a proto se ižádná pomsta a poprava neděje!“ Bylo tudíž přirozeno, když konečně doba Václava IV. končila pak zase novým utvrzením policejního řádu, ovšem za pomoci zemských pánů. Přihlédněme k tomu.

Již r. 1385 zapovídal král Václav veškeré zbrojné spolčování v zemi a dal veřejně provolati, že všecky zápisy, spolky nebo tovaryšstva měly býti zrušeny; kdo by se tak nezachoval, toho měli popravci, královi purkrabí a úředníci, také města královská zajmouti a držeti až do králova rozhodnutí.[8]) Později, když sami páni čeští proti králi se spolčili, a stáli na tom, že popravectví je zvláštním právem jejich stavu, musil r. 1395 slibiti, že krajští popravcové z panstva budou popravu bez překážky moci vykonávati, a že mělo býti popravováno zejména nad každým, kdokoli by se mocí bránil proti právu zemskému t. j. panskému, a kdokoli by se bezprávně zmocnil cizího zboží, ať pak nepřátelství své prve opověděl nebo nikoli, — jinými slovy, kdo by se dopustil odboje nebo moci proti právu. Tudíž také roku 1396 po srovnání panstva s králem vskutku bylo přikázáno, říditi se zase právem zemským, i neměl nikdo, buď si on jakéhokoli stavu, druhému škoditi, statků jeho se zmocňovati, ani jemu odpovídati, také pak města neměla uloupenou kořisť přijímati, kupovati nebo prodávati; přestupitelé měli býti jako psanci, a propadati dle uznání králova trestům na hrdle i majetku.[9]) Ostatně neslušelo zapomínati ani obyčejných vražd, ženských násilí, krádeží, loupeží, jmenovitě na silnicích, neméně žhářství, nýbrž náleželo je trestati dle starého práva i obyčeje.[10])

Po nových záštích zemský mír měl ještě platněji býti pojištěn stanovením trestů velmi přísných na zločiny proti veřejnému řádu. Nálezy z r. 1402 trestaly všelikou moc proti právu (i nepřátelské odpovědi) konfiskací majetku i ztrátou všeho práva, totiž psanectvím; při tom však obmezily krále ve volném užití dědin i nápadů, jež mu takto připadaly: nemohl je nikomu darovati, než měl je dle panské rady obraceti na zemské

[8]) Formelb. II. č. 115; již M. Car. zapovídala neřádné zápisy, spolky, tovaryšstva v zemi (čl. 33 a 34).

[9]) K r. 1396 vedlé Pelzla Urkb. č. 126 i Formelb. II. č. 109.

[10]) O tom slib králův z r. 1395, též uvedený stesk nálezů z r. 1402, jenž ale do popraveckých majestátů z r. 1405 pojat nebyl, i Smil Flaška. Snešení moravského sněmu z r. 1387 zapovídalo pod psanstvím na život i zboží: „widersagen, nemen, rauben, vahen, odir brennen“, a také přechovačství (C. Mor. XI. č. 451).

dobré.[12]) Konečně pak král Václav zač. r. 1405 všecky popravce krajské znova ustanovil, aby jménem kralovským podlé nálezů z r. 1402 a 1404 mocně stíhali a trestali zločince a škůdce zemské.

Dle nálezů z r. 1402, jež krajským popravcům byly předepsány za instrukci, především rodilí Čechové nesměli více proti koruně České vojensky sloužiti, ani ji hubiti, nýbrž každý kdo tak činil, měl se do jisté lhůty dostaviti před zemský soud, aby právo uspokojil; kdo by se tak nezachoval, ztrácel majetek i každý právní nápad, a pakliže ještě delší dobu proti koruně sloužil, nebo jí škodil, odsouzen byl vůbec všeho práva a cti „jakožto psanec, zemský škůdce a zloděj".[13]) Zároveň třem popravcům kraje společně dána moc, většinou hlasů vysvědčiti na kohoholi v kraji, kdyžby podobného zhoubce koruny u sebe přechoval nebo s ním obcoval a jej podporoval; tudíž i takovýto vinník byl potom rovněž pokládán za odsouzena všeho zboží i všeho práva jako psanec. Dále vůbec každý obyvatel byl povinen po starém obyčeji dosti míti na pořadu práva a nesahati k moci a pomstě; ztráta jmění a psanectví stanoveny trestem za každé braní mocí, všeliké násilí, odpovědi, stráže i nátisky uvnitř koruny české. K lepšímu dotvrzení toho r. 1404 opětován a po městech vyhlášen ještě zákaz, nepřijímati a nekupovati „ižádných věcí válkami anebo lapkováním braných, ani zájmóv a plenóv", a to pod ztrátou hrdla i zboží. Mimo to r. 1402 bylo stížně připomínáno pilněji trestati prosté loupeže a krádeže.[14])

Přese všecky tyto předpisy jest i v této době nesnadno, vyměřiti samu hrdelní (nikoli pouze policejní) příslušnosť krajských popravců. Prameny nemluví již pouze o zločincích při skutku postižených nebo pokřikem dohoněných, nýbrž o zločincích vůbec; i sluší za to míti, že popravci krajští mohli na popravu dáti nebo za psance vyhlásiti vůbec zločince známé nebo důvodně podezřelé, pokud šlo zvláště o to, že porušili zemský mír neboli veřejnou bezpečnosť. Že by některý stav — leda kromě osob duchovních — byl z hrdelní moci jejich vyňat, o tom rovněž řeči nebývá.[15]) Přece však hrdelní moc jejich nebyla výhradnou;

[12]) R. 1406 král se svolením pánů v soudě mohl zboží známého Jana Zoula, naň připadlá, dle libosti darovati; ale r. 1409 páni znova nalezli, že král nemá nápadů, jež naň přicházejí pro „neslušný účinek" proti zemi, žádným osobám zvláštním dávati, než s radou panskou na zemské dobré obraceti (Cod. j. II., 2 : 50, 58).

[13]) Podnět k tomu zavdala válka s protikrálem Ruprechtem spolu s domácími záštími; také Maj. Car. čl. 46—8 obsahovala zákaz, aby žádný zeměnín v době války ze země nevycházel, a vůbec cizozemcům proti své zemi branně nesloužil.

[14]) K nálezům z prvních desk Štěpánových K 18 sluší přirovnati také nález o moci z K. 17 (Cod. j. II, 2 : 44). Vůbec vědomá koupě věcí zlodějských trestána jako zlodějství; jinak náleželo věc pouze zdarma vrátiti (ib. 49, 52).

[15]) Srovn. Maj. Car. čl. 101 a nálezy z r. 1402; naopak sněm 1355. Biskupu Litomyšlskému dostalo se r. 1365 té svobody, že pro dluhy nebo škody nebyl vůbec

nehledě ani k jednotlivým výsadným popravám, zvláště král i soud zemský soudili tytéž zločiny jako popravci. Také sami popravci nepřikročovali vždycky hned ku „pomstě", zvláště ne proti panstvu, kde by jejich moc byla bývala často slaba; ostatně vůbec i osobě odsouzené nebo psané bývala dopřána lhůta, aby se smluvila se žalobníkem o možnou nápravu, a aby hledala milosti u krále nebo zemského soudu. Smír takový býval dopouštěn i tam, kde později náleželo krajským hejtmanům z jich úřadu konati hned hrdelní pomstu bez další žaloby, totiž při odboji a moci proti právu jakožto při zločinech politických.[16]

Rovněž nejsme dostatečně zpraveni o spůsobu, kterak popravci hrdelní soud vykonávali. Páni zemští při nálezech z r. 1402 vyslovili o popravě pouze tolik: když „na koho bylo dovedeno popravcemi nebo konšely toho kraje", žeť jakoby psanec již nemohl proti nikomu práva požíti čili byl k právu nespůsobilým, a že popravci měli nad ním vykonati popravu; kdyby nebylo lze zmocniti se zločince takto odsouzeného, měl po měsíci po městech i krajích obecně býti vyvolán za psance bez práva, jak to po starém právu učiniti náleželo.

Přísežní konšelé krajští tedy, jak se zdá, přísedali řízení a soudu popravců; byloť tu zajisté potřebí jistého důkazu hrdelního, uznaného osobami přísežnými, jež by mohly také vůbec dosvědčiti, že spravedlnosť byla zachována; sami konšelé (z vladyk) neměli však tehda moci popravu dáti vykonati, ačkoli působili při stíhání škůdců neb i při jiné hrdelní pomstě. Mimo to vyvinul se snad obyčej, že i popravcům kraje,

povinen podrobiti se právu coram popraczonibus, czudariis, beneficiariis, justiciariis seu judicibus regni Boemie, nýbrž toliko před arcibiskupem Pražským (C. Mor. IX. č. 387).

[16]) Za Václava IV. i na zhoubce zemské a na odbojníky bývalo někdy teprve žalováno; i sám král žaloval na ně při soudě zemském (Cod. j. II, 2 : 51, 390). R. 1409 a 1411 páni nalezli, že „ještě oni odbojníci mají býti obesláni, aby se srovnali se pánem králem a s pány úředníky" na soudě zemském, jinak měl král s pány úředníky nad nimi „pomstiti" (ib. 56, 64); i při odboji nejprve nahrazovány škody žalobci a potom hledána „milost úředničí" (ib. 277). Protož Ondřej z Dubé, jenž byl sudím zemským asi v l. 1361—1394, stýskal sobě, že již právo nebývalo svobodné jako za Karla IV., nýbrž prý robotné; kdežto dříve páni velmi skutečně toho „mstili", když kdo proti práva obyčeji odbíjel neb odháněl právo, tehda prý mnozí nemívali dosti na právu a přece jejich vina „pomsty" neměla, nýbrž bývalo třeba právo vésti s náklady a bez pomoci veřejné (čl. 5 a 6). Toliko když někdô komorníka neb úředníka ranil nebo zabil, nebylo třeba více žádné žaloby; podobně mohlo býti hned saženo na odbojníka k hrdlu i k zboží, jestliže roky zmeškal, a nebylo ani třeba prve jej provolati; O. z D. čl. 109, srov. i čl. 50, 79 (o „pomstě staré"). — Pro hrdelní řízení bylo vůbec význačným slovo: pomsta, pomstiti (i latinsky vindicta: Maj. Car. čl. 102, Formelb. II. str. 135). Popravci tedy vlastně vždycky byli mstiteli; proto když r. 1416 nejv. purkrabí jakožto ubrman jistého příměří bral zajatce ve svou moc, měl se uptati viny a neviny, i „pomstiti jakožto spravedlivý popravce" (A. Č. III. 27

tedy pánům, bylo někdy působiti společně, a nikoli jednotlivě (toliko s konšely), když by šlo o případy mimořádné nebo těžší.[17])

Aspoň ve staré době bezpochyby i jednotlivý popravce krajský po jistém stručném řízení (přibrav si k tomu přísedící, z nichž asi krajští konšelé se vyvinuli) mohl sám vinníka na popravu dáti nebo prohlásiti jej psancem; dle potřeby působívali ovšem i oba popravci společně. Dle knihy Rožmberské zajisté každý krajský popravce vedl svůj rejstřík psanců.[18]) Majestas Carolina však mínila prohlašování psanců následkem vin hrdelních nově upraviti. Uznávala právo starobylé, že ti, kdo byli nařčeni neb obviněni z veřejných (zjevných) nebo těžkých zločinů, bývali od krajských popravcův a konšelů „psáni", a po dalším řízení hrdla odsouzeni, jestliže se z toho totiž nevyvedli nebo neočistili. Ale dle Karlova úmyslu jedině popravci kraje měli (bezpochyby 3 společně) míti moc zapsati, a kdyby se přes to soudu nebo trestu vyhnul, obecně za psance vyhlásiti vinníka stavu panského; také tři konšelé jen společně mohli zapsati a psancem vyhlásiti vinníka z jiného stavu. Není sice známo, pokud tyto úmysly Karla IV. byly též uskutečněny, než přece spatřuje se jistý jejich vliv ve vývoji poměrů za Václava IV; tehdáž ne snad pouze král Václav, ale i čeští páni dovolávali se Karla IV., pokudkoli se to hodilo jejich zájmům; i lze také nálezy z r. 1402 dobře přirovnávati k snahám navrženého zákonníka Karlova.[19])

---

[17]) Dle nálezů z r. 1402 k „vysvědčení" nebo „vyznání", že někdo — buď si jakéhokoli stavu, i města — podporoval nebo přechovával zemského zhoubce, bylo prý třeba dokonce tří popravců téhož kraje resp. jejich většiny (ačli tu nejsou míněni pouze přísežní páni popravní z téhož kraje proto, že by tu nebylo postačilo vysvědčení konšelů stavu zemanského? sr. však i n. 19). — Král Václav obnovuje r. 1383 předpisy o obchodním cle Pošumavském, vybíraném k rukoum ovdovělé císařovny Elišky, zapověděl, aby nikdo sám nemstil škody, jež by mu učinil dobytek nebo skot obchodníky proháněný; náhrada měla tu býti stanovena s vědomím a dle odhadu jediného nejbližšího popravce spolu se sousedy k tomu spůsobilými, ale pod přísahou (Formelb. II. č. 160).

[18]) Kn. Rožmb. čl. 131: „Když otpovie po dskách, že je psance zahubil: tehda sě právo doložiti popravce toho kraje, ktož jej jmá na svých listech Pakli popravce umřel: tehda nemóž své viny na ijednoho přivesti ijedniem právem, proto že jemu jde samému na šiju". Jestliže totiž učiněna škoda na osobě nebo majetku psance, mohl ten, koho on proto pohnal, ubrániti se dovoláním se krajského popravce, jenž osobně nebo listem svým vzal to na své kmetstvo, že žalobník je u něho zapsán psancem — rejstřík psanců sám o sobě neměl moci důkazné; pakliže tedy ten určitý popravce, jehož pohnaný se dovolal, byl již mrtev nebo mezitím zemřel, musil žalovaný, uživ prve takové obrany, sám propříti hrdlo (tak sluší vykládati ve srovnání s čl. 152, též 150—1; přirovnávati Maj. Car. čl. 82 resp. 77 Jir. vyd., jak učinil Brandl, není místno). Psanec arci jako bezectný byl k právům nespůsobilý, tak že nikdo nebyl povinen s ním v soud se dáti (čl. 132, sr. i úvod Brandlova vydání kn. Rožmb. str. 23).

[19]) Nálezy z r. 1404 ukazovaly výslovně ku právu za Karla IV. Páni zemští r. 1402 o popravě ničeho nově nenalezli, nýbrž ve čl. 3 nálezů toliko „pravili", co po-

Arci nejen krajští popravci, ale i jiné soudy prohlašovaly vinníky za psance, ale ne vždy se stejnou platností. Prohlášení psancem od krajských popravců vlastně nedálo se pro neposlušnosť k soudu (nedostavení se), jako spíše pro usvědčení nebo důvodnou podezřelosť osoby nepřítomné ze zločinu zjevného a těžkého; když pak bylo po celé zemi vyvoláno, nabývalo všude platnosti, tak jako když král a soud zemský někoho za psance vyhlásili. Nicméně i tu, jak se zdá připouštělo právo úmluvu a milosť; vždyť bylo to možno při každém odboji právu. Pokud odbojník práva nebo psanec v čas nedosáhl veřejného smíru své viny, měla ovšem nastoupiti vždycky hrdelní „pomsta". Všichni stavové byli povinni k tomu pomoci; proto i přechovači psanců a zhoubců zemských byli psancům samým na roveň postaveni; bylť i to způsob odboje právu.[30])

Popravci krajští bývali ovšem také povinni k mocné exekuci (popravě) proti psancům a odbojníkům. Dle Řádu Práva Zemského, jenž

---

kládali za starší právo, — a to právě zdá se býti vzato z Maj. Car., v překladu pozměněném. Dle Maj. Car. čl. 100 bylo prý starým právem, že consules seu scabini provinciarum „psali" a potom podlé řádu (ordine servato) na smrť odsuzovali „de publicis aut arduis criminibus diffamatos ac notatos" (publicis = veřejných nebo veřejně známých? — srov. sněm 1355, jenž mluví o bezectnosti zločinců zjevných). Potom se ve čl. 100 vyjímají z moci jejich pouze páni („nobiles" seu barones neznamená tuto vladyky, jak položil jeden překlad) — ty prý měli jen udávati krajským popravcům = justiciariis et correctoribus, aby je oznámili dále králi; ve čl. 77 (sr. i 78) pak mluví se o psanci notatione trium consulum seu scabinorum. Dle toho zdálo by se, že M. Car. prohlašování psanců dávala v prvé řadě do rukou konšelův a nikoli popravců; ale to by byl úsudek mylný: o konšelech zdály se snad potřebny zevrubné a zvláštní předpisy, a jednáno o nich napřed, potom čl. 101 výslovně a prostě přikázal kraj. popravcům, aby provinilé pány vyhlašovali za psance — a zajisté tím spíše mohli tak učiniti s osobami stavu jiného; sluší tedy prvou větu čl. 100 o consules rozuměti i na popravce (srov. i důležitou listinu krále Václava II. z r. 1300—1 o obvinění a „psaní" zločinců per consules terrae). Tudíž také páni zemští, bezpochyby se dovolávajíce předpisů M. Car. položili r. 1402 místo consules seu scabini: „popravci neb konšelé toho kraje", resp. (při přechování zem. zhoubce) „popravce toho kraje tři páni přísežní", — ačkoli přece v kraji nebývali 3 popravci; i je možno, že by snad bylo lépe rozuměti tu vůbec 3 přísežné hlasy, nechať by byli stavu panského nebo zemanského, t. krajské popravce (kmety) i konšely.

[30]) Ve starší době také sněm z r. 1266 trestal fedrování psanců na hrdle i majetku; také král. města měla je zatýkati (k tomu i obecné nadání měst z r. 1285; Reg. II. č. 533 a 1346). — Ve čl. 77 M. Car. mluví se o „prvotním přirozeném právu", obrániti a očistiti se ze psanectví; byl-li však někdo psán ode tří consules seu scabini, potřeboval k tomu věrohodného svědectví devíti consulum seu scabinorum · I sněm z r. 1355 mluví o očistě psanců. Také liší se v M. Car. čl. 21 proscribendus a proscriptus, a užívá se dvojího slova: proscribere, proscriptos notare (nominare), čl. 100, 101. — O psancích v městech: Čelakovský v Právníku r. 1879, 257, 583, 728; též Tomek D. P. II., 341. Dr. Emil Werunsky přirovnal „veliké i malé konšely" dle čl. 20. M. Car. k „Rügegeschworene", a dovolal se podobnosti práva saského v příčině „Aechtung", resp. „Verfestung" (Die Majestas Carolina, Zeitschrift der Savigny-Stiftg. f. Rechtsgeschichte IX. S. 77—8).

stanovil, že vědomý přechovač uteklého „ztracence" měl rovněž býti vyhlášen za zjevného nepřítele krále a vší země,— král i všecka obec zemská měli podlé obyčeje nepřátelsky sahati na zemského zhoubce, ztracence; páni zemští i všecka obec mohli a měli i královského hradu nebo města dobývati, kdyby ztracenec byl na něm chován. Na těchto základech asi páni zemští r. 1404 nalezli, že v prvé řadě sám král povinen byl se svými úředníky a vladaři zjednávati průchod nálezům panským o zemských zhoubcích a psancích, jak prý to bývalo za Karla IV. Při tom páni již tehda stav městský nechtěli pokládati za rovnoprávný stav zemský, nýbrž počítali města a kláštery jednoduše k moci královské. Tudíž Ondřej z Dubé připsal k svému „Výkladu na právo zemské" čl. 106., že prý to byl „potaz" panský a právo starodávné, aby zemského zhoubce dobýval napřed král s purkrabí Pražským a svými úředníky, s městy a s kláštery; — teprve když by to nestačilo, měl ku pomoci povolati „pánóv a popravcí toho kraje," a konečně i „na jiné pány i na obec," — obojí jen proti náhradě škody a na svůj náklad (stravu). Dle toho popravci krajští asi již tehda vyzouvali se dle možnosti z povinného plnění svého exekutivního úřadu, jakmile šlo o dobývání zemských zhoubců nebo psanců mocí brannou. Pokud královské moci v tom pomáhali, žádali náhradu; však byl král obmezen také v užívání statků pro viny naň spadlých.[21])

II. — Popravci krajští nebyli obmezeni na vypátrání a repressi zločinů, nýbrž byli také vůbec ochranci a podpůrci právního řádu. Panovník i soudové zemský a dvorský ukládali krajským popravcům zachovávati a ochraňovati jednotlivce v jejich právech, kdekoli se toho jevila potřeba. Tak zvláště, když byl někdo nově uveden v držbu statku, měli jej v tom chrániti proti všeliké křivdě a svémoci mimo právo páchané. Pakliže právní řád přece byl porušen, ukládáno jim, aby svou mocí přinucovali násilníky, odňaté vrátiti, pokoj dále zachovati,

---

[21]) Nadpis čl. 106 O. z D. zní o „honění", ale jde tu o dobývání, jak se to také uvádí ve výpisech svobod zemských z r. 1466 (A. Č. V. 363—4); tuto dí se, že tak to bylo z dávna a „snad" i z nálezu panského, — což nasvědčuje tomu, že takového nálezu v deskách nebylo, že si to páni jen tak osobili. I v příčině nákladu jest zajímavo srovnati Ř. Pr. Z. čl. 39—42; tam mluvilo se o náhradě pouze tomu, koho ztracenec zabil nebo ranil, a jestliže ztracenec byl dobýván na královském hradě nebo městě, o braní svrchků movitých na náklady. — Ostatně není nemožno, že Ondřej z Dubé mínil tu vůbec pány popravní v tom kraji, nikoli popravce krajské. Příklad pomoci máme z r. 1412, kdy král Václav poslal k Jindřichovi z Rosenberka, aby mu „jakožto pánu svému a hlavě této České země proti těm všem, ježto se búřie a v zemi berú, lúpie na silniciech, násilé a bezprávie činie v tom kraji Plzeňském, pomohl jakožto pán zemský a popravce; neb J. Mti. s boží a panskú pomocí miení i chce hned s těchto hod k tomu učiniti a toho mstíti a staviti, aby se toho bezprávie v zemi viece nedálo, a netoliko v tom kraji, ale i v každém jiném" (A. Č. III, 295); jiný příklad z 1415 ib. 486.

i hledati nebo vyčkati rozhodnutí pořadem práva. Tudíž nařizovali a vhodnými prostředky pojišťovali zachování veřejného pokoje a řádu.[22])

Vůbec panovníci udílejíce rozličné zvláštní výsady a svobody, jmenovitě církevním korporacím a městům, často na konci svých listin všeobecně přikazovali úředníkům královským i popravcům, aby oněch výsad a svobod nerušili, ani rušiti nedopouštěli, nýbrž spíše je ochraňovali. I mohli se popravci jeviti jakožto strážci rozličných právních poměrů, i veřejných, — tím více, že někdy zároveň jim příslušelo užiti v tom své moci donucovací, po případě i trestní.[23])

---

[22]) Na soudě dvorském vedl se za Václava IV. stesk, že „popravcie komuž úřad píše, aby násilé bránil, kohož s právem uvedú, toho brániti netbají“ (Cod. j. II, 2 : 415, č. 11). Dále známa řada jednotlivých případů z Formelb. I. č. 160 a Cod. j. II, 2 : 334 sl. Tak jménem krále a soudu zemského uloženo „universis purchraviis, justiciariis seu poprawczonibus in regno Boemiae“ chrániti jisté vlastníky v držbě statku, jehož nabyli darováním do desk vloženým (Cod. č. 15). Vilém z Egerberka, popravce kraje Žateckého, byl žádán (v l. 1346—50), aby jistou vdovu a sirotky se zbožím jejich přijal „in suam gubernationem, protectionem, defensionem et tutelam specialem, nullam sibi permittens injuriam, violentiam per quempiam seu gravamen aliqualiter irrogari“ (Cod. č. 2), — aby jinou vdovu ochraňoval v držbě zboží proti rušitelům a násilníkům (Cod. č. 9, Form. a), — aby držel ruku nad nerušenou držbou jistých dědiců (Cod. č. 6, Form. f). — Témuž popravci bylo přikázáno Janem Korutanským, jakožto správcem zemským, aby přinutil Racka z Křečova vrátiti věci odňaté lidem Dluhníka z Maloměřic, nic dále nepodnikati, nýbrž se svou pří před soud zemský se dostaviti (Cod. č. 8, Form. c). R. 1396 král Václav, když splnomocnil nejvyššího purkrabí Jindřicha z Rožmberka, aby dle úmluv s panstvem navrátil statky každému, komu by mezitím byly mocí odňaty nebo dobyty, a aby napotom v držbě jej chránil, přikázal zároveň všem stavům, též „justitiariis, urzedniconibus, poprawcis, burgraviis, officialibus“ Rožmberka v tom podporovati na jeho požádání (Form. II. č. 107). — Některé z dokladů v notách 22—4 lze vztahovati na popravce vůbec, netoliko krajské, ale aspoň nelze tyto vyloučiti.

[23]) K. př. klášter Chotěšovský měl dle listiny z r. 1325 býti mocně chráněn od obvyklého hostění krajanů Plzeňských „per regni Boemie natu majores barones nostros Pilsnenses et alios auctoritate nostra fruentes regia, et ad reprimendum malitias plus adstrictos“ (tím míněni asi kmeti a popravci, Reg. III. č. 1092; podobně r. 1335 uložil markrabě Karel: „Officialibus Baronibus prouincialibus et Camerariis nostris“ chrániti klášter Tišnovský, aby nebyl obtěžován břemenem pohostinství, Cod. Mor. VII. č. 78). Král Jan potvrdiv r. 1325 svobody kostela Pražského přikázal „universis judicibus, beneficiariis ceterisque justiciariis regni“, zjednávati spravedlnosť na všeliké rušitele těchto svobod, tak jako na loupežníky a násilníky (Reg. III., č. 1134). Náhradu škod spůsobených na jistém privilegovaném zboží zádušním mohli opatřiti mimo jiné justiciarii terrae (r. 1331 ib. č. 1860) a j. Za Karla IV. v exemcích a privilegiích klášterů téměř pravidelně ukládá se „justiciářům“, aby jich nerušili, nýbrž hájili (v. Pelzel, Urkb.; také „popravcones“ v C. Mor. č. VII. 454, 467, 810, 844). — V příčině měst: vedlé jiných i justiciarii neměli dopustiti, aby město Mělník bylo rušeno ve vedení zemských desk (r. 1348, Pelzel, Urkb. č. 196); když Karel IV. r. 1351 městu Kolínu udělil moratorium na dluhy, také justiciarii neměli je ničím proti tomu obtěžovati (ib. č. 121); „poprabtzkones“ neměli překážeti udělenému právu trhovému (r. 1342, C. Mor. VII., č. 433); podobně měli popravcones neobtěžovati, ale na požádání podporovati města Kadaň, Most, Žatec a Louny v právu jejich vařiti, čepovati a prodávati

I jinak bývali popravci ve svém kraji také důvěrníky a pomocníky všeliké moci veřejné. Měliť svou úřední mocí podporovati také činnosť jiných úřadů; po případě tyto svěřovaly neb ukládaly jim některé výkony exekutivní nebo soudní, anebo žádaly od nich věrohodné zprávy z kraje.[34])

Někdy svěřeno jim i rozepře některé rozsouditi[35]).

III. — O působnosti popravců krajských v jiných oborech správy jest dosti málo zpráv, i nebyla tehdáž asi velikou. Kraje ve XIV. století byly arci politickými obcemi, jež mívaly své sjezdy, obyčejně ve městě krajském, po němž kraj slul. Za krále Václava bývaly svolány králem, jenž jmenovával k nim své zvláštní komisaře, aby řídili jejich

pivo v obvodu jedné míle (r. 1376, Pelzel č. 321); jelikož kupci z Rakous s dobytkem přicházející byli povinni bráti se cestou přes Plzeň a platiti clo (rychtářovi Plzeňskému), měli i popravcones donucovati je k tomu rozličnými prostředky (r. 1383, Formelb. II. č. 161); popravci Žateckému Vilému z Egerberka bylo nařízeno, ochraňovati několik měšťanů Kadaňských v zástavném držení ungeltu solného (Cod. j. II., 2 : 335, č. 3, Form. I., č. 160 b). — Ostatně viz dále o bernictví notu 28.

[34]) Tak soud Pražský vydával list pod pečetí úředničí „ke všem popravcóm, purkrabím i vládařuom, purgmistruom i rychtářom", aby jali jisté tkáče (osobu nemající svobodných dědin zemských, nikde neusedlou), a žalobci, jenž naň právo ustál, do rukou jej vydali „za pravého jistce zatkaného i otsúzeného pravým zemským právem" (Cod. j. II., 2 : 99). Zemřela-li vdova, jež věnného zboží svého deskami nikomu nezavadila, bylo třeba zjistiti, zdali chlebila s dětmi nebo nikoli, neboť dle toho spadalo věno na ně nebo na krále, — tu pak mělo „k ukázání dosti býti na pánu popravci najbližšiem, v jehož je kraji, jemuž v tom má věřeno býti na jeho přísahu, bez jiného ukázánie" (O. z D. §. 74). Popravce Vilém z Egerberka byl poukázán: quatenus Theodricum dictum Špaček, judicem curiae regiae aut nuntios ipsius, in negotiis nostris laborantibus, sive sit in bonis devolutis, in mensuratione hereditatis, sive sit in bonis regalibus . . . auxilio et juvamine promoveas et contra quoslibet rebelles seu inobedientes defendas (Cod. j. II., 2 : 335 č. 4). Také královský podkomoří Rús z Lútic žádal Viléma z Egerberka, aby společně s rychtářem Žateckým vyslechl při mezi měšťany Žateckými a jistým vladykou, a aby podal o tom zprávu (ib. č. 13). R. 1393 král Václav přikázal všem stavům, také popravcům, úředníkům, kapitánům a purkrabím, podporovati zřízeného „strážce silnic království Českého", jemuž byla dána moc jímati každého, kdo by dobytek nebo zboží nevycliv je, podloudně z Čech vyvážel (Form. II., č. 165). — Ostatně, když král Václav r. 1380 na čas své nepřítomnosti jmenoval 2 správce zemské, měli mimo jiné i „popravcones, justiciarii" ve všelikém oboru zemské vlády býti jim poddáni (Pelzel, č. 23).

[35]) Vilému Egerberkovi bylo zemským správcem přikázáno o jisté rozepři: quatenus . . . ipsam causam peraudias et secundum juris rectitudinem determines et decides; et si qua partium se ad hoc opposuerit, vel forsan tuis, imo nostris in hac parte commissionibus vellet aliqualiter contraire, ipsam ad hoc faciendum impignorationibus et aliis opportunis remediis auctoritate nostra arceas et compellas (Cod. j. II., 2 : 334 č. 1); jindy: quatenus causam . . . super quibusdam bonis peraudias, justitiam ipsis partibus in dicta causa faciens expeditam, justam partem in eisdem conservando (ib. č. 5, Form. I., č. 160 n); jindy: quatenus fideli militi nostro Ybano de Jerne, prout tibi retulerit, justitiam facias expeditam, ipsumque ab omnibus gravaminibus protegens defendas (ib. č. 7, Form. I., č. 160 a).

jednání dle instrukce sobě udělené. Častěji sjezdům těm bylo jednati též o mír a veřejnou bezpečnosť po krajích, tu pak popravci krajští vlivem svým asi působili k tomu, aby zločinci a násilníci obecnou péčí byli potlačováni. Mimo to král někdy nepomíjel svolati přísežné pány a zemany z krajů (kmety, popravce i konšely) ke zvláštnímu sjezdu při dvoře, na spůsob rozšířené rady královské. Ostatně sjezdy krajské a dvorské, i zemské sněmy zapovědné bývaly vyhlašovány ve dni trhové a sváteční po městech i po kraji.[26])

Kraje byly též okresy berními. Jistě již za Přemysla Otakara II. byla berně vybírána zvláštními berníky a písaři, jež král do jednotlivých krajů dosazoval; bernictví doby Lucemburské pak bralo se dále touto cestou.[27]) Za krále Václava IV. bylo 12 berních krajů. Berníci krajští, jež král v otevřených listech jmenovitě uváděl, sbírali tehdáž berni po jednotlivých sídlech vždy z jistého okresu v kraji. Bernictví každého kraje mělo dle „řádu o vybírání berně" býti zastáváno několika pány v kraji usedlými a jedním popravcem krajským; jim byli k ruce přidáni úředník král. komory, jeden měšťan a jeden notář. Tudíž popravci krajští účastnili se také správy berní; byliť jednak úřadem královským,

---

[26]) O kraj. sjezdech není posud dosti zpráv. Sněm asi z r. 1266 zakázal konati na statcích klášterních aliqua placita (měly býti jen ve král. městech), ale pochybno, lze-li to vztahovati také na sjezdy krajské; šlo tu vůbec o obtěžování klášterů hostěním šlechty (Cod. j. I., 158, Reg. II. č. 533). R. 1327 město Nimburk vymohlo si nadání, že královč čeští „czudam et colloquia nobilium provincie seu conuocationem eorum", jež byly kdysi do města přenešeny, vždycky tam ponechají (Reg. III. č. 1403); lze se tedy domnívati, že i za Přemyslovců již bývaly sjezdy krajské, a možná, že se odbývaly při zasedání cúd (sjezdy soudní), podobně jako v Praze sněmy při soudě zemském. Z doby krále Václava známe dvě formule sjezdů kraje Plzeňského, jež měly rokovati „de pace et tranquillitate dicti districtus et iniquorum reprimenda protervia" (Formelb. II., č. 135 a, b). Asi r. 1384 svoláni scabini et consules terrestres, scabini districtus vestri k dvor. sjezdu s radami královskými, ib. č. 127. Viz i svolání král. měst (kraje Plzeňského?) ve Stříbře, ib. č. 128. Král oznamoval sněm zapovědný i listy zvláštními (zvláště pánům), i obecnými listy do krajů, načež byl sněm také veřejně vyvoláván (ib. č. 132, 133 a j.). Známá psaní z 2. září 1415, domlouvající koncilu Kostnickému pro upálení mistra Husa, byla vyhotovena šlechtou českou v Praze i v krajích shromážděnou (A. Č. III., 187).

[27]) O bernících krajských a o protonotárovi Přemysla Otakara II., Jindřichovi z Isernie, jakožto berním notáři čili písaři v kraji Pražském a Kouřimském: Reg. II., č. 2629. Král Jan r. 1336 poukázal jistou summu dluhu Petrovi z Rožmberka (a dědicům) na všeobecné berni kraje Prachenského a Bechyňského, kterou tam tento vybíral; dle listiny z téhož roku Habard správce kostela na Bezdězi měl býti notářem při berni vybírané berníky v kraji Litoměřickém a Boleslavském (Reg. IV., č. 253 a 353); jiný berní notář kraje Boleslavského z doby krále Jana u Jacobiho Cod. epist. č. 221 (viz i č. 22 in fine). Karel IV. r. 1349 ustanovil Jošta a Jindřicha z Rožmberka hlavními berníky v kraji Pracheňském a Bechyňském, čili jak tyto podrobněji než r. 1336 vymezil, v kraji Vltavském, Chýnovském, Bechyňském, Doudlebském, Netolickém, Volyňském, Pracheňském a Bozeňském (C. Mor. VII. č. 932).

jednak byli snad k této péči vedeni tím, že tehda bývala jistá berně svolena ku skrocení zločincův a silničných loupežníků, i těch kdož činili odboj právu.[38])

Konečně byly kraje též okresy vojenskými. Také při krajské hotovosti mohl král dosazovati své zvláštní hejtmany (kapitány). Popravci sice mívali s brannou mocí kraje činiti, kdykoli šlo o výpravu proti zemským škůdcům neb odbojníkům práva v jejich kraji; avšak i tu král volíval si sám osoby, jimž svěřoval vedení své branné moci i moci měst a klášterů.[39])

[38]) Viz: Emler „Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom J. 1379" (s okresy Plzeňským, Klatovským, Domažlickým a Stříbrským); v úvodě pojednáno o bernictví a otištěny tam z doby Václava IV.: rozdělení na 12 krajů, řád sbírání berně po krajích a král. list berníkům krajským; k tomu Formelb. č. 166 a 167, též Pelzel Urkb. č. 243; „ad bernam colligendam in singulis districtibus deputantur certi barones et justiciarius alias poprawczie in eodem districtu consistentes" . . . ., — berna „ad maleficorum et stratarum publicarum regni Boemie inuasorum compescendam vesaniam et horum, qui odboy faciunt et nolunt in iure et iustitia contentari, temeritatis audaciam reprimendam et propter tocius regni nostri Boemie rempublicam effectualiter instaurandam." — Možná, že popravci již před Václavem IV. vedlé jiných břemen a povinností veřejných měli činiti také někdy s berní; ku př. Karel IV., propůjčiv r. 1348 osvobození od berní a jiných břemen klášteru ve Vyšším Brodě, ukládal tudíž popravcům a jiným král. úředníkům, aby kláštera neobtěžovali a výsadu tu zachovávali, — r. 1362 pak osvobodiv Pražské křižovníky ode všech daní a břemen veřejných, tak že statky jejich měly býti vymazány z berních knih, zakazoval také „pánům popravcům" pod značnou pokutou jednati proti této výsadě (Pelzel, Urkb. č. 50; C. Mor. IX. č. 278). — Ostatně o bernictví i Jirečkovo Slov. Pr. III., 191—2.

[39]) O vojenském zřízení krajském posud mnoho se neví; Maj. Car. jedná sice o hotovosti k obraně zemské, ale o krajích nemluví (čl. 45). Král Václav v dubnu r. 1401 přikázal kraji Litoměřickému, opatřiti obranu hranic zemských starobylým způsobem, i měli jménem královým nad lidem k tomu zjednaným ustanoveni býti kapitáni; podobně bylo i v jiných krajích pohraničných (Pelzel, Wenceslaus II., 438, Urkb. č. 175) Jindy přikázal městům kraje Plzeňského, aby podporovala dva hejtmany královského vojska (r. 1401 spíše než 1415, Urkb. č. 242; také r. 1406 arcibiskup Zbyněk z Hasenburka jmenován hejtmanem vojska, jež stálo v okresu Tachovském a Domažlickém proti Bavorům, ib. č. 210). K r. 1404 a 1415 zmiňuje se Pelzel o svolání hotovosti kraje Žateckého proti loupežníkům a škůdcům; r. 1408 měl kraj Žatecký „vstáti na Kunigstein", a tu náleželo o to pečovati král. purkrabím (A. Č. III. 289). — Vilém z Egerberka přijal z Třebešic několik koní „de expeditione nuper lapsa" (Formelb. II., č. 160, i); nejisto však, zdali se takto staral o vojenské potřeby jako popravce nebo jako purkrabí Kadaňský; v. také Maj. Car. čl. 7. o královských purkrabích, zvláště pomezních.

Hlava II. Krajské zřízení v době 1420—1526.

§. 6. Krajské zřízení v l. 1420—1453.

I. Krajští hejtmané zřízení Sigmundem r. 1420; krajský mír Plzeňský. Snahy strany husitské o mír obecný; dosazování správců zemských, i po krajích působících, r. 1421 a 1423. Příměří s opravci. „Kraj" Táborský z r. 1426. Nová vláda zemská r. 1431 a záměr zříditi hejtmany krajské. Aleš z Risenburka správcem zemským s mocí dosazovati „soudce" po krajích r. 1433. Volení hejtmané krajští po bitvě u Lipan 1434. Hejtmané dosazení Albrechtem r. 1438. — II. List mírný z r. 1440 a míry krajské 1440—1453. Zřízení čtyř krajů východních a Boleslavska: hejtmané, krajské rady, závazky a práva krajanů. Činnost hejtmanů: branná, soudní, policejní i trestní. Úloha krajských obcí v dějinách zemských. Otázka zemské správy.

Smrtí krále Václava IV. přestaly úřady jmenovaných popravců krajských, podobně jako přestávaly i jiné úřady královské a zemské do svého obnovení novým králem. Veliká revoluce husitská však nového krále k vládě nepřipustila. V této mimořádné době ústav krajských popravců (nikoli však jiné popravy) pominul, ale naproti tomu vystoupil ústav podobný: krajští hejtmané. Uvedl jej v platnosť sám král Sigmund; později užívali ho svým spůsobem i sami stavové čeští, a kraje samy volívaly si své hejtmany. I zemanstvo nabylo přístupu k úřadu tomu, jak to bylo přirozeno; páni sami nebyli by v této době měli dosti moci v zemi. Zemané také dobře se hodili k zastávání branných, soudních i policejních úkolův úřadu hejtmanského: vycházelyť z nich řady válečníků, i mohli tedy býti dobrými vůdci krajské hotovosti; jako „dobří lidé" bývali voleni za „opravce" rozličných sporův a zášti, i mohli tedy též obstarávati soudní potřeby krajské; někteří drželi také hrady, s nimiž spojena byla poprava, i nemohl tedy stav zemanský ani z péčí popravčích býti vylučován. Hlavní pak význam této nové správy zakládal se v tom, že právě když ústřední moc a správa zemská se rozpadla, když veřejný řád zakládal se pouze na obecné úmluvě stavů, kraje vůbec nabyly znamenité váhy, ano krajské obce časem ocitly se v popředí vší veřejné správy i dějin zemských. Vývoj takový ovšem nastal spíše teprve v době bezkráloví od r. 1440, nežli ve vlastní době husitské. —

I. — Císař Sigmund ani jakožto korunovaný král český (28. čce. r. 1420) nepokládal za možné, obnoviti pravidelné soudy zemské a krajské. Jako již počátkem t. r. byl hledal pomoci u jednotlivých krajů, i teď dohodl se s českými pány o zřízení zvláštních mírů či landfridů po krajích. Chtěl v každém kraji dosaditi pána tam usedlého za hejtmana (capitaneus), aby tam bránil rušiti pokoj a řád, aby udržoval poddaný lid v poslušenství pánův, ano aby pomocí krajské hotovosti vůbec odporoval hnutí husitskému. V měsíci září toho léta král Sigmund svolával proto sjezdy krajské všech tří stavů, a zvláštní jeho poslové usilovali provésti toto zřízení po krajích.[1])

Takovéto krajské míry měly v prvé řadě býti jednotami brannými, jimiž královská strana chtěla dosíci v zemi vrchu; hejtmané oni měli se rovnati spíše vojenským kapitánům z doby Václava IV., nežli krajským popravcům. Avšak snaha králova neměla obecného úspěchu; po dobu válek husitských udržela se pouze jednota kraje Plzeňského, k níž připojovala se i katolická šlechta z Podbrdska a Rakovnicka, jež se mohla též opírati o tamní hrady královské.[2])

Účely a způsob krajského míru Plzeňského vysvítají dostatečně z obnoveného zápisu krajských stavů z 28. října r. 1426. „Správcem“ kraje (hejtmanem) byl Hynek Krušina ze Švamberka, a krajský sjezd přidal mu radu dvou pánův a dvou zemanův, aby ve všem jednal společně s nimi. Všichni krajané měli jich poslouchati, a kdo by se k zápisu pod svou pečetí nepřiznal, pokládán za nepřítele. K rozkazu správce a rady byli všichni povinni vypraviti brannou hotovosť, buď celou, polovici nebo třetinu, jeden každý dle svého statku a jmění; i měli

---

[1]) Palacký, D. Č. III., I : 410, Tomek, D. P. IV., 99; A. Č. I, 15. K začátku r. 1420 srov. Palackého Beiträge zur G. d. Hussitenkrieges, str. 15, 21 o Žatecku.

[2]) I landfrid kraje Žateckého, jehož vůdcem byl Mikuláš Chudý z Lobkovic, byl vyvrácen ve druhé polovici března r. 1421. Zprvu i landfrid Plzeňský byl v březnu r. 1421 donucen propustiti svobodu čtyřem artikulům Pražským; nicméně zůstal potom mocnou ohradou strany římské, a bojoval i sám i podlé vojsk křižáckých proti Žižkovi, Táborům a Sirotkům, i proti Pražanům. (V. jeho účastníky k r. 1422: A. Č. VI, 405, 1423: A. Č. VI, 441, 1425: A. Č. III, 254, Palacký III, 2: 241; také připojovalo se Loketsko se Chebskem.) R. 1423 účastnil se pod glejtem sněmu sv. Havelského, kde byli zřízeni hejtmané zemští, a po příměří s knížetem Korybutem r. 1425 také sněmu Pražského po novém roce 1426. Avšak mezitím zase císař Sigmund stál na tom, aby se Oldřich z Rožmberka zavázal s krajem Plzeňským a s Hendrichem z Plavna, vzájemně si pomáhati proti nepřátelům, a stalo se tak začátkem r. 1426 (A. Č. I, 25, 26, III, 7, 8); potom dne 28. října 1426 obnoven zase landfrid samého kraje (A. Č. III, 259—261). Plzeňsko vystupovalo i ve příměřích let 1427 - 30, v bojích let 1430—31, neméně pomáhalo r. 1434 jednotě panské v boji u Lipan. Ještě r. 1438 král Albrecht zavázal se zachovati stavům landfridu kraje Plzeňského všecky zápisy na „království“ i „duchovenství“ (A. Č. III, 461).

sobě vespolek pomáhati proti nepřátelům a proti každé moci nebo bezpráví od jiného kraje, i neuzavírati příměří a smluv leda společně; kořisť dobytá měla zůstati v kraji, a zajatí krajané měli býti vybavováni ze zajetí výměnou vězňů. Poměr landfridu k husitům byl zcela příkrý. Krajané neměli svým lidem trpěti, aby podlé nepřátel vojančili, a trestáno vůbec podporování nepřátel a jich majetku (zvláště dodávka potřeb), neméně i jakákoli přímluva za kacíře. Holdování nepřátelům mělo býti potrestáno podlé rozkazu správce a rady krajské, neměl-li pán sám i s lidmi býti považován za nepřítele; ano lidé jednotníků neměli od nepřátel ani holdy přijímati, nýbrž měli je hubiti vždy a stále, ani hrdel a statků svých nikdo přitom nelitujíce. Zato ovšem chtěli prý páni „svých chudých lidí polem brániti".

Nicméně přinášela sebou takováto branná jednota krajská také jistý řád smírčí a policejní. Kdokoli se přiznal k zápisu, neměl na soudruha sahati mocí, nýbrž přestávati na ohledání a na soudu správce i krajských radův. Oni také přikazovali krajanům „opravu", byl-li porušen bezpečný průvod s povolením správcovým vydaný. Zároveň pak měl správce s radou vůbec o to pečovati, aby se v kraji bránilo silničným loupežím a nočním výbojům, aby tudíž byly řádně trestány.

Naproti tomu strana husitská v prvých dobách nehledala opory ve zřízení krajském, nýbrž hleděla na sněmích celé země smlouvati jednoty či landfridy obecné, tudíž voliti mocné správce zemské, kteří by zemské věci vůbec řídili a celé země bránili. Skutečně, když stavové čeští dne 7. června r. 1421 na velikém sněmě Čáslavském vesměs zapsali se k hájení čtyř Pražských artikulův a proti císaři Sigmundovi, zvoleno na čas 20 zemských vladařů z obou stran a ze všech tří stavů. Všichni stavové měli býti přinuceni k obecnému zápisu a tudy též býti poslušni vladařů; zejména měli býti pohotově ku pomoci a k obraně země neb i jednotlivého kraje, když by jim vladaři rozkázali. Tito měli zemi říditi, zejména udržovati pokoj, rovnati všecky rozepře a nesváry mezi stavy neb obcemi, a vůbec přetrhovati všeliké nepořádky. Také Moravané zapsali se tehda k jednotě s Čechy, ale potom dne 17. listopadu 1421 uzavřeli na svém sněmě zvláštní landfrid zemský podlé císaře Sigmunda, proti Husitům.[8])

---

[8]) A. Č. III., 226—30, 234—7. Moravské landfridy lišily se tím, že nebyla zastavena práva a úřady zemské. Dle zápisu z r. 1421 byli Moravané povinni znova dobývati ztracených hradů, měst a tvrzí, a neméně hradů loupežných; k tomu pomáhati měli král, starosta zemský i páni v zápise jmenovaní, avšak nákladem královým. Kdyžby kdo neměl dosti na právu, k němuž náležel, měl král i zemský starosta se všemi pány zemskými „k němu popraviti", jako k bezprávníku a zemskému zhoubci; také kdo by

Podobně po nedlouhém vladaření Sigmunda Korybutoviče veliký sněm Svatohavelský r. 1423 zřídil obecný mír zemský, a zvolil z panstva i rytířstva dvanácte správců či hejtmanů země České, po šesti z obou stran, královské a podobojí. Ani tehda stavové čeští nepomýšleli na to, zříditi zároveň hejtmany krajské, volili však hejtmany zemské se zřetelem k rozličným stranám neb obcím v jednotlivých krajinách země; byloť ustanoveno, že ta „obec", ze které byl volen některý správce, mohla zaň ustanoviti zase nového, kdyžby zemřel nebo se jí znelíbil.[4]) Mimo to měli hejtmané zemští vedlé jednání pospolitého působiti i jednotlivě po krajích, i mluvilo se o rozkazech dvou zemských hejtmanů (s obou stran) „v tom kraji přísedících", totiž nejbližších; protož ani landfridy obecné nebyly bez významu pro souvislý vývoj jistého řízení krajského, byť i nestanovily popravců nebo hejtmanů krajských.

I tato nová zemská úmluva „proti zhoubcům země nebo řádu zemského" (jež ale směřovala také proti Táborům) byla závaznou, tak že všichni stavové měli do jisté lhůty k ní přistoupiti nebo jinak býti k ní přinuceni jako by nepřátelé; i předepsáno poslouchati hejtmanů ve všem, co se dotýkalo obecného dobrého. Všichni obyvatelé, jsouce obesláni třeba jen dvěma hejtmany, jedním z každé strany, byli povinni vlastním nákladem býti pohotově ku pomoci a k obraně proti každému, „kdožkoli by chtěl zemi hubiti, neřády vésti a v ní bouřiti"; jmenovitě měli si vespolek pomáhati proti nepříteli, který by dobýval tvrzí a měst nebo někoho jímal (tím i Praha měla býti chráněna od úkladů Táborských). I tu tedy byly v popředí účely branné; mimo to však měli všichni jednotníci — k obeslání dvou nebo více hejtmanů — povstávati vůbec proti každému bezpravci, jenž by mocí sahal na ně vůbec nebo na někoho z nich, i také pomáhati si proti loupežníkům a škůdcům zemským, zvláště aby nepřekáželi svobodě a bezpečnosti silnic. Hejtmanům zemským byla dána moc, netoliko rozhodovati o provedení příměří, jež bylo

nechtěl státi v zápisu, neměl požívati panského neb vladyckého práva, nýbrž býti beze cti a propadnouti popravě jako „zlý". Podobná poprava ke zhoubci nebo zlému měla se státi každému, kdo by zemi hubil, loupil a bezpečnosť silnic rušil, kdoby škůdců zemských nezadržel, je přechovával, věcí pobraných nebo lupičů nevydal, ani nechtěl je zajmouti a k nim popraviti nebo nechati je mučiti k doptání se více zlých. Také bylo již předpisováno staviti a jímati „jako zlé" ty, kdožby „leželi v městech nebo ve vsech nemajíce pánů svých (v zemi Moravské) a hledali snad lidského neštěstí", — péče to z prvu policejní, která však později značně přispívala k porobení obecného lidu. Srovnati lze také Moravský landfrid z r. 1412 (v knize Tovačovské čl. 31).

[4]) A. Č. III., 242; podobně bylo stanoveno vlastně již při vladařích z r. 1421 (III., 229). Rovněž tak r. 1434, když obce táborské a sirotčí přiznaly se k zemské vládě Alše Vřešťovského, nabyly tím zastoupení v tehdejší radě zemské, a vyslaly do ní svého měšťanského zástupce („od krajuov našich", III, 418). — Sněm z r. 1423 v A. Č. III. 240—5.

uzavřeno mezi oběma stranama do 11. list. 1424, nýbrž také činiti nálezy o „opravě“ všelikého nedodržení nebo přestoupení celé zemské úmluvy. Přestupce měl ztratiti česť a právo svého řádu (stavu); hejtmanům pak náleželo kázati, kterak se mělo k dobrému obecnému naložiti s jeho majetkem i se statky každého, kdo by k jednotě nepřistoupil.

Zvoleným hejtmanům zemským tehda se nepodařilo potříti moc Táborskou, a nedlouho po bitvě u Malešova (v červnu 1424) přestala správa jejich opětným příchodem Sigmunda Korybutoviče. V říjnu r. 1424, když po Žižkově smrti činěny nové úmluvy na obecném sněmě ve Zdicích, nemluvilo se o správě zemské ani o landfridu, nýbrž jen o příměří, tak že strana pod jednou i strana podobojí ustanovily po 8 osobách k ohledání a „opravě“ všech škod, jež by se staly ve příměří. Nicméně tehdejší ustanovení, kdyby jen byla došla skutečné platnosti, byla by také vedla k řádnému míru zemskému; mimo předpisy o kázni vojenské, o braní holdův od poddaných, o volném jich vojančení a j., měla se totiž zase propustiti „spravedlivá poprava“.[5]) Opravcové ve Zdicích zvolení nerušili organisace jednotlivých stran, a několik let potom, zvláště po svržení Korybutově v dubnu r. 1427 každá strana spravovala se, jak chtěla. Pojítkem mezi nimi byla příměří; tudíž i řád v zemi záležel konečně na mocných výpověděch opravců, jež každá strana zvláště si volila. Býval to vůbec starý zvyk, že se k prostředkování a srovnávání sporů a nesnází kromě cesty právní užívalo dobrých přátel, umluvců, rozdílců, ubrmanů, opravců; dělo se tak i v záštích celých stran, také již mezi jednotou panskou a králem Václavem IV. Opravcové doby husitské pak mívali působnosť zvláště důležitou, protože vedlé vlastních záležitostí „příměrných“ na mnoze dotýkali se i zemského míru a řádu, rozsuzujíce stížnosti na všeliké násilí a zločiny, zvláště za příčinou bezpečnosti silnic.[6])

Ostatně řád a bezpečnosť byly také v rukou stran, jak právě v jednotlivých krajích měly převahu. Pokud řád souvisel i s mocí a kázní vojenskou, bylo pozoruhodno zvláště zřízení bratrstev Táborského a Sirotčího, obce usedlé i „polem pracující“, s hejtmany místními a polními. Strana Táborská majíc r. 1426 v Písku „v krajích svých sněm svůj“ usnesla se také na zvláštním zápisu, jehož smírný smysl ostře se lišil od příkrého znění landfridu Plzeňského z téhož roku. Ačkoli strana

[5]) A. Č. III. 248—51. Takto se měly důkladněji přerušiti rozličné neřády a bez- [illegible] jako byly: „strahování“, jímání, loupeže a j.; měl-li kdo s kým činiti, měl jej [illegible] řádem a právem“.

[6]) Srov. o r. 1394, 1399 a 1401: A. Č. I., 53, 63, 66. Z doby husitské př. v A. Č. III., 65—7, 497, 498, 500—2, 508, 509. Právní pravidla o „ubrmanech“ z doby d. j. b. II., 2 : 278, č. 153—6.

Táborská nebyla v jediném kraji, přece příkladem zřízení krajského nazývala se krajem, a v čele svém měla „správce kraje“: „zemané a krajané“ zapsali se po zákonu božím a řádu křesťanském (prvotní církve) hájiti a brániti země České až do hrdel a statků proti cizozemcům a neméně proti neřádným násilníkům a zhoubcům, užívati toliko boje řádného v písmě svatém založeného, nikoli svévolného, pomáhati „svým krajem“ i jiným krajům a městům v řádu křesťanském trvajícím, a býti poddáni světské moci v zemi řádně a společně zřízené.[7])

Teprve r. 1431 strana podobojí na sněmě Kutnohorském zřídila zase vládu zemskou ze 12 osob, z pánů, zemanův a obcí, aby svolávali sněmy, rovnali pře osob i stran, a hájili pokoje a řádu. Tu také po porážce páté a poslední výpravy křižácké uznána vůbec potřeba zříditi vedlé vladařů zemských i hejtmany krajské, aby pomohli hájiti zemského míru hlavně proti vojenským rotám. Dle snešení sněmu po novém roce 1432 (bez Táborů) měli páni, zemané a města strany podobojí v každém kraji konati sjezd, voliti sobě hejtmana a přidati mu radu za tím účelem, aby sbírali pole a řídili válečné potřeby v kraji, též aby s radami svými soudili a trestali škody a útisky spůsobené při pochodech vojenských. Avšak tehda nebylo to provedeno, když potom nálezy o nových řádech vojenských nebyly schváleny na sněmě svolaném zemskými vladaři v únoru t. r., jehož se súčastnili také Táboři.[8])

Než za nedlouho pomýšlelo se zase na jisté zřízení krajské. Sněm Svatomartinský r. 1433 zvolil na rok místo 12 vladařův Alše z Risenburka a Vřešťova „správcem království českého i markrabství moravského“, přidav mu radu 12 osob. I dal mu také moc ustanoviti po krajích „soudce“: co by oni nemohli vyříditi, mělo býti konečně vznášeno na správce a jeho radu, aby věc rozhodli dle svobod a řádů každého stavu, dle práv zemských, městských nebo dle řádu vojenského. Nebylo tím míněno ustanovení celých soudů krajských (cúd), nýbrž jen úředníků s mocí opravčí a policejní, jaká bývala později ukládána krajským opravcům nebo hejtmanům. Mimo to mohl nový správce zemský užívati krajských hotovostí k „dopomáhání práva“ i k obraně země celé nebo některých krajů (tak aby si vzájemně pomáhaly); berni tehda

---

[7]) Zápis Táborský v A. Č. III., 256—9; Palacký III., 2 : 247—251. Avšak r. 1431 císař Sigmund psal Rožmberkovi, aby se přičinil proti Táborům ve „svém“ kraji, A. Č. I., 33. Ještě r. 1477 při dobývání Racka Kocovského mluvilo se o „kraji“ Táborském, arci buď ve smyslu Bechyňska nebo jen Táborských, A. Č. III., 387. — Sirotci vládli hlavně v kraji Hradeckém, Chrudimském a Čáslavském; Jakoubek z Vřesovic hejtmanil v Žatecku. O převaze stran po krajích srov. vůbec Tomka IV., 370—380.

[8]) Palacký III., 2 : 362, III., 3 : 26; Tomek IV., 477, 510. Krajané byli povinni opatřiti táhnoucímu vojsku stravu a píci; naproti tomu hejtmané vojsk měli svými

svolenou měli vybírati po krajích buď radové zemští nebo jiní berníci do krajů poslaní.[9])

Avšak vojenská bratrstva se svými hejtmany nebyla dosti poslušna zemského správce; jmenovitě neuznávala jeho moci zjednávati příměří a úmluvy. Tu koncem března r. 1434 podlé něho a rady zemské utvořila se zvláštní jednota panská, i z pánů strany římské, aby po krajích každého přinutila k obecnému míru, vlastně aby brannou mocí učinila konec polním rotám a vší obci Táborské a Sirotčí — jako prý škůdcům zemským (k čemuž byl směřoval již sněm z r. 1423). Po katastrofě Lipanské r. 1434 sněm v červnu t. r. obnovil moc zemského správce a jeho rady zas u celé strany podobojí, i u měst Táborských a Sirotčích, jež pak sama v radě zemské byla zastoupena; tudíž prohlásil sněm příměří se stranou římskou (vlády zemské neuznávající), i mír zemský v celé straně podobojí. Za tou příčinou správce zemský s radou svou skutečně přikázali po krajích voliti hejtmany, a přidati jim rady k hájení pokoje a pořádku. Kdyžby některých věcí zmoci nestačovali, měli se obraceti k zemskému správci a jeho radě. Tím spůsobem po delším vývoji povstala jistá soustava zemské a krajské správy, dosti podobná řádu hejtmanů zemských i krajských, jaký v prvé polovici XVI. století stal se pravidelnou součástkou zemského zřízení.[10])

Noví krajští hejtmané, o jichž působnosti nejsme jinak dostatečně zpraveni, nepřestali snad ani tehda, když Aleš Vrešťovský složil vládu zemskou k rukoum krále Sigmunda (14. srp. 1436); arci musili pak sloužiti tomuto. Aspoň později trvávaly landfridy ještě nějakou dobu po přijetí nového panovníka, ano někdy sám panovník hleděl svou vládu jimi ještě utvrditi.[11]) Ostatně tehdáž po dobách válečných nebylo to snadno, zavésti hned pravidelnou vládu zemskou; řádné soudy krajské nebyly vůbec ani obnoveny. Však již zase mezi dobýváním Sionu r. 1437 připravovány po východních krajích sjezdy proti králi, a v srpnu t. r. musil král také na západě Čech dle vlastního přiznání opustiti mnohé „potřeby po krajích“. Diviš Bořek z Miletínka, jenž v říjnu r. 1436 byl ještě vůdcem hotovosti krajské proti městu Hradci Králové, na sněmě položeném ke

---

zřízenými úředníky pečovati o kázeň a zaopatření vojska, tak aby se vojsku nedopouštělo pleniti obyvatele k zákonu božímu příchylné. Zápis z r. 1432 v Mon. Conc. I., 184—5.

[9]) A. Č. III., 412—5; všeliké pře a nesnáze slušelo přetrhovati a souditi, všeliké svévole, bezpráví a neřády stavovati a rušiti, bezpečí a svobody silnic hájiti.

[10]) Palacký, Urk. Beitr. II., 420; z r. 1435 uvádí se Jakoubek z Vřesovic hejtmanem v Žatecku, ib. II., 435.

[11]) Srov. i kap. 30. knihy Tovač. o trvání zemských landfridů na Moravě. Hynek Krušina ze Švamberka psal se ještě 8. září 1436 hejtmanem kraje Plzeňského (A. Č. III., 492).

30. září 1437 přednášel některé těžké stížnosti krajů Hradeckého a Chrudimského (i Mýtska), a již začalo se povstání ve východních krajích.

Císař Sigmund pak sice při odjezdu ze země ustanovil 6 zemských hejtmanův, aby království České spravovali, — ale zemřel do měsíce (9. pros.). Tu sněm český zvolil si sám až do přijetí nového krále také 6 hejtmanů zemských, a dle úmluv obou stran začalo se po krajích jednati o příměří a zemském pokoji. Mimo krajské sjezdy konané na začátku r. 1438 začínaly však obě strany jednati o zemských záležitostech každá na svých zvláštních sjezdech či sněmích; tu již zřizovala se po krajích strana Ptačkova. Ani Albrecht Rakouský nemohl potom již přemoci své odpůrce. V říjnu r. 1438 ku přání stavův uznal nutným, ustanoviti na čas své nepřítomnosti nejvyššího hejtmana zemského a čtyři rady (později v květnu 1439 dva hejtmany zemské); zároveň pak dosazoval se své strany také hejtmany krajské z pánův a zemanův, aby s hotovostí svých krajanů stavěli se proti jeho odpůrcům. Byli to zase hejtmané mocí královskou jmenovaní, ale neměli velkého trvání, když král Albrecht dosti brzo zemřel (27. říj. 1439).[12])

II. — Po smrti Albrechtově každá strana začala sama zvláště sněmovati, ale konaly se také sjezdy krajské, uzavírána po krajích příměří, a konečně obě strany dohodly se na společném sněmě o obecný mír v zemi, a stvrdily jej dne 29. ledna r. 1440 t. zv. listem mírným. Zemský soud byl zastaven a nebyla žádná vláda zemská; nicméně list mírný stal se základem všelikého řádu v zemi na dobu dlouhého bezkrálový (do r. 1453) — právě tím, že postavil do popředí zřízení krajské. Ustavilyť se na jeho základě bez rozdílu stran landfridy po krajích; sjezdy krajské zvolily hejtmany a přidaly jim rady, aby soudem svým rovnali pře a zášti krajanův, aby po krajích vůbec pečovali o pokoj a bezpečnosť, a hájili umluvený řád zemský i hotovostí válečnou.

V každém kraji býval jeden hejtman, pán nebo zeman. Výjimkou byli někde i dva (ne-li tři) vzhledem k různým stranám v kraji, tak aby jich přívržencům nescházelo ochrany; asi z téže příčiny působnosť hejtmanova vztahovala se někdy do druhého kraje, nebo hejtmané sousední působili a prostředkovali společně. Osoby hejtmanů ostatně za celou tu dobu mnoho se neměnily. Praze, jež nebyla k žádnému kraji počítána, dostalo se za hejtmany dvou pánů, nejvyššího purkrabí Menharta

---

[12]) Tomek VI., 65; o svolání krajských hotovostí v říjnu r. 1438: A. Č. III., 14. Avšak již v červenci r. 1438 psal se Zbyněk z Hasenburka hejtmanem t. č. kraje Litoměřického (A. Č. VII., 636); r. 1439 jmenuje se hejtmanem v Plzeňsku Burian z Gutšteina, v Žatecku a Litoměřicku Jakub z Vřesovic, tento při příměří, jež kraje tyto dne 26. pros. uzavřely s Alšem ze Šternberka a společníky (A. Č. III., 522, 523).

z Hradce (později Zdeňka ze Šternberka) a Hanuše z Kolovrat. Vedlé toho **čtyři husitské kraje na východě**: Hradecko, Chrudimsko, Čáslavsko a Kouřimsko na sjezdě v Čáslavi dne 17. března r. 1440 spojily se v mocnou užší jednotu pod vedením pana Ptačka jako svého nejvyššího hejtmana. Přátelé strany této byli hejtmany také v Boleslavsku, v Žatecku s Rakovnickem a v Litoměřicku.[13])

Jaké bylo celé toto zřízení krajské ve spojených krajích východních a v Boleslavsku, lze nám dostatečně vypsati, jelikož se nám zachovaly jejich zápisy krajského míru.[14])

[13]) List mírný v A. Č. I., 245—9, zápis spojených krajů východních I., 254—63, zápis Boleslavska na sjezdě v Nimburce z 10. bř. 1440, I., 249—54; Palacký IV., 1 : 11, 16; Tomek VI., 78; o počtu krajů v. §. 1. — Strana římská volila ve svých krajích po jednom pánu: v Bechyňsku Oldřicha z Rožmberka, v Pracheňsku Václava z Michalovic, mistra Strakonického, a v Plzeňsku Hynka Krušinu ze Švamberka (jenž již za válek husitských byl správcem téhož kraje). Ze strany střední byl ve Slansku hejtmanem pán, Zbyněk Zajíc z Hasenburka (dříve v Litoměřicku). Ve 4 spojených krajích byl nejvyšší hejtman z panstva p. Ptaček, hejtmany však byli rytířové: v Kouřimsku Jan Čabelický ze Soutic, jako Ptačkův náměstek, v Čáslavsku Jan Hertvík z Rušinova, v Chrudimsku Bohuš Kostka z Postupic a v Hradecku Jetřich z Miletínka. Dále byli hejtmany v Boleslavsku pán Jiří z Poděbrad a v Litoměřicku rytíř Jakoubek z Vřesovic (dříve strany Menhartovy, později Poděbradské), — ale tak, že v obou krajích byl hejtmanem zároveň také rytíř Jan Smiřický ze strany střední. V Žatecku spolu s Rakovnickem byli hejtmany páni Aleš ze Šternberka (ze strany Ptačkovy) a Burian z Gutšteina (katolík, příchylný později straně Poděbradské). Žádná změna v hejtmanech nebyla v l. 1440—1452 v Bechyňsku, Pracheňsku, Čáslavsku a Kouřimsku; v Hradecku sice hotovosť krajskou proti Koldovi r. 1449 vedl Soběslav z Miletínka místo staršího Jetřicha, tento však slul i potom hejtmanem; v Chrudimsku nastoupil po Bohušovi Kostkovi (do r. 1448) Zdeněk Kostka. Ostatně zůstává leccos nevysvětleno; tak v Plzeňsku vedlé Hynka Krušiny jmenují se r. 1445 a 1446 hejtmany ještě Hanuš z Kolovrat (do r. 1448 hejtman Pražský) a Burian z Gutšteina (A. Č. III., 531, IV., 40, 387), sám Hynek Krušina pak psával se v létech 1447—50 stále hejtmanem „kraje Chebského“, byť i působil podlé kraje Plzeňského (A. Č. II., 219, 244, III., 374—382, IV., 12, 43). I v „Zápraží“, t. ve krajích na západ od Prahy, kamž počítány Žatecko, Rakovnicko, Slansko a Podbrdsko, někdy i Litoměřicko, nejeví se nám organisace dosti určitě; Burian z Gutšteina jmenuje se dříve r. 1439 hejtmanem v Plzeňsku, od r. 1440 do 1452 vedlé Alše ze Šternberka v Žatecku a Rakovnicku, r. 1445 a 1446 však také v Plzeňsku a r. 1448 působil, jak se zdá, s Alšem ze Šternberka i ve Slansku (statek jeho Nečtiny byl ostatně na rozhraní tří krajů, A. Č. III., 47—49, 58, 383); Jakoubek z Vřesovic, který v Žatecku již kolem r. 1427 byl rozhodujícím, jmenuje se tam hejtmanem r. 1435, r. 1439 v Žatecku i v Litoměřicku, potom od r. 1440 v Litoměřicku, ale r. 1452 (snad i 1450) zároveň také v Žatecku (A. Č. II., 310). Někdy dokládáno se bezpochyby hejtmanství z doby starší, tak u Buriana z Gutšteina v Plzeňsku, u Jakoubka z Vřesovic v Žatecku, a snad u Hanuše z Kolovrat, jenž dle Urk. B. I., 271 r. 1422 byl hejtmanem v Plzni.

[14]) Oba zápisy shodují se mezi sebou až na některé změny. Zvláštní je ustanovení čl. 14. Bol. o poměru k zemím korunním a k jich příslušníkům; naproti tomu v zápise Čásl. jedná čl. 4. též o spojení krajů (srov. Bol. 3), pak čl. 5. o zboží pána z jiného kraje, čl. 22. o povolení sbírky krajské, čl. 23. o nových posádkách, dále jsou podrobnější čl. 3. (Bol. 2.), čl. 10. (Bol. 4.), čl. 15. (Bol. 9.), čl. 20. (Bol. 12). Pořadí a počet článků

Krajští hejtmané byli ve všem vázáni přidanou jim radou, v níž bývali zastoupeni i měšťané. Rada byla krajským výborem poradným i výkonným; náleželoť jí uvažovati a jednati vše, cokoli by žádaly „obrana a upokojení kraje, a dobré obecní a poctivé koruny České". Všichni členové rady byli k tomu zavázáni přísahou. Umřel-li některý z nich, mohla si rada sama zvoliti nového, ovšem s přivolením svého hejtmana. Arciť bylo na vůli obce krajské změniti i celou radu, aniž by se tím měnil mírný zápis.[15])

Krajané sami byli povinni hejtmana s radou poslouchati a v jich úkolech jim pomáhati — a sice „jako dobří lidé" pod věrou a ctí, i pod ztrátou práv a zboží v celém kraji, jestliže by tak hejtman s radou usoudili. Jelikož pak obecné svolení nemělo býti rušeno jednotlivci, měli obyvatelé (stavové) do měsíce přiznati se k mírnému zápisu buď přivěšením pečeti nebo dle zvláštní formule spečetěným otevřeným listem do rukou hejtmana a rady. Kdokoli maje svobodný statek zemský (dle zápisu Čásl. i manství) svévolně by nepřistoupil, považován za nepřítele kraje, i neměl v něm býti trpěn, nýbrž hejtman s radou měli se uvázati v jeho zboží, a užívati ho po dobu landfridu k obecnému dobru kraje (neboli spojených krajů); kdyby pak takovíto výtržníci jednali proti zápisu, měli hejtman s radou přikázati, aby se na ně sáhlo jako „na svévolné, zlé a neřádné lidi a zhúbce našich krajev i jiných, a rušitele dobrého obecného", tak aby ztratili svá zboží v kraji navždy i se svými potomky.[16])

Vedlé této nucenosti landfridu přinášela sebou obec krajská ještě jiné závazky. Jako rada krajská měla se sjížděti k hejtmanovu obeslání, tak i všichni „lamfridníci" či krajané byli povinni, k radě nebo ke sjezdu pro obecné dobré na požádání se dostaviti neb aspoň své plnomocníky poslati; hejtman s radou mohl neposlušné trestati. Také byli krajané povinni v obecných záležitostech býti zástupci či posly svého kraje; zhusta ovšem působili tak i sami hejtmané.[17]) Vůbec obecné

---

jsou arci různé, máť Bolesl. zápis 18, Čáslavský 29 článků; Bol. čl. 2. rozveden v 2. a 3. Č., čl. 10. v 27, 16, 18 Č., čl. 11. v 17, 19 Č., a čl. 15. v 24 a 25 Č.

[15]) Ve východní jednotě byla rada každého kraje sestavena ze 4 zemanů, v Kouřimsku mimo to z 1 pána, v Čáslavsku a Kouřimsku také ze 2 měšťanů; v Boleslavsku byli v radě 2 páni, 2 rytíři a 4 panoši. O početnosti obcí krajských lze souditi z toho, že v zápise kraje Boleslavského jmenuje se vedlé města Nimburka, pánů a zemanů přes 100, v zápise spojených krajů vedlé měst ke 400; k tomu srov. sílu hotovosti při dobytí Prahy r. 1448.

[16]) Mělo-li zboží později spadnouti na krále, měl tento krajskému míru prve nahraditi náklady a škody, pokud zboží stačilo.

[17]) Tak na př. r. 1442 byli voleni poslové krajů strany Ptáčkovy na zamýšlený sjezd zemí ve Znojmě za příčinou zřízení vlády jménem Ladislavovým (Tomek VI., 100); r. 1447 byly na krajských sjezdech voleny osoby ke sjezdu ve Vídni, a byli tedy při

zřízení krajské ukládalo krajanům i berně či sbírky krajské, brannou hotovosť, poddanosť soudu hejtmana a jeho rady, i policejní povinnosť honiti zemské zločince a zhoubce. Proti povinnostem krajanů stál arci závazek krajské obce, pomáhati jim proti jakémukoli rušiteli zřízeného řádu; tudíž také ti, kdož byli zajati při dobývání protivníkův a nepřátel, měli býti vybavováni ze zboží, jehož bylo dobyto, a právě tak měla obec krajská vybaviti i krajany, kteří by dostali se do zajetí, byvše posláni hejtmanem a radou za obecným dobrem kraje nebo koníce zhoubce zemské.

Užší svazek čtyř východních krajů nesl sebou, že jim neslušelo děliti se, nýbrž jednati pospolu, pokud by nebyli zaměstknáni současně. Hejtmané neměli hleděti si zvláštních záležitostí svých a kraje svého, nýbrž měli napřed pod věrou a přísahou, ani nákladů svých nelitujíce, opatřovati společně, co bylo nejpotřebnějšího. S radami svými rozkazovali dobývat protivníkův a zhoubců tak, že vysýlali do jednotlivého kraje posily a pod přísahou rozměřovali lid a náklad mezi kraji. Každý spojený kraj také svolil k rozkazu hejtmana s radou sebrati potřebnou daň, a sice z lidí a dědin (i městům náležitých) po 4 groších z lánu, z dědinníků půl kopy grošů; z domů městských platila města dle svého zařízení.

Činnosť hejtmanův a přidaných rad — vedlé řízení obecných zájmů krajských — šla hlavně trojím směrem:

1. Náleželo jim zdvihati krajskou hotovosť. Každý krajan měl k cíli a dni hejtmanem a radou jmenovanému vypraviti svou brannou moc a podříditi se i dalším jich rozkazům. Nezdála-li se jim moc ta slušně přiměřenou jmění jednotlivcovu, měli to jinak opatřiti, a určiti pokutu, pod níž jich příkazu vyhověti náleželo. Takovéto výpravě hotovosti podléhal každý statek v kraji, byť i vlastník sídlil v kraji jiném.[18]) Vpadl-li někdo do kraje, měli nejblíže přísedící jej tam oblehnouti, a obeslati ku pomoci hejtmany i jiné krajany; kdož by jsouce tak obesláni, netáhli vpadlých dobývat, pokutováni hejtmanem a radou. Bez vůle hejtmana a jeho rady nesměly býti dělány nové posádky; oni také rozkazovali, jak se mělo naložiti s hrady, tvrzemi a městy, jichž bylo dobyto na protivnících a nepřátelích.

jednání v Jindřichově Hradci páni hejtmané i poslové od zemanův a měst (Tomek VI., 119, A. Č. II., 219); také r. 1448 k císaři Fridrichovi do Vídně měli jeti poslové „od krajův“ (A. Č. II., 25). — Hejtmané krajští bývali na sněmích a sjezdech, v poselstvích i v poli; r. 1445 zvláštní sjezd hejtmanův a předních jednotníků učinil v Poděbradech osvědčení vůči cís. Fridrichovi, r. 1448 byli hejtmané se svými kraji v poli při dobytí Prahy, r. 1450 byli v tažení proti kurfiřtovi Fridrichu saskému, a účastnili se pak úmluv Wunsidelských.

[18]) Statek směl se v poli pouze tehdy držeti svého pána, když tento stál v poli ku pomoci témuž kraji, k němuž náležel statek.

2. Dále měli úkol soudní neboli opravčí ve přích a nesnázích jednotlivců. Nikdo neměl sahati na druhého mocí, ani odpovídati mu záštím a bojem, nýbrž činiti své nároky příslušným řádem a právem anebo před hejtmanem a radou krajskou, i slušelo mu pak přestati na jich výpovědi. Tomuto zatímnému soudu měl i hejtman nebo rada, jako každý jiný krajan, se podrobiti, kdykoli byl obviněn. Hejtmané mohli též obyvatele druhých zemí koruny České obesýlati, aby byli krajanům právi před radou krajskou (Bol. čl. 14). Přirozeně také hejtmané krajů sousedních bývali prostředníky neb opravci ve sporech, jež v jediném kraji vyříditi se nedaly.

3. Vykonávali vrchní moc policejní a tudíž i trestní; měliť jistou měrou nahraditi, že nebyli žádní popravci z moci královské dosazeni.[19]) Dle staré zásady byli všichni obyvatelé, zvláště nejblíže přísedící, povinni, jakmile vzešel pokřik nebo přišlo nověští, všecky zločince a škůdce „honiti", tak aby jich neminula spravedlivá „pomsta"; i bylo jednou z hlavních péčí krajských hejtmanů dohlížeti, aby podlé mírného řádu tato obecná pomoc proti všem rušitelům obecného pokoje byla konána. Krajané měli stíhati všecky „násilníky, bezprávníky, žháře, loupežníky, zloděje, i obecně všecky zlé a neřádné lidi, kteří by jejich kraj společně nebo koho zvláště v něm hubili nebo hubiti chtěli"; obzvláště náleželo stavovati loupeže činěné lidem chudým na jich díle, i loupeže na silnicích, ježto tyto měly býti svobodné pro kupce a vozky. Věcí odcizených neslušelo kupovati, nýbrž zdarma je vraceti. Zápis kraje Boleslavského zakazoval výslovně bráti a škoditi v zemích celé koruny České.

Na základě těchto předpisů krajského míru mohli pak hejtman a rada kázati krajanům, aby také na toho, kdo by zlé a neřádné lidi choval, je nějak podporoval, nebo jich nevydal k jich rozkazu, sáhli jako na zhoubce zemského neboli na škůdce kraje. Oni vůbec každého, kdo se čehokoli dopustil proti zemskému míru, mohli napomínati, aby to dle jich úsudku „opravil"; neučinil-li toho, mohli jej pro jeho vinu vypověděti ze svého kraje nebo ze krajů spojených, tak aby tam nebyl trpěn. Krajané pak byli povinni přispívati k tomu, aby takový vypovězenec byl jat, a buď vzat ku právu nebo vydán do vazby hejtmanovi; kdo by se takto nezachoval, byl by se rovnal zhoubci samému.

Rozličné ty úkoly volených stavovských hejtmanův ukazují dostatečně, že ani ve dlouhé době bezkráloví nezaniklo všechno právo veřejné,

[19]) Lze tu podotknouti, že Beckovský ve své Poselkyni I. praví, že „hejtmané Pražští jmenovali se popravcové i také předníci" (rejstř.); také Jiří Poděbradský slove u něho k r. 1448 „popravko jinák předník nebo hejtman kraje Hradeckého" (str. 815). Beckovský kladl tedy hejtmany a popravce na roveň.

že samosprávné úřady krajské podržely jistý dohled, jistou soutěžící a doplňující vrchní moc oproti výsadným popravám a vůbec oproti patrimoniální moci krajanův, a že toto policejní a trestní právo krajské vyvíjelo se dále asi tak jako v dobách starších, kdy bylo v rukou krajských popravců, králem samým jmenovaných. Ovšem, že míra, jakou veřejné předpisy byly také skutečně plněny, nebývala stejna. Bezvládí poskytovalo hojnou příležitosť ke všem nepořádkům, a hejtmané krajští věru nestačovali hájiti pokoje a bezpečnosti, i rovnati neb opravovati rozličné spory a záští.[20]) —

Ostatně bychom nedocenili tehdejšího zřízení krajského, kdybychom neukázali také k obecnému jeho úkolu v dějinách dlouhého bezvládí (1440—52). Krajské obce totiž neobmezovaly se záležitostmi krajskými, nýbrž nosily takořka celý proud tehdejších dějin zemských. To pak navzájem nemohlo zůstati beze vlivu na význam a váhu krajského zřízení v Čechách, a vedlo později ve vhodném čase k takovému vývoji samosprávy krajské, jejž bychom na Moravě marně hledali.

Také strana římská opírala tehdy všecky své snahy o vládu v krajích Plzeňském, Pracheňském a Bechyňském; kolem Rožmberka a Plzeňska kupili se ostatní přívrženci.[21]) Avšak hybnou silou všeho, cokoli se v této smutné době podniklo za obecné dobro země České v oboru světském i náboženském, byla právě jednota 4 krajů husitských na východě, k nimž potom začalo připojovati se vedlé Boleslavska i

[20]) O záštích a záhubách po rozličných krajích srov. Palackého IV, 1. 55—9, 99—100, 187—8; Tomka VI., 90—1, 181—187, 205, 211. Zvláště nepokojnosť Jana Koldy ze Žampachu vyžadovala od spojených krajů r. 1441, 1449 a 1450 častých sjezdův a hotovosti, také pomoci Boleslavska a Pražanů; ba i landfridové Plzeňský a Pracheňský byli žádáni za pomoc proti němu. Slezáci, kteří od Koldy nejvíce trpěli, uzavřeli proto r. 1441 zvláštní spolek s kraji východními a později obzvláště s Hradeckem (r. 1450, A. Č. II. 269). I jinde sahaly takové potyčky přes hranice zemské; tak n. př. Moravané žádali r. 1446 a 1449 kraje východní a jich hejtmany, aby zastavili záští Václava Zmrzlíka a Ješka z Boskovic (III., 35, 542, II., 258). Naopak mívali východní krajové stížnosti do Rakous: r. 1443 svolali hotovosť pro zjímání lidí Mikuláše Trčky z Lípy; r. 1447 po nějakém sporu uzavřeno bylo příměří mezi krajem Čáslavským a zemí Rakouskou, ale téhož roku dovolovali krajové zase Janovi z Kunštátu válčiti proti císaři Fridrichovi (III., 25, 44, 47; IV., 10). — Podobně neschází zpráv o smírčím jednání hejtmanů nebo rad; na rocích a sjezdech hleděli pomocí dobrých lidí kraje prostředkovati nebo po případě jako mocní opravci vypovídati, — výpovědi takové vydané spůsobem veřejného soudu bývaly pak od stran obyčejně zachovávány; sr. Palackého IV., 1 : 468—9 o úloze opravců v této době (předtím o lidech „dobrých" i o záštích). Již list mírný z r. 1440 užíval k rozhodnutí některých pří opravců, zejména i pánů „kteří v súdech sedají"; o řízení před opravci srov. zejména A. Č. III, 27, 40, II., 251.

[21]) Již r. 1441 měly landfridy Pracheňský a Plzeňský společný sjezd krajský (A. Č. III., 370); když r. 1446 docházel landfrid v Plzeňsku, byly však nesnáze mezi jeho předáky (A. Č. IV. 886, III. 40); později byly zvláště pod vedením Rožmberkovým četné styky mezi těmito kraji v l. 1448—50.

Zápraží. Jednota tato konala každoročně své sjezdy (nejčastěji v Kutné Hoře), jež záhy stávaly se sněmy celé strany národní, také účastnila se obecných sněmů zemských, aby nepřestávala o to pečovati, jak by byla zřízena prozatimná vláda zemská, jak by byly uhájeny nutné základy pokoje a řádu v zemi, totiž kompaktata, úmluvy zemské s císařem Sigmundem a list mírný z r. 1440, a jak by se zemi dostalo konečně krále i arcibiskupa. Skutečný postup těchto dějinných snah jevil se celkem asi tak, jak vzrůstalo působení hlavy spojených krajů, Jiřího z Poděbrad. Bylť on r. 1444 po smrti p. Ptačkově zvolen nejvyšším jich hejtmanem, rok potom uznán za náčelníka i širším sjezdem více krajů (i Táboři pak uznávali jeho „opravu"), r. 1448 zvolen sněmem širší jednoty za polního hejtmana s plnou mocí a dobyl tak Prahy, konečně r. 1452 zvolen i správcem zemským.[32])

Otázka správy zemské byla důležita také ve příčině samého zřízení krajského. Záhy (již r. 1442) objevila se sice potřeba zříditi zemskou vládu, ale teprve na sněmě sv. Martinském r. 1446 (po úmluvách Pelhřimovských) řádně bylo jednáno o zemského správce, jenž by s radou 12 osob, po 4 z každého stavu, vládl plnou mocí královskou. Tehda ještě s toho sešlo následkem odporu stavu městského; při tom také Hradečtí dovolávali se toho, že landfrid spojených krajů trvati měl až do budoucího krále, ano ještě čtvrť léta potom, i nechtěli se ještě jiným spůsobem dále zavázati. Avšak zřízení krajské nemohlo nahraditi pravidelné úřady a soudy zemské. Byť i hledělo zachovati řád mezi členy téhož landfridu, byť i hejtmané prostředkovali mezi sousedními kraji, přece ani oni, ani volení úmluvci a opravcové nepostačovali v záštích mezi celými stranami a kraji. Jmenovitě ukázalo se to, když r. 1449 utvořila se jednota Strakonická, jež sice ve svém zápisu mluvila o podávání a přijímání „rovného" buď právem nebo cestou přátelskou (po dobrých lidech), ale byla přece jednotou bojovnou.[33]) Tu bylo již zjevno, že pořádek v zemi nastane teprve, až bude jednota tato pokořena. Vskutku byla přinucena nejprve ke smlouvám Jindřichohradecké z r. 1449 a Wildšteinské z r. 1450, jež obě stanovily mocné

[32]) O sjezdech spojených krajů nebo širší jednoty sr. Tomka VI. 96, 98, 100, 103, 117, 118 sl., 123, 130, 133, 149, 151, 160, 182, 188, 194. V náboženském ohledě sluší ze snah krajů východních vytknouti volbu Jana Rokycany správcem duchovenstva ve krajích r. 1441, dále snahy krajských sjezdův a kněžských synod, přivésti Tábory ke srovnání u víře již r. 1442, 1443 a j.; r. 1444 poslali jednotníci, předkem krajští hejtmané, k papeži Eugeniovi o potvrzení Rokycany. S druhé strany Plzeňsko r. 1446 sdělalo list de neutralitate, r. 1447 přiznávalo se k papeži Eugeniovi proti sboru Basilejskému (A. Č. II., 414, 435, 438); též je známo usilování kraje Plzeňského u tohoto papeže proti Rokycanovi.

[33]) A. Č. II., 244; zápis stanovil, že záští a různice uvnitř jednoty měli rozhodovati rozdílcové buď volení nebo pány z Rožmberka jmenovaní; rozhodovati pak měli s potazem těchto.

úmluvce a rozdílce ke srovnání a k opravě všech pří a záští, povstalých mezi stranami po dobytí Prahy a zajetí Menharta z Hradce. Potom sjezd Pelhřimovský dne 8. srpna 1450 uložil celé zemi obecný mír; tudíž na sněmě sv. Kateřinském, uzavřeném v lednu 1451, dokonány rozsudky opravčí a země docela upokojena; i landfridy měly toho již zapomenouti, jestliže některý krajan v minulých záštích byl se stal nepřítelem svého kraje. Tu konečně, když v zemi nastával zase pořádek, bylo také jisto, že Poděbrada nemohla minouti správa zemská; i stalo se tak na sněmě Svatojirském dne 27. dubna 1452.

Tehda, ba již r. 1451 zdála se pomíjeti potřeba zvláštních volených hejtmanů krajských, neli ve příčině branné moci, aspoň ve příčině veřejné bezpečnosti. Jednak již r. 1451 byly všeobecně provolány starodávné popravy, jednak sama správa zemská přejímala na sebe vrchní péči o mnohé záležitosti. Sněm Svatojirský r. 1452 sice ještě znova uznal a potvrdil list mírný z r. 1440, také posud nešla práva zemská; ale moc, kterou tento sněm dal správci zemskému se 12 rady, rovnala se téměř plné moci královské, arci v mezích řádů, práv a svobod koruny České. Správce zemský měl se svou radou též obsazovati úřady a soudy, činiti spravedlnosť a dopomáhati práva i brannou mocí; neméně, jak zápis dí, neměl nikomu dopouštěti útiskův a bezpráví, silničných loupeží, svévolných válek neb jakýchkoli neřádných útoků, ale měl stavovati i zjevná kacířstva, bludy, falše, pálení a jiné neřády. Ovšem také hejtmané krajští, jižto se byli účastnili volby zemského správce, a jichž několik bylo zvoleno do rady zemské, působili ještě také brannou mocí k tomu, aby země byla zúplna uvedena v pokoj a jednotu, a to se jim podařilo, když konečně i Jindřich z Rožmberka vstoupil do rady zemské a doplnil tak její počet. Možno, že pak hejtmané potrvali až do lhůty prvotně určené, čtvrť léta po přijetí krále. Potom však na dlouhou dobu, jak za vlády krále Ladislava (1453—7), tak i za pokojných let krále Jiřího, umlká každá zvěsť o krajských hejtmanech; tu zase mluvívá se o popravcích.[24])

[24]) Zápis sněmu z r. 1452 v A. Č. II., 310; v září t. r. byli krajští hejtmané ještě v poli proti Oldřichovi z Rožmberka a glejtovali jej k úmluvám, v říjnu pak Jindřich z Rožmberka vstoupil již do zemské rady (A. Č. III., 551, Tomek VI., 235).

§. 7. Krajské zřízení v l. 1453—1479.

I. Popravy v době husitské; obecné jich vyhlášení r. 1451. Uznání dědičných popravců krajských r. 1453. Jich působnost za králů Ladislava a Jiřího; zvláště v porobení lidu, v ochraně práv a živností stavů. · Řízení hrdelní. — Poddanost krajské obce moci královské. Hejtmané krajští proti jednotě Zelenohorské r. 1467; sněm r. 1470 o krajské hotovosti. — II. Dva krajští opravci sjezdu Německobrodského r. 1472. Dva krajští hejtmané sněmu Benešovského r. 1473. Trvání tohoto zřízení do r. 1479.

I. — Prve než přistoupíme k popravcům za králů Ladislava a Jiřího, musíme v té příčině ještě přehlédnouti dobu 1420—1451, pokud to chudé zprávy dopouštějí. Samo hnutí husitské ovšem žádalo, aby „všichni hříchové smrtelní a zvláště zjevní, a jiní neřádové zákonu božímu odporní, řádem a rozumně od těch, jenž úřad k tomu mají, v každém stavu byli stavováni a kaženi". [1]) Tento směr doby musil při nedostatku pravidelné vlády zemské vésti k novému vývoji poprav. Úmluvy Zdické r. 1424 kázaly vůbec provolati „spravedlivou popravu", ale tak, že zajetí „zlých" osob z jiné strany mělo jí býti oznámeno, aby mohla býti přítomna soudu pro „svědomí" věci. Tímto dodatkem mělo snad býti nahrazeno, že nebyly krajské cúdy, ani popravci krajští, z moci královské zvláště dosazení. Mimo to také krajským hejtmanům, pokud byli jací zřízeni, ukládán byl ještě vrchní dohled k popravám. Ale to vše nebránilo, aby jednotlivé popravy nehleděly šířiti svoji moc na případy, jež prve nebyly podrobeny jim, nýbrž vlastní moci veřejné; právě pokud nebylo moci královské, mohly se vrchnosti mezi sebou poděliti o všecku hrdelní moc v zemi.

V tom ohledu šli v čele — vedlé královských měst — starobylí páni zemští neboli popravci. Že jich poprava byla uznávána, dá se v době bezvládí po r. 1440 dotvrditi; když totiž Aleš ze Šternberka r. 1449 stál na tom, že jemu i synu jeho Petrovi „též jako i jiným pánuom zemským poprava nad neřádnými lidmi příslušie", musil mu Oldřich z Rožmberka přiznati, „žeť sú páni ze Šternberka starodávní páni v Čechách a že práv též jako jiní páni vedlé řádu země této i poprav

[1]) Byl to jeden ze čtyř artikulů Pražských z r. 1420. Potom Čechové r. 1433 kladli za jeden ze článků kompaktát: „Všichni hřiechové smrtedlní a zvláště zjevní skrze ty, na kteréžto slušie, rozomně a vedlé zákona božieho buďte stavováni, tresktáni a vypleni"; ale legátům sboru Basilejského nelíbila se zvláště slova „na kteréžto slušie", i prohlásili, že „moc mstěnie nad hřiešníky ne obecným osobám, ale na ty toliko příslušie, kteříž mají moc práva nad nimi, duchovní nad duchovními, světští nad světskými, práva a spravedlnosti řádu s zachováním" (A. Č. III, 215—6, 401). Ještě za krále Jiřího papež Pius obracel se proti artikulu o zjevných hříšich, Tomek VII., 39.

požívati mají.[2]) Tito popravci zajisté nepomíjeli osobiti si větší moc než jiná práva útrpná, vztahovali ji vůbec na blízké okolí ve svém kraji; tak konečně z popravců v kraji stávali se popravci kraje. Již r. 1449 Mikuláš z Lobkovic na Hasišteině psal se „popravcem kraje Žateckého“, ačkoli nikým nebyl zaň ustanoven.[3]) Také Oldřich z Rožmberka dovolával se své staré výsady býti „nejvyšší popravce po králi“, a na základě toho osobil si moc větší, než jeho protivníci chtěli uznati.[4])

Ze sporých zpráv této doby lze seznati tolik, že kdo byl jat při skutku nebo s „jistinou“ svého zločinu (corpus delicti), býval podržán ve vězení, nechať byl šlechtic; popravci nemusili jej na rukojmí propustiti, ani vydati jej ku potrestání vlastnímu jeho pánu, ani tohoto přivolati, nýbrž mohli nad ním popraviti krátkým řízením. Jestliže kdo, nemaje své popravy, zajal koho bez jistiny, a zajatý nebyl již prohlášeným psancem, musil jej vydati blízkému popravci, aby s ním provedl řádné řízení hrdelní; popravci mohli jistou měrou též osoby obviněné obesílati k roku před sebe. K řízení, zvlášť aspoň nedálo-li se spůsobem krátkým, přivolávali dobré lidi (šlechtice) neb i města; při tom (nebylo-li tu jistiny) musil žalobce, jak se zdá, učiniti proti obviněnému, po případě i sám podrobiti se rovnému (mučení a popravě); především jednalo se vždy o vyznání, jež na vinníkovi bývalo vymáháno mučením. Ostatně popravci mohli nejen uvězněného vinníka na popravu dáti, nýbrž i osoby řádně usvědčené prohlásiti za psance. Mělo jim záležeti zvláště na zlodějích a loupežnících silničných; i neobmezovali se na své statky — mohliť se i jinam vypraviti na lupiče nebo přechovače, ovšem dle potřeby to dříve oznámíce pánům místa, aby tito mohli věc ještě sami napraviti. Někdy však spor mezi různými stranami nedopouštěl, aby tato veliká moc pánů popravců byla v skutku uznána: tu

---

[2]) A. Č. II., 28, 32. R. 1437 Hanuš z Kolovrat slove popravcem, byť asi nebyl jmenovaným popravcem krajským.

[3]) A. Č. III., 541.

[4]) Václav z Michalovic (hejtman kraje Pracheňského) r. 1446 žádal jej jakožto prý nejvyššího popravce země České za radu, jak by se měl zachovati při rozhodnutí jisté věci hrdelní (A. Č. III, 37). K tomu sluší dodati dvě zprávy, jež mi podal prof. Kalousek z arch. Třeboň. (historica 241): Oldřich z Rožmberka r. 1445, 10. ledna ospravedlňoval se u Václava z Michalovic ze zajetí Smila z Kremže: nalezl prý mezi listy, jenž mu tento prodal, jeden majestát falešný, „tu som jej ihned pro ten faleš zasě jal a vsadil jakožto popravce“. Ale r. 1447, 8. září Tůma z Chotěmic opověděl Oldřichovi z R. záští, proto že jeho přítele Smila z Kremže neprávě „jal a hrdlo mu otjal v pravém křesťanském mieru, jakož toho mieru listové mezi vámi sú“; při tom dále dotýkaje některých pěších, kteří byli zbiti, vytýkal Rožmberkovi: „Poňavaž tvá list praví, žeť jest při nich jistina nalezena a vydáváš sě po králi za najvyššieho popravce: nezdá mi sě, by to bylo miesto spuosobné tiem obyčejem ku popravě. Jestliže sú co provinili, jinak by mělo popravováno býti a řádnějie, ne takovým mordem, kterýž sě jest stal.“

právě protivníci dovolávali se v tom opravců, nebo pokud tak míry krajské stanovily, krajských hejtmanů. [5]) —

Když konečně za dlouhého bezvládí sněmem sv. Kateřinským z r. 1450 se vracel pravidelný řád zemský, staré rody panské nemeškaly toho užiti, aby svou moc povznesly a utvrdily; mělo se jim dostati odměny za to, že ve správě zemské podvolovaly se vedení Poděbradově, a odměnu tu našli v tom, že sněm měl obnoviti a rozšířiti jich moc popravčí. Sněm sv. Kateřinský tudíž zápisem svým ze 6. ledna 1451 dal všude po městech a krajích provolati „starodávné popravy". Od té doby ti, jimž to „vedlé popravy příslušelo", měli „mstíti" nad každým, kdo by „ve zlém účinku zastižen byl neb usvědčen", i kdo by takového zastával; kdyžby pak na zločince sáhli, a někdo by se jim protivil, na toho měli všichni obyvatelé pomoci jako na odbojníka, i ztrácel zboží, jehož by na něm dobyli. Nepravilo se, komu ta „starodávná" poprava příslušela, ale byli tu míněni především starobylí páni zemští (kmeti v širš. sm.), kteří za Václava IV. sluli také popravci. O po-

[5]) R. 1443 Rožmberk nechtěl „vedlé své popravy" Táborským propustiti několik zajatých pacholíků, „poněvadž s jistinú popadeni jsú", toliko z ochoty chtěl prý je dáti na rukojmě (v jisté sumě); Hynek Krušina ze Švamberka (kraj. h. Plzeň.) s Petrem ze Chlumce měli pak věc urovnati. Při tom Táborští popírali, že by jiní pacholíci, jež jim byl Rožmberk propustil, bývali hodni popravy, ježto prý „richtář Jistebnický složiv jim rok před se, i zjímal je bezevšie jistiny, a dal do vězenie" (A. Č. I., 380—3). R. 1446 Mikuláš Sudomiřský na rybníce Koktana z Kestřan zajal dělníka pro zlodějství, a ten, jsa naveden, vyznal před dvěma dobrými lidmi na jiné dva pacholky s ním tam pracovavší, že kradli; věc byla srokována před Michalovice, a tu před přivolanými dobrými lidmi naproti narčeným, kteří sami se dostavili, zajatý konečně odvolal; tudíž Sudomiřský žádaje na ně práva, byl odkázán, aby na ně „podlé běhu a práva" věc dovedl. Na poptávku Michalovice o radu odvětil Rožmberk příliš jednoduše: „muožeš dobře věděti, když kto koho jme bez jistiny, nemaje popravy své, a také ten jistý jatý prve psancem nenie od popravce, kterýž popravu má, co dále k tomu sluší" (A. Č. III., 37—8). R. 1449 Petr, syn Alše ze Šternberka, prve vůbec oznámiv, že Kašparovi z Kolsen nebude dále trpěti loupeží a stanovišť, potom zajal a dobyl jeho; jelikož na tvrzi jeho našel jistinu a listy, jimiž vina byla dosvědčena, osobil si nad zajatým popravu, aniž by byl povinen komu z toho odpovídati (A. Č. II., 28). R. 1446 Jenec z Janovic a z Petrspurka nějakého lotra, pro zlodějstvo u něho chyceného, sliby a mučením přivedl prý k tomu, že před městy a jinými osobami vyznal lživé věci na Alše ze Šternberka, jeho syna a služebníky; ačkoli prý lotrovi tomu prve slíbil život, dal jej po tomto vyznání popraviti, tu pak lotr na popravě zase odvolával. Aleš ze Šternberka neuznávaje popravy Jencovy v tom případě, protože se věc také jeho samého dotýkala, stěžoval si tedy Oldřichovi z Rožmberka; Jenec měl prý z práva obeslati Zajíce z Hasenburka a Jakoubka z Vřesovic, anebo jim jej vydati „jakožto opravcem našim" (byli to krajští hejtmané Slanský a Litoměřický, prvý ze strany střední, druhý z Poděbradské, A. Č. II., 23). R. 1449 Petr ze Šternberka osobil si sice popravu nad zlodějem a loupežníkem silničným, ale přece chtěl jej postaviti před 4 ubrmany (A. Č. II., 38). Téhož roku Rožmberk odpověděl Michalovicovi, že vedlé řádu a práva nemůže jisté vězně na Helfenburku vydati na rukojmě, poněvadž zabili člověka, ale že po návratu svém domů, uptaje se těch věcí, učiní dle spravedlnosti co bude možného (A. Č. III., 55).

pravě „krajské“ se tu nemluvilo: — popravci krajští, z moci královské zvláště jmenovaní vůbec nebyli. Ale moc dědičných popravců panských blížila se jim svou rozsáhlostí: byli tímto sněmem učiněni vůbec strážci zemského řádu a veřejné bezpečnosti, beze všeho ohledu k dosavadní působnosti krajských hejtmanů (na základě krajských mírů), i bez ohledu k tomu, zdali vinník náležel snad ke straně protivné. Úkol jejich byl tehda hlavně dvojí. Každého, kdo by kromě řádu a práva na jiného sáhl záhubou, mohli všude dáti provolati „psancem“, i nemohl pak užíti žádného bezpečného průvodu (glejtu), dokud by nebylo právo urovnáno; jeho přechovače nebo zastance měl stihnouti stejný trest. Mimo to měli stíhati a trestati žhářství, „falše“, výboje, loupeže a krádeže, jakož i přechování a podporování takových zločinců (jmen. zlodějů krčemních); mělyť zvláště silnice býti svobodny a bezpečny.[6])

Na tomto základě působnost popravců ještě více se utužila a vyvinula za králů Ladislava a Jiřího Poděbradského. Prvý sněm za Ladislava v listop. r. 1453 jednaje o nápravě řádu zemského, moc popravců ještě dále rozšířil; tu již mluvilo se o „pánu popravci tu v tom kraji nejbližším“, o „popravci toho kraje nejbližším“ neb i prostě o „popravci toho kraje“, a tak doslovně vystupují popravci krajští nového způsobu, totiž nikoli na základě dosazení královského, nýbrž na základě dědičné moci, jaké staří rodové zemských pánů časem se domohli v zemském zřízení soudním a spolu v právomocnosti policejní a hrdelní. Za krále Jiřího sněmy z r. 1460 a 1462 působnost těchto nových popravců krajských znova potvrzovaly a vypisovaly; i musíme k jich působnosti také přihlédnouti.[7])

Jelikož v březnu r. 1454 měly se zas otevříti soudy zemské, bylo především přikázáno, aby nikdo na druhého nesahal mocí a záštím, nýbrž aby se k němu zachoval dle řádu a práva. Sněm r. 1453 slíbil ještě milosť od krále i pánů všem psancům (i těm, kteří se byli provinili proti králi nebo zemi), jestliže se zatím postaví před krále, zemského správce, nebo před popravce kraje, a slíbí opravu a polepšení. Zdali později, když soudy zemské začaly, popravci měli na dále míti moc prohlašovati za psance ty, kdo se dopustili zločinu politického (moci neb odboje proti právu), výslovně se neřeklo, a sluší o tom pochybovati. R. 1466 komise zvolená k ohledání svobod a práv zemských počítala sice k těmto svobodám také staré nálezy z r. 1402 a 1404, ale z obsahu jich uvedla pouze to, co se tehdejší době mohlo hoditi. Vytkla

[6]) A. Č. II., 294; Palacký IV., 1 : 220. Falší rozumí se hlavně dělání a dopouštění nepravé mince, což také krajské míry z r. 1440 přísně trestati kázaly.

[7]) Sněmy z r. 1453, 1460 a 1462 v A. Č. IV., 419—23, 435, 436. Sněm r. 1460 mluvil o popravci, „kterýžby najblíže příseděl“, sněm r. 1460 o popravci „nejbližším toho kraje“, o popravcích toho kraje i vůbec o popravcích. — Není vůbec nižádné zprávy o tom, že by byl král Jiří kdy jmenoval popravce krajské tak, jak činil Václav IV.

pouze, že ten, kdo slouží ke škodě koruny, i jeho přechovač a pomahač, odsouzen jest všeho dědictví, práva i cti, jako psanec za zemského škůdce a zloděje; dále že na zhoubce zemského měl sáhnouti či jeho dobývati v prvé řadě král s purkrabím Pražským a s úředníky, s městy i kláštery, a kdyby to nestačilo, že náleželo přivolati popravce kraje, a na konec proti náhradě škody i jiné pány a obec. Když ale r. 1467 král Jiří následkem stížností jednoty Zelenohorské vydal nové potvrzení svobod zemských, nebylo v něm žádného článku o dobývání zhoubců tímto spůsobem. I nelze také jistiti, že by dědiční popravci panští byli měli ve příčině zločinů politických moc popravců králem jmenovaných, jak byla obsažena v nálezech r. 1402 a 1404.[8])

Pro policejní řád bylo však důležito, že sněm r. 1453 potvrdil starou všeobecnou povinnosť, aby krajané k pokřiku nebo návěští honili zloděje a loupežníky, až by byli jati; kdo by je přijal, měl je zase vydati nejbližšímu právu (útrpnému) anebo popravci kraje.[9]) I sněm r. 1462 znova přikazoval vůbec honiti zloděje a lupiče ku pokřiku; kdyby se pak utekli na některý zámek, a tam nechtěli je vydati, měli honící ihned je oblehnouti a dovolati se nejbližšího popravce kraje: — na požádání tohoto byl každý obyvatel povinen přispětí k dobytí zločinců.

Nový obor působnosti otvíral se popravcům dále tím, že sněmy této doby stanovily jisté policejní řády o čeledi a lidu poddaném, a že pečovaly o zachování právního stavu v některých stavovských živnostech nebo svobodách; v obojím směru dostalo se popravcům nemalé moci výkonné.

V prvém ohledě péče o veřejnou bezpečnosť zároveň znamenitě sesilovala patrimoniálnou moc vrchností nad lidem obecným, až konečně řády ty za Jagellovců vedly k tělesné porobě lidu. Poddaní nesměli se již volně stěhovati, pokud by od svých pánů nedošli řádného výhostu nebo slušného vybytí, a sněm z r. 1453 také všeobecně zakázal odluzovati nebo přechovávati komu čeleď, lidi úročné nebo služebné. Zvláště pak zapověděl trpěti, aby lidé neosedlí neměli pánův, a nepracujíce nebo nesloužíce povalovali se po krčmách a jinde; takoví měli býti jati a vydáni „pánu popravci tu v tom kraji nejbližšímu“, aby vyšetřil, měli-li poctivou živnosť neb obchod, a po případě aby dle svého uznání „pacholka dělného nebo služebného“ (nádenníka neb čeledína) buď dle

[8]) Zpráva komise z 2. října 1466, A. Č. V., 363—4; 366. Ostatně o vojenských službách v cizině v. sněm 1462 (též list králův 1459 v A. Č. V., 277).

[9]) Nevydání podléhalo témuž trestu, jaký zasloužil nevydaný zločinec. Také ten, kdo bez pokřiku zvěděl, že „mimo něho nesú neb ženú“, měl honiti. Sněm r. 1453 obracel se také proti strahování (číhání) v lesích na silnicích; byl-li kdo (bez rozdílu stavu) při tom lapen, měl jako jiný bezprávník a loupežník vydán býti nejbližšímu popravci toho kraje. Ostatně ukládáno vůbec přetrhovati a trestati zlodějstvo, loupeže (zvl. na silnicích), žhářství, falše mincovní, koupě věcí kradených a loupených.

jeho viny trestal, neb aspoň přinutil do dvou neděl míti pána pracovati nebo sloužiti. Jestliže se pacholek dle toho nezachoval, mohl býti trestán jako „zahaleč a škůdce toho kraje". Přes to nebylo snadno vypleniti „ležáky" či „povaleče" (podobné dnešním tulákům). Po utiskování lidu za Václava IV. a po válkách husitských povstala celá třída lidí, kteří nemajíce jmění a určité živnosti, zvykli se dávati nebo pronajímati do služby vojenské a jinak povalovati se po krčmách neb jinde, — i ohrožovali bezpečnosť; byli to neblazí pozůstatkové po rotách vojenských, a plynulo z nich i strahování a rejtarství, jemuž se oddávali i šlechtici. Sněm z r. 1462 tudíž znova přikázal, aby si všichni ležáci pěší nebo jízdní do 2 neděl opatřili pány, jinak měli býti jati a dáni popravci toho kraje; jelikož pak někteří stavové ležáky přijímali za své služebníky, a přece jim dopouštěli ležeti po krčmách, přikázáno chovati je na hradech a tvrzích, aby v zemi neškodili, jináče dána popravcům moc jímati takovéto služebníky. Ovšem že panstvo utužovalo poddanství lidu i tam, kde se nedala jeviti péče o veřejnou bezpečnosť. Tak r. 1454 páni na soudě zemském nalezli, že žádnému sedláku nemělo nic býti kladeno ve dsky zemské; nesmělť koupiti žádných zboží svobodných.[10])

Ve druhém ohledě sice sněm z r. 1453 zapovídal vybírati nová cla, vymýšleti nové silnice po zemi, dělati nové nebo vyšší prahy, jezy a hradby po vodách, vysazovati nové krčmy a pivovary; ale tehda se ještě nepravilo, že by popravci měli v tom zachovávati a ochraňovati obvyklý stav. Ale za krále Jiřího měli tak činiti (ochrana některých práv bývala nařizována krajským popravcům také za Václava IV). Sněm r. 1460 vydav důležitá nařízení o minci a přísný řád tržní pro města, kázal také bdíti nad tím, aby kromě měst a městeček, jež měla trhové výsady, nikde po vsích a městečkách nebyly trhy držány, ani se tam netržilo a na vozy nenakládalo; jinak mělo zboží i s lidmi býti pobráno. Doptala-li se něčeho podobného královská města, měla to vznésti na nejbližšího popravce a dožádati si jeho pomoci; také popravce sám mohl to staviti, a požádal-li pomoci král. měst, měla mu tato přispěti.[11]) I sněm z r. 1462 připomínal, aby svobodné trhy nebyly rušeny „ládováním" po vesnicích. Mimo to dal popravcům moc, aby ve svém kraji stavovali bezprávné krčmy, nevysazené od starodávna, seberouce pivo i krčmáře; při tom i mílové právo královských a některých panských měst mělo býti chráněno výslovným předpisem, že v mezích míle pouze ti sedláci směli vařiti pivo k nálevu a prodaji po vsích, kteří před soudem zemským prokázali své výsady. Konečně dány některé předpisy o myslivosti a lovu ryb. Obnovena zápověď činiti vůbec „shony a podsedy" na svém i na cizím; kdo by v nich byl usvědčen nebo lapen, trestán po-

[10]) Codex j. b. III., 2 : 16.

[11]) A. Č. IV., 435; jiné jednání nesměl nikdo „proti rozkazóm K. Mti. a svolení všie země" ochraňovati nebo podporovati.

bráním tenat, pokutou jedné kopy z každého polapeného lovce, a „vinou“ 50 kop gr. do komory královy; popravci kraje měli také všem, kdo neměli svých rybníků nebo svého práva loviti, pobrati všecky sítě a přípravy, tak aby se nemohly díti rybničné krádeže.[12])

I v těchto ohledech popravci panští pomáhali tedy obmezovati svobody poddaných; ale také vůbec nabývali moci, jejíž důležitosť později se ukázala ve sporech, jež o některé ty živnosti a svobody vznikly mezi šlechtou a stavem městským.

Ostatně není pochyby, že popravci mohli nad dohoněnými nebo dobytými zločinci a zhoubci vykonávati soud náhlý, dajíce je krátce odpraviti. Avšak byli-li zločinci pouze obviněni, prováděno s nimi delší řízení hrdelné, jež se arci nelišilo od řízení při jiných popravách, zvláště měst královských, jenže páni zemští užívali k němu také svých purkrabí a jiných úředníků: — jaké bylo takové řízení, o tom zachovalo se nám naučení vydané r. 1460 králem Jiřím purkrabí Náchodskému, jehož potom užívala i jiná práva útrpná.[13]) Podlé toho, když někdo druhého nařekl žhářstvem, zlodějstvem nebo jiným činem hodným „pomsty smrti“, a chtěl to dle práva naň „dovésti svým hrdlem na jeho hrdlo“, měly osoby k řízení hrdelnému zřízené (popravci v širš. sm.) původa i nařčeného po různu do vazby vsaditi, aby nikdo jiný s nimi mluviti nemohl, potom vyslechnouti obžalobu, napsati si ji, a dle toho vyslýchati obviněného. Jestliže tento popíral, byl po 3 dny mučen na skřipci: jestliže se při mučení přiznal, dán dle své viny na popravu; pakliže nikoli, nechován dále ve vazbě, nýbrž jen v pokoji. Naproti tomu potom vyslýchán původ, zdali zmučeného nenařekl návodem nebo ze zlé vůle, aby jej připravil o hrdlo: přiznal-li se k tomu, dán původ sám na popravu, jinak mučen podobně po 3 dny; setrval-li nicméně na tom,

---

[12]) V příčině myslivosti nemluví zápis výslovně o popravcích, ale zajisté měli moc, podobně jako rybné sítě, pobrati i tenata; vina pro krále dobývána snad soudně.

[13]) „Pořad práva hrdelního“ v Č. Č. M. 1848, I., 73. Instrukci tu dal král Jiří r. 1460 jakožto dědičný pán Náchoda svému purkrabí; později skrze podkomořího byla vydávána také král. městům, i možno, že se vedlé ní řídily i jiné popravy, zvláště měst panských. Zdá se vůbec, že úředníci, jež si popravní pán zřídil k vykonávání hrdelní právomocnosti, mívali za přísedící soudu (soudce) konšely panského města nebo městečka, při němž poprava konána; beze schválení své vrchnosti nesměli konšelé sami žádného těžkého rozsudku hrdelního vykonati. Tak lze si vysvětliti, proč mohla tato instrukce platiti v Náchodě i v král. městě Kouřimi („páni“ a „konšelé“ na str. 75 jsou konšelé městští; „popravci“ na str. 73—4 jsou vůbec osoby zřízené k vlastnímu řízení hrdelnému, nechať to byli úředníci panští nebo konšelé městští; „lidé dobří, úředníci“ zdají se spíše svědky, nežli přísedícími soudu). — Již z Popravčí knihy Rožmberské, jež zasahá až do husitských válek, jeví se, že Rožmberkové dali své právo popravy obstarávati pod svým schválením na různých místech skrze purkrabí a rychtáře měst a městeček; ostatně kniha ta obyčejně toliko vypisuje, jaké vyznání kdo učinil při svém mučení, a na něm i do popravy (stětí neb oběšení) setrval.

že žaloval z upřímného domnění, tu původ i nařčený puštěni oba na rukojmí, jsouce ještě povinni zachovati se dle dalšího rozhodnutí práva. Výhodnějším spůsobem řízení pro obžalobce bylo, jestliže mu bylo dopuštěno bez osobního nebezpečí „určiti" na nařčeného pod 50 kop gr. č.; to však nebývalo dovoleno, jestliže to byl člověk dosud zachovalý, dobré pověsti. Došlo-li potom k popravě obviněného, musil původ zaplatiti mistru popravnímu od popravy, i náklady řízení (jmenovitě obesílání lidí „dobrých", úředníků). Jestliže obviněný se nepřiznal, propadl základ, z něhož se dávalo 10 kop mučenému, ostatek z polovice na obecné potřeby, z polovice pánu, resp. králi; mimo to však musil žalobce platiti ještě poplatek popravnímu mistru (katovi), dále stravu obviněného za dobu vazby, ano i zameškání jeho díla nebo řemesla podlé konšelského nálezu, konečně také náklady celého řízení. —

Z této doby dědičných popravců z rodů panských není dosti zpráv o životě krajských obcí; neměly úředníků volených, a zdá se, že větší měrou podléhaly vládě královské. Když zač. r. 1459 král táhna do Moravy, svěřil vládu králové Johanně, žádal stavy krajské, aby k ní měly zřetel v potřebách svého kraje, a aby na obeslání byli jí radni a pomocni.[14]) Sněmy bývaly po krajích provolávány posly komorními; berně vybírány po krajích berníky, králem jmenovanými; zajisté i hotovosť řídila se dle krajů, — není však žádné zprávy, že by při hotovosti byli zřizováni jací hejtmané krajští. Nad svou mocí vojenskou zřizoval sice král své hejtmany polní; ale zemanstvo, přišlo-li k výpravě, větším dílem táhlo asi s nejbližšími mocnými pány zemskými.[15])

Teprve naproti jednotě Zelenohorské, když v dubnu r. 1467 došlo jí příměří (s opravci a rozdílci), král Jiří jal se dle potřeby jmenovati zase hejtmany krajské k vedení válečného lidu po krajích; a snad byli také za války s Matiášem Korvínem r. 1468 a 1469.[16]) Sněm ze

[14]) A. Č. V., 275. Ostatně sluší vytknouti, že v těchto dobách byly obnoveny královské „úřady" a purkrabství, ale s působností nemnoho známou; sr. „ouřad královský Písecký i purkrabství" r. 1457, a úřad zámku Domažlického r. 1470 (A. Č. III., 566; V., 304).

[15]) Již sněm r. 1453 podává zprávy o vybírání berně a svolání sněmu (A. Č. IV., 420, 421). Při hotovostech z let 1458—62 (A. Č. V., 274, 279, 283, 285, 288) není řeči o hejtmanech krajských. R. 1458 psal král Janovi z Rosenberka, aby jménem jeho obeslal také „zemany okolnie sobě přísedície, kteříž tvoji nejsú přikázaní", by s ním do pole vytáhli; podobně psáno i jiným (Palacký IV., 2 : 42). O hejtmanech vojska královského proti Plzni r. 1466 v. A. Č. IV., 125, 126; vůdci vojska královského r. 1467 byli vedlé synů královských také Lev z Rožmitála a Jan z Rožmberka (Tomek VII., 165, 166).

[16]) V dubnu r. 1467 král Jiří žádal Jana z Rosenberka, „kteřížby tvoji zemané a služebníci byli v kraji Vltavském, aby jim nebránil, ařby k obeslání uroz. Jetřicha z Janovic, kteréhož sme učinili hajtmanem toho kraje, k němu táhli, a vedlé něho na poli byli" (A. Č. V., 295).

14. března 1470 pak učinil důležitá snesení o organisaci hotovosti krajské. Vedlé hotovosti, jež se měla vypraviti do pole, nařízena hotovosť zvláštní, stále pohotová pod krajskými hejtmany se sebrati, a trvati v poli k obraně kraje a země půl léta i déle. Král s radou zemskou a s pomocí osob z každého kraje přibraných, uložil každému kraji jistý počet jízdných a pěších s vozy a jinými potřebami; počet, jenž připadl na jednotlivý kraj, měl podlé jmění dále mezi pány, zemany, dědinníky i městy rozvržen býti komisí krajskou, sněmem jmenovanou, ale tak, že nejprve byl samou obcí krajskou vyměřen vlastní podíl komise. Každý kraj měl si hejtmana svého sám zvoliti, a tomuto pak náleželo zříditi si důstojníky polní (setníky, padesátníky); jednoho z krajských hejtmanů jmenoval král nejvyšším hejtmanem, ostatní byli jeho radou. Stálé obrany krajské, takto zřízené, v srpnu téhož roku také vskutku se osvědčily s královnou Johannou v čele proti kvapnému vpádu, jejž Matiáš do Čech podnikl za záda českého vojska v Moravě.[17])

II. — Smrtí krále Jiřího (22. břez. 1471) nastaly znova časy mimořádné, v nichž krajští hejtmané zase nabyli širší působnosti. Pravidelný řád zemský nenastal, dokud tu stály dvě strany proti sobě. Soud zemský nešel; působnosť dědičných popravců krajských trvala sice dále, ale strana Vladislavova nemohla jí vesměs uznávati, protože starobylé rody panské z veliké části přidaly se k Matiášovi Uherskému. Nicméně, když bylo v zemi zjednáno příměří, bylo potřebí jistou měrou pojistiti spravedlnosť mezi stranami, a tak byli zřízeni také krajští opravci nebo hejtmané z obou stran, kteří podobně jako v době landfridů z l. 1440—1453 měli rovnati rozepře, a dohlížeti k správnému jednání popravců, neb i přejímati na sebe některé jich péče. Takto zas úřad veřejný nabyl po krajích vrchního dohledu, doplňující, ano soutěžící moci oproti vrchnostem; a to bylo důležito pro pozdější obnovení úřadu

[17]) A. Č. IV., 441—4 (Palacký IV., 2 : 544; Tomek VII., 273). Nejvyšší hejtman s přidanou radou měl všecky holdy, šacunky a vzatky obraceti na zaopatření vojska; také zajatci, jestliže byli dle seznání hejtmanova zajati „v potřebných rozkázáních“, měli býti vybavováni vězni nepřátelskými nebo nákladem obecným. Hejtmanu krajskému za jeho práci mělo býti placeno od kraje; lidem svým měl každý krajan sám platiti. Za zvláštní určitý žold měli krajští hejtmané užiti povalečův a krčemníků ke službě spůsobilých (jináče měli tito býti zdviháni a trestáni); pokud takto nestačili hotovosť doplniti, měli stavové posílati lidi jiné. Celkem bylo uloženo desíti uvedeným krajům něco přes 4½ tisíce pěších a přes 500 jízdných; na 20 branných počítáno: 1 vůz, 2 jízdní a 18 pěších (13 střelců, 4 pavézníci a 1 vozataj), větší střelbu rozvrhl podkomoří na král. města. Hradecku vyměřeno 1000 branných (50 vozů, 100 jízdných, 900 pěších), Kouřimsku 700, Slansku a Litoměřicku po 550, Žatecku a Rakovnicku pospolu 1000, Chrudimsku 500, Čáslavsku 340, Boleslavsku 300, a neudáno kolik Vltavsku; ostatní kraje byly většinou proti králi Jiřímu. Komise krajská čítala ze stavu panského a rytířského po 7—10 členech, v Čásl. a Rak. jen po 4; měšťané byli v Hrad., Chrud., Čásl., Lit. a Bol. 2, v Kouř. a Žatecku 3, ve Slan. 1, ve Vlt. a Rak. se nejmenují.

hejtmanského za doby, kdy královská moc byla sice v platnosti, ale řád zemský nicméně trpěl spory stavů. —

Hned po smrti krále Jiřího konány krajské sjezdy; mezi stranami zavírána příměří a umluveny snad některé míry krajské.[18]) Sněm, jenž dne 27. května r. 1471 králem prohlásil Polského kralevice Vladislava, zvolil si zatím také nejv. hejtmana zemského, knížete Jindřicha Minsterberského; i bylo podlé něho potřebí také hejtmanů krajských nejen k zachování pokoje v zemi, nýbrž i proto, že záhy nastaly zase časy válečné, jelikož Vladislavu bylo válčiti o Českou korunu s Matiášem Uherským.[19])

Když došlo k příměří Budínskému, sjezd Německobrodský ze dne 10. června 1472, pečuje o pokojný řád v zemi a koruně České, zavedl za tím účelem na dobu příměří (do 1. květ. 1473) zvláštní zřízení mezi oběma stranami. Sjezd jmenoval dva vrchní opravce v království i v koruně České: knížete Jindřicha, i pána Zdeňka ze Šternberka, a v Čechách ustanovil a podřídil jim v každém kraji ještě dva opravce krajské, po jednom z obou stran, stavu panského nebo rytířského. Opravcům dostalo se dosti veliké moci, protože jistou měrou zastupovali obě protivné vlády; měli vůbec pečovati, aby se nic nedálo proti příměří ani proti řádu, jejž sjezd předepsal. Jmenovitě měli si stavové společně pomoci proti každému, kdo by v koruně České začínal nepokoje, loupeže, škody, nebo kdo by osazoval nové posádky a začínal stranné nebo soukromé boje. Opravci krajští i zemští mohli každého obeslati před sebe k soudu, i přikázati mu „opravu" jeho přečinu; a všichni obyvatelé byli povinni brannou mocí povstati proti těm, kdo by rozhodnutí opravců neposlechli a předepsaný řád rušili. Opravci krajští společně soudili spory „příměrné" (o vězně, holdy), ale náleželo i jiné nesnáze (byť i vznikly před příměřím) vznášeti na jejich soud k rozhodnutí, tak aby nikdo na druhého mocí nesáhal; stížnosť na jednotlivého opravce podávána k rozhodnutí „druhému opravci nejbližšímu". Konečně měli opravci dohlížeti také k zachování policejního řádu po krajích, zvláště ke svobodě silnic. Sjezd Německobrodský zajisté kázal honiti loupežníky, a kdyby byli na některý zámek vpuštěni, zase vydati je nejbližšímu popravci v kraji; také kázal vůbec zdvihati zloděje a povaleče, i vydávati je nejbližším popravám; — ale když by kdo, maje popravu, práva neučinil, měli se opravci k němu zachovati jako k zastavači zlých lidí.

[18]) O sjezdech v Kadani a Strakonicích A. Č. V., 318, Palacký V., 1 : 10; později o Prácheňsku též A. Č. V., 331, 333. Na Moravě zavírány zemské míry při každém uprázdnění trůnu, v. knihu Tovačovskou kap. 1—4, 30, 31.

[19]) Hejtman kraje Boleslavského, Jan Tovačovský z Cimburka, jenž byl v červnu r. 1471 s čes. poselstvem v Krakově, jmenuje se hejtmanem ještě dne 12. června r. 1472 (A. Č. IV., 451, VI., 508).

Také měli krajští opravci rozhodovati o stížnostech, že někdo přijal a přechovával člověka nebo čeledína, který pánu svému za příměří zběhl.[20])

Toto krajské zřízení zachoval celkem i sněm Benešovský r. 1473 (27. kv. do 9. čna.), ač tak, že na místo krajských opravců vstoupili krajští hejtmané, kterýž název lépe odpovídal zvyku. Sněm tento ustanovil 4 ředitele zemské, po 2 z každé strany, aby vedli veškeru správu zemskou (až do konečné výpovědi smluvcův Opavských nebo vrchního rozsudí); i měli také dosaditi hejtmany krajské, „aby v krajích potřebnosti lidské řídili a nepokoje, zlodějstvo aby stavovali“. Tři zemští ředitelé sejdouce se jednali s plnou platností; kdykoliv oni a hejtmané krajů konali sjezd, měli býti opatřeni z komor královských z obou stran, aby nemusili tráviti ze svého. Jednotlivý ředitel neb krajský hejtman měl každému býti práv před sborem ředitelů. Veškerý kraj byl povinen pomáhati svému hejtmanovi třeba celou hotovostí, a tento mohl ku pomoci požádati také jiného hejtmana s jeho krajem aneb i několik krajů; kdyby nestačili, měli se obrátiti k ředitelům. Vedlé opravy ve věcech příměří náleželo krajským hejtmanům pečovati o právní řád a bezpečnosť. Bylyť zapovězeny odpovědi nebo násilí, tak že všecka spravedlnosť v kraji měla se díti před hejtmanem a radou jemu proto přidanou, i dále před řediteli zemskými. Neméně měli hejtmané dohlížeti, aby silnice byly svobodny, aby lidem bez pánů se nedopouštělo ležeti na své útraty v kraji, t. mimo hrazená města (kdež směli ležeti beze škody lidské), aby veřejně byli honěni zloději a škůdcové; přijal-li je kdo k sobě, byl povinen vydati je samému hejtmanovi kraje. Kdokoli pak nezachovával ustanoveného řádu, měl býti trestán jako zhoubce zemský i rušitel pokoje a obecného dobrého.[21])

---

[20]) A. Č. IV., 456—60. Beze vší pochyby náleželo opravcům zjednati opravu také tehda, když někdo zločinců nehonil, jich se zastával nebo honěných nevydal. Zápis tento klade nejbližšího popravce a nejbližší popravu vůbec na roveň, snad vzhledem k tomu, že dědiční popravci byli z velké části při straně Matiášově. — Spory o zboží nenáležely před opravce, nýbrž před volené přátely.

[21]) A. Č. IV., 465—9; o popravcích zápis Benešovský výslovně se nezmínil. O opravě škod za předešlého příměří měli rozhodovati ředitelé s přibráním hejtmana a rady kraje; spory při postupování zboží patřily před právo zemské nebo před ředitele, holdy před hejtmana nebo před ředitele. Také bylo zapovězeno válkami a záhubami sahati na okolní knížata a země; škody a bezpráví od nich měl každý vznésti na ředitele zemské. Kdyby zase vznikly v zemi války, neměl nikdo pod ztrátou cti nepřátelsky odpověditi jinak, než aby to 3 dny napřed oznámil. — Na Moravě sněm z 27. června 1473 zřídil sice také 4 ředitele (z nichž každý měl míti 4 rady k jednání menších věcí), ale neustanovil žádných hejtmanů krajských; „popravy starodávní kteříž páni nebo rytieřstvo nebo města k zámkuom svým mají, těch spravedlivě a bez příkazy užívajte; a ktožby zločince zdvihali, ježto poprav svých starodávných nemají, řediteli najbliž přísedícímu vydajte“ (A. Č. V., 370).

Na rozdíl od sněmu Německobrodského zápis Benešovský mluvil o jediném hejtmanovi v kraji, a neznáme v žádném dvou hejtmanů, po jednom z obou stran. Byl tedy hejtman krajský vybrán ze strany, jež v kraji převládala, ale krajanům bylo, jak se zdá, zvláště ve věcech „příměrných" volno, obrátiti se o opravu zároveň k nejbližšímu hejtmanu své strany; a hejtmané obou stran, jsouce beztoho zavázáni sobě pomáhati, dle potřeby se sjížděli nebo jinak pospolu věci srovnávali. Vše to nebylo tak velikou změnou, neboť ani opravců krajských z r. 1472 nebylo skutečně dvakráte tolik, co bylo krajů, tak že již jejich působnost vztahovala se někdy na 2—3 kraje; větším dílem zůstaly potom tytéž osoby hejtmany. Také stav rytířský zůstal účasten úřadu hejtmanského, jelikož stav panský v dobách pohnutých bez něho by nebyl měl dostatečné moci branné.[22])

Ke zdaru nové působnosti krajských hejtmanů přispělo, že začátkem r. 1474 na sněmě v Benešově, jejž rozepsali zemští ředitelé, mnoho soukromých pří a nesnází bylo rozsouzeno, a tak pokoj v zemi utvrzen. Zřízení Benešovské potrvalo vskutku několik let, až do obnovení řádů zemských r. 1479. Na základě jeho kraje Plzeňský, Pracheňský a Podbrdský na společném sjezdě v Plzni dne 12. dubna 1474 uzavřely ještě zvláštní j e d n o t u, a r. 1477 opět potvrdily ji v Nepomuce, tak že hejtmané jejich měli se sjížděti se svými radami každého čtvrť léta k řízení potřeb spojených krajův. Úmluva tato přisuzovala hejtmanům zvláště značnou moc.[23])

---

[22]) Zápis z r. 1472 uvádí ve 12 jmenovaných krajích (dvou zvláště neuvedl) z obou stran pouze 17 krajských opravců; ze strany Vladislavovy byl Jiřík ze Stráže opravcem v Bechyňsku, Vltavsku a Kouřimsku, z druhé strany Jan z Rožmberka v těchže 3 krajích, Jindřich z Hradce v Čáslavsku i Chrudimsku, Oldřich Zajíc v Hradecku i Boleslavsku, Jan Zajíc v Žatecku a Litoměřicku. Ostatně i r. 1473 byl Jindřich z Hradce hejtmanem dvou krajů, Bechyňského i Vltavského, rovněž Burian z Gutšteina hejtmanem Žatecka i Rakovnicka; sr. §. 1 o rozdělení krajském. — Z rytířstva byli r. 1472 opravci a r. 1473 hejtmany: Mikuláš Trčka v Čáslavsku, Jan Kostka v Chrudimsku a Petr Kdulinec v Hradecku, vesměs na východě Čech, r. 1472 byli opravci z rytířstva i v Slansku a Litoměřicku; A. Č. VI., 80, 94, IV., 185.

[23]) A. Č. IV., 476—8, VI, 140; sjezdu Plzeňského súčastnil se i hejtman kraje Slanského. Krajané měli se k jednotě přiznati svými listy otevřenými pod pečetí k rukoum hejtmanů. Těmto náleželo zdvihati hotovost proti výtržníkům, a s radami svými rozsuzovati nesnáze krajanů; buď hejtman kraje nebo ředitel měli prostředkovati v nesnázích s Bavory, také vydávati potřebné glejty. Hejtmané sami měli býti práví před radou. Ostatně netoliko připomenuty předpisy o svobodě silnic, honění zhoubců, kažení bezprávných krčem, vydávání sběhlých lidí dědičných nebo čeledínů, nýbrž dány tu předpisy z v l á š t n í: — tak l e ž á c i nesměli ani v hrazených městech a na zámcích býti trpěni, nýbrž vůbec i s přechovači bráni a vydáváni v moc hejtmanů; tito neměli ani „p i k h a r t ů" trpěti, nýbrž obesílati je, aby nechali svého bludu; jelikož pak bývalo od těch, kdo hledali své právo proti vraždám, loupežím a výbojům, žádáno zarukování,

Usnešení Benešovská byla potvrzena též úmluvami Vratislavskými z 28. list. 1474, jež ujednaly příměří do letnic r. 1477; zároveň však stanovily, aby sněm Pražský zvolil pouze 2 zemské ředitele či opravce tohoto příměří, a dále aby v každém kraji byli dosazeni hejtmané dva, z každé strany jeden. Sněmem Pražským v únoru r. 1475 byl tudíž zase přikázán obecný pokoj uvnitř země; arci mívali ředitelé a krajští hejtmané s nesnázemi a spory dosti práce. Šlo-li o opravu příměří mezi stranami, působili, jak se zdá, nejbližší hejtmané obojí strany společně, jinak ale není známo, že by kde byli bývali dva hejtmané téhož kraje.[34])

Také ještě před koncem příměří sněm český v březnu r. 1477 povolil Vladislavovi výpravu na pomoc císaři Fridrichovi, i byla zase jako r. 1470 zřízena dvojí veřejná hotovosť: jedna k výpravě, druhá ke stálé obraně země; nad touto obranou ustanoveni také hejtmané po krajích (snad zvláště k tomu určení), a za nejvyššího hejtmana zvolen Jan Tovačovský z Cimburka.[35])

Příměří mezi stranami bylo později prodlouženo na sjezdě v Rokycanech v dubnu 1477 ještě na rok a dál až do výpovědi čtyrnedělní; bylo sice porušeno mezi králi na krátce v únoru r. 1478, nikoli však mezi jich stoupenci, kteří tehda společně dobývali nepokojného Racka Kocovského na Horažďovicích. Konečně pak i mezi Vladislavem a Matiášem nadešlo r. 1478 jisté vyrovnání: roztrhli korunu Českou mezi sebe. Tu pak v Čechách musil se vrátiti pravidelný řád zemský, moc královská musila býti obecně uznána; tím i mimořádný ústav zemských ředitelův a krajských hejtmanů došel zase svého konce.[36])

---

a tak zvláště lidé chudí přicházeli o své právo, měly se vrchnosti vždy osobami obviněnými ujistiti a stavěti je před hejtmany, tak aby je tito mohli dle viny trestati.

[34]) Palacký V., 1 : 112; Tomek VII., 364. Dle úmluvy Vratislavské měli ležáci a zloději býti vydáváni popravcům; stanoveno tak z ohledu k Moravě, kde krajští hejtmané nebyli. — Z této doby několik nálezů král. komorního soudu odkazuje některé pře před „hejtmana a radu kraje“: tak r. 1475 dvě pře o pobrání na něčím statku (č. 54 a 60, A. Č. IV., 295, 299) a jinou při neznámou (č. 213 A. Č. VII., 489); r. 1474 pak soud komorní uložil dvěma stranám řečí i skutkem zachovati pokoj, a hejtman krajský Čeněk Kuna (z Kunštátu) měl prve ještě pokusiti se s pomocí jich přátel o urovnání jich pře a hanlivého dotýkání, č. 193, A. Č. VII., 482; sr. ibid. 448 úvod o soudu komorním té doby.

[35]) Tomek, VII., 379.

[36]) Postavení ředitele zemského mívalo po případě větší váhu než hodnosť nejvyššího hejtmana, jejž Matiáš, hledě svou moc dle možnosti vykonávati, v Čechách si byl dosadil, a jímž byl prve Zdeněk ze Šternberka, potom od r. 1477 Bohuslav ze Švamberka; Jindřich z Hradce, hejtman v Bechyňsku a Vltavsku, nechtěl tohoto již ani uznávati (A. Č. VI., 148). Ovšem i Vladislav vykonával svou královskou moc, pokud mohl. — Z listin o Rackovi Kocovském (A. Č. IV., 64—98, zvl. č. 11—15, 28, 38—9, VI., 128 sl., 157, 178 sl.) vysvítá také opravčí úloha, jakou v nesnázích oněch měl Lev z Rožmitála jakožto krajský hejtman Pracheňský, a vedlé něho i Bohuslav ze Švamberka.

§. 8. Krajské obce v l. 1479—1526.

Svolávání a úkoly sjezdů krajských. — Dočasné povolání zástupců krajských do rady královské r. 1479. Péče sjezdů do r. 1485 o provedení sněmovních snesení, jmenovitě policejních, i o zájmy náboženské. Volnější vývoj zřízení krajského za nepřítomnosti Vladislava jakožto krále Uherského od r. 1490. Sjezd kraje Hradeckého r. 1494 a zápověď sjezdů králem. Účasť krajů při Zřízení zemském z r. 1500. Nová krajská správa za roztržky stavovské r. 1502. Pokusy krajských sjezdů r. 1506 o dohodnutí všech stavů ve správě krajské. Společné upravení této r. 1508. Po nové roztržce r. 1512 sjezdy krajské oporou šlechty. Marná zápověď jich králem r. 1513. Snahy šlechty r. 1514 rozšířiti moc krajského zřízení. Zdar snah těch po smrti Vladislavově r. 1516, ale beze stavu městského. Po smlouvě sv. Václavské r. 1517 města zase částí obce krajské. Vrchol volné samosprávy krajské; sjezd kraje Čáslavského r. 1519 jakožto její příklad. Podřízení krajské obce moci královské r. 1522.

Po dočasném roztržení koruny České král Vladislav byl v Čechách uznán i stranou Matiášovou, a když se takto vracel pravidelný řád zemský, změnily se některé ty poměry, jež byly ve správě krajské pouze v dobách nepokojných obvyklé. Za to zřízení krajské hned zase upevnilo se v těch mezích, jež mělo dříve při pravidelném zřízení zemském; potom během vlády Jagellovců došlo nového dalšího rozkvětu a takořka svého vrcholu. I bude nám nejprve přihlédnouti, kterak se vůbec vyvíjely poměry a svobody obcí krajských; potom teprv obrátíme se ku krajským popravcům, i ku krajským hejtmanům, kteří r. 1502 uvázali se po nich ve správu krajskou; na konec podrobně vypíšeme všeliký obor její. —

Kraje vystupovaly jakožto politické obce především na svých sjezdech. Tyto konaly se obyčejně k usnesení sněmu a zároveň z králova nařízení; avšak časem vyvinula se v tom větší svoboda, tak že se odbývaly i bez vůle a vědomí králova. Byly nařizovány od sněmů samých, někdy od stranných sjezdů stavu panského a rytířského, také z moci nejvyššího purkrabí; na konec krajští stavové sjížděli se i sami, a byla krajským hejtmanům ponechávána moc, aby dle potřeby krajany ke sjezdům obesílali. Panovník sice nejednou hleděl svobodu sjezdův obmeziti, zvláště, když se mu zdály na ujmu jeho vlastní moci (r. 1494) nebo na škodu stavu městského (r. 1513); ale moc královská byla tehdy slaba, než aby dovedla samosprávu krajskou platnější měrou obmeziti, neboť tato v pohnutých dobách landfridů byla pustila již hluboké kořeny ve veřejném životě českém.

Krajské sjezdy mívaly rozličné úkoly. Jednak směřovaly k tomu, aby byly v kraji zachovány zemský pokoj a obecná bezpečnosť, aby právo a veřejný řád byly tam obhájeny; jednak měly vůbec ve skutek uváděti potřebnou hotovosť krajskou, berně sněmem povolené, i jiná rozličná snešení sněmů zemských. Vedlé toho vykonávaly časem jisté

volby: krajských zástupců nebo poslanců, také berníků, hejtmanů polních, i vlastních hejtmanů krajských. Nebývaly tedy obmezeny na užší potřeby svého kraje, nýbrž spolupůsobily také v celém zřízení zemském; ano i všeobecné záležitosti zemské, obyčejně na sněmích projednávané, bývaly jednotlivě předmětem porady krajských sjezdů.

Tím spůsobem obce krajské měly nemalý a celkem dobrý vliv na vývoj ústavního života v Čechách; hledělyť ku platnosti přiváděti také hlas stavu rytířského a městského, jak toho za slabé moci královské nanejvýše bylo potřebí oproti mocným oligarchickým snahám vysoké šlechty. V době stavovských sporů nemohlo sice minouti, že stav panský hleděl s rytířským se vyrovnati, že potom po nějakou dobu stav městský sjezdů se neúčastnil, a že tyto zastupovaly pouze stranné zájmy šlechty; než tu aspoň ještě zemanstvo hledalo a nacházelo ve zřízení krajském svou oporu, neboť postavení jeho ve stavovském společenstvě ku konci XV. století již bylo velice kleslo. Konečně pak po smlouvě sv. Václavské r. 1517 sjezdy krajské staly se zase střediskem všech tří stavův, a samospráva krajská dosáhla tehda svého největšího rozkvětu. —

O obnovu státního řádu přičinil se jmenovitě sněm sv. Václavský r. 1479. Tu však také stav panský dal si na tom záležeti, aby práva a svobody „starých pánů zemských“ byly netoliko zachovány, ale pokud možná rozšířeny. Mimo jiné tedy zase dědiční popravci z rodů panských nastoupili v plnou svou moc, neobmezenou krajskými hejtmany; také po přání panstva byly tehda zrušeny všecky krajské landfridy, tak že i všecky různice po krajích měly býti rozhodovány zase právem zemským. Jelikož ale mezi stavem panským a rytířským vznikl spor o sedání v zemském soudě („v lavicích“), a nebylo tedy možno soud zemský otevříti, bylo usneseno opatřiti krále prozatím zvláštní stálou radou z pánův i z rytířstva, aby s nimi spravoval záležitosti zemské a vykonával všecku spravedlnosť, tak aby nikdo na druhého mocí nesahal. Stavové mínili takto ještě přičiniti svého vlivu na vykonávání zemské vlády; král Vladislav vskutku povolil na sjezdě sv. Tomášském toho roku, aby rada královská i soud komorní byly doplněny nebo rozšířeny zástupci z krajů. Položeny totiž stavu panskému a rytířskému na začátek r. 1480 sjezdy krajské, aby za tímto účelem zvolily spůsobilé pány a rytíře, kteří by se na náklad svého kraje po jednom zdržovali na dvoře královĕ; poslanci ti měli se po 4 nedělích střídati, tak aby prvý neodcházel od krále, dokud by druhý nenastoupil. Zvláštní toto zřízení (jež v jistém směru podobalo se soustředění krajských landfridů při králi) bylo usneseno pouze na rok, ale potrvalo, byť snad trochu změněno, až do obnovení soudu zemského. Aspoň na začátku r. 1482 krajské sjezdy měly opět voliti své plnomocníky z pánův a rytířstva do rady královy, aby prý na jeho obeslání zjednali konečné osazení zemského soudu, a nebylo již

třeba kraje stále obesílati. Spor o sedání v soudě zemském byl pak rozsouzen r. 1485 prozatímně a r. 1487 definitivně tím způsobem, jakého se stav rytířský byl domohl r. 1437 na králi Sigmundovi, a jaký byl zachováván i za krále Jiřího; tu tedy vedlé 12 pánů také 8 vladyk stalo se členy nejvyššího kolegia: — soudu zemského a rady zemské, aby spolurozhodovali o záležitostech soudních i politických celé země. I tito noví kmetové zemští bývali pak králem s radou zemskou jmenováni podlé jednotlivých krajů; proto také Zřízení zemské r. 1500 ve čl. 1. ustanovilo, že z žádného kraje nemělo více vladyk sedati v soudě zemském nežli jeden. Však i na sněmích přicházelo v obyčej přihlížeti k tomu, aby v dostatečném počtu byli přítomni sněmovníci z každého kraje, aby takto byla zastoupena v pravdě celá země.[1])

Jednou z prvních péčí sněmů této doby bylo obnoviti a utvrditi předpisy policejního řádu zemského, při čemž krajským popravcům uložena ta moc, kterou mívali za krále Jiřího. Tentokráte i sjezdy krajské měly k tomu přispěti, aby předpisy policejního řádu byly všude vyhlášeny a vykonány. Sjezd sv. Tomášský r. 1479 ujednal to s králem, že na den 6. ledna r. 1480 svolal krajské sjezdy, aby (vedlé volby zástupců do rozšířené rady zemské) projednaly a opatřily řádné plnění veškerých snesení sněmu sv. Václavského; král pak pokládaje sjezdy vysílal k nim své královské komisaře, aby jednání jich řídili. Také dle sněmu z konce r. 1481 krajské sjezdy měly pečovati o provedení nálezů policejních, berně i hotovosti.[2])

---

[1]) Sněm sv. Václ. r. 1479: A. Č. IV, 496, 500, k tomu (dle Palackého V, 1 : 191 noty) žádosti panstva IV, 444, 448; sjezd sv. Tomášský r. 1479 A. Č. IV., 503; sněm z prosince 1481 A. Č. V. 405. — Sr. též úvod prof. Čelakovského k registrům komorního soudu v A. Č. VII, 449—450. — Již r. 1435 žádali stavové, aby na soudě zemském byly všecky kraje zastoupeny (A. Č. III, 419); také již r. 1437 ohražovalo se rytířstvo proti protahování sněmů, neboť prý potom pro nákladnosť mnozí zemané nemohou vytrvati, odjíždějí, „a tak potom několiko osob z krajóv zuostanúce, i svolé za všicku zemi, ano všech vůle nebude“ (A. Č. III, 456). O vladykách v soudu zemském v. A. Č. III, 451 (r. 1437), III, 310 (r. 1454).

[2]) K r. 1479: A. Č. IV, 503; král svolávaje sjezd kraje Čáslavského ohlásil, že tam vyšle některé král. rady, aby oznámili příčiny sjezdu; král. města měla sjezd trhem dáti provolati, a sama ke sjezdu několik starších vyslati, A. Č. VI, 97; k r. 1481: A. Č. V, 405. Jsou i jiné zprávy o sjezdech. Tak již před sněmem sv. Václavským zač. září r. 1479 mistr Strakonický Jan ze Švamberka ve shodě se Lvem z Rožmitála obeslal všecky stavy kraje Prácheňského na sjezd do Písku za příčinou upokojení kraje (i koncem prosince r. 1478 konal se jistý sjezd na Blatné u nejv. hofmistra Lva z Rožmitála, a jednal též o „obecné dobré krajů,“ t. Prácheňského a Bechyňského; A. Č. VI, 178, 186). V břez. r. 1483 král přikazoval kraji Bechyňskému sjezd, ku kterému Zdeslav ze Šternberka měl položiti místo a den; sjezd odbýval se pak v Táboře, kde Zdeslav ze Šternberka a Jindřich z Hradce jako král. komisaři jednali se všemi stavy kraje o to, aby splatili nedoplatky svoleného povárného, a aby byly plněny předpisy o krčmách a ležácích (A. Č. V, 412).

Vedlé péče o policejní řád označovaly tuto dobu stavovské a náboženské různice; tu zvláště v otázkách náboženských nemohly kraje zůstati nečinnými. Strana podobojí začala se právě tehda znova organisovati; již r. 1478 povolil jí král obecný sněm, i zřídila si na něm vedlé jistého výboru světského svou konsistoř a děkany po krajích. Ale když potom sněm sv. Václavský r. 1479 a sv. Jakubský r. 1481 nedovedly spory náboženské urovnati, utvořily se po krajích v červnu r. 1482 dvě jednoty podobojích: na západě spojila se města Žatec, Louny a Slané, i přizvala k sobě také jiné krajany za účelem zachování svých práv a svobod, i slušného prý zřízení svých krajů; na východě pak spolčili se podobojí stavové kraje Hradeckého k ochraně své i biskupa Augustina Sankturinského, a zároveň proti politickým a společenským přechvatům panstva.[3]) Mimo to strana podobojí jmenovitě přičiněním Jana Tovačovského z Cimburka (prve kraj. hejtmana Boleslavského) začala toho roku jednati vůbec jako zvláštní ústrojí ve státě; odbývalať napotom své obecné sjezdy (v Nimburce, Slaném, Čes. Brodě a v Praze), a r. 1483 (nebo 1484) vstoupila ve zvláštní jednotu k hájení svých práv. Při tom rytířstvo podobojí bývalo na straně měst, a také na sjezdech krajských v březnu r. 1484 sjednocovalo se s nimi netoliko k ochraně svobody náboženské, nýbrž i práv jiných, v nichž je panstvo chtělo utisknouti.[4]) Když ale podařil se smír mezi králem a Pražany, tu konečně sněm Kutnohorský z března r. 1485 zrušil všecky stranné spolky a zápisy, i pojistil zase pokoj a svobodu náboženskou (zápis sněmu toho potvrzen znova r. 1497 a pak r. 1512 na věčné časy); zároveň podařilo se tam urovnati spor panstva a rytířstva o sedání na soudě zemském, tak že tento mohl býti zahájen. Tu také sněm Kutnohorský, vydav i některé předpisy policejní, usnesl se ještě na tom, aby král po všech krajích přikázal odbývati sjezdy všech stavů, aby všem snesením sněmovním zjednaly obecné známosti a platnosti.[5])

Když takto jedna část sporů byla odklizena, jali se stavové r. 1487 vyhledávati a sepisovati práva a svobody zemské. Tehda šlechta byla zase svorna v tom, že hleděla oslabiti moc královskou a že pokoušela se rušiti soukromá i politická práva stavu městského; také r. 1487 již uzákonila tělesnou porobu selského lidu, k čemuž péče o policejní řád zdála se jí poskytovati vhodnou příležitosť. Dědiční popravcové panští přispívali po krajích ke zdaru těchto časových snah; o krajských sjezdech však nelze totéž říci, jelikož o nich po zahájení soudu zemského r. 1485 vůbec není zpráv. Snahám šlechty dostalo se záhy pak ještě netušené podpory

[3]) A. Č. V, 406, 409.

[4]) Staré Letopisy, 240; potom také v Praze města a rytířstvo zvolili své zvláštní vyslance ku králi, jenž následkem moru a pobití konšelův oddaných straně pod jednou (r. 1483) v Praze nesídlil.

[5]) A. Č. V, 427.

tím, že král Vladislav r. 1490 byl zvolen králem Uherským, a že zavázal se v Uhrách sídliti. Tu Čechy na venek pozbývaly téměř váhy zvláštního státu; uvnitř pak klesala moc královská k zisku šlechty, zvláště šlechty vysoké, ana se připravovala oligarchie panského stavu. Nový král uherský za příčinou nebezpečí tureckého býval nucen žádati od českých stavů rozličné pomoci; za to pak stavové v nepřítomnosti krále, jenž správu zemskou musil svěřovati domácí šlechtě, mohli se ve zřízení zemském tím volněji pohybovati, a je dle potřeb svých upravovati. Podobný volný duch a směr nastal přirozeně i ve zřízení obcí krajských. Však také častější povolování berní a branné pomoci nebo zřizování hotovosti nemohlo zůstati beze vlivu na běh správy krajské; a neméně i další doplňování policejního řádu podporovalo tento rozvoj.

Již ze snesení sněmu r. 1490 vyplývá, že krajským obcím měla přislušeti jistá disposice nad berní pro obranu koruny České po krajích vybíranou; ačkoli se tu zvláště nemluvilo o položení krajských sjezdů, musily se přece odbývati, ježto kraje měly si zvoliti depositáře této berně.[6]) Nelze říci, zdali se pod záštitou zemských hejtmanů nekonaly sjezdy takové také r. 1492, kdy byla vydána nová snesení policejní. Aspoň při plném rozvoji patrimoniální moci stavův exekutivní moc tehdejšího státu byla nedostatečna, a bylo třeba vyvažovati to uznáním a svolením obecným na sjezdech po krajích; pospolitý duch četněji přítomných stavů mohl býti posilou moci veřejné.[7]) Proto také sněm z února r. 1494, když zas obnovoval a doplňoval policejní řád zemský, nařídil odbývati sjezdy krajské, na něž by se valně dostavilo i zemanstvo a města, aby takto nařízení sněmu lépe se vyhlásila a ve skutek uvedla. Sjezdy ty však se neobmezily na tento úkol, nýbrž pojednávaly vůbec též o záležitostech zemských; zvláště kraj Hradecký rozesílal do jiných krajů rozličná gravamina a desideria o soudě komorním, purkrabském, o deskách zemských, o purkrabství Karlšteinském, o minci, odúmrtích, i o přílišném rozmnožování majetku královského v zemi. Králi Vladislavu takovýto ruch po zemi, i moci královské se dotýkající, nemohl býti vhod, a patentem z 14. června 1494 přísně zapověděl nadále všecky sjezdy krajské. Stavové tomu tehda celkem asi vyhověli, nicméně ozývaly se hlasy (tak aspoň bylo králi psáno z Plzeňska), že nebude lze bräniti sjezdům krajským, nebude-li brzy sněmu obecného.[8])

[6]) A. Č. V, 434—5; v. níže bernictví v §. 10.

[7]) R. 1493 vláda zemská stěžovala si, že bez přítomnosti královy nestačila hájiti pokoje a bezpečnosti (stavovati zlodějstva).

[8]) Palacký V, 1: 353, 370—2. Sjezd Plzeňský svolaný dne 29. června do Klatov rozešel se k napomenutí Půty Švihovského z Risenberka; ostatně nezdá se, že by tento byl „hejtmanem" kraje, — pokud v zápisech sněmu z r. 1494 uvádějí se také hejtmané, je to přípiskem pozdějším.

Tato zápověď z moci královské chtěla sic obmeziti svobodu sjezdů, ale nemínila asi vůbec rušiti stavovské ústrojí, pokud se o kraje opíralo, čehož by také nebyla dovedla. Aspoň nedlouho potom, kdy král zase do Čech přišel (r. 1497), kraje opět byly účastny příprav k prvému Zřízení zemskému, r. 1500 v skutku vydanému. Dle usnesení sněmu z jara r. 1499 sjezdy krajské měly vybrati osoby ze všech tří stavů, jež by jako plnomocní poslanci svého kraje vypravili se k sněmování mimořádně do cizí země, do Prešpurku (v listop. t. r.). Předtím tito poslanci nebo zástupci krajští v Praze začátkem října již připravovali a sestavovali nový zemský zákonník. Stav rytířský každého kraje zvolil po 6 zástupcích; stav panský měl bezpochyby na vůli dostaviti se i obecně.[9])

Zdálo se, že sněm Prešpurský, jenž chtěl také správu krajskou nově upraviti zavedením dvou popravců králem jmenovaných, povede ke smíru rozvaděných stavův; ale šlechta potom v Praze upravila si Zřízení zemské o své vůli tak, že nepřipouštěla rovnoprávnosti stavu městského, a že sama si osobila výhradnou svobodu ve právech a obecných záležitostech zemských. Král pak ve stavovských sporech stranil spojené šlechtě; a tak tato osobila si větší vůli i ve zřízení krajském. Když za nové Vladislavovy přítomnosti Zřízení zemské v únoru r. 1502 bylo znova přehlédnuto (stalo se tak opět s pomocí zástupců panského a rytířského stavu z každého kraje[10]), a když král vydal svůj rozsudek mezi stavy docela proti stavu městskému, mohla šlechta dokonce obnoviti a upevniti organisaci krajskou na ten spůsob, že bez hlasu měst byli zřízeni krajští hejtmané jakožto správci celého kraje. Ti měli býti mocnou, po případě brannou oporou šlechty proti městům, kdyby se nechtěla novému stavu věcí podříditi.

Šlechta také hned po krajích prohlašovala, že bude Zřízení zemského hájiti, a že od rozsudku králova neodstoupí.[11]) Ale ani města nelenila a zavázala se v květnu t. r. neuznávati nových hejtmanův, ani se neúčastniti více krajských sjezdů, když by hejtmané jaké svolali; ostatně nechtěla sjezdům překážeti. V takových poměrech nová správa krajská arci nemohla docházeti plné platnosti. Branná moc, kterou si stav městský opatřil, zatím ještě odvracela nebezpečí, že by vznícený spor stavů přešel v otevřený boj domácí, za to však zmáhaly se odboje proti právu, mnozí zhoubcové a „rejthaři“ provozovali v zemi svou zvůli, a moc šlechty krajské nebyla neb i nechtěla býti dostatečnou ku potlačení toho.

---

[9]) Palacký V, 1: 416; opis ve sbírce musejní z cod. Talmb. 191a; A. Č. V, 494 (o Žatecku), 495 (o Čáslavsku).

[10]) Palacký V, 2: 34 uvádí, že bylo přítomno po 6 osobách, vybraných ze stavův panského a rytířského každého kraje; nepraví se, zdali vybráni tak na sněmě nebo po krajích, anebo zdali to byli ti samí jako r. 1499.

[11]) A. Č. VI, 270—3.

Města napotom účastnila se sjezdů krajských toliko, když je král zvláště k tomu přiměl, totiž r. 1506 a nějaký čas po smlouvě sv. Jakubské r. 1508. Byloť věru potřebí součinnosti všech tří stavů, měla-li se země v skutku upokojiti.[12]) Proto král sám koncem r. 1505 nařídil na únor r. 1506 všem 3 stavům sjezdy krajské, aby jednaly „o zemské obecní dobré a kraje toho" podlé toho, co by kázaly zemské Zřízení, obecné nálezy i listy královské, jež ke sjezdům měly dojíti. Vedlé provedení předešlých snesení sněmovních (zvláště z října r. 1505) šlo při tom asi o přípravu ke sněmu příštímu, jenž byl položen hned po těchto sjezdech (k 16. březnu).[13]) Nedlouho potom král nařizoval zase nové sjezdy krajské, aby všichni 3 stavové krajští zřídili (připravili) hotovosť a společně zvolili si k ní hejtmany, tak aby dle Zřízení zemského vytáhli pokořit odboje nebo moci proti právu, kdykoli by je k obhajování práva obeslal nejv. purkrabí Pražský.[14]) A ještě po třetí téhož roku, když v září na obecném sněmě došlo ke zvláštnímu zápisu zemského míru (jako v dobách nepokojů), pokládal král sjezdy krajské k jeho dokonání a stvrzení: všichni 3 stavové měli tam přistoupiti k mírnému zápisu přivěsením pečetí, zároveň zvoliti si krajské „opravce" (t. hejtmany) z pánův a z rytířstva, a přidati jim radu ze všech tří stavů.[15])

Avšak přese všecku tuto volnosť, kterou král dopouštěl krajským obcím, řád a mír zemský nedocházely vesměs plné platnosti, pokud nebyly napraveny samy spory stavovské. Ještě v srpnu r. 1507 stěžoval si král, že „lotrovství" (záští, loupeže a j.) nebylo v zemi vypleněno, ačkoli prý nejednou proto pokládal sněmy obecné, také dopouštěl „sněmy" krajské, nařizoval „landfridy po krajích", a usazoval krajské hejtmany.[16]) Nový stav věcí zdál se však nastávati, když v březnu r. 1508 města byla uznána za třetí hlas sněmovní, a stavové dohodli se i o vzájemné obhajování práva. Tu smlouva sv. Jakubská (z 25. července) měla provésti zemský mír a nově upraviti správu zemskou i krajskou; soudce zemské učinila také správci zemskými, nejvyššího purkrabí náměstkem

[12]) Již v říjnu r. 1505 král i nejv. kancléř psali listy do krajů všem stavům hlavně ve příčině odbojných Šliků a zemského odpovědníka Jiříka z Gutšteina (A. Č. VI, 326, 327, 329; sr. ib. 317, 324 o rytířstvu po krajích).

[13]) A. Č. VI, 330.

[14]) Tak aspoň přikázal Vladislav kraji Čáslavskému dne 19. června 1506 (A. Č. VI, 340). V kraji Plzeňském, jehož se dotkly nepokoje pánů z Gutšteina, odbýván byl sjezd také již dne 27. května 1506; tu všichni 3 stavové učinili smlouvu na 5 let, že budou společně stíhati zločince a zhoubce, a že dle potřeby veřejně vytáhnou jich dobývat pod hejtmanem nebo hejtmany, jež by si krajané sami k tomu zvolili (Sbor. hist. 1884 str. 186); tu tedy nebylo řeči o hejtmanech stálých, nýbrž jen ad hoc. K tomu sr. A. Č. VI, 341.

[15]) A. Č. VI, 342 o sjezdu Bechyňska i Vltavska.

[16]) A. Č. VI, 349; k tomu Palacký V, 2: 125, 134 o Kopidlanském a Kaufunkovi.

královým v zemi, a podřídila jemu také hejtmany krajské. Tito byli z panstva a rytířstva zase samým králem jmenováni (z části již v červnu před smlouvou sv. Jakubskou), a byli tehdáž i stavem městským obecně uznáni; k úřadu svému dostali obšírnou instrukci. Toto ustrojení správy krajské zůstalo pak na pozdější doby pravidelným vzorem, i přes to, že později nastaly nové spory stavů (tak že města po nějaký čas znova odpírala hejtmany uznávati), a že za nezletilosti krále Ludvíka obce krajské své hejtmany samy si volívaly. Ostatně r. 1508 také některé sjezdy krajské všech tří stavů hleděly nové zřízení utvrditi.[17])

Pobyt krále Vladislava v Čechách od února 1509 do února 1510 však zase zhoršil spory stavovské, když král vydal druhý rozsudek proti právům stavu městského (20. břez. 1509); nicméně spory ty nevzkypěly ve veřejné nepokoje, a nedotýkaly se zatím větší měrou správy krajské, poněvadž král pilně pečoval o zachování pokoje a pořádku zemského. V červenci t. r. svolány také sjezdy krajské za tou příčinou, aby mezi stavy dále rozvrhly hotovosť, již rada královská každému kraji vyměřila za příčinou výpravy proti odbojníkovi práva Krištofovi z Gutšteina; a když tento za nějakou výplatu své statky zápisné králi postoupil, odbývaly se ještě jedny sjezdy: jednotlivé kraje samy, každý zvláště, povolovaly králi na místě své hotovosti jistou berni na výplatu oněch statků (jediný to případ berně zemské povolené králi po krajích.[18])

Král též, odjížděje ze země, dosadil mocnou vládu zemskou podlé smlouvy sv. Jakubské, tak že vázala všecky 3 stavy. Zemský pokoj nebyl tedy ještě porušen; teprve na jaře r. 1512 došlo mezi stavy k roztržce, ana šlechta spoléhajíc na velikou moc správců zemských, kteří stali se také věřiteli královými, začala zase pomíjeti sněmovního hlasu měst, jejž byla r. 1508 přece uznala. Tu páni a rytířstvo jali se zvláště organisovati na sjezdech krajských,— kdežto města se jich dále neúčastnila. Zápis sněmu z 5. květ. 1512, vložený do desk bez městského hlasu, přikazoval všem krajským hejtmanům, aby k suchým dnům letničným položili sjezdy a dali zříditi hotovosť; v listopadu

---

[17]) Tak v Kouřimsku byl sjezd krajský k utvrzení hejtmanů již před smlouvou sv. Jakubskou; potom Petr ze Šternberka, hejtman kraje Kouřimského, položil krajanům ještě nový sjezd proto, aby se od nich konečně dodělal přiznavacích listů, že budou poslušni jeho i spoluhejtmana stavu rytířského; na sjezdě tom začátkem září byly též ujednány jisté artikuly, jež Šternberk chtěl ještě předložiti ke schválení nejvyššímu purkrabí a správcům zemským, aby prý řád a právo byly zachovány (dle listů Petra ze Šternberka z 14. července, 21. srp. a 3. září 1508). — V A. Č. jsou „akta veřejná i sněmovní" vytištěna toliko do r. 1508; kdekoli uvádíme listiny z doby další do r. 1526, sluší je hledati ve sbírce listin Čes. musea.

[18]) Palacký V, 2: 164—6, A. Č. VII, 11. Rytířstvo kraje Pracheňského zdráhalo se vypláceti každého pěšího 6½ kopami míšenskými, podávajíc toliko 5 kop; Žatecko pak žádalo, aby počet hotovosti jemu uložený byl zmenšen, ale král nechtěl toho dopustiti za příčinou krajů druhých.

v Pracheňsku a snad také jinde krajský sjezd šlechty vybral a vyslal zvláštní krajské poslance na sněm zemský, a pak zase dle usnešení sněmu mělo rytířstvo po krajích vyvoliti po jednom zástupci k potřebným jednáním s Uhry.[19]) Ale když dne 13. července 1513 měly se po krajích zase držeti sjezdy stavu panského a rytířského, král Vladislav, nakloniv se zatím k městům, nechtěl trpěti, aby vedly ke strannickým zápisům šlechty, aby pod záminkou obhajování zemského práva čelily proti stavu městskému. Proto listy svými ze 6. července 1513 jal se zapovídati sjezdy ty, jelikož mu prve nebyly oznámeny, a dle potřeby byl hotov, položiti obecný sněm. Avšak tehda nebylo v zemi svobodné moci královské, když nejvyšší úředníci a soudcové zemští byli netoliko zemskými správci, ale zároveň i královými věřiteli a rukojměmi; proto šlechta této zápovědi sjezdův ani nedbala. Slibovala si tedy po krajích hájiti svých svobod a zájmův, a chtěla též obecně umluviti se o své věci proti městům; proto sjezdy krajské žádaly krále ještě za zvláštní sněm pánův a rytířstva, a také se hned usnesly jej obeslati k 24. srpnu t. r. do Kolína.[20])

Král r. 1514 sice hleděl vyprostiti vládu zemskou z rukou správců věřitelů, ale nemohl toho ještě dokázati: naopak šlechta mínila svoji moc ve státě dokonce upevniti novým povznesením zřízení krajského, i na ujmu vlastní moci královské. Stav panský a rytířský požadovali na sněmě konaném v červenci t. r. mimo jiné, aby král byl vázán, soudce zemské i komorní stavu rytířského jmenovati tím spůsobem, že by sjezdy krajské volily a jemu „oznamovaly" po jedné osobě k tomu spůsobilé, a že by potom král soudce ty jmenoval výhradně s radou úředníkův a soudců zemských stavu rytířského neboli soudců komorních téhož stavu. Jelikož bylo v soudě zemském toliko osm soudců stavu rytířského, měly se kraje ve volbě kandidátů na uprázdněná místa po sobě střídati. Dále usnesl se sněm, odbývati dne 24. srpna sjezdy krajské za tím účelem, aby se snesení jeho vyhlásila a vyřídila, zvláště aby byla připravena hotovosť, ježby mohla účelům šlechty sloužiti. Na těchto sjezdech byli zároveň voleni krajští berníci, zvláštní zástupci či poslanci na sjezd šlechty do Benešova, i konečně několik zástupců rytířstva každého kraje (po případě úředníci a soudci zemští i soudci komorní), kteří by za své krajany zajeli do Budína jednat s králem.[21])

---

[19]) Sněm z 23. dub. do 5. květ. 1512 (rkp. Roudn. a Praž.); sjezd kraje Pracheňského ve Strakonicích v den sv Kateřiny r. 1512 vyslal na útraty kraje některé osoby „od téhož kraje" na sněm, jenž měl počíti v Praze téhož dne (Památky arch. VII, 1868, 437); Palacký V, 2: 209.

[20]) Palacký V, 2: 217, 221—3; A. Č. VII, 15.

[21]) Zápis stavu panského a rytířského z 22. července 1514 v rkp. Roud.; listy nejvyššího purkrabí Zdeňka Lva z Rožmitála o těchto sjezdech, zvláště k hejtmanům krajským v A. Č. VII, 53—4, 63—72, 84, 91, 98; Palacký V, 2: 278. Také otázka nosení

Jednání v Budíně byla bez úspěchu. Ale potom na sněmě svatodušním r. 1515 podařilo se knížeti Karlu Minsterberskému sblížiti obě strany v zemi; tu správa královských důchodův a dluhů byla svěřena čtyřem ředitelům (po jednom od krále a ode všech tří stavů), společně s radou podobně sestavenou, a položen i základ pozdější smlouvy sv. Václavské z r. 1517. Vliv krajů shodou takovou neklesl; i na obecných sněmích přihlíželo se k tomu, aby všecky kraje byly zastoupeny, po případě svými zástupci nebo poslanci.[22]) Naopak zřízení krajské potom ještě velice volně se vyvinulo, když za nedlouho zemřel král Vladislav (13. břez. 1516), a syn jeho Ludvík v nezletilosti své sám vlády ujati se nemohl; při tom správa krajská ještě po nějakou dobu šla výhradně směrem šlechty, ale později zase všichni tři stavové kraje pojili se v plnou obec samosprávnou.

Po smrti Vladislava spory stavovské nejprve se zhoršily, když šlechta ucítila příležitosť, nestáti městům ve smlouvě svatodušní z r. 1515; tu obě strany začaly se znova jednotiti proti sobě. Páni a rytířstvo na sjezdě v Benešově začátkem července r. 1516 usnesli se odbývati opět své sjezdy po krajích na den 28. t. m. Na nich zřizovali mezi sebou hotovosť, volili své berníky, i také zástupce k jednání s městy (na den 11. srp.); vůbec pak každý, kdo chtěl stavu panského a rytířského užívati, byl nucen, osobně se tam přiznati, že bude držeti se svým stavem.[23]) I když potom sněm zemský (od pros. 1516 do led. 1517) uznal a přijal poručníky nezletilého krále, arci bez moci vládní, šlechta zase sama bez měst zřídila novou správu zemskou, 2 pány a 2 rytíře, jakožto

---

ručnic byla odkázána ku krajským sjezdům (dle listu Pražanů Kouřimským ze 14. srp. 1514.). — I r. 1515 svolány kraje do Roudnice na sjezd stavu panského a rytířského, sr. A. Č. VII, 114.

[22]) Tak když r. 1516 byl sněm položen na první pondělí v postě (11. ún.), Lev z Rožmitála domáhal se toho, aby dříve byl pravidelně odbyt soud zemský, a sněm aby byl odložen k 25. ún. — „však jestliže by se těm zdálo dotud dlúho sněmu čekati, ktož před soudem činiti málo mají: ale aby dali jedni druhým moc, aby ti ktož zuostanou na sněmu, mohli ten sněm tak dobře zavřieti a na něm jednati, jakoby všickni při tom byli; a k tomu aby z krajóv, ktož se na ten čas sjedou, osoby, kteréž tu budou, vybrali, a ty aby ode všech moc měly spolu s těmi jinými, ktož na tom sněmu budou; nebo jest to také druhdy prvé bývalo a dobře se zjednávalo, i též toto s pomocí boží, ta jest naděje, bude moci býti (A. Č. VII, 128).

[23]) Zápis Benešovský ze 7. čce. 1516 v rkp. Roudn.; cedule z konce čce. 1516; Palacký V, 2: 315. V zápise Benešovském byly zvláště pojmenovány osoby, jež měly sjezdy obesílati; za příčinou sporů s městy položeny krajské sjezdy v Plzeňsku do Přestic, v Prachensku do Strakonic, v Bechyňsku a Vltavsku do Hradce, v Kouřimsku do Benešova, v Chrudimsku do Pardubic, v Hradecku do Bydžova, v Boleslavsku do Boleslavi, v Žatecku do Chomútova, v Litoměřicku do Třebenic, v „Lounsku“ do Velvar, v Rakovnicku a Podbrdsku do Rakovníka. — Již na tomto Benešovském sjezdě byli poslanci rytířstva z kraje Pracheňského, vybraní v červnu na sjezdě ve Strakonicích (A. Č. VII, 171).

„hejtmany krále v království Českém“, i odbývala jednotlivě zase své stranné sjezdy po krajích, aby opatřily vše, co žádal nový řád hejtmanský ze 14. ledna 1517.[24])

Avšak téhož roku zásluhou Viléma starého z Pernšteina došlo ke smlouvě sv. Václavské, jež nadále stala se základem vzájemných poměrů šlechty a měst. Tu města zase účastnila se sjezdů krajských a uznávala krajské hejtmany. Již na sv. Martina (11. list. 1517) měly se konati krajské sjezdy všech tří stavův, aby ve skutek uváděly snesení sněmu sv. Václavského, jmenovitě aby volily berníky z každého stavu po jednom; sjezdy ty také nemeškaly naléhati, aby konečně byly složeny účty z královských důchodův a dluhů, což bylo tehda přední záležitostí zemskou.[25]) Neméně i sněm o sv. Kateřině (25. list.), jenž zvolil 6 hejtmanů nebo ředitelů zemských, z každého stavu po jednom katolíku a po jednom podobojí, a jenž takto dovršil novou podobu správy zemské, usnesl se dle potřeby odbývati k 7. led. 1518 krajské sjezdy.[26]) Potom také v dubnu r. 1518 spatřuje se, že hejtmané a ředitelé zemští konali porady s osobami z krajů jim přidanými, a zvláště že s nimi vyhledávali spravedlivé dluhy královské; snad dálo se tak i r. 1519.[27])

Dosti hojné zprávy zachovaly se o krajských obcích z r. 1519, tak že nám mohou ukázati asi vrchol tehdejší samosprávy krajské v Čechách. Byly toho roku sjezdy trojí. Již sněm o sv. Lucii z 13. pros. 1518 položil krajům sjezdy na den 3. led. 1519 z několika příčin: aby si samy volily krajské hejtmany, pokud by jich kde právě nebylo, aby rytířstvo každého kraje vypravilo po dvou nebo více poslech do Budína ku králi, aby na sjezdech byly sečtěny berně a královské dluhy, konečně aby každý kraj na témže nebo na jiném sjezdě usnesl se chovati jistý počet lidí a koní proti zhoubcům zemským.[28])

---

[24]) Zvláště měly se kraje usnésti o chování nějakého počtu koní ku potřebě kraje a ku pomoci zemským hejtmanům. Albrecht ze Šternberka, hejtman kraje Plzeňského, jakkoli to nebylo po vůli šlechtě následkem sporu s městy, obeslal sjezd v květnu r. 1517 do samé Plzně (A. Č. VII, 174). V srpnu r. 1517 byl sjezd kraje Hradeckého v příčině záští Bočka z Kunštátu; také hejtman krajský Jindřich Berka z Dubé dopsal proto stavům Moravským (A. Č. VII, 181).

[25]) Palacký V, 2: 331, 333.

[26]) Rkp. bibl. Víd. 8054: „Conventiones per districtos (sic) ponere debent, ubicunque illis opus esse intelligerent, et hi conventus designari debent in crastino trium regum“; souditi lze, že ke sjezdům obesílati měli hejtmané zemští a nikoli krajští, ježto těchto všude právě nebylo.

[27]) Palacký V, 2: 338; sr. snesení sjezdu kraje Boleslavského z 3. ledna 1519 (čl. 3) o vyhledání spravedlivých dluhů královských skrze ředitele s osobami z krajů přidanými.

[28]) Články sjezdu v Boleslavi z 3. ledna 1519 a paslané jemu články sněmu o Lucii v bibl. Lobkov. z rkp. Litoměř. Dle Starých letopisů (str. 426) mylně zdálo by

Ještě důležitější jeví se druhé sjezdy t. r., když sněm o středopostí (31. břez.) kázal po krajích všechny hejtmany znova voliti. Po sjezdu kraje Čáslavského zachoval se nám celý jeho zápis z 28. dubna 1519. Dle toho všichni 3 stavové kraje společně tam volili hejtmany krajské a přidali jim radu ze všech 3 stavů. Vše co o zřízení kraje usnesli, mělo zpravidla všecky krajany vázati; tudíž i nepřítomní měli snesení podepsati nebo hejtmanům poslati list pod svou pečetí: kdo by nechtěl v zápisu státi, tomu ani kraj nebyl ničím povinován. Hejtmanům svěřena správa obecních peněz, tak že vybírali jistou krajskou přirážku k berni zemské, vydávali na obecné potřeby kraje, a skládali mu z toho počty. Kraj dal hejtmanům také moc, aby mu dle potřeby sami pokládali sjezdy; krajané pak byli povinni, k obeslání jich se dostavovati. Rada krajská měla se s nimi dvakráte do roka sjížděti, a slyšeti s nimi rozličné rozepře i viny, jež krajané měli jim předkládati, aby je hleděli rozhodnouti jako prostředníci. I obyvatelé krajští vůbec měli pomáhati v těchto jednáních na požádání. Sám sjezd krajský pečoval zvláště o stíhání zemských zhoubců po kraji, ale uvažoval i jednotlivé záležitosti zemské. Sjezd Čáslavský vybral si také poslance nebo zástupce, kteří na útraty krajské obce na dobu jednoho roku byli povinni, jezditi na sněmy, k počtům zemským a za jinými potřebami krajskými. Býval ť sněmování zemanstvu častěji nákladným a obtížným; byť i každý zeman mohl na své útraty osobně sněmu se účastniti, zdálo se časem přece nutno, pojistiti sněmovní zastoupení drobné šlechty každého kraje volbami zvláštních poslanců, k nimž potom připojovali se ti, kdo vskutku osobně se dostavili. Stav panský sám arci necítil trvalejší potřeby voliti si zvláštní zástupce.[29])

Třetí sjezdy r. 1519 konaly se ve všech krajích dne 7. list. dle snešení sněmu z 3. října. Krajští berníci měli tyto sjezdy položiti za příčinou berní kontroly (přiznání a odvodu berně); sjezd sám měl míti moc, opraviti berní povinnosť jednotlivých krajanů dle svého slušného zdání. Ostatně zmíněný sněm zvoliv zvláštního hejtmana nad zámky

---

se, že již na sněmě o Lucii byli vybráni 2 poslové z rytířstva každého kraje. Ke sjezdům krajským měli tehdáž obesílati nejvyšší purkrabí a písař zemský.

[29]) Zápis sjezdu Čáslavského uveden (z arch. Kutnohor.) téměř celý v Palackém V, 2: 356—8. Kraj Čáslavský určil do rady krajské jednoho pána, 5 rytířův a jednoho měšťana; dále zvolil ze zemanstva dva krajské poslance, kteří o svých útratách měli klásti počet hejtmanům. Z každé kopy zemské berně náleželo dáti 2 groše na krajská vydání; ze summy té platili hejtmané „stravu" čili útraty poslancův a obsílky ku krajským rokům, také chovali v kraji 8 koní k obecné potřebě. Krajané zavázali se, že nebudou nikde trpěti povalečův, a že s lidmi svými budou zločince a zhoubce honiti; sjezd také žádal, aby sněmy nebyly pokládány ve dny soudní, aby se odpovědníkům nedávalo glejtů na zimu. — Podobná byla asi snešení jiných krajů. Táborští žádali dne 4. května 1519 Kouřimských o zprávu, co bylo zjednáno na sjezdě tamějším ze 27. dubna t. r., aby prý se věděli čím říditi s městy svého kraje; zdáloť se jim v Bechyňsku obtížno, že se měly hejtmanům odváděti jaké platy (sbír. mus.).

a důchody královskými, přidal mu k radě z každého kraje po 3 osobách, po jedné z každého stavu.[30])

Tento rozkvět krajské samosprávy potkával se sice s novými překážkami, když koncem r. 1520 strojily se zase některé různice mezi šlechtou a městy; avšak činnosť krajských obcí tím nepřestala, jelikož zemanstvo hledalo v nich svou oporu. Jak na jaře, tak i na konci r. 1520 konaly se sjezdy čili „sněmy" po krajích. Také již r. 1520 byly zvoleny osoby, jež za kraje své měly jeti vstříc králi Ludvíkovi do Znojma; a když tenkráte k tomu nedošlo, tu zase krajské sjezdy, jež položil sněm z 2. pros. 1521, volily (20. led. 1522) po dvou osobách z každého stavu, aby na pomezí uvítaly mladého krále, jenž potom konečně přišel do země složit přísahy královské a ujat se vlády.[31])

Příchod krále Ludvíka do země povznesl opět moc královskou, i není pochybno, že i zřízení krajské musilo se podati jejímu vedení; plná volnosť sjezdů přestala, a hejtmané i berníci krajští nebyli více voleni, nýbrž králem jmenováni. Jinak šetřil král správy krajské, a použil sjezdů krajských jmenovitě ku provedení značných berní, jež mu byly tehda povoleny. R. 1523 byly sjezdy za tou příčinou opětně povolány. Na některých ozval se jistý odpor, předkládány některé žádosti, zvláště někteří z rytířstva a z měst chtěli, aby král předkem prý učinil pokoj a napravil právo; ale konečně byly berně přece řádně vybírány. Mimo to král Ludvík osazuje dne 3. břez. 1523 soud zemský, vybral soudce stavu rytířského podlé jednotlivých krajů, jak to byl obvyklý požadavek rytířstva; arci však nedal se při tom vázati nemírnými nároky, jež šlechta byla činila r. 1514.[32])

---

[30]) Sněm z 3. října 1519 v rkp. Roudn. D. C. 54; sr. Palackého V, 2:359.

[31]) Na jaře 1520 byly „po všech krajích sněmy" asi dosti bouřlivé všech stavů, když strana Lva z Rožmitála osmělila se do desk zemských připsati některé články bez vědomí celého sněmu (A. Č. I, 91, 94; Palacký V, 2: 368). Dle sněmu Benešovského z 25. srp. 1520 mělo se psáti do krajův, aby osoby již prve zvolené k jízdě pro krále, dostavily se v určitý čas do Znojma (rkp. Roudn. D. C. 54). Když Pražané dobyli Janovic loupežnému Petru Sudovi z Řenec, šlechta sjížděla se zase po krajích (dle listu Pražan z 20. pros. 1520 Kouřimským). Východní kraje byly však s městy v úmluvách přátelských (Palacký V, 2: 377). Vilém z Pernšteina zmiňuje se o „sjezdech" ke spletkám vedoucích, což se dá rozuměti též o sjezdu panstva a rytířstva celé země, který se tou dobou v Praze odbýval (A. Č. II, 173); naopak Lev z Rožmitála, když ke 4. srp. t. r. byl podobný sjezd v Roudnici, psal (13. čce.), že kdyby ho nebylo, sjezdové po krajích vedly by ke strannosti ještě větší (A. Č. VII, 197). O sněmu z 2. pros. 1521: Palacký V, 2: 399.

[32]) O osazení soudu zemského Palacký V, 2: 434. Zápis sněmu svolaného k 2. květnu 1522, vložený do desk teprve 13. pros. v rkp. Roudn. D. C. 54. Král měl rozepsati krajské sjezdy za příčinou berně na den 1. led. 1523; Staré a Nové město Pražské měly se sejíti jako zvláštní kraj dne 2. ledna (dle listu králova Pražanům z 24. pros. ve sbírce mus.). Také byly nařízeny sjezdy na středopostí, ale nedošlo k nim; i byly potom konány dne 7. dub. 1523 (rkp. Roudn. D. C. 54). O sjezdech kraje Prácheňského

§. 9. Popravci a hejtmané krajští v l. 1479—1526.

Moc dědičných popravců hejtmany neobmezená. Dokonání policejního řádu zemského; zároveň porobení lidu, a spory stavovské: šlechty s městy, panstva s rytířstvem. Snešení tří stavů v Prešpurku r. 1499 o dvou krajských popravcích, králem jmenovaných. Zřízení zemské r. 1500 bez hlasu městského. Dva hejtmané krajští, jmenovaní králem, ale neuznaní městy r. 1502. Neúspěch řádu a bezpečnosti. Správa krajská r. 1506 stavy samými upravovaná; hejtmané volení. R. 1508 ústav krajských hejtmanů uznán i městy: jmenování králem s řádnou instrukcí; dotvrzení toho smlouvou sv. Jakubskou. Trvání hejtmanů i při sporech r. 1509. Po roztržce stavů r. 1512 hejtmané straničtí. Jednání r. 1514 o zrušení smlouvy sv. Jakubské a o uznání hejtmanů městy. Blízká shoda r. 1515 a nový rozchod stavů po smrti Vladislavově r. 1516. Hejtmanský řád ze 14. ledna 1517: hejtmané krajští usazovaní zemskými. Po smlouvě sv. Václavské r. 1517 města zas účastna zřízení krajského: hejtmané zřizováni od tří stavův, také krajem samým. Nedostatečnosť jejich r. 1520. Po ujetí vlády Ludvíkem r. 1522 hejtmané králem jmenovaní.

Sněmem sv. Václavským r. 1479 odpadla podřízenosť jednotlivých poprav hejtmanům krajským (stavu panského i rytířského). Policejní a hrdelní moc dědičných popravců v obnovena tedy zase v tom rozsahu, jako za králů Ladislava a Jiřího; nejbližší popravce kraje nejsa víc obmezován mocí hejtmanskou, stál co do policejního řádu sám nad jinými popravami.[1])

Tím spůsobem zase povznášela se moc zemského panstva. Stavu rytířskému podařilo se teprve r. 1499 v zásadě a r. 1502 ve skutečnosti proklestiti si přístup k úřadu zvláštních jmenovaných popravců nebo vlastně hejtmanů krajských. Tu pak zase jako v l. 1472—9 výkonné moci policejní ujal se v přední a vrchní řadě úřad veřejný, z moci královské stavům ukládaný.

Ve vývoji správy krajské je doba stavovských popravců 1479—1502 nicméně jistě důležita. Sněmy české usnášely se dále na řadě správních a policejních předpisů, jež v souboru svém stále jsouce upravovány a doplňovány, tvořily potom policejní řád zemský, zároveň součástku zemských Zřízení. V dobách, kdy stát pečoval nejvíce jen o právo a řád, o pokoj a bezpečnosť, t. zv. policejní řád zemský obsahoval předpisy vší státní správy, i základy správního práva vůbec. Zde arci nelze nám vypisovati úlohu, kterou oproti zemské správě měl zemský soud, a to tak, že sankce některých předpisů správních a policejních záležela v půhonech

---

(v Písku), Bechyňského (v Táboře), Plzeňského, Žateckého, Slanského viz A. Č. VIII, 209, 210, 219, 223—5, 227, 232, 237—241, 244. — Také sluší povšimnouti si zpráv o kraji Hradeckém v jednáních náboženských z r. 1525, Palacký V, 2: 491, 489.

[1]) Již dle sněmu sv. Václavského 1479 v tom případě, že honěný zločinec ujel na zámek, na němž byla poprava, a majitel nechtěl se k němu dle práva zachovati, náleželo obrátiti se k „popravci toho kraje najvyššiemu“ (má býti asi „najbližšiemu“, A. Č. IV, 496), aby krajany obeslal k dobývání zámku. I jinak náležela popravcům větší moc výkonná a policejní, nežli jiným výsadným popravám.

k zemskému soudu o jistou pokutu, a že takto bývali poháněni stavové (často i města) netoliko za své přečiny, nýbrž někdy i za přečiny svých poddaných.[2])

Nás dotýká se policejní řád zemský pouze v mezích správy krajské, tedy v mezích úřadu k veřejné bezpečnosti obzvláště povolaného, a to nikoli jen k repressi, nýbrž i k praevenci (policii v nejužš. sm.). Tuto působnosť popravců vypíšeme podrobněji až zároveň s působností hejtmanů krajských po r. 1502, aby se tím jasněji ukázalo, kterak oba ústavy mezi sebou souvisí, a kterak — vedlé jiných poměrů — také dovršení policejního řádu vedlo k novému vývoji správy krajské, k ústavu hejtmanů tak, jak později u nás působil ve stoletích XVI.—XVIII.

Nálezy policejní vedlé sněmu sv. Václavského r. 1479 vydaly jmenovitě sněmy r. 1485 a 1487, potom sněmy r. 1492 a 1494 — jichžto nálezy byly pojaty do Vladislavského zřízení zemského z r. 1500, a později byly ještě doplňovány a upravovány tak, aby mohly sloužiti hejtmanům krajským za instrukci, — konečně sněmy, předcházející vydání prvého Zřízení zemského v l. 1497—9. Sněm Pražský po sv. Jeronymu r. 1499 vůbec sestavil značný počet snešení a nálezův, jež ani všecky nevešly do Zřízení zemského. Ostatně sluší tu vzpomenouti i Jihlavských úmluv krále Vladislava a Matiáše z r. 1486, jež pojistily vzájemné dopomáhání práva poddaným obou králův, a obmezily stěhování nebo propouštění poddaných z jedné země do druhé; podobně r. 1496 uzavřena smlouva se Saskem o vzájemnou pomoc proti výtržnostem a loupežím.[3])

Předpisy sněmů, vydávané od polovice XV. století za příčinou pokoje a bezpečnosti, zároveň víc a víc uváděly tělesnou porobu lidu obecného. Toto vzrůstající porobení jistou měrou právě plodilo loupežnictvo; Všehrd zajisté svědčí, že vůbec nemírné utiskování, o jakém prve nebývalo slýcháno, přivádělo lid k tomu, že opouštěl dědiny, zdvihal se proti pánům a oddával se zločinstvu.[4]) Vůbec na konci XV. století vedly se veliké nářky na nedostatek bezpečnosti v zemi. Ústav dědičných popravců tu nepostačoval, sama vláda zemská dle vlastních přiznání (r. 1493 a 1497) nedovedla zločinstvo přemáhati; z péče o svou bezpečnosť někteří rytíři a města krajů Plzeňského a Pracheňského r. 1497 dobrovolně se spolčili, sami na podíly vykoupili hrad a panství Risenberk, a dali jej do

[2]) Sněmy této doby ještě větší měrou než dřívější dotýkaly se silnic, cel, mince, vývozu, tržby, sazeb, živností, lichvy a j.; kromě toho veřejné právo zapovídalo zcizovati cizozemcům tvrze, města i statky, konati vojenské služby proti králi a zemi, přijímati od cizozemců roční služné a j.

[3]) Palacký, V, 1 : 260, 268, 393. Dle smlouvy se Saskem náleželo lidi neřádné všude z úřadu stíhati, a právem hrdelním sáhnouti na každého, kdo byl v skutku postižen, byť byl šlechtic usedlý.

[4]) Všehrd IV, 4 (16); k tomu Palacký V, 1 : 391 o Daliboru z Kozojed.

spolku spravovati čtyřem starším, po dvou z obou krajů.[5]) Oproti tomuto nedostatku bezpečnosti stavové hleděli právě dovršiti policejní řád zemský a spolu porobu lidu; dovršení moci patrimoniální i utvoření hejtmanů krajských — což obojí bylo napotom hlavním základem veřejné a soukromé správy v zemi kromě král. měst — spadalo do jedné doby.

Vývoj, jejž v této době zřízení zemské prodělalo, dotýkal se však také poměru jednotlivých stavů. Vedlé jistých svobod a živností také poměr soudní právomocnosti a příslušnosti dával příčinu ke sporům mezi šlechtou a městy. Také král. města vykonávala právo popravy ve svém okolí, ale panstvo české hledělo je v tom obmezovati, nepřipouštějíc jim v policii krajské toho plného práva, jaké měli dědiční popravci panští, a žádajíc od nich, aby zločince někdy vydávala popravám panským. Mimo to šlechta pokoušela se větší měrou podrobiti města zemskému soudu, a vůbec rušiti politická jejich práva; však páni strany Matiášovy již r. 1479 žádali, aby města nebývala na sněmích, jelikož prý patřila ku komoře královské. A tak nejen snahy o bezpečnosť a o porobení lidu, nýbrž i tyto spory stavovské naváděly šlechtu k tomu, aby správu krajskou ve svém zájmu lépe upravila, aby kraje dostaly své zvláštní správce, a neopíraly se pouze o popravce, jakými i města chtěla býti.[6])

Stav panský zprvu i rytířstvu upíral některá práva; proto pokud aspoň spor šlechty samé nebyl vyřízen, nebylo hýbáno mocí popravců. Jinak bylo, když stav rytířský, přikloniv se k městům, r. 1485 zatímně a r. 1487 konečně domohl se práva, aby vedlé 12 pánů také 8 vladykám náleželo zemské kmetství, a když potom oba stavové šlechtičtí postavili se proti městům. Již samo kmetství zemské, ode dávna s popravectvím se stýkající, musilo zemanstvu časem zjednati účasť v policii a správě krajské. Možno, že zemanstvo hned tehdáž, ale nadarmo činilo nároky na popravectví, resp. na to, aby byli zřizováni krajští správci neboli hejtmané z obou stavů, tak jak bylo v l. 1472—1479; aspoň pravilo se ve článcích komise stavovské, r. 1487 k sepsání práv a svobod zemských povolané: „což se dotýče opravcí v krajích, poněvadž řád v zemi jest, že opravcí potřebie nenie.“ [7])

---

[5]) Palacký V, 1 : 407.

[6]) O sporech s městy sr. k r. 1479 A. Č. IV, 444—451 (k tomu Palacký V, 1 : 191 nota), k r. 1484 V, 389—398 (k tomu Palacký V, 1 : 262 nota), k r. 1497 V, 470 sl.

[7]) A. Č V, 364 (k tomu Palacký V, 1 : 262 nota). Ostatně: „což se poprav dotýče, ktož má které popravy od starodávna vysazené, těch každý užívaj podlé výsady své a podlé práva.“ — Kdyby listina náležela do r. 1467, kdy král Jiří dosazoval zase hejtmany krajské (vojenské), plynulo by z toho, že jim chtěl přiděliti také jinou, širší působnosť; ale pokuty na nevydání zběhlých lidí, jež se v této listině uvádějí, byly stanoveny teprve r. 1487.

Stav rytířský teprve po delší době dočkal se zdaru svých nároků. R. 1497 byly mu některé úřady zemské konečně přisouzeny; a šlechta podruhé jala se usilovati o sepsání Zřízení zemského, jímž chtěla sobě pojistiti svobodu ve právě zemském. Naproti tomu však stav městský se vzpíral podnikati právo zemské a obhajovati jeho; r. 1498 úplně odepřel je uznávati a sněmů zemských se účastniti, nebude-li vyhověno jeho stížnostem. Tu tedy stav panský, nejsa sám dosti silen, dohodl se s rytířským tak, aby spojenými silami snáze provedli své záměry proti městům. Oba stavové shodli se mimo jiné také na tom, aby byli zřizováni správcové krajů, po jednom pánu a jednom rytíři, jež by i města v zemské policii musila uznávati. Mimo tradice dob, kdy bývali krajští hejtmané z pánův i rytířstva, posloužily v tom šlechtě také majestáty z r. 1405, jimiž král Václav s radou stavů dosadil zvláštní krajské popravce ze šlechty (dovolávalať se toho aspoň ve svém sporu s městy r. 1502). Šlechta nemínila tím snad povznésti moc královskou, ale spíše užiti jí k tomu, aby stav městský byl snáze donucen podříditi se v zemské policii vrchní moci úřadů šlechtických.

Vskutku na českém sněmě v Prešpurku v listop. r. 1499, stalo se důležité usnešení: „což se popravcí po krajích dotýče, že král má jmenovati z každého kraje dvě osobě, jednu z pánuov a druhú z rytieřstva, kteříž budú mieti ty kraje řéditi a opatrovati, tak jakž toho potřeba kázati bude.“ Tito popravci nového způsobu měli právě jakožto správcové krajů vykonávati usnešení sněmův o obecných potřebách krále nebo země (působiti v bernictví a hotovosti), tudíž i jezditi k zemským sněmům a podávati zprávu o tom, jak usnešení byla plněna, nebo jaké snad byly potřeby jejich krajů. Vedlé toho měli míti povolání smírčí, t. rovnati po krajích různice, kdyžby jich krajané o to dožádali. Vůbec pak měli býti úřadem policejním, ovšem i s mocí hrdelní: měli netoliko honiti a zdvihati, ale také trestati zločince; přijal-li kdo honěného zločince, a odepřel-li jej vydati, mělo se to vznésti na popravce, a krajané, jimž by oni dali věděti, byli povinni vytáhnouti s nimi dobývat zločinců; dobytého hradu nebo tvrze měl kraj užiti ke svým potřebám. Ze všeho toho plyne, že sněm Prešpurský obnovoval úřady krajské na základech popravců předhusitských, s působností přispůsobenou jednak dle vzoru krajských hejtmanů z doby 1440—53 nebo naposledy 1472—9, jednak dle dědičných popravců pohusitských (běželoť tu o širší činnosť policejní, kdežto hejtmané mívali v policii spíše jen vrchní moc.[8])

---

[8]) Sněm Prešpurský v A. Č. V, 496 sl. Po větě námi výše uvedené (str. 497) přechází sněm k jiným věcem, a teprve později (502) vrací se k popravcům; že tu jde o nové dva popravce, k tomu zřejmě ukazuje prvý článek: „Ti popravce toto činiti mají: očby se země svolila králi J. Mti. k potřebě a zemi, tehdy mají každý svuoj kraj

Usnešení Prešpurské stalo se s vůlí všech tří stavů. Stav městský souhlasil s takovýmto obnovením zřízení krajského, jelikož mu šlechta z druhé strany přiznala třetí hlas při každém snešení sněmovním, a vůbec podobalo se, že stavové o hlavních sporech se dohodnou. Nad to obnovení to bylo usnešeno teprve v zásadě, ale nikoli ještě uvedeno ve skutek, protože bylo nutno vyměřiti poměr těchto královských popravců krajských k dědičným popravcům a k popravám vůbec. Otázka ta byla právě mezi šlechtou a městy spornou, a když v Prešpurku nedala se hned rozřešiti, král odložil ji na prvý sněm domácí, ku kterému sliboval přijíti.[9])

Avšak na sněmě Pražském z března r. 1500, kde zjednání Prešpurské vůbec mělo býti dokonáno, šlechta o své ujmě přičinila k němu podstatné změny; Zřízení zemské, potom vydané, dávalo stavu panskému a rytířskému výhradnou moc nad právem zemským, kdežto městům ponechávalo třetí hlas sněmovní toliko ve věcech městských, nikoli však zemských, obecných. Naproti takovému počínání města vstoupivše v jednotu neuznala Zřízení zemského, a odepřela práva zemského dále hájiti. V takových poměrech arci nedošlo k obecnému svolení ve příčině nových krajských popravců; šlechta sama také nemohla popravce ty provésti, ježto v Prešpurku byla přiznala králi právo, jmenovati je.

Proto také Vladislavské Zřízení zemské nových dvou popravců nikde neuvádělo, a jich působnosti nevypisovalo. I v těch případech, kde sněm Prešpurský již napřed byl vyměřil jistý úkol novým popravcům, dle Zřízení zemského příslušel tento buď soudu zemskému (prostředkem půhonu), anebo popravám neb i stavům vůbec. Tak zejména, když kdo přijav honěného zločince, odepřel jej vydati, měli krajané jednoduše „jedni druhým“ v kraji věc oznámiti a sobě pomáhati (čl. 232); dle sněmu Prešpurského pokuta 50 kop gr. za „shony“ měla propadnouti popravcům, kdežto prve propadala králi (aspoň z části), ale čl. 533 Zř. Z. podržel právo starší. Vůbec porovnáme-li Zemské zřízení jednak s prvými sněmy po r. 1479, jednak se sněmem Prešpurským, seznáme,

---

řéditi a zpraviti podlé svolení zemského“ atd. Podrobně ukládá se jim z policie, aby sami byli pilni zlodějů, kárali povaleče, vyzdvihovali kostkáře po krčmách (bylať lidu obecnému r. 1498 hra v kostky a karty zapovězena), aby zabavovali sedlákům tenata, a těm, kdo neměli svých vod, náčiní k lovení ryb; myslivosť spůsobem „shonů“ byla zapovězena i pánům, zemanům a měšťanům se svobodným statkem zemským, i měla pokuta za to 50 kop gr. propadati novým popravcům, a ne více králi. — Naproti tomu není jisto, lze-li snešení staršího Pražského sněmu po sv. Jeronymu 1499 rozuměti již na popravce nové, o jakých jednal potom sněm Prešpurský (A. Č. V., 504—516, zvláště 507—9).

[9]) Před statí výše v textu uvedenou stojí: „Což se popravcí dotýče, toho král JMt. odložiti ráčil do prvního obecnieho sněmu“ (A. Č. V., 497); v příčině nových popravců krajských pravilo se: „Při popravách tak se zachovati mají, jakž se v zemi svolí a naučenie mieti budú od země“ (502).

že obor dědičných popravců krajských následkem sporů stavovských spíše klesal, a že stavové hleděli rozšiřovati vůbec moc vrchnostenskou ve přímém podřízení soudu zemskému, — až pak teprve r. 1499 chtěli zase povznésti moc popravců nových. Tímto spůsobem také popravy městské měly býti uvedeny do větší podřízenosti oproti šlechtě; praviloť také Zřízení zem. (v úvodě), že bylo potřebí stanoviti, „pokudby se při popravách jedni stavové proti druhým zachovati měli, a zhúbciem a zločincuom aby mezi sebú miesta nedali.“ [10])

Ústav dvou popravců králem dosazovaných nevcházel tedy ve skutek následkem sporů stavovských. Král sice přikazoval jednati „o popravce po krajích“ na sněmě z 5. března r. 1501, potom na druhém sněmě ze 4. dubna t. r., ale ani tu nebylo nic dokonáno.[11]) Došlo k tomu pode jménem hejtmanů krajských teprve r. 1502 za přítomnosti královy v zemí, ale bez hlasu měst. Král Vladislav totiž potvrdil dne 24. února r. 1502 Zřízení zemské, i dal do desk zemských zapsati královskou přípověď, že král se svou komorou — a k této počítal i stav městský — má práva obhajovati, i pomáhati proti každému, kdo by rozsudků zemského soudu podniknouti nechtěl. Tím samým stav městský jevil se podroben soudu šlechty, i také výkonné moci nejvyššího purkrabí a hejtmanů krajských, neboť oni dle této přípovědi měli zemskému právu vůbec platnosť zjednávati. Král tedy osobil si již právo dosazovati dle snešení Prešpurského zvláštní správce krajské, aby dopomáhali práva, hájili bezpečnosti a vůbec opatřovali potřeby veřejné po krajích. Vyhovoval tím šlechtě, jež ve při o sněmovní hlas stavu městského dovolávala se majestátů krále Václava IV. z 5. ledna 1405, „kterak jest opravce v tomto království zříditi ráčil se pány a šlechtici, a že jest při tom žádný hlas městský nebyl; a v témž listu

[10]) Čl. 531 Zř. Z. pouze v prvé větě zachoval snešení Prešpurské o zápovědi tenat sedlákům, potom nemluví o zabavení jich skrze popravce, nýbrž předpisuje pána sedlákova prve žádati o vydání tenat, a neučiní-li toho, pohnati jej k soudu zemskému; též o pobrání sítí na ryby nečiní se zmínky. (Podobně místo kažení bezprávných krčem skrze popravce nastoupil r. 1497 půhon, A. Č. V., 470; sněmy přestaly též ukládati dědičným popravcům, aby bránili ládování po vsech; a j.). Ve Zř. Z. vůbec slovo popravce vyskytuje se jen dvakráte: ve čl. 551, kde značí ještě dědičné popravce z rodů panských, a ve čl. 544, kde lze popravcem rozuměti vůbec majitele popravy, popravu; mimo to ve čl. 541 uvádí se „opravce“, v latinském překladě juridicus capitalis (o tom později). Ostatně stanoví čl. 530: „ktož popravy mají, že se při nich tak zachovati mají, jakž se jest země svolila“ (srov. a contr. článek Prešpurský ve předešlé notě); všecky popravy výsadné jeví se dle toho podrobeny zákonodárství zemskému.

[11]) A. Č. VI., 229. V červenci 1501 král, slibuje přijeti do země srovnat sporů stavovských, napomínal stavy k vojenské pohotovosti, aby mohli býti vzhůru, kdyžby cizozemci vtrhli do země, nebo kdyby kdo v zemi chtěl začíti který neřád anebo se právu protiviti (VI., 233).

král Václav městuom rozkazuje, jakožto komoře své, aby opravcuom v tom byli pomocni." [12])

Král také dne 22. března 1502 vydal rozsudek o sporech stavovských, jenž byl tak nepřízniv městům, že tato odešla ze sněmu; a ačkoli král, vida tento odpor, rozsudek svůj ještě zastavil, nicméně vzešla z toho již úplná roztržka mezi stavy. Ústav krajských hejtmanů nebyl tím sice zastaven; ale města, sjednotivše se dne 2. května t. r., neuznala jich, poněvadž byli ustanoveni bez jich přítomnosti a vůle, na ujmu jich třetího hlasu. Nemínila jim sice bràniti, kdyby do měst svolávali sjezdy krajské, ale naopak města sama neměla se těchto účastniti, aniž hejtmanů poslouchati a jim titulu hejtmanského dávati, dokud by ústav hejtmanů nebyl upraven jinak, se svolením stavu městského. [13])

Odpor měst — i krom otázky třetího hlasu — byl zajisté důvodný, ježto tehdáž uznání hejtmanů bylo by mělo důležité důsledky. Nemělit býti pouze hejtmany proti vzmáhajícímu se lotrovstvu, ale také vůbec mocnými vykonavateli Zřízení zemského a zemského práva; jednalot se tu též o branné dopomáhání nálezů šlechtických proti městům. Mimo to, byť i města nečinila nároku na podíl v kraj. hejtmanství, přece co do policie a popravy chtěla se pokládati za plnoprávné popravce v kraji, kdežto šlechta právě hleděla jim tuto moc obmeziti, a sobě zachovati vrchpraví. [14])

---

[12]) V. rozsudek Vladislavův z r. 1502 v A. Č. VI., 251. Mluví se tu o opravcích, na rozdíl od dědičných popravců panských; na str. 243 dokládá se šlechta „majestátuov, kteří jsú o popravách".

[13]) O zřízení hejtmanů r. 1502 není zvláštního zápisu sněmovního; hejtmané jmenují se však v zápisu o dopomáhání práva z 24. února t. r., jenž byl připsán ke Zř. Z. jakožto čl. 555 (A. Č. V., 263), mimo to dne 22. března t. r. v příč. berní sněmem svolených (A. Č. VI., 266, 268), a v zápisu měst z 2. května t. r. (VI., 270). Jakou moc měli míti tito hejtmané, o tom není zpráv, a dá se pouze souditi jednak dle sněmu Prešpurského, jednak dle pozdější působnosti, jak se bezpečně jeví počnouc od instrukce z r. 1508 až do smlouvy sv. Václavské 1517; ovšem že vyměření působnosti řídilo se tu dle stavu sporů stavovských. — Ve starší době býval jediný hejtman krajský; dva hejtmané měli býti v l. 1472—9 za příčinou dvou stran zemských, potom počet ten již podržen za příčinou dvou stavů, panského a rytířského. Jako r. 1499 sněm Prešpurský novým popravcům přiznával také jisté příjmy (pokuty), tak i 1502 hejtmané měli míti podíl z pokut za nesložení berně z úrokův a za vývoz koní ze země (A. Č. VI., 268).

[14]) Města pravila se totiž býti „opravci" (na rozdíl od pouhého práva útrpného) podobně jako páni ve příčině majestátů Václavových (A. Č. VI., 240, 259; 251). Slovo popravce již asi nevystačovalo k označení té vrchní moci, jakou měli míti Prešpurští dva popravci, resp. hejtmané krajští. Podobně již r. 1472 byli dosazeni krajští „opravci", a když r. 1473 zastoupili je krajští hejtmané, bývali tito někdy zváni opravci (ježto působili mezi dvěma stranama, ve příměří; tak r. 1476 A. Č. VI., 130, srov. r. 1477 IV., 88). I r. 1487 mluvilo se o krajských opravcích, a ještě r. 1576 zváni tak hejtmané. Jména popravce a opravce se někdy také zaměňovala; r. 1402 mluví se o nejvyšším opravci „nade všemi vdolepsanými popravci", ačkoli tu náleželo užiti slova opravce; naopak ve čl. 541 Zř. Z. vyskytuje se opravce, a latinský překlad klade: juridicus capi-

Výpověď králova stranila šlechtě i v otázce městských poprav. Kdykoliv osoby stavu panského a rytířského svedli ve městech nějakou půtku mezi sebou, neměla je města při skutku do vazby bráti a trestati, nýbrž toliko slibem zavázati před soud zemský nebo komorní; mimo to když polapený zločinec na městské popravě vyznal něco zlého, což bylo proti cti člověka urozeného, města byla povinna na požádání a proti náhradě nákladu vydati jej „vyšší popravě“ na hrad Pražský (podobně však měla také šlechta činiti). Ještě horší bylo to, že šlechta usilovala obmeziti policejní a hrdelní moc měst ve příčině svých poddaných; jmenovitě jakmile města u sebe lapila zloděje, hned pán jeho žádal, aby mu byl vydán jakožto jeho služebník, i vyhrožoval proto půhonem. Šlechta sice opětovala ještě svou stížnosť z r. 1484, že prý města nechovala „těch lidí, kteříž by zločince vyzdvihali“, ale větším právem žalovala tato, že šlechta sama jim překážela vysílati na zločince, ano někdy i odboj proti tomu činila. Vplétala se do toho ještě otázka nových krčem; když prý město popravu mající sáhlo na škůdce lidské a morděře v bezprávných krčmách přechovávané, nebo na krčmáře, jakožto jich fedrovníka, hned pán jeho vyhrožoval půhonem z moci a pychu na svém statku; — města však pokládala se k tomu oprávněna, poněvadž prý byla „opravci“. Výpověď králova sic uznala, že města měla od králů zvláštní popravy, a že tudíž byla povinna silnic v okolí svém hájiti, a zločince i převaleče z krčem vyzdvihovati; ale naproti tomu stanovila, že když vyzdvihla člověka osedlého, byla povinna vydati jej vrchnosti, pánu nebo rytíři, kdyžby oň žádal, chtěje naň práva dopomoci; pakli by potom právo naň pustiti nechtěl anebo jej nechal právu ujíti, že náleželo o ty škody hleděti k samé vrchnosti. Všecko toto i jiné obmezení měst měli hejtmané krajští mocí svou právě ještě dotvrzovati, neboť dle úmyslu šlechty měli míti jistý vrchní dohled a rozhodování ve sporech, jež by při popravách nebo jinak vznikaly.[15])

---

talis, t. popravce. — R. 1502 zvoleno k označení nových správců kraje místo Prešpurského „popravce“ slovo hejtman; však ani slovo opravce věci nevyhovovalo, vztahujíc se vlastně na příměří dvou stran, nikoli na pravidelný řád zemský. Jméno hejtman dobře se hodilo šlechtě, ježto nebylo přístupno měšťanům (i po smlouvě sv. Václavské, když města byla zastoupena v zemské vládě, psali se zástupci její řediteli království Českého, a šlechtici psali se hejtmany kr. Č.). Mimo to král. města krajské hejtmany druhdy byla uznávala, a podobně nezdálo se novotou přiznati rytířstvu jako jindy hejtmanství (kmeti z vladyk arci nenabyli již popravectví kmetů panských). Ostatně branná stránka vynikala dosti silně při novém ústavu, jakož byla tehda hotovosť často nařizována k potřebám domácím nebo následkem nebezpečí od Turků; byl tedy nový název dosti na místě.

[15]) Tak aspoň lze souditi z pozdější působnosti kraj. hejtmanů. Také nesluší při tom zapomenouti sporův o to, že města stavovala poddané pro dluhy, a že zběhlé lidi šlechtě upouštěla, tedy nevydávala. Vůbec srov. o půtce šlechty v městech r. 1484 A. Č. V., 393, r. 1502 VI., 246, 247, 262; o vyšší popravě hradu Pražského VI., 241, 244,

Nová správa krajská, nejsouc městy uznána, nemohla míti plný úspěch. Odboje proti právu bujely, a nebylo veřejné bezpečnosti, jelikož se bylo rozmohlo v zemi loupežnictvo po způsobu německém, t. rejtharstvo. Byť i nebylo otevřeného boje mezi stavy, města setrvala několik let v jistém passivním odporu, a obě strany šly každá svou cestou, pokud měly k tomu dosti moci. Města jednoduše nedopomáhala práva zemského, pokud se jich stížnostem nevyhovělo; však na sněmě sv. Václavském r. 1504 opět si stěžovala mimo jiné na obmezování svých poprav, a r. 1505 byla vůbec nově pobouřena vkladem králova rozsudku z r. 1502 do desk zemských. V takovéto mimořádné době bylo možno, že páni Šlikové, kteří r. 1502 se své strany také neuznali krajského hejtmana pro Loketsko ustanoveného, po svých výtržnostech trvali v odporu proti zemskému řádu, i když Šebestian Šlik r. 1504 byl odsouzen jako zhoubce zemský, a náleželo na něho dopomoci práva; teprve r. 1505 nejvyšší purkrabí zdvihl hotovosť stavu panského a rytířského k tažení na Šliky. Města však neposkytla mu branné pomoci, ani proti loupežnému Jiříkovi z Gutšteina, jenž r. 1505 konečně králi a celé zemi vypověděl válku, a s pomocí rytířů z Kaufunka provozoval v zemi boj lupičský.[16])

Tu konečně sám král musil všecky tři stavy přidržovati k tomu, aby vespolek zemi upokojili; při tom jim dopouštěl vůli, aby si správu krajskou ve společné shodě sami upravili. Již v listopadu 1505 zemský sněm měl jednati o obecném zřízení krajských hejtmanů proti svévoli rejtharů.[17]) Potom r. 1506 byly za tou příčinou nejedny krajské sjezdy tří stavů; zvláště když na sněmě z 14. září t. r. mír zemský byl zvláště umluven, měly sjezdy zříditi hotovosti i míry (landfridy) krajské, tudíž zvoliti k tomu hejtmany neb „opravce“ ze stavu panského a rytířského, a přidati jim radu ze všech tří stavů. Hejtmané i rada měli přísahati králi a kraji, a každý krajan byl povinen úřady takové z uložení svého kraje na sebe přijmouti. Ale přese všecky tyto snahy nedocházela země pravého klidu a bezpečnosti; naopak r. 1507 šlechta těžce nesouc, že města dala na svých popravách některé lidi urozené usmrtiti, uzavřela proti nim zvláštní jednotu, kdežto zase nejvyšší kancléř Albrecht z Kolovrat se svými společníky vstoupil v tajný zápis se stavem městským.[18])

257—8; — o zdvihání zlodějů r. 1484 V., 393, r. 1502 VI., 245, 247, o krčmách 240, 259, o vydání poddaných 241, 244, o všem tom 261 (k tomu o krčmách r. 1497 V., 470). Dále o stavení lidí v městě r. 1484 V., 393, r. 1502 VI., 246, 247, 262, o lidech zběhlých, sirotcích a ženách do měst provdalých r. 1484 V., 397, r. 1497 V., 481, r. 1502 VI., 241, 246, 258—9, 264.

[16]) O Šlicích a Jiříkovi z Gutšteina, Palacký V., 2 : 56 sl.. 72 sl., 87—95.

[17]) A. Č. VI., 327.

[18]) O r. 1506 a 1507 srov. str. 102.

Teprve na sněmě z 22. března r. 1508 byl zjednán pevnější základ ústavu krajských hejtmanů, když šlechta městům konečně přiznala třetí hlas sněmovní, kdežto města naopak slíbila obhajovati práva zemského, ač tak, že i šlechta měla totéž činiti ku právu městskému. Tu konečně i stav městský výslovně uznal úřad hejtmanů krajských z pánův a rytířstva. Následkem toho král (ne sám, ale) s radou a vůlí všech tří stavů v červnu t. r. zase jal se jmenovati hejtmany krajské, aby dle zemského zřízení přetrhovali všecky zločiny proti řádu, právu a pokoji (jmenovitě odpovědi a loupeže), tak aby se „k potupě jazyka českého" více nedály; hejtmané dostali k tomu zároveň naučení ze předešlých snešení sněmovních.[19]) Potom sněm sv. Jakubský r. 1508 zřízení to ještě dotvrdil, jakož také zrušil všecky stranné zápisy, a vskutku provedl zemský mír. I podřídil také hejtmany soudcům zemským s nejvyšším purkrabím v čele, neboť oni tehda dle smlouvy sněmovní stali se správci království Českého.

Obecné předpisy, jež tudíž o hejtmanech krajských byly králem dány s vůlí všech stavů, měly platiti i pro příští jich nástupce v úřadě; celkem shodovaly se s nálezy Prešpurskými z r. 1499 o dvou popravcích krajských. Náleželo samému králi hejtmany jmenovati, a sice po jednom pánu a jednom rytíři, usedlých v témže kraji; zároveň výslovně stanovena povinnosť krajských obyvatelů přijmouti na sebe hejtmanství, když by je král k němu povolal, — mohli však ze svého úřadu dáti napřed půlletní výpověď. Úkolem jejich bylo vůbec říditi potřeby svého kraje podlé Zemského zřízení; o povinnostech jejich ve příčině policejního řádu dostalo se jim zvláštní obšírné instrukce. Tato byla sestavena a upravena ze snesení předešlých sněmů, od r. 1492 počínajíc, i ukazuje, kterak působnosť hejtmanů souvisela s úkoly starších dědičných popravců, a kterak se nadále oproti stavům vyvinula moc veřejného úřadu krajského.[20])

---

[19]) Viz jmenování Petra z Rosenberka a Zdeňka Malovce z Pacova hejtmany kraje Pracheňského ze dne 17. června 1508; „s radú a volí všech tří stavuov královstvie našeho Českého, kdež jest to na nás podáno jakožto na krále a pána vašeho, kdež nám to dobře přileží opatřiti, haitmany v kraji vašem P. postavili sme" . . . (A. Č. VI., 376).

[20]) Viz dosazení a instrukci hejtmanů kraje Bechyňského Ladslava ze Šternberka i Oldřicha Malovce z Chýnova, vydané králem Vladislavem z Budína dne 2. srpna 1508, A. Č., VI., 379—384. Toto datum sice nenasvědčuje tomu, že by listina byla vydána až následkem sněmu sv. Jakubského (neboť na tomto začalo se jednati až 27. července, a smlouva sv. Jakubská byla potvrzena královskými majestáty z Budína teprve 10. srpna), nicméně text dovolává se již (napřed) tohoto sněmu, a jiné zprávy tomu nasvědčují, že na sněmě sv. Jakubském stala se usnesení všech 3 stavův o zřízení hejtmanů krajských (tak zvláště list správců zemských z 11. září 1508; A. Č. VI., 394). Staří letopisové (str. 288) mluvíce o sněmě sv. Jakubském dodávají: „a na to sou volili hejtmany v každém kraji, aby takovým (lidem výtržným) zniku nedali"; vskutku však byli hejtmané jmenováni králem. Jména relátorů na konci instrukce hejtmanů Bechyňských neshodují se

Aby tento nový zemský řád byl bezpečně proveden, netoliko stav panský a rytířský (i osoby neusedlé), ale i stav městský v každém kraji byli povinni, přiznávacími listy pod pečetí slíbiti krajským hejtmanům poslušnosť v obhajování práva a řádu, tak jak předpisovalo zřízení a svolení zemské, králem potvrzené a hejtmanům vydané. I králův náměstek, nejvyšší purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitála přiznal se ku poslušnosti hejtmanů kraje Pracheňského, jelikož tam ležely jeho statky. Ani Pražané, kteří k žádnému kraji nenáleželi, nebyli z nového řádu vyňati, ovšem ale měli se přiznati listem přímo nejvyššímu purkrabí Pražskému, všem hejtmanům nadřízenému. Ku každému, kdož by se nechtěl přiznati ku poslušenství, měl se nejvyšší purkrabí zachovati jako k odbojníkovi práva.[21])

Ve skutečnosti byli stavové přece dosti neochotni a liknavi k tomu, co bylo obecně usneseno. Jako města nechtěla správce zemské přijati výslovně, aby se jimi snad nemusila ve všem spravovati, tak i přiznávání krajských stavů hejtmanům prodlívalo delší dobu; správcové zemští i sami hejtmané krajští opětně je k tomu napomínali.[22]) Opravdu nebyl v zemi plný pokoj; jmenovitě odpověďník Pražanů Jiří Kopidlanský provozoval své zhouby, a byl šlechtou přechováván, i když proti němu byla vydána nařízení do všech krajův, a dle potřeby náleželo tam i zřizovati hotovosť. Také přikazovali správcové zemští hejtmanům, opětně pečovati, aby nálezy o řádu a pokoji byly po krajích vyhlašovány; jmenovitě mělo se i sedlákům předčítati o tom, že jsou povinni honiti zločince a škůdce zemské, i jaká pokuta je stihne, kdyby toho nečinili.[23])

Za nedlouho vůbec zdálo se, že správa krajská bude zase stržena do sporů stavovských, když král Vladislav, přijda do země, novým rozsudkem z 20. břez. 1509 potvrdil celkem svůj prvý krutý rozsudek proti městům z 1502, krom otázky třetího hlasu sněmovního, vyřízené

---

vesměs se jmény relátorů sněmu z března 1508 (A. Č. VI., 363), tedy také nasvědčují sněmu sv. Jakubskému. Ostatně instrukce čili „zpráva" těchto hejtmanů mnoho se asi nelišila od oné, kterou již v červnu dostali hejtmané Pracheňští (tito zůstali hejtmany i po smlouvě sv. Jakubské).

[21]) Sněm sv. Jakubský 1508 vydal zvláštní notuli ku přiznání, jež byla zapsána do desk zemských; podlé ní slíbil také nejv. purkrabí (A. Č. VI., 385, VII., 5).

[22]) Petr ze Šternberka, hejtman kraje Kouřimského dne 14. července 1508 (před smlouvou sv. Jakubskou) stěžoval si Kouřimským, že se svým spoluhejtmanem Hynkem Vrábským dostali teprve čtrnáctý přiznavací list ze svého kraje: „Ale s těmi listy přiznavacími veliký se zmatek děje, že jich nedávají; by ti dáváni byli, shledali byšte buohdá, že by lépe v tomto kraji bylo, lečby lidé svého slibu držeti nechtěli"; později svolal proto krajský sjezd. Správcové zemští v srpnu a září t. r. napomínali stavy kraje Pracheňského ku přiznání poslušnosti k hejtmanům (A. Č. VI., 385, 393).

[23]) Sr. nařízení soudců zemských ze září, a patenty královy z 1. října 1508 u Palackého V., 2 : 142; dále list správců zemských ze 14. října 1508 hejtmanům kraje Chrudimského, Vilémovi z Pernšteina a Janovi Janovskému ze Sútic (sbír. mus.).

již smlouvou sv. Jakubskou. Rozsudek mimo jiné odnímal městům popravní moc nad osobami stavu panského a rytířského, tak že je měla vydávati právu zemskému; tudíž odpovědníci měst směli býti mučeni a trestáni toliko šlechtou samou. V takovém stavu věcí města znova odepřela stávati k panskému právu, jelikož prý právo a soudy neměly jíti, dokud vůbec nebyl zaveden právní stav. [24]) Přes to vše spory stavovské nemohly tentokráte větší měrou rozrušovati správu krajskou, protože král pilně pečoval o zachování zemského řádu a pokoje. Jmenovitě na sněmě o letnicích r. 1509 dal jednati o zápovědi spolčování, o provádění nálezů zemského soudu, o odpovědnících a škůdcích zemských; tudíž také dne 16. června 1509 obnovil hejtmany krajské, po jednom pánu i rytíři, a napomínal všecky tři stavy krajské k jich poslušenství. Hejtmanům byly pod královou pečetí vydány opět předpisy zemského zřízení a tehdejšího sněmu, aby je v kraji rozhlásili a jimi se řídili; i města měla je v trhové dny vyhlásiti a na žádosť opisy z nich vydávati. Dále král dne 25. června t. r. vydal všem krajským hejtmanům zvláštní nařízení proti rytířům Kaufunkům jakožto zemským odpovědníkům, i kázal v určitý den (6. července) konati po krajích policejní přehlídky proti povalečům. Konečně v červenci t. r. všichni tři stavové měli také dopomoci práva proti odbojníku Krištofovi z Gutšteina; potom však kraje hotovosť zaměnili berní, když sešlo s výpravy pod vedením krajských hejtmanů nařízené. [25])

I při odjezdě králově ze země v únoru 1510 zavázali se stavové, že nikdo „z žádného řádu“ nebude na druhého sahati mocí, a zemská vláda, kterou král ustanovil ve smyslu smlouvy sv. Jakubské (i města k obhajování práva vázající), zdála se vskutku dostatečně pečovati o pokoj zemský; nejv. purkrabí Lev z Rožmitála přemáhal s pomocí krajů rozličná „lotrovstva“ v zemi. Neméně sněm sv. Havelský r. 1510 ještě dotvrdil působnosť krajských hejtmanův a nejvyššího purkrabí, utuživ policejní řád důležitými nálezy o bezprostředním trestání všeliké

---

[24]) Palacký V., 2 : 150. V příčině popravy šlechta dovolávala se nálezu panského, r. 1366 Karlem IV. potvrzeného, jejž byla položila také do Zřízení zemského (čl. 433), a jenž zněl, že z vraždy slušelo viniti „zemanína v zemském, mana na manském, měštěnína na městském právě“. Nicméně měšťané byli v hrdelních věcech přece také potahováni k soudu zemskému nebo k popravě hradu Pražského. Tak právě také r. 1509 za příčinou zbouření proti Uhrům na Malé straně byli měšťané proti vůli měst katováni na hradě Pražském; při mučení vyslýchali je z rozličných vin, „a na to se vyptával Zelenohorský, ze Zdeňkova rodu Konopištského, Košátecký kulhavý ten katy učil, jsa pán“ (t. popravní); Staré Letop. str. 310—1.

[25]) Palacký V., 2 : 159—160; listy z 16. června 1509 z arch. Třeboň. a Kutnohor., a list Petra ze Šternberka Kouřimským z 26. června 1509 ve sbír. mus. O Gutšteinovi viz str. 103. — V Pracheňsku a v Kouřimsku jmenují se r. 1509 titéž hejtmané, jako r. 1508; v Čáslavsku byli Boček z Kunštátu na Polné a Burian Trčka z Lípy na Lipnici, v Hradecku pak Hašek Zvířetický z Wartenberka a Matiáš Libák z Radovesnic.

moci proti právu, zvláště nepřátelských odpovědí, i novými nálezy o užívání ručnic.[26]) Přes to všecko vnitřní stav země nebyl právě klidný; povstávaly také spory náboženské, a moc správců zemských jakožto věřitelů královských počala ohrožovati práva měst, jež vyřízení svých stížností dovolati se nemohla. Na jaře r. 1512 došlo k úplné roztržce mezi stavy. Města proti snesením sněmu z 5. května t. r. viděla se nucena prohlásiti, že nebyla povinna pomáhati v nálezech policejních a soudních (zejm. o pychu), ku kterým sama svým třetím hlasem nesvolila, — tudíž neuznala nad sebou příslušnosť zemského soudu kromě těch půhonů, jimž se byla vždycky podvolovala, t. ze svobodných statků zemských a z čeledi zběhlé nebo zběhlých lidí (podlé sněmů z 1454 a 1487[27]). S druhé strany správcové zemští i hejtmané krajští začali svým stavům docela straniti proti stavu městskému; ten však sjednotiv se nedal jim provésti jich záměry. Zatím král r. 1513 naklonil se k městům, a v červenci t. r. zapovídal krajské sjezdy pánův a rytířstva, aby nebyly městům na ujmu.[28])

Když šlechta po krajích krále neposlechla, obrátil se tento působením knížete Bartoloměje Minsterberského konečně docela na stranu měst, a hleděl vládu zemskou vyprostiti z rukou správců věřitelů. Jakmile komisaři královští na sněmě svolaném k 30. lednu 1514 oznámili tento králův úmysl, hned někteří z pánův a rytířstva i všechen stav městský brali odpuštění ze sv. Jakubské smlouvy o správě zemské; tím bylo by skončilo i tehdejší strannické postavení hejtmanů krajských. Vyšší stavové byli na konec hotovi přivoliti k vymazání zřízení sv. Jakubského z desk zemských, jestliže města spolu s nimi budou poslouchati krajských hejtmanův, a jestliže některé články budou zachovány neb aspoň odloženy do rozeznání králem. Naproti tomu stav městský mínil krajské hejtmany podniknouti, jestliže jináče podlé královy instrukce všecka správa sv. Jakubská bude zrušena. Když páni a rytířstvo trvali na některých jejích článcích, sněm rozešel se bez úspěchu.[29])

---

[26]) Palacký V., 2 : 181—2 o dobytí Heršteina, Ronšperku a Janovic; o nálezech r. 1510 později. — Vrchní péče o král. důchody byla svěřena Petrovi z Rožmberka; správci zemskými byli vůbec nejv. úředníci a soudcové zemští i radové královští, s nejv. purkrabím v čele.

[27]) O tom viz Palackého V., 2 : 215—6.

[28]) Viz str. 103—4. Dne 18. pros. 1512 byla v Kladsku uzavřena smlouva Čech, Moravy a Slezska o vzájemnou pomoc proti odbojníkům, odpovědníkům a j. zhoubcům (při tom Čechové si vymínili, že záští mezi městy a šlechtou o nestání k právům smlouvy nerušilo); na základě toho r. 1513 hejtmané kraje Hradeckého nařídili hotovosť proti čeledi knížete Bartoloměje Minsterberského, jenž měl potyčky s Vratislavany, — zajisté přispělo k tomu, že se byl spolčil s městy; Palacký V., 2 : 211, 234.

[29]) Dva tištěné listy o jednání sněmu z 30. ledna 1514 ve sbír. mus.; Palacký V., 2 : 255—6.

Jaké to úmysly šlechta měla, když od měst žádala právě uznání krajských hejtmanův, dobře ukazují požadavky, zvláštním sněmem jejím v červenci 1514 na krále vznesené. Chtěla totiž utužiti podřízenosť stavu městského hejtmanům i nejvyššímu purkrabí, a vůbec povznésti váhu své krajské organisace. Stavové panský a rytířský mimo jiné žádali, aby po krajích byli hejtmané „vedlé zřízení zemského“, a obyvatelé všech tří stavů kraje aby jich podlé něho poslouchali, jmenovitě v obhajování práva a v honění zločincův. Hejtmané krajští měli míti moc vůbec každého obesílati, aby se před nimi ospravedlnil, jestliže se při honění zločinců nezachoval podlé zemského zřízení; vedlé toho mělo každému jako posud býti volno, proti tomu, kdo nehonil, nastoupiti cestu práva při soudě zemském. Podobně dovolávala se šlechta zápisu králova z r. 1502, dle něhož král k obhajování neb dopomáhání práva ze své moci zavázal v první řadě svou „komoru“, počítaje v to i kláštery a města; i měl prý král obesílání a vedení také této své moci poroučeti nejvyššímu purkrabí Pražskému. Úřadu krajských hejtmanů měla se vůbec zjednati větší vážnosť: soud zemský nebo komorní (který by z nich byl dříve držán) měl hejtmana vždycky hned „opatřiti“ proti každému, kdo by se něčeho dopustil proti jeho úřadu; takového náleželo obeslati, z čeho jej hejtman chtěl viniti, i měl se podrobiti rozsudku, který by byl vynesen. Naopak chtěla šlechta povinnosť krajských obyvatelů k úřadu hejtmanskému zostřiti předpisem, že kdo by se zdráhal vzíti jej na sebe, nebyv prve nikda hejtmanem, měl býti odpověden za škody, jež by mezitím v kraji vznikly.[30]) Proti těmto požadavkům šlechty, města zvláště sněmujíce prohlašovala, že hejtmany krajské chtěla uznávati, ale jen potud, pokud je sám král k tomu napomínal; však prý nemělo jimi nic scházeti ve stíhání výtržných lidí, zlodějů, rejtharů i cizozemců po krajích.[31])

Arci obě strany, každá zvláště, nepomíjely se organisovati; nejv. purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitála svolal proto v srpnu 1514 zase krajské sjezdy šlechty.[32]) Tehdáž spor stavů jednáním v Budíně nedošel ještě

[30]) Zápis sněmovního snešení stavu panského a rytířského v Praze z 22. července a sl. 1514 v rkp. Roudn. D. C. 54; srov. i str. 104. Ve článcích bylo také připomínáno, aby všichni 3 stavové netrpěli lotrů, rejtarův a jiných zhoubců zemských, aby byl zachováván Kladský landfrid mezi Čechy, Moravou a Slezskem; v příčině škod a křivd od cizozemcův nebo soukromých válek do ciziny náleželo se dřív obraceti k nejvyššímu purkrabí a soudcům zemským. V příčině nepřátelských odpovědí v zemi (i z jiných zemí), jež sněm sv. Havelský z r. 1510 neodkladně byl kázal trestati, žádala šlechta, aby nejv. purkrabí, oznámiv takovou odpověď hejtmanům krajským, povolal prve slušný počet královských radů ke společné poradě, jak by měla býti zastavena nebo branně potlačena, nebo třeba-li proto žádati na králi obecný sněm.

[31]) Poslání Pražanů Kouřimským ze 14. srpna 1514 o předešlém sněmu (sbír. mus.).

[32]) Z této doby r. 1514 jsou známa jména hejtmanů skoro ze všech krajů, A. Č. VII., 54, 63—4, 69—72, 79. Vytknouti sluší, že v kraji Hradeckém jmenují se mimo-

svého rozřešení; král nemohl se rozhodnouti o příslušnosti soudní a o moci nejvyššího purkrabí nad hradem pražským a nad městy. Než, ačkoli začátkem dubna 1515 zemřel kníže Bartoloměj, hlavní opora měst, přece potom Karel kníže Minsterberský na sněmě svatodušním t. r. dokázal toho, že správa královských důchodův a dluhů byla konečně svěřena zvláštním ředitelům a radám, ode všech tří stavův i krále zřízeným; zároveň připraven smír stavů v otázce soudní příslušnosti, ježto šlechta měla soudy městské nad sebou uznávati ve věcech „šosovních". Byť i spory stavovské nebyly ještě docela urovnány, přece zase zdálo se, že úřad kraj. hejtmanů nebude více na sporu. Avšak nedlouho potom zemřel král Vladislav (13. března 1516), a nově vzkypělé spory stavovské znova dotýkaly se krajské správy. Kdežto šlechta nechtěla zachovávati smlouvu svatodušní z r. 1515, města umínila si, nevydávati zběhlých poddaných dle závazku svého z r. 1487; a kdežto se šlechta v červenci 1516 na sjezdě v Benešově usnesla konati své krajské sjezdy a zřizovati hotovosť, také města zavázala se, koncem t. m. na sjezdě v Praze, že si budou vzájemně pomáhati. Stav městský chtěl jmenovitě svých odpovědníků sám dobývati, a kdyžby jich kde vydati nechtěli, sáhati brannou mocí také na jich podporovatele, i obrátiti se proti každému kraji, jenž by těmto pomáhal. Tím spůsobem města vyvlekla se z podřízenosti ku krajským hejtmanům, k jichž úřadu přece náleželo říditi pokoj v kraji.[33])

Záhy za nezletilosti krále Ludvíka pokročila šlechta ještě dále; na sněmě v prosinci 1516 začatém umínila si ustrojiti správu zemskou i krajskou docela ve svém směru. Zápisem ze 14. ledna 1517 ustanovila sama beze měst „hejtmany krále v království Českém", dva pány a dva rytíře (na místě ředitelů ze všech stavů od r. 1515), aby pečovali o veškeré potřeby zemské, pokud nenáležely k působnosti soudův a úřadů zemských. Vedlé správy komorní a berničné měli přetrhovati „všecky věci neřádné a mimo řád a právo vejtržné", zvláště odpovědi. Také měli míti moc, jménem královým usazovati a měniti hejtmany krajské (obyvatelé krajští byli povinni úřad takový na sebe přijmouti), a hejtmané ti měli jich poslouchati a s potřebami krajskými k nim se obraceti; naopak bylo lze na hejtmany krajské u nich si stěžovati.

Tento hejtmanský řád, jehož některá ustanovení za Ferdinanda I. doslovně byla pojata do Zřízení zemského, měl tehda podříditi města jak v kraji tak v zemi ústavě šlechtické. Dle něho všichni tři stavové,

---

řádně hejtmané tři, jeden pán a dva rytíři, — počítán tu k nim také purkrabí kraje Hradeckého, rytíř Bohumil Černín z Černína (ib. 63). Kraje Rakovnický a Podbrdský měly tehda hejtmany společné, a také společný sjezd v Žebráce (ib. 79, 80, 64, 66, 91).

[33]) Cedule z konce července 1516 ve sbír. mus., Palacký V., 2 : 316.

i města, měli „podlé Zřízení zemského“ býti poslušni hejtmanů krajských i hejtmanů zemských, tudíž býti jim radni a pomocni; každý kraj měl také společně chovati nějaký počet koní k potřebám krajským a ku pomoci hejtmanů zemských. Moci té mělo se proti odpovědníkům měst toliko tenkráte užívati, jestliže které město podniklo zemské právo i nový řád hejtmanský; mělať města netoliko uznávati soudy zemské, nýbrž vedlé toho královi hejtmané mohli je z „neřádů“ také před sebe obesílati. Byl pak každý povinen, k soudu jejich se dostaviti a na rozkázání přivésti i své služebníky nebo poddané. Pakliže někdo nechtěl na jich obsílku před nimi státi, mohli poukázati hejtmany krajské, aby dle potřeby svolali svůj kraj, a k ruce krále a země dobývali statku takového neposlušného, a po případě aby dodali jej ku právu; kdyby tomu nestačili, měl nejvyšší purkrabí, podlé zemského zřízení a svého úřadu, k žádosti naň vznesené povolati brannou moc celé země.[34])

Naproti tomu i města musila utvrzovati svou jednotu. Pražané podlé zápisu z r. 1516 sáhli na zjevného odpovědníka měst, Jindřicha Bohnického a na jeho pomocníky; také záštím, jež vzniklo mezi Hynkem Bočkem z Kunštátu a podkomořím Burianem Trčkou na Lipnici, rozbroje stran zostřily se. Tu konečně po největším napjetí sporu došlo k jeho vyrovnání způsobem na kolik věků platným, a tudíž mohl zase přestati stranný ráz správy krajské. Na základě snešení svatodušních z r. 1515 uzavřena r. 1517 smlouva sv. Václavská jakožto měřítko obapolných mezí právních mezi šlechtou a stavem městským. Vedlé sporu o živnosti rozřešena i otázka příslušnosti zemských soudů nad měšťany a městských soudů nad šlechtou, tak že obojí právo, zemské i městské, mělo míti svůj průchod; také poprava měst byla jistou měrou uznána. Všichni tři stavové měli dle obecných zápisů v deskách „státi k obhajování a dopomahání práva“, a nepřátelé jednotlivce nebo jednotlivého stavu měli býti považováni za nepřátely všech tří stavů nerozdílně (čl. 31, 27). Tu zase města mohla uznávati úřady hejtmanů krajských podlé policejního řádu zemského. Jinak bylo s novými hejtmany zemskými, ježto bylo nutno přiznati městskému stavu zastoupení ve správě komorní a berničné; již sněm sv. Václavský zvolil 3 nejvyšší berníky, potom sněm o sv. Kateřině t. r. na místo nich zvolil 6 hejtmanů nebo ředitelů celého království, z každého stavu stejným počtem.[35])

[34]) Zápis sněmu z 14. ledna 1517 v rkp. Roudn. D. C. 54; Palacký V., 2 : 320.

[35]) Smlouva sv. Václavská, tak jak byla přidávána ke Zřízením zemským, zmiňuje se o hejtmanech krajských toliko při „lání“ o dluhy; řemeslník neb obchodník z královských měst měl se na hejtmany obrátiti, když pán, rytíř nebo jich poddaní prodlévali splatiti mu své dluhy, načež po marném uplynutí dvou neděl mohl jim věci obstaviti až do 5 kop gr. č.; jestliže dluh popírali, musil jej dříve dokázati před hejtmany nebo hejtmanem kraje (čl. 9). — Ve věcech hrdelních potvrzena zásada, že každý stav měl býti viněn a trestán na svém právě, ledaby byl kdo postižen při zločinu, kdy

Urovnáním sporů stavovských mohl nastati plný rozvoj zřízení krajského. Obce krajské pojily zase všecky tři stavy ke společné péči o potřeby kraje, i zájmy celé země; a byť toliko páni a rytíři zastávali úřad hejtmanský, přece všichni stavové, ve vrchní správě zemské stejně zastoupení, aspoň spolupůsobili i při ustanovování krajských hejtmanů. Bylť stav městský zastoupen mezi 6 řediteli zemskými z r. 1517 (ředitelé stavu panského a rytířského přikládali si titul zemských hejtmanů), i mezi 3 nejv. berníky z r. 1518, i zase mezi 3 řediteli zemskými od počátku r. 1520. Podobně sněm o sv. Kateřině r. 1517, přispůsobiv předpis řádu hejtmanského ze začátku t. r., dal ředitelům zemským všech stavů moc, společně dosaditi hejtmany krajské, kdekoli by tehda právě nebyli.[36]) Potom stavové užili královy nezletilosti i k tomu, že ustanovení kraj. hejtmanů přenechávali samé obci krajské: sněm o Lucii r. 1518 ponechal sjezdům krajským všech tří stavů, na den 3. ledna položeným, aby si až do budoucího sněmu zvolily hejtmany, kdekoli by nebyli; dle sněmu středopostního (31. března) r. 1519 pak měly sjezdy krajské všecky dosavadní hejtmany propustiti a nové zvoliti. Zápis kraje Čáslavského z 28. dubna 1519 plnou měrou ukazuje, kterak krajská samospráva byla tehda volně vyvinuta, a kterak všichni stavové se jí účastnili.[37])

Ve skutečnosti potkal se i tento rozkvět krajské samosprávy ještě s překážkami, když r. 1520 vznikly mezi stavy různice za příčinou výtržností a násilí páchaných rozličnými lidmi urozenými, jež zemanstvo podporovalo na škodu měst. Ve východních krajích města neměla sice příčiny ke stížnostem, ale jinak bylo na západě; tuto moc zemských i krajských hejtmanů nejevila se dostatečnou, a města se konečně spolčila proti svým odpovědníkům, podnikla výpravu do Plzeňska a Prachеňska, a jmenovitě loupežnému rytíři Petru Sudovi z Řenec dobyla Janovic, i popravila 7 zemanů tam zajatých.[38]). Tu Suda žaloval, že

---

následovalo rychlé jeho potrestání beze zvláštního řízení soudního; také zjevní a vyhlášení zhoubci zemští a osoby podezřelé měly býti brány do vazby. Jestliže však některý zločinec učinil ve městech vyznání na osobu stavu panského nebo rytířského, měl dle žádosti její býti vydán na hrad Pražský na náklad králův tak, že vydávající mohl býti zastoupen při mučení a popravě (čl. 6).

[36]) Sněm sv. Kateřinský r. 1517 (v rkp. bibl. Víd.): „Ubi praefecti in districtibus non essent, eos constituere debent; et ipsi debent hoc, quemcunque designaverint, suscipere juxta consensum concilii" (t. podlé obecného svolení); sluší moc tu rozuměti na ředitele zemské, o nichž je řeč před tím. I v tom byl vliv předešlého řádu hejtmanského, že ředitelům náleželo (vedlé správy komorní) také brániti, aby se v zemi nic nedálo proti řádu a právu, zvláště ne válečné odpovědi; i byli také nadřízeni hejtmanům krajským.

[37]) Viz str. 106 sl.; výjimkou byli tehda v Čáslavsku oba hejtmané stavu rytířského.

[38]) Palacký V., 2 : 378 sl.; hejtmané kraje Plzeňského, Wolf Dobrohost z Ronšperka a Vilém Kfeléř ze Zakšova nadarmo se pokoušeli zjednati pokoj (r. 1514 a 1517

se mu v pokojné zemi stala „moc proti právu" od měst, i žádal, aby se mu na nich dopomohlo práva; šlechta pak začala se ujímati jeho věci. Nejvyšší purkrabí Lev z Rožmitála skutečně v dubnu 1521 nařizoval po všech krajích hotovosť, ačkoli ne výslovně proti městům, jež ještě poháněl před sebe; avšak král Ludvík, nakloniv se k městům, spůsobil odklad všelikého vedení práva až do svého příchodu.

Král přijda r. 1522 konečně do země, zjednal pokoj mezi stavy, a povznesl zase moc královskou. Tu i zřízení krajské musilo se jí podříditi, a hejtmané krajští byli jmenováni králem tak, jak to prve bylo právem královským, a jak to ukazovalo ujednání všech tří stavů o tomto úřadě z r. 1508. Také všichni stavové, každý zvláště, na sněmě v únoru 1523 znova slíbili, že budou práv obhajovati. Potom král Ludvík při odjezdu svém do Uher svěřil úřady zemské novým osobám, a Karel kníže z Minsterberka stal se nejvyšším hejtmanem království Českého. Tento byl tedy hejtmanům krajským nadřizen, a stýkal se s nimi jmenovitě za příčinou všelikých výtržností proti řádu a právu; však také kromě řádného soudu komorního prováděl svůj zvláštní soud hejtmanský, podobný tomu, jaký šlechta začátkem r. 1517 si byla zavedla. Stavové stýskali sobě zvláště r. 1525 na tento soud, nicméně kníže zůstal přece hejtmanem zemským až do smrti krále Ludvíka. Vedlé něho t. r. zase také Lev z Rožmitála nabyl vlivu na vedení zemské a krajské správy, jelikož znova dosáhl nejvyššího purkrabství; vlivu toho užíval arci i k prospěchům osobním; jmenovitě také ve sporu o dědictví domu Rožmberského nařizoval po všech krajích hotovosť k dopomožení práva, a ačkoli král věc tu odkládal, a r. 1526 zatím nastalo nebezpečí od Turků, záleželo mu na boji proti pánům z Rožmberka více, než na tom, aby králi v čas přispěl proti Solimanovi I. [39])

byl hejtmanem Plzeňským Albrecht ze Šternberka na Zelené hoře, A. Č. VII., 64, 70, 174). V kraji Pracheňském byl r. 1520 jedním z hejtmanů mistr Strakonický Jan z Rožmberka, A. Č. I., 79, VIII., 182, 186.

[39]) Z posledního roku (1526) jmenují se v A. Č. VIII. Jan Muchek hejtman kraje Plzeňského (292), i hejtmané kraje Hradeckého: Jindřich Berka z Dubé a Zdeněk Trčka na Opočně (256—7); Jindřich Berka byl hejtmanem Hradeckým již r. 1517 a r. 1520, tohoto roku zároveň jedním z ředitelů království Českého (A. Č. VII., 181, 199). — V červenci r. 1525 hejtmané kraje Plzeňského psali o pohotovosti proti pozdviženým sedlákům (VIII., 250); již r. 1517 proti podobné vzpouře sedláků nejvyšší purkrabí obeslal několik krajů k branné pomoci, A. Č. VII., 188, Palacký V, 2 : 328.

§. 10. Obor správy krajské v l. 1479—1526.

I. Policie a poprava: 1. Honění zločinců. 2. Obhajování práva proti odboji. Dopomáhání práva proti moci; sněm r. 1510. 3. Povinná péče stavův o bezpečnosť a hrdelní spravedlnosť. Zhoubcové a zločinci zjevní; zločinci na hrazených místech. Zatýkání zločincův a povalečů stavu poddaného; vrchní moc hejtmanů krajských. Řády poddanské a čelední. Povaleči; přehlídky policejní. Policie zbrojní. — II. Bernictví: samospráva krajská za Jagellovců; berníci krajští, spolupůsobení krajských hejtmanů. — III. Vojenství: hejtmané polní; hejtmané krajští při hotovosti k obhajování země, řádu a práva, nebo dopomáhání berně; spořádání hotovosti krajské.

Přehlédnuvše ústrojí správy krajské a obecnou jeho úlohu ve státním životě této doby, musíme ještě podrobněji vypsati její činnosť, jak se jevila v policii, bernictví a vojenství stavovském.

I. — Vedlé moci státní (krále i úřadů zemských) bývalo samo obyvatelstvo povinno zjednávati průchod zemskému míru, řádu a právu. Odtud vyplývaly obecná povinnosť jisté rušitele bezpečnosti a pokoje hned po skutku honiti a náhle mstíti nad nimi, i také povinnosť brannou mocí obhajovati neboli dopomáhati práva ve případě odboje nebo moci proti právu. Mimo to stavové i jinak pečovali vůbec o bezpečnosť a hrdelní spravedlnosť. Ve všech těchto směrech připadl krajským hejtmanům jistý dohled, vrchní rozhodování, vedoucí moc výkonná. Byliť z moci královské a s radou zemských stavů dosazeni právě z prostředka svých krajanů, veřejnými povinnostmi vázaných, aby skrze ně a mezi nimi dále působili. Ovšem opírala se tato působnosť krajských hejtmanů po r. 1502 o starší vývoj policejního řádu zemského; ale moc jejich byla nově upravena, a nad popravy a vrchnosti povznešena více nežli prve moc dědičných popravců, jež zatím byla klesla.[1])

---

[1]) Jádrem či základem všech pozdějších policejních předpisů byly nálezy sněmů z r. 1492 a 1494, jež se nám zachovaly toliko v té podobě, jak byly pojaty do Zřízení zemského v §. 538—543 a 544—550 (ovšem snad ve znění upraveném; srov. §. 544 s A. Č. V. 454). Pozdějším rozšířením a upravením těchže nálezů povstaly: rozmnožený zápis policejního řádu zemského z r. 1492 v A. Č. V, 440—446, a instrukce krajských hejtmanů z r. 1508 v A. Č. VI., 380—384; značíme je krátce: Řád a Instrukce. Do těchto rozšířených textů byli všude na příslušná místa vloženi krajští hejtmané, o nichž v textu Zřízení nebylo ještě zmínky; pouhé porovnání textů tedy již ukazuje, jakou působnosť hejtmané převzali. I Řád pochází nutně z doby po r. 1502, kdy byli zřízeni hejtmané; až na některé články shoduje se celkem s Instrukcí, i co do času je mu blízký. Právě o jeho text opírá se Zřízení zemské z 1549 v příčině vyzdvihování povalečů a zlodějů (R. 29), honění (T. 35, 36), bránění povalečů (U. 8), slibů zhoubci vynucených (U. 15); dále podává jiný text o vyznání na člověka urozeného, zvláštní článek o listech fedrovních a zachovacích, i o zjevných zločincích a jich glejtování (z r. 1497, §. 425 a 426 Z. Z., též U. 12). Naproti tomu Instrukce má zvláštní články

1. Zhusta byla připomínána stará povinnosť, aby všichni obyvatelé bez rozdílu stavu, jakmile uslyší pokřik o čerstvém skutku (krádeži, loupeži nebo jiném porušení zemského pokoje), byli vzhůru, a zločince neb zhoubce zemské honili zámek od zámku, město od města, ves od vsi; dohoníce je, měli je dáti ihned na popravu, totiž na náhlý soud. Šlechtici sice hleděli se vymykati této povinnosti, vymlouvajíce se, že by jim v tom bránila jich česť a dobrá pověsť, nicméně r. 1492 a 1494 bylo nalezeno, že takové honění a jímání nemá býti k žádné ujmě cti a dobré pověsti „dobrých lidí", a kdoby se jich proto dotýkal, že to měl opraviti po nálezu zemského soudu.[2]) Ústav krajských hejtmanů měl tuto obecnou povinnosť stavů ještě doplňovati a k větší platnosti přiváděti. Byliť hejtmané zřizováni právě k hájení pokoje a bezpečnosti; pečovali také za touto příčinou o dobré zřízení krajské hotovosti. Mimo to krajské sjezdy zjednávaly k jich rukoum zvláštní lidi pěší a jízdné, aby pronásledovali zemské zhoubce a nepřátely. Také kdykoli byl pokřik pro honění zločinců nebo rejtarů, zůstalo vůbec každému dovoleno jeti nebo jíti s velikou zbraní (kromě ručnic krátkých); dle snešení kraje Čáslavského z r. 1519 poddaní stavů, když orali a byli na polích, měli každý míti s sebou oštíp, sekyrku nebo jinou zbraň, a při pokřiku vsednouce na koně měli hned honiti.[3])

Ovšem také každý, kdo dle své povinnosti nehonil, propadal trestu. Dle sněmu r. 1481 náleželo hleděti k jeho hrdlu a statku; sněm

o zajetí ven ze země (sr. Z. Z. 1549 U. 11), o škodě od cizozemců (U. 10), o tázání zločince (sr. §. 551 Z. Z. 1500; pak V. 9).

[2]) V. sněmy r. 1479, 1481 a 1485 (A. Č. IV, 496, V, 405, 426) i výpověď rady královské r. 1484 (V, 396). Předpisy z r. 1492 a 1494 přešly do §. 540 a 547 Z. Z., také do Řádu a Instrukce (V, 443—4, VI, 382). Honiti náleželo zhoubce a loupežníky zemské (1481), zloděje a loupežníky (1479, 1485), zloděje (praedatores, Z. Z. §. 532), pro zajetí osoby (výpověď 1484), pro mord nebo loupež na silnicích nebo na cestách (1492; Z. Z., Ř., I.). Dle některých zpráv zdálo by se, že ti, kdo honili, sami náhlý soud si osobili; ale spíše dávali je k náhlému soudu tam, kde bylo právo útrpné. Ve výpovědi r. 1484 praví se, že obyvatelé dohoníce rušitele pokoje, bez milosti je měli dáti zvěšeti, — dle sněmu 1485 náleželo je vydati popravci kraje; jestliže ujeli na některý zámek nebo tvrz, měli honícím zase býti vydáni za příčinou popravy, — byla-li tam však poprava, mohl majitel sám dle popravy k nim se zachovati (1479).

[3]) R. 1505 měli král i země zvláště zříditi lidi proti Jiříkovi z Gutšteina a jeho pomocníkům (A. Č. VI., 324); r. 1508 o sv. Jeronymu rozvažováno, aby se proti nepřátelům chovalo 200 koní, král i 3 stavové po 50. Dle sněmu z dubna 1512 měly sjezdy krajské zříditi jízdné i pěší proti odpovědníkům a zhoubcům zemským. Dle hejtmanského řádu ze začátku 1517 měly kraje se svými hejtmany chovati nějaký počet koní ku potřebě kraje; totéž přikázal proti nepřátelům zemským i sněm o Lucii r. 1518: — sjezd Boleslavský z 3. ledna 1519 svěřil tu věc hejtmanům, sjezd Čáslavský 1519 svolil chovati ve správě hejtmanů 8 koní. — V příčině ručnic sněm sv. Havelský 1510 (dle rukop. přídavků Zř. Z. v museu), a čl. 14 zřízení o ručnicích 1524 (vytištěného ve Zřízeních z XVI. věku).

z r. 1485 kázal to vznášeti na nejbližšího popravce kraje, aby se k němu s pomocí krajanů zachoval jako k rušiteli pokoje a zřízení zemského; potom však r. 1492 trestní moc v té příčině přiřknuta soudu zemskému, tak aby sám král nebo páni z plného soudu z nehonění obesílali (§. 540 ZZ.). Později soud zemský dělil se o moc tu s hejtmany krajskými. Jestliže někdo z lidí selských, uslyšev oznámení, nebo pokřik a zvonění k šturmu, přes to by nehonil zločincův a zemských zhoubců, měl býti postaven před krajské hejtmany, a dokázalo-li se, že tak učinil svévolně, měl bez milosti býti oběšen. Pakliže podobně nehonil (nebo svým svévolně honiti nekázal) někdo ze stavu panského, rytířského nebo městského, měl býti obeslán před zemský soud listem od úřadu. R. 1514 šlechta sice žádala pro krajské hejtmany moc, vůbec kohokoli k vinění před sebe obesílati, kdo by se při honění nezachoval podlé zřízení zemského, a vedlé toho mělo býti volno obeslati také k zemskému soudu. K tomu však nedošlo; sněm r. 1518 zachoval ve příčině stavů zemských příslušnosť soudu zemského, ano podřídil mu (vedlé stavu městského) i osoby duchovní; také jinak předpisy o nehonění rozšířil a zostřil.[4])

Jestliže honění zločinci byli vpuštěni do nějakého hrazeného místa (zámku, tvrze, ale také města), a ten, kdo je přijal, nechtěl jich vydati ku popravě, náleželo hned brannou mocí zjednati právu průchod; honící měli tam setrvati, místo oblehnouti a dle potřeby dovolati se pomoci k jeho dobývání. Dříve obraceli se k nejbližšímu popravci kraje, a každý krajan, jejž by popravci obeslali, byl povinen přispěti k dobývání; po případě vznášena věc na krále. Dle Zřízení Z. §. 532 mohli však vůbec „jedni druhým v tom kraji“ dáti věděti, aby táhli s nimi zločinců dobývat; když hradu nebo tvrze dobyto, mohl kraj obrátiti to ke své obecné potřebě.[5]) Naproti tomu sněm Prešpurský r. 1499 chtěl, aby krajané obrátili se vždy k novým krajským popravcům, kteří měli

---

[4]) Z. Z. v §. 540 mluví pouze o obeslání před soud zemský, nelišíc poddaných od stavů (snad že vrchnosti byly odpovědny za své poddané); jinak Instrukce VI., 381—2, i Řád V., 443. Tento přidává zvláštní článek o služebnících stavův, a také jiný text o stavech nehonících; tento druhý text byl sněmem r. 1518 ještě doplněn a novými články rozšířen, i přešel potom jako čl. 169 do Z. Z. 1530 (v. t.). Dle toho honívalo se pro zranění, zabití a zajetí osob, nebo pro škody majetkové loupeží, ohněm a j. Také kdo poddaným nedal nebo zapověděl honiti, pohánën k soudu zemskému na hrdlo.

[5]) Sněm 1479 (A. Č. IV., 496) mluví tu o popravci toho kraje „nejvyšším“ m. nejbližším, sněm 1485 (V., 426) o pánech popravcích a všem kraji, po příp. o králi. Naproti tomu výpověď z r. 1484 (kdy spory stavovské byly neurovnány) praví prostě, že honící měli „zbouřiti“ celý kraj, aneb i druhý a třetí, a že měli zločince i s příjemci dobudouce jich, bez milosti dáti zvěšeti (V., 396). Dle sněmu 1479 náleželo k příjemci a fedrovníku hleděti dle práv starodávných. Dodatek §. 532 o užití dobytého ku potřebě kraje srovnává se se snešením Prešpurským.

moc obesílati svůj kraj k takovému dobývání. Vskutku potom krajané měli oznamovati věc *krajským hejtmanům*; ti měli hned obeslati všecky stavy kraje k obehnání zámku, tvrze nebo města. — a mimo to podobně jako při odboji proti právu měli obeslati moc královskou, ježto byla obzvláště ku pomoci povinna. Jakmile se moc královská dostavila, měli hejtmané rozvážiti, jaké moci další mimo ni potřebí. i zaříditi to, kteří lidé měli při dobývání vytrvati, a kterak by vedlé krále nenesl náklad pouze vlastní kraj, nýbrž také kraje ostatní, všecka země. Čeho dobyto, mělo po náhradě škod, jež byli spůsobili honění zločinci, připadnouti „*království*" (majetku královskému); král neměl toho nikomu dávati a nikdo neměl toho vyprošovati.[6])

2. Šlechta počítala soud zemský za největší základ řádu a pokoje v zemi české, i chtěla prý jej dále zachovati v jeho moci a slávě (tak se praví v úvodě Zř. Z. 1500). Proto také každý, kdo zemskému právu se protivil, nechtěje k soudu stávati, rozsudku dosti činiti nebo vedení práva trpěti, platil za *odbojníka práva*, a trestán na hrdle i statku; král byl povinen svou brannou mocí naň pomoci, a dle potřeby i všecka země. Šlechta zároveň považovala zemský soud za své výhradné panství; nepočítajíc měst královských za svéprávný stav zemský, nýbrž za zvláštní poddané královy, za jeho komoru, chtěla tudíž, aby města veskrze podnikala právo zemské, ano aby také jeho hájila v jedné řadě s mocí královskou, před druhými stavy zemskými. Vskutku dle Zř. Z. 1500 čl. 21, jestliže kdy proti odbojníkovi práva moc nejvyššího purkrabí jakožto předního vykonavatele zemského soudu nestačila, a bylo tedy třeba větší výpravy, měl král nebo jeho náměstek vytáhnouti s brannou mocí zámků královských, s městy, s klášterv a s many; teprve když by to nestačilo, měl král nebo v jeho nepřítomnosti nejvyšší purkrabí obeslati též úředníky zemské a všecku zemi. Na tomto základě potom král Vladislav dne 24. února 1502, neptaje se měst, slovem královským připověděl zemského práva napřed i se svou komorou obhajovati a dopomáhati tak, že kdo by z měst, klášterů a manů nechtěl tak činiti, ztratil by svou česť. Arci potrvala vedlé toho zvláštní povinnosť nejvyššího purkrabí. Teprve ve druhé řadě rovněž pod ztrátou cti byli povinni na obeslání pomáhati—podlé nejvyššího purkrabí—i druzí úředníci zemští a s nimi všecka země svou brannou hotovostí; v takovém případě pak náleželo nejvyššímu purkrabí společně s *hejtmany toho*

[6]) Instr. VI., 381, Řád V., 442—3. Instrukce jednoduše ukládá hejtmanům obeslati toho nebo ty, kdož by mocí královskou v zemi vládli. Dle Řádu měli věc oznámiti králi a v jeho nepřítomnosti nejvyššímu purkrabí, tento pak měl hned se vypraviti a moc královskou obeslati, — po takovéto vložce uvádí se ještě týž text jako v Instrukci, tak že celek jest přeplněn; nicméně opírá se oň Z. Z. 1549 U. 4. Kterak se měl náklad přesunouti na celou zemi, určitě nevysvítá; při dopomáhání práva proti Kryštofu Gut-vi r. 1509 královská rada rozvrhla potřebnou hotovosť mezi jednotlivé kraje.

kraje, ve kterém se mělo práva dopomoci, i s osobami zvláště přibranými posouditi, pokud vedlé moci královské a purkrabské bylo dále potřebí vyzdvihnouti hotovosť zemskou.[7])

Města tehdáž zemského práva vůbec nedopomáhala, a hejtmanů neuznávala. I po vojně Loketské král r. 1506 celkem bez úspěchu přikazoval všem stavům veřejnou hotovosť, tak aby sami si zvolili krajské hejtmany, a dle závazku svého z r. 1502 mohli pod nimi osobně se vší svou mocí vytáhnouti pokořit odboje nebo moci proti právu, kdykoli by je nejvyšší purkrabí obeslal.[8]) Potom však města v březnu r. 1508 jako třetí stav zemský z vlastní svobodné vůle zavázala se podlé stavu panského a rytířského obhajovati zemského práva; také král potvrzuje smlouvu sv. Jakubskou, znova potvrdil závazek moci královské z r. 1502, a nařídil to nejvyššímu purkrabí, aby dle potřeby vůbec obesílal k obhajování i k dopomáhání práva.[9]) I r. 1514, když se jednalo o zrušení správy sv. Jakubské, trvala šlechta na tom, aby král na dále svěřoval obesílání moci královské nejvyššímu purkrabí. V skutku nejv. purkrabí podržel tuto moc, i když smlouva sv. Václavská r. 1517 zase všecky tři stavy zavázala k obhajování a dopomáhání práva tak, jak společně se byli přiznali. Při tom všem stav městský, jak se zdá, zůstal povinen táhnouti proti odbojníkům vždy zároveň s mocí královskou, před ostatními stavy zemskými, neboť předpisy z r. 1500 a 1502 přešly celkem i do pozdějších Zřízení zemských.[10]) —

---

[7]) Čl. 21. Z. Z. původně vytkl krátce, že proti odbojníkovi práva měl pomoc napřed král se vší svou mocí, pak dle potřeby všecka země, i dokládal se v tom nálezu z r. 1456 proti Janu Koldovi na Náchodě (A. Č. IV., 558, Všehrd II., 21; srov. Tomek VI., 268); potom však připsáno širší vysvětlení ve smyslu šlechty. Dle nálezu z r. 1502 (§. 555 Zř. Z.) měli zemští úředníci vytáhnouti osobně anebo vyslati místo sebe člověka hodného se vší svou „možností"; hotovosť měly vypraviti i šlechta neosedlá, mající peníze na úrocích, i také města ze svobodných statků zemských (mimo svou moc napřed s králem vypravenou). — Dle Všehrda VII., 26, II., 14 (20, 21) i z odboje bylo pravidelně nutno prve poháněti k zemskému soudu. Avšak při „dovedení práva na vrch" jako ve případě §. 21 Z. Z., když někdo nechtěl vysouzené dědiny postoupiti ani po obranném listu a uvedení nejvyššího purkrabí, náleželo tomuto prostě svou mocí vojensky vytáhnouti na odbojníka, a dle potřeby přivolati pomoc královskou a zemskou (tak i Všehrd VIII., 26, II., 23 : 9). Další půhon (obeslání) pro odboj, byl-li jaký, mohl po této exekuci směřovati leda k nálezu o dalším potrestání odbojníka jakožto zhoubce a rušitele práva (podobně odsouzen Kolda až po dobytí svých zámků). Ostatně srov. již nálezy z r. 1404, a to co níže praveno o moci; též Zř. 1549 T. 33, posl. věty.

[8]) A. Č. VI., 340. Kdo nemohl táhnouti osobně, měl místo sebe vyslati hodného člověka, a bezelstnosť svou provésti před zemským soudem v nejbližších suchých dnech.

[9]) A. Č. VI., 363, 388, 390.

[10]) Zápis z r. 1500 přešel do Z. Z. 1530 čl. 21, r. 1549 C. 29, — zápis z r. 1502 do Z. Z. 1549 B. 11, r. 1564 D. 49. Krajští hejtmané byli dle toho veliteli toliko té hotovosti, kterou vypravovali páni a rytířstvo (usedlí nebo kapitalisté), dědinníci, i také města ze statků zemských; tak bylo také nařízeno r. 1509 ve případě Kryštofa Gutšteina

Podobné zakročení, ale měrou ještě větší příslušelo krajským hejtmanům při moci proti právu. Za takovou moc bývaly počítány jisté těžké přečiny proti míru a řádu v době, kdy práva šla; staré právo spojilo s nimi ztrátu statkův i psanectví. Bylo pak sice častěji přikazováno, aby v době práva a řádu nikdo na druhého mocí nesahal, nicméně až do r. 1510 bylo potřebí k soudu zemskému prve z toho poháněti; branná exekuce nastupovala teprve při právu staném.[11])

Avšak sněm sv. Havelský r. 1510 roztřídil přečiny sem padající na dvě třídy tak, že od té doby z přečinů prvé třídy nebylo třeba dříve před soud zemský poháněti, nýbrž strana obracela se přímo na krajské hejtmany, aby z úřadu svého ihned kázali krajanům násilníka brannou mocí stihati a pokořiti, podobně jako se dálo při dobývání odbojníků práva; hejtmané dle potřeby přivolávali i moc královskou a zemskou k takovémuto přímému dopomožení práva. Ke třídě prvé počítáno, když kdo za řádu a práva buď uvázal se násilím v cizí hrady, tvrze a města, nebo násilně koho zajal, nebo zemi ohněm hubil, aneb — ačkoli byl zemským obyvatelem — nepřátelsky někomu odpověděl, byť ještě dále nic neučinil. Ke druhé třídě počítáno, když kdo za řádu a práva buď uvázal se v městečka, vesnice, dvory a rybníky, lidi bera šacoval, rybníky cizí zkopával, anebo když na koho ve stráži stával, chtě jej zajmouti, zraniti nebo zabiti, aneb úmyslně naň šel nebo jel za tím účelem. Z moci druhé třídy náleželo obesílati před zemský soud listem od úřadu desk zemských; jestliže pak moc taková byla rozsudkem uznána nebo dáno-li stané právo, nastupovala táž pokuta, a dle potřeby dopomáhání práva, jaké nastávaly při třídě prvé ipso facto. Pokuta záležela stejně ve ztrátě cti, hrdla a statku, i ve věčném psanectví: statek po náhradě škody tomu, jemuž se moc stala, měl býti připojen do „království“, a král neměl moci někomu jej darovati; také žádné

---

[11]) Z. Z. 1500 §. 408 (sněm po Jeronymu r. 1499 V., 510) počítalo za moc: násilné odnětí statku, žhářství, strahování, nepřátelskou odpověď; i dovolávalo se starých nálezů z r. 1402 a 1437. Žalobce, který moc neprovedl, trestán dvounedělním vězením i musil pohnaného odprositi, dáti mu 50 kop gr. č. i všecky škody. Pohnaný musil osobně státi zvláště k rozsudku, jinak ztratil čest, hrdlo i statek (r. 1497 V., 465). Nejen pohnaný i původ měli dle nálezu z r. 1495 osobně státi k žalobě (poručníci byli vyloučeni): nestál-li pohnaný, ztrácel statek, byl jako psanec, i měl naň král sáhnouti, a také země byla povinna naň pomoci; nestál-li původ, obeslán ještě od soudu ku pokutě, a kdyby nestál ani pak, saženo naň jako na odbojníka (§. 30 Z. Z. 1500; srov. Všehrd II., 13 dle prvé recense, III., 23). Porovnati lze také výpis stavovské komise z r. 1466 v A. Č. V., 363—4 o zem. zhoubcích (z nálezu 1402) a o jich dobývání (z. O. z D. §. 106). — Toliko r. 1484, kdy nebylo mezi stavy pokoje, náleželo dle výpovědi rady královské krajanům, jakmile by kdo zlezl nebo ztekl hrad, město nebo tvrz, aby ihned vojensky se sebrali, násilníků dobývali, třeba s pomocí více krajů, a dobudouce jich, dali je zvěsiti jakožto rušitele pokoje a zhoubce zemské (A. Č. V., 397). Také pro případ, že by řád a právo nešly, byly dovoleny nepřátelské odpovědi v náležitém spůsobu, Z. Z. §. 410.

právo, duchovní ani světské, nemělo násilnikovi česť a spůsobilosť k právům více navrátiti.[12])

Moc prvé třídy náleželo pokaždé hned oznámiti hejtmanovi nebo hejtmanům kraje, kteří bez prodlení měli po kraji dáti k šturmu zvoniti a pokřik učiniti. Tu pak jestliže se kdo zmocnil cizího hradu, tvrze, města, nebo druhému odpověděl (a byl v zemi osedlý), měli jej hejtmané i krajané hned obehnati a nedopustiti mu dalších škod. Šlo-li o něčí zajetí, puštění ohně v zemi, anebo když kdo vybrav nebo vypáliv hrad, tvrz, město, ujel, měli hejtmané i krajané násilníky hned honiti; když by jim ujeli do hrazeného místa (zámku, tvrze, města), měli žádati za vydání, a kdyby bylo odepřeno, místo obehnati podobně jako při mocech předešlých. Jednalo-li se o obléhání a dobývání, měli krajští hejtmané, zvláště tehda, když by moc jejich kraje nepostačovala, oznámiti věc i králi, v jeho nepřítomnosti nejvyššímu purkrabí tak, aby dle závazku k obhajování nebo dopomáhání práva přitáhl, i zároveň obeslal moc královskou a zemskou. Když tato moc přitáhla, měl nejvyšší purkrabí s kraj. hejtmany i jinými osobami uvážiti, jaké moci tu bylo potřebí k dobývání, i ponechati tu potřebný lid na náklad vší země, a nikoli kraje jediného; nebylo-li dále potřebí osobní přítomnosti nejvyššího purkrabí, mohl věc svěřiti pánu nebo rytíři. Ostatně mohli hejtmané moc proti právu dle potřeby hned také oznámiti hejtmanům jiného kraje, jednoho neb dvou, aby pomohli. K dotvrzení všeho toho stanoveny i některé tresty. Jestliže kdo svévolně nechtěl honiti, buď jsa od hejtmanův obeslán nebo dostav oznámení nebo slyše pokřik a šturm, měl za to býti obeslán před zemský soud o škody podlé nálezu; obeslaný slyšán po prvé při půhonné. Pakliže však sám nejvyšší purkrabí obeslal někoho dle zemského zřízení, a obeslaný nechtěl se dle toho zachovati, upadal v pokutu neobhajování a nedopomožení práva, že ztratil česť.[13])

---

[12]) Snešení sněmu sv. Havelského r. 1510 (dle Roudn. a Praž. rkp. práv zemských) bylo základem všech pozdějších předpisův o moci; přešlo jen s jednotlivými změnami do Zřízení zemských r. 1549, T. 20—33, r. 1564, L. 1—14. Při moci druhé třídy zachováno předešlé právo co do osobního stání původa i pohnaného a co do neprovedení moci (Z. Z. 1500 §. 30 a 408, 1549, T. 31 a 32); obeslání z moci náleželo slyšeti hned po první při půhonné. Bylo-li při moci druhé třídy potřebí dopomožení práva, měl král a v jeho nepřítomnosti nejv. purkrabí moc královskou i zemskou do 4 neděl k tomu obeslati. Od moci proti právu lišil se pych, při němž poháněno k soudu zemskému o peněžitou pokutu; pychem byly škody na nemovitostech aneb uvázání v jednotlivé pozemky (Z. Z. 1500 §. 444 a 2. odst. §. 445, též A. Č. V., 511). Naproti tomu trest smrti stanoven na toho, kdo by poddané, kteří pánu svému se zprotivili a statek odňali, v obranu přijal a statek ten si osobil, Zř. z. 1500 §. 415 z r. 1497.

[13]) Ten, komu se moc stala, byl v prvé řadě povinen učiniti oznámení hejtmanům, potom — kromě odpovědí — také každý, kdo nejprv o moci zvěděl. Při zajetí osoby a puštění ohně zdvihán pokřik a šturm hned na místě již před oznámením hejtmanům; při odpovědi se o tom výslovně nemluví. Kdo věda o zmocnění se hradu, tvrze, města,

Nebyl-li odpovědník „osedlý v zemi a poddaný krále“, měli jej hejtmané kraje oznámiti nejvyššímu purkrabí, aby jej dále oznámil hejtmanům všech krajů, a ti aby jej všude vyhlásili krajanům, jimž náleželo zachovati se k němu jako ke zhoubci zemskému; po případě byl odpovědník takový honěn a dobýván. Jestliže byl někdo zajat, a do jiného kraje unesen na hrad, tvrz, město, hejtmané tamější měli po případě násilníků i s vězněm dobývati. Byl-li však kdo zajat ven ze země, měl král s úředníky a soudci zemskými, s král. radami svými ze soudu komorního i s hejtmany krajů rozvážiti, jak by mělo vězňovi pomoženo býti; obecný závazek k obhajování práva měl se vztahovati i na tento případ. Podobně stala-li se komu škoda od cizozemců, měl král pomoci mu ke spravedlnosti podlé smluv s okolními zeměmi; kdyby pak bylo tomu neprávě odpíráno, měl král s úředníky a soudci zemskými, s radami soudu komorního i s hejtmany rozvážiti, kterak by tu mělo dále býti dopomáháno.[14])

3. Stavové ještě jinak pečovali o bezpečnosť a právní řád. Bylot zakázáno zločince a lidi nebezpečné trpěti, přechovávati a podporovati; obyvatelé měli je i kromě honění po skutku zatýkati a ku trestu přiváděti, a směli tak činiti namnoze i na cizí půdě. Ostatně proti zločincům měla každému pojištěna býti spravedlnosť; sněmy r. 1479, 1485 a 1494, tudíž i Zř. Z. §. 544 výslovně předpisovaly, aby každému bylo na ně právo puštěno podlé hrdelního řádu, když by za to žádal.

Třeba tu předem přihlédnouti k poměrům stavovským a poddanským, jak se jevily ve Vladislavském Zř. Z., a jak byly utvrzeny smlouvou sv. Václavskou r. 1517, jelikož policejní a hrdelní moc řídila se také stavem osob. Hrdelní moc — kromě náhlého soudu nad osobami kteréhokoli stavu, když byly polapeny ve zlodějství nebo ve „zlém skutku“ — náležela nad stavem panským a rytířským toliko soudu zemskému, nad stavem městským soudům městským s výjimkou provinění proti králi a „věcí nebo pokut zemských“ (sml. sv. Václ. čl. 6 a 13). Protož ani královská města nesměla osoby stavu panského a rytířského staviti a slibem pod ctí a věrou před soud zemský vázati, než když byli neosedlí, do vazby pak směla je bráti toliko, když byli zjevní a vyhlášení zhoubci zemští neb osoby podezřelé. Zjevní zhoubcové zemští a zločinci, zvláště když byli po krajích vyhlášeni, stáli celkem arci kromě práva. Nikdo neměl s nimi obcovati, je pod-

svévolně nedal hejtmanům věděti a pokřik činiti, měl býti obeslán před krále, resp. zemský soud, a trestán jako přechovavač a fedrovník zhoubců zemských.

[14]) Již Instrukce r. 1508 o zajetí ze země a o škodě od cizozemců, A. Č., VI., 381, 384; sr. Zř. Z. 1500, §. 550, 1549 U. 10 a 11, též A. Č. VI., 325 z. r. 1505; o zajetí ze země také sněm sv. Havelský 1510. — Ostatně ve příčině odpovědí srov. z §. 9 zprávy o r. 1514, 1516 a 1517; platnosť předpisů sněmu sv. Havelského r. 1510 nebyla v těch dobách 'oky stejnou.

porovati, bez povolení krále nebo zemského soudu glejty jim dávati, nýbrž každý byl povinen dle své možnosti je zjímati, po případě dáti honiti; kdo by se tak nezachoval, obesílán před soud zemský o pokutu a škodu, po případě hleděno k němu jako k zemskému zhoubci k hrdlu i statku.[15]) Podobně bylo dovoleno také pána, rytíře i měšťana, kdyby se v krčmách poválel, zatknouti jako jiného povaleče, ale postaviti náleželo jej před soud zemský (§. 539 Z. Z.) Později sněm sv. Havelský r. 1510 postavil na roveň povalečům také osoby, jež vzaly odpuštění od krále a země: nejvyšší purkrabí měl je oznámiti krajským hejtmanům k dalšímu rozhlášení, tak aby nebyli v zemi trpěni, nýbrž jako povaleči vyzdvihováni; toliko tehda mohli míti byt v zemi, když před nejvyšším purkrabím přiznali se k poddanosti králi a k podnikání a obhajování práva.[16])

Sluší též uvésti, že zločinec, jenž na kterékoli popravě vyznal něco zlého na pána nebo rytíře, měl (dle snešení sv. Havelského r. 1510) skrze krajské hejtmany nebo svého věznitele dodán býti k popravě hradu Pražského; kdyby potom člověk urozený, jsa obeslán k vývodu před nejvyššího purkrabí, nebo jsa jím dále zavázán před soud zemský, nestál, měl jej nejvyšší purkrabí oznámiti hejtmanům do krajův, aby jej dali ve městech provolati jako zhoubce zemského a psance nevyvedeného, který cti neměl.[17]) Vůbec také na žádné popravě, buď u hejt-

---

[15]) Z. Z. §. 425 a 426 (z r. 1497) A. Č. V., 477, též Řád V., 445; k tomu nález z 1505 v A. Č. VI., 325. Sněm 1485 zakázal přechovávati a podporovati zločince, loupežníky, také ležáky, nebo dávati jim glejty; byli-li kde přistiženi, náleželo na ně právo pustiti nebo vydati je nejbližšímu popravci kraje, k přechovačům pak hleděti jako k zhoubcům zemským (A. Č. V., 426). Dle sněmu 1487 byli všichni stavové (i města), kteří zloděje a loupežníky jmenovitě silničné glejtovali, a králi nebo popravcům kraje vydati nechtěli, povinni odpovídati před králem nebo právem ze škod zločinci těmi spůsobených (A. Č. IV., 522). R. 1498 bylo však zločincům a zlodějům dovoleno, aby od pánů soudců zemských neb od zemského hejtmana skrze dobré lidi prosili o milosť, slibíce a zaručíce své polepšení (A. Č. V., 489). Dle snešení z r. 1505, žádal-li kdo za nocleh, měl pán, úředník nebo rychtář dříve vyzvěděti, kdo byl; byl-li zhoubcem zemským, anebo nechtěl-li se jmenovati, měl býti jat, a jestliže kdo sám k tomu nestačil, měl obeslati sousedy kteréhokoli stavu a dáti zvoniti k šturmu, aby zhoubce byl honěn; k tomu, kdo by nehonil, náleželo hleděti jako k fedrovníku zhoubců, tedy k hrdlu i statku jeho (A. Č. VI., 324). R. 1507 král Vladislav připomínal staré pokuty na hrdle i statku každému, kdožby všeliké lotry přechovával, fedroval nebo proti nim nepomáhal; i duchovním a manům hroženo ztrátou praelatury nebo léna (A. Č. VI., 349—350).

[16]) Zř. Z. §. 559—560; o těch, kdo ze země se vyprodali a vyhostili v. též §. 557 a starší nález z 1505 v A. Č. VI., 324. Podobně měli býti zdviháni jako povaleči: odpovědníci okolních knížat, a po výpovědi glejtu také ti, kdož jsouce v zemi za glejtem královským nechtěli právu poddáni býti, §. 561, 562.

[17]) O snešení sv. Havelské r. 1510 opírá se Zř. Z. 1549 V. 5. O vydání zločince na hrad Pražský jednají rozličně Zř. Z. 1500 §. 543 (z r. 1494), výpověď králova z r. 1502, Instrukce VI., 382, Řád V., 444, sml. sv. Václavská 1517 čl. 6.

manů krajských, nebo jinde, nebylo dovoleno zvláště se vyptávati zločinců na osoby stavu panského a rytířského (kromě psanců).[18])

Avšak netoliko bylo obmezeno zatýkání stavů, také nebylo každému volno zatýkati zločince na hradech a tvrzích chované a jím vyzvěděné. Tuť náleželo učiniti oznámení majiteli a žádati na něm, aby on sám zločincem se ujistil a ku právu jej postavil; Zř. Z. §. 538 (z r. 1492) kázalo jej postaviti vůbec před soud zemský, avšak později se rozeznávalo: byl-li zločinec urozený, stavěn před soud zemský, byl-li neurozený (měšťan nebo sedlák) stavěn před hejtmany krajské. Pakliže majitel hradu nebo tvrze (třeba měšťan) zločince svévolně nepostavil, náleželo obeslati jej samého z celé věci k soudu zemskému. Také král. města měla prý se k zločincům u nich chovaným a vyzvěděným podobně zachovati.[19])

Jinak bylo s poddanými kromě hradův a tvrzí i měst královských; ti byli velikou měrou podřízeni policii stavův a právomocnosti výsadných poprav. Nálezy z let 1486 a 1487 (Zř. Z. §. 536) potvrdily moc stavů posílati na zločince a povaleče na cizí statek, ale tak, že náleželo úmysl prve opověditi vrchnosti, po případě úředníkovi nebo rychtářovi místa; městečko popravou nadané mohlo však zločince samo podržeti a hned na ně právo pustiti. Tudíž bylo později dovoleno v městech, městečkách a vsích vyzdvihovati zločince a povaleče, byť to byli osedlí poddaní. Ostatně každá vrchnosť byla povinna to opatřiti, aby z její půdy jiným nedály se škody, aby tam tedy nebyli přechováni a podporováni rejthaři, zloději a povaleči; dle sněmu sv. Havelského r. 1510, kdo by jsa napomenut sám jich nezatkl, anebo kdo by nepomohl druhému, jenž by se jich chtěl zmocniti, obesílán před nejvyššího purkrabí, a když by se ani před soudem zemským neospravedlnil, trestán čtvrtnedělním vězením a pokutou 50 kop gr. č. tomu, komu by se škoda stala.[20])

Jak náleželo se zatknutými zločinci naložiti, bylo rozdílno. Kdo neměli svého vězení, měli je zprvu odevzdávati na nejbližší zámky nebo do měst, a sněm 1494 (§. 544 fin.) kázal je bez překážky do vězení

[18]) Instrukce V., 383 podlé Zř. z. §. 551; místo „popravcí“ položeno „hejtmanů“.
[19]) Řád V., 411, Inst. VI., 380, též sněm z 8. března 1512 přikazují zločince na hradech a zámcích přezvěděné, jestliže byli jiného řádu než panského a rytířského, stavěti před krajské hejtmany; smlouva sv. Václavská na tom neměnila, přešloť ustanovení [illegible] do Zř. z. 1549 R. 29. Snad i města byla povinna u nich přezvěděné zločince [illegible] k žádosti šlechty postaviti před krajské hejtmany (aspoň pro viny v kraji).
[20]) Zř. z. §. 538 (z r. 1492), Řád V, 440. Instrukce VI, 380. Dle §. 536 po případě když kdo bránil zločince na své půdě vyzdvihovati. Dle zřízení o ručnicích [illegible] pán, rytíř nebo město mohli se svými lidmi ručnic užívati, i když by bez [illegible] jeli nebo poslali na zločince, zhoubce a loupežníky; poslaní měli však [illegible] od svého pána neb úředníka, též od města.

přijímati, tak aby i obyvatelé chudí mohli snáze dosáhnouti své spravedlnosti. Později pak ti, kdo neměli svého vězení, měli zajaté zločince odevzdávati do vězení krajským hejtmanům. Podobně kdo neměli své popravy, měli zatknuté zločince vydávati k nejbližší neboli příslušné popravě; i tu bylo později předepsáno vydávati je krajským hejtmanům.[21])

Mimo to ten, kdo zajal poddaného usedlého (nebo služebníka), jenž nebyl lapen s jistinou, ani nebyl psancem pro zlodějstvo nebo přechovačství, byl povinen oznámiti to jeho pánu; jestliže tento žádal jej vzíti k svému vlastnímu právu, aby bezelstně jej potrestal, měl mu býti vydán; nežádal-li zaň, mohl věznitel sám maje popravu dle práva k němu se míti. Spory, jež tu mohly vznikati, měli rozhodovati krajští hejtmané. Pán poddaného přijev nebo poslav k soudu, jejž věznitel poddanému osadil, mohl odporovati, aby jeho poddaný nebyl dle práva tázán (mučen), — tu pak měl býti vydán hejtmanům kraje, aby o něm učinili nález obě strany vázající. Naopak také dědičný pán, jemuž byl poddaný vydán, mohl požadovati od toho, kdo poddaného zajal, aby proti němu uručil; odpíral-li tento, měli rozhodnouti zprvu popravci, později krajští hejtmané. Naproti psanci nevyvedenému nebo zjevnému zloději nebylo nikdy třeba urukovati.[22])

Ochrana osobní svobody poddaných proti svévolnému zatýkání a věznění záležela tedy jednak v pravidlech hrdelního řízení a v jeho nákladech, jednak ve vrchnostenské moci pánů (jimž na požádání byli

[21]) V příč. vězení instr. hejtmanův A. Č. VI. 383, také Řád V, 444. Kdo neměl své popravy, měl vydati zločince dle Zř. z. §. 538 (1492) do nejbliž. města král. nebo jiné nejbližší popravě, dle §. 544 (1494) pak popravě příslušné nebo nejbližší, i měl mu tento popravce v širš. sm. popravu pustiti a s pomocí „dobrých znamenitých lidí" tázání provésti. Řád a Instr. položily na místo poprav kraj. hejtmany V, 441, VI, 380; v. také sněm z 8. břez. 1512. Ostatně sněm 1494 dopouštěl obyvateli, kdyžby na oné popravě nechtěl dosti míti, vydati zločince nejvyššímu purkrabí na hrad Pražský, — to však do Zř. z. pojato nebylo (A. Č. V, 454).

[22]) O vydání osedlého poddaného §. 538 (1492), k tomu §. 541. Dle tohoto měl spor o urukování rozsouditi opravce (jediný; potom mluví se o pánech, a latinský překlad klade juridici capitales); opravcem sluší tu rozuměti vůbec dědičné popravce, kteří někdy sluli též opravci; na opravce zvláště zvoleného tu nesluší mysliti, a Prešpurští popravci nebyli ještě ve skutek uvedeni. Dodatek: „kromě poprav pánuov a rytieřstva, kteříž na popravy výsady mají" sluší rozuměti tak, že ti, kdo majíce svou popravu cizího poddaného zajali, a jej vydali dědičnému pánu, nemusili uručiti. Instr. z 1508, VI, 380 klade krátce, že spor o urukování měli rozhodnouti kraj. hejtmané, podobně i sněm z 8. břez. 1512 (o různici „aby na rukojmě bylo"). Řád V, 441 dotýká se pouze sporu o hrdelní tázání poddaného, jež bylo předepsáno zvláště tehda, jestliže byl popaden na silnici, an stál se zloději; Zř. z 1549 R. 29, jež přiléhá spíše k Řádu, také nedotýká se otázky uručení. — Věta „pakli by nechtěl . . . . může se k němu míti vedlé práva" nabyla jiného vztahu pozdějšími vložkami do Inst. a Řádu, ale dle §. 538 Zř. z. sluší ji vztahovati na případ, že dědičný pán o zatknutého poddaného nežádal.

vydáváni), a konečně ve vrchním rozhodování kraj. hejtmanů. K ochraně vrchnosti i poddaných bylo r. 1517 ještě vůbec předepsáno, aby vrchnosť, jejíž lidi by kdo svévolně bez viny a hodné příčiny držel u vazbě, obracela se ku kraj. hejtmanům, kteří měli věc spravedlivě vyšetřiti a opatřiti.[33])

Při zatýkání povalečů nejednalo se vždycky o potrestání zločinů spáchaných, ale i o to, aby povaleči příště nebyli obecně nebezpečni, též aby byly zachovávány jisté řády poddanské a čelední. Veřejný pozor na povaleče pomáhal také dovršiti osobní porobu lidu, jež byla r. 1487 vlastně uzákoněna stanovením pokut na nevydání zběhlých lidí a čeledínů. Sedlákovi, jenž vrchnosti své dědinu zas osadil hodnou osobou, býval sice dáván výhost z poddanství, nicméně i to záleželo na vůli vrchnosti; tato se své strany mohla také kázati, aby se sedlák vyprodal a pryč odešel, kdy arci přestal býti jejím poddaným. Bez vrchnostenského povolení poddaní vůbec nesměli se stěhovati; sedlák nebo člověk neosedlý, když zběhl, měl své vrchnosti bez odporu býti zpět vydán. Také všichni neosedlí, jako podruhové, čeledínové a nádenníci, byli ku konci XV. století nuceni vesměs opatřiti si dědičné pány. Tito pak mohli svých dědičných lidí, zvláště sirotků vůbec užívati tak, jak bylo od starodávna, i nebyli prý povinni z toho snad odpovídati popravcům (tak dle sněmu r. 1499). Kromě toho nezbývalo neosedlým poddaným než přistávati a sloužiti; ženatým dopouštěno sice také podružství, ale když by hospodář seznal, že se podruh neživil pouze svým dílem a že se povález po krčmách, měl to ihned vrchnosti oznámiti, aby jej trestala. Lidé neosedlí musili tudíž míti své listy fedrovní nebo zachovací od své vrchnosti neb i od toho, u koho sloužili.[34])

O působnosti popravců nebo hejtmanů v poddanských a čeledních poměrech nebývá však v této době řeči; vrchnosti i města královská bývaly v té příčině podřízeny toliko vrchní moci zemského soudu.

---

[33]) Tak řád hejtmanský ze 14. led. 1517, z něhož pošla prvá věta §. 184 Zř. Z. 1530 a R. 21 Zř. z. 1549; také sněm sv. Kateřinský 1517: Si quis alicui hominem aut servum in custodia teneret sine culpa et legitima causa, hoc domini praefecti juste examinare debent, et prout cognoverint et partibus notificaverint, quomodo se gerere debent, hoc debet absque violatione a partibus tenere (sic). O nákladech popravních viz Z. Z. §. 541 a 542, Řád V., 441, Instr. VI, 380; naproti vlastní vrchnosti měl poddaný horší postavení; srov. i Z. z. §. 436 a sněm z 3. říj. 1519 o mordech.

[34]) Poměry sedlákův a čeledi nelze tu blíže stopovati. Z této doby sluší srovnati jmenovitě sněm r. 1479, r. 1487 (A. Č. IV, 498—9, 522), k tomu kruté žádosti šlechty asi z r. 1487 (V, 365) a Vlad. Z. z. §. 253, 257—261, 282, 291—3, 296, 297, 299, 449 a j.; v. také předpisy z let 1484 a 1485 (V, 397, 426), potom z r. 1497, 1498, 1499 (V, 471, 481, 486—7, 507—9). Čelakovský v Právníku 1878, 698—9. — Hospodáři stavu neurozeného nemajíce sami pečeti k němu potřebné, musili své čeledi zachovací list zvláště opatřiti; listy fedrovní nebo zachovací vydávali stavové nebo jich úředníci, města i městečka pod pečetí.

Toliko tam, kde tyto poměry dotýkaly se policie bezpečnosti, nastupovala také činnosť popravců a hejtmanů. Sněm po Jeronymu r. 1499, jenž připravoval Zřízení zemské, mínil sice krajským popravcům propůjčiti širší působnosť ve věcech čeledních, ale nebylo to asi provedeno; neníť jiné zprávy o podobné působnosti popravců nebo hejtmanů. Dle toho čeledín nebo neurozený služebník (šafář a p.), jestliže doslouživ svou dobu nemohl se dodělati propustného listu a svého zaplacení, mohl sám nebo přátely svými obrátiti se k popravci, aby věc vyslyšel; hospodář při svévolnosti propadl 5 kop gr. č. popravcům, a měl čeledínu hned před popravci zaplatiti nebo zaplacení do 2 neděl určiti. Naproti tomu každý, kdo čeledína nebo podruha bez listu přijal, měl popravci propadnouti 5 kop gr. č., a za rybnikáře dokonce 10 kop; bylť každý povinen zatknouti člověka bez listu, neméně i člověka listem opatřeného, když by kde trávil beze služby nebo práce, i také pouhého nádenníka (žence, sekáče a j.), když by se povalel, — zatknuté pak měl oznámiti popravci, jenž měl pečovati, aby pán takového člověka nedopouštěl mu pováleti se, ač-li popravce sám nedal jej oběsiti jakožto psance nebo zloděje.[25])

Ležáci nebo povaleči, jež každý měl stavovati a jímati, bývali zprvu ovšem vydáváni dědičným popravcům krajským (1479, 1485). Mimo to popravci ti mívali moc zdvihati a bráti i služebníky, jimž bylo dopuštěno po krčmách ležeti (1479); měliť služebníci pěší nebo rejthaři (domácí nebo cizozemci) býti chováni na zámcích, a jestliže byli kam posláni, měli na cestu dostati listy nebo znamení, jináče se na ně mohlo sáhnouti jako na zhoubce (1487). Později stavové pouhých povalečů popravcům nevydávali, nýbrž pokud jich nemusili vydati vrchnosti dědičné, nutili je sami k práci a službě. Na roveň povalečům vyzdvihovali také všeliké lidi neosedlé (řemeslníky, nádenníky a čeledíny), kteří neměli svých listů fedrovních nebo zachovacích od vrchnosti, úředníka, města nebo svého najímatele, jelikož neměli nikde bez listů býti přijati. Při tom krajským hejtmanům připadl úkol obesílati před sebe všecky stavy (i města) a míti je k tomu, aby dle své povinnosti na

[25]) Když by pán dědičný netrestal rybnikáře bez listu se navrátivšího, měl propadnouti 10 kop „popravciem v Praze". Pastýři mohli jako jiní čeledínové obraceti se k popravcům o plat a list; ostatně když pastýř měl za pána vesnickou obec, dáván mu list pod pečetí blízkého „dobrého" člověka. Za přijetí čeledi drobné (nedospělé) bez vůle rodičů byla stanovena pokuta 1 kopy ve prospěch hospodáře čeleď najavšího; tento pak prostředkem své vrchnosti obracel se k popravci, aby mu k spravedlnosti dopomohl. — Zdá se, že sněm tento myslil tu již na popravce, jež zavésti mínil sněm Prešpurský téhož roku, ale není to jisto (mluví se tu o popravci toho kraje, o popravci i o popravcích). Sněm z r. 1498 také již jednal o rybnikářích, čeledi přístavné, pastýřích, čeledi drobné, podruzích, — ale beze vší zmínky o popravcích, A. Č. V, 486—7.

svých statcích netrpěli selských povalečů. Před hejtmany obesílán také pán sedláků, kteří někomu zabránili vyzdvihnouti u nich povaleče, i měl sedláky ony postaviti za to na soud hejtmanský.[26])

Se zdviháním povalečův a zločinců byly příbuzny obecné policejní přehlídky po krajích, jež v této době nebyly ještě pravidelným zařízením, nýbrž bývaly zvláště přikazovány. Tak r. 1509 dle nařízení králova ke všem krajským hejtmanům mělo se v určitý den (6. čce.) všude po kraji k šturmu zvoniti, všecky krčmy býti přehledány, povaleči vyzdvihnuti a pobráni ti, kteří nepřistávali a nesloužili, po případě dle jich viny je trestati. Když pak sjezdy krajské dle sněmu z r. 1512 měly zříditi jízdné i pěší proti odpovědníkům a zhoubcům zemským, bylo hejtmanům vůbec uloženo, aby po krajích nejméně ve 4 nedělích vysílali vyhledávat a vyzdvihovat povalečů ve městech, městečkách, krčmách a vsech.[27])

Také vyskytly se nové předpisy o policii zbrojní. Zprvu obmezováno nosení zbraně spíše na ochranu myslivosti, nežli za příčinou bezpečnosti osobní.[28]) Ale sněm sv. Havelský r. 1510 stavům i poddaným vůbec zapověděl ručnice „krátké, kteréž se samy zapalují, ježto je někteří za pasem ve váčcích při sobě nosí“, jakožto zbraň příležitou ke zrádným vraždám; ručnice dlouhé dovolil chovati pouze k obraně, nikoli však choditi a jezditi s nimi, leč by byl pokřik pro honění zločincův a rejtarů, aneb bylo-li obeslání pro zemskou potřebu od krále, nejvyššího purkrabí neb od krajských hejtmanů. Jestliže kdo po vánocích t. r. jel s ručnicí, měl býti honěn; byl-li to pán, rytíř nebo měštěnín usedlý a zachovalý, zavázán ctí a věrou před zemský soud, naopak postižen-li člověk zachovalý řádu selského, zavázán věrou a ctí, aby se postavil kraj. hejtmanům nebo hejtmanovi, a tento měl jej dodržeti, aby do dvou neděl splatil pokutu 5 kop gr. č. těm, kdo jej postihli. Neznámý pak vůbec neměl býti puštěn, nýbrž krajský hejtman měl se jím ujistiti; byl-li člověk „podezřelý“ (obecně nebezpečný), měl jej

---

[26]) Instrukce VI, 381, Řád V, 442; také dle sněmu o svátosti r. 1511 náleželo vznášeti na hejtmany krajské nebo na zemské správce, aby to opatřili, když by pán nebo rytíř dopustil komu ležeti ve svém městě nebo na svém statku (Sn. Č. I, 374). Řád podává širší text než Instrukce; kdo sebral člověka bez listu, a neoznámil to dědičnému pánu, mohl býti pohnán před menší soud zemský ze 20 hřiven stříbra (jako o zběhlého člověka), — sluší však dodati, že byl-li povaleč vzat také pro zlodějstvo, půhon takový býval vyloučen (Z. Z. §. 261); podobně poháněni stavové ze 20 hř, když by byli bránili povaleče takové sebrati, a pakliže se tito dopustili zločinů („škody“), i z těchto.

[27]) Palacký V. 2: 160 a sněm z 23. dubna sl. 1512 v Roudn. a Praž. rkp. Z. z.; sr. výše notu 3; s tím souviselo také zřizování špehů.

[28]) Sr. sněm 1498, V, 487, Z. Z. §. 533.

trestati, „pakli by se to výš vztahovalo“, dodati jej na hrad Pražský.[29]) Nicméně toto zřízení o ručnicích nepotrvalo dlouho, když mezi stavy nastala roztržka. Páni, rytířstvo a jich služebníci jali se i po městech choditi se zbraní; a když města r. 1514 žádala, aby přijedouce do měst, kde řád a právo jest, tak nečinili, odložena věc tehda na krajské sjezdy. Zároveň šlechta povolila městům choditi s ručnicemi dlouhými, dokud by král o tom dále nerozhodl; i to vzneseno na krajské sjezdy, tak aby zatím přestalo honění pro ručnice.[30]) Teprve smlouva sv. Václavská r. 1517 zapověděla zase všem stavům vesměs od příštích vánoc nositi ručnice kromě potřeby obecné. Na základě tom pak r. 1524 při „napravování práv“ vydáno přísné zřízení o ručnicích; stanovilo příslušnosť hejtmana zemského nad stavy a příslušnosť vrchností nad lidmi obecnými, avšak o hejtmanech krajských nemluvilo.[31])

Konečně sluší zmíniti se o intervenci hejtmanů krajských ve příčině špatné mince. Sněm stavu panského a rytířského z 22. července 1514 přikázal peníze Gerlické a jiné cizozemské drobné do sv. Václava t. r. vybyti ze země, sice je každý mohl pobrati. Jestliže člověk selský nechtěl je dáti, měl pán jeho na oznámení věci postaviti jej před krajské hejtmany, aby jej na týden vsadili „do věže“; pakliže pán se zdráhal, měl sám býti pohnán před soud zemský z 50 kop gr. č., i musil také svého člověka postaviti. Nechtěl-li peněz oněch vydati kdo ze stavů, pohánĕn o ně a pokutu 50 kop před soud zemský nebo komorní.

O jiných úkolech, jež by z oboru policie krajským hejtmanům byly zvláště přisouzeny, nebývá v této době řeči; ale snad zprávy naše nejsou dosti úplny. Hejtmané byli ovšem také povoláni vůbec ujímati se „potřeb po krajích“ pod vedením zemské vlády, také prostředkem sjezdů krajských pečovali o provádění rozličných snesení sněmovních; ale přece mnohé péče připadaly pouze vrchnostem, tak že ony po případě podléhaly pokutám soudů zemských. Sněm r. 1479 vypisoval ještě působnosť dědičných popravců v příčině trhův a ládování, bezprávných krčem, myslivosti, lovu ryb, kteréž otázky dotýkaly se také sporů stavovských; ale časem stavové vyloučili všelikou moc popravců v těch příčinách, a podřídili se většinou pouze vrchní moci soudu zemského. Sněm Prešpurský r. 1499 mínil sice novým správcům krajským přisouditi zase jistou moc

---

29) Rkp. přídavky Z. z. v exempláři musejním; Palacký V, 2: 184. Kdo zavázán před soud zemský, musil uhonivším jej zaplatiti pokutu 50 kop gr. č., a jestliže jich neměl, seděti 2 neděle u věži a platiti 5 kop.

30) Zpráva Pražanů Kouřimským o předchozím sněmu z 14. srpna 1514 ve sbír. mus.

31) Palacký V, 2: 383; zřízení z 1524 o 14 článcích jako přídavek Z. z. 1530. Jestliže kdo z kteréhokoli stavu ručnice proti jiné osobě užil, měl býti dán k nejbližší popravě, aby byl připraven o hrdlo.

v příčině myslivosti a lovu ryb, ale nelze říci, zdali potom hejtmané vskutku nabyli takové moci.[32])

II. — Také v bernictví vyvinula se časem dosti značná samospráva krajská. Za Jagellovců došlo i k tomu, že sama obec krajská (a nikoli král) ustanovovala berníky, a že měla jistý vliv na kollekci berní zemských; zvláště dohlížela ke správnosti a rovnosti berních přiznání neb odhadů, někdy byla jí dokonce vyhražena jistá moc nad berní. Vedlé toho bývaly zvláštní sbírky krajské. Ostatně i krajským hejtmanům připadlo v berní správě spolupůsobiti. —

V pohnutých dobách husitských bernictví krajské bylo sice zaniklo, ale přece pamatovalo se. Tak aspoň r. 1433, když Aleš z Risenburka stal se zemským správcem, měli pod řízením jeho a přidané rady zemské buďto tito radové sami nebo jiné vhodné osoby do krajů býti vyslány za berníky, aby berni tehda svolenou s pomocí stavův a jich úředníků vybrali.[33]) Když potom král Sigmund byl uznán králem českým, tu bylo staré zřízení r. 1437 celkem zase obnoveno. Králi povolena tehda berně neobyčejně veliká z lidí na zboží zádušním i dědičném, a vybírali ji k rukoum obnovené komory královské zase berníci krajští po starodávných berních sídlech či „seděních", a sice jak se zdá, v každém kraji jeden pán a jeden rytíř, jež král za berníky ustanovil, spolu s pomocí některých královských úředníků.[34])

Zařízení takové ani novým dlouhým bezkrálovím docela nezaniklo. Bylyť landfridy politickými obcemi, jež ke svým povinostem musily míti své hmotné prostředky; jednotlivé kraje, zvláště v jednotě východní, tedy samy povolovaly své zvláštní berně, a svěřovaly správu jich hejtmanům a radám krajským. Také vedlé těchto hospodářství krajských stavové chtěli někdy (r. 1443 a 1446) povoliti zvláštní berni zemskou k lepšímu opatření koruny, jen jakmile by se zemi konečně krále dostalo. Teprve r. 1452, kdy Ladislav byl králem korunován, povolena od stavů (vedlé berně korunovační od starodávna obvyklé a povinné) vskutku značná berně, kterou správce zemský Jiří z Poděbrad k ruce

---

[32]) O trzích a krčmách A. Č. IV, 499, V, 365; o myslivosti zvláště v příčině měšťanův a sedlákův, A. Č. IV, 497, 523, V, 432, 487, 502 a Vlad. Z. z. §. 531, 533, 534, 537. Bezpochyby však pochází z doby Jagellovců článek 206 Z. z. 1530, připisující krajským hejtmanům soud v příčině sedláka, jenž provozoval myslivosť na statku královském.

[33]) A. Č. III, 414.

[34]) V Bechyňsku byli berníky Oldřich z Rosenberka a Jan z Malovic spolu s král. úředníky; věděli prý, kterak „neposlušní" měli k berni býti donuceni, — ale i sám Rožmberk se svými lidmi spěčoval se berni odváděti! Také vydán králem zápis „na berni sedění krajuóv Hradeckého, Chrudimského"; A. Č. I, 46, 47, 51, 509; Palacký III, 3 : 236—7.

královĕ dal vybírati „úředníky“ v krajích usazenými; tĕmto krajským berníkům, když po mĕstech „sedĕli“ na vybrání povolené bernĕ, mĕly se také předkládati staré berní a ouroční rejstříky, aby mohli přehlédnouti, zdali jim páni berni od poddaných správnĕ odvádĕli.[35]) Byli-li tĕmito úředníky též osoby z panstva a rytířstva v kraji usedlého, nepravilo se; vůbec za vlády Jiřího z Podĕbrad je nedostatek zpráv o spůsobu, jakým svolené bernĕ byly po krajích vybírány, lze se domnívati, že celkem nebylo velikých odchylek od spůsobů předešlých.[36])

Teprve za Jagellovců máme více zpráv. Snĕm z r. 1479, na nĕmž i strana Matiášova Vladislava uznala, a jenž tedy dosti se podobal snĕmu z r. 1453, stanovil výslovnĕ, že král má berníky krajské jmenovati ne sám, ale s radou královskou; mĕly to býti osoby „dobré a svĕdomé“, které by z vlastních poddaných berni odvedly jako každý jiný, a sedíce s pomocí písařů na vybrání bernĕ vůbec, řídily by se v tom rejstříky ouročními a berními. Podobnĕ když šlechta na snĕmĕ z prosince 1481 podvolila se „pomoci“ pivovarné, byla tato vybírána a do Prahy přinesena dvĕma berníky krajskými.[37])

Ještĕ vĕtšího vlivu nabyla šlechta, když Vladislav r. 1490 stal se králem uherským; záhy stavové začali sice povolovati také bernĕ proti Turkům, ale činili tak jen s jistými výhradami. I tu nemůžeme stopovati celé bernictví, nýbrž jen pokud jsou zprávy o krajích.

Již r. 1490, kdy snĕm (2. října) povolil dosti velikou berni, aby král z ní najal žoldnéře, když by snad korunĕ České bylo třeba obrany proti Maximilianovi, krajští berníci byli zavázáni vybranou berni odvésti zatím k uschování osobĕ, kterou by páni a rytířstvo každého kraje k tomu zvolili; když by snad potřeba nenastala, nemĕlo sebranou berní hýbáno býti bez povolení pánův a rytířstva každého kraje.[38]) Znamenitou

[35]) A. Č. IV, 420—1, Palacký IV, 1: 301. Šlechta sama berni neplatila. Dĕdinníci platívali z lánů, poddaní pak podlé úroku, jejž dvakráte za rok svým pánům odvádĕli; úroky poddaných mĕli páni zaznamenány v rejstřících, dle nichž vybírali bernĕ i úroky. Při nepravém odvodu bernĕ mĕl propadnouti statek i hrdlo na milosť krále a pánů.

[36]) Srov. Palacký IV, 1 : 301, 304, 371; jednota panská žádala r. 1465, aby rejstříky berní za krále Ladislava byly spáleny. Mluvívalo se nejvíce: „ti ktož sedú“ na berni (sr. A. Č. I, 306).

[37]) K r. 1479 A. Č. IV, 500—2. O dani pivovarné 1481 A. Č. V, 405, VI, 100; kdo by berni neplnil, toho prý stavové obecnou pomocí mĕli k tomu donutiti; v kraji Slanském byli dva berníci Jan Bořita z Martinic a Jindřich Mičan z Klinšteina a z Roztok.

[38]) A. Č. V, 434—5. Berníci mĕli králi z uschované bernĕ hned učiniti počet dle berních rejstříků, jinak zachovati summu v tajnosti, a v případĕ potřeby spolu s uschovatelem králi ji odevzdati. Kdo by se spĕčoval berni dáti, na toho mĕli stavové pomoci jako na rušitele obecného dobrého. Berníci sami mĕli berni zapraviti ze svých lidí, jako každý jiný; písaře s určitým platem mĕli si zjednati sami, a tráviti šetrnĕ jako ve vlastní vĕci (každý sám druhý se 2 koňma).

daň z hlavy proti Turkům, kterou sněm r. 1502 (22. března) za přítomnosti Vladislavovy povolil, měli od stavu panského a rytířského vybírati krajští hejtmané dle popisu obyvatelstva jim odevzdávaného; města jich tehda neuznala. Hejtmané pak měli se zavázati králi a vší zemi, že berně u sebe podrží a nevydají než výboru 24 osob, jež sněm zvolil po 8 ze 3 stavů; když by mu složili počet, a odvedli berni ze svého kraje, měl jim o tom vydati sepsané zapečetěné cedule. Výbor sám byl přísahou vázán, nevydávati peněz těch na žoldnéře, než kdyby král osobně se vypravil proti Turkům. Berně byla vskutku přísně vybírána, ale není známo, jak bylo s ní potom naloženo, když k tažení nepřišlo.[39])

R. 1509, kdy král přišel zase do země, byla po krajích placena dvojí berně, jedna ku korunování Ludvíka, druhá na výplatu zámků Gutšteinských, kterou byly kraje samy, každý zvláště, na místě hotovosti povolily, a která vybírala se dle rozvrhu hotovosti krajským sjezdem učiněného, většinou po $6^1/_2$ kop gr. míš. ($3^1/_4$ kop gr. čes.) z každého pěšího.. Přes to tehda král zadlužil se značně, zvláště když vybrání berní se protahovalo po krajích několik let. Jak se zdá, působili tu v bernictví také zase hejtmané krajští; žádalo se ještě na sněmě o svátosti r. 1512, aby krajští hejtmané „první i nynější, kteří berně vybírali“, doberouce berně předešlé učinili počet zemským správcům; také měli dědinníky a osoby s půjčenými jistinami na úrocích, kteříž by berně ještě do jisté lhůty nedali, oznámiti nejvyššímu purkrabí, tak aby král. prokurátor obeslal je před soud zemský ke dni úternímu, nebo před soud komorní.[40])

Jakož pak šlechta na základě smlouvy sv. Jakubské dostala do svých rukou vrchní správu berní a komorní, osobila si proti zadluženému králi v krajském bernictví ještě větší vliv. Tak když sněm stavu panského a rytířského v červenci 1514 povolil znamenitou berni

---

[39]) A. Č. VI, 266, 270; Palacký V., 2 : 39—40. Stav městský skládal berni na radnicích; když by král vytáhl, měla býti odvedena na radnici Starého města Pražského. — Když král Vladislav přišel do Čech r. 1497, povolena mu pomoc pivovárná na rok, ale tak, že každý pán a rytíř měl ji sám vybrati a počet z ní učiniti v Praze osobám k tomu určeným; zároveň povolena za berni část úroku nebo důchodu z kapitálů (půjček); — teprve r. 1499 ustanoveni k tomu v Praze 4 berníci, a ještě r. 1500 hrozil král nedbalým plátcům žalobou svého prokurátora (A. Č. V, 473, VI, 219, Palacký V, 1 : 417). Avšak ani to nepostačovalo, a r. 1502 král dovolávaje se snešení sněmu, patentem svým přikázal, aby ti, kdo pomoci pivovárné nedali, do jisté doby dali ji berníkovi, v každém kraji proto ustanovenému, sice že by tento na dlužníky sáhl „právem berničím“, t. zjímal dobytek (neb i dále jiný majetek pobral), a kdoby se tomu protivil, že by se dopustil odboje proti právu; kapitály pak, z nichž by daň nebyla splacena, měly docela propadnouti (po vysouzení), a král tehda připověděl z nich krajským hejtmanům za odměnu jednu čtvrť (A. Č. VI, 268). — Ostatně připověděna hejtmanům krajským také polovice koní, již by byli pobráni při zapovězeném vedení jich ze země.

[40]) K r. 1509: A. Č. VII, 11; Palacký V, 2 : 164—6, 169. Zápis sněmu z 23. dub. sl. r. 1512 v rkp. Roudn.

pivovárnou na dobu 3 let, měly kraje samy zvoliti si krajské berníky stavu panského a rytířského (kdyby který zemřel, dosaditi do dvou neděl jiného), a zavázati je, aby berně nevydávali než na splacení královských dluhův, a ne dříve, dokud by král nevynesl rozsudku mezi stavy. Kdyby se tak stalo, měli krajští berníci každé půlletí obeslati více krajanů ke sjezdu, a s uvážením jeho spláceti královské dluhy podlé výpisu, jejž by jim zasílali zemští správcové.[41]) Avšak potom r. 1515 správa komorní a berničná dostala se ředitelům zemským ze všech tří stavův; berně pivovárná povolena tu znova, tak aby berníci ve krajích odváděli ji a všecky berně ještě zadržalé novým ředitelům. K dobývání berně „právem berničním“ měli berníkům dopomáhati hejtmané krajští, a kdyby v kterém kraji hejtmanů právě nebylo, kraj sám, s odpovědností za škody, jež by z nedopomáhání vznikly.[42]) Nicméně po smrti krále Vladislava (v březnu 1516) začala nová roztržka mezi stavy; tu šlechta na prvém sněmě r. 1516 uložila zase krajským hejtmanům, aby svolené berně přijímali a přinesli na sjezd její do Benešova. Když se to pro krátkosť času nestalo, sjezd Benešovský položil znova sjezdy krajské, aby sobě k vybírání berně zvolily buď krajské hejtmany nebo též osoby jiné. Kdyžby se kdo dopustil odboje proti zvoleným berníkům (třeba pro berně předešlé), měli se tito obrátiti na nejvyššího purkrabí, aby dal naň sáhnouti jako na odbojníka práva.[43])

Po smlouvě sv. Václavské r. 1517 zase umlkají zprávy o působení krajských hejtmanů v bernictví; vybírali toliko jisté přirážky na potřeby krajské, nebo k obeslání nejvyššího purkrabí se svým krajem dopomáhali berně, tak jako dopomáhali práva, když se „kdo berni vzpíral a ani po komorníku od desk a obranném listu držení postoupiti nechtěl“.[44]) Nicméně sjezdy krajské nadále pečovaly o provádění berně a splácení královských dluhů; berně pak byly vybírány zvláštními berníky krajskými, jak se zdá, vždy ze všech stavů. Tak již r. 1517 krajské sjezdy o sv. Martině volily berníky ze všech stavů, také městského, a tito měli také právo dobývati nezaplacených berní.[45])

Také když král Ludvík r. 1522 přišel do země, a když po dlouhých jednáních vymohl na stavech značné berně, měl sám v každém kraji

---

[41]) Zápis sněmu z 22. čce. sl. 1514 v rkp. Roudn.; sr. A. Č. VII, 88.

[42]) Sněm svatodušní 1515 (rkp. Roudn.); Palacký V, 2 : 293.

[43]) Zápis benešovský z 7. čce. 1516 v rkp. Roudn.

[44]) Tak dle usnešení sněmu v září 1518 v rkp. Roudn.

[45]) Palacký V, 2 : 333—4. O sečtení berně a dluhů královských byly po krajích sjezdy dne 3. led. 1519. Dle zápisu sněmu z 3. říj. 1519 měli krajští berníci položiti sjezd k 7. listop. t. r., aby se vyhledalo, jak se kdo k berni přiznal, kolik této dal, i dříve zadržel nebo sobě vyprosil; také věřitelům měla „berně od krajů přečtěna, čtěna i každému vydána býti“. Jestli kdo nedodal berně z nedopatření, a sám se neopravil, měl kraj moc, opatřiti nápravu dle svého slušného zdání (rkp. Roudn.).

jmenovati 3 **berníky**, po jednom z každého stavu, aby oni s pomocí kraj. sjezdů společně vyhledali, zač měl kdo statků, aby tudíž sepsali berničná registra krajská, a též aby berně vybírali.[46])

III. — V dobách, kdy bývali krajští hejtmané, vidíme je vždycky také v čele vojenské **hotovosti** svého kraje; spravovali ji k obhájení kraje a země nebo veřejného řádu. Naproti tomu v dobách, kdy hejtmanů nebylo, mluvívalo se o hotovosti zemské beze zmínky o krajích, jako by nebylo vlastní hotovosti krajské.[47])

Za obnovení krajských hejtmanů r. 1502 ustálila se však ve vojenství správa krajská. Ovšem bývali vedlé vlastních hejtmanů krajských také zvláštní hejtmané **polní**. Tak když stavové r. 1502 povolili berni, aby se z ní v zemích koruny České najímali žoldnéři, jestliže by sám král osobně proti Turkům vytáhl, tu také král zřizovati měl placené polní hejtmany; neméně k vojenské výpravě do Bavor r. 1504 byli od krále i od země ustanoveni zvláštní hejtmané polní.[48]) Podobně stavové čeští, když r. 1521 povolili výpravu do Uher ku pomoci králi Ludvíkovi proti Solimanovi I., postavili v čelo svého vojska nejvyššího hejtmana polního; pod ním byli polní hejtmané a rotmistři každého **kraje**, kteří také, dokud se nestrhli u Žďáru, měli pečovati, aby lid jejich kraje mezi tažením nečinil žádných škod, a trestati, kdyžby se přece tak stalo.[49])

Naproti tomu vlastní hejtmané **krajští** vystupovali v čele branné moci svého kraje, pokud se jednalo o obhájení země nebo práva a řádu. Již r. 1502 byli povoláni působiti při obhajování práva proti odboji, jsouce v té příčině podřízeni nejvyššímu purkrabí; také při dobývání honěných zločincův a zhoubcův obesílali svůj kraj ke branné pomoci.[50])

[46]) Zápis sněmu, vložený do desk 13. pros. 1522 (rkp. Roudn.). Berníci měli se na sjezdech ptáti každého na jeho svědomí, zač měl statků, a po případě měli se dotazovati také krajanů na slušnosť udání; dle toho sepsána registra; osoby v registrech zapsané měly berníkům v kraji dáti také listy přiznavací. Když by kdo ke sjezdům nepřijel, nebo neposlal za sebe, mohli berníci statek jeho oceniti. Při odporu proti berni bylo v poslední řadě vyhraženo sáhnutí jako na odbojníka práva. O skutečném vybírání berní r. 1523 sr. Palacký V, 2, 441. K tomu dopisy Zdeňka Lva z Rožmitála o kraj. sjezdech v dubnu 1523, v A. Č. VIII.

[47]) V. zprávy o Plzeňsku r. 1426, o kraj. mírech r. 1440, o kraj. opravcích a hejtmanech r. 1472 a 1473, zvláště pak sněm r. 1470 o dvojí hotovosti: k, výpravě a k obraně. Za Vladislava nemluvívá se před r. 1502 o hotovosti krajské, nýbrž obecné, ku př. r. 1481, 1498, 1501 (A. Č. V, 405, 488, VI, 233).

[48]) O hejtmanech polních r. 1502 a 1504 A. Č. VI, 267, 297 (Palacký V, 2: 78 sl.); i r. 1490 najímáni z povolené berně žoldnéři k „obraně“ země, A. Č. V, 435.

[49]) Svolení stavů z 12. září 1521 v rkp. Roudn. D. C. 54; Palacký V, 2: 391.

[50]) Z „vojny Loketské“ r. 1505 proti odbojným Šlikům zachovala se jistá zemská matrika, avšak nevysvítá z ní podíl krajů na hotovosti, ani účasť krajských hejtmanů; toliko se uvádí mezi jiným, že „rytířstvo z kraje Plzeňského vyslali 128 pěších“,

Obojí bylo potvrzeno r. 1508, když stav městský uznal hejtmany krajské. Správcové zemští ukládali jim tehdáž, aby dle potřeby zřizovali po krajích hotovosť. Také měli hejtmané býti v čele krajských hotovostí, když všecky kraje společně měly dopomoci práva na Kryštofa z Gutšteina (v srpnu 1509); při tom bylo na sjezdech krajských, aby hotovosť, jež na jednotlivý kraj dle vyměření rady královské připadla, samy dále rozvrhly.[51]) Neméně sněm sv. Havelský r. 1510 činil hejtmany krajské vůdci hotovosti, kdykoli šlo o to, aby byla bezprostředně pokořena všeliká moc proti právu. Konečně později užívalo se hotovosti krajské také jako konečného prostředku k dopomáhání berně.[52])

Vůbec i stavovské spory vedly šlechtu ke zvláštní péči o brannou hotovosť, o její spořádání a správu pomocí krajských sjezdův a hejtmanů. Jmenovitě sněm šlechty z 23. dubna 1512 kázal, aby sjezdy zřídily jízdné a pěší proti odpovědníkům a zhoubcům zemským, a hejtmané aby po krajích zřídili všeobecnou hotovosť, a přehlédli, jakou zbroj měl obecný lid, tak aby prý stavové s boží pomocí mohli odolati, jestliže by cizozemci do země vtrhli nebo škoditi chtěli. Šlechta zároveň usnesla se, že prý krajským hejtmanům měla býti radna a pomocna i všecka moc královská: a to nejen úředníci královských zámků osobně i s poddanými, nejen opati (kteří měli míti úředníky „dobré lidi“ s koňmi dle možnosti kláštera, i přidržovati k pohotovosti také nápravníky na svém zboží) — také král. města měla proto dle své možnosti chovati něco jízdných, tak jak by se sama mezi sebou srovnala.[53]) Podobně i r. 1514 vyzval nejv. purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitála hejtmany krajské, aby na sjezdech dali poříditi zbrojnou hotovosť stavu panského a rytířského, a sjezd Benešovský r. 1516 opět uložil sjezdům krajským vyhledati, jak který pán nebo rytíř sám osobně se služebníky nebo lidmi svými byl hotov, a kdo

---

A. Č. VI, 317, Palacký V, 2: 90. Proti zemskému odpovědníku Jiříkovi z Gutšteina celý stav rytířský v říjnu r. 1505 svolil postaviti 500 pěších pod jedním rotmistrem, a vybíral na to po krajích 1½ kopy míš. z 1000 kop jmění, A. Č. VI, 324. Naproti tomu mluví se o hejtmanech krajských v čele hotovosti k obhajování práva r. 1506, A. Č. VI, 340.

[51]) List správců zem. z 14. října 1508 k hejtmanům kraje Chrudimského. O Gutšteinovi: Palacký V, 2: 165; kdo měli peníze na úrocích, měli z každého 1000 kop míš. vypraviti jednoho pěšího, nápravníci a dědinníci měli se vypraviti osobně; ostatně dálo se rozvrhnutí dle velikosti statků zemských, byť i náležely král. městům. Jinak města královská tehda nečítána k hotovosti krajské; měláť táhnouti podlé krále.

[52]) Srov. zprávy o berních z let 1515, 1516, 1518, 1523; nejv. purkrabí nařídil k 25. listopadu 1525 všeobecnou hotovosť k dopomožení práva i k vymáhání berní z r. 1523.

[53]) Sněm z 23. dubna a sl. 1512 v Roudn. a Praž. rkp. Zř. z.; o tento sněm opírá se Zř. z. 1549 R. 22 o krajské hotovosti.

by nebyl, měl do dvou neděl se zpraviti.[54]) Tehdáž arci hotovosť krajská byla záležitostí strannickou; ale po smlouvě sv. Václavské r. 1517 všichni stavové brannou mocí pomáhali hejtmanům v jich úředním povolání. Nejvyššímu purkrabí pak nadále zůstala moc svolávati hotovosť kolika krajů nebo celé země, bylo-li toho třeba k obhájení práva a řádu nebo samé země.[55])

[54]) A. Č. VII, 63 sl. Sjezd Beneš. ze 7. čce. 1516 v rkp. Roudn.; i vozy měly býti pohotově.

[55]) Příklady svolání hotovosti nejvyšším purkrabím u Palackého V, 2: 327, 329, 379, 385, 498.

Hlava III. Krajské zřízení v době 1526—1620.

§. 11. Krajské obce v l. 1526—1620.

Kraje základem zřízení sněmovního a stavovské samosprávy. Volební sněm 1527. Ferdinand I. zapovídá r. 1528 sjezdy krajské bez král. povolení. Sjezdy za příčinou berně a hotovosti proti Turkům r. 1537—9. Sjezdy zvláště dopuštěny r. 1543 na dvě a r. 1545 na tři leta. Žádosti stavů r. 1547; zápověď sjezdů bez král. povolení potvrzena. Sjezdy k volbě krajských poslanců r. 1574—5. Sjezdy r. 1579, zvláště sjezd kraje Pracheňského. Sjezdy k volbě poslanců r. 1608. Marně žádaná svoboda sjezdů r. 1611 a 1615. Začátky povstání; zástupci krajů svolávaní defensory. — Dodatek o sněmovních volbách zástupců nebo deputovaných krajských.

Za Jagellovců bylo patrno, že obec království Českého, jež jakožto celek jevila se na sněmích tří stavů zemských, panského, rytířského a městského, byla zároveň souborem obcí krajských. Tyto byly tehda zároveň součástkou a podkladem zřízení sněmovního. Sám sněm zemský nepovažoval se vždy za úplný, za dostatečný ke snesení platnému a vydatnému, když by veškeré kraje nebyly na něm dostatečně zastoupeny. Kdežto pak na sněmě jednotliví stavové rokovali vlastně jako zvláštní kurie, krajské sjezdy spolčovaly je již v menší obce místní. Sjezdy ty mohly před sněmem vésti ke vzájemné výměně názorů (tudíž bylo lze ve sněmování dovolávati se také mínění celého kraje), po sněmě pak mohly jistým duchem pospolitým přispívati k obecnému uznání a k platnému provádění sněmovních snešení, jež přece záviselo zhusta na vůli stavů čili vrchností. Právě takto známosť záležitostí zemských vnikala do širších kruhů, povzbuzovala jejich účasť v zájmech veřejných. Proto sjezdy mohly ku prospěchu zemské ústavy obmezovati oligarchické snahy panstva, a rozvíjeti v ní živel zastupitelský, podobně jako v Anglii a v Uhrách, totiž vykonávati volby zástupců nebo poslanců krajských. Ku krajským sjezdům mohlo zajisté zemanstvo i města četně se dostavovati, kdežto návštěva sněmů zemských byla nákladna; však i sama královská města obmezovala se při vysílání svých poslů nebo zástupců ke sněmům nutnou měrou, rovněž pak zemanstvo nemohlo v plnějším počtu ke sněmům dojížděti, aspoň ne pravidelně. Pokud tedy sjezdy krajské zůstaly delší dobu pravidelným zřízením, mohly se jimi ustáliti volby poslanců ze stavu zemanského; a tak i drobná šlechta, lépe

zachovávající ducha vlasteneckého, byla by své mínění důrazněji kladla na váhu dějinných osudů.

V době Habsburské tento vývoj obcí krajských, jakožto podkladu zřízení sněmovního, byl však opět obmezován. Ferdinand I. povznesl moc královskou a nedopustil, aby sjezdy krajské svobodněji si vedly, jelikož viděl v nich protivníky svých snah, zřídlo oposice; pokud je povoloval, obmezoval je na obor správy krajské. Tím spůsobem utrpěl bezděky také celý vývoj zemské ústavnosti. Stavové čeští ovšem nejednou domáhali se ve věci jisté nápravy, ale s nestejným výsledkem. V době odboje 1547 vystoupili proto s požadavky dosti radikálními, ale krvavý sněm Bartolomějský naděje jejich záhy zmařil. Za Maximiliána i za Rudolfa II. zdála se doba sjezdům krajským opět poněkud příznivější, tak že stavové také od Matiáše požadovali zase jistou svobodu sjezdů. Konečně však neblahé povstání s pohromou Bělohorskou připravilo vůbec žalostný konec obcí krajských v Čechách.

Naproti tomu dlužno tu předem ukázati ještě k jiné stránce zřízení krajského. Jakož kraje hledě k policii, bernictví a vojenství byly správními okresy, byly zároveň také podkladem veškeré stavovské samosprávy: a ta právě v životě státním všude pronikala; politických úřadů vskutku zeměpanských nebylo, krom jediné královské komory. Samosprávné zřízení stavovské vůbec neslo to sebou, že jednotlivé usedlé a zámožné osoby ze stavů braly na sebe veřejné úřady a výkony, a že z nich svým spolustavům též odpovídaly; stavovské právo bylo také čestným břemenem stavovským. I sám úřad krajských hejtmanů, byt jej na jednotlivce vzkládal sám král, byl dle Zřízení zemských čestnou povinností obyvatelů krajských. Sněmy zemské pak ukládaly stavům krajským též úřad krajských berníků, mustrherů, vojenských důstojníků, nebo také jiné jednotlivé výkony či mandáty. Však i k důležitým komisím neb úkolům zemským sněmy volívaly osoby ze všech krajů, tak aby všecky kraje byly jich účastny stejným právem nebo břemenem; někdy právě osoby sněmem dle krajů zvolené měly zastupovati celek obce zemské —

Tyto samosprávné základy státního zřízení ještě za Habsburk[…] zachovávaly se v široké platnosti: panovníci nemohli je súžovati [...] obmezovati podobnými nároky, jak se cítili v právu obmezovati vývo[j] obcí krajských — jakožto veřejných sborů, jež by jednaly o pospolitýc[h] záležitostech krajských, ano po příkladě sněmů i o potřebách zemských. Prot[…] také některé základy samosprávy krajské přečkaly pohromu Bělohorskou.[1]

[1] V době 1526—1620 opouští nás vodítko Dějin českých od Palackého, i tak[…] Archiv Český: nezbývá nežli spoléhati na publikaci Sněmů Českých, dosud v 5 dílec[h] do r. 1580 sahajících, na články sněmů pozdějších, a na Zřízení zemská. Protož zpráv[y] naše o správě krajské zůstávají neúplny, jmenovitě ve příčině nařízení a mandát[ů] královských; není to však nedostatkem podstatným, pokud právě správa krajská ne[…] patřila k neobmezenému oboru moci královské, nýbrž řídila se součinností sněmů.

I. Po zahynutí krále Ludvíka v bitvě u Moháče stavové čeští hned v září r. 1526 odbývali některé sjezdy krajské, dílem proto, aby v době bezkrálovi byl zachován mír a řád po krajích, dílem pro úmluvy k volbě nového krále. Nejvyšší purkrabí Pražský Zdeněk Lev z Rožmitála však nepřál těmto sjezdům, aby prý nebyly na ujmu jednání zemského sněmu.[2]) Záhy také sešel se v Praze volební sněm (5. října). Vyvolil zvláštní výbor k uvažování zemských privilegií: totiž soudce zemské a vedlé nich po pěti osobách z každého kraje, po čtyřech osobách ze stavu panského a rytířského, a po jednom měšťanu. Potom usnesl se, že království Českému náležela svobodná volba krále, a že ji měly vykonati osoby ze všech krajů již zvolené. Souhrn všech krajů nebo krajských stavů měl tedy zastupovati či představovati celé království. Krajští zvolenci zprvu skutečně sepisovali jisté články o volbě krále a o zemských svobodách. Avšak sbor takto sestavený byl příliš četný, tak že práce jeho dosti nepokračovaly; proto později sněm uložil sepsání zemských žádostí menšímu výboru po osmi osobách ze všech tří stavů, a rovněž tak pouze osm osob z každého stavu mělo se smluviti o osobu krále a navrhnouti ji oněm „volencům z krajů“. Konečně však užší výbor vymohl sobě plnou moc sněmu, a učiniv zvláštní přísahu, vykonal sám volbu Ferdinanda I.[3])

Týž volební sněm dal také zatím nejvyššímu purkrabí moc, aby podlé potřeby až do příštího sněmu ukládal sjezdy krajské a dosazoval po krajích hejtmany.[4])

Ještě po korunování Ferdinanda I. konaly se některé sjezdy po krajích. Když druhý sněm r. 1527 povolil jistou pomoc proti Turkům, stav rytířský bránil se proti jejímu rozvrhu, a král viděl se nucena v květnu t. r. posly svými odbývati v Praze zvláštní sjezd tohoto stavu; rytířstvo pak v červenci t. r. mělo ještě sjezdy po krajích, a v každém kraji vyvolilo si několik svých zástupců. Jednalť se tehda také o některá sporná práva mezi stavem panským a rytířským, a tento ještě v lednu r. 1529 měl na sjezdě, za tou příčinou zvláště položeném, své zástupce podlé jednotlivých krajů, kteří o jednání svém podávali do krajů zprávy.[5])

Král Ferdinand však záhy hleděl povznésti moc královskou z úpadku, v jakém byla se ocitla za Vladislava a Ludvíka. Proto po svém korunování

---

[2]) Sn. Č. I, 5; též o sjezdu kraje Vltavského a Bechyňského, svolaného do Tábora, a o sjezdu v Plzni str. 7, 10 a 131.

[3]) Sn. Č. I, 21, 23—25.

[4]) Sn. Č. I, 46.

[5]) Sn. Č. I, 251—3, 290 sled. Nelze jistiti, zdali „z krajů vybraní a pozůstalí“ stavu rytířského v r. 1529 byly tytéž osoby, jež byly r. 1527 zvoleny po krajích; možno také, že je vybral některý sněm.

mezi jiným vymohl si na stavech zrušení branných jednot mezi stranami, i zápověď dalšího spolčování, a pevně si vyhradiv právo královské svolávati sněmy, vztáhl je hned také na sjezdy vůbec. Dle instrukce z 21. ledna r. 1528, kterou dal svým komisařům ke sjezdu stavův o napravování práva a vyhledání privilegií, měli tito stavům jednoduše oznámiti, že sjezdy nebudou jim trpěny beze zvláštního povolení královského; neodpíral však dle svého uvážení sjezdy povolovati, kdyžby se prokázala jejich potřeba. Podobně i v městech královských od r. 1530 nebyla dovolena shromáždění „veliké obce" beze zvláštního povolení královského.[6])

Zápověď konati krajské sjezdy beze královského povolení vylučovala všeliké působení krajů na obecné záležitosti zemské, na běh vlasteneckých dějin, jelikož nebylo pochyby, že panovníci Habsburští více nepřipustí, aby sjezdy krajské, vlivu královskému jinak méně podřízené, někdy jednaly též o obecných potřebách celé země, neb aby poslance své nějak instruovaly. Nicméně tato zápověď nemusila konečně překážeti životu krajských obcí, kdyby panovník byl uznával potřebu častějších neb občasných sjezdů aspoň při vedení správy krajské nebo také k volbám sněmovních poslanců. Avšak Ferdinand I. sjezdům vůbec nedůvěřoval a nepřál; mínil je připouštěti jen někdy, když byly také k jeho vlastnímu prospěchu, t. když se měly postarati o řádné provedení povolené berně nebo hotovosti.

Nemáme tedy mnoho zpráv o sjezdech krajských z této doby. Bylo to asi následkem vládní obratnosti, s níž Ferdinand jednal oproti četným šlechticům, ducha pospolitého prázdným, že již sněm r. 1530 neuznal vhodným svěřiti revisi Zřízení zemského osobám z krajů, kdežto přece pozdější sněm z ledna r. 1538 zase žádal krále za povolení sjezdů krajských za účelem volby osob, které by byly přibrány k „napravování práv".[7]) Naproti tomu však r. 1532 byly konány sjezdy krajské za příčinou zřízení hotovosti proti Turkům. Také r. 1537 Ferdinand sám dle sněmovního snešení rozepsal krajské sjezdy za příčinou spravedlivého přiznání stavů k berni či pomoci proti Turkům, a jmenoval k nim do všech krajů své komisary.[8]) Potom na sněmě svolaném k 20. březnu r. 1538 rytířstvo setrvalo na žádosti již dříve činěné, aby král dopustil sjezdy krajské za tím účelem, aby obecnou hotovost spravedlivě rozvrhly a řádně zřídily, a též aby volily po dvanácti zástupcích každého kraje, a zmocnily je, aby na zvláštním sjezdě s druhými stavy o tom se usnášeli, jak silná hotovost, kdy a na jak dlouho by s osobou královou proti Turkům se měla vypraviti. Ferdinand tehdáž mínil povoliti rytířstvu na den

---

6) Sn. Č. I, 270, sr. 242.
7) Sn. Č. I, 436; žádost ta byla asi marna.
8) Sn. Č. I, 365, 410, 413.

17. dubna t. r. sjezdy po krajích, když by stavové na sněmě shromáždění hned na to přistoupili, že hotovosti bude užito netoliko na obranu koruny České, nýbrž i k výpravě zahraničné; kromě toho stál na tom, aby při tom nebylo nic jiného jednáno. Sněm konečně rozešel se bez výsledku. [9])

Na třetím sněmě toho roku (29. dubna 1538) stavové panský a městský chtěli povoliti pomoc peněžitou k zjednání vojska žoldnéřského proti Turkům, ale většina rytířstva zase zdráhala se tak učiniti, žádajíc opět za sjezdy krajské, na nichž by mohli zříditi hotovosť a zvoliti plnomocníky, kteří by teprve, když by se potřeba ukázala, jednali o skutečnou výpravu do pole. Král však ani tehdáž nechtěl povoliti, „poněvadž to prve v tomto království po krajích sněmovati a hotovosti říditi obyčejně nebývalo a věc jest vnově ukázána a předložena proti starodávným dobrým zvyklostem a proti obyčejům." Proto znova stavy žádal a napomínal, aby prý se nedávali „v nové a nebývalé věci, kteréž užitku nenesou, jedině působí obmeškání a ztracení času", i také zbytečné útraty jim samým, nýbrž aby „podlé chvalitebného obyčeje, kterýž se po všecky časy předešlé v tom království bez přerušení zachovával, bez dalších sjezdův a shledání na jiné neukazujíc na sněmích zavírali", a na čem by se snesl „větší díl a dva stavové", dle toho aby se řídil také „menší počet a třetí stav". Konečně vzhledem k nebezpečí od Turkův došlo k jistému kompromisu. V květnu r. 1538 sněm neodkládaje věci do zvolení krajských zástupců, usnesl se hned na zřízení a vypravení hotovosti proti Turkům, ale naproti tomu všichni stavové žádali krále společně, aby dopustil sjezdy po krajích na den 27. května alespoň ku provedení hotovosti, a král tomu neodepřel. [10])

Rovněž tak sněm z 28. dubna r. 1539 v usnešení svém žádal krále za povolení sjezdů po krajích na den 24. června, tak aby hotovosť řádně a spravedlivě mohla býti provedena. [11]) Předešlá oposice stavu rytířského domohla se tedy jak se zdá toho, že Ferdinand I. dále se nezdráhal povolovati sjezdy krajské. Ale stavové krajští asi nepomíjeli užiti jich někdy k jednáním, jaká mu nebyla vždycky po chuti, — bylť to bezpochyby výsledek porad krajských, že rytířstvo, zvláště kraje Plzeňského a Pracheňského, r. 1541 na zemském sněmě (z 28. břez.) odpíralo jednati o pomoci proti Turkům, pokud by prý nebyla zrušena snešení předešlého sněmu. [12]) Nicméně když téhož roku vyhořely desky zemské, obecný to archiv království Českého, a když král sám poručil hned po

---

[9]) Sn. Č. I, 445.

[10]) Vznešení královské a artikule sněmovní r. 1538 čl. 1. a 3.; Sn. Č. I, 450, 452, 453.

[11]) Sn. Č. I, 462.

[12]) Sn. Č. I, 488.

krajích voliti zástupce, kteří by na sjezdě v Praze uvážili, jak desky zemské znovu zříditi a jiné potřeby opatřiti, nestalo se tak, a zůstala péče ta plnému sněmu.[13])

Určitého rozřešení dočkala se otázka krajských sjezdů r. 1543. I tehda král Ferdinand uznal „znamenitou toho potřebu", rozepsati obecné sjezdy po krajích (na den 4. července) za příčinou hotovosti proti Turkům.[14]) Ale stavové domáhali se všeobecnějšího dopuštění sjezdů. Král tedy setrval na tom, že prý sjezdy krajské byly zapovězeny zemským zřízením, a „milostivě" povolil na dobu dvou let, že obecné sjezdy po krajích mohly se odbývati, ale toliko tehda, kdyžby na žádosť krajského hejtmana nebo hejtmanů sám král nebo v jeho nepřítomnosti místodržící uznal toho potřebu.[15]) Po uplynutí této lhůty stavové r. 1545 žádali znova za podobné dovolení krajských sjezdů na další dvě léta, tak aby zákaz zemského zřízení neměl platnosti. Týž sněm pak nemoha mnohé články úplně vyříditi, vyvolil zatím k jich uvážení jisté zástupce všech krajů; ti měli mimo jiné projednati také artikul o krajských sjezdech. Tu již král na třetím sněmě t. r. (17. srpna 1545) povolil sjezdy krajské na dobu tří let v ten spůsob, že za přítomnosti krále v zemi bylo k nim potřebí jeho povolení, v nepřítomnosti jeho však pouhého oznámení o potřebě sjezdů královým náměstkům skrze hejtmany krajské jakožto jejich ředitele.[16])

Zdálo se, že takto nastávala obcím krajským nová, dosti příznivá doba; ale za nedlouho dostavil se obrat. Když Ferdinand I. začátkem r. 1547, chtěje pomáhati císaři Karlovi, bratru svému, proti spolku Šmalkaldskému, pouhými mandáty svolával veřejnou hotovosť k Litoměřicům, stavové čeští po krajích se usnesli, že takové žádosti nelze bez obecného sněmu vyhověti. I ti stavové, kteří s hotovostí se dostavili, nechtěli do Sas táhnouti, dovolávajíce se toho, že v hotovosti nebyly všecky kraje dostatečně zastoupeny; bez povolení jiných krajů nebylo prý lze dávati se u veliká jednání s králem.[17]) Ano většina krajů (10 počtem) ještě na sjezdě konaném v Praze znova se ohradila proti mandátu královu, a žádajíc za obecný sněm zemský, uzavřela zvláštní spolek mezi sebou.[18]) Ferdinand sněm skutečně svolal, avšak přísně zakazoval odbývati mezitím sjezdy krajské.[19]) Než stavové, kteří se sjeli v Praze o středopostí (17. březn.), ustanovili se na tom, žádati od krále vůbec nové a znamenité svobody k oslabení moci

[13]) Sn. Č. I, 493.
[14]) Sn. Č. I, 557 a 563.
[15]) Sn. Č. I, 566 a 570.
[16]) Sn. Č. I, 604, 618, 624, 635.
[17]) Sn. Č. II, 91, 94, 95, 99, 115 (ad 13).
[18]) Sn. Č. II, 118, 120, 123, sr. 278, 279.
[19]) Dne 19. února r. 1547, Sn. Č. II, 130.

královské; svoboda sněmův a sjezdů, jíž se tu domáhali, byla by také zřízení krajské neobyčejně povznesla.

Stavové totiž ve svých desideriích žádali, když by král potřebných sněmů nesvolával, aby nejvyšší purkrabí, nebo úředníci a soudcové zemští, a konečně i hejtmané krajští na sjezdě s Pražany měli moc sněm zemský položiti. Mimo to žádali, aby král v obsílacích listech pokaždé výslovně a srozumitelně vypsati dával celý program sněmu, tudíž aby krajští hejtmané před každým sněmem pokládali sjezdy krajské k volbám poslanců na sněm, a vůbec aby sjezdy krajské byly svobodny, „tak jakž vždycky od starodávna bývalo, kdyžby toho potřeba kázala“ (čl. XVIII). Zároveň obce krajské měly působiti také na sestavení nejvyššího kollegia zemského, sboru soudců zemských; měloť jim přislušeti navrhování jistého počtu svých krajanů stavu panského a rytířského, tak aby král při osazování zemského soudu byl vázán vyvoliti z každého kraje nejméně dvě osoby z těch, jež mu kraj navrhl (čl. III). Kraj Hradecký pak osobil si právo prý starodávné, voliti nebo schvalovati osobu, kterou král dosazoval za purkrabí kraje Hradeckého (čl. LIV).[20])

Ústavní a politický význam takovýchto i jiných desiderií byl patrný; nebylo však také pochybno, že Ferdinand se jim nepodvolí, leč budeli královská moc vojensky pokořena. Po bitvě u Mühlberka obrátily se věci proti stavům. Stavové sami většinou odstoupili od zápisu své jednoty; zápis takový pak zrušen v srpnu r. 1547 na sněmě Bartolomějském, kde pod trestem smrti zakázány všecky „postranní zápisy a puntování“, třeba to byly landfridy krajské.[21]) Krvavý sněm ještě sice jednal o artikulech stavovských stížností a žádostí, ale jednání to nemohlo vésti k jinému, nežli že práva královská byla nově uznána a dotvrzena. Král nepřipouštěl artikulu o sněmích a sjezdech, ježto byl „proti královské mocnosti a starobylému pořádku“; stál na svém výhradném právu rozepisovati a pokládati sněmy a sjezdy po krajích, připomínaje, že právo to bylo nedávno uznáno na sněmě r. 1545.[22]) Proto také žádal, aby každý, kdo by se pokusil pokládati sněmy nebo sjezdy po krajích, na kterých by se mělo jednati o potřebách krále a stavů, propadl česť, hrdlo i statek. Sněm tedy přisvědčil, že svolání

[20]) Sn. Č. II, 151, 154—5, 159; královské přednesení na sněmě Bartolomějském uvádělo pouze část čl. XVIII C, ib. II, 493.

[21]) Sn. Č. II, 499, sr. 481—2. Ukazovalť král k tomu, že prý za Vladislava a Ludvíka podobných zápisů nebylo, že pouze za krále Jiřího v době nepokojů byly zřízeny „landfridy aneb spuntování v krajích“, že však landfridy ty byly hned zase zrušeny a zapovězeny, jakmile Vladislav se stal králem. Zákaz postranních zápisů přešel do Zřízení zemských r. 1549 a 1564 pod A 8.

[22]) Sn. Č. II, 483. Král vytýkal tedy stavům, že sobě pokládali krajské sjezdy, drželi sněmy a jiné zapovězené sjezdy, i také předním vůdcům odboje kladl to za vinu ku př. Vilémovi Křineckému z Ronova, II, 344, 355.

sněmu podlé starodávného obyčeje a podlé snesení sněmu z r. 1545 náleží králi, i zapověděl všecky sněmy a „sjezdy krajské obecné“ bez královského povolení pod pokutou ztracení hrdla. Ustanovení to bylo potom pojato do Zřízení zemského z r. 1549 A 5 a do Zřízení zemského z r. 1564 A 4.[23])

Rozumí se, že král Ferdinand rovněž tak nevyhověl stavům v tom, aby osazoval soud zemský osobami od krajů navrženými; osazování soudu zemského zůstalo králi s radou úředníkův a soudců zemských, a kdežto Zřízení zemské z r. 1530 výslovně bylo stanovilo (čl. 1.), že z jednoho kraje měla vždy pouze jedna osoba stavu rytířského do soudu zemského býti dosazena, tak aby jiní krajané nebyli připraveni o jisté zastoupení na soudě, naopak Zřízení zemské z r. 1549 vypustilo také tento předpis.[24])

Jiné následky krvavého sněmu nelze tu blíže vypisovati. Netoliko značně povznesena moc královská, ale zároveň také základní činitelé zdravého ústavního života podstatnou utrpěli škodu. Jednak kruté potrestání stavu městského, jeho oslabení a značné podřízení moci královské porušilo také rovnováhu mezi stavy, zkrátilo vliv stavů nižších, zemanstva a měst, oproti velkomocnému panstvu, a zmenšilo i moc a vážnosť samých sněmů. S druhé strany zaražen život krajských obcí, jejich sjezdů, jakožto organických základův ústavy a samosprávy zemské. Ferdinand od té doby nedopouštěl, aby krajské sjezdy byly pravidelněji konány; jen zřídka je pokládal, když se jednalo o provedení jednotlivých nezávadných potřeb. Tak odbývány sjezdy krajské r. 1549 pouze proto, aby obecně byly plněny artikuly o čeledi, řemeslnících a nádennících, r. 1561 pak proto, aby byly prozkoumány a porovnány některé nezkoušené tolary a mince z říše německé podlé „řádu mincí pro země koruny české“, právě vydaného, tak aby chatrné mince z oběhu byly vyloučeny.[25])

Za císaře Maximiliána (1564—76) stavové čeští znova usilovali přivésti krajské sjezdy k častějšímu skutku. R. 1571 žádali odbývati sjezdy krajské za příčinou správného provedení berně, než potom ustoupili od toho, a hned na sněmě zvolili podlé jednotlivých krajův osoby, jež se měly sjeti s hejtmany krajskými a s nimi věc poříditi.[26]) Avšak r. 1574 žádali stavové usilovně, aby před sněmem mohli držeti „sněmy“ po krajích. Na prvním sněmě t. r. v lednu ukazovali k tomu, že někdy z velikých krajů přicházejí na sněm sotva dvě nebo tři osoby, z některých

---

[23]) Sn. Č. II, 486, 496, 500. Ve Zř. z. 1564 také do prvé věty o svolávání „sněmů“ králem připsána slova „a sjezdů po krajích“.

[24]) Sn. Č. III, 482, 491, 500.

[25]) Sn. Č. II, 590 nota. III, 82; snad najdou se ještě jiné zprávy.

[26]) Sn. III, 578, 593—5.

dokonce nikdo; proto chystajíce se jednati na druhém sněmě o důležitých potřebách zemských, zvláště také náboženských, trvali na dopuštění krajských sjezdů králem za tou příčinou, aby v každém kraji mohli zvoliti poslance, a vykázati k jich pomoci jistou krajskou berni, tak aby tito poslanci, byť i byli ze stavů nezámožných, byli potom povinni při sněmě vytrvati. Mělo tím býti polehčeno široké účastenství drobnější šlechty. Stavové na podporu své žádosti dovolávali se toho, že podobně se dělo ve vedlejších zemích koruny České: ve Slezsku a v obou Lužicích, a že tak bývalo i v Čechách, dokud prý z toho za Ferdinanda se svolením stavů zemských z některých příčin tehda se nahodivších nesešlo. Prvý sněm r. 1574 rozešel se bez výsledku, ale v jednotlivých krajích skutečně se odbývaly sjezdy k volbám poslanců, když snad potom nebylo proti tomu námitek.[27]) Na druhém sněmě v červnu r. 1574 Maximilián posléze přivolil ku. krajským sjezdům na den 10. srpna, ač tak, aby krajané nic jiného na nich nejednali, než toliko aby podlé velikosti kraje vybrali nějaký počet poslanců ze všech tří stavů (kromě nejvyšších úředníkův a soudců zemských), a aby povolili sbírku na jejich „vychování“ čili útratu; krajští hejtmané měli ji vybírati a kraji svému počty z ní činiti. Tak se vskutku stalo.[28])

Sněm položený k listopadu r. 1574 byl později odložen do r. 1575; tu zase někteří krajští poslanci k novému sněmu (21. února r. 1575) se nedostavili, jelikož se nepokládali za zvolené k jinému sněmu než bylo prve určeno. Sněm tedy usnesl se, že poslanci krajští mají v březnu se dostaviti ke sněmu; nesplacené sbírky na poslance měly se krajským hejtmanům jistě odvésti.[29]) Když potom Maximilián odložil sněm zase na duben, přikázal ještě nové sjezdy krajské na den 6. dubna kdekoli třeba bylo, aby počet sněmovních poslanců byl doplněn a sbírky k jejich pomoci odvedeny.[30]) A tak potom poslanci stavů krajských v první řadě súčastnili se konečně znamenitého sněmu r. 1575, na němž stavové

[27]) Sn. Č. IV. 38—9, 47; v. list rychtáře Kadaňského z 23. února r. 1574 arcibiskupovi Pražskému o krajském sjezdu Žateckém, dle něhož také města volila své poslance, IV, 59.

[28]) Sn. IV, 79—80, 104. Vedlé poslanců mohli arci všichni údové stavů na sněm přijíti, ale trávíce na svůj groš, nebyli povinni na něm vytrvati, když by se protáhl delší dobu. Kdo by v čas nesložil krajské berně naň připadající, měl na oznámení krajských hejtmanův obeslán býti od soudu zemského k trestu dle uznání. Ke sjezdům určil sněm tato města: v Pracheňsku Písek, v Bechyňsku Tábor, v Podbrdsku Beroun, v Boleslavsku Nymburk, ve Vltavsku Sedlčany, v ostatních krajích pak města, dle nichž kraje sluly.

[29]) Sn. Č. IV, 178 a denník Sixta z Ottersdorfu IV, 318, 320, 322. Poslanci byli povinni v určitý čas ke sněmu se sjeti, k jednání časně se scházeti a nikam neodjížděti; kdo by zúmyslně tak se nezachoval, měl jen sám sobě přičítati, „cožby ho skrze to potkalo“.

[30]) Sn. Č. IV, 176; také stav duchovní a svobodníci i nápravníci musili sbírku platiti.

čeští domohli se od Maximiliána ústního dovolení české konfesse a zřízení defensorů (také superintendentů krajských [31]).

V letech 1576—8 nebylo jak se zdá krajských sjezdů, ačkoli r. 1577 jednalo se o to, zdali by nebylo lépe, aby řád drahotní byl ujednán na jezdech dle poměrů každého kraje, než aby jej v Praze umluvily jednotlivé osoby z krajů. [32]) Avšak již r. 1579 došlo opět ke sjezdům krajským. Tehdáž na generálním sněmě koruny České od 9. února do 14. dubna stavové čeští usnesli se s povolením královským ve druhé polovici května po všech krajích odbývati sjezdy, na kterých by se podrobně vyšetřil počet statkův a usedlých poddaných, peněz na ourocích i domů v královských městech; mimo to měly sjezdy vyvoliti osoby k ohledání a dosvědčení škod živelních, pro něž se činila srážka na dani, jakož i dále vyvoliti ze všech stavův osoby, jež by uvážily, jak by řád drahotní pro Prahu vydaný dle poměrů každého kraje měl býti upraven. O jiných věcech, než bylo vytklo sněmovní snešení, neměly krajské sjezdy jednati. [33])

Výsledky sjezdů r. 1579 byly dosti chatrné, protože samým stavům nebylo hrubě vítáno sjížděti se k docílení větší berně. Sněm byl sice určil města a dny, kde a kdy sjezdy se měly odbývati; zároveň stanovil povinosť každého obyvatele kraje majícího statky nebo půjčené kapitály, také královských měst, dostaviti se ke sjezdům; zvláště pak měli býti přítomni nejvyšši úředníci a soudcové zemští i radové královští, kteří obyčejně bydlili v Praze. Nicméně král měl ještě vydati své mandáty svolávací; když toho v čas neučinil, jelikož asi považoval za dostatečné, že přivolil k usnešení sněmovnímu, mnozí stavové krajští použili tohoto opomenutí za záminku, aby se nedostavili, aneb i ti, kdo přišli, omlouvali se nedostatečným počtem, anebo nepřítomností nejvyšších úředníků nebo soudců

---

[31]) Sn. Č. IV, 213, 362 Sněm se sice v dubnu sešel, ale byl po čase odročen zase k srpnu a uzavřen teprve 27. září; odklady ty asi hlavně spůsobily, že krajané meškali sbírku na poslance odváděti. Dne 19. května poslanci stěžovali si na sněmě, že se jim neplatí na týden, že ani krajským hejtmanům sbírka nebyla řádně odváděna; následkem toho hejtmané, nechať byli na sněmě přítomni nebo ne, měli nejvyšším úředníkům a soudcům zemským podati seznamy nedbalých plátců, aby je mohli před zemský soud obeslati. Konečně ještě závěrečné snešení sněmu přikazovalo krajským hejtmanům, dobývati sbírky té na každém, kdo jí nesložil a byv obeslán se nepostavil, tak jak se dělo při jiných berních, t. listem obranním nebo zatykacím. Dle snešení kraje Slanského měl každý obyvatel krajský z 1000 kop gr. č. svého statku platiti 3 kopy, a z 1000 kop hotových peněz na ouroce 1 kopu. Sn. Č. IV, 214, 300, 338—9.

[32]) Sn. Č. V, 172. Začátkem r. 1577 Rudolf II. žádal pány a rytíře ze všech krajů, aby se súčastnili slavného doprovození a uvítání mrtvého těla Maximiliánova, z Rakous do Prahy převáženého, ib. 39—45.

[33]) Sn. Č. V, 441—4, 449; sjezdy měly býti mezi 18.—27. květnem v těchže městech jako r. 1574, pouze v Boleslavsku ustanovena Boleslav místo Nymburka.

zemských, kteří jakožto komisaři ve vyřízení článků měli býti pomocni. Stavové kraje Čáslavského, Kouřimského a Boleslavského sjevše se dle sněmovního snešení, přece ničeho nejednali, ukazujíce k tomu, že Zřízení zemské zapovídalo bez povolení králova pod ztrátou hrdla konati sjezdy po krajích, a že tyto nebyly svolány mandáty královskými. V kraji Plzeňském a Žateckém sjezdy posléze přece se odbyly, když tam došel aspoň list od krále, vyzývající k vykonání článků sněmovních; také v Hradecku, Bechyňsku, Pracheňsku, Slansku, Litoměřicku a Chrudimsku sjezdy vykonaly se, ač ne všude se stejným prospěchem.[34])

Obzvláště sluší zmíniti se o sjezdu kraje Pracheňského v Písku 23. květ. 1579, o jehož odbývání přičinil se nejvyšší purkrabí Vilém z Rožmberka. Kraj ten stěžoval si také na nerovnosť v berni domovní naproti krajům jiným, jelikož měl sice dosti značný počet usedlostí, ale „malé živnosti" a nevelký odbyt; proto zvolil úředníky a soudce zemské i rady královské v kraji sídlící, a ještě jiné dvě osoby, žádaje krále za povolení, aby tito zvolenci mohli vyhledávati, kterak by se žádoucí rovnosti dalo dosíci. Mimo to sjezd osmělil se žádati krále, aby vůbec před každým sněmem dovolen byl sjezd krajský, který by dříve zvěděl, o čem se bude jednati na sněmě, i také, aby zvolil k němu krajské poslance, a opatřil je jistou pomocí („vychováním") tak, aby byli povinni vytrvati za svůj kraj na sněmě. Sjezd dovolával se toho, že tak druhdy („za předků našich") bývalo, že jest to věc potřebná, i samému králi prospěšná, kdežto prý jináče při obecných jednáních nebývalo stavům, zvláště méně zámožným, možno sněmů se účastniti nebo při nich vytrvati, když by déle trvaly. Avšak Rudolf II. nevyhověl žádosti sjezdu Píseckého; povolení bylo by povzneslo obce krajské, tedy utvořilo četná střediska pro veřejné zájmy země a stavů, z nichž snadně mohl vycházeti mocnější odpor proti moci královské. Vůbec tehda, pokud známo, toliko ještě r. 1585 přistoupil na to, že vypíše sjezdy krajské, ale pouze k tomu účeli, aby osoby na nich volené dokonaly sečtení krajských obyvatelů, na němž záleželo také komoře královské.

Teprve na začátku XVII. století zdálo se, že stavové opětně se domohou nějaké svobody krajských sjezdů, když použili rozepře Matiáše a Rudolfa II. k dobytí větších svobod náboženských. Hleděli krajskému zřízení dodati nové váhy, aby platně posloužilo jejich organisaci. Rudolf II.

---

[34]) Srov. Sn. Č. V. o Boleslavsku 486, 523, Chrudimsku 489, 490, 528, Hradecku 490—2, 505, Čáslavsku 492, Bechyňsku 493, 505, Plzeňsku 494, Pracheňsku 495—9, 521, Kouřimsku 499, Žatecku 500—1, 513, 525, Slansku 502, 503, Litoměřicku 526; přehled jejich jednání podán tamže 328—330. V Boleslavsku byl na konec června marně rozepsán druhý sjezd; i v Plzeňsku nařizoval Rudolf II. nový sjezd na den 1. června 1579 pro případ, že by se sjezd prvý byl nesešel. Zevrubnější snešení zachována vedlé Pracheňska v Hradecku a Žatecku.

musil dne 29. května 1608 slíbiti stavům, že to opatří, aby z každého kraje byl někdo dosazován buď za nejvyššího úředníka nebo soudce zemského; také povolil tehda krajské sjezdy. Tyto měly se konati ve přítomnosti krajských hejtmanů ve kraj. městech a v době, na níž by se stavové snesli; stavové však neměli na nich nic jiného jednati, než toliko zvoliti některý počet poslanců ze všech tří stavů kraje, kteří by za pomoc ke svému „vychování“ od kraje povolenou byli povinni vytrvati na příštím sněmě až do jeho uzavření, tak aby důležitá jednání náboženská a zemská mohla před jinými dojíti konce svého. A tak na důležitém sněmě z ledna r. 1609 byly kraje zastoupeny také svými poslanci, podobně jako kdysi r. 1575 při zjednání české konfesse.[35])

Když pak císař Rudolf přece se zdráhal podepsati náboženský majestát, stavové dne 26. června 1609 k obhajování náboženství zřídili svou defensi, a k řízení svých věcí zvolili 30 direktorů, po desíti z každého stavu; ti měli v těžkých věcech k radě povolávati jisté osoby z krajů, nebo také stavům ukládati sjezdy. Tu konečně císař povolil a podepsal majestát z 9. července r. 1609, na základě jehož stavové podobojí zřídili sobě 24 defensorů, kterým dle snešení sněmovního dostalo se i moci, v důležitých věcech k sobě povolávati nejvyšší úředníky a soudce zemské i jiné rady královské, ku konfessi české se přiznávající, a zároveň z každého kraje až do šesti zástupců, ze všech tří stavů v rovném počtu. Zdali těchto šest osob z kraje bylo voleno sjezdy krajskými nebo na sněmích, nelze jistiti; ale zajisté byli stavové povzbuzeni, aby domáhali se svobody voleb krajských.[36])

Skutečně stavové čeští žádali od Matiáše před jeho korunováním mimo jiné i svobodu svolávati krajské sjezdy bez dalšího vznášení na krále; Matiáš musil konečně dne 22. května r. 1611 podepsati revers, ve kterém též aspoň přislíbil, že o žádosti té dá jednati na příštím sněmě generálním. Mimo to reversem tím byla potvrzena usnešení sněmu z r. 1609—10, tudíž také moc defensorů povolávati zástupce krajů.[37])

Matiáš, zavázav se před svým korunováním nemilými sliby, raději po dvě léta sněmu ani nesvolal. Položil sněm teprve k 29. lednu r. 1614 do Budějovic; stavové po jistých nesnázích svolili obyčejné berně s tou podmínkou a pod reversem, že aspoň v lednu r. 1615 svolán bude sněm generální, aby především pojednal o čtyřech obecních artikulech, jež dle korunovačního reversu z r. 1611 posud nebyly vyřízeny. A tak došlo

---

[35]) Skála I, 101—2, srov. 94.

[36]) Artikul o defensi ze 26. července 1609, sněm z 25. května 1609 do 23. února 1610; Gindely, Majestätsbrief 135, 161.

[37]) Skála I, 320, 323; Gindely, Rudolf II. 291—4.

konečně ku generálnímu sněmu r. 1615, na kterém králi Matiášovi podařilo se získati většinu sněmu, tak že zamítla svobodu sjezdů krajských, a tudíž ponechala staré předpisy Zřízení zemského, jimiž krajské sjezdy beze zvláštního povolení královského pod ztrátou hrdla byly zapovězeny. Tím byly tehda zmařeny plány strany Thurnovy, jež ve krajských sjezdech hledala prostředek, jak by opposici po celé zemi organisovala, a po případě připravila obecnou hotovosť.[38]) Podobně domohla se vláda od sněmu r. 1617, že za živobytí Matiášova „přijal a vyhlásil" Ferdinanda II. králem českým; toliko musil tento vydati revers, že dříve nebude se do vlády vkládati beze zvláštního svolení Matiášova a vedlé toho s uvážením rady zemské (nejv. úředníkův a soudců zemských i rad soudu dvorského a komorního) spolu se dvěma zástupci každého kraje (pánem a rytířem), a se šesti měšťany, jež sněm ještě před korunováním vyvolil.[39])

Teprve v začátcích povstání sjezd stavů z 28. srpna 1618 položil zase sjezdy krajské za příčinou řádného vypravení hotovosti na pomoc najatému vojsku. Ovšem že svoboda krajských sjezdů nadále zůstávala jedním ze stavovských požadavků. Když kurfiřtové na sjezdě v Chebě měli prostředkovati mezi českými stavy a Matiášem, sjezd stavovský v březnu r. 1619 uložil deputaci, kterou vysílal k jednání, aby neupouštěla od čtyř artikulů, jež prý na sněmě Budějovickém r. 1614 byly odloženy, r. 1615 pak „původem málo osob pod jednou na škodu a nebezpečenství království, tak jak náleželo a býti mělo, vyřízeny nebyly"; deputace tedy dle třetího článku těchto artikulů žádala svobodu krajských sjezdů.[40]) Je však pozoruhodno, že nicméně na sjezdě generálním r. 1619, na němž konfederace zemí koruny České byla ujednána, a celé zřízení státní nově upraveno, nečinilo se výslovné zmínky o svobodě sjezdů krajských. Potom převrat Bělohorský r. 1620 učinil konec politickým obcím krajským, a na místě nich ponechal toliko krajské správní obvody.

Byť i samy sjezdy krajské neměly činné úlohy v dějinách českého povstání, dlužno tu však vzpomenouti, že aspoň zástupcové krajští měli v nich skutečné účastenství. Sjezdy krajských zástupců, jež defensoři mohli svolávati na základě sněmu z r. 1609, potvrzeného Rudolfem

---

[38]) Gener. sněm z 15. června do 3. října 1615; usnešení „o sjezdích a opatření země v čas nastalé potřeby" (str. 9): poněvadž to vše, jakby v takové nastalé potřebě sjezdové pokládáni, též jakby všelikým krále a království nepřátelům, kdyby kteří do země vtrhnouti a škoditi chtěli, odpíráno býti mělo, prve zřízením zemským a snešeními sněmovními v rozdílných artikulích patrné a s dostatkem, pod velikými a těžkými pokutami vyměřeno jest, protož se toho všeho při Zř. Z. a sněmovních snešeních zůstavuje. Gindely, Dějiny českého povstání, I, 68, 95.

[39]) Sněm z 6.—9. června 1617; Skála II, 35. Srov. Kalouskovo Státní právo, 224.

[40]) Snešení sjezdu z 18.—23. března 1619; Gindely, Povstání I, 403.

i Matiášem, byly protestantským stavům vlastně jakousi náhradou sněmův i krajských sjezdů. Defensoři již r. 1611 svolali takový sjezd, aby se ujal Broumovských proti králi (11. listopadu), a později sjezdy takové opětovány. Sjezd z 5. března 1618 usnesl se na stížných spisech k místodržícím a císaři, poslal přípisy také stavům druhých zemí korunních, a uzavřel sejíti se opět dne 21. května. Císař Matiáš arci neprávem přikazoval sjezd odepsati nebo zastaviti; nebylo jeho uposlechnuto, sjezd sešel se přece, a po dvou dnech došlo ke shození místodržících Slavaty a Martinice z okna Pražského hradu (23. května). Brzo potom však převzaly vedení věci generální sjezdy nebo sněmy zemí českých. —

Dodatkem sluší konečně zmíniti se také o jiných případech, kde vystupovali zástupcové krajští, nikoli na sjezdech volení, nýbrž sněmem zemským povolaní, někdy jako by náhradou za volbu krajských poslanců. Byloť to také jisté zastoupení krajů, když sněmy k důležitým jednáním nebo komisím vybíraly osoby ze všech krajů; není nemožno, že takováto volba dála se někdy zvláštním sestoupením stavů téhož kraje na sněmě přítomných. Takovíto zástupci krajů zhusta pak tvořili širší komisi, deputaci nebo užší sjezd stavův, s nímž měla rada zemská společně působiti neb oň se opírati.

Zástupce toho způsobu spatřili jsme již netoliko při jednáních defensorů, ale jmenovitě při volbě Ferdinanda I. a přijetí Ferdinanda II. Dále sněm r. 1571 dal moc radě zemské, aby spolu se zástupci, jež po 2 z každého kraje vyvolil a vyjmenoval, obnovila dědičné smlouvy s kurfiřtem Saským; podobně sněm r. 1576 — žádaje krále, aby se přičinil o obnovení dědičných smluv s okolními kurfiřty a knížaty, ježto prý patřily k zemským privilegiím — chtěl, aby k této věci rada zemská obeslala některé osoby „z obce a z krajů". Později však umlkají zprávy o přibírání krajských zástupců k dědičným smluvám.[41])

Rovněž bývaly volány osoby ze všech krajů k ujednání a sepsání práv jednotlivých stavů nebo práv zemských. Viděli jsme, že r. 1529 ve sporech o práva stavu panského a rytířského bylo rytířstvo zastoupeno dle jednotlivých krajův „osobami vybranými a pozůstalými". Naproti tomu sněm z února r. 1530 neshledal výhodným, aby k napravování práva, totiž k revisi zřízení zemského, byly voleny osoby z krajů, poněvadž by se věc protáhla.[42]) Zřízení zemské r. 1530 potom vydané nebylo však úplné, nýbrž obsahovalo pouze tolik, kolik tehda komise

---

[41]) Sn. Č. III, 605, IV, 567, 573. — Třetí sjezd stavů r. 1618 (28. srpna) zvolil též „osoby z krajů", aby vedlé direktorů jednaly s posly stavů Moravských; ale jelikož je podlé krajů nevypočetl, možno, že se tu přísně dle jednotlivých krajů neřídil.

[42]) Sn. Č. I, 329 čl. 8. Ze znění článku toho dalo by se skoro souditi, že byla řeč o [illegible] rajích, avšak i na sněmě mohlo dojíti k volbě osob tam nepřítomných.

sněmovní dokonala. Proto jednalo se i dále o napravení práv, a tu sněm z ledna r. 1538 žádal, ač jak se zdá marně, za sjezdy po krajích, aby tyto k tomu účelu své zvláštní zástupce vyvolily.[43]) Ani Zřízení Zemské z r. 1549 nevyšlo z revise zástupců všech krajů; avšak potom k nové revisi Zřízení Zemského, r. 1564 dokonané, sněm z listopadu r. 1558 skutečně zvolil osoby všech stavů z každého kraje zvláště, a sněm z října r. 1561 volbu tu doplnil.[44])

Podobně osoby sněmem podlé krajů deputované měly se účastniti pořízení „Práv městských". Města, která se řídila právem Pražským, domáhala se toho, aby vyloučeno bylo právo Magdeburské, tak aby všecka města srovnala se v jediném právu podlé spisu králi předloženého. Jelikož ale práva městská dotýkala se v některých ohledech také stavu panského a rytířského i jejich poddaných, byli na všeobecném sněmě zemí koruny české r. 1569—70 zvoleni páni a rytíři ze všech krajů, aby na zvláštním sjezdě srovnaná práva městská ještě přehlédli a opravili. Stavům vyšším jednalo se, jak pravili, jen o srovnání Práv městských se Zemským Zřízením, neboť srovnání práv městských v jedno jediné bylo pouze záležitostí městského stavu. Ale kdežto Koldínova Práva městská r. 1579 byla vytištěna, ač jen „na jistou výminku do vůle králi a stavům", a r. 1609 přistoupila na ně poslední města práva Magdeburského užívající, s druhé strany o srovnání Práv těch se Zemským Zřízením jednávalo se až do r. 1620 marně. Sněmy ukládaly to zprvu osobám, jež k tomu volily z krajů, později menšímu počtu osob tak, aby práci jejich potom přehlédli zástupci krajští; konečně o zástupcích těch přestalo se mluviti. Užší výbor sice přehlédl větší část Práv městských, ale k opravenému jich vydání již nepřišlo.[45])

---

[43]) Sn. Č. I, 436; srov. i 493 o znovuzřízení zemských desk.

[44]) Sn. Č. III, 34, 62; zvolené osoby uvedeny tam jmény svými.

[45]) K r. 1569 v. Sn. Č. III, 505. Sněm z r. 1575 znova doplnil volbu osob z krajů, jež měly věc provésti společně s některými královskými komisary, avšak král sám volenců krajských t. r. k jednání neobeslal (IV, 293, 498); svolalť takový sjezd teprve k 12. lednu r. 1579 (aspoň víme, že zval Petra Voka z Rožmberka, aby se dostavil do Prahy na místě zemřelého zástupce panského stavu z kraje Prácheňského, V, 353). Když však, jak se zdá, nic nevykonáno, druhý sněm z r. 1583 zas obnovil volbu osob stavu panského a rytířského z každého kraje (po jednom pánu a jednom rytíři). Sněm z r. 1585 pak za příčinou rychlejšího provedení věci dal nejvyšším úředníkům a soudcům zemským moc zvoliti menší počet osob, a teprve pak měli práci jejich přehlédnouti zástupci krajští; zemské radě dána také moc, když by některý zástupce krajský zemřel, voliti jiného. Na sněmích r. 1593, 1596 a 1597 voleny vždy některé nové osoby z krajů, posledního roku také šest osob stavu městského. R. 1596 bylo jim zároveň uloženo vyhledati a uvážiti, které artikuly sněmovní od r. 1565 byly nalezeny za právo, a měly by se vložiti do zemského zřízení. R. 1599 sněm opět usnesl se, aby nejprve užší komise srovnala P. M. se Zř. Z. a předložila práci krajským zástupcům; usnešení to opětováno potom každoročně od r. 1600 do 1609. Při tom se r. 1602 uvádělo, že se

Neméně sněm ze 7. ledna 1545, zvoliv z každého kraje jednoho pána a jednoho rytíře, i čtrnáct osob ze stavu městského, dal jim moc jednati s králem nebo komisary královskými o celé řadě artikulů, jež na sněmě nemohly býti vyřízeny, zejména o privilegiích stavův, o revisi Zemského Zřízení, o zemských deskách, o soudech a jiných obecných potřebách. Tito zástupcové krajů skutečně sjeli se dne 13. dubna t. r. v Praze, a usnášeli se na mnohých žádostech ku králi, zvláště ve příčině zemských privilegií.[46])

Podobné porady o celé řadě podstatných záležitostí zemských arci nevešly v obyčej; když moc královská se povznesla, nechtěla trpěti takového umlouvání stavů, ba hleděla vlivem svým obmezovati spíše i jednání samého sněmu. Nicméně i Ferdinand I. na Bartolomějském sněmě r. 1547 povolil stavům voliti osoby z každého kraje (po 1 pánu a 1 rytíři), i také zástupce měst aspoň k tomu jednotlivému účelu, aby s vůlí královou se usnesli na řádu pro čeleď a na řádu drahoty pro práci řemeslnickou. Skutečně r. 1547 ujednány od nich na dobu tří let artikuly o placení čeledi dle rozličných krajů. Rozdílnosť krajů, jak co se týče jakosti pozemků, tak i obvyklé míry roboty, totiž působila, že nemohly býti předepsány všude tytéž platy čeledi nebo nádenníkům.[47]) Když potom bylo si stěžováno, že artikuly o čeledi se nezachovávají, a když žádalo se .za jejich opravu, sněm z 14. února 1549 znova zvolil k tomu osoby z krajů; tyto pak ujednaly na sjezdě z 18. května r. 1549 nové obšírnější články o čeledi, řemeslnících a nádennících podlé rozličnosti krajů, jakož i o užívání stejné míry a váhy po všech krajích; k provedení všeho potom svolány ještě sjezdy krajské.[48]) I později ozývaly se nářky na drahotu řemeslníků; tudíž sněm z 3. ledna r. 1558 přijal návrh králův, že k upravení toho obešle zase osoby z krajů.[49]) Později však byl na sněmě r. 1577 spor, je-li ku přetržení drahoty lépe svolati krajské sjezdy anebo na sněmě zvoliti osoby z krajů; konečně byla věc vznešena na krále, aby se zemskou radou a s povoláním některých osob všech tří stavů vydal nový řád pro řemeslníky a obchodníky, jak se

---

stal již nemalý počátek, dále r. 1608, že vykonáno přes polovici práce, r. 1609 pak bylo ukládáno, až bude práce hotova, složiti ji k zemským deskám. Také sněmy r. 1614, 1615, 1619 a 1620 znova poháněly srovnání P. M. se Zř. Z., jakož i doplnění a nové vytištění Zř. Z. Než sněmy z 1608 a 1609 volily k tomu delegáty již bez výslovného zřetele k jednotlivým krajům; to mohlo sice býti náhodou, aspoň ještě sněm z r. 1615 dal radě zemské moc naříditi menší počet osob, tak že do té doby mohl býti také ještě výbor širší z krajů; nicméně r. 1619 a 1620 opět byli voleni delegáti ze sněmovní „obce“ vůbec. (Sr. i Kalouskovo Státní právo, 338—9.)

[46]) Sn. Č. I, 617—9, 628—9.

[47]) Sn. Č. II, 502, 518—24.

[48]) Sn. Č. II, 568, 571, 589—600; více v §. 13.

[49]) Sn. Č. III, 7, 12.

stalo pro Prahu dne 28. července r. 1578. Potom ještě generální sněm r. 1579 uložil sjezdům krajským vyvoliti osoby z každého stavu, které by císařské nařízení o drahotě pro Prahu podlé povahy kraje svého uvážily a zaslaly králi své snešení, tak aby potom mohl vydati o tom mandáty do všech krajů; sjezdy některých krajů tomu vyhověly, jiné nikoli.[50])

Podobně jako pro řád drahotní sněm z r. 1552 zvolil a zmocnil jisté zástupce krajův, aby se na sjezdě v Praze usnesli o řádu „proti všem zbytečnostem", totiž proti přepychu, jmenovitě v šatstvu, po příkladě řádu vydaného v říši německé.[51])

Koncem XVI. století vešlo dále v obyčej voliti na sněmě po dvou pánech a dvou rytířích z každého kraje, aby společně s radou zemskou platně se usnášeli o vyzdvižení veřejnosti k tažení proti Turkům, jestliže by nebylo času svolati zemský sněm. Poprve stalo se tak na sněmě generálním r. 1595; opětovalo se to na druhém sněmě r. 1596, r. 1598 a pak od r. 1601 do 1606 každoročně. R. 1601 a v letech následujících zemská rada spolu s těmito zástupci krajskými vydávala zvláštní artikuly o veřejné hotovosti pro případ její výpravy na pomezí koruny České proti Turkům; články ty vůbec upravovaly celé vojenské zřízení stavovské. Něco podobného bylo, když kdysi r. 1532 samy krajské sjezdy volily po třech pánech a třech rytířích (vedlé zástupců městských), a sněm zmocnil je, aby s hejtmany království a se zemskou radou rozhodli o tom, třebali stavovskou výpravu podržeti ještě na pátý měsíc v poli.[52])

Dlouholetou záležitostí, zvláště po r. 1580, bylo také poměrné upravení veřejné hotovosti mezi jednotlivými zeměmi celé koruny, k čemuž z jednotlivých zemí bývaly voleny osoby ze sněmů; zdá se, že i tu byl někdy brán zřetel ku krajům, aspoň sněm r. 1597 na místě tří osob zemřelých z krajů Hradeckého, Rakovnického a Chrudimského zvolil nové za tou příčinou, aby tito zástupci ku královu obeslání sjeli se s posly druhých zemí, a učinili potřebné nařízení o rovné a vzájemné defensi.

Když po vydání majestátu jednalo se o zřízení dobré defense, tu sněm z r. 1609—10 opět zmocnil krále, zemskou radu, osoby volené z každého kraje po dvou a tři zástupce Prahy, aby při spěšné potřebě jednak mohli se vydlužiti 100 až 150.000 kop míš. k najmutí tisíce koní a pluku knechtů, jednak aby mohli přikázati výpravu vlastní hotovosti stavovské. Podobné usnešení stalo se i v Budějovicích r. 1614 a na generálním sněmě r. 1615. Takovýto vliv krajských zástupců na veřejnou hotovosť však nezdál se protestantům dostačovati; domáhali se práva, k obraně svého náboženství najímati vojsko i bez králova svolení.

[50]) Sn. Č. V, 172 a 449; viz notu 34.
[51]) Sn. Č. II, 630, 634.
[52]) Sn. Č. I, 365.

Avšak byť i Matiáš v korunovačním reversu z r. 1611 slíbil, že na příštím sněmě dá jednati o právu defense, přece stavové ničeho nedosáhli; bylo ť v Budějovicích r. 1614 i na generálním sněmě r. 1615 obnoveno pouze usnešení z r. 1609, jež dávalo věc do moci krále s radou zemskou a se zástupci krajů. Teprve r. 1618 sjezd protestantů v Praze z 25. května sám ze své moci zřídil hotovosť k obhajování náboženství, a dal direktorům zároveň se čtyřmi nejvyššími, jež byl si zvolil, moc najímati branný lid.

I v berních záležitostech někdy za své kraje jednaly osoby na sněmě zvolené. Tak zástupcové krajští, zvolení r. 1552 ku pořízení řádu proti přepychu, měli v Praze zároveň přijmouti počty berníků z berně zemské, což bývalo obyčejně ukládáno menší komisi sněmovní.[53]) Když stavu panskému a rytířskému r. 1564 jednalo se o to, jak by se zbavili berně ze jmění berní jinou (ze všelikého prodeje), chtěli stavové zmocniti soud zemský s radami soudu komorního a spolu se šesti osobami z každého kraje, po dvou z každého stavu, aby mohli rozepsati jinou sbírku, když by berně sněmem povolená nedosáhla určité výše. Avšak Maximilián to zamítl, nedůvěřuje tomu, že by zástupcové krajští se sjeli v počtu dostatečném k nějakému uzavření.[54]) Sněm r. 1571 zvolil pak jisté krajské komisary za tím účelem, aby společně s krajskými hejtmany sepsali řádná registra všech osedlých poddaných a všech domů; podobný úkol měli r. 1579 komissaři volení nikoli sněmem, nýbrž přímo sjezdy krajskými.[55]) Sněm r. 1598 volil dvě osoby z každého kraje, aby na sjezdě v Praze uvážily a vyšetřily, jak by se dosáhlo poměrné rovnosti v berních a sbírkách mezi kraji „horními a krajskými"; byloť si často stěžováno, že chudý poddaný musil platiti tolik, jako bohatý, a stavové z hor tolik jako stavové z rovin. Pro morovou ránu nedošlo tehda ke sjezdu těchto krajských zástupců, a není nám známo, zdali se stalo něco r. 1599, kdy to sněm znova nařídil.

Dodati lze, že i r. 1619 stavové nařídili po třech krajských komisarech (všech stavů) k odhadu statků, jež svým odpůrcům zabavovali. Rovněž tak nařídili zvláštní komisary do krajů Bechyňského, Prácheňského, Vltavského, Podbrdského a Čáslavského, aby vyšetřili škody od nepřítele, jelikož sněm chtěl posouditi, jak by se daly nahraditi; úplně nedalo se to provésti ani r. 1620, jelikož tomu překáželo vojsko císařské.

---

[53]) Sn. Č. II, 635.
[54]) Sn. Č. III, 173, 183.
[55]) Sn. Č. III, 593, V, 442.

§. 12. Krajští hejtmané v l. 1526—1620.

Ustálení ústavu toho řádem hejtmanství zemského a krajského z r. 1528, jenž přešel i do Zř. Z. 1530, 1549 a 1564. Každoroční jmenování dvou krajských hejtmanů, pána a rytíře v témže kraji usedlých. Úřad jejich hodností zemskou. Účasť hejtmanů v širší radě zemské; podřízenosť soudu komornímu. Úřední víra jejich relací; jejich soud.

Doba prvních Habsburků v Čechách pouze ustálila ústav krajských hejtmanů, tak jak byl dotvořen za Jagellovců. Kde pak nebylo nového vývoje, tam budeme se svým vypsáním krátce hotovi. Hejtmanství krajské nebylo ani více předmětem stavovských sporův, a také při pravidelném běhu zemské správy XVI. století nezasahovalo hlouběji do obecných dějin zemských. I sám obor krajské správy byl již celkem vyměřen, a nebylo ani v něm velikého vývoje: působnosť hejtmanů jen se upevnila nebo povznesla na starých základech. —

Krajští hejtmané nezastavili své činnosti po zahynutí krále Ludvika (29. srpna 1526); byloť potřebí, aby pod řízením nejvyššího purkrabí po krajích hájili dobrého řádu a pečovali o veřejnou hotovosť k obraně země a jejích práv. Proto také volební sněm dne 8. října r. 1526 výslovně přiznal nejvyššímu purkrabí moc, jež jinak příslušela králi, aby do příštího sněmu dle potřeby dosazoval krajské hejtmany a svolával krajské sjezdy, — i měl také říditi všeobecnou hotovosť, jež podlé Zřízení Zemského byla tehdáž nařízena k ochraně království Českého a jeho svobod.[1])

Potom i poselstvo české začátkem prosince r. 1526 oproti volenému králi trvalo na tom, že jest povinen práva obhajovati a dopomáhati, a Ferdinand I. jakožto král český vskutku připověděl, že svou mocí bude zjednávati průchod spravedlnosti, a že utvrdí bezpečnosť a zemský mír; chtělť prý vůbec s radou stavů přičiniti se o nápravu, kdyby byly jaké nedostatky buď ve právě a soudě nebo v exekuci. Protož také Ferdinand k hájení veřejného řádu a míru nadále užíval ústavu krajských hejtmanů.[2]) Sněm z 19. list. 1527 pak žádal, aby byla přesněji vymě-

---

[1]) Sn. Č. I., 46. Nejv. purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitála již při svolání volebního sněmu připomínal stavům předpisy Vlad. Zř. Z. B 9 a D 19 a 20 (totiž §. 101, 413 a 414) ve příčině zemského řádu a obrany království (ib. 27, 21). V téže době (21. září) dopsal Janu Muchkovi z Bukova jakožto hejtmanovi kraje Plzeňského; tento byl hejtmanem již za krále Ludvíka (Sn. Č. I, 10, srov. A. Č. VIII, 292).

[2]) Sn. Č. I, 179, 243; král chtěl jmenovitě o to pečovati, aby cizí a domácí odpovědníci nečinili silnice nejistými. Hejtmané kraje Plzeňského a Pracheňského byli v červenci 1527 upomínáni hejtmanem zemským i nejv. purkrabím, aby se dle úřadu svého zachovali proti odpovědníkovi knížat Bavorských Františku Gočovi, i proti jeho pomocníkům; ib. I, 253, k tomu z r. 1526 str. 125.

řena působnosť zemského hejtmanství, a vůbec usnesl se, aby krajští hejtmané nadál opatrovali dobrý řád po krajích, jak jim to bylo prve do času nařízeno; při revisi Zemského Zřízení bude prý lze povinnosti jejich úřadu dle potřeby ještě lépe vypsati. Prozatím jen připomenuto, že jmenovitě k odpovědníkům a zemským zhoubcům náleželo se chovati podlé Zemského Zřízení; i žádán také král, aby z vlastních důchodů vydržoval nějaký počet koní t. jezdců na pomoc proti nim. Ferdinand I. všemu tomu přivolil, tak aby na sjezdě stavů ze 4. února 1528, položeném k „napravování práva", byla vyměřena příslušnosť hejtmanství zemského, aby předpisy o zhoubcích zemských dle potřeby byly opraveny a doplněny, též aby o tom vydáno bylo hejtmanům krajským zvláštní nařízení čili instrukce; král sám neodpíral, že by mohl chovati nějaký počet koní k lepšímu zachování dobrého řádu.[3])

Na tom základě sněm o sv. Václavě r. 1528 vydal zvláštní řád o hejtmanství zemském a krajském. Za základ vzal si hejtmanský řád ze 14. ledna 1517, jen málo jej přispůsobiv. Potom týž řád přešel dále do Zemských Zřízení z r. 1530, r. 1549 i r. 1564. Tím spůsobem starší ústrojí krajské správy bylo na dlouhé doby ustáleno.[4])

---

[3]) Sn. Č. I, 264—5, 269.

[4]) Sn. Č. I, 281 sl.; srov. 332. Moc „hejtmanů království Českého" měla dle sněmu 1528 potrvati jen do příjezdu králova do země; delší trvání tohoto ústavu zůstaveno novému snesení krále a sněmu; potom však celý řád byl vůbec počítán za část zemského zřízení. Z hejtmanského řádu r. 1528 pocházejí čl. 180—186 Zř. z. 1530 beze vší změny; toliko na konci vypuštěny tu dva články onoho řádu: o smlouvách s Moravou i Slezskem, a o dědičných smlouvách se zeměmi okolními. Tytéž předpisy přešly celkem dále, a sice o hejtmanech zemských do Z. z. 1549 R 16—19 a 1564 R 8—12 (=čl. 180—2 a 186), o hejtmanech krajských do R 20, 21, 23 resp. R 13, 14, 16 (=čl. 183—5). Ve příčině hejtmanů zemských stala se jen ta změna, že rada jejich sestávala dle pozdějších ZZ. ze 12 osob, po 6 ze stavu panského a rytířského, kdežto dřívější text uváděl „6 osob ze stavu pan. a ryt."; — ve příč. hejtmanů krajských pouze několik slov vsunuto do čl 183 (r. 1549 R 20; s dodatkem r. 1564 R 13) i do čl. 185 (R 23 resp. R. 16), kdežto ve čl. 184 o svévolném věznění cizích poddaných staly se některé změny (R 21 resp. R 14). — Naproti řádu z r. 1517 stala se r. 1528 a 1530 především ta změna, že hejtmané zemští, když byl někdo nařčen z „neřádů", neobesílali jej více před sebe, nýbrž před soud zemský (sr. Z. z. 1530 čl. 181; tudíž odpadly tu předpisy o tom, když by kdo nechtěl k jejich soudu státi); dále ve čl. 186 přirozeně vypuštěna klausule: podniknou-li města hejtmanský řád a zemská práva, a r. 1549 vytknuto, že tento článek jedná o hejtmanech království Českého aneb o místodržících královských. Ve příčině hejtmanů krajských jakožto nevčasné vypuštěno mezi čl. 183 a 184 ustanovení z r. 1517, že 4 hejtmané království jménem královým měli dosazovati a měniti hejtmany krajské; ke čl. 183 přidána jen poslední věta o tom, že krajané nebyli povinni dvě léta po sobě hejtmany zůstávati; toliko čl. 184 značně rozšířen, jelikož r. 1517 obsahoval toliko jedinou větu, zachovanou v čele článku.

Dle toho král na čas své nepřítomnosti v zemi dosazoval hejtmana nebo více hejtmanů království Českého, aby s několika radami stavu panského a rytířského pečovali o všeliké potřeby zemské, pokud nepříslušely. zemským soudům a úřadům. Někdy psávali se také „hejtmany krále a království“. Později přejímal jejich úkoly a jejich postavení „místodržící krále J. Mti.“; býval jím také nejvyšší purkrabí Pražský, konečně pak ustálilo se pravidlo, že místodržícími bývali nejv. úředníci zemští, kteří svojí radou vázali i samého krále krom oboru vyhrazeného neobmezené moci královské. [5])

Hejtmané království měli pečovati hlavně též o zamezení a potlačení všelikých nepořádkův a výtržností proti řádu a právu. Měliť odpovědníky oznamovati do krajů, tak aby hejtmané a obyvatelé zachovali se k nim podlé zemského zřízení; na králův náklad měli proti nim jednati špehy, a vůbec nepřátelské odpovědi dle možnosti přetrhovati. Dle potřeby s mocí královskou sahali na každého, kdož opustiv řád a právo provozoval násilí a svévoli. Z „neřádů“ neprokázaných obesílali před soud zemský (dle řádu z r. 1517 před sebe); také náležel jim samým soud v některých příčinách.

Hejtmanům království nebo místodržícím královským byli podřízeni hejtmané krajští. Měliť jich poslouchati a obraceti se k nim v potřebách svého kraje. Šlo-li kdy o to, aby v těchto potřebách pomohly také jiné úřady v zemi, mohli hejtmané zemští i tyto úřady k tomu obeslati. Nejvíce působil tak podlé zemských hejtmanů nejvyšší purkrabí, jemuž ostatně krajští hejtmané při obhajování země a práva byli vždy podřízeni. Z druhé strany též obyvatelé mohli sobě u zemských hejtmanů stěžovati a spravedlivé rozhodnutí žádati, jestliže se domnívali, že jim krajští hejtmané v něčem ukřivdili. Arci však obyvatelé

[5]) R. 1528 byli ustanoveni hejtmany království Hanuš Pflug a rytíř Jaroslav z Vřesovic. Když pak tento psal se „nejvyšší h. krále v království Č.“, stav panský nechtěl mu titulu toho přiznati, trvaje na tom, že nejvyšším hejtmanem mohl býti toliko pán, a že kdyby král dosadil jediného hejtmana království, nemohl jím býti rytíř, nýbrž pouze pán, — naopak rytířstvo chtělo míti rovné právo (titul onen vykládalo nadřízeností hejtmanům krajským); srov. o tom jednání sjezdu z 20. ledna 1529, Sn. Č. I, 291—5. Roku 1533 Jindřich Berka z Dubé a Wolfart Plaňknar z Kynšperku psali se hejtmany krále a království Českého (ib. 368). — Zřízení Z. 1549 ve čl. R 19, 20, 21 a 23 přidalo do znění řádu hejtmanského vedlé slov „hejtman neb hejtmané království Č.“: „aneb místodržící JMti. královské“ (jediný; nepřidalo to v R 16—18); ve čl. R 24 položilo „hejtmany krále JMti. a tohoto království aneb JMti. královské místodržícího“. Podobně čl. R 34 (srov. §. 187 z 1530) položil místodržícího králova na roveň hejtmanům krále a království; naproti tomu články o moci proti právu T 25, 26, 28 vůbec ani nezmiňují se o hejtmanech království, jak by právě bylo náleželo, nýbrž jen o králově místodržícím; tytéž články přisuzují úkoly místodržícího také nejvyššímu purkrabí, — rovněž tak i R 34 (když by prý nebylo hejtmanův ani místodržícího). — Nejvyšší úředníci, soudcové zemští a komorní již r. 1540 vedli zemskou správu za královy nepřítomnosti (Sn. Č. I., 475).

každého kraje byli povinni podlé Zřízení Zemského poslouchati hejtmanů zemských i krajských, a jim ve veřejných potřebách býti radni a pomocni.

Ostatně hejtmanský řád a tudíž potom Zřízení Zemská buď výslovně potvrdila neb aspoň mlčky zachovala ve příčině krajských hejtmanů pravidla, jež r. 1508 byla ujednána mezi králem a třemi zemskými stavy: že totiž král měl občasně jmenovati dva hejtmany krajské, pána a rytíře, ze stavů v témže kraji usedlých, a že tito byli povinni úřad beze výmluv na jistý čas převzíti. Na těchto pravidlech právě také zakládaly se jak samosprávný neboli stavovský ráz hejtmanů krajských, tak i vrchní působení panovníkovo na ně.

V této době bylo to nepopíratelným právem královským, skutečně vykonávaným, hejtmany krajské jmenovati; neníť o volbě jejich krajem žádné další stopy. Nicméně teprve Zříz. Z. 1549 vytklo to výslovně, že hejtmané měli býti dosazováni „od J. Mti. královské“ (R. 20). Podobně bylo to jen stále platným obyčejem, že vždycky bývali dva hejtmané, jeden pán a jeden rytíř. Králi pak náleželo vybírati je ze stavů toho kraje, v němž měli působiti; sídliliť arci každý na svém statku, a přicházeli do krajského města toliko za zvláštními příčinami, jmenovitě když byl krajský sjezd nebo přehlídka hotovosti. [6])

Hejtmanské řády z 1517 i 1528, a po nich Zříz. Z. 1530 předpisovaly, že krajští hejtmané měli býti „hnedky ustanoveni“, totiž vždycky v čas dosazováni, — a to jak dodala Zříz. Zemská 1549 a 1564 „každého roku“ (R 20 resp. R 13). Nebylť to úřad doživotní, nýbrž byl králem neustále obnovován; to souviselo s tím, že krajané, jmenovitě zámožní, byli dle zřízení zemského sice povinni úřad ten na sebe vzíti, ale přece žádný neměl býti nucen, aby doslouživ jednoho roku, ještě druhý rok úřad zastával (vyminili si to stavové již v řádu z r. 1528). Král tedy hejtmany krajské každoročně znova jmenoval,

[6]) Z. Z. 1530 čl. 183, r. 1549 R 20 a 1564 R 13 mluví prostě o vybrání hejtmanů „z krajuov“, nečiníce výslovné zmínky o usedlosti v témže kraji; ale není věcné pochyby, že pravidlo to bylo zachováváno (když r. 1549 jmenován byl hejtmanem Chrudimským Jan Holec z Nemošic, jenž neměl zemského zboží v tom kraji, byl zase propuštěn a jiný jmenován; Pam. Arch. 1868, 224). — V době povstání předbělohorského bývala přítomnosť hejtmanů ve městě krajském dosti potřebna; tak i město Slané oznámilo dne 18. srpna 1618 komisarům a hejtmanům kraje Slanského, že jest ochotno vedlé nich některé věci krajské opatřiti, a že k jich přebývání ve Slaném byl obrán dům tichý a příhodný (op. v zem. arch.). — Ze sestavení hejtmanů krajských této doby dalo by se ve příčině jich jmenování ještě mnohé vyložiti a dotvrditi. Jednotlivá jmenování již od dob Ferdinanda I., jmenovitě z Bechyňska a Prácheňska, a také seznamy hejtmanů všech krajů z téhož roku nacházejí se v opisech zemského archivu z archivu Třeboňského. V archivu místodrž. K 26: 1 a 2 jsou zachovány koncepty jmenování hejtmanů, zvláště četné z doby Rudolfa II. V Památkách arch. IX, 149, 561, 960, X, 374, 628, 852 uveřejněny Dvorským seznamy všech krajských hejtmanů z let 1540, 1562, 1571, 1605, 1610, 1612—1616.

byť i nevybíral z krajů vždycky nové osoby. Dálo se tak vždycky na jaře, a sice, jak se stalo pravidlem, o sv. Jiří (23. dubna). Zřízení z 1564 však také dodalo, že hejtmané i po vyjití svého roku byli povinni, věci „za úřadu jich zašlé", ale nevykonané, společně s novými hejtmany k vykonání přivésti; tito arci měli jim v tom pomoci.[7])

Obvyklým názorem bylo, že úřady kraj. hejtmanů podobně jako jiné úřady královské vesměs končí se též úmrtím krále, jenž je byl jmenoval. Protož r. 1576 při úmrtí císaře Maximiliana hejtmané vskutku vzdávali se své povinnosti, — tehda však Rudolf II. listy do krajů z 20. října zůstavil je při jejich úřadech „až do vyjití toho času, při kterémž se ouřadové hejtmanští obnovují", i přikazoval stavům krajským, aby nadále zachovali k nim poslušenství.[8]) Podobně mohla někdy mezi rokem nastati obecná potřeba jmenovati nové hejtmany, pokud hejtmané prve jmenovaní měli s krajany svými vytáhnouti do pole; nemělyť kraje býti zanechány bez veřejné správy. Do r. 1547 asi nebylo podobného případu, jelikož bývali zvláště voleni krajští hejtmané polní. Avšak když r. 1566 stavové čeští s císařem Maximilianem osobně se vypravili do pole proti Turkům, tu nejen nejvyšší úředníci zemští, i hejtmané krajští, dosazení od minulého sv. Jiří, „na větším díle všichni podlé sněmovního zůstání a povinností svých" měli do pole vytáhnouti; tehdáž nejen ustanovena zvláštní rada čtyř nejvyšších úředníků zemských jakožto královských místodržících, ale arcikníže Ferdinand na místě císařově jmenoval také nové krajské hejtmany, aby správu krajskou dále vedli, a jmenovitě aby pečovali o řádné připravení pěchoty, kdyby jí

---

[7]) Stránský, De republica Bojema (z r. 1623), cap. 14 §. 4 uvádí o praefecturae provinciales: „Singulis eas annis renovari ab rege leges volunt, et binis ex locupletioribus in unoquoque districtu incolis demandari, baroni nempe uni, et equiti alteri, id quod sub majum fere mensem fieri quotannis consuetudo est." — Sněm z 2. března 1534 krále zvláště žádal, aby hejtmany v každém kraji brzy jmenoval (Sn. Č. I, 386; v tištěném snešení článek ten se nevyskytuje). Již r. 1566 je řeč o ustanovení hejtmanů o sv. Jiří; r. 1595, 20. března psal Rudolf II. stavům kraje Hradeckého, že jmenuje jim nové hejtmany, jelikož „hejtmanům čas jich úřadu při sv. Jiří nyní příštím vyjde, a jiní t. r. podlé Zř. Z. usazeni býti mají" (Sn. Č. III, 284; arch. míst. K 26 : 2). V arch. místodrž. jsou příklady, že jmenovaní hejtmané někdy domáhali se svého propuštění; byly-li omluvy spravedlivé, jmenováni pak hejtmané noví, naopak ku př. r. 1608, 30. července Rudolf II. nepřijal výmluv Ctibora Smila Pecingara z Bydžína, a nařídil mu uvázati se v hejtmanský úřad kraje Hradeckého (K 26 : 1). — Pořadí všech hejtmanů jednoho a téhož kraje za všechen čas sestavil Rybička pro Chrudimsko a Hradecko (Pam. arch. VIII, 223, IX, 311); lze z toho seznati, pokud někdy tytéž osoby zastávaly hejtmanství po nejeden rok buď nepřetržitě nebo po čase, i také pokud se v něm střídaly osoby nové.

[8]) Sn. Č. V, 15—16; v Kouřimsku na místě jednoho hejtmana zemřelého ustanoven nový do vyjití téhož času.

snad bylo potřebí k obraně pomezí zemského (v červnu 1566). Jiný podobný případ není znám.[9])

Ustanovení hejtmané bezpochyby byli přísežni, ačkoli nemáme o tom zpráv určitých. Ve jmenování král obyčejně poroučel každému hejtmanovi: „aby ten ouřad, jakž tím povinen jsi, na se přijal, jej ke cti a chvále Pánu Bohu a Nám i tomu kraji k dobrému spravoval, zhoubcům zemským, totiž mordéřům, loupežníkům, povalečům a jiným zlým a neřádným lidem žádného průchodu nedopouštěl, nébrž ty honiti, jímati a každého času k trestání, tu kdež náleží, podávati rozkázal, a ve všem ten ouřad hejtmanský, tak jakž jest o tom hejtmanům krajským Zřízením Zemským vyměřeno (o čemž nepochybujem) řídil a spravoval.“[10]) Mimo to král pokaždé otevřenými listy všem stavům kraje oznamoval jmenování hejtmanův a poroučel jim, aby podlé Zříz. Zem. byli jich poslušni.

R. 1528 stavové, jsouce vybídnuti králem, usnesli se též, aby hejtmané království pod svými pečetěmi hejtmanům krajským vydali výpisy všech nařízení „o zhúbcích zemských, lúpežnících, zlodějích, žhářích, mordéřích, rajtařích, fedrovnících, povalečích i těch lidech, kteříž osedlí nejsú, buď nádenníci aneb řemeslníci, i ti, kteříž u lidí slúží“. Měli pak hejtmané krajští býti napomenuti, aby podlé zemských Zřízení a podlé těchto výpisů pilně vykonávali své úřady, tak aby prý dobří mohli požívati dobrého řádu, a „neřádní aby průchodu neměli ve svém neřádu“. Dostalo-li se hejtmanům takového výpisu z desk zemských za úřední instrukci, nevíme; ovšem byly některé novější články policejní pojaty také do té části Zřízení Zemského, jež r. 1530 byla nově vytištěna.[11]) Potom však r. 1533 snad právě proto, že Zřízení to nebylo úplné, zemští hejtmané Jindřich Berka z Dubé a podkomoří Wolfart Plaňknar z Kynšperku dali sebrati a vytisknouti ze starého a z nového Zřízení i ze sněmů sbírku 21 článků proti odpovědníkům a zhoubcům království Českého, tak aby byly známy všemu obyvatelstvu, a toto mohlo se dle nich jednosvorně chovati. I není pochyby, že zvláště hejtmané krajští měli v těchto článcích také návod ke svému úřadu.[12]) Jiné zvláštní naučení (jako r. 1508) jim asi nebylo vydáno; na místě instrukce byli později odkazováni pouze na nová Zřízení Zemská z r. 1549 a 1564.

---

[9]) Sn. Č. III, 284. V květnu 1608, kdy se měly celé „kraje vyzdvihnouti“ k obraně Rudolfa II. proti Matiášovi, někteří hejtmané žádali za své propuštění, resp. za jmenování jiného spoluhejtmana, jelikož by prý takovému úkolu nemohli dostačiti (Arch. míst. K 26: 1).

[10]) Toť byla formule v 16. století nejvíce užívaná; arch. míst. K 26: 1.

[11]) Sn. Č. I, 284—5; ve Zř. Z. 1530 čl. 169—179, pak o čeledi čl. 201 a 202, o povalečích čl. 203 a 204, — některé z prvých článků pocházely z doby Jagellovců.

[12]) Sn. Č. I, 368—375; artikuly ty vytištěny 18. července 1533.

Stavové vážili sobě hejtmanství krajského, počítajíce je za důležitý článek stavovského zřízení státního, za jednu z hodností zemských. Správa krajská tvořila zajisté základ správy zemské, — nenáležela k oboru vyhrazenému neobmezené moci zeměpanské, nýbrž řídila se celkem zákonodárstvím sněmů, jak co do vnitřní správy, tak i co do bernictví a vojenství; neméně sám úřad hejtmanský byl vyhrazen domácímu usedlému stavu panskému a rytířskému, podobně jako jiné úřady zemské. Proto také Pavel Stránský ve svém líčení českého státu předbělohorského právem nepočítal hejtmanství krajského k úřadům královským nebo dvorským, nýbrž k vysokým úřadům zemským.[13])

Byť i král hejtmany ze krajských stavů sobě vybíral, a byť i byli podřízeni jemu a královským místodržícím, přece byla tehdáž stavovská ústava dosti mocna, než aby vybraní byli se snad cítili více služebníky královskými nežli stavy. Proto právě stavové sami neztráceli k nim důvěry, — vždyť domáhali se svobody krajských sjezdů tím spůsobem, aby jejich svolání a řízení záviselo na hejtmanech; ano r. 1547 žádali dokonce, aby krajští hejtmané, sjedouce se do Prahy, spolu s Pražany měli moc svolati sněm zemský, jestliže by jej nechtěl položiti král, ani nejvyšší purkrabí, ani nejv. úředníci a soudcové zemští.

Vůbec hejtmané krajští požívali té vážnosti, že někdy bývali povoláni do širší rady zemské, nejvyššího to sboru státního: — jak Zřízení zemská, tak i jednotlivé sněmy zemské svěřovaly některé péče zemské radě (nejvyšším úředníkům, soudcům zemským, pak také komorním) právě do spolku s krajskými hejtmany. Dle Zřízení Zemských bývalo tak při obhajování a dopomáhání práva. Úrada totiž o tom, jaké zemské hotovosti bylo potřebí k dobývání těch, jižto se dopustili odboje nebo moci proti právu, a jak by vedlé krále i celá země nesla potřebný náklad, — náležela králi nebo místodržícímu resp. nejvyššímu purkrabí společně s hejtmany dotyčného kraje a s těmi, jižto by byli k tomu dále povoláni (Zř. Z. 1549 B 11 a T 25; 1564 D 49 a L 6); výslovně pak se uvádí, že úrada a usnesení o tom, kterak se mělo dopomáhati práva, když se někomu stala škoda od cizozemců, nebo když byl někdo zajat ven ze země, náležela králi společně se zemskou radou a s hejtmany krajů (1549 U 10 a 11; 1564 L 31 a 32). Neméně sněm z r. 1553 dal zemské radě společně s kraj. hejtmany moc, vyzdvihnouti veřejnou hotovosť k vojně obranné; podobně zase sněm z r. 1571 svěřil

[13]) Stránský: De republica Bojema, v kap. 14 rozeznával dvojí munera seu officia publica: „Vendicat pro suis jure sibi suo ex his quaedam regnum ac respublica praecipue, quaedam vero rex, magistratus supremus“ (§. 2). K prvým počítal nejvyšší úřady zemské (§. 3), dále purkrabství Karlšteinské, větší a menší soud zemský, úřad nejvyšších berníkův a krajských hejtmanův (§. 4). „Haec igitur sunt quae terrestria vocantur, et regno toti vendicantur munera superiora“ (úvod §. 5).

této radě společně s kraj. hejtmany, aby ujednala služby důstojníků povoleného vojska žoldnéřského, a rozvrhla potřebnou berni, když by král osobně proti Turkům vytáhl, — jakož i vůbec aby rozhodovala o vypravení veřejnosti k obraně království. Rovněž tak sněm z r. 1576 uložil radě zemské společně s hejtmany krajskými ustanoviti dodatečnou berni zemskou, když by prvý termín nové berně z lánů méně vynesl, než termín předešlé berně domovní. Také dle sněmu z r. 1579 soudcové zemští měli s pomocí krajských hejtmanů opraviti nedostatky při berních tehda povolených.[14]) Někdy však sněmy k těmto a jiným péčím přidávaly radě zemské zvláštní plnomocníky, vyvolené ze středu stavů (někdy podlé krajů); a tak na konci XVI. stol. i sama moc nade zřízením a zdviháním veřejné hotovosti udílena radě zemské společně s jistými zástupci krajův, nikoli s krajskými hejtmany.

Z druhé strany hejtmané krajští byli však přece ještě podřízeni jednomu úřadu královskému, totiž soudu komornímu. Tento sice byl již na sebe přijal také jistou povahu stavovskou, a soudil ovšem dle práva zemského, nicméně byl vlastním soudem královským a na králi závisel; pokud král jemu nepředsedal a dle vůle své jej neřídil, byl jeho správcem nejvyšší hofmistr království Českého. Podřízenosť krajských hejtmanů komornímu soudu pocházela odtud, že soud hejtmanský r. 1534 byl do královy vůle připojen k soudu komornímu; tento pak tedy rozhodoval též o stížnostech, jež obyvatelé měli podávati hejtmanům království neboli královu místodržícímu, když se domnívali, že by jim „od hejtmana neb od hejtmanů v kraji kterém co skrze relací aneb jinak se ublížilo, aneb z čeho vystoupeno bylo“.[15])

Týkalo se to nejvíce jen případů, v nichž krajským hejtmanům náležela jistá rozhodovací nebo rozkazovací moc. Tuto moc doba 1526—1620 právě povznesla. Již dříve náležel kraj. hejtmanům některý soud; nyní však také úřední zprávy či relace, jež hejtmané krajští podávali o propadnutí jistých pokut, zákony předepsaných, buď místodržícím, deskám zemským, soudu komornímu, nebo nejvyššímu purkrabí, — požívaly té úřední váhy a důvěry, že postačovaly k vedení práva na statky nebo k vydání zatykacích listů na osoby, jako po vysouzeném

---

[14]) Sn. Č. II, 654, III, 602—4, IV, 557, V, 434. Ostatně srov. o královské nebo zemské radě Kalouskovo Státní právo, 375—6.

[15]) Zř. Z. 1549 R 23 a 1564 R 16 zachovaly celkem znění hejtmanských řádů z r. 1517 a 1528, nemluvíce o soudě komorním; ale naproti tomu srovnej Zř. Z. 1549 Q 3 a 1564 O 8 o připojení soudu hejtmanského ku komornímu. O tomto viz Kalouskovo Státní právo, 110, 298—9, také pojednání Čelakovského v Právníku 1878, 699, 735 sl. — Proto Stránský (kap. 16 §. 7) psal o soudu hejtmanů krajských: pars, quae in causa cecidit, quoties gravatam se ejus sententia arbitratur, habet querelae in regio camerae judicio instituendae potestatem, quod re plenius examinata, prout aequum videbitur, statuet.

nebo staném právu. Proto Pavel Stránský počítal k vyšším soudům také „soud krajských hejtmanů“, arci jen jako soud mimořádný, jelikož neměl rozsáhlé působnosti, nýbrž zákony přikazovaly mu jen určité případy.[16])

Případy, v nichž hejtmané krajští za účelem jistých pokut vydávali takovéto úřední relace, byly: 1. když někdo cizího poddaného svévolně držel ve vazbě, a k uznání i rozkazu hejtmanů nechtěl jej propustiti, ani před ně postaviti; 2. když vrchnosť k cizí žádosti nepostavila před ně poddaného, jenž zhoubce zemské přechovával nebo podporoval; 3. při nezachování řádův o čeledi a lidech zběhlých; 4. při přestupcích řádu o myslivosti a lovu ryb. Ve všech těchto případech i sami stavové podléhali úřadu hejtmanskému. Ve příčině lidí poddaných hejtmané již na základě starého vývoje, právě v souvislosti se svou vrchní péčí policejní, mívali vůbec jistou moc soudní; náleželyť před ně tyto případy: když povstala pře, zdali něčí poddaný, jakožto povaleč vyzdvihnutý, měl vedlé práva býti mučen; když zločinec neurozený byl chován na místech hrazených; když člověk selský, uslyšev šturm a pokřik nebo návěstí, zhoubců zemských nebo zlodějů nehonil; když sedláci bránili někomu vyzdvihnouti povaleče, nebo když přechovávali zhoubce zemské a následkem toho někomu stala se škoda; když vrchnosť nechtěla správcům (hejtmanům) statku královského vydati poddaného, jenž na pozemcích královských byl provozoval myslivosť.

Avšak vše to bude nám lze vypsati při oboru vnitřní správy krajské. Vlastní soudnictví neznalo již žádného soudu krajského. Ani krajští hejtmané neměli více té soudní působnosti, jakou jim kdysi připisovaly krajské míry v dobách, kdy soudy zemské nebyly v řádném chodu. Hejtmané krajští mohli pouze jako smírčí soudcové narovnávati rozepře mezi krajany; někdy bylo jim právě ukládáno, pokusiti se o smír stran. Mimo to sluší tuto uvésti, že zákony vyměřily skutečnou soudní příslušnosť hejtmanů krajských: 1. když pán, rytíř nebo jejich poddaní odpírali platiti požadavky řemeslníkův a obchodníků z královských měst (dle smlouvy sv. Václavské r. 1517 čl. 9); 2. když by kovkopové a horníci stěžovali si na nemírné ceny statkáře, jenž byl povinen za slušný plat dodávati jim potřebné dříví (leč by šlo o stavby podzemní, kdy proti čtyřem dědičným kukusům měl dříví dodávati zdarma [17]).

---

[16]) De republ. Boj. kap. 16, §. 7; kdysi prý to býval „soud cúdní“, jejž prý konal hejtman (praefectus) s několika staršími z každé cúdy čili kraje, — potom však byl to již jen soud duumvirální s mnohem menší působností, bez řádného sídla a určitého času; k soudu voláni obyvatelé do sídla jednoho z hejtmanů. — Až budou lépe přístupny soudní knihy soudu zemského a komorního, chované v museu král. Čes., bude lze čerpati z nich obraz činnosti hejtmanů krajských v této stránce. Ze knih písmenou M označených vytištěna za příklad jedna relace hejtmanů z r. 1593 v Památkách arch. III, 326.

[17]) Smlouva krále se stavy o kovy učiněná 30. břez. 1530, čl. 4 (Sn. Č. I, 390), jež byla pojata do Zř. Z. 1549 a 1564, sr. X 22 resp. V 4. Král nebo hejtmané krále

§. 13. Vnitřní správa krajská v l. 1526—1620.

1. Obhajování a dopomáhání práva. 2. Vrchní péče a moc hejtmanů krajských v otázkách policejních a hrdelních. Honění zločinců. Vyzdvihování zločincův a povalečův (svévolné věznění cizích poddaných). Přechovávání jejich. Krajské policejní přehlídky. — Řád myslivosti. — Řády čelední, soudní moc hejtmanů v těch příčinách.

1. Důležitým závazkem moci královské, jednotlivých krajův i celé země, a zvláštní povinností nejvyššího purkrabí a hejtmanů krajských bylo obhajovati a dopomáhati práva brannou mocí. Závazek ten byl blíže vyměřen zápisem krále Vladislava do desk zemských r. 1502, tak aby i budoucí krále vázal; ačkoli pak byl předmětem stavovských sporů, přece konečně všichni tři stavové pod ztrátou cti zase společně se zavázali práva obhajovati. Také král Ferdinand po svém korunování přiznal se ku královské povinnosti v tomto kuse. Později ještě krvavý sněm Bartolomějský r. 1547 za svůj přední článek položil obecnou povinnosť obhajovati a dopomáhati řádu a práva, — zachovav o tom celé znění zápisu z r. 1502. Nový ten zápis přešel potom do Zřízení zemských r. 1549 B 11 a 1564 D 49.[1])

V prvé řadě byl tedy zavázán král se svou mocí a komorou, — k této počítán také stav městský, jenž s druhé strany též o své vlastní vůli byl slíbil práva obhajovati; zároveň byl k podobné branné exekuci ze svého úřadu povinen nejvyšší purkrabí Pražský. Ve druhé řadě podlé druhých nejvyšších úředníků zemských měla vytáhnouti hotovosť vší země. Pořadí to bylo stanoveno výslovně při odboji proti zemskému právu. Avšak závazek krále a stavů vztahoval se také na moc proti právu, s tím rozdílem, že tuto nemluvilo se o onom pořadí; při moci proti právu bylo nejprve zakročiti vlastnímu kraji nebo také krajům sousedním, a jen pokud to nestačilo, obesílány ku pomoci moc královská i zemská, tak aby dobývání násilníka — vedlé moci krále a nejvyššího purkrabí — dálo se nákladem vší země, a nikoli jediného kraje (Zř. Z. 1549 T 25 sl., 1564 L 6 sl.).[2]) Podobně jako při moci

---

a království přikazovali tu krajským hejtmanům ohledání, vyšetření a uvážení na místě, tak aby dolování nebylo obtěžováno svévolí nebo zištností statkářovou; po případě měli tak učiniti spolu s nejvyšším mincmistrem. — Také čl. 9. sml. sv. Václavské byl pojat do Zř. Z. 1549 Z 9 a 1564 X 13.

[1]) Viz §. 12 notu 2. a Sn. Č. II, 498. Celý rozdíl nového zápisu je v tom, že sliboval Ferdinand za sebe i za dědice své a budoucí krále České, kdežto r. 1502 sliboval Vladislav za sebe i za budoucí krále České; dále že na konci připojen také výslovný slib všech stavů podlé krále a jeho dědiců, budoucích králů. R. 1564 část tohoto posledního odstavce přeložena výše do textu.

[2]) Nicméně i tu ve příčině obeslání moci královské a zemské článek T 25 patrně odkazuje ke článku o obhajování práva B 11, jakož r. 1564 L 6 cituje zase D 49; dle toho by stav městský i tu byl s ostatní mocí královskou zavázán ku pomoci v prvé řadě.

proti právu plněn závazek branné pomoci, kdykoli bylo třeba dobývati zámku, tvrze nebo města na tom, kdo odepřel vydati zločince obecně honěného (U 4, resp. L 25), a neméně kdykoli se někomu stala škoda od cizozemců, nebo byl-li někdo zajat do cizí země (U 10 a 11, resp. L 31 a 32).

Ve všech těchto směrech hejtmané krajští zachovávali svou předešlou působnosť. Nového vývoje tu nebylo; ano i samo znění článků — jmenovitě také předpisů sněmu sv. Havelského z r. 1510 o moci — zůstávalo celkem beze změn. Hejtmané krajští bývali tedy králem nebo místodržícím resp. nejv. purkrabím přibíráni k radě o tom, jakou hotovosť k obhajování řádu a práva bylo potřebí v zemi vyzdvihnouti (viz §. 12), a byli při tom vůbec také pořadateli a správci hotovosti svého kraje. Znamenitá působnosť v hájení zemského řádu příslušela jim, když se někdo dopustil moci proti právu, kterou náleželo hned stíhati a vojensky pokořiti; za takovou moc prvé třídy, kde nebylo třeba žádné žaloby, počítalo se, když kdo za řádu a práva zmocnil se cizích hradů, tvrzí, měst, vesnic a dvorů, násilně koho zajal, zemi ohněm hubil nebo nepřátelsky komu odpověděl. Moc takovou právě náleželo vždycky oznámiti krajským hejtmanům; ti pak z úřadu svého kázali po kraji činiti pokřik a zvoniti k šturmu, násilníky honiti, svým vedením je obléhati a jich dobývati. Mohli ku pomoci vyzvati také jeden nebo dva kraje sousední. K dalšímu opatření pak oznamovali věc králi, v jeho nepřítomnosti místodržícímu i nejvyššímu purkrabí, nebo jednomu z nich, zvláště kdykoli bylo třeba pomoci královské a zemské; však také odpovědníci byli oznamováni do všech krajův, aby hejtmané i krajané zachovali se k nim dle Zř. Z. (viz §. 10).[3])

---

[3]) Články Zř. Z. 1549 a 1564 o moci proti právu obsahují v sobě snešení sněmu sv. Havelského 1510 vlastně jen s tím rozdílem, 1. že v nepřítomnosti královĕ krajští hejtmané moc prvé třídy měli vznášeti na místodržícího nebo na nejvyššího purkrabí, nebo na oba (T 25 resp. L 6), — kdežto r. 1510 obraceli se pouze k nejvyššímu purkrabí, jenž tehda mohl také moc královskou ku pomoci obeslati (potom působili podlé sebe nejv. purkrabí a „hejtmané království", — tito vládli moci královské); 2. že byl-li král v zemi, náleželo z moci druhé třídy poháněti před krále (před soud komorní), jinak před soud zemský, kdežto r. 1510 za Vladislavova sídlení v Uhrách o králi se nemluvilo (T 29, L 10); 3. že násilné uvázání se „v městečka, v vesnice a dvory dědičné, manské neb zápisné" připočteno k moci prvé třídy (T 21, L 2), kdežto r. 1510 patřilo sem pouze zmocnění se hradů, tvrzí a měst; 4. že král mohl statek naň připadlý darovati, kdežto prve měl býti připojen do „království" (T 20, L 1). Oproti čl. T 28 resp. L 9 obsahoval sněm r. 1510 ještě předpis o pokutách na ty, kdož by neposlechli obeslání od krajských hejtmanů nebo nejvyššího purkrabí; také ve čl. T 25 resp. L 6 vypuštěno ustanovení, že nejv. purkrabí na místě další osobní přítomnosti mohl dobývání násilníka svěřiti osobě z pánův nebo z rytířstva. — Podobně i čl. U 4 resp. L 25 o dobývání toho, kdo odepřel vydati honěného zločince, shoduje se se starším právem (A. Č. V, 442, VI, 381; artikuly z r. 1533 č. 16 ve Sn. Č. I, 373), ač

2. Sněmové XVI. století častěji napomínali všecky stavy k dobrému a mravnému chování; stavové měli prý přetrhovati a trestati zjevné hříchy a všeliké „nestydatosti proti Pánu Bohu". Dále však každá vrchnosť byla vskutku povinna, své statky vůbec tak spravovati a opatrovati, aby se z nich nikomu škoda nedála. Neměla tedy dopouštěti, aby zločinci a povaleči na její půdě byli přechováváni a podporováni. Zároveň měli všichni stavové moc, „vyzdvihovati" takovéto lidi i na cizí půdě, a vrchnosť i poddaní byli povinni sami jim k tomu pomáhati; arci byla tato moc obmezena ve příčině osob ze tří stavův a ve příčině hradů, tvrzí a král. měst. Konečně trvala ještě stará obecná povinnosť honiti zločince a zhoubce čili škůdce zemské.[4])

Kterak všecka tato policejní a hrdelní péče stavů se rozvinula, ukázali jsme dostatečně v §. 10; jelikož pak nebylo v tom podstatných změn, ukážeme tu kratčeji jen k tomu, pokud sama správa krajská do této péče zasahovala nebo ji doplňovala.

Krajští hejtmané v této době jako dříve vedli péči o to, aby byla vskutku konána obecná povinnosť, honiti ku pokřiku a šturmu nebo k návěští danému o zabití, zajetí a zranění osoby, o pálení neb o loupeži. Když nehonili lidé selští, měli býti postaveni na soud hejtmanův a, seznána-li při nich svévolnosť, bez milosti býti oběšeni (Zř. Z. 1549 T 37, 1564 L 18). Naproti tomu osoby ze tří stavů zemských neb i duchovní, když nehonili nebo poddaným svým honiti nedali, zapověděli, bývali na své hrdlo obesíláni listem od úřadu před zemský soud. Jestliže pak honěný zhoubce zemský nebo zločinec byl přijat na místě hrazeném, a odepřeno jej vydati, — hejtmané obesílali všechny stavy kraje svého k obléhání a dobývání hradu, tvrze nebo města, činili oznámení králi nebo místodržícímu, aby přispěli mocí královskou, neméně také měli uvážiti,

tak, že na místě nejvyššího purkrabí uvedl místodržícího, a že výpros nebo darování dobytého statku nebyly zapovězeny. Dle čl. U 10 resp. L 31 škoda od cizozemců vznášena na soud zemský „nebo místodržícího"; čl. U 11 resp. L 32 připojil jen poslední větu, že v nepřítomnosti královĕ radu zemskou a hejtmany krajské obesílal místodržící; — jináče obojí články shodují se s instrukcí krajských hejtmanů z r. 1508 (A. Č. VI, 381, 384).

[4]) Zř. Z. 1549 R 28, 1564 R 21 obsahují snešení sněmu 1545 o zjevných hříších; k tomu srov. Sn. Č. I, 44, 494, 510—1, 558, 610—2, 614, II. 700—2, IV. 287; sněm 1585 a j. — O nepřechování a vyzdvihování Zř. Z. 1549 U 5, 6, 29; 1564 L 26, 27, K 49 (srov. sněm sv. Havelský 1510, Zř. Z. 1530 §. 203, 1500 §. 536). Pokuty za fedrování nepřátel a zločincův i za jiné „neřády", jež ve předešlé době připadaly králi, mohly již dle nálezu sněmu z 3. října 1519 býti vyprošovány od krále, tak aby stavové z vlastního prospěchu nastupovali na trestání neřádů (odtud pošel čl. 170 Zř. Z. 1530, resp. A 24. A 16). Majitelé lesů již dle nálezu z r. 1492 byli povinni na místech, kde bývali lidé přepadáni, mýtiti lesy podél silnic zšíří jedněch honů z obou stran; Zř. Z. 1500 §. 543 (z 1492), 1549 U 30, 1564 K 50; též instrukce kraj. hejtmanů 1508 A. Č. VI, 382.

kterak by — mimo krále — dobývání dálo se nejen nákladem kraje jejich, nýbrž krajů všech (U 4 resp. L 25).[5])

Důležité rozhodčí postavení měli krajští hejtmané také při vyzdvihování zločinců zemskými stavy a jich zřízenci. Především rozhodovali vůbec o stížnostech, že něčí poddaní byli „svévolně bez viny a hodné příčiny" do vazby vzati a v ní držáni (Zř. Z. 1530 čl. 184, 1549 R 21, 1564 R 14). Tuť hejtmané, oba nebo jediný, podlé svého uznání mohli věznitele napomenouti a obeslati, aby lidi ty na jistý jemu určený spůsob propustil, nebo před ně samé postavil. Kdo by tak neučinil, propadal ve prospěch poddaného (nebo příbuzenstva) peněžitou pokutu, a sice — jednoho sta, později (1549) tří set kop gr. č., jestliže poddaný přišel o život nebo byl na zdraví zkažen, — jináče pokutu 50 kop gr. č., nechať poddaný na zdraví jakou škodu utrpěl nebo ne. R. 1564 dodáno, že krajští hejtmané měli věc také tehda vyslechnouti a rozhodnouti, když věznitel — rozkazu jejich nedočkav nebo právě po jich rozkazu — poddaného propustil; jestliže neshledali hodné příčiny k vazbě, měl poddanému propadnouti pokutu 10 kop gr. č.

Přirozeně podávali hejtmané úřední zprávy o tom, co se takto sběhlo, jestliže propadnutá pokuta do 4 neděl po vyzvání nebyla vrchnosti poddaného splacena. Podlé řádu hejtmanského z r. 1528 sami hejtmané království vydávali pánovi poddaného list zatykací na dlužníka, tak aby se postavil před zemský soud; také pak hejtmané krajští měli jej zavázati ctí a věrou, aby rozsudku dosti učinil. Dle Zř. Z. 1549 a 1564 pán, jemuž přes rozkaz hejtmanský člověk nebyl puštěn, aniž pokuta 50 kop splněna, anebo také pán, jemuž nesplněna pokuta 10 kop, vznášel to na hejtmany krajské, na oba neb na jednoho, a ti za příčinou listu zatykacího podávali osobně neb listem pod pečetí úřední relaci hejtmanovi království čili místodržícímu (1549), neboli úřadu soudu komorního (1564). Naproti tomu z pokuty 300 kop náleželo poháněti před krále nebo před soud zemský; dle Zřízení z r. 1564 bylo volno, na místě peněžité pokuty poháněti také z „mordu". Ostatně každého, kdo

---

[5]) Článek T 37 pochází z A. Č. V, 443, VI, 382, resp. z artikulů z r. 1533 čl. 17. Tytéž artikuly mimo to stanoví ve čl. 12, že každého, kdo by ze zámkův a tvrzí, z měst, městeček a ze vsí nehonil, „hejtmané" měli obeslati před sebe, aby se ospravedlnil, a trpěl pokutu jimi usouzenou. Článek ten, pocházející prý „ze starého zřízení" (neznámo z kterého roku), sluší rovněž vykládati jen na lidi poddané, leč by odpovídal požadavku šlechty z r. 1514, aby krajští hejtmané také měšťany mohli obesílati (v. str. 129), aneb že by tu snad byli míněni hejtmané zemští; do Zř. Z. článek ten nepřešel. — O honění stavů viz Zř. Z. 1530 §. 169, 1549 T 35, 1564 L 16; služebníci tří stavů měli honiti pod touž pokutou, jaká byla určena jich pánům (T 36, L 17). Také zapovídáno dotýkati se cti honících (T 37, L 18, — tento přidal zvláštní ustanovení o dotýkání se sedlákův) a jmenovitě dotýkati se poctivosti služebníků zvláště zjednaných k honění a vyšpehování zemských zhoubců (§. 171, T 38, L 19).

neplacením nechal dojíti ke svému skutečnému zatčení, hejtmané království nebo místodržící měli dle svého zdání potrestati za jeho svévoli; oni také věznitele, kterýž přes rozkaz krajských hejtmanův a přes propadenou pokutu poddaného nepustil, obesílali, aby se dostavil k jejich soudu (soudu komornímu), přiveda s sebou také vězně svého.

Arciť kdo cizího poddaného vzal do vazby pro nějaký zločin, neměl jej vrchnosti vydávati, nýbrž zachovati se k němu jako k zločinci, byť i vrchnosť hrozila snad půhonem z nevydání zběhlého člověka (J 16, resp. M 17). Jmenovitě náleželo tak učiniti, byl-li cizí člověk polapen při skutku a s jistinou, byl-li psancem, nebo byl-li popaden ve společnosti zlodějů; člověk postižený v polním neb lesním pychu, neměl svému pánu vydán býti, ani kdyby to hejtmané krajští rozkázali (1564 L 43). Byl-li poddaný, byť osedlý, vyzdvižen jakožto povaleč, náleželo oznámiti to jeho pánu, aby mohl přijeti neb poslati k soudu; tuť jestliže při soudu tom pán odpíral, že poddaný jeho nemá býti mučen podlé útrpného práva, — měl poddaný vydán býti krajským hejtmanům, aby vynesli soud (1549 R 29, 1564 R 22). Neméně byl povinen majitel hradu nebo tvrze na cizí udání, že tam byl chován zločinec neurozený (jiného řádu než panského neb rytířského), hned se jím ujistiti a před hejtmany krajské postaviti (R 26, resp. R 22).[6])

Jestliže kdo zajal zločince, a neměl svého vězení, měl jej dáti do vazby buď hejtmanům kraje nebo nejbližší popravě, zvláště do města královského, a kdyby v některém kraji takového nebylo, tedy do města nebo městečka krajského („do kterého se z toho kraje sjíždějí“.[7]) Vyznal-li zločinec na některé popravě něco zlého na osobu stavu panského neb rytířského, buď sám věznitel anebo krajští hejtmané měli jej na náklad králův dodati nejvyššímu purkrabí k popravě hradu Pražského; avšak na žádné popravě, byť to bylo u hejtmanů krajských, nebylo dovoleno schválně jmenovati určité osoby ze všech tří stavův a na ně se čeho dotazovati (V 5 a 9, resp. K 56 a 60).

Dále náležela krajským hejtmanům vrchní péče a soudní moc ve příčině přechovávání zločinců nebo lidí nebezpečných. K těmto počítáni hlavně povaleči, také žebráci a cikáni.[8]) Hejtmané vůbec obe-

[6]) Na cizím hradě nebo tvrzi arci přestávala moc stavů zločince vyzdvihovati. Král. města měla prý se podobně zachovati k zločincům u nich přezvěděným. Nelze věci, zdali měla před hejtmany postaviti také měšťany, kdyžby snad se dopustili zločinu v kraji (srov. sml. sv. Václavskou).

[7]) Zř. Z. 1549 R 30 a 26, 1564 R 19. Takový vězeň měl tam býti přijat; zároveň však stanovena lhůta, do které jímatel měl vězně žalovati, po případě na vlastní náklad dáti odpraviti (také R 27, resp. R 20). Artikuly z r. 1533 ve čl. 18. dle staršího práva předpisovaly vězně vydávati vždycky hejtmanům.

[8]) O vyzdvihování povalečův a nakládání s nimi Zř. Z. 1530 čl. 203 a, b, 1549 U 6 a 7, 1564 L 27 a 28. O žebrácích neboli chodcích Zř. Z. 1549 R 25, 1564 R 18,

sílali krajské stavy, a měli je k tomu, aby povalečů pod sebou netrpěli. Jestliže lidé selští někomu bránili je vyzdvihovati, měl pána jejich obeslati před hejtmany, aby tu lidi ty postavil k soudu a trestu (U 8 resp. L. 29).[9]) Jestliže poddaní přechovávali nebo nějak podporovali zhoubce, zloděje a povaleče, a někomu stala se od těchto škoda, mohl žádati na vrchnosti, aby se poddanými ujistila a před hejtmany krajské k soudu je postavila. Shledána-li vina, trestáni poddaní na hrdle. Kdyby však pán selského přechovavače k soudu hejtmanů nepostavil, propadl stěžovateli pokutu 50 kop gr. č.; hejtmané činili o tom relaci ke dskám zemským, a stěžovatel mohl pro tuto pokutu vzíti na pána list zatykací nebo také vésti právo na jeho statek (Zř. Z. 1530, čl. 174, 1549 U 5, 1564 L 26).[10])

Ovšem že také hejtmané sami zasahovali do péče o jímání zhoubců, zločincův a osob nebezpečných. Podobně jako byli do všech krajův oznamováni odpovědníci, ohlašován hejtmanům krajským také každý, kdo vzal odpuštění od krále a země, čili vyhostil se ze zemského poddanství — leč by se ještě přiznal k poslušenství krále a práva, neboť jináče neměl v zemi trpěn býti (U 20 resp. K 40). Také každý nevyvedený psanec nebo zjevný žhář ohlašován všem krajským hejtmanům, tak aby všude byl vyobcován, a nemohl žádného práva užívati. Zjevnému psanci se rovnal také přechovavač zhoubců zemských a jich pomocníků, jenž byv proto obeslán, nestál nebo se nevyvedl; i mohli netoliko hejtmané, nýbrž každý sáhnouti na jeho hrdlo i statek. Kdo by odpovědníka, zemského zhoubce nebo zloděje sám zajmouti nemohl, oznamoval to hejtmanům krajským nebo nejvyššímu purkrabí, aby jej mohli jíti nebo před soud zemský obeslati; kdo by pak takového přijal do svého obydlí, a potom jej zatkl, i nechtěl snad nejvyššímu purkrabí na svůj náklad jej vydati, měl jej odevzdati krajským hejtmanům, aby tak učinili na groš královský.[11])

---

k tomu srov. Sn. Č. II, 511, III, 7, 340, 344. O cikánech sněm r. 1554, II, 670. Viz též snešení sněmu r. 1615: proti žebrákům, povalečům, cikánům a těm, kteří po městech, městečkách, vesnicích a silnicích, nemajíce žádného obchodu, se toulají, holdují a lidem škodu činí.

[9]) Že poslední větu těchto článků nesluší vykládati v souvislosti s větou předešlou, ukazuje srovnání s původním textem v A. Č. V, 442, VI. 308, též se čl. 15. artikulů z r. 1533; tamtéž viz pod č. 19 také snešení sněmu z 1511. Artikuly ty ve čl. 11. dovolovaly výslovně zdvihati povaleče ze 3 stavů, ale ustanovení toho Zř. Z. nezachovala.

[10]) Čl. 174 Zř. Z. 1530 a čl. 4. artikulů z r. 1533 mluvily tu především o vyhlášených nepřátelech a zhoubcích zemských, i jich pomocnících; pozdější Zř. mluvila o rejtharech, zlodějích a povalečích (o rejtharech i U 9 resp. L 30).

[11]) O nevyvedeném psanci a vyhlášeném žháři Zř. Z. 1530 čl. 172, 1549 U 26, 1564 K 46. O přechovači zemských nepřátel čl. 177, U 21, K 41; též artikuly 1533 čl. 6. O přijetí odpovědníka a zhoubce do obydlí a o udání jeho k zajetí jedná čl. 20. artikulů z 1533, avšak Zřízení zemská článku toho nemají; článek ten („ze starého zřízení“)

Vůbec také policejní přehlídky, jež prve nebývaly zřízením pravidelným, staly se v této době stálou péčí a prací krajských hejtmanů. Zř. Z. 1530 ve čl. 204 kázalo v každém kraji vždycky ve 2 měsících neb i jináče dle potřeby posílati v několika odděleních na zhoubce zemské a povaleče. Hejtmané krajští (nebo jich úředníci) stanovili k tomu čas, a potají určovali stavům, kam na která místa měli své lidi posílati; přehledávati slušelo místa nehrazená, městečka, vesnice, hlavně pak krčmy a podezřelá stanoviska. I král. města byla povinna, vysílati lid ku krajským přehlídkám; Pražané sami činili tak ve srozumění s hejtmany kraje Kouřimského a Slanského. Kdo hejtmanského vyzvání neposlechl, toho krajští hejtmané udávali ku pokutě králi, resp. hejtmanům krále a království. Toto nařízení o přehlídkách bylo však původně dáno pouze na zkušenou; i není nám známo, pokud setrvávalo v další platnosti. Než také sněm Bartolomějský r. 1547 uložil zase krajským hejtmanům, aby každého čtvrť léta po celém kraji na jeden a týž den přikazovali vpády do podezřelých míst k jímání loupežníkův a povalečův. Potom pak předešlé předpisy Zř. Z. 1530 beze změny přešly do Zřízení Zemských r. 1549 R 24 a 1564 R ·17, kteráž pouze tolik přidala, že lidé při krajské přehlídce pobraní měli býti dáváni do vazby městům královským, aby tato, shledána-li při kom hrdelní vina, dala jej odpraviti na náklad králův. Ostatně i panovník i sněm dle potřeby připomínali konání policejních přehlídek. Tak Rudolf II. skrze nejvyšší úředníky zemské, jakožto své místodržící, přikázal r. 1577 hejtmanům krajským a Pražanům, aby byly činěny časté a nenadálé vpády do krčem, šenkovních domův a jiných podezřelých míst, kde mívali svá stanoviska loupežníci, škůdci zemští a povaleči; byť i rychtáři a jiné osoby, zřízené k jímání takových zlých a podezřelých lidí, přišli na cizí pozemky, tedy na jiné právo, přece byl každý dle Zřízení Zemského povinen jim pomáhati. Neméně i generální sněm z r. 1615 připomínal konání krajských přehlídek proti žebrákům, povalečům, cikánům a j. podlé předpisů Zřízení Zemského (R. 17 a 18).[12])

Vnitřní správa státní neobmezovala se sice na tyto uvedené otázky veřejné bezpečnosti; nicméně celkem neví se o jiné činnosti hejtmanů krajských — kromě řádu myslivosti a kromě zřízení čeledního, o nichž se na

pochází z doby Jagellovců, mluvíť též o „pánech správcích", kteří byli zřízeni na základě smlouvy sv. Jakubské.

[12]) Sn. Č. II, 511, V, 156. Pozdější Zřízení stanovila platnosť článku 204 Zř. Z. 1530 i na budoucí časy, pokud by stavové neusnesli se jináče („místodržící" postaven tu na roveň zemským hejtmanům). — Ostatně dle všech 3 Zřízení měl i sám král na některých místech chovati zvláštní „původy" proti zhoubcům, a stavové byli povinni jim pomáhati, kdykoli skrze špehy nebo jinak seznána byla potřeba, aby se někam vypravili.

konec zmíníme. Není pochyby, že hejtmanům bylo ukládáno působiti také při vyhlášce nařízení, a dohlédati neboli pozor dávati, zdali byla plněna. Avšak právě o král. mandátech a zvláštních nařízeních k hejtmanům nejsme posud dosti zpraveni. Na příklad je však známo, že r. 1602 hejtmané krajští měli po všech krajích vyhlásiti mandát Rudolfa II. proti českým bratřím a že hejtmané kraje Boleslavského k rozkazu královu měli zavříti a zapečetiti školu, kostelík a dům bratří ve Mladé Boleslavi; ale ještě r. 1604 byla vedena stížnosť, že předešlí hejtmané kraje Hradeckého mandát ve svém kraji vyhlásiti nedali, a Rudolf II. vyzýval hejtmany ty, aby se ospravedlnili. Někdy také samy sněmy ukládaly hejtmanům jistý dohled. Tak r. 1577 sněm uložil hejtmanům krajským zvláštní pozor na to, aby po královských a jiných městech nejméně ve 4 nedělích v trhové dny vyvoláváno bylo nařízení o cizí nehodné minci. Neméně sněmy r. 1614 a 1615 nařizovaly hejtmanům pilný pozor a dohled, aby v jejich kraji zachovávala se snešení sněmův o užívání jednostejných měr a váh, srovnaných s „královskými", totiž Pražskými Staroměstskými; i byli hejtmané povinni, králi resp. místodržícím oznamovati každého, koho by se doptali, že se dle snešení nechoval. [13])

Kdežto v této době utichly všecky zprávy o působnosti hejtmanů krajských při policii zbrojní, naproti tomu ve druhé polovici XVI. století dostalo se jim nové působnosti při myslivosti a lovu ryb. Ještě dle Zřízení Zemských podléhali stavové v otázkách myslivosti soudu zemskému neb komornímu, poddaní pak vrchnostem; k rozhodnutí krajských hejtmanů byla přikázána jediné stížnosť správce (hejtmana) královského statku na to, že vrchnosť, jejíž poddaný byl provozoval zapovězenou myslivosť na pozemcích královských, aniž byl při skutku postižen, nechtěla tohoto ku potrestání jemu vydati: tu tedy vrchnosť, jsouc o to obeslána, měla poddaného dostaviti k soudu krajských hejtmanů (Zř. 1530 čl. 206, 1549 V 22, 1564 T 2). [14])

---

[13]) O pronásledování bratří českých srov. řadu zpráv z let 1602—4 v opisech zem. archivu. O minci Sn. Č. V, 108. Ostatně již zástupci krajů z uložení sněmu r. 1549 vedlé článkův o čeledi ujednali předpis o srovnání všech měr a váh s Pražskými, resp. s rybním děberem Poděbradským (Sn. Č. II, 572, 599; též 669 a 708 o sněmích r. 1554 a 1556, IV 294 o sněmu r. 1575; sněmy 1602, 1607, 1609). — Ve příčině zdravotnictví lze se zmíniti, že drahotní řád z r. 1578 ve článku o „apatekářích" mluvě o doktorech lékařství, městy Pražskými zvláště zřízených a placených, dotýká se povolávání doktorů „přes pole z měst Pražských i jiných krajských měst" (Sn. Č. V, 266; snad že měli podlé Prahy i města krajská míti doktory lékařství?); ostatně srov. ku př. sněm r. 1585 o lékařech zemských.

[14]) O ručnicích jednají: tištěné zřízení o ručnicích z r. 1524, Zř. Z. 1549 V 27—X 5, 1564 S 12—20 (srov. Sn. Č. I, 308, 310, 441, 590, 613, II 508, 708 a j.). O myslivosti shodné předpisy Zř. Z. V 21—26 resp. T 1—7; k V 23—26 srov. Vlad. Zř. Z.

Dle sněmu z r. 1573 náleželo vznášeti na hejtmany krajské, kdyby kdokoli v řekách v čas povodně a kalné vody hustými saky drobné ryby lovil, a takto ryby hubil; tu hejtmané měli naň dopomoci pokuty 5 kop gr. č. tomu, kdo jej usvědčil. Mnohem větší působnost však přidělil hejtmanům sněm r. 1575 ve příčině myslivosti; z veškerých totiž pokut, sněmem tím ustanovených, náleželo viniti stavy i poddané před nimi, ale s tím rozdílem, že hejtmané měli pokuty jimi přiznané dopomoci proti poddaným ve dvou, proti stavům a osobám duchovním ve čtyřech nedělích, a že když by se tak nestalo, žalobce dobýval pokuty na poddaných právem stavním, kdežto o stavech a duchovních vydávali hejtmané relaci k úřadu nejvyššího purkrabství, tak aby žalobci byl vydán zatykač. Sněm z r. 1575 stanovil pokuty takové od 5 do 20 kop gr. č. proti některým „neřádům a záhubám v myslivostech". Tak zapovídal na jaře hubiti čižební ptactvo, rozličně užívati ok, pastí, léček, tenat a jam; přikazoval, psům ovčáckým a věžníkům utínati prsty na jedné přední noze. Pod pokutou 10 kop zapovídána poddaným myslivosť vůbec, nápravníkům a svobodníkům aspoň na cizí půdě.[15] —

Záležitostí stavům obecně důležitou byly dobré řády čelední. Viděli jsme již, že sněm po Jeronymu r. 1499 přisuzoval popravcům v tomto ohledě působnosť dosti rozsáhlou; nicméně potom čelední řády nenáležely k oboru správy krajské, leč pokud se dotýkaly veřejné bezpečnosti, pokud z čeledi stávali se povaleči. Avšak za Ferdinanda I. hejtmanům krajským přikázána vrchní moc soudní také v otázkách čeledních; i přihlédneme k nim šíře.

Při řádech čeledních šlo o to, aby stavové i sedláci mohli si opatřiti dostatek čeledi a dělnictva, aby mzda nevystupovala z jisté míry, aby čeleď přístavná (totiž zjednávaná na určitý čas, nejvíce do roka) služby před časem neopouštěla, a naopak zase aby nebyla svými hospodáři utiskována zadržováním mzdy, nucením k delší službě a j. Mimo to však dobrý řád čelední měl přispívati k zachování patrimoniální moci stavů nad poddanými, a neméně podporovati veřejnou bezpečnosť. Šlo totiž o to, aby poddaní nebyli svým vrchnostem jinde přechovávání, nechať byli osedlí a zběhli z dědin, nebo byli neosedlí, nechať jinde sloužili a živnosť svou nacházeli, nebo snad jen

§. 531, 533, 534, 537; V 21 a 22 pošly ze Zř. Z. 1530 §. 206 a 207; článek T 6 o listu pod pečetí pro náchlebního myslivce pošel ze sněmu r. 1561, Sn. Č. III, 67.

[15]) Snešení sněmu r. 1575 (Sn. Č. IV, 297—9) stalo se zprvu na pět let, ale bývalo později obnovováno; tak sněm r. 1596 obnovil je zase na 10 let; i sněmy 1609 a 1615 daly znova předpisy o myslivosti. Sněm r. 1573 (III, 742) zapověděl stavům za sněhových oupadů honiti s chrty a j. na cizím pod pokutou 50 kop gr. č.; to však náleželo k menšímu soudu zemskému (podobně při pokutě 50 kop stanovené na myslivosť stavů na cizím r. 1585).

se povalovali a toulali, a tudíž provozovali všeliké „neřády na záhubu obyvatelů". Poroba za Jagellovců uzákoněná byla to již s sebou přinesla, že poddaní nesměli beze svolení vrchnosti se stěhovati, ani vůbec jinam odcházeti; mělať ona na vůli podržeti své poddané za slušnou mzdu doma, a teprve když jich sama nepotřebovala, povolovala jim dočasně, aby mohli sloužiti a pracovati jinde. Bez listu pod pečetí (sekretem) od své vrchnosti neměl poddaný nikde přes pole přijat býti do podružství, práce nebo služby.

Příslušnosť správy krajské v těchto poměrech nevztahovala se nikdy dále než k rozhodování o pokutách na přijímání poddaného buď bez dovolovacího listu vrchnosti neb i bez listu zachovacího ze předešlé služby, jakož také k rozhodování o pokutách určených na zadržování mzdy hospodářem. Pro nevydání zběhlého poddaného i sirotka neb uteklého čeledína i služebníka musela však dědičná vrchnosť anebo hospodář (najímatel čeledi) poháněti k menšímu soudu zemskému ze staré pokuty 20 kop gr. č. Vůbec ve všelikých jiných poměrech poddanství neměla tehdejší správa krajská žádného účastenství. Poměry ty podléhaly pouze moci vrchností a v další řadě soudům zemským; tyto však nastupovaly spíše jen mezi vrchnostmi (jež mohly své poddané zastupovati), a pouze soud komorní soudil někdy mezi vrchností a poddaným — avšak stavové hleděli poddaným víc a víc obmezovati každou cestu právní.[16])

Vlastní právo čelední nebylo upravováno Zřízením Zemským, nýbrž řády zvláštními a sneseními sněmů; teprve Zř. Z. r. 1564 přijalo do čl. M 34 všecky podstatné předpisy tohoto práva.[17]) Již na třetím sněmě r. 1545 (17. srpna) položeny na den 28. října sjezdy krajské všech tří stavův, aby dle potřeb každého kraje učinili snešení o „drahotě" čeledi, dělníkův a nádenníkův, tak aby příště bylo pokutováno dávání

[16]) O žalobním právu poddaných v 16. století jmenovitě při soudě komorním pojednal Čelakovský v Právníku 1878, str. 698—9, 736—740. K tomu lze dodati, že také sněm r. 1545 žádal, „aby poddaní pánuov svých k žádným souduom nepotahovali, ani k jiným se utíkali, jakž zřízení zemské ukazuje, a J. M. Kr. poddaným proti pánuom jich glejtuov aby dávati neráčil" (Sn. Č. I, 617, 634); stavové také si stěžovali, že mnozí nezbední poddaní, proti pánům svým suplikujíce, soudy i jinak je obtěžují, a proti nim se pozdvihují, protož aby svévolné stížnosti byly trestány, též aby supliky musily vždycky býti podepsány podavatelem i sepisovatelem; o tom viz sněmy r. 1558, 1565, 1567, 1571, 1575 (III, 11, 240, 340, 344, 384, 606—7, IV, 288); též 1585, 1590, 1601. — O vydávání zběhlých poddaných a uteklé čeledi, též o propuštění nebo výhostu viz Zř. Z. 1530 §. 201—2; 1549 H 40, J 10—33; 1564 M 1—35. Srov. též o služebnících a úřednících (zvláště ze stavu panského, rytířského a městského) Z. Z. 1500 §. 479—482, 1549 T 13—16, 1564 S. 5—8.

[17]) Zř. Z. 1549 jednalo jen o „zjistění" a vydání čeledi; pouze Zř. Z. 1530 čl. 202 požadovalo, aby poddaní vrchnostenskými listy pod pečetí vždy na rok měli dovoleno jinde sloužiti, i stanovilo pokuty — sedlákům nebo lidem poplatným, kteří by uteklou čeleď přijali a jí nevydali.

mzdy vyšší. Potom sněm Bartolomějský r. 1547 sám zvolil po jednom pánu, rytíři a měšťanu z každého kraje a 4 Pražany, kteří se schválením královským ujednali na dobu tří let zvláštní „artikuly o čeledi" — zevrubně jednající o vrchnostenských a služebních listech čeledi a jiných oukolníkův a nádenníkův obojího pohlaví, i o mzdě, jež dělnictvu měla býti placena rozličně podlé jednotlivých krajů. Avšak články ty nebyly tehdáž platně provedeny; tu sněm z 14. února 1549 zvolil znova po 3 zástupcích každého kraje a 4 Pražany, kteří, sjedouce se v Praze, předešlé články znova opravili; jmenovitě krajským hejtmanům přidělili rozhodování o pokutách k lepšímu zachování předpisův stanovených. Tento nový řád čelední z 18. květ. 1549 byl také tištěn a na zvláštních sjezdech krajských prováděn; zůstal pak základem pozdějších předpisů sněmovních. Stavové totiž, zhusta si stěžujíce na nepořádky při čeledi, hleděli buď ještě pokuty zvyšovati, nebo působnosť krajských hejtmanů jasněji a platněji vyměřovati; zvláště sluší tu vzpomenouti sněmů z r. 1561, 1567, 1575 a 1585.[18])

Co se týče mzdy, mělo rozhodovati snešení krajské, jelikož jednotlivé kraje lišily se jakostí dědin i živností, mírou roboty a obvyklou mzdou. Také čelední artikuly z r. 1547 a 1549, vydané nikoli sjezdy, nýbrž zástupci krajskými, obsahovaly o mzdě zvláštní „snešení krajská", ale více krajům společná: 1. Hradecku, Boleslavsku a Chrudimsku, 2. Plzeňsku, Podbrdsku a Rakovnicku, 3. Pracheňsku, Bechyňsku a Vltavsku, 4. Kouřimsku a Čáslavsku, 5. Litoměřicku, Žatecku a Slansku. Některé kraje učinily snešení jen o mzdě dělníkův a nádenníkův, některé též o mzdě čeledi přístavné.[19])

[18]) Sn. Č. I, 618, 635 — k r. 1545; II 502, 518—524 k r. 1547; II, 568, 571, 589—600 k r. 1549: II, 669 a 806 — k r. 1554 a 1557; III, 63 k r. 1561; III, 340, 344, 385 k r. 1567; IV. 295—7, 479 k r. 1575; V, 111 k r. 1577. Viz také sněmy r. 1585, 1609 a j. — Mimo drahotu čeledi a nádenníků jednalo se stavům zároveň o drahotní řád pro řemeslníky a některé obchodníky. Jednání o tom byla nesnadnější, a neměla v prvé době výsledku, — pokud známo, teprve dne 28. července r. 1578 Rudolf II. vydal pro města Pražská obšírný řád („Polizeiordnung") o cenách a mzdách, o době práce a jistém pořádku při řemeslech a živnostech (pod vrchním dohledem městských hejtmanů). Na základě tom r. 1579 krajské sjezdy měly zvoliti osoby ze všech tří stavův, aby dle povahy svého kraje podaly králi spis o tom, jakého přispůsobení řád ten vyžadoval u měst a městeček jejich kraje; zdali potom král vydal řád platný pro všecky jednotlivé kraje, nevíme (Sn. Č. V, 260—294; 449; 486 sl., hlavně snešení Bechyňska 505, Pracheňska 521, Litoměřicka 526—8, Chrudimska 528—9). Roku 1552 jednalo se též o „dobrý řád proti zbytečnostem" (Sn. Č. II, 630, 634), avšak také tu teprve drahotní řád z r. 1578 dal některé předpisy proti přepychu (zvláště v šatstvě).

[19]) K čeledi přístavné počítali se: sládci a mládci, ovčáci, šafáři, zapluhaři neboli pacholci při koních nebo volech, pohoniči, nádvorníci, kravaři, skotáci, sviňáci; šafářky, kuchařky, děvečky. K dělnictvu patřili hlavně: nádenníci hospodářští (zvláště ve žních), zedníci, tesaři, pokrývači, poslové.

Zapovídáno dávati komu vyšší mzdu, než bylo určeno neb obvyklo, ıéně však také mzdu zadržovati. Zadržování mzdy, bylo li yslným, trestáno čtyřnásobným obnosem i s náklady soudními. Pokuty nadsazování mzdy byly rozličné podlé stavu hospodářova: — lidé ıtí pokutováni dříve po 2, později po 3 kopách gr. č. (po případě ením), osoby jiné dříve po 5, potom po 10 kopách gr. č. Jestliže dínům nebo nádenníkům byla mzda zadržována, měli se utéci o ranu ke svému dědičnému nebo přikázanému pánu; neplatil-li jim ı dědičný pán, i k jiné osobě ze stavů. Roku 1549 stanoveny na ržování mzdy ještě další pokuty po třech resp. 10 kopách gr. č.; ak později mluvilo se jen o čtverém obnosu. Rovněž nejsou známy né pozdější sazby na práci čelední a dělnickou (sněm 1567 obnovuje ıky z r. 1549 vypustil všecky sazby); sněmy se více nezmiňovaly o utách za vyšší mzdy.

Mnohem více záleželo na tom, aby poddaní měli přes pole listy l pečetí od své vrchnosti, že jim dovoluje odejíti a jinde se zdržo-. Z požadavku toho byli vyňati pouze nádenníci po určitou dobu ıí, kdy se jim za příčinou žní a jiných prací dopouštěla „vůle" čili oda; r. 1547 byly to 3 doby ročně, od r. 1549 pouze jediná. Hospodář, poddaného k sobě přijal, měl na čas služby nebo díla dovolovací list be podržeti; když pak čeleď dosloužívši jinam odcházela, vracel jí a dával jí od sebe ještě druhý list fedrovní a zachovací. Ve tech vydávány listy ty purkmistrem a konšely, lidem u sedláků žicím nebo pracujícím vydávala je vrchnosť nebo její úředník.[30])

Přišel-li ke komu poddaný, nemaje listu fedrovního, měl dán býti vězení a dotázán na svého pána nebo hospodáře; tomuto na jeho lad oznámeno, chce-li si proň do 10 dní poslati, — jináče mohl býti uštěn a na tom místě sloužiti nebo na den dělati, aniž by hospodář podléhal jaké pokutě. Dle článků z r. 1549 náleželo zachovati se

---

[30]) Poddaným dávány obyčejně na rok listy ke službě nebo k dělání na den; avšak jiní podruzi měli míti povolení své vrchnosti. Sněm r. 1585 vůbec žádal, aby ý, kdo se vydával za svobodného, zjednal si pořádný list svého osvobození; iž také města měla po všech domech sepsati hospodáře a podruhy, aby se zjistil ı stav. Záležełoť stavům na tom, aby města nadále nikoho bez listu nepřijímala ıospodáře, podruha nebo čeledína; poddaní měli pak listy své skládati na právě ském, a dostávati za ně znamení nebo cejch, aby na díla mohli býti přijímáni. e poddaných byla r. 1549 určena od sv. Jana Křtitele (24. června) do sv. Vavřince srpna); dle sněmu r. 1567 začínala již sv. Vítem (15. června), avšak sněm r. 1575 řil ji pouze na 4 neděle po sv. Petru a Pavlu (29. června). Ostatně zběhlým podm nebo zběhlé čeledi nejednou slibována milosť, jestliže do jisté lhůty se vrátí také hospodář jejich s vrchností se dorozumí (1547, 1549, zvláště pak 1585). — ky r. 1549 hleděly zavésti najímání čeledi o jediném terminu, t. o sv. Martině, ale ispěchu. Také pod srážkami na mzdě kázaly nádenníkům přicházeti na dílo při odu slunce. Zapovídáno vůbec zaháleti ten den po neděli nebo svátku, a j.

k poddanému bez listu vůbec jako k povaleči. Pakliže někdo poddaného bez listu k sobě přijal, podléhal pokutě rozličné dle svého stavu: — lidé selští propadali dle Zř. Z. 1530 pokutě 1 až 2 kop gr. č, r. 1545 a 1547: dvou kop, r. 1549 a 1554: tří kop, r. 1557, 1564, 1567, 1575: pěti kop, r. 1585 a 1609 deseti kop; — osoby jiné propadaly pokutě r. 1545, 1547 pěti, r. 1549 deseti, r. 1554—1564 patnácti, r. 1567 a 1575 dvacetipěti, r. 1585 padesáti, a r. 1609 opět jen patnácti kop gr. č. Pokut těch mohli dobývati vrchnosť nebo hospodář, jimž poddaný nebo čeledín zběhl; ve druhé řadě také kdokoli jiný na místě nich.

Ku všelikým čeledním pokutám na sedlácích měla do jisté lhůty dopomáhati jejich vrchnosť, po případě pak dobývány právem stavným při kterémkoli právě; hejtmané krajští neměli s nimi činiti. Pokuty na osobách ze všech tří stavů měly zprvu býti dobývány také právem stavným, později rozhodovali o nich právě hejtmané krajští.

Již r. 1547 krajové Litoměřický, Žatecký a Slanský stanovili, že z nadsazování mzdy čeledi přístavné (mzda ta nebyla tam vyměřena) náleželo obesílati před hejtmany krajské k ospravedlnění a k nápravě věci podlé obyčeje toho kraje. Potom dle čeledních artikulů z r. 1549 hejtmané krajští vůbec dvakráte do roka, v pondělí po sv. Havle a v pondělí po neděli smrtelné, buď ve městě krajském, kde bývaly sjezdy, nebo také jinde měli odbývati pravidelný soud o čeledních pokutách ve příčině osob stavu panského, rytířského, městského, nebo klášterů, manů, svobodníkův a nápravníků. Výslovně pravilo se to sice jen o pokutách z nadsazování a zadržování mzdy, neboli z „výstupků proti snešení krajů", — bezpochyby však týkalo se to i pokut ze přijetí poddaného bez listu; však i na to byla tehda táž pokuta (10 kop). Pokuty měly po rozsudku nebo staném právu do dvou neděl před hejtmany nebo hejtmanem splaceny býti, jináče hejtmané krajští k žádosti původově vydali na neposlušného list zatykací; když by ani potom do 2 neděl pokuty nepoložil, měl se dostaviti na černou věž na hradě Pražském na tak dlouho, dokud by pokuty i s náklady nesplatil nebo s původem se neurovnal. Krajští hejtmané sami za svou práci brali podíl z pokut (tři kopy z desíti); písaři, kterého k tomu měli, mělo se platiti od zatykače 5 a od zatčení 15 grošů.[21])

Později sněm r. 1561, jelikož prý předpisy o dobývání pokut byly „zatmělé", stanovil, že sice krajští hejtmané měli činiti výpovědi o pokutách za přijetí poddaných bez listův, avšak když by odsouzený do

---

[21]) Sn. Č. II, 598—9. Hejtmané krajští mohli také vrchnosti těch lidí, jež žalobník chtěl míti za svědky, uložiti, aby je před přísežným písařem u nejbližšího práva postavila pod pokutou do 10 kop.

2 neděl pokuty nesložil, že měly podávati relaci k soudu komornímu; od tohoto pak původ mohl vzíti list zatykací, anebo vésti právo na statek odsouzeného. Toto ustanovení přešlo i do Zřízení Zem. 1564 M 34. Dle sněmů z r. 1567 a 1575 bylo však každému na vůli obesílati buď před hejtmany krajské (s relací k soudu komornímu) anebo před menší soud zemský; a sněm r. 1575 kázal hejtmanům, aby vždy, jakmile se jim podá stížnosť, ihned strany před sebe sročili a ve dvou nedělích věc vyslyšeli. Neméně když sněm r. 1585 zvýšil pokutu na 50 kop gr. č., bylo volno viniti z ní před menším soudem zemským nebo před hejtmany krajskými, kteří nejdéle do 6 neděl měli věc rozsouditi, a po případě činili relaci k úřadu desk zemských nebo nejvyššího purkrabství Pražského; nálezy ty obnovil ještě sněm r. 1609.

Pražané nenáleželi pod správu hejtmanů krajských. Protož dle artikulů z r. 1549 páni a rytíři, také osoby duchovní měli je z pokut viniti před hejtmany městskými; ale dle sněmu r. 1561, Zř. Z. 1564, a sněmu 1575 na Pražském měšťanovi měli pokuty dopomáhati purkmistr a konšelé, — činili tak s výhradou vyššího práva, ale bez další revise (dle sněmu 1585). Sněm z r. 1567 připouštěl, že při nedopomožení bylo lze, pohnati Pražany také před menší soud zemský. Jiná královská města podléhala buď soudu hejtmanů krajských nebo menšímu soudu zemskému; sněm r. 1585 předpisoval při tom hejtmanskou relaci k soudu komornímu, načež brán zatykač od nejvyššího purkrabství.

Na konec sluší zmíniti se, že čeleď a dělnictvo nebývalo vždy spokojeno s čeledními řády, a že hlavně ve městech někdy proti nim se vzpíralo. V té příčině Maximilián II. mandátem z 15. listop. 1575 přikazoval také krajským hejtmanům obzvláštní pozor a pohotovosť, jestliže by se v jejich kraji „taková služební čeládka rotila“, a v některém městě purkmistr a konšelé nemohli by proti tomu stačiti; jakmile by o tom dostali oznámení, měli dle potřeby vrchnosti nebo městu býti nápomocni ku přetržení takového rocení, též měli o tom podávati zprávu nejvyšším úředníkům na hrad Pražský.[22])

---

[22]) Sn. Č. V, 479.

§. 14. Krajské bernictví v l. 1526—1620.

1. Berníci krajští při majetkové berni proti Turkům (do 1566): r. 1537, 1541—3, 1556. 2. Působení hejtmanů krajských při přehlídce berních register, při berním popisu krajů, při zavádění některých daní (1564—1585). 3. Krajští výběrčí posudného; od r. 154. královští, od r. 1564 stavovští. Zápas o posudné; od r. 1583 zase výběrčí královští. 4. Krajští výběrčí berně korunovační. 5. Ústav berníků krajských od r. 1595.

Bernictví krajské, jsouc odnoží bernictví zemského, bylo v rukou sněmů. Nicméně bylo by mělo také svůj vlastní vývoj, kdyby krajské sjezdy pravidelně svou měrou byly se účastnily provádění berní, zemskými sněmy povolovaných. Jelikož ale králové krajských sjezdů pravidelněji nedopouštěli, mohlo krajské bernictví této doby konečně jen v tom záležeti, že byli zřizováni krajští berníci a výběrčí. O jisté samosprávě krajské lze tu tedy mluviti jen potud, pokud k úřadu takovému byly volány usedlé osoby ze stavů každého kraje. Za Ferdinanda I. zemské sněmy vůbec jen několikráte použili krajských berníků, kdežto král touže dobou dosazoval své krajské výběrčí posudného. V l. 1564—1583 však sami stavové volili tyto výběrčí, a zároveň povolávali kraje a hejtmany krajské k tomu, aby opatřili bezpečné popisy poplatnictva. Teprve v letech devadesátých pod vrchní správou berníků zemských rozvinul se zase pravidelný ústav berníků krajských.[1])

1. Hlavní daní, kterou stavové čeští Ferdinandovi I. (1526—1564) proti reversům povolovali, bývala pomoc proti Turkům. Záležela v berni z majetku, nemovitého i movitého, stavův i jejich poddaných; i byla vybírána na základě přiznání berníkům podávaných, nejvýše po 12 kopách z 1000 kop gr. č. na statcích nebo kapitálech (až $1\frac{1}{5}\%$ přiznané ceny). Obyčejně bývali stavové povinni spláceti tuto berni (za sebe i od svých poddaných) přímo třem berníkům zemským, jež sněm ze 3 stavů sám si volíval. Sněmy mluví o bernictví krajském toliko čtyřikráte, totiž r. 1537, 1541, 1543 a 1556.[2])

[1]) Nemohouce tu vypisovati bernictví zemské, odkazujeme na Gindelyho: Geschichte der böhm. Finanzen von 1526—1618.

[2]) Po smrti krále Ludvíka vybírali tureckou berni ještě berníci krajští. Měli z ní v říjnu 1526 půjčiti útraty poslům ku králi nově zvolenému; také sněm z 1. ledna 1527 ještě usnesl se, že kdyby umřel berník krajský, měli povinnosti jeho vykonati (jmen. počty složiti) držitelé jeho statku (Sn. Č. I, 45. 176). O tom, jak byla vybírána berně z r. 1529, není bližších zpráv (ib. 304, 305, 310. 315, 320). Berníci zemští vybírali majetkovou daň podlé snešení sněmů 1530 (Sn. Č. I, 327), 1540, 1543 (dle sněmu z 30. dubna), 1544, 1545, 1546 (I, 473, 559, 584, 615, II, 26); 1552, 1553, 1554 (II, 631, 651, 667); 1557, 1558, 1561 (II, 801, III, 9, 31, 53, 189); berně ta byla povolena r. 1558 na tři, r. 1561 na dvě a 1564 zase na dvě léta. Také berni z piva a z rozličných prodajů v zemi nebo ze země z r. 1534 vybírali berníci zemští (I, 379).

Roku 1537 byly králem položeny zároveň sjezdy krajské na den 16. dubna, a král v obsílacích listech jmenoval — s radou zemskou — do každého kraje po jedné osobě ze tří stavův, aby tam přijímaly přiznavací listy a z měst registra. Jmenovaní krajané byli povinni úkol ten na se vzíti, a měli moc, s radou krajského sjezdu platně odhadnouti majetek každého, kdo by nepřijel neb odhadu svého neposlal. Přiznání posílali vyšším berníkům na hrad Pražský, aby podlé veškeré přiznané sumy učinili rozvržení, co na koho mělo připadnouti; ti pak rozvržení poslali zase berníkům krajským. Stavové totiž povolili na dobu 6 měsíců zjednati žoldnéřské vojsko 1000 jezdcův a 4000 pěších, mimo to na děla, prach a jiné potřeby válečné 25.000 kop gr. č.; i musil celý obnos teprve býti rozvržen. Krajští berníci, kteří byli přijímali přiznání stavů, měli pak také berni samu vybírati, a odváděti vyšším berníkům na hradě Pražském; za práci jejich mělo se jim dostati odplaty.[3])

Po několika letech zase sněm ze 12. září 1541 užil berníků krajských k účelu podobnému, ač nikoli při vlastní berni turecké. Přikázal totiž stavům hotovosť k obraně zemí koruny České proti Turkům, i zároveň povolil berni jedné kopy z 1000 kop majetku na opatření nejvyššího polního hejtmana, sněmem zvoleného, i na potřeby této hotovosti. Sněm zvolil k tomu po 2 bernících krajských, z panstva a rytířstva, jež zavázal, aby sebranou berni bez obecného svolení jinam neobraceli.[4])

Když potom generální sněm koruny České z 5. prosince 1541, aby dal příklad německé říši, na pomoc proti Turkům povolil berni 10 z 1000 kop přiznaného majetku (od poddaných 1 groše z kopy), zvolil k tomu po 3 bernících krajských (ze tří stavů každého kraje), tak aby sejdouce se na den 20. ledna 1542 do krajského města, vybírali přiznavací listy a odhady, též aby sami odhadli každého, kdo by jim do hromnic listu nedal nebo neposlal. Všecka berně byla přijímána berníky krajskými ve dvou lhůtách, do hromnic a k sv. Vavřinci r. 1542; berníci zemští tehda zřízeni nebyli. Berníci neměli přijaté berně sami jinak vydávati, než na základě listu nejvyššího hejtmana polního, sněmem zvoleného. Vojenský „colmistr", jenž peníze od krajských berníků přijímal a dále vydával, byl povinen učiniti jim řádný počet; oni pak dále skládali své počty šesti osobám, jež sněm k tomu zvolil. Na nedbalé plátce vysílán komorník desk zemských, aby se uvázal v jich statky, a když by jeho nevpustili v držení nebo do 2 neděl berně nedali, měli

---

[3]) Sn. Č. I, 410—2. Text neužívá tentokráte slova berník, nýbrž opisuje je; odtud některá jeho nejasnosť.

[4]) Sn. Č. I, 496; jména jejich uvedena ve snešení sněmovním; ani tu neužito slova berník.

krajští berníci uvázati se listem obranným v držbu a užívání statků, dokud by zadrželou berni pána nebo jeho poddaných i s náklady nevybrali. Při kapitalistech užívali berníci listů zatykacích.[5])

Nicméně potom Ferdinand stěžoval si sněmu v dubnu r. 1542 svolanému, že berní přiznání i sama berně špatně se scházela; i napomenuti berníci krajští, aby je pilně vybírali. Zároveň jim sněm přikázal, aby příště odváděli berni na hrad Pražský třem osobám, jež stavové v září r. 1541 byli zřídili k vybírání jiné berně, určené na potřeby válečného lidu, stavy proti Turkům vypraveného; berni měli dodávati do Prahy s pomocí krajského města na útraty samé berně. Kdyby prý však vojsko z něm. říše sešlo z pole před sv. Vavřincem, kdy náleželo platiti druhou polovici berně, berníci krajští neměli polovice té nikam více vydávati bez obecného svolení tří stavů. Také ještě sněm z 5. března 1543 ukládal krajským berníkům berni zúplna dobrati, tak aby jako vyšší berníci a vojenský colmistr mohli složiti počty zvláštním komisarům sněmovním. Potom však sněm z 30. dubna t. r. povolil, aby krajští berníci pozůstalé berně, doberouce je, vydali králi, a učinili počet osobám od něho zřízeným. Král měl s berníky těmi ještě dohodnouti se o slušnou službu; bylť si dříve stěžoval, že požadovali vyšší odměnu, než bývalo obyčejem.[6])

Také sněm z 5. března 1543, povoluje berni deseti z 1000 kop majetku všech tří stavů — tentokráte bez obtížení poddaných, opět zvolil berníky krajské. Ti měli přijímati přiznavací listy, také napomenouti každého, kdo by statek svůj nedostatečně odhádal, a udati jej soudu zemskému, kdyby toho nenapravil. Berni měli vybrati ve dnech 3.—12. května, po případě dobývati jí listem obranným neb zatykacím; vydávati ji neměli než na lid válečný, jednaný k ochraně Moravy a proti Turkům. Tentokráte však nepřišlo ke skutku. Stavové na sněmě z 30. dubna 1543 povolili berni onu znova, a uložili také na poddané berni pěti denárů z kopy grošů majetku — na ten způsob, že zvolili pouze 3 berníky zemské na hradě Pražském. Kdežto prve nebyli zvoleni žádní berníci zemští, nyní naopak nebylo berníků krajských, byť i byli před tím již zvoleni.[7])

Naposledy ještě generální sněm z 15. dubna 1556 zvolil vedlé tří nejvyšších berníků berníky krajské, když na pomoc proti Turkům povolil berni dvanácti z 1000 kop gr. č. přiznaného majetku stavův i poddaných. Berníky byli tehdáž vždy jedna osoba stavu panského neb

[5]) Sn. Č. I, 513—5, 518—9; jména berníků 520 sl. Za každý den svého „sedění na berni" dostal berník stavu panského a rytířského půl kopy, měšťan pak 10 grošů čes. na své útraty. Berníci měli z berně platiti na komorníka pouze tolik, kolik se v tom kraji platilo od půhonu, za list obranný 22, za zatykače 10, od zatčení 15 gr. čes.

[6]) Sn. Č. I, 539, 540, 551, 557, 562.

[7]) Sn. Č. I, 551—2, s několika jmény kraj. berníků.

rytířského, a mimo to král. rychtář nebo (kde ho nebylo) starší krajského města, v němž se berně vybírala. Berníkům těm zaslány rejstříky předešlých odhadův; opírajíce se o ně, měli vybírati přiznavací listy i berni, tuto ve 2 lhůtách. Každého, kdo jim toho nedal buď za sebe neb od poddaných, měli zavázati slibem na česť a víru, nebo psaním svým jej tak napomenouti, aby se postavil na hrad Pražský v moc nejvyššího purkrabí na tak dlouho, dokud by nejvyšším berníkům berně nesplatil. Vybranou berni i s listy přiznavacími vydávali nejvyšším berníkům; jim také činili své počty.[8])

2. Nadále až do let devadesátých ani při berni z majetku, ani při berni domovní (neboli z počtu osedlých), jež r. 1567 vstoupila na její místo, neshledáváme se s berníky krajskými. Naproti tomu máme z té doby zprávy o službách, jež krajští hejtmané měli činiti při berní kontrole neboli sestavení berních register, a dílem i při dobývání berní.

Berně z majetku byla totiž přílišnou, i musila časem méně vynášeti; netoliko výška všech přiznání, i sama hodnota majetku v zemi klesala. Proto šlechta hleděla se zbaviti takovéhoto břemene. Již r. 1564 mínila zavésti na místě berně majetkové sbírku z rozličných prodejů tak, aby byla králi zabezpečena určitá suma; chtěla totiž soudu zemskému do spolku s radami soudu komorního a se šesti zástupci každého kraje (po 2 ze 3 stavů) svěřiti vypsání dodatečné sumy, kdyby sbírka dosti nevynesla. Sbírce takové bránil se stav městský; také král Maximilián jménem Ferdinanda I. ji odmítl. Konečně sněm ze 27. ledna 1564 ještě jednou povolil berni majetkovou na dvě léta, — vzav naproti tomu vybírání posudného do své moci; mezi tím pak měly se najíti prostředky, jak by se daly opatřiti nové berní základy.[9])

I sama komora česká hleděla si ještě opatřiti jistý přehled o tom, kterak by se dal zvýšiti výnos dosavadních berní. Již v březnu r. 1564 Ferdinand I. poslal proto list všem hejtmanům krajským, aby vyhledali a k rukám komory české seznamenali všecky majitele zemských statků, pivovarů, i půjčených kapitálů. Patrně se to však nestalo, zvláště když Ferdinand I. již 25. července t. r. zemřel.[10])

S druhé strany potom sám sněm z 30. června r. 1565 uložil hejtmanům každého kraje, aby sepsali všecky majitele pozemských statků nebo půjčených kapitálův, a do sv. Vavřince t. r. zaslali tyto popisy

[8]) Sn. Č. II, 702—4 (se jmény berníků). Berníkům krajským určeno za jejich práci po 20 kopách gr. č., resp. měšťanům jen po 5. Živelní škody, jež se komu staly po berním přiznání, sráženy z odhadu, když berníkům podán o tom list na svědomí a pod pečetí.

[9]) Sn. Č. II, 172 sl., 183 sl.; srov. 243.

[10]) O tom viz listiny arch. míst. z 1., 16. a 17. března 1564; návrh ten podal Ferdinandovi I. arcikníže Ferdinand ve srozumění s Maximiliánem (dle opisů zem. arch.).

krajů zemským berníkům. Kdyby tito z něho seznali, že jim někdo přiznavacího listu nebo berně nedával, měli jej před sebe obeslati, a po případě majetek nepřiznaný odhadnouti, tak aby berně byla z něho placena. Neméně měli zemští berníci, pokud možná osobně (jinak hodné osoby stavu panského neb rytířského na jich místě) dobývati zadržalých berní listy obrannými nebo zatykacími; i při tom měli jim pomáhati krajští hejtmané. Měliť oba neb aspoň jeden býti přítomni uvázání se ve statek dlužníkův, a s nejv. berníkem nebo s jeho zástupcem vždy vyhledati, zdali by svršky na daň stačily, a podlé toho mohli je prodati, aneb i sám statek z části neb celý zastaviti nebo prodati (ač tak, že dlužník do roka mohl jej zase vyplatiti). Vskutku prodlením doby krajští hejtmané podali tehdáž nejvyšším berníkům seznamy poplatných obyvatelů krajských; avšak r. 1566 placení daně z majetku i dobývání její nejvyššími berníky přece uvázlo.[11])

Sněm r. 1567 již vůbec nepovolil žádné berně z majetku, nýbrž nařídil místo ní berni domovní, totiž berni z počtu osedlých poddaných i z domů v městech. I tehdáž nejvyšší berníci, sestavíce z přiznavacích listů berní registra, měli je zaslati hejtmanům krajským (v Praze městským), aby s pilností je přehlédli a oznámili, zdali kdo neudal plného počtu osedlých nebo domů. Dohled krajských hejtmanů dotýkal se tentokráte především berně stavu městského a lidu poddaného (tuto vybíraly vrchnosti podlé svých rozvrhů). Tutéž kontrolu berních register uložil krajským hejtmanům také generální sněm z r. 1569—70.[12])

Stavové na tom nepřestávajíce za příčinou správného provedení berně r. 1571 domáhali se sjezdů krajských. Když král nepřivolil, tu sněm zvolil ze všech krajů zvláštní komisaře (po 1—2 pánech a 2—3 rytířích), aby na den 16. srpna sjeli se po krajích s krajskými hejtmany, a pospolu vyhledali všecky obyvatele, kteří měli statky nebo kapitály, také počet domů v městech a počet osedlých poddaných. Měli

[11]) Sn. Č. III, 244, 252. Podlé III, 512 zdá se, že krajští hejtmané již r. 1552 podali seznamy krajských obyvatelův; ale není o tom zpráv. V opisech zem. archivu jsou omluvy hejtmanů kraje Žateckého arciknížeti Ferdinandovi z 9. a 19. pros. 1565, že jemu nemohli podati seznamy statkářův a kapitalistů svého kraje; berníci zemští ty seznamy hejtmanů asi přece dostali, sr. Sn. Č. III, 314—5, 320. Opatům a klášterům berníci zemští ještě 14. ledna 1567 přikazovali zaplacení dlužné berně, sice že by dle sněm. snešení musili proti nim zakročiti za pomoci kraj. hejtmanů (op. z arch. arcib.). Z jiné doby není zpráv, že by krajští hejtmané spolupůsobili při vymáhání berní, ač možná, že komora česká byla by to ráda viděla. Tak když sněm ze 24. února 1532 povolil, aby král zadržalých berní z r. 1530 dobývati dal (podlé obvyklého spůsobu), Ferdinand ukládal dne 30. list. 1532 komoře české, aby o to pečovala s krajskými hejtmany (naproti tomu nepokládal tehdáž vhodným, vydávati do krajů mandáty o zadržalé berni, jak za to komora žádala; opis zem. arch., k tomu Sn. Č. I, 328).

[12]) Sn. Č. III, 375, 490.

pak o všem tom sepsati pořádná registra krajská, a zaslati je do vánoc t. r. nejvyšším berníkům. Vzhledem k takovýmto krajským registrům přiznavací listy nemusily příště býti vydávány na svědomí, nýbrž pouze pod pečetí, leč by komu poddaných přibylo neb ubylo. Nicméně tehdáž usnešení sněmu se neprovedlo.[13])

Potom sněm z 28. ledna 1573 sice prodloužil daně dříve povolené, ale nečinil žádné zmínky o popisu obyvatelstva, patrně tomu nepřeje. Protož popis ten ani r. 1573 nebyl úplně proveden, byť i nejvyšší úředníci zemští krajským hejtmanům opětně byli přikázali počet domů sečísti. Příčinami uvádělo se, že bylo v některých krajinách „morové povětří", že někteří stavové měli statky ve více krajích, že vlastně stačuje přiznání na svědomí, že snesení sněmovní bylo stanovilo pouze určitý čas k vykonání, a že tedy již pominulo, zvláště když byli jmenováni zase jiní hejtmané krajští, a někteří z tehdejších komisařů již zemřeli. Na prvním sněmě r. 1574, jenž se rozešel bez usnešení, bránili se stavové popisu poddaných konečně zase tím, že lhůta berně, r. 1571 povolené, již uplynula, a že tudíž tehdejší povolení k sepsání poddaných došlo svého konce; i nechtěli víc uznávati potřeby takového sepsání.[14])

Naproti tomu stavové domohli se r. 1574 krajských sjezdův aspoň k volbě poslanců. Plány komory české a dvorské, které směřovaly k opatření jistějšího podkladu berní, zůstaly zatím neprovedeny.[15])

---

[13]) Sn. Č. III, 578, 593—5, 620, 637. Krajským hejtmanům bylo též uloženo, aby spolu s královskými rychtáři krajských měst obeslali všecky nápravníky, dědinníky nebo svobodníky, aby podlé berních register přehlídli a opravili jejich předešlá přiznání, a odeslali registra zase nejvyšším berníkům (ib. 591). — Nejvyšší úředníci zemští přikazovali dne 1. října 1571 berníkům, aby hejtmanům kraje Bechyňského odeslali berní registra, z nichž by se mohli vyhledati obyvatelé kraje (opis v zem. arch.). Maximilián přikazoval ještě dne 5. list. 1565 komoře české postarati se, aby popisy krajů ještě do konce roku vskutku byly provedeny (Sn. Č. III, 682). — Podobné potíže bývaly s vybráním zadržalých berní, třeba že přikazováno zemským berníkům osobně do krajů se vydávati a berně zadržalé zvyupomínati. R. 1572 komora česká žádala, aby krajští hejtmané s pomocí starých obyvatelů kraje vyptali se na nejisté dlužníky berně, posoudili jejich schopnost ku placení, jakož aby udali tehdejší majitele takových statků s nedoplatky. Když místodržící odepřeli hejtmanům to naříditi, Maximilián netroufal, že by takové nařízení, když by je dal sám ze své strany, spíše se provedlo, nežli popis statků, jejž prve byl nařídil sněm (III, 684).

[14]) Sn. Č. III, 707, 715, 716, IV, 6, 11, 43.

[15]) Jeden plán komory byl ten, aby každý byl povinen vykázati své urbáře nebo důchody zvláštním komisařům z kraje (dvěma pánům a dvěma rytířům), tak aby tito sestavili rovnoměrný odhad každého majetku; kdyby prý někdo urbářů jim neukázal, měli majetek jeho dle zdání svého odhadnouti, dovoleno však odvolání k zemskému soudu a nejvyšším úředníkům zemským. Jiný návrh byl ten, aby král se stavy ujednal určitou repartici na každý kraj, tak aby berně vynesla vždy určitou summu; při tom pak krajský hejtman spolu s jinými osobami z kraje měl vykonati popis statků a městských domů. Krajští hejtmané měli zároveň přihlížeti k rovné repartici

Hejtmané krajští byli pak v této době několikráte povoláni spolupůsobiti jiným způsobem při provádění berní. Tak měli dle generálního sněmu z r. 1575 sjeti se na den 4. října t. r. s přednějšími osobami svého kraje, a určiti místa na silnicích, vhodná k vybírání zvláštních pomezných cel (z vývozu), jež tehda sněm povolil. Hejtmané měli také zříditi způsobilé výběrčí, vydati jim přísahu, a ujednati s nimi službu; výběrčí ti pak odváděli sbírku krajským výberčím posudného. Dále když generální sněm z r. 1576 zaváděl berni z lánův usedlých poddaných, měli hejtmané krajští spolu se zemskou radou uvážiti výši dobírky, kdyžby prvá lhůta této berně nevynesla tolik, jako vynášela lhůta berně domovní; neméně generální sněm z r. 1579 dal zemskému soudu moc, aby v dorozumění s krajskými hejtmany opravil nedostatky při jistých sbírkách zemských, tehdáž nově povolených. Záležitost zevrubného popisu osedlých a domů mezitím však nepokročila.[16])

Teprve generální sněm r. 1579 se svolením krále nařídil sjezdy krajské především za účelem vyhledání a sečtení všech osob, jež měly statky a poddané nebo půjčené kapitály, jakož i sečtení domů ve městech. Krajské sjezdy měly zvoliti si komisaře, kteří by sečtení takové po krajích provedli, opírajíce se o výpisy z přiznavacích listů, jež krajané měli s sebou na sjezd přinésti. Kraj Hradecký zvolil k tomu po 4 osobách z každého stavu, tak aby si kraj rozdělily na 4 díly, a vždycky tři osoby jeden díl projely; od hejtmanů krajských mělo se jim dostati výpisu z berních přiznání (registra), i měli na základě toho všude na místě spatřiti a zapsati počet osedlých, i městských domů (statkův a kapitálů se nedotýkali). Podobně i v Pracheňsku byl kraj rozdělen na 4 díly, a vždy dva deputovaní krajského sjezdu měli svůj díl projeti, sečtení osedlých provésti a skrze hejtmany krajské berníkům zemským odeslati. Přes to vše, jak známo, sjezdy krajské tehdáž celkem mnoho nevykonaly.[17])

Když tedy vyhledání a sepsání počtu obyvatelů nebylo po krajích dokonáno, sněm z r. 1580 znova uložil to provésti osobám předešlými sjezdy zvoleným. Neméně sněm r. 1581 přikázal krajským hejtmanům aby oni sami na náklad zemský (ze zemských pomocí) vyhledali majitele statků zemských ve svém kraji, a seznam jejich zaslali do jisté lhůty nejvyšším berníkům. Avšak ku podivu ani hejtmané neujali se práce takové bedlivěji. Když nejvyšší berníci r. 1582 podali sněmu zprávu, že předešlé usnešení nebylo vykonáno, sněm obnovil své nařízení tak,

i k dobývání berně; kde by k tomu nestačili, měli obraceti se k zemskému soudu. (Sn. Č. IV, 12, 13.)

[16]) Sn. Č. IV, 306, 557, V, 434 (srov. 460).

[17]) Viz str. 158—9. Ve příčině sečtení osedlých srov. Sn. Č. V, 491 o Hradecku, 496 o Pracheňsku, 500—1 o Žatecku, 503 sl. o Slansku.

aby zemský soud obeslal a trestal hejtmany, o nichž by mu berníci oznámili, že do jisté lhůty neučinili zadost své povinnosti. Přes to také druhý sněm z r. 1583 (18. list.—14. pros.) povoloval králi Rudolfovi, ačkoli prý v některých krajích sečtení lidu se stalo, aby bylo vykonáno ještě skrze hejtmany krajské, a registra toho aby byla zaslána do srpna r. 1584 nejvyšším berníkům. Konečně i král sám prohlásil; na sněmě konaném na začátku r. 1585, že vypíše opětně krajské sjezdy, aby tam stavové vyvolili osoby „k sjíždění a sčítání lidí poddaných". Co se dále stalo, a pokud podobné sečtení zemským berníkům sloužilo za klíč a pomůcku ku kontrole berních přiznání, z nichž právě sestavovali berní registra celého království, neumíme dále pověditi.[18])

3. Zvláštní osudy mělo posudné, totiž jistá daň z každého věrtele neb sudu piva bílého i ječného, jež se na prodej vystavilo nebo vyčepovalo (kromě vlastní potřeby). Daň tu stavové čeští od r. 1546 dosti pravidelně povolovali na „vychování" čili opatření královského dvora, také na královy dluhy, a byla vždycky vybírána po krajích. Sněm ze 27. července 1546 přenechal samému králi stanoviti řád o vybírání posudného, jež tehda na 4 léta povolil po 2 groších z věrtele piva. Král tudíž pod vrchní správou své české komory dosazoval po jednom královském krajském výběrčím, aby čtvrtletně přijížděl do krajských měst (kde bývaly sjezdy), a tam pokaždé v jednom týdnu podlé pivních register nebo vrubův a zároveň podlé přiznavacích listů vybíral posudné od každého, kdo pivo vařil (i od král. měst). Výběrčí měli také sepsati všecky pivovary a všude přihlížeti k zachování předepsaného řádu. Při vybírání a uschování posudného byli pak povinni jim pomáhati také purkmistr a konšelé krajského města.[19])

Tímto spůsobem stavové povolovali posudné zase znova až do r. 1561, tak že král vybíral je vždy po krajích výběrčími královskými. Takto posudné, ačkoli bylo sněmy povolováno, svou podřízeností komoře české dosti se blížilo stálému posudnému (tacu), jemuž, jakožto pravidelnému důchodu komornímu, Ferdinand I. r. 1547 byl podrobil města královská.[20])

---

[18]) K r. 1580 Sn. Č. V, 676. Rudolf II. nařizoval krajským hejtmanům dne 8. květ. 1584, aby ve svých krajích učinili poznamenání všech lidí osedlých, a zaslali je nejv. berníkům (op. v zem. arch.).

[19]) Sn. Č. II, 24, 40—3. Král ve svém řádu stanovil na zadržení posudného pokutu dvojnásobné summy. Sněm Bartolomějský z r. 1547 schválil také pokutu králem stanovenou tak, že král mohl před sebe obesílati, nebo komorní prokurátor před místodržícího, II, 504.

[20]) Posudné dvou českých grošů povoleno r. 1552 na dvě léta (Sn. Č. II, 633), r. 1553 na tři (669), r. 1557 na čtyři (804); r. 1558 zýšeno na tři groše (III, 33), r. 1561 povoleny na 2 léta Ferdinandovi 2 groše a Maximiliánovi groš (59—60).

Avšak r. 1564 stavové trvali na žádosti, že tyto krajské výběrčí sami budou voliti, tak aby činili počty netoliko králi, ale i jim. Stavové totiž stěžovali si při tom na nemalé neřády, jelikož prý v některých krajích dosazovány za výběrčí „osoby dosti lehké a neznámé“ (i cizozemci), jež, jakkoli měly slušné služby, přece posudné nedbale vybíraly; tuť prý z toho povstávala nerovnosť mezi stavy, jelikož jedni posudné spláceli, druzí po kolik čtvrtletí zadržovali, a neméně dála prý se ujma samému králi, jelikož sami výběrčí posudné neodváděli správně. Ferdinand I. musil tehda povoliti; a když po jeho smrti sněm r. 1565 předešlé posudné potvrdil a do tří let prodloužil, rovněž si výslovně vymínil, aby výběrčí při budoucím sněmu osobně všem třem stavům podali zprávu a spis o výnosu podsudného.[21])

Od těch dob až do r. 1583 stavové berni tak důležitou a výnosnou nepouštěli z oboru své moci a kontroly. Král Maximilián marně si stěžoval již r. 1567, že od té doby, kdy krajští výběrčí posudného byli voleni sněmem, dály se mu nemalé spletky a škody. Sněm sice zvýšil posudné na čtyři groše, ale stav panský a rytířský znova zvolili výběrčí posudného z osedlých osob obou těchto stavů každého kraje, a zavázali je, aby jim a zemskému soudu podávali zprávy a počty. Na generálním sněmě 1569—70 stavové vliv svůj ještě utužili. Kdyby některý ze krajských výběrčí měl dostatečnou omluvu, že by nemohl ve kraj. městech jeden týden každého čtvrtletí seděti na vybírání, měli to nejvyšší berníci opatřiti u místodržících nebo zemského soudu, aby zaň vyvolili osobu jinou. Kdo by zadržoval posudné, nebo při věrtelech a sudech neužíval spravedlivých měr, v kraji obvyklých, oznamován nejvyšším berníkům, aby jej obeslali před zemský soud.[22])

Česká komora arci několikráte, jmenovitě r. 1571, 1573, 1575 a 1579, pokoušela se zvrátiti nový pořádek, a dostati posudné zase do své moci. Přihlédneme k tomu, jelikož se tu jednalo o to, mají-li býti stavovští nebo zeměpanští výběrčí krajští. Již r. 1571 komora česká mínila, kdyžby stavové nevrátili králi moc jmenovati výběrčí posudného, že by se tito mohli vůbec uspořiti, kdyby totiž na venkově posudné platil ne prodavač, nýbrž kupec, a kdyby je majitel pivovaru odváděl výběrčím posudného ve městech. S důrazem pak stěžovala si r. 1573, že krajští výběrčí poslouchali ji málo nebo nic, a odpírali u ní přísahati,

[21]) Sn. Č. I, 178, 190, 243. Ačkoli se ve snešení sněmu 1564 praví, že stavové volili krajské výběrčí, nebyla jména jejich vepsána do desk. Výběrčí zůstali vázáni přísahou také králi, a měli odváděti podsudné tomu, komu by to král svěřil. R. 1565 připadly Maximiliánovi celé 3 groše; zadržalé daně měl dobývati král. prokurátor.

[22]) Sn. Č. III, 358, 376; 493—4. Ovšem byli výběrčí zavázáni přísahou předkem králi, potom stavům; i měli činiti počty české komoře i soudu zemskému. Jména zvolených výběrčí krajských pojata do obou sněmovních snešení; potom uváděna ve sněmích každoročně až do r. 1582.

a že naproti tomu dovolávali se své nové **instrukce** od nejvyšších úředníků zemských. Dle toho, přijímajíce také z měst posudné sněmem povolené, činili počty nejvyšším berníkům; komora pak chtěla, aby výběrčí městští odváděli posudné povolené zároveň se stálým pivným grošem král. čes. rentmistrovi, a krajští výběrčí aby byli zase podřízeni české komoře. Však prý také platy stavovských výběrčí byly velice nákladny. Naproti tomu při neúrodě a drahotě, jaké tehdáž nastaly, a neméně při nepořádném vybírání a účtování vynášely prý 4 groše posudného nemnoho více, než druhdy 1 groš.[23])

Ale přese všecko namáhání české komory stavové jak r. 1571, tak i r. 1573 a 1574 trvali na svém, a na sněmích volili dále své vlastní výběrčí; r. 1574 ani nepovolili královė pátého groše, jak byli činili v l. 1570—3. Vůbec stavové při neúrodných letech, v nichž posudného přirozeně ubývalo, začali posudné jen na krátké doby povolovati, neustále žádajíce, aby Maximilián neb aspoň nejstarší jeho syn Rudolf byl v zemi sídlem, ježto prý posudné bylo povolováno vlastně pouze na opatření dvora uvnitř království, nikoli pak aby peníze ty byly vynášeny ze země. Jmenovitě žádali r. 1573, aby Maximilián Rudolfa ze Španěl přišlého ponechal za vládce, jenž by království řídil spolu s radami z národa českého, zpola pod obojí, zpola pod jednou, kteří by jej uměli spraviti v jazyku českém, i v řádech a právech zemských.[24])

Naproti tomu zase Maximilián r. 1575 předkládal stavům, aby si posudné sami spravovali, a vybírali svými výběrčími, králi i stavům zavázanými, kdyžby jemu na 5 let zajistili určitou roční sumu; co by přebývalo, aby si zanechali k vlastním potřebám zemským. Zároveň pak bylo naléháno, aby nejvyšší berníci zemští, kteří vedlé berní přijímali i posudné od krajských výběrčí, — sami je odvádějíce do úřadu rentmisterského, a také vyplácejíce osoby na posudné poukázané — skládali řádně své počty osobám stavovským za účastenství české komory. Avšak i tehdáž stavové povolili králi prostě zase 4 groše posudného (králové nic). Nejvyšší berníci měli moc, kdyby některý z výběrčí sněmem

---

[23]) Sn. Č. III, 556—7, 688 sl. Také žádala komora, aby krajští **hejtmané** po každém sněmě společně s osobou králem přidanou řádně popisovali všecky pivovary svého kraje, a podávali jí seznam jejich. — Roku 1571 obnášel prý náklad na výběrčí posudného ke 1300 kopám míš.; r. 1573 pravila komora, že prve obnášelo roční **služné stavovských výběrčí** ve velikých krajích 50 kop č., ve Chrudimsku a Vltavsku 40 kop a v Podbrdsku 30 kop, dle nové instrukce však vesměs po 60 kopách. Později se ve sněmích uvádělo služné 50 kop (r. 1576 a sl.). Dle Sn. Č. V, 368 vyneslo posudné průměrně v l. 1547—9 při jednom groši 35.108 tolarů, v l. 1558—60 při dvou groších 66.528, r. 1578 při čtyřech groších 104.036 tolarů.

[24]) Sn. Č. III, 597—8, 736—9; IV, 41, 83. Nicméně dle sněmu z r. 1571 měli krajští výběrčí odváděti posudné král. čes. rentmistrovi, a počet komoře činiti, zůstávajíce arci přísahou zavázáni králi i stavům.

volených úkolu svého nemohl zastati, ustanoviti jiného; kdo by k posudnému se nepřiznal nebo jeho nedal, anebo kdo by neužíval starobylých měr pivních, měl býti oznamován nejvyšším berníkům, aby by obeslán před soud zemský (nejv. úřadníky a soudce zemské.[25])

Neméně i sněm z r. 1576 vyslovil zvláštní stížnosť a lítosť, že posudné bylo s nemalou ujmou stavův a jiným zemím k dobrému, pokud Maximilián neb aspoň Rudolf, r. 1575 již na krále korunovaný, v zemi nesídlili. Tudíž sněm usnesl se, aby volení výběrčí krajští polovici posudného sice odváděli českému rentmistrovi, druhou polovici však nejv. berníkům: — tito pak neměli jí vydávati, než kdyby Maximilián nebo Rudolf t. r. byli dvorem v zemi; kdyby bez nutných příčin ze země zase vyjeli, mělo všecko posudné vůbec přestati. Také pátý groš posudného, povolený choti Maximiliánově, měli výběrčí odváděti zemským berníkům, a tito vydati jej toliko k poručení zemského soudu. Když ale potom Maximilián záhy zemřel, stavové očekávajíce, že Rudolf II. bude v zemi zůstávati, povolili mu r. 1577 a 1578 obvyklé posudné, vybírané výběrčími, zvolenými ode tří stavů na sněmích.[26])

Za nedlouho však r. 1579 posudné stalo se znova předmětem finančních plánů se strany královské. Míniloť se, že by generální berníci stavů mohli se schválením zemského soudu posudné pronajímati, buď že by majitelé pivovarů sami ujednali jistý paušál, nebo že by jejich sousedé podnikli nájem posudného, nebo že by je někteří najali po celém kraji. Při tom prý by stavové mohli prvého roku zříditi ještě zvláštní krajské výběrčí, kteří by všecky pivovary dali ohledati, a bez jichž cedulí nebo cejchů (za posudné napřed složené) by nebylo dovoleno pivo zavářeti. Na takovém základě dal by se prý potom provésti nájem posudného na čtyři léta. I mínilo se se strany královské, že by výnos posudného značně se pozvedl; nabízeno tedy stavům buď ponechávati jim každý desátý tisíc tolarů na zemské potřeby, nebo ponechati jim vše, co by přesahovalo jistou určitou sumu, o niž králi šlo, totiž královský „deputát“ 100.000 tolarů v prvém roce a po 120.000 tolarů v letech příštích. Při takovém ujednání krajští výběrčí mohli by prý prvého roku toliko stavům přísahu skládati, a posudné generálním berníkům odváděti; dále nebylo by jich vůbec potřebí.[27])

Stavové však r. 1579 povolili králi vyšší posudné 5 grošů, tak aby jejich krajští výběrčí starým spůsobem je vybírali a nejv. berníkům zemským i s listy přiznavacími odváděli. Výběrčí ti měli tehda vybírati i některou jinou sbírku zemskou (z vína i sladkého pití; z vývozu ječmena a pšenice, také koní; z hlav obchodníků cizozemských s výjimkou

[25]) Sn. Č. IV, 164, 173, 180, 304.
[26]) Sn. Č. IV, 559, 561, V, 98, 104, 308.
[27]) Sn. Č. V, 366 sl.

Němců). Nejvyšší berníci pak odváděli tehdáž 2 groše posudného do král. komory, 3 groše i sbírku obraceli na placení úroků z královských dluhů obyvatelům království Českého. Ani následujícího roku stavové ještě nepřistoupili na určitou sumu; zemští berníci měli však odváděti do české komory ze pěti grošů posudného tři.[38])

Konečně však sněm r. 1583 (z 18. listopadu do 14. prosince) povolil Rudolfovi II., aby krajské výběrčí sám si zřídil a mandáty po krajích vyhlásil. Potom již následující sněmy ponechávaly to rovněž moci krále, jehož pravidelné sídlo bylo v zemi; a když stavové začali posudné králi zase na více let povolovati, jmenoval král své krajské výběrčí rovněž na delší dobu (již r. 1585 na tři léta). Jiných sbírek však stavové nedávali vybírati královským výběrčím; když r. 1586 povolili na pět let sbírku pro „svedení některých stížných dluhů" krále v Čechách, měla se odváděti nejvyšším zemským berníkům.

K posudnému, jež generální sněm r. 1620 povolil na opatření dvora Bedřicha Falckého, měli krajské výběrči zříditi sami nejv. úředníci a soudcové zemští.

4. Pravidelně také berně korunovační a berně k sňatkům královských synův a dcer bývaly vybírány podlé krajů. Při korunování krále a při sňatku kralevice záležela berně ta dle starého obyčeje v polovici úroku pololetního, jejž vrchnosti braly od poddaných nebo kapitalisté ze svých jistin; jináče obnášela jen polovici toho. Jakkoli pak berně ty bývaly uváděny ve snešeních sněmů, přece byly to berně povinné, nikoli dobrovolné, proti reversu povolované. Proto také králové pokaždé jmenovali k nim výběrčí krajské ze své moci. Výběrčí ti přijímali listy přiznavací i berni; oni podlé snešení sněmů také berně zadržalé dobývali listy zatykacími neb obrannými.

Již Ferdinand I. r. 1527 vybíral svou berni korunovační podlé krajů. Neméně r. 1549 požadoval od stavů českých berni za příčinou nákladů, jež byl učinil na svatbu syna Maximiliána a svých dcer; berně ta obnášela celkem jedny roční úroky, jsouc rozvržena na čtyři půlletí; vybírali ji krajští výběrčí, králem dosazení. Potom Maximilián při svém korunování r. 1562 sám si jmenoval krajské výběrčí k vybírání obvyklé polovice pololetních úroků; zároveň stavové povolili choti jeho polovici toho ze svobodné prý vůle, a sice ze svých vlastních úroků (bez obtížení poddaných). Podobně mělo býti při korunování Rudolfově r. 1575; tento mínil jmenovati po dvou výběrčích z panstva a rytířstva každého kraje, avšak potom přičiněním komory české (jež chtěla králi ušetřiti náklad několika tisíc na zvláštní výběrčí) a také s vůlí nejvyšších úředníků zemských bezpochyby stalo se, že vybírání bylo svěřeno

---

[38]) Sn. Č. V, 452 sl., 458, 679—680.

výběrčím posudného. Konečně i králové Matiáš r. 1611 i Ferdinand r. 1617 zřídili si po krajích své výběrčí berně korunovační.[29])

Také generální sněm z r. 1619 (28. říj. do 19. list.) uváděl, že Bedřich Falcký a jeho choť mohli korunovační berni vybrati svými zřízenými osobami, arci „z národu českého všech tří stavů".

5. Po dlouhých dobách teprve r. 1595 setkáváme se zase s vlastními berníky krajskými. Tehdáž stavové čeští, povolivše na generálním sněmě (z 10. ún. do 17. břez.) zemskou sbírku na placení válečného lidu, jenž se měl zjednati do Uher, zvolili také po dvou bernících ze tří stavů každého kraje. Ti měli sbírku vybírati a nejvyšším berníkům odváděti; za svou práci (i na chování berního písaře) měli páni a rytíři dostati po 50, měšťané po 20 kopách.

Za příkladem tohoto sněmu byli od té doby berníci krajští zřizováni pravidelně. Tak sněm z r. 1596 (14. ún. do 13. břez.) zřídil po dvou bernících krajských, aby sbírali netoliko sbírku na nově povolený lid válečný, a jiné sbírky zemské („z rozličných věcí", z komínů a z krámů), nýbrž zároveň i berni domovní. Předešlí berníci krajští měli jim odvésti všecky své rejstříky; oni oba pak měli vésti jedny rejstříky, společně berně vybírajíce a nejvyšším berníkům odvádějíce; neméně měli také vymáhati berně zadržalé. Nejvyšší úředníci a soudcové zemští měli s nimi ujednati službu; také měli moc, kdyžby některý zemřel, dosaditi jiného.

Podobně sněmy 1597—1603 každoročně ustanovovaly po dvou bernících krajských, jichž jména bývala obyčejně uvedena ve sněmovním snešení. Nicméně stavové přece nebyli s nimi vždycky spokojeni. Byli jim sice r. 1598 a 1599 výslovně uložili povinnosť, dostaviti se do Prahy, kdyžby byli králem obesláni složit přísahy, ale potom r. 1601 zase stěžováno si na ně, že se uvazovali ve statky před terminem, že žádali za to větší náklady, a že vymýšleli platy od kvitancí; sněm tedy to vše zapovídaje, dopouštěl stížnosť k nejvyšším berníkům zemským.[30])

Potom od r. 1604 sněm obyčejně dával moc nejvyšším úředníkům a soudcům zemským, aby k vybírání berní a sbírek zřizovali dva berníky krajské z „hodných" osob každého krajského města. Toliko při některých sbírkách zvláštních sněm ještě sám volíval po jednom měšťanu (tak 1605, 1607, 1609). R. 1611 však berníci krajští přijímali z kraje svého krom jediné berně korunovační všecky jiné berně a sbírky („z rozličných věcí", z krámů, z komínův a j.).

[29]) Z r. 1527 známa berně duchovenstva podlé krajů, Sn. Č. I, 229—231. Dále viz k r. 1549 II, 569, 577; — k r. 1562 III, 137, 157—9 (se jmény krajských výběrčí a nejvyššího výběrčí Maximiliánova); k r. 1575 IV, 250, 480, 487; sněm z 11. dub. do 23. kv. 1611, a z 6.—9. června 1617. Sněm z 8. led. 1616 svolil čtvrť pololetního úroku na korunování manželky Matiášovy.

[30]) Sněm z r. 1602 zvolil berníky krajské na r. 1602 i na 1603; sněm z r. 1603 berníky na ten rok ponechal.

Tehdáž (1611) podobně jako r. 1575 také krajští hejtmané byli povoláni přispěti k zavedení jisté sbírky. Když generální sněm r. 1611 povolil sbírku z krámů ve městech hrazených, měli ve král. městech — kromě Prahy — hejtmané krajští s cís. rychtářem resp. s primasem města sbírku tu podlé instrukce od nejvyšších úředníkův a soudců zemských v jistý den spravedlivě na každého uložiti; potom rychtáři s jednou osobou konšelskou, od kraj. hejtmanů vyvolenou, měli ji vybírati a krajským berníkům odváděti.[31])

V době českého povstání generální sjezd z r. 1619, jenž zvolil zimního krále, ukládal stavovským direktorům užívati k vymáhání berní krajských komisařů, kteří tehda zastupovali místo hejtmanů; později však měli berně vybírati i zadržalých dobývati nejvyšší berníci zemští.

§. 15. Krajské vojenství v l. 1526—1620.

1. Polní hejtmané krajští do r. 1547; spolupůsobení krajských hejtmanů. 2. Úkoly hejtmanů krajských v době 1547—1576; krajští mustrheři za Maximiliána. 3. Krajští hejtmané a mustrheři v l. 1577—1606. 4. Krajské vojenství v l. 1608—1618. 5. Doba povstání 1618—1620.

Král český nemíval práva naříditi své zemi brannou hotovosť do války zahraničné; toliko sneseními zemských sněmů spravovalo a vyvíjelo se zemské i krajské vojenství. Vývoj ten byl v této době následkem nebezpečí od Turků dosti rozmanitý. Stavové netoliko činili bližší snesení o hotovosti všeobecné, k níž na obranu své vlasti byli z práva vždy povinni; oni povolovali hotovosť zemskou také k obraně všech zemí koruny České, někdy i jiných zemí nové dynastie, anebo dokonce povolovali vůbec výpravu jisté hotovosti za hranice. S druhé strany také buď k obraně korunních zemí nebo k zahraničnému tažení povolovali někdy jistý počet vojska žoldnéřského, jež sami chtěli postaviti; anebo povolovali králi berně, aby si sám žoldnéře zjednal. Všecky tyto spůsoby — byť i některé spadaly do bernictví — sluší sledovati při vypsání stavovského zřízení vojenského. I při vojsku žoldnéřském zachovávali si stavové jistý vliv, buď že zřizovali své „colmistry“ a „mustrhery“, nebo že krále vázali, aby vrchní hejtmany polní jmenoval buď s radou zemskou, neb aspoň z Čechův, jakož aby z povolených berní najímal žoldnéře pokud možná z českých zemí.

Nás při správě krajské dotýká se však pouze sama veřejná hotovosť, nechať byla povolána k obraně své vlastní země, anebo byla

[31]) Také r. 1596 (15. čna.) vydána hejtmanům kraje Vltavskéko instrukce, kterak se měli dle sněmovního snešení chovati při vybírání sbírky z krámů (dle opisu zem. arch.).

vypravena na pomezí koruny České neb i za hranice její. Hejtmané krajští pravidelně při tom spolupůsobili, ač ne vždy stejnou měrou. Do r. 1547 spatřujeme také ještě zvláštní polní hejtmany krajské; po r. 1565 vystupují zase krajští mustrheři, a vedlé toho zřizováni při hotovosti rozliční velitelé polní, kteří nebývali vždy v užším poměru k jednotlivému kraji. Přes to vše konečně působnosť hejtmanů krajských ve krajském vojenství celkem se rozšířila a utužila.

1. O vnitřní správě zemské hotovosti či výpravy, kterou sněm český r. 1529 povolil na obranu Moravy a k zachování Vídně od Turků, víme toliko, že král s radou zemskou zřídil nad českým vojskem hejtmana Čecha; o krajích nečinila se zmínka.[1])

Za to jsme lépe zpraveni o hotovosti, kterou sněm český z 1. května r. 1532 povolil vypraviti ku pomoci vojska, jež proti Turkům měla vyslati německá říše, anebo také k ochraně zemí Českých, i Horních a Dolních Rakous, jakž toho bylo potřebí, když Soliman I. t. r. znova osobně do pole vytáhl. Tehdáž hejtmanům krajským připadla pouze péče o to, aby majetek byl správně přiznán; měliť všichni 3 stavové z každých 5000 kop gr. č. svého majetku postaviti a na 4 měsíce službou opatřiti 2 jízdné, a k tomu ještě z každých 1000 kop dva pěší (neb i za 3 pěší 1 jízdného). Hejtmané království Českého čili místodržící přijímali přiznavací listy, sestavili z nich registra každého kraje zvláště, a poslali je i s přiznavacími listy hejtmanům krajským, aby je přehlédli, a oznámili jim ku pokutování každého krajana, jenž by majetku svého byl nepřiznal. Ostatně král se zemskou radou zřídil na hradě Pražském zvláštní rady válečné, aby vedli vrchní péči o zemskou výpravu; s jejich radou měl král jmenovati — z Čechů — jednoho nebo několik nejvyšších hejtmanů polních, i také po jednom nebo několika hejtmanech v každém kraji. Tito polní hejtmané krajští byli vůdci lidu z téhož kraje (měltť za příčinou lepšího řádu táhnouti vždycky pospolu), a zároveň radou nejvyšších hejtmanů polních. Váleční radové Pražští posuzovali, jaký počet hotovosti ze kterého kraje měl se vypraviti k obraně českých zemí a Rakous; neméně spolu s nejvyšším hejtmanem polním měli uvážiti, bylo-li by potřebí podržeti výpravu v poli ještě na pátý měsíc: — bylo-li tak, měli hejtmané království Českého (místodržící) k usnešení o tom obeslati úředníky a soudce zemské i zároveň zástupce, jež si zvolily jednotlivé sjezdy krajské, i města.[2])

[1]) Sn. Č. I, 308. Stavové panský a rytířský měli z 10.000 kop gr. č. majetku postaviti 4 koně jízdné, a z 1000 kop 5 pěších, i opatřiti je službou do dvou měsíců; stav městský měl vypraviti pěší, děla, vozy dle obyčeje. — Mimo to měla královská rada opatřiti též obranu království; obrannou pohotovosť nařídil také ještě sněm z 13. pros. 1529 (I, 316).

[2]) Sn. Č. I, 362—5. Král. listy do krajův o přiznání všech stavů měly býti dodány hejtmanům krajským i s penězi, jež král. komora do krajů poslům platí-

Podobně r. 1538, když král Ferdinand uzavřel spolek s Janem Zápolským proti Turkům, nařídil sněm z 29. dubna t. r. vypraviti jistou hotovosť (ze 2000 kop statku 1 jezdce nebo 3 pěší na 4—5 měsíců), — pro případ, že by Turci na Uhry táhli, nebo z říše a jiných zemí značná pomoc proti nim přitáhla, nebo kdyby toho třeba bylo k obraně zemí koruny České. Ferdinand musil tehda stavům českým povoliti krajské sjezdy, aby tuto výpravu spravedlivě podlé jmění každého krajana provedly. Stavům bylo tenkráte volno místo lidí odvésti peníze na zjednání žoldnéřů; kdo by nedal peněz, ani nepostavil lidí k mustrování, na tom krajští hejtmané měli dobývati sumy dvojnásobné uvázáním se ve statek nebo listem zatykacím. Vůdcem všeho lidu jízdného i pěšího z téhož kraje byl krajský hejtman polní čili rotmistr, jenž bral od kraje služné, za peníze zjednával žoldnéře, a jenž po svém návratu byl povinen učiniti počet před krajskými hejtmany. Ostatně byl podřízen nejvyššímu hejtmanovi polnímu, jejž si král vyvolil z osob sněmem jemu navržených.[8])

Rovněž r. 1539 povolil král sjezdy krajské za příčinou řádného pořízení jízdné hotovosti (1 jezdce z 2000 kop jmění) na obranu zemí koruny České. Skutečná potřeba výpravy nastala však teprve po smrti Jana Zápolského, druhou válkou s Turky (1541—5), kdy tito dobyli již Budína. Tehdáž sněm z 12. září 1541 učinil trojí opatření. Předně byli stavové povinni na 2—3 měsíce vypraviti 2000 jízdných a 6000 pěších na pomoc do Moravy. Každý kraj (podobně Praha a jiná města) mohl již při vytáhnutí zvoliti si placeného správce krajského lidu; a pokud tak neučinil, vybrali jej z jeho středu v ležení u Břeclavi dva nejvyšší hejtmané polní, jež byl zvolil sám sněm zemský. Dále měla se připraviti druhá hotovosť zemská (1 jezdce a 4 pěších z 1000 kop jmění) pod vedením nejv. hofmistra, jakožto nejv. hejtmana, — kdyby Turci vskutku táhli na země koruny České. Konečně uloženo nejvyššímu purkrabí Pražskému, aby se zemskou radou dle potřeby

vala, a hejtmanům náleželo pilnými posly vyhlášení opatřiti, tak aby se nikdo nemohl vymlouvati nevědomostí. „Hejtmané“ (krajští?) měli skládati lidi chudší se svobodnými grunty ke společné výpravě jízdných, pěších nebo vozů. „Hejtmanům“ (krajským či zemským?) oznamovali váleční radové Pražští, mnoholi lidu ze kterého kraje bylo potřebí k obraně českých zemí nebo Rakous. Ostatně když by Turci k zemím těm se blížili, měl každý připraviti všecku svou hotovosť, bylo-li by jí třeba. Sněm r. 1534 přikazoval hotovosť k obraně zemské, tak aby každý lidi své sám zmustroval (I, 386).

[8]) Sn. Č. I, 452—5. Touž působnosť, kterou čl. 4 přisuzuje hejtmanovi krajskému (jednomu), čl. 11 přikazuje rotmistrovi; i není pochyby, že ve čl. 4 i 7 jedná se o polním hejtmanu krajském; článek 14 klade tedy vedlé sebe: hejtmané nebo rotmistři. — Naproti tomu r. 1546 rozeznávalo se mezi krajským hejtmanem polním, jenž vedl veškerý lid z kraje, a rotmistrem, totiž důstojníkem nad praporcem lidu (500 pěších).

„vyzdvihl celou zemi“. Tu však nejsme blíže zpraveni o úkolech, jež při tom náležely krajským hejtmanům.[4])

Potom za téže války turecké sněmy české z r. 1541 (5. prosince), 1543, 1544 a 1545 povolovaly berně k najímání vojska. Toliko r. 1543 sněm z 30. dubna dal pečlivě poříditi zase veřejnou hotovosť (z 1000 kop 1 jezdce a 4 pěší, anebo 2 jezdce) pod vedením nejvyššího purkrabí nebo nejv. komorníka, kdyžby Turci přiblížili se zemím koruny České. Tehdáž Ferdinand k tomu cíli povolil opět krajské sjezdy. Kraje samy si volily po jednom hejtmanu polním (opatříce jej slušným 40 kop gr. č. měsíčně), aby k napomenutí nejvyššího hejtmana vytáhl s lidem svého kraje, a byl jemu raden a pomocen v obhajování království i připojených zemí. Praha jakožto „jeden kraj“ také volila si svého hejtmana.[5]) —

Po skončení války s Turky zase válka Šmalkaldská r. 1546 a 1547 nutila stavy české, aby zřizovali veřejnou hotovosť po krajích. I tu byli ještě polní hejtmané krajští.

Sněm ze 27. července 1546 povoliv na obranu koruny veřejnou hotovosť (1 jezdce a 4 pěších ze 2000 kop gr. č.), nařídil obecné popisy a přehlídky (mustruňky) její na den 13. září ve městech krajských, kde bývaly sjezdy. Zároveň zvolil po jednom hejtmanu polním ze stavů každého kraje, se slušným 40 kop gr. č. měsíčně. První povinností hejtmana toho bylo, aby společně s obyčejnými hejtmany krajskými vykonal přehlídku, aby vyšetřil, zdali každý podlé svého jmění postavil jízdné a pěší, a zdali je vyzbrojil tak, jak předepsáno. Od berníků dány jim k tomu registra předešlého odhadu jmění, mimo to ještě každý krajan měl jim k mustrování dáti své listy přiznavací. Dále polní hejtmané krajští byli povinni lid z kraje do pole vésti, podříditi se nejvyššímu hejtmanovi polnímu, jejž král si vybral ze 4 osob sněmem jemu navržených, i býti jeho radou. Králi nebo nejvyššímu hejtmanovi polnímu také příslušelo, aby s polními hejtmany z krajů posoudil, zdali nastala vskutku potřeba, k dobrému zemí koruny České povolenou hotovostí hnouti. Po případě i nejvyšší purkrabí nebo místodržící měli podlé zřízení zemského zdvihnouti všeobecnou hotovosť k obhájení země.[6])

[4]) Sn. Č. I, 462, 494—7. Polní správci krajští při prvé výpravě byli placeni z berně, kterou dle snešení sněmu vybírali 3 berníci. Na potřeby druhé hotovosti (kterou vrchnosti měly dříve zmustrovati) byla vybírána jiná berně berníky krajskými.

[5]) Sn. Č. I, 562—3. Tito polní hejtmané sluli také krajskými; tak i generální sněm ze 7. ledna 1544 mluví o hejtmanech krajských, kteří v minulém tažení vedli lid z krajů (I, 590), — což ale nesluší vztahovati na vlastní hejtmany. — Ostatně tento sněm z r. 1544 také povolil výpravu hotovosti (1 jízdného z 2000 kop), když by něm. říše proti Turkům na pomoc přispěla; neméně i sněm z 1545 nařídil hotovosť (tak že každý sám své lidi zmustroval). Ale v obojím případě nedány zatím bližší předpisy.

[6]) Sn. Č. II, 21—23. Kdo by se k mustruňku nedal najíti a nepoložil listů přiznavacích, na toho mustrující uložili dvojnásobný počet dle předešlého odhadu. Kdo

Skutečně Ferdinand I. již v září r. 1546 s radou hejtmanů polních, nejvyššího i krajských, uznal sebrati u Kadaně veřejnou hotovosť naproti Janu Fridrichovi, kurfirstu saskému; nicméně mnozí stavové se nedostavili.[7]) Dále v lednu r. 1547 král dovolávaje se toho, že stavové dle Zřízení zemského povinni jsou koruny České obhajovati, svým mandátem nařídil zase sebrati hotovosť (z 1000 kop jednoho koně nebo tři pěší); krajští hejtmané (polní) měli ji u Litoměřic zmustrovati.[8]) Stavové, kteří u Litoměřic se shromáždili, odpírali však táhnouti za hranice beze svolení sněmovního; naopak vstoupili v jednotu proti králi. Na sjezdě v Praze dne 23. března t. r. sami uzavřeli nařiditi hotovosť (z 2000 kop 1 koně a 4 pěší), a jmenovali jiného nejvyššího hejtmana polního, jenž by se řídil příkazy zvláštního stavovského výboru. Každý kraj měl se sjeti, sám zvoliti si hejtmana polního, a platem jej opatřiti; hejtmané ti pak měli se spravovati nejvyšším hejtmanem stavovským, a tvořiti jeho radu.[9]) Konečně však vzbouření stavové neměli odvahy užiti vojska svého útočně; zatím pak kurfirst saský byl poražen v bitvě u Mühlberka, a vojsko stavovské hned rozešlo se.

2. Tím, že královská moc na krvavém sněmě r. 1547 se utužila, utrpěla předešlá samospráva při krajské hotovosti. Od té doby mizí nám krajští hejtmané polní; Ferdinand asi nechtěl dopouštěti volbu jejich sněmem anebo sjezdem krajským. Zřízení Zemské r. 1549 R 22 (1564 R 15) arci uvedlo předpis z r. 1512, že krajští hejtmané byli povinni po krajích „říditi“ všeobecnou hotovosť, a přihlédati, jakou zbrojí byl obecný lid opatřen; kázalať to obrana země proti cizím vpádům a zemským škůdcům. Rovněž byli hejtmané krajští nadále také vůdci krajské hotovosti při dopomáhání práva ve svém kraji. Nepravilo se však, že by byli vůdci polních výprav k obraně království Českého nebo zemí koruny České.

---

by pak k obeslání do pole s celým počtem svým se nedostavil, měl na udání polního hejtmana krajského propadnouti stavům trojnásobný obnos obmeškaného; i dobýváno toho listy zatykacími od desk zemských k relaci nejv. hejtmana polního. — Jména polních hejtmanů krajských vepsána do sněmovního snešení teprve později (mluviloť se o hejtmanech, kteří z krajů voleni budou). Někde je výklad také stížen nepřesným vyjádřením; plného jména: „krajský hejtman polní“ tu neužito.

[7]) Viz list z 10. a 11. září 1546 o hotovosti kraje Pražského (Sn. Č. II, 35—37, sr. 38, řeč královu v Litoměřicích v lednu r. 1547 (II, 71, 73—4) a jeho instrukce poslům ke sněmu v dubnu r. 1547 (II, 227—8). Tu všude jmenují se „hejtmané krajští“ s přídavky: k tomu volení, k tomu zřízení, polní nebo váleční (někdy však také prostě bez přídavku).

[8]) Sn. II, 48. Dle českého textu mandátu měl každý u svých hejtmanů krajských se opověditi k polnímu popisu; německý text však mluví o jediném hejtmanu krajském, i možná tu snad rozuměti polního hejtmana krajského (byť i sněm z r. 1546 zvolil takovéhoto hejtmana pouze k tehdejší hotovosti).

[9]) Sn. Č. II, 168, 171, 173.

Později v době nové války Ferdinandovy s Turky v l. 1551—156 stavové čeští — vedlé berní na žoldnéře — r. 1553 povolili zase veřejno hotovosť k obraně celé koruny České (ze 2000 kop 1 jezdce a 4 pěší) a sněmy z r. 1556 a 1557 usnešení ono prostě obnovily. Dle toho stavov měli ve všech krajích každý sám dvakráte ročně (1. května, 21. září své lidi mustrovati. Králi nebo místodržícímu společně se zemskou rado a s krajskými hejtmany příslušelo rozhodnutí o tom, třeba-li bu celou tuto hotovosť nebo část její vypraviti do pole. Uznáno-li, že b všecka ta hotovosť či veřejnosť nestačila, měla se výprava zdvoj násobiti.[10]) Stavové sice mimo to slibovali králi stále (1556—1564 když by on nebo jeden ze synů jeho osobně proti Turkům vytáhli, ž dle své nejvyšší možnosti jich neopustí, nýbrž s nimi do pole vytáhnou avšak nepřicházelo k tomu. Jinak tedy o další působnosti krajskýc hejtmanů při hotovosti za Ferdinanda I. se nemluvívá.

Krajské vojenství rozvíjelo se více teprve za Maximiliána Sněm z r. 1565 nařídil totiž pravidelné mustrování hotovost ve městech krajských, a uložil to zvláštním mustrherům n sněmě zvoleným; krajští hejtmané spolupůsobili. Rovněž nařizoval to sněmy 1567 a 1569—70. Mimo to nezůstalo beze vlivu, že r. 156 došlo také k osobní výpravě stavů do Uher proti Turkům.

Sněm z r. 1565 nařídiv veřejnou hotovosť (1 jezdce ze 2000 ko k obraně zemské, zvolil po dvou krajských mustrherech, pán a rytíři téhož kraje, aby ve městech krajských, kde bývaly sjezd vykonali přehlídku jízdné hotovosti stavů. Dokud by se král se stav na jiném neusnesl, měly se přehlídky takové konati dvakráte každéh roku v určitý den na jaře a na podzim. Tuť byl každý obyvatel krajsk povinen s počtem svých jezdců v plné zbroji se dostaviti a dle uzná mustrujících spraviti, co by mu snad scházelo. K tomu cíli r. 156 dodány hejtmanům krajským a mustrherům berní rejstříky; také hej mané bývali přehlídek účastni.[11])

Zatím na začátku r. 1566 vypukla válka se Solimanem II. Te kráte stavové čeští vskutku osobně dle své možnosti vytáhli d Uher proti Turkům, jelikož i sám císař do pole se vypravil. Krajští hejtma a volení mustrheři vykonali po krajích dne 24. května přehlídku jízd (pěší s sebou netáhli), načež král dal podlé mustrovních register krajskýc provésti ještě novou přehlídku v ležení u Znojma; k vedení výpra byli zřízeni zvláštní důstojníci vojenští (snad podlé krajů). Většin hejtmanů krajských byla s sebou na výpravě, byť i nebyli dále velite

[10]) Sn. Č. II, 653—4, 707, 804. Kdyžby hotovosť byla vyzdvihnuta, měla vž pominouti část berně.

[11]) Sn. Č. III, 245—6; sněm nařídil mustrování na den 29. října; nadále mělo konati vždy v pátek po božím vstoupení a nazejtří sv. Matouše.

či vůdci krajské výpravy; na jejich místě jmenováni v zemi noví hejtmané krajští, kteří měli dohlížeti k tomu, aby lid poddaný, jenž k obraně pomezí zemského doma zůstal, od svých vrchností byl zmustrován; dle potřeby měl se vyzdvihnouti na zprávu místodržících nebo krajských hejtmanů.[12])

Po nevalných zkušenostech této výpravy sněm r. 1567 povolil zase na 2 léta, že nastane-li potřeba, vypraví jistou hotovosť do Uher. Kdyby Maximilián v té době osobně vytáhl, měli stavové (dle odhadu z r. 1565) postaviti jednoho jezdce ze 3000 kop, jinak jen z 5000 kop gr. č. Kdyby přišlo k vyzdvižení výpravy, měl král zříditi nad ní hejtmany a rytmistry ze stavu panského nebo rytířského, Čechy, a opatřiti tyto důstojníky slušnou službou polní. Zároveň k ochraně pomezí toliko samého království nařízena ještě hotovosť desátého poddaného. Sněm zvolil znova po 2 krajských mustrherech (pánu a rytíři), aby podlé berních a mustrovních register ve krajských městech jednou ročně v srpnu vykonali přehlídku. Hotovosť obrannou (pěší střelce) měly dříve zmustrovati vrchnosti, a pak také předvésti mustrherům; domácí ta obrana (jako r. 1566) měla se vyzdvihnouti k napomenutí kraj. hejtmanů. Sněm 1569—70 zvoliv nové mustrhery, obnovil všecka tato usnešení na další 2 léta.[13])

---

[12]) Sn. Č. III, 262 sl.; o mustrování po krajích 268, 270. Ačkoli většina hejtmanů krajských do pole táhla „podlé sněm. zůstání a povinností svých“ (284), nelze z toho usouditi, že byli vůdci krajské hotovosti na této zahraničné výpravě (262), leč na základě zvláštního jmenování; — jmenovalť arcikníže Ferdinand s radou zem. úředníků „úředníky podlé spůsobu vojenského“, rytmistry a j. důstojníky, o jichž plat jednalo se dodatečně následujícího roku (274, 280, 294; 338—9, 343, 356, 357, 374). U Znojma vykonali přehlídku podlé mustrovních register krajských dva poslové královi, kteří jednali se stavy též o reversu, že výprava zahraničná beze sněmu neměla býti na ujmu svobod zemských; oni zároveň s nejvyšším hejtmanem výpravy, Vilémem z Rožmberka, s jeho náměstkem a s osobou z každého kraje přibranou měli uvážiti, ktere osoby jako nemocné a staré mohly býti domů odpuštěny (293—4, 288). — Počet pěších střelců vrchnostmi zmustrovaný měl býti udán nově jmenovaným hejtmanům krajským; avšak později místodržící k ochraně pomezí nařizovali mustrovati dne 19. srpna také jednoho koně s pacholkem ze 2000 kop gr. č. (284—5, 301). — Arcikníže Ferdinand položil předním osobám kraje Prácheňského sjezd do Horažďovic na den 14. května 1566, a vyslal tam dva král. komisaře, aby hleděli sehnati půjčku k nastávající válce proti Turkům (276).

[13]) Sn. Č. III, 377—380 (sr. 328, 330, 332), 500—3. Dle sněmu 1567 mělo mustrování býti vždy v pondělí po nanebevzetí p. Marie, sněm 1569—70 položil je však na pondělí po Šimonu a Judovi. V Boleslavsku bývalo mustrování v Boleslavi, kdežto berně bývaly vybírány v Nymburce. Kdo nemohli koně sami vypraviti, měli se o to při mustrování snésti s jinými, a mustrheři měli to poznamenati. Kdo jezdce své dobře nevypravil, měl to opraviti a dostaviti se ke druhému mustrování. Kdo k mustrování se nedostavil a k předešlému odhadu se nepřiznal, obesílán před zemský soud. Ostatně bylo stavům volno vypraviti své služebníky a koně, nebo jiné najmouti. O hejtmanech se nečiní při mustrování žádná zmínka.

Zatím stavové hledali již cesty, jak by zavedli jiný řád při hotovosti. Chtěli totiž zbaviti se stálých nákladů na hotovost a mustrování jízdy; proto také tím spíše uznávali, že žoldnéři jsou platnější než vojsko domácí. Tudíž na sněmě r. 1571 usnesli se, že budou jízdnou hotovosť vypláceti berní, a za to po dvě léta pohotově chovati vojsko žoldnéřské v počtu 2100 jezdců pod vedením nejvyššího hejtmana, polního, náměstka a 7 rytmistrů (nad praporci po 300 jezdců.[14]) Vedlé toho hotovosť pěší měla se skládati z třicátého osedlého, ten však se měl ve střelbě cvičiti; nejvyšší polní hejtman pak měl zříditi hejtmana, náměstka a praporečníka vždy nad 500 pěšími, jakožto jedním praporcem, byť konečně nebyli vždycky z téhož kraje. Zřízení hejtmanů nad pěšími nemělo se však státi dříve, dokud by stavové hejtmanům krajským a tito dále nejvyššímu polnímu hejtmanu neudali počtu svých usedlých; krajští hejtmané měli při tom bdíti, aby stavové počet lidí svých spravedlivě sepsali, a udati soudu zemskému každého, kdo by tak neučinil.

Obojí toto zařízení bylo usneseno předně k obraně zemské. I náleželo zemské radě, aby společně s krajskými hejtmany uvážila, nastala-li potřeba hnouti touto mocí, celou nebo částí. Stalo-li se tak, měla rada zemská s krajskými hejtmany zároveň usnésti se též o měsíční plat pěchoty a jejích hejtmanů. Kdyby však císař nebo některý jeho syn osobně proti Turkům vytáhl, chtěli stavové na místě osobní výpravy onen počet jezdců za hranice vyslati; tu pak měl král nebo místodržící společně se zemskou radou a s krajskými hejtmany v Praze dříve vyjednati polní službu oněch důstojníků vojenských, a vyměřiti, jaká berně měla na každého připadnouti (na místě výpravy). Kdyžby takto žoldnéři ze země vytáhli, mohl nejvyšší purkrabí pražský podlé Zřízení Zemského vůbec ještě „vyzdvihnouti zemi“ na obranu samého království a nic dále.[15])

Nicméně důležitá snesení sněmu z r. 1571 nebyla tehdáž uvedena ve skutek, protože král nebyl v Čechách, a stavové sami prý si nepřisuzovali práva, vyvoliti nejvyššího polního hejtmana. I zůstal také sněm ze zač. r. 1573 na tom, aby král přijda do země, volbu onu vykonal, pak že bude lze snesení ono provésti. Než — není nám známo, zdali k tomu došlo.[16])

Teprve generální sněm r. 1576 ustanovil zase jistý řád veřejné hotovosti k obraně koruny České. Čechy měly z jisté berně zjednati 2200 jezdců, jež bylo lze vyzdvihnouti, kdyby nastala potřeba spěšnější

[14]) Důstojníci jízdy měli býti opatřeni stálým ročním služným, a za to býti povinni svůj počet jezdců míti zamluvený, tak aby vždycky do měsíce jej mohli postaviti. Stavové pak měli z 2500 kop (na místě jednoho jezdce) platiti berni jedné kopy (podlé odhadu z r. 1565).

[15]) Sn. Č. III. 600—604, 626—8.

[16]) Sn. Č. III, 739; ani popis poddaných za příčinou nařízení třicátého muže nebyl r. 1571 ve všech krajích hejtmanům podán následkem morové rány (706—7).

výpravy; dále byla nařízena veřejná hotovosť jízdná i pěší podlé lánů neb usedlostí poddaných lidí; na konec byli obyvatelé povinni hájiti zemí korunních osobně vší svou mocí. Každý měl své poddané mustrovati; přehlídky krajské nebylo.[17])

3. Konečně za Rudolfa II. ustálilo se zřízení stavovské hotovosti asi v tom spůsobu, v jakém bylo r. 1565. Sněmy přikazovaly hotovosť jízdnou i pěší podlé přiznání majetku, a zároveň předpisovaly krajské mustrování; jen pro spěšnější potřebu zjednáván někdy jistý počet žoldnéřů. Vše to bylo určeno toliko k obraně zemí koruny České, nikoli k výpravě za hranice. Byl ostatně dlouhá léta mír s Turky, tak že panovník požadoval pouze berně, aby mohl chovati posádky proti vpádům tureckým. Když pak r. 1593 začala nová válka s Turky (potom i s Bátorym), stavové obyčejně vypravovali za hranice jistý počet vojska žoldnéřského, na jehož žold ukládali si zemské sbírky. Teprve zase sněmy z r. 1605 a 1606 povolovaly výpravu hotovosti za hranice, jestliže by se král sám vypravil proti Turkům; tuť by byla pominula výprava obranná, a na místě ní byli by stavové vytáhli osobně, nebo vlastně vypravili dvojnásobný počet jízdných a pěších, než bylo předepsáno při hotovosti na obranu koruny České.

Nás dotýká se tu jen účasť krajů při hotovosti obranné. Sněmy povolovaly ji dosti pravidelně, ale měrou nestejnou, tu menší, tu větší, podlé přiznání majetku (při pěších také dle počtu osedlých).[18]) Podobně nebyly stejné předpisy o krajských přehlídkách. R. 1577 měli krajští hejtmané přijímati listy přiznávací, potom ve hlavním městě kraje zmustrovati hotovosť jízdnou, a podati o tom seznamy místodržícím; pěší měli býti mustrováni toliko svými vrchnostmi. Podobně hejtmané krajští byli mustrhery krajské jízdy i r. 1579 a 1580.[19]) R. 1588 objevují se při mustrování dva váleční komisaři (v kraji?), potom r. 1593 volení krajští mustrheři. Podlé generálního sněmu z r. 1595 zase krajští hejtmané byli mustrhery svých krajů, jak nad

---

[17]) Sn. Č. IV, 552—4. Správu žoldnéřského vojska poručil sněm dvěma svým komisarům; ze 30 lánů náleželo míti pohotově 1 jezdce a 1 pěšího, dle potřeby však každého desátého i pátého z usedlých za jezdce a pěšího.

[18]) Tak povolen jeden jezdec r. 1577 a 1578 ze 3000 kop gr. č., r. 1579, 1580, 1583, 1585 ze 4000 kop, r. 1588 při zápletkách Polských z 5000 kop (mimo žoldnéře), při válce s Turky v l. 1593—1606 z 5000 kop statku resp. 12.500 kop kapitálu. Naproti tomu jeden pěší r. 1577 a 1578 ze 3000 kop, r. 1579 a 1580 ze 40 usedlých, r. 1588 z 5000 kop, r. 1593 z 10 usedlých, 1595 ze 30, 1596 a násl. ze 20 usedlých.

[19]) K r. 1577 Sn. Č. V, 178, 171; sněm 1578 zachoval snešení předešlé, 308; k r. 1579 str. 466—9, k r. 1580 str. 678. R. 1577 bylo krajské mustrování dne 4. listopadu, r. 1579 dne 10. srpna, r. 1580 dne 16. května. V těchto dvou létech podávali hejtmané přiznávací listy a své zprávy nejvyšším berníkům a tito činili zprávu soudu zemskému, aby mohl pokutovati koho třeba. Také vrchnosti po svém zmustrování pěších podávaly přiznávací listy nejv. berníkům. Jízdu Pražanů mustroval podkomoří.

jízdou, tak nad pěšími (po předchozím jejich zmustrování vrchnostmi). Ale hned na to sněm z r. 1596 opět jmenoval své krajské mustrhery (v Praze městské hejtmany), načež v l. 1598, 1601—1606 bývali vždy zvláštní dva mustrheři krajští (pán a rytíř); r. 1598 byli voleni na sněmě, v l. 1601—1606 jmenováni na sjezdech zemské rady se zástupci krajů. V těch letech hejtmané krajští aspoň ještě přijímali listy přiznávací, odvádějíce je do Prahy zvláštním komisařům; ale r. 1605 a 1606 přijímali je mustrheři.[20])

O tom, kdy hotovosť takto mustrovanou k obhájení země náleželo vyzdvihnouti do pole, buď celou nebo z části, rozhodoval král, v jeho nepřítomnosti nejvyšší purkrabí, oba vždy společně s nejvyššími úředníky zemskými (dle sněmu 1579). Později za nové války turecké, kdy nastávala skutečná péče o ochranu pomezí koruny České, a tím i větší náklady stavům, příslušelo to sněmu, aby vždy nařídil, čeho třeba bylo k výpravě. Avšak pro případ spěšné potřeby, kdyby nebylo času svolati sněm, generální sněm z r. 1595 udělil moc králi společně se zemskou radou a se zástupci ze všech krajů zvolenými (po 2 pánech a 2 rytířích), aby se usnesli na výpravě stavovské hotovosti celé nebo části až na pomezí Moravy a Slezska a ne dále. Usnešení podobné opětováno r. 1596, 1598, a potom každoročně od 1601—6, až došlo k Žitvatorockému míru s Turky. Na základě této moci král se zemskou radou a se zástupci krajskými (jižto bývali na sněmích nově voleni) několikráte vydali též „artikuly o nařízení veřejné hotovosti“ (1601, 1602, 1604, 1605, 1606), které předpisovaly napřed vše, čeho by bylo třeba k možné výpravě[21]). Kdykoli pak stavovská hotovosť vypravila se hájit pomezí koruny, byli jí zřizováni zvláštní velitelé polní; hejtmané krajští nebývali veliteli takovýchto výprav obranných.[22])

Krajští hejtmané byli dosti zaměstnáni správou krajskou a domácími brannými péčemi. Však také když sněm r. 1605 usnesl se, že stavové jsou hotovi s osobou panovníkovou vytáhnouti i za hranice, měla se zříditi ještě domácí hotovosť k obraně samých Čech proti nepřátelským vpádům; pohnutkou k tomu byl také vpád Bočkajových

---

[20]) Mustrherům posílána registra berních přiznání i mustrovní registra krajská; oni poznamenávali, kdo se při mustrování snesl s jinými o společnou výpravu jezdce, ukládali nápravu výzbroje, a ty, kdo se nedostavili, udávali králi a nejv. úředníkům i soudcům zemským. Mustrování jízdy i pěchoty mělo se konati teprve, když král podlé rady zemské mandáty to přikázal; arci měl každý již býti pohotově. Jindy zas ukládány k tomu určité dny.

[21]) Artikuly ty obsahovaly předpisy o přiznávacích listech a registrech, o míře hotovosti a jejím mustrování, i o jejím vychování (jezdců vrchnostmi, pěších poddanými) a jejím vytažení.

[22]) Dle sněmu 1579 měl nejvyšší hejtman polní k vedení obrany zemské zřizovati rytmistry vždy nad 300 jezdci a hejtmany nad 500 pěších, — byť i počet ten nebyl

hejdukû do Moravy. Tuto domácí obranu (1 jezdce ze 6000 kop statku nebo z 15.000 kop kapitálu, a pátého člověka pěšího) vyzdvihnouti a vésti příslušelo krajským hejtmanům, arci se svolením krále nebo místodržících. Podobně artikuly z r. 1606 nařídily podlé Zřízení Zemského hotovosť, již měli vyzdvihnouti hejtmané krajští, a s ní táhnouti vypudit ze země cizího lidu válečného, jenž tu škodil a svého platu vyhledával. Ve kraji, kde byli tito cizí žoldnéři, měli se pak spravovati přední osobou z rady zemské, jež v tom kraji byla; nebylo-li tam osoby takové, náležělo řízení hejtmanům toho kraje, podlé rady nejvyšších úředníkův a soudců zemských.[23])

Mimo to měli hejtmané za války turecké činiti s cizím lidem válečným, jenž z německé říše přes Čechy do Uher se ubíral. Stavové čeští od r. 1596 ovšem vymiňovali sobě, aby císař nekladl do Čech žádného mustrování cizích žoldnéřův, a lid ten aby pokud možná vůbec zemí netáhl a neškodil tak, jak se bylo stalo r. 1595. Také pro případ, že by cizí lid přece skrze Čechy táhl, usnesl se prvý sněm r. 1596 (14. ún. do 13. břez.) na tom, aby jej krajští hejtmané doprovázeli od kraje ke kraji až na pomezí království. Hejtmané každého kraje měli ke své ruce míti asi 300 nebo 400 střelcův od svého kraje, aby nedopouštěli ubližovati ani domácím obyvatelům, ani cizímu lidu; mohliť také nařizovati, aby obyvatelé tento lid proti slušnému zaplacení všemi potřebami opatřili. Povinnosti ty byly krajským hejtmanům uloženy pouze toho jediného roku. V následujících letech měl císař pokaždé zříditi své komisaře ku provázení cizího lidu až na pomezí; velitelé lidu pak byli povinni, při příchodu do království vydati komisařům revers, že všeliké škody nahradí, a že se budou jimi říditi. Jináče nebyl průchod cizího vojska dovolen. Nicméně byly na sněmích stálé nářky na neslýchané škody od cizího lidu; i opětována žádosť, aby mustrování cizího lidu v Čechách se neodbývalo (kromě žoldnéřů, jež sám sněm povolil) a aby škody nebo dluhy, jež by věrohodné osoby potvrdily, odečítaly se na berních. Svízele takové dostoupily na konci turecké války r. 1606 svého vrcholu; tehda cizí žoldnéři musili z některých krajů býti vypuzeni krajskou hotovostí.

nutně z jediného kraje; v Čechách samých byl tímto nejvyšším hejtmanem nejvyšší purkrabí (Sn. Č. V, 468, 470; dle potřeby měly si však vespolek pomáhati všecky země koruny České). Srov. i sněm 1588. Později záviselo jmenování polních velitelův asi na radě zemské a krajských zástupcích. Artikuly z l. 1601—6 spolčovaly několik krajů tak, že se měly v jednom místě spolu strhnouti (na druhé kraje nečekajíce): 1. Bechyňsko, Pracheňsko, Podbrdsko a Vltavsko; 2. Čáslavsko, Chrudimsko a Kouřimsko; 3. Boleslavsko, Hradecko a Litoměřicko; 4. Slansko, Žatecko, Plzeňsko a Rakovnicko. Také připojen lid Loketský a Pražský k poslední skupině, lid Kladský ke třetí.

[23]) V Bechyňsku měl při hejtmanech krajských táhnouti Petr Vok z Rožmberka nebo jiný nejv. úředník zemský, jak by se o to snesli.

4. Po nedlouhé době byli hejtmané krajští znova povoláni vyzdvihnouti obecnou hotovosť krajů podlé předpisův k obhajování země. Bylo to na jaře r. 1608, když Matiáš vtrhl do země zbavit císaře Rudolfa vlády.[24]) Ochrana, jíž se tím spůsobem Rudolfovi dostalo měla ten důležitý následek, že Rudolf nemohl pak odolati náboženským požadavkům stavů. I dlužno tu zvláště vytknouti vliv, jaký měla náboženská otázka na zřízení stavovské hotovosti. Když Rudolf nechtěl schváliti českou konfessi, stavové protestantští dne 26. června 1609 sami nařídili jistou defensi k obhajování svého náboženství, pod správou 75 direktorů. Této branné moci nebylo sice potom potřebí, když Rudolf dne 9. července podepsal svůj majestát, ale sněm z r. 1609—10 nicméně učinil nová snesení o veřejné hotovosti.

Sněm ten vůbec přikázal vypravovati hotovosť podlé odhadu z r. 1588 a 1595, a mustrovati ji ve krajských městech vždy dvakráte do roka. Mustrování to měli konati krajští hejtmané společně se 2 krajskými mustrhery (pány a rytíři), jež sám sněm vyvolil; i podávali o něm zprávu králi a nejvyšším úředníkům i soudcům zemským. Mimo to v každém kraji měla býti ustanovena jedna osoba osedlá, válečnictví znalá, aby za roční službu o každé krajské přehlídce po dva dny pěší lid cvičila. Konečně měli ku pomoci přítomni býti také „nejvyšší“ a jiní důstojníci polní, jež král a sněm vybrali k vedení hotovosti.

Sněm povolil dále najmouti 1000 jízdných a jeden pluk knechtů (3000), když by nastala spěšná potřeba. Králi dána moc, aby společně se zemskou radou a se zástupci krajů, jež sněm zvláště zvolil (po dvou a z Prahy tři), vydlužil se na žold tohoto lidu 100—150 tisíc kop míš. Této rozšířené radě zemské příslušela také moc, hotovosť skutečně do pole vyzdvihnouti. Konečně ukládal sněm ještě krajským hejtmanům, aby bděli nad každým vpádem do země, jenž by čelil ke škodě krále nebo stavů, buďto proti jejich právům nebo proti jejich náboženství, zvláště proti majestátu a srovnání obou stran. Krajští hejtmané měli takovou věc ihned vznésti na krále a na nejvyššího purkrabí pražského, a „pod tím přece kraj na hotově míti“. Rovněž obnoveno usnešení z r. 1606 o vypuzení cizích žoldnéřů z Čech.

Naproti vojsku Pasovskému sjezd stavů z 28. ledna 1611 zdvojnásobil počet žoldnéřův; a zároveň na místě stavovské výpravy (1 jezdce z 5000 kop gr. č. a dvacátého člověka pěšího) nařídil peněžitou výplatu. Přes to mandáty z 8. února byla poručena ještě „veřejnosť a vyzdvižení

[24]) V zem. archivu je řada opisův o tomto vyzdvižení krajů. Hejtmané Čáslavští přikazovali svým krajanům již dne 24. dubna 1608, aby podlé císařova mandátu se ozbrojili a u Čáslavi se položili. Hejtmané Chrudimští, podávajíce nejvyšším úředníkům a soudcům zemským dne 18. června zprávu o stavu válečného lidu svého kraje, žádali, aby lidu tomu byli přidáni nejvyšší, tak aby zachovával pořádek; a j. Srov. i notu 9 na str. 172.

krajů“, když Pasovští do Čech vtrhli. Jakkoli potom Rudolf II. nařizoval stavům, aby se s Pasovskými spojili, stavové sami zřídili svou vlastní defensi a přivolali Matiáše.[25])

Sněm v Budějovicích na začátku r. 1614, když Matiáš žádal pomoci proti Turkům, zase jen obnovil usnešení sněmu z 1609—10 o verbování 1000 koní a pluku knechtův; udělil tedy radě zemské a zvoleným zástupcům krajů moc, vydlužiti se napřed 150.000 kop míš. na žoldnéře, i také vypraviti některý počet stavovské hotovosti k obraně zemí koruny České. Usnešení takové obnovil pak generální sněm z r. 1615 na pět let.[26])

5. Zbývá zmíniti se též o stavovské hotovosti v době povstání předbělohorského. Po vyhození Slavaty a Martinice z okna Pražského hradu evangeličtí stavové zřídili svou vlastní defensi čili branný odpor (25. kv. 1618). Vedlé prozatímné vlády třiceti direktorů zvolili k vedení své branné moci čtyři „nejvyšší“ (generály: leytenambta, maršálka, wachmistra a kvartýrmistra); obojím společně udělili moc najímati branný lid, a obraceti jej k zemské obraně. Stavové sami byli povinni míti pohotově dvojnásobný počet koní dle odhadu z r. 1596 (z 5000 kop dva jezdce) a desátého, po případě pátého člověka pěšího; kdyby byla větší potřeba, měli se vypraviti se vší svou mocí. O měsíc později, dne 25. června stavové čeští, i katolíci, usnesli se výpravu svou vyplatiti, a za to naverbovati si žoldnéře (úhrnem 4000 jezdcův a 4 pluky, t. j. 12.000 pěších); tím prý však neměla býti zrušena předešlá defense při větší potřebě.

Skutečně potom třetí sjezd o defensi z 28. srpna r. 1618 přikázal stavům, aby se ku pomoci žoldnéřského vojska vypravili se vší mocí, totiž se svými koňmi a svou čeledí, jakož i s pátým člověkem usedlým, města dokonce se čtvrtým. Za tou příčinou uloženy na den 5. září krajské sjezdy a spolu přehlídky lidu, které měli vykonati zvláštní komisaři krajští. Krajské sjezdy měly zároveň zříditi důstojníky vojenské. Po přehlídkách mělo vždy několik krajů pospolu se strhnouti (u Čáslavi, Nymburka, Rokycan, Tábora a Prahy) a podříditi se příkazům sta-

---

[25]) Jetřich z Malovic dne 27. ún. 1611 oznámil Petru Vokovi z Rožmberka, že obyvatelé kraje Pracheňského nemíní Pasovským dáti svobodný průchod, nýbrž že sejdou se v Písku a zmustrují pátého člověka. Kraj Bechyňský na sjezdě v Soběslavi dne 3. března 1611 usnesl se, kolik grošů měl dáti každý obyvatel k vydržování najatého lidu; hejtmané toho kraje oznámili dne 16. března t. r. Rožmberkovi, že budou verbovati 1000 mušketýrů proti Pasovským (opisy v zem. arch.). — Na generálním sněmě 21. dubna do 23. května r. 1611, kdy Matiáš korunován na království, povolena sbírka z koní a z dvacátého člověka na místě výpravy.

[26]) Vypsání úkolů krajských hejtmanů při hotovosti, jež podal Stránský (cap. 14. §. 4), vztahuje se právě ku předpisům z této doby (po r. 1609).

vovských generálů; jen hotovosti sebrané u Tábora a Rokycan měly sloužiti především k ochraně svých vlastních krajů.

Celkem podobné předpisy dal o hotovosti a její výpravě do pole stavovský sjezd z 18.—23. března 1619. Dle předpisu Zř. Z. o obhajování země byli stavové vůbec povinni se vší svou mocí a se všemi poddanými v hotovosti státi. Z toho pak měla se na čas tří měsíců do pole vypraviti všecka jízdná moc stavů, resp. dle odhadu z r. 1595 nejméně dvojnásobný počet jezdcův a dvacátý poddaný (při městech šestnáctý); jen ostatek lidu měl setrvati doma k ochraně svých krajů. Krajští komisaři, jež stavovský sjezd po jednom ze tří stavů zřídil na místě krajských hejtmanů, měli výpravu onu dne 8. dubna ve krajských městech zmustrovati, a zříditi k ní ze krajských stavů rytmistry, hejtmany, praporečníky a jiné důstojníky. Po přehlídkách mělo několik krajů pospolu se strhnouti, celkem na čtyři skupiny; zvláštní komisaři (vždy pán a rytíř) měli nad každou skupinou krajských hotovostí držeti řád, a veleti důstojníkům po celou výpravu, jak v ležení, tak v tažení.

Později generální sněm zemí Českých, jenž dne 26. srpna 1619 zvolil králem Bedřicha Falckého, obnovil stavovskou výpravu zase na tři měsíce; nad pěchotou ponecháni hejtmané předešlí, kdežto rytmistry jmenoval sněm znova. Jízda i pěchota kraje Plzeňského měla sice zůstati v kraji, ale stále při kornetě nebo praporci za příčinou vpádů nepřátelských.

Konečně i generální sněm z r. 1620 (26. března do 11. května) nařídil k obhájení země stálou hotovosť krajskou. Krajští hejtmané, jež Bedřich Falcký byl jmenoval na místě krajských komisařů, měli ji svolávati (zvoněním k šturmu a pokřikem), jakmile by jim byl oznámen nepřátelský vpád do země; měli jej ohlašovati také do druhého, i třetího kraje za příčinou pomoci, a dále také králi nebo jeho místodržícím, aby i žoldnéři mohli býti vysláni ku pomoci. Při tom jeden z krajských hejtmanů měl zůstávati při jízdě a zvoliti nad ní rytmistra, druhý zase při pěchotě a také zvoliti nad ní hejtmana, z nejspůsobilejších obyvatelů kraje. Tím spůsobem měli držeti lepší řád nad krajskou veřejností, k níž dle Zř. Z. všichni stavové pro obhajování země osobně byli povinni. Sněm též uložil krajským hejtmanům, aby ty stavy, kteří podlé snešení z r. 1619 povinnosti své nebyli zadosť učinili, přidrželi ještě k dvojnásobné výpravě jezdců nebo pěších; měli to vyhledati z rolly předešlých rytmistrův a polních hejtmanů krajských. Ostatní správa vojenská byla již koncem r. 1619 přešla do rukou nového krále.[37])

[37]) Hejtmanům kraje Žateckého nařídil Bedřich Falcký dne 14. srpna 1620, aby krajský lid byl zmustrován za příčinou hrozícího vpádu kurfirsta Saského; dne 17. srpna pak jim poručil, aby nad jízdným lidem i pěším k obhajování téhož kraje určeným nařídili rytmistry. V. více zpráv v op. zem arch.

Hlava IV. Krajské zřízení v době 1620—1740.

§. 16. Přehledný úvod.

Nové období zřízení krajského za státu převahou absolutního. Krajští hejtmané zachováni ve předešlém spůsobu. Dvojí povaha jejich: závislost na panovníkovi, i ráz stavovský, samosprávný; nenáhlé stoupání byrokratismu. Vliv sněmův i zeměpána na působnost krajských hejtmanů. — Dodatek o plánu hejtmanů čtvrtních r. 1630 a 1646.

Od bitvy na Bílé Hoře počala se v koruně České doba státu převahou absolutního, tak jako r. 1748 a 1749 počala doba centralisovaného státu Rakouského. Toto mezidobí r. 1620—1740, nebo vlastně do r. 1748, kdy teprve po skončené válce o rakouské dědictví Marie Terezie přikročila ke státním převratům a reformám, bude nám vypsati poněkud šíře. Jeť potřebí ukázati, pokud absolutismus ve správě krajské podobně jako ve správě zemské, celkem sice ještě ponechal útvary státu stavovského, ale kterak si je činil služebnými; ukázati — v mezích správy krajské, kterak za absolutního státu obor veřejné správy svým směrem se šířil a vyvíjel, a kterak zároveň zbývající stavovská samospráva ponenáhlu byla přetvořována na správu úředníků zeměpanských. Podaří-li se nám to dostatečně vylíčiti, bude lze lépe posouditi, co ve státním zřízení Terezínském bylo pouze plodem vývoje staršího, co bylo měněno nebo nadále důrazněji prováděno, a co konečně bylo výtvorem novým, tedy vlastním dílem té doby. Bohužel nelze podati úplný obraz veřejné správy v době 1620—1740, dokud není více pramenů vydáno, ani také nejsou vylíčeny dějiny té doby.[1])

Na prvý pohled zdá se, že pobělohorské převraty mnoho se nedotkly správy krajské. Aspoň hejtmané krajští bývali od r. 1623 předešlým spůsobem dále jmenováni, celkem bez vidomé změny. Absolutismu nemohlo na tom záležeti, aby snad potlačil tento ústav českého zřízení státního; spíše šlo mu o to, aby jej přivedl více do své moci, aby jeho mohl užívati svými cestami. Absolutismus nebyl si snad

---

[1]) Vedlé Obnoveného Zřízení zemského a vedlé tištěných článků sněmovních toliko sbírka Weingartenova (ačkoli hledí více k justici) obsahuje některé listiny veřejné správy se dotýkající; i hleděli jsme jistou nutnou měrou užiti pramenův archivních, zvláště ve příčině samého ústrojí krajské správy.

ještě toho vědom, že právě úřady krajské, vychované samosprávným státem stavovským, během časů stanou se vlastním základem veřejné správy novověkého státu; snad tehdáž nedovedl dosti oceniti význam toho momentu, že kdežto v jiných zemích povinnosť stavů ke správě veřejné, státní, vlastně byla zhynula dědičností poměrů manských a širým vývojem moci patrimoniální, naproti tomu v Čechách idea veřejného práva a veřejné povinnosti aspoň při správě krajské byla zachována. Nicméně zajisté byly na snadě aspoň prospěchy, jaké absolutnímu státu Ferdinanda II. ze správy krajské mohly vyplývati, a to bez nějakého viditelného převratu. A tak se stalo, že v Čechách — pod zemskou vládou — i v této době zachovaly se jisté veřejné úřady, z jedné strany podřízené moci královské, z druhé strany vyhrazené domácímu stavu panskému a rytířskému.

Nicméně, byť i ústrojí krajských úřadů nedoznalo podstatné změny, dlužno přec od Bílé Hory počítati nové období zřízení krajského. Úpadek zemské ústavnosti a samosprávy musil vůbec již sám sebou zjeviti se také ve správě krajské, musil uvésti ji do jiné doby, do jiného postavení. Jako ve velkém nebyla absolutismu po chuti mohutná obec zemská, jež byla součinna v zákonodárství a obmezovala krále v moci výkonné, tak ani v malém samy kraje neměly více býti samosprávnými obcemi, nýbrž měly státi se pouze správními obvody. Sjezdy krajské sice do konce třicetileté války ještě vesměs nepominuly, ale potom v plnou platnosť vstoupila zápověď Obnoveného Zřízení zemského A 4, pokládati a odbývati je bez panovníkova povolení; a panovníci sami sjezdů těch pak nikdy více nerozepisovali (srov. §. 20). Vše to arci musilo působiti i ve postavení krajských hejtmanů, tak že konečně i při nich začalo se vskutku nové období. —

Toliko v bouřlivých letech 1618—1623 hejtmané krajští nezůstali vždy ve skutečné platnosti. Zprvu zastávali je zvláštní komisaři stavovští. Tak již na krajských sjezdech ze dne 5. září r. 1618 pečovali o provedení hotovosti krajští komisaři; potom stavovský sjezd z 18.—23. března 1619 vůbec ke správě a k opatrování každého kraje nařídil po třech komisařích, po jednom z každého stavu. Ale ještě téhož roku po korunování Bedřicha Falckého generální sněm českých zemí mluvil zase o nařízení hejtmanů na místě komisařů krajských; i byli pak vskutku jmenováni. Také generální sněm z r. 1620 (26. března — 11. května) uvedl jména krajských hejtmanů ve svém snešení.

Porážka Bedřicha Falckého na Bílé Hoře znova rozrušila poměry krajské správy; při mimořádné vládě, jaká nastoupila, hejtmané krajští nebyli ani jmenováni. Po odchodu kurfirsta Bavorského Karel kníže z Liechtensteina užíval k veřejným potřebám jednotlivých komisařů, hlavně vojenských a berních; komisaři takoví bývali jmenováni také

zvláště pro jednotlivé kraje.[2]) Později kníže Liechtenstein, když se stal v lednu 1622 plnomocným místodržícím, zavedl zvláštní hejtmany či gubernátory do krajských a královských měst. Ti měli, jak se zdá, policejní, berní i vojenskou působnosť, jakou mívali dříve krajští hejtmané, a zároveň i tu moc, jež nad stavem městským jindy náležela zemskému podkomoří; nebylať tato hodnosť tehdáž ještě obsazena.

Teprve r. 1623, když Ferdinand přijda poprvé zase do Čech, vůbec obnovil úřady zemské, a podlé Liechtensteina byla tu jistá vláda zemská, byli jmenováni zase pravidelní hejtmané krajští stavu panského a rytířského, i odevzdány jim důležitější funkce předešlých hejtmanů městských. Tito zanikli; toliko ve městech Pražských zůstávali městští hejtmané, jak tam byli zavedeni Ferdinandem I. r. 1547.[3])

Od té doby hejtmané krajští bývali dále jmenováni předešlým spůsobem. Obnovené Zřízení zemské z r. 1627, jednajíc ve čl. A 48 o „přísaze a povinnosti" (Eid und Amt) hejtmanů, nic nezměnilo na tomto ústavě. Uvedlo takto hejtmany v oddělení jednajícím o jus publicum, o veřejných právech zemských (lit. A), i zařadilo je tím mezi druhé královské zemské úřady. Nicméně r. 1629 a 1630 jednalo se o to, aby byli hejtmané jmenováni ne po krajích, nýbrž ve čtvrtích (viz níže). V tomto plánu jevila se zároveň snaha, hejtmany ještě více přiblížiti nebo přirovnati královským zemským úředníkům; měliť jako tito býti jmenováni na 5 let a užívati titulu královských rad. Však již před

---

[2]) Již r. 1620 jmenují se komisaři do krajův, aby vyzvali stavy krajské k podrobení se Ferdinandovi, a přijali od nich holdování; dále byli komisaři krajští ku konfiskaci a správě statků, jižto byli zváni též inspektory; rovněž posíláni do krajů komisaři k vyjednávání půjček. Mimo to byli po krajích komisaři, kteří přijímali kontribuci, odváděli ji vojsku a činili z ní účty. — Nicméně již r. 1621, 11. května byli Slavata a Mladota jménem císařovým jmenováni také „hejtmany" kraje Boleslavského, když válečný lid byl z něho již odtáhl (opis zem. arch.).

[3]) O městských hejtmanech po krajích není posavad psáno. Trvali, jak se zdá, toliko jeden rok. R. 1622, 22. června česká dvorská kancelář vzala na vědomí zprávu knížete Liechtensteina, že byli ustanoveni „krajští hejtmané stavu panského a rytířského ve všech českých krajích"; sluší tu však rozuměti hejtmany krajské do měst dosazené. Byloť potom r. 1623, 14. června nařízeno, aby „důležitější" funkce městských hejtmanů předešlého roku ustanovených byly odevzdány krajským hejtmanům, kteří právě měli býti jmenováni (dvě zprávy v arch. dv. kanc. III, A 5). Podkomoří Krištof Vratislav z Mitrovic chválil to ve svém pamětním spise z r. 1623, že byli zase nařízeni hejtmané krajští na místě hejtmanů nebo gubernátorů, kteříž byli dosazeni v jednotlivých městech krajských a královských před obnovením úřadů zemských, také podkomořského. (Sbor. histor. 1884, 249.) — Ještě 13. února 1623 kníže Liechtenstein jménem císařovým obral Karla Šeb. Litického ze Šonova za hejtmana do města Chrudimi; Joachim Slavata měl jej tam dosaditi, kdežto na komoře české měli mu vydati povinnosť (úřední přísahu) k takovému hejtmanství (arch. míst. K 26:1). (V Pam. arch. IX, 313 jmenuje se ještě k r. 1623 Otto z Operstorfu prvním hejtmanem, gubernátorem a inspektorem kraje Hradeckého, od knížete Liechtensteina nařízeným.)

obnovením Zřízení zemského hejtmané krajští bývali někdy povoláváni do Prahy ke společné poradě s nejv. úředníky zemskými o berních, jež panovník tehda vypisoval beze svolení sněmů. Tato snaha povznésti vážnosť hejtmanů souvisela právě s tím, že se stávali orgány královskými více nežli v době předešlé.

Větší závislosť jejich na zeměpánu plynula již z toho, že se změnil sám ráz nejv. zemských úředníků, jimž jakožto král. místodržícím v nepřítomnosti královĕ byli podřízeni. Tito zajisté přísahali již toliko panovníkovi jakožto králi českému, a nikoli též obci království Českého; i měli vlastně býti úředníky královskými, zeměpanskými. Proto také od r. 1628 měli se zváti toliko „královskými nejv. zemskými úředníky v království Českém". Podobně i krajští hejtmané zavazovali se úřední přísahou věrnosti a poslušnosti panovníkovi jakožto českému králi, i královským dědicům (A 48). Naproti tomu Obnovené Zř. Z. ani nepřipomenulo, že by hejtmané byli povinni vykonávati, co by jim snad nařídili stavové na zemských sněmích.

Bylo by však mylno domnívati se, že krajští hejtmané stali se v této době již docela úředníky zeměpanskými. Však se jimi nestali ani nejvyšší úředníci zemští. Absolutismus byl znamenitě obmezen — mimo jiné — výsadou zemských stavů, že jim byly vyhrazeny všecky důležité úřady ve státě; tím spůsobem stavové i v době převládajicího absolutismu podrželi dosti mocné politické postavení, a mohli působiti v zájmu své země a svého stavovského společenstva. I pode jhem prvního absolutismu byla tu jistá samospráva; teprve Marie Terezie uznala zapotřebí vyvrátiti tuto samosprávu zároveň se svéprávností koruny České, tak aby nastoupila byrokracie pod záštitou centralisace v jednotné říši Rakouské.

Tak to bylo i při úřadě krajských hejtmanů. Staré ústrojí zaručovalo úřadu tomu i nadále značný ráz stavovský a samosprávný, s jeho prospěchy i vadami. Dle Obn. Zř. Z. A 48 zůstali v každém kraji dva hejtmané, pán a rytíř; potrvalo každoroční jmenování jejich z usedlých stavů téhož kraje, i povinnosť krajanův, úřad ten aspoň rok zastávati, kdykoli jej král vznesl na někoho z nich. Protož ze závazku královského, jmenovati hejtmany z usedlých stavů v zemi a v kraji, vyplývalo, že krajská správa musila se nacházeti v rukou šlechty, mající české právo inkolátní čili obyvatelské, a zároveň svobodné statky zemské, tedy v rukou šlechty oprávněné k hlasu a sídlu na sněmě. Usedlosť v témže kraji ostatně pojišťovala jistou znalosť místní, a poutala vlastní zájmy hejtmanů k zájmům kraje jim svěřeného. Úřad sám měl býti břemenem osob zámožných, hmotně nezávislých, měl býti vykonáván jako povinnosť čestná, bezplatná. Však idea samosprávy, totiž veřejné povinnosti stavů ke správě vlastního kraje, jevila se také ještě mimo

úřad hejtmanský; přejímalit krajané i v této době ještě jiné rozličné výkony a komise veřejné (viz §. 20).

Arci dlužno tu hned dodati, že toto ústrojí krajské správy nezůstalo v životě státním nehybno; ten jistý ráz stavovský a samosprávný časem klesal, a sice klesal tu více než při místodržitelstvu, sestávajícím z nejv. zemských úředníků. Byl tu nenáhlý vývoj, jenž konečně za Marie Terezie pouze nevelikou změnou učinil z krajských hejtmanů úředníky v pravdě zeměpanské a byrokraty.

Již v době 30leté války krajští hejtmané požadovali jistý plat; když se jim ho dostalo, byl zprvu spíše polehčením nebo příspěvkem na vedení úřadu nežli odplatou, ale na začátku XVIII. století nabýval již spíše rázu služného, a rušil ideu čestné povinnosti, jakož i činil vládě možným, aby užívala osob chudších a závislých. Mimo to hejtmané zůstávali ponenáhlu delší dobu ve svém úřadě, byť se ještě zachovávala roční obnova; r. 1685 byla sice za tou příčinou předepsána resignace po 5 letech, jako při nejv. zemských úřednících, ale na věci se tím mnoho nezměnilo. Konečně panovníci začínali znenáhla méně dbáti svého závazku, voliti hejtmany ze stavů v témže kraji usedlých (viz §. 18).

Z druhé strany také služebníci krajských hejtmanů, písaři a poslové, byli časem považováni jakožto pomocný personál úřední; ze soukromé kanceláře hejtmanské vyvíjel se ústav a úřad zákony upravený: jmenovitě krajský sekretář stal se pevným článkem zřízení krajského. Však také již ve druhé polovici XVII. století mluvívalo se o krajském „úřadě“ (viz §. 21). Zároveň dosti se ustálil ústav zvláštních komisařů, jichž krajští hejtmané užívali ku provádění a opatření vojska ve kraji; i to byl živel, jejž bylo pak snadno vpraviti do Terezinského úřadu krajského. Ostatně zvláště za Karla VI. byl rozmnožen dozor k samému úřadování hejtmanů, a krajské kanceláře podrobeny visitacím, jež přispívaly k utvrzení úředního řízení. Mimo to všechen tento vývoj byl podporován příkladem krajské správy na Moravě; tato při vývoji svém v době pobělohorské silnější měrou byla na sebe přijala ráz zeměpanský a tím bezděky vedla k většímu zbyrokratisování krajských úřadů českých (viz §. 19).

Dosud přehlédli jsme pouze ústrojí krajských úřadův; i musíme popatřiti také k jejich působnosti. Ani z této stránky hejtmané krajští nebyli ještě úředníky královskými. Stavové čeští po obnovení Zřízení zemského podrželi značný vliv na veřejnou správu, jmenovitě tím, že měli ve svých rukou povolování berní a jiných veřejných břemen. Krajští hejtmané pak musili také v tomto oboru býti činni a pomocni; protož vskutku byli podřízeni také zemským sněmům, ano i orgánům, jež si sněmy volívaly, jmenovitě hlavní zemské komissi, nejvyšším

zemským berníkům a po r. 1714 zemskému výboru. Sněmy nepomíjely opět a opět ukládati hejtmanům jednotlivé výkony a povinnosti, ano předpisovati jim, jak se měli ve svém úřadě chovati ke stavům a k jejich poddaným. Tím způsobem i v době pobělohorské předpisy o úředním působení krajských hejtmanů zakládaly se zprvu nejvíce na snešeních sněmů. Tak sněmy z l. 1649, 1650 a 1652 povolujíce krajským hejtmanům jistý plat, zavazovaly je za to některými předpisy o jejich úřadování neb řízení; články sněmu z r. 1695 obsahovaly vůbec prvou instrukci hejtmanů v této době; ještě r. 1725 sněm, povoluje hejtmanům větší plat, přikazoval jim též opatřiti se způsobilejším pomocným personálem. Nicméně novější úřední instrukce z r. 1706 a 1731 byly již vydány toliko panovníkem.

Působnosť krajských úřadů vůbec jevila se ve trojím oboru: 1) ve vnitřní správě, s níž souvisely i některé výkony zasahující do soudnictví, jakož obojí nebývalo ještě docela vyloučeno; 2) v bernictví a konečně 3) ve vojenství. Také ve všech těchto 3 oborech zemské sněmy dávaly hejtmanům své předpisy, dílem z vlastní iniciativy, většinou však následkem proposicí královských. Jelikož stavům náleželo povolování berní a veřejných břemen, mohli stanoviti také pravidla berní správy ano i správy vojenské, pokud se jednalo o vojenské potřeby; ve příčině vnitřní správy, jmenovitě policejního řádu, byla pak stavům novellami z r. 1640 přiznána zase iniciativa v zákonodárství. Konečně panovníci, byť celkem absolutní, zprvu vesměs ještě ani nevylučovali spolupůsobení sněmu při různých zákonech.

V oboru vojenství jednávalo se na sněmích o zaopatření vojska, o jeho ubytování, provádění skrze jednotlivé kraje, o jeho kázni, též o veřejné hotovosti, — a ve všem tom bývalo potřebí činnosti krajských hejtmanů. Ještě četnější úkoly sněmové zemští přikazovali hejtmanům v bernictví, ku př. průkaz škod živelních a vojenských za účelem srážky na berni (r. 1629), odsvědčení počtu usedlostí a udávání nepravého berního přiznání (1630), shlédnutí a sečtení usedlých poddaných (1637), účasť v sestavení krajských roll (1652), krajské repartice (1649 a sl.), exekuční vymahání berní (1652), někdy vybírání jednotlivé berně (domovní 1650, obilné 1664), provedení a zúčtování assignací do krajů, a j. Konečného a podstatného rozšíření došla krajská správa v bernictví za Karla VI. exekučními řády z r. 1714 a 1725, jež vyšly z usnešení sněmu se schválením panovníkovým. Tehdáž zřízeny po krajích filiální berní kasy; krajským hejtmanům pak vedlé řízení berní exekuce dostalo se širšího dozoru k berničné moci vrchností nad poddanými.

V oboru veřejného pokoje, pořádku a bezpečnosti zůstávala působnosť hejtmanů nejvíce na základech, jaké byla položila předbělohorská Zřízení Zemská, a jež v podstatě přešly do Obnov. Zř. Zemského. Ale i ve

příčině bezpečnosti, komunikace, tržby, zdravotnictví, jakož i v oboru katolické reformace snešení sněmů dotýkala se činnosti krajských hejtmanů.

Arciť nesluší tyto naše výklady uvažovati jednostranně. Rozumí se (jak podlé přístupnosti pramenů líčení naše ukáže), že i panovník ze své moci a také místodržící hejtmanům krajským vydávali svá nařízení a napomenutí, a že se tak během času dálo víc a více; však obšírná úřední instrukce krajských hejtmanů z r. 1731 vyšla již z pouhé moci zeměpanské. Z kruhu předpisů, jichž záslubu přičísti sluší moci panovnické, vynikají zvláště patenty poddanské a robotní. Na jich základě za Leopolda a pak důrazněji a soustavněji za Karla VI. r. 1717 a r. 1738 právě též úřady krajské měly patrimoniálnou moc vrchností kontrolovati a obmezovati; měly býti netoliko prostředníky mezi státem a poddanými, ale též instancí, jíž by patrimoniálná správa vůbec víc a více podléhala. Nicméně byť i krajské úřady správu tu doplňovaly nebo jednotlivě na její místo vstupovaly, pokud nedostačovala hlediskům absolutního státu, přece vykonávání zákonův a nařízení vždy ještě záviselo v prvé řadě na vrchnostech. Proto také výklad činnosti krajských úřadů nutně zůstane neúplným, dokud nebude šíře vypsána vrchnostenská správa této doby. Historické prameny ne vždycky výslovně zmiňují se o úkolech krajských hejtmanů; mnohé plynulo vůbec ze všeobecného jejich dozoru, aby zákony byly vykonávány, avšak vykonávání jejich samo zůstávalo na mnoze v rukou vrchností.

Přece však ve hlavních rysech dostatečně lze vytknouti působnosť krajských hejtmanův, a nenáhlý její vývoj se vzrůstem státních úkolův a s vývojem státního absolutismu. Stavovský stát časem víc a více hynul, klesaly jeho formy, i věcná platnosť a váha stavů ve státním životě, kdežto naopak stoupala absolutní moc vlády zeměpanské, a ujímala se celého života státního svým směrem a spůsobem. Správa krajská pak, dostavši se větší měrou do moci panovníkovy, nejen svým ústrojím, ale i svou působností věstila již příchod novověké správy státní.

(Dodatek o plánu hejtmanů čtvrtních.) Ferdinand II. nedlouho po obnovení Zemského zřízení začal jednati se zemskými stavy o to, aby království České po příkladě Rakous bylo rozděleno na čtvrti (viz str. 17). Při tom r. 1629 bylo úmyslem Ferdinandovým, zříditi v každém z pěti krajů 4 hejtmany, 2 stavu panského a 2 rytířského, kteří by „jako jiní zemští úředníci“ byli jmenováni na dobu pěti let. Roku 1630 pak mínil zříditi v každé ze čtyř čtvrtí toliko dva placené hejtmany „krajské“ či vlastně čtvrtní (pána a rytíře).

Bližší pohnutky plánu, jenž, jsa proveden, byl by vedl k rozvratu starého zřízení krajského, nejsou nám známy. Bezpochyby mínil Ferdinand, že by úřad placený veřejnou službu lépe zastával; ale opatřiti všecky krajské hejtmany služným, bylo by zase žádalo značného nákladu.

Naopak menším počtem a delší funkcí hejtmanů mohla hodnosť jejich nabyti ještě větší vzácnosti a váhy. Bylo by pak docela přestalo 28 hejtmanů krajských (po dvou ve 14 krajích, nečítáme-li Loketska), a veřejnou správu po zemi České bylo by vedlo pouze 8 hejtmanů čtvrtních. Na stavech mělo se o příštím sněmě žádati, aby povolili plat pro tyto nové úředníky. Zatím byli jmenováni ještě hejtmané krajští, ale již v srpnu t. r. žádal Ferdinand, aby mu byli navrženi hejtmané čtvrtní.

Místodržící tomu vyhověli začátkem září r. 1630; při tom zároveň navrhovali, aby noví hejtmané požívali titulu královských radův, aby v pořadí šli hned za radami soudu dvorského a komorního, a též aby byli jmenováni na pětiletí, jež Obn. Zř. Z. A 39 bylo stanovilo pro nejvyšší úředníky a soudce zemské; mimo to vedlé povznešené hodnosti mělo se hejtmanům dostati služného. S druhé strany vzhledem k rozsáhlosti čtvrtí a k velikosti úřední agendy místodržící považovali za nutné, aby čtvrtní hejtmané byli poukázáni, dle potřeby dožadovati rady od předního nejvyššího úředníka nebo soudce zemského, jenž by v jejich čtvrti byl usedlý; ve věcech ještě důležitějších měli podlé jeho rady obraceti se k místodržícím, nebo k samému králi, byl-li v zemi přítomen. [4])

Stavové, jak se zdá, byli již přistoupili na zřízení hejtmanů čtvrtních, jakož sněmovní komisaři vůbec účastnili se celého jednání o „lepší“ rozdělení země České. Sněm z prosince 1630 jednal již o důchodu k opatření těchto hejtmanů, též o instrukci, jaká by jim měla býti dána; ale nemoha toho spěšně vyříditi, uložil celou věc nejv. úředníkům a soudcům zemským společně se sněmovními komisaři ze všech čtyř stavů zvolenými. [5])

Avšak děje válečné nedopustily tehda nový ústav provésti; bylotě též asi nesnadno hýbati starým zřízením krajským.

Než když ještě před koncem 30leté války r. 1646 byla uznána potřeba, spojiti s úřadem krajských hejtmanů jisté výhody hmotné, bezpochyby to zase připomenulo starý plán z r. 1630. Ferdinand III. chtěl tedy r. 1647 království České opět rozděliti na čtyři čtvrti, avšak zároveň mínil podržeti nižší rozdělení na kraje. A tak v dubnu t. r. byli již navrženi nejen hejtmané krajští, ale i „nejvyšší“ (Obriste) ve čtvrtích. V každé čtvrti měl býti ustanoven jediný nejvyšší stavu panského tam usedlého, se služným; k ruce své měl míti 30 jezdců

---

[4]) Instr. sněm. komisařů z 29. list. 1629 (v arch. arcib.); nařízení Ferdinanda II. z 6. dubna a 22. srpna 1630; relace místodržících z 3. září 1630 s návrhem osob. Dle nař. ze 14. září 1630 měli místodržící pro každou čtvrť navrhovati vždycky tři osoby stavu panského a tolikéž stavu rytířského. Arch. míst. K 26 : 3.

[5]) Sněm z 2.—11. pros. 1630, str. 9.

s důstojníkem, aby mu sloužili zvláště v potřebách vojenských a k zachování veřejné bezpečnosti. Avšak i tento opravený plán rozbil se na tom, že místodržící žádali, aby náklad na novou čtvrtní správu byl opatřen z povolených kontribucí, protože by prý obyvatelstvo nemohlo dobře snésti nové břímě, jež by na ně bylo uvaleno, a to ještě kromě sněmu; nebyloť v letech 1647 a 1648 žádného sněmu. Později pak v době míru nebyla snad tou měrou cítěna potřeba zřízení čtvrtního; naproti tomu stavové povolili hejtmanům krajským jistý plat, tak aby svůj úřad ochotněji zastávali.[6])

---

§. 17. Roční obnova krajských hejtmanů.

1. Navrhování hejtmanů nejvyššími úředníky zemskými a soudem komorním. 2. Předvolávání jejich do Prahy ku přísaze a napomenutí; vyšetřování úředních spisů jejich za Karla VI.

V této době, jako dříve, jmenovati krajské hejtmany, kteří teď také „královskými“ nazýváni, zůstalo právem královským, a vykonával je vždy sám král, nikoli snad česká dvorská kancelář.[1]) O vykonávání tohoto práva Obnovené Zřízení Zemské zachovalo ve článku A 48 staré pravidlo, že král má zřizovati všecky krajské hejtmany každého roku znova. Tato každoroční „obnova“ (renovace) záležela v tom, že byl buď předešlý hejtman nově potvrzen (konfirmován), nebo jiný nově jmenován (resolvován).

1. Takováto obnova nedála se pouze k návrhu české dvorské kanceláře. Náleželoť úřadům zemským působiti při osazení úřadů jim podřízených; i bývalo jejich mínění vždy slyšáno. Když došly panovníka žádosti za krajské hejtmanství, byly posílány zpět do Prahy, aby bylo o nich podáno dobré zdání.[2])

Podlé obyčeje náleželo v této době král. komornímu soudu v Praze, aby podával prvý návrh hejtmanů. Potom místodržící, zasí-

---

[6]) Relace místodržících z 9. března 1647 (K 26: 3) a návrh nejvyšších i hejtmanů na r. 1647 (K 26: 1). Za „nejvyšší“ byli navrženi: ve čtvrti sv. Víta Max. Val. říš. hr. z Martinic; ve čtvrti sv. Václava Karel Fr. Liebšteinský hr. z Kolovrat; ve čtvrti sv. Vojtěcha Frant. Mat. Karel hr. ze Šternberka; a ve čtvrti sv. Prokopa Adam Pavel Slavata říš. hr. z Chlumu a Košumberka.

[1]) Toliko mimořádně za vladaření Liechtenšteinova stávalo se, že hejtmané byli někdy také jménem královým jmenováni.

[2]) Když nastávala všeobecná obnova, i když se uprázdnilo jednotlivé místo, podávány z Prahy návrhy bez vybídnutí; přes to bylo to někdy z Vídně ještě zvláště přikazováno nebo připomínáno; starší příklady v reskr. z 22. srpna 1630, 15. dubna a 18. listopadu 1649 (K 26: 1 a 3).

lajíce jej dvorské kanceláři, připojovali svůj vlastní návrh. Česká dvor. kancelář nepředkládala došlých návrhů panovníkovi, nýbrž ve vlastním referátě nejprve opětovala celý obsah zprávy místodržících a potom sama o tom vyslovovala své zdání. Konečně panovník sám nemínil se pokaždé vázati návrhy svých úřadův, ačkoliv obyčejně se jimi řídíval. Aby pak dvor. kancelář i panovník zachovali si větší volnosť ve výběru osob, vešlo záhy v obyčej, navrhovati na jedno místo hejtmanské hned několik osob, nejčastěji terno. Tímto způsobem pak vzrůstal objem renovačních přednesení dvor. kanceláře až na silné sešity; podáváni každoročně pro všecky případy dlouhý seznam osob, a často i dosti široce líčena jejich způsobilosť, nebo činěny jim výtky.[3])

Zvláštní postavení míval dříve krajský hejtman Loketský, jelikož v Loketsku bylo zřízení manské. Ferdinand I. udělil dne 16. července 1537 radě města Lokte výsadu, navrhovati 3 šlechtice v kraji usedlé za hejtmana; potom město dne 20. června 1562 dohodlo se s rytířstvem kraje o navrhování společné. Ale v době pobělohorské nebyla tato výsada dosti zachovávána; konečně dekret komory ze 6. dubna 1652 ji zrušil.[4])

Mimořádně v l. 1742 a 1743, když pořádek zemský byl rozrušen protikrálem Karlem Albrechtem, a Marie Terezie neměla v Praze místodržících, byli krajští hejtmané navrženi jiným způsobem. R. 1742, jak se zdá, podal Marii Terezii dobré zdání toliko podkomoří Václav Kazimír Netolický z Eisenberka, generální zem. válečný komisař i místodržící; k obnově v březnu r. 1743 podal zprávu nejvyšší purkrabí

---

[3]) Reskr. ze 16. ledna 1691 vyslovil podivení, že místodržící pro Plzeňsko byli navrhli ze stavu rytířského pouze jednu osobu; zároveň vůbec nařídil místodržícím i soudu komornímu, navrhovati příště vždy několik osob, pokud ve kraji bylo víc osob spůsobilých (K 26: 1). — Renovační referáty dvor. kanceláře dosáhly za Karla VI. tloušťky prstu (psáno bývalo arci jen na polovičních listech); referáty ty byly německé, ale podlé rozhodnutí referent koncipoval reskript česky (arch. dv. kanc. III, A 5).

[4]) Prökl, Gesch. der Stadt Elbogen, 364. — Když r. 1633 zemřel krajský hejtman, byl dne 30. list. t. r. na jeho místo jmenován Jan Bedřich ze Vchynic, tehda válečný komisař v Loketsku a Chebsku. Tu však česká komora tomu odporovala, ježto prý kraj Loketský byl zvláště privilegován, stavové krajští vždy navrhovali tři osoby ze svého středu za hejtmana, a „regál“ jej ustanoviti náležel vždy k české komoře (za příčinou zřízení manského), a nikoli k české kanceláři; hejtman skládal prý přísahu vždycky u české komory, i býval od ní opatřen instrukcí a installován. Tehda reklamace české komory již neprospěla, ale když Vchynský zemřel, neobmeškala ona zač. r. 1638 obrátiti se k předsedovi dvorní komory hr. Kolovratovi, aby nad tím bděl, by dvorní kancelář místa hejtmanského neobsadila na praejudici české komory, dokud by tato nepodala svého návrhu, kdežto prý také město Loket podlé privilegií v Řezně nově potvrzených podalo svůj prvý návrh. (Návrh ze 26. října a reskr. z 30. list. 1633, odpor komory ze 14. pros. 1633 a nota její z 23. února 1638; K 26: 2.)

hr. Schaffgotsch, přibrav k tomu českého vicekancléře Rudolfa hr. Kořenského a podkomoří Václava Netolického.[5])

Zvláštní zmínku sluší též učiniti o tom, že prvý návrh krajských hejtmanů pravidelně vycházel od soudu komorního. Původ toho sluší hledati ve starším vývoji. Ve předešlé době netoliko hejtmané soudu komornímu podávali úřední relace o propadnutí některých pokut, i také zprávy o skutcích, jež se v jejich krajích staly proti řádu a právu, nýbrž komorní soud rozhodoval též o stížnostech obyvatelů proti hejtmanům. Na základě toho, když v král. radě zemské bývali navrhováni hejtmané, radové soudu komorního mohli se opírati též o své úřední zkušenosti, a zároveň jakožto členové soudu vlastně královského přičiňovati se o volbu osob králi vhodných. Když potom v době pobělohorské česká rada zemská — nyní dvorská — celkem pozbyla své moci, zachoval se nadále ten obyčej, že nejvyšší úředníci zemští jakožto místodržící požadovali ve příčině hejtmanů dobré zdání nebo návrh od král. radů soudu komorního; a tak oba tito sborové zastávali odděleně, co prve jednotně činívala celá rada královská.

Obyčej tento byl po celou tuto dobu zachováván, a to netoliko při všeobecné obnově, nýbrž i při dosazování jednotlivých hejtmanů krajských. Nebylo-li zasedání komorního soudu na blízku, býval aspoň předseda jeho, nejvyšší zemský hofmistr, požádán o své mínění; tak to přikázal též reskript z 13. května 1685. Nicméně toto právo komorního soudu pozbývalo časem své věcné důležitosti, když místodržící ve svém zdání odchylovali se od jeho návrhu.[6])

Mimo to komorní soud nebyl více povolán rozhodovati o stížnostech proti krajským hejtmanům, a tím odpadl jeden z věcných důvodů, proč měl o nich podávati své zdání a návrhy. České dvorské kanceláři během času nebyla už ani příčina toho zřejmou, a zdálo se jí to nepohodlným. Nemohouc prý ze své registratury vyšetřiti, na čem se toto navrhování zakládalo, vyžádala si při obnově hejtmanů r. 1740 bližších zpráv z Prahy. Ale konečně, když komorní soud prokázal „diuturnum

---

[5]) Přednešení k reskriptům z 1. března 1742 a 6. srpna 1743 (III, A 5). R. 1742 byli hejtmané obnoveni toliko v Kouřimsku, Berounsku, Pracheňsku a Bechyňsku, ježto osm krajů bylo „zaplaveno nepřítelem“; také vypuštěna tehda ze přísahy hejtmanů zmínka o poslušenství k místodržitelstvu. — Z druhé strany také Karel VII. jmenoval své krajské hejtmany; v arch. míst. K 26: 1 zachován patent o jmenování hejtmanů kraje Bechyňského, daný Karlem VII. ve Frankfurtě dne 20. března 1742 (napřed český, potom německý).

[6]) Již reskript z 6. dubna 1630 přikázal, aby při nastávajícím zasedání soudu komorního byli „k nejvyššímu schválení pojmenováni“ krajští hejtmané (K 26 : 3). Dokladem, že místodržící návrhy soudu komorního se nevázali, budiž zpráva jejich z 5. května 1660, v níž se zastali předešlých hejtmanů krajských (K 26: 2), z pozdější doby zprávy místodržících ze 3. červ. 1707, 28. červ. 1708 (K 26: 1). Viz též notu násl.

usum", a místodržící prohlásili, že se jeho návrhy nedávají vázati, a že sami vždycky hledí k osobám zasloužilým a spůsobilým, zůstalo i tehda při starém obyčeji. [7])

Obnova měla se díti dle starobylého obyčeje vždy na jaře „při času sv. Jiří" (od r. 1624 24. dub.); ale tento čas kolísal ještě s dobou velikonocí právě proto, že komorní soud, zasedající při terminu svátostí (totiž pátku po prvé neděli velikonoční čili provodní), měl podávati své návrhy k obnově kraj. hejtmanů. [8]) Mimo to skutečné jmenování dosti často se opozdilo, zvláště v době 30leté války.

Když Vídeňská vláda r. 1705 na místě roku kalendářského zavedla t. zv. rok vojenský (od 1. listopadu), ukázalo se vhodnějším, aby roční povinnosť krajských hejtmanů řídila se podlé roku vojenského, dle něhož se řídilo zvláště bernictví a vojenství. Když ale návrhy byly podávány na jaře a jmenování zdržovalo se do roku vojenského, události se někdy zatím změny ve stavu osob, i bývalo nutno, návrhy samy ještě měniti. Proto přikázal Karel VI. r. 1714, návrhy k obnově zasílati vždy teprve osm neděl před nastávajícím rokem vojenským. Naopak zase neměla obnova býti zdržována; Marie Terezie, chtějíc ji míti provedenu vždycky před vojenským rokem, přikázala místodržícím r. 1747, aby svou zprávu pokaždé včas podávali, a to nejdéle koncem srpna. [9])

[7]) Reskript z 15. ledna 1740, a referát k reskriptu z 22. pros. 1740 (arch. dv. kanc. III, A 5). Sám komorní soud uvedl tyto doklady: Od r. 1642, tedy po 98 let, prý se navrhují krajští hejtmané dle starého obyčeje; nejv. hofmistr zemský hr. Kolovrat r. 1680 podal Leopoldovi I. návrh hejtmanů; r. 1681 bylo mu nařízeno, aby při komorním soudě připomenul resignaci hejtmana Litoměřického; r. 1684 místodržící podlé starého obyčeje oznámili kom. soudu úmrtí jistého hejtmana. Když r. 1685 Ladislav Hrobčický z Hrobčic, přísedící zem. soudu a hejtman kraje Pracheňského, odešel slíbiv putovati do Loretta a do Říma, měli místodržící vyžádati o tom mínění nejv. hofmistra hr. Kolovrata i nejv. sudí zemského hr. Slavaty; zároveň reskript z 13. května t. r. stanovil, že při úmrtí, nemoci nebo nepřítomnosti některého krajského hejtmana sluší vyžádati si mínění nejv. hofmistra zemského, jestliže by zasedání komorního soudu nebylo na blízku. R. 1697 zemský hofmistr hr. z Vrbna při úmrtí hejtmana Loketského prohlásil se k místodržícím, že navrhnouti krajského hejtmana náleží jemu z úřední povinnosti, a to dle starého obyčeje a císařských reskriptů, jmenovitě z 9. března 1688. — Místodržící nenašli prý ničeho o počátku tohoto práva. V arch. míst. K 26: 1 a 2 jsou zachovány mnohé návrhy soudu komorního, také samého hofmistra.

[8]) Místodržící již ve zprávách z 29. dubna 1626 a 20. dubna 1630 dokládali se starobylého obyčeje, že hejtmané bývali navrhováni „při času sv. Jiří a držení soudu komorního terminu svátostí"; reskript z 20. list. r. 1692 mimořádně ponechal předešlé hejtmany až do příští obnovy, jelikož „již od sv. Jiří drahný čas prošel". (K 26.)

[9]) Nejv. resoluce z 2. října 1714 (III, A 5); citována také v podání nejv. zemských úředníků z 10. čce. 1715 (K 26; 1); reskript ze 7. ledna 1736 znova připomenul toto nařízení místodržícím i soudu komornímu. Vzhledem k tomu komorní soud činil pak své návrhy při terminu sv. Bartoloměje (dle návrhů z 7. září 1730 a 1731, K 26: 1). Reskript Marie Terezie z 11. list. 1747 (Dv. kanc. III, A 5).

Kromě všeobecné obnovy bývali hejtmané jmenováni také jednotlivě mezi časem, když některý zemřel, silněji onemocněl, nebo jinak úřadu svého zastávati nemohl. Reskript z 9. června 1688 místodržícím výslovně přikázal, aby pečovali o opatření krajských úřadů bez odkladu, jakmile se které místo uprázdní. Žádají prý toho „c. k. služba i potřeba úřadu krajského hejtmanství", aby se nečekalo do všeobecné „výroční obnovy." [10])

2. Na základě panovníkova rozhodnutí česká dvor. kancelář předkládala k nejvyššímu podpisu reskript k nejvyšším úředníkům a místodržícím v Praze, jenž obsahoval všecka jmenování. S ním zasílána do Prahy také zvláštní psaní panovníkova jednotlivým krajským hejtmanům, totiž jejich dekrety, a mimo to patenty, jimiž jmenování jejich oznamováno všem stavům kraje. [11])

Místodržící pak podlé obyčeje hejtmany nově jmenované, později také hejtmany potvrzené obesílali před sebe na hrad Pražský. Zde obdrželi své dekrety a své patenty; nově jmenovaní skládali též přísahu Obn. Zřízením zemským předepsanou, což hejtmané potvrzení již nečinili. Zároveň všichni hejtmané byli jménem a na místě panovníka napomínáni, aby svůj úřad hejtmanský řádně zastávali. Tak dálo se i při jmenování hejtmanů jednotlivých. [12])

Dle Obn. Zř. Z. A 48 hejtmané krajští skládali přísahu panovníkovi, „jakožto králi Českému, svému pravému dědičnému pánu", a zároveň „z král. kmene a krve pošlým budoucím králům a dědicům tohoto království". Tak bylo po celou tuto dobu. Ovšem dle znění pří-

---

[10]) Příčinu k tomuto reskriptu zavdalo, že tehda Jaroslav Florian Švihovský z Ryzmberka, hejtman kraje Pracheňského, byl od stavův obrán za nejv. berníka, a že jeho místo hejtmanské zůstalo zatím neobsazeno. — Že také hrubé zanedbání úřadu mohlo býti příčinou k ustanovení jiného hejtmana mezi rokem, tedy vlastně k sesazení nedbalého, dá se souditi z návrhu nejv. zemských úředníků k císařovně Eleonoře z 29. října 1711 (K 26: 1).

[11]) Za příklad budiž patent z 10. října 1660 ke stavům kraje Rakovnického; těmto poroučí se, „abyste se nimi (jmenovanými hejtmany) ve všech k témuž úřadu hejtmanskému patřících věcech a důležitostech obecních řídití a spravovati, a k nim dle vyměření Obn. Zř. našeho Zem. a prošlých místných resolucí všelijakou náležitou uctivosť, respekt i volnosť (jakž sice o vás všech a jednom každém obzvláštně nepochybujeme) zachovati, a tudy milostivou vůli naši cís. a král. naplniti hleděli". Dekrety přikazovaly hejtmanům, aby dle znění „poviunosti" (přísahy) hleděli říditi a spravovati vše, co by sloužilo „předně ke cti a chvále Boží, též Nám a milé vlasti k dobrému a užitečnému" (též: „i k tvé další pochvale"). K 26: 1.

[12]) Doklady obeslání nově nařízených hejtmanů krajských ke slibu do Prahy z r. 1628, 1636 a j.; r. 1638 hejtmané, dostanouce psaní od místodržících, měli co nejdříve vydati se na cestu do Prahy, a nazejtří ráno okolo hodiny osmé na polovičním orloji ohlásiti se na české kanceláři. Ještě r. 1658 povoláni do Prahy toliko hejtmané nově jmenovaní, ale od let šedesátých reskripty renovační přikazovaly předvolávati všecky hejtmany vůbec.

sahy v Obn. Zř. Z. byli by měli přísahati králi osobně přítomnému (Vaší K. Mti.), avšak činívali tak pouze před místodržícími, když král v zemi nebýval, a královské sídlo do Vídně přenesl. Později také **pragmatická sankce** došla svého vyjádření ve přísaze hejtmanské, tak že slib vztahoval se výslovně na dědice podlé pragmatické posloupnosti.[13])

Přísahou svou sliboval krajský hejtman, že bude se „v tomto (jemu) svěřeném úřadě hejtmanství krajského věrně chovati, všelijaké svévolné, škodlivé předsevzetí, které by **proti** (Vaší) **Král. Msti. a proti řádu a právu v tom kraji** vzniknouti chtělo, vedlé nejvyšší možnosti odvracovati a potlačovati a k náležitému strestání přivozovati." Ostatní obsah přísahy shodoval se úplně s přísahami nejvyšších úředníkův a soudců zemských, i rad soudu komorního a dvorského, že totiž hejtman krajský bude „jak chudému, tak i bohatému rovného práva udělovati, obzvláštně pak jak v obecních, království a policie jeho se dotýkajících věcech, tak i v udělování spravedlnosti vedlé tohoto král. Obnov. Zř. Z. věrně se říditi." Neméně stejně slibována věrnosť a stálosť králi, zachování úředního tajemství, nestrannosť a nezištnosť.

Karel VI. reskriptem ze dne 24. list. r. 1718 dal do přísahy hejtmanů vložiti slib: zachovávati rovnosť při vojenských pochodech, ubytováních a při jiných veřejných břemenech, jakož i slib: nepřijímati správy nebo dozoru na soukromých statcích, aniž přijímati jakékoli platy a odměny. Naproti tomu byla již vypuštěna zmínka o udělování rovného práva nebo spravedlnosti, asi proto, že krajští hejtmané vlastně neměli moci soudní.[14])

---

[13]) Dle něm. Obn. Zř. Z.: „als König zu Böhaimb u. meinem rechten Erbherren, E. kön. Mt., und nach deroselben denen aus dero kön. Geschlecht und Geblüt nachkommenden Königen und Erben zu diesem Königreich"; souhlasně (kromě širšího titulu panovníkova) ve formulích přísahy z r. 1718, 1731 a 1742 (tuto ovšem Königin, Erbfrau). Naproti tomu r. 1748 zněla přísaha Marii Terezii „**als Königin zu Böheimb** und meiner rechten Erbfrauen Ihro Majestät wie auch Dero aus Ihro kön. Geblüt und Stammen nach der hiereinfalls allergst. **pragmaticaliter stabilirten Erbfolge** succedirenden Erben, nachkommenden Königen". Když za Karla VI. pracováno bylo na revisi Obn. Zř. Z., tu komise jednajíc o zemských úřadech (pars I, tit. 18), ponechala hlavu přísahy krajských hejtmanů ještě beze změny, ale tázala se již, zdali by se do úředních přísah ve Zř. Z. nemělo přidati „nach stabilirter Successions-Ordnung succedirenden Erben", jakž to přikázal reskript z 5. října 1723 ve příčině přísah fidelity (Dv. kanc.; opis v zem. arch.) — Toliko v **českém** znění Obn. Zř. Z. uvedena ve hlavě přísahy vedlé Boha a všech svatých „blahoslavená panna Maria, matka Boží"; přešlo to však později také do německé přísahy a sice podlé formule z r. 1718 a násl. s přívlastkem neposkvrněnosti hříchem dědičným (již tím byli evangelíci vyloučeni).

[14]) Naproti Obn. Zř. Z. A 48 vypuštěno „dem Armen sowohl als dem Reichen unpartheyisch Recht ertheilen"; dále na místě „in Administration und Ertheilung der Justitz" postaveno pouze: „sonst in andere Wege". Naproti tomu po slovech „nachkommen und geleben" **přidáno**: „in den Marchen, Bequartirungen und Austheilung anderer onerum publicorum durchgehendts die billiche Gleichheit halten"; dále po

Konečně Karel VI. reskriptem z 11. června r. 1731 rozšířil přísahu ještě slibem, že hejtman bude ihned udávati trestné skutky proti panovníkovi, že bude poslouchati král. místodržitelstva v Praze, plniti vydaná nařízení, a vykonávati všeliké komise a vyšetření jemu uložená. S formulí z r. 1731 srovnávala se formule, kterou předepsala Marie Terezie reskriptem z 31. července r. 1748.[15])

Avšak netoliko přísaha vůbec, také renovační reskript panovníkův k místodržícím zvláště vždy připomínal povinnosti krajských hejtmanův, i náleželo místodržícím, aby je dle toho napomenuli. Tak dle reskriptu z 27. května 1652 měli místodržící hejtmany napomenouti, „aby dle znění instrukcí a povinnosti svého ouřadu vše ke cti a chvále Boží, Nám a k obecnému dobrému řiditi a spravovati, ... a na svém platě ročním přestávajíce, tomu, co instrukcí jich, sněmovní snešení a resolucí naše (kterých by kopie chovati a odstupující přicházejícímu zanechati měl) v takových příčinách jich se dotýkajících v sobě obsahují, poslušně a skutečně zadosti činiti hleděli.“ Později bývala to dosti stálá formule; rozdíl činívalo pouze připomenutí některé povinnosti, na níž právě tou dobou více záleželo.[16])

---

slovech „Nahmen haben mag“ přidáno: „wie ich dann auch wehrenden dieses meinen creyssambtlichen Dienstes mich in ein- oder anderen Privat-Administrationen und Obsichten ohne Ihrer Mt. Erlaubnuss und Vorwiessen nicht gebrauchen lassen, weder in Ansehung diesser oder anderwerttig zu leistender Gunst und führenden Absehens einige Bestallung, Pension oder Recompens annehmen, sondern viel mehr da ich bieshero einige dergleichen gehabt hette, solche von nun an fahren lassen will und solle“. — Komise, jež potom přepracovávala Obn. Zř. Z., chtěla ve přísaze hejtmanů vytknouti, že se mají říditi Obn. Zřízením Z., „wie nicht weniger der denen kön. Creysshaubtleuten ertheilten o. weitershin ertheilenden Instruction“; místo o justici komise ponechávala. (Arch. dv. kanc.)

[15]) Po slovech „zu gebührlicher Straff bringen“ přidáno: „Dahiengegen da etwas wieder Ihro Mt. gehandelt wurde, so baldt ich es nur in Erfahrung brächte, also gleich getreülich offenbahren, der von seiner k. k. Mt. agst. angeordneten kön. Statthalterey zu Prag in corpore allen Respect u. Parition erweissen, die im Nahmen und zum Dienst a. h. gedacht Ihro k. k. Mt. von Deroselben anjetzo und künftighin ergehende Verordnungen, Patenten und Resolutionen genau und ohne Anstand befolgen, die mir etwa auftragende Commissiones und Untersuchungen, wie sie immer Nahmen haben mögen, gewissenhaft und absque respectu personarum fördersambt vollziehen“. (Dv. kanc. III, A 5, arch. míst., K 26: 1.)

[16]) Dle reskr. z 24. května 1655 měli místodržící hejtmany napomenouti, prostě aby „dle znění své povinnosti věrně a pilně se chovajíce, vše což by předně ke cti a chvále Boží sloužilo, Nám pak a milé vlasti prospěšné a užitečné bylo, každého času říditi a spravovati hleděli“. Reskr. z 18. srpna 1662 poroučel místodržícím, nařiditi hejtmanům do Prahy povolaným, „aby oni netoliko v témž sobě svěřeném úřadě hejtmanství krajského vždy věrně, pilně a náležitě se chovajíc, to vše, což by předně ke cti a slávě boží, vzdělání náboženství svatého katolického římského, zdržení náležité jednoty v něm a vyplenění všech bludů sektářských, též k službě naší a prospěchu obecného dobrého sloužilo, každého času říditi a spravovati hleděli.“ Dle této formule

Tyto reskripty přestávaly však býti formulemi, když v prvé polovici XVIII. stol. vždy víc a víc obsahovaly nová napomenutí a zvláštní poručení ve příčině krajského úřadování. Za Karla VI. při obnově hejtmanů podrobněji určovány některé jejich povinnosti; a takto vůbec podporován další vývoj krajské správy. Roční obnova měla tedy ještě jiný význam a prospěch než ten, že král měl stále možnosť hejtmany proměniti, a že stavům mělo býti možno, zbaviti se po čase povinnosti k vedení krajské správy. Ano obesílání hejtmanů do Prahy ku přísaze a k úřednímu napomenutí vedlo po udělení nové instrukce z r. 1731 ještě k další kontrole krajského úřadování, jelikož hejtmané musili do Prahy přinášeti své úřední knihy.

Karel VI. dal již reskriptem z 11. března 1728 znova připomenouti hejtmanům, že jsou povinni o veškerém úředním jednání vésti řádné protokoly a také všecky úřední spisy držeti v pořádku, tak aby při další obnově mohlo se ukázati, zdali to správně plnili. Dle toho krajští hejtmané měli již asi tehda předložiti své úřední protokoly. Potom dle reskriptu z 11. května 1731 náleželo místodržícím, aby při každé obnově zřídili ze sebe zvláštní komisi, jež by z protokolův a repertorií vyšetřovala, jak byly plněny dané instrukce, a zvláště zdali se při úředních knihách zachovávala jednostejná manipulace. Komise potom k následující renovaci podávala zprávu o svém vyšetření, i připojovala své návrhy, jestliže bylo potřebí něco připomenouti nebo něco nového nařiditi.[17])

Mimo to Karel VI. chtěl vůbec tomu, aby nejv. úředníci zemští, přijdouce do krajů, častěji vykonali visitaci krajských úřadův, aby se přesvědčili, zdali hejtmané správně úřadují. Protož mohli nejen přehlédnouti úřední knihy (protokoly a repertoria), nýbrž i vůbec přesvědčiti se, zdali krajští hejtmané i v jiných ohledech řídili se svou úřední instrukcí.[18])

řídily se pak reskripty napořád, toliko někdy něco přidávajíce. Tak reskr. z 23. srpna 1687 přidal: „alebrž také v krajích a při královském úřadě našem berničném, tak jakž toho nynější důležitá potřeba a příběhy vojenské pohledávají, i také naše rozdílné, za příčinou pilnějšího služeb a povinnosti hejtmanství krajských přisluhování a v času určitém počtův skládání k vám prošlé milostivé resolucí naše obšírněji vyměřují, ve všem náležitou pořádnosť s vynaložením nejvyšší pilnosti jich, činiti a konati hleděli“. (K tomu srov. i reskripty z 9. června 1688, 4. června 1690.)

[17]) Tak v renovační zprávě místodržících z 18. října 1734 je podána širší zpráva o vyšetření, jež začátkem r. 1734 vykonali nejv. zem. sudí Frant. Jos. hr. z Vrbna a podkomoří Václav Arnošt Markvart z Hrádku (K 26: 1). Reskript z 5. dubna 1746 zase připomenul podávání zpráv komisí renovační. R. 1747 přehlíželi krajské protokoly a repertoria Ferd. hr. z Kokořova a Jos. Vančura z Řehnic.

[18]) Instr. z r. 1731, čl. 10; reskript z 11. května 1731 ad 4.

§. 18. Nenáhlá změna v povaze úřadu hejtmanského.

1. Pokud bylo dbáno usedlosti hejtmanů v témže kraji. 2. Poměr mezi potvrzováním hejtmanů na delší dobu a jmenováním hejtmanů nových. 3. Nenáhlý vývoj služného (z fondů zemských), zvláště za Karla VI.

Dnes považuje se úřad za samosprávný, když společenstvo jemu podřízené samo svou volbou jej obsazuje. Avšak nutně tak nebývalo. Stará samospráva Anglická neměla úředníků volených; sám král ku povinnosti „smírčích soudců", jakožto k čestnému veřejnému úřadu, povolával jednotlivce ze zámožné usedlé třídy. Podobně bývalo i u nás. Panovník nevedl ještě žádného nákladu na úřady po krajích, nýbrž usedlí zámožní stavové krajští byli povinni bezplatně zastávati veřejnou správu svého kraje, dle toho jak je král k tomu povolával. A tak se tu vespolek pojily zájmy zeměpánovy se zájmy stavovského společenstva. Avšak u nás v době pobělohorské tento vzájemný poměr byl znenáhla jednostranně rušen, až konečně na místě úřadu kdysi samosprávného vyvinul se úřad zeměpanský.

1. Převládající absolutismus této doby hleděl časem vyprostiti se ze závazku, voliti hejtmany krajské z domácí šlechty pozemkové (statkářské), a to v témže kraji usedlé; proto na začátku XVIII. stol. zaváděl služné, a vyhledával též osob chudších, závislých, jež by v úřadě hledaly své zaměstknání. Avšak v XVII. století bývalo vždy ještě šetřeno zásady usedlosti v zemi, a dle možnosti též usedlosti v témže kraji, ačkoli tento požadavek panovníka obmezoval ve výběru spůsobilých a jemu vhodných osob.[1])

Na začátku XVIII. stol. byli již sice někdy jmenováni hejtmané, kteří nebyli v témže kraji usedlými, přece však se od nich aspoň žádalo, aby se tam habilitovali, t. j. statku nabyli.[2]) Ale potom praxe

[1]) Ku př. čeští místodržící dne 8. května 1630 vrátili nejvyššímu kancléři císařské jmenování Bedřicha z Opperstorfu, svob. pána z Dubu a Fridšteina, zemského hejtmana knížectví Opolského a Ratiborského, hejtmanem kraje Hradeckého, poněvadž neměl v Čechách žádného statku; to prý „se trefiti nemůže, a třeba tu pochybu napraviti". K širšímu doložení slušelo by sestaviti návrhy nebo jmenování hejtmanů v jednotlivých krajích. — V reskriptu ze 4. června 1690 dána jistému hejtmanovi výstraha, i dodává se, že by jinak byl nahražen „z nedostatku spůsobné osoby v témž kraji — jiný stav panský požívající osobou z nejbližšího kraje". Místodržící sami, když byl nedostatek spůsobilých osob v témže kraji, navrhovali pouze jediného pána nebo rytíře, nehledajíce výpomoci ve kraji sousedním; ovšem dle nař. z 16. ledna 1691 mělo býti navrhováno několik osob na každé místo, kdykoli v témže kraji byla více než jedna osoba k povinnosti hejtmanské spůsobilá. (Arch. míst. K 26: 2.)

[2]) Příklady toho při obnově kraj. hejtmanů z 18. pros. 1718, 14. pros. 1722; dle posledního byl v kraji Litoměřickém potvrzen Frant. Karel Kresl z Qualtenberka s tou

stávala se volnější, když splnění požadavku se odkládalo. Tu tedy žádáno, aby se jmenovaný hejtman ve kraji „usadil“ a „pokud by se tak nestalo“, aspoň ve kraji svěřeném „bydlel“.[3]) Rovněž stalo se ve druhé čtvrti toho století, že přední hejtman kraje Chrudimského z dispensace, udělené jemu z moci královské, mohl bydliti na statku ležícím v sousedstvu na pomezí kraje jemu svěřeného.[4])

Nepříznivý vliv na zachovávání zásady usedlosti v kraji mělo protikrálovství Karla Albrechta. Stavové čeští ponejvíce tou měrou se kompromittovali, že v některých krajích nebyl dostatek vhodných kandidátů. Marie Terezie při obnově hejtmanů r. 1743 sama jmenovala do Chrudimska a Kouřimska dva šlechtice v zemi vůbec neusedlé, kterým zároveň teprve udělila český inkolát s odpuštěním tax. Tehda česká dvor. kancelář namítala proti nim především to, že nebyli znalí českého jazyka; ale jeden z nich přece stal se krajským hejtmanem v Žatecku. Mimo to Marie Terezie, jak se zdá, již tehda si přála dosazovati kraj. hejtmany do jiného kraje, než ve kterém byli usedlí, a to z toho důvodu, aby snad v úřadě svém neměli příležitosti ušetřiti svých statkův oproti jiným.[5])

Z takovýchto porušení starobylých zásad nečinili si již za Marie Terezie veliké výčitky; než ještě vždy byly to výjimky z pravidla. Aspoň i potom bylo žádáno na kraj. hejtmanech, kteří neměli statku ve kraji jim svěřeném, aby se v něm „učinili usedlými nebo aspoň v něm stále přebývali“.[6])

---

výhradou, kdyby při bratrském narovnání statek Třebušnou přepustil mladšímu bratrovi, aby byl povinen k podržení kraj. úřadu nabyti jiného statku v tomže kraji.

[3]) Tak doslovně žádal reskr. z 29. list. 1722 od Matěje Machta z Löwenmachtu, jenž byl jmenován krajským hejtmanem v Boleslavsku (Dv. kanc. III, A 5).

[4]) Reskr. z 30. pros. 1727 jmenoval Václava hr. z Kaisersteina (jejž později Karel Albrecht učinil svým českým nejv. kancléřem) krajským hejtmanem ve Chrudimsku, jakkoli tam nebyl usedlý (patřily mu Svojšice, o kterých se praví, že ležely „blízko kraje“, snad že tehda nebyly počítány ke Chrudimsku, nýbrž k Čáslavsku?). Ovšem bylo mu ukládáno, aby ve svěřeném kraji „větším dílem zůstával, a tam k vykonání své povinnosti zdržovati se hleděl“; podobně byl napomínán zase reskriptem z 22. pros. 1728, až konečně reskriptem z 29. list. 1729 byl dispensován bydliti ve Svojšicích s povinností dojížděti k některým jednáním do krajského města; srov. o něm i reskr. z 15. ledna 1731. (III, A 5.)

[5]) Referáty dv. kanceláře k reskr. z 6. srpna 1743. Oba neusedlí byli sv. páni Sobek a Defin; prvý byl pak ustanoven při královském úřadě v Opavě, druhý dostal se do Žatecka. Také jmenovala Marie Terezie Jeronyma hr. z Kolovrat, usedlého ve Chrudimsku a Kralohradecku, do Pracheňska; dv. kancelář namítala nevhodnost toho, ježto prý nebude mu lze dobře spravovati svěřený kraj. (III, A 5.)

[6]) Tak žádal ještě reskr. z 5. dubna 1746 od předních hejtmanů jmenovaných do Boleslavska a Rakovnicka, od Jos. hr. Trauttmannsdorfa a Jana Filipa Hartmanna hr. z Clarsteinu. (III, A 5).

2. Pokud vedení veřejných záležitostí spočívalo na samosprávě stavů, nebylo snadno žádati od nich, aby svou povinnost konali trvale, ustavičně. Tak nebývaly u nás zemské soudy permanentními, nýbrž občasně scházely se k soudním zasedáním; něco podobného, ač jiného druhu, bylo v době státu stavovského i při krajských hejtmanech. Jejich úřady byly sice stálými, ale úředníci byli jmenováni pouze na čas; bylať tu každého roku všeobecná obnova krajských úřadů. Toliko nenáhlým historickým vývojem povstalo to, co dnes je nám všední, že totiž úřady působí ustavičně, a že jsou také stálým povoláním jedné třídy obyvatelstva. Dnes všeobecná občasná obnova, a tedy stále možná proměna úředníků (spolu s jejich sídly!) nikterak nezdá se býti výhodnou pro správu státní, a vyskytuje se tedy zase jen v oboru samosprávy.

Vady každoroční obnovy kraj. hejtmanů mohly býti napraveny potvrzováním hejtmanů předešlých. Protož naskytá se nám otázka, jakou měrou bývali hejtmané nově jmenováni nebo potvrzováni?

Hledíme-li k úřadu hejtmanskému jako ke břemeni a povinnosti, kterou stavové krajští dle Obn. Zř. Z. A 48 musili nejméně na rok přijmouti, mohlo by se zdáti, že obyčejně po roce nebo nemnoho později docházelo ke změně osob; vždyť stavové mohli se této povinnosti zbavovati. Avšak již v XVI. stol. dala se stopovati jistá stálost, tedy potvrzování týchž osob po celou řadu let, jelikož panovník rád užíval osob již zkušených, osvědčených, a nestřídal jich častěji, než bylo nutno. Mimo to tehdejší veřejné poměry vůbec pěstovaly u stavů jistý smysl pro obecné záležitosti a veřejnou zemskou správu. Tu pak i česť, vážnosť a moc, s úřadem hejtmanským spojená, jakož i vyhlídka na postup do vyšších úřadů zemských, později také výhody hmotné (plat) snadně přispívaly k tomu, že mnozí ze stavů dosti rádi ucházeli se o úřad hejtmanů krajských. Nicméně i naopak býval úřad ten jednotlivcům vskutku břemenem; i vyskytovaly se nezřídka žádosti za ušetření od další úřední povinnosti (deprekace).

Doba 30leté války sama o sobě nedopouštěla, aby osoby hejtmanů byly mnoho měněny; vláda tehda zajisté nutívala je, aby v úřadě svém déle setrvali, tak aby jejich nástupci nemusili teprve vpravovati se do poměrů dříve počatých, zvláště do zápletek s vojskem.[7])

[7]) Ku př. reskript z 18. září 1628 zamítl žádosť Zdeňka hr. z Kolovrat za propuštěnou z hejtmanského úřadu, a naopak mu ukládal za povinnosť katolickou reformaci (op. v zem. arch.). Zdeněk hr. Kolovrat na Svojkově, Pirkšteině a Uherčicích, doslouživ pět let po sobě, žádal pak r. 1633 „um Gottes Willen“, aby byl již zbaven svého úřadu; dokládal se nákladností jeho a škodami, jež utrpěl saským vpádem. Reskriptem z 26. list. 1633 vyžádáno sic o tom dobré zdání místodržících, ale hraběti asi nepomohlo, — neboť ještě r. 1636 žádal za propuštěnou anebo za nějaký plat, a i tehda místodržící ve své zprávě z 26. dubna t. r. chválíce jeho zkušenosť, mínili, že by přece měl ještě „na rok“ zůstati; plat že nelze jemu vykázati za příčinou důslednosti. (Arch. míst. K. 26: 2.)

Avšak také za Leopolda I. bývalo navrhováno potvrzení předešlých hejtmanů, pokud byli „pilni a k řízení potřeb krajských dobře způsobni"; měněni bývali jenom jednotlivci a zřídka oba krajští hejtmané zároveň. V návrhu z r. 1660 vykládal se k tomu ten důvod, že hejtmané dosavadní měli dobrou vědomosť o počtu vojska skutečně v kraji ubytovaného a o náležitých jeho požadavcích, že tedy mohli lépe provésti řádné účty s pluky a setninami, nežli hejtmané nově dosazení.[8])

Později Leopold r. 1685 zvláštní deklaratorií k Obn. Zř. Z. předepsal kraj. hejtmanům povinnosť, resignovati, kdykoli svůj úřad zastávali skutečně po pět let; to však nevadilo zase dalšímu potvrzení. Chtěl tím, jak pravil, dosíci shody s nejvyššími úředníky a soudci zemskými, jichž úřad (dle A 39) trval 5 let, kdy pak také byli povinni resignovati k libovůli krále, zdali by je dále podržel aneb ustanovil osoby jiné. Než tato shoda ani nemohla býti úplnou: — ponechalť si král zároveň každoroční obnovu krajských hejtmanův, a tedy mohl i před pětiletím někoho propustiti, totiž dále jej nepotvrditi.

Tato deklaratoria snad mínila obmeziti dlouhé trvání krajských hejtmanů v úřadě, avšak mohla snad také k tomu směřovati, aby povinnosť stavů trvati v úřadě krajském rozšířila se na pětiletí, kdežto prve dle Obn. Zř. Z. vztahovala se jen „aspoň na rok". Když deklaratoria nerušila hejtmanské obnovy, nevztahovala se vlastně k roční obnově, nýbrž spíše k roční povinnosti se strany stavů; značila, jak se zdá, nejen tolik, že krajský hejtman měl resignovati po pětiletí, nýbrž také, že se své strany ani resignovati nemohl před pětiletím.[9])

Z této deklaratorie je zjevno, že stálosť úřední služby byla pokročila. Lze toho doložiti také jinak. Neboť jestliže stížnosti proti některému hejtmanovi nebyly doloženy určitými a dostatečnými důvody, nevadily jeho potvrzení; arci však bylo přikazováno, aby obviněný hejtman o stížnostech byl slyšen a třeba-li, napomenut, tak aby se mohl ještě polepšiti.[10])

---

[8]) Relace z 5. května 1660 (K 26: 2). Tamtéž uvádí se, že Jan Šebestián sv. pán z Pöttingu, Přibík František z Újezdu a Václav Rudolf Věžník z Věžník snažně žádali, „aby tenkráte týchž povinností osvobozeni a ušetřeni byli, rozdílné podstatné vejmluvy přednášejíce".

[9]) Deklaratoria z 3. února 1685, Weingarten, Codex, 490; „dass... die letzteren aber, weilen selbe ohne das alljährig verneuert werden, nicht anderster, als wann sie ihr Amt fünf Jahr nacheinander wirklich würden gehabt haben,... ihre Ämter zu unseren Händen gehorsamst zu niederlegen schuldig sein sollen." Weingarten položil v čelo deklaratorie regest, že kraj. hejtmané „fünf Jahre lang ihren Amt vorstehen sollen".

[10]) Tak nařídil reskr. z 3. srpna 1687; podobné napomenutí viz v reskr. z 4. června 1690. — Reskr. z 9. června 1688 jmenoval pouze jediného nového hejtmana, ostatní byli potvrzeni.

Takové potvrzování kraj. hejtmanů po dlouhou dobu mělo časem za následek, že tito sami zůstávali několik let daň dlužni; r. 1692 dostoupily nedoplatky ty výšky skoro 23.000 zl. I tehda ještě nejvyšší úředníci zemští uznávali proměnu v osobách kraj. hejtmanů za „neúčinlivou“, pokud trvala turecká válka (1682—1699), a tedy vojsko požívalo v Čechách svého zaopatření; pokutovati jenom některé z dluhujících svržením s úřadu, bylo by prý proti rovnosti. Vskutku císař Leopold dal kraj. hejtmanům ještě lhůtu k zapravení nedoplatkův, a když skoro všichni tomu vyhověli, ponechal v listopadu toho roku všecky v úřadě. Ano tehdáž ani konfirmace nebyla v Praze provedena, nýbrž krajským hejtmanům bylo pouze oznámeno, že jsou ponecháni v úřadě, poněvadž již uplynul drahný čas od obyčejného času obnovy. Panovník zamítl i žádosti jednoho z hejtmanův, aby po dvou pětiletích služby mohl již úřad složiti.[11])

Naproti tomu za Karla VI. sama vláda uznala vhodným, hejtmany krajské častěji měniti. Karel VI. totiž schválil r. 1726 mínění dvorské kanceláře, že při tehdejší pokojné době nebylo tolik potřebí, držeti staré hejtmany, ba že naopak bylo lépe, osoby střídati, aby jiným schopným „habilitovaným“ obyvatelům dostalo se lepší příležitosti, by se k veřejným úřadům vzdělávaly; pak by již panovník měl větší výběr osob. Přes to hejtmané, kteří „již dlouho sloužili a jinak nebyli z nejlepších“, byli tenkráte ještě ponecháni, aby jim nebylo bolestno, přijíti o úřad, sotvaže teprve předešlého roku dostali vydatné služné. Jináče panovník v letech následujících připomínal úmysl, hejtmany měniti.[12])

I bylo při obnově hejtmanů začátkem r. 1735 vysloveno, že se nemělo připouštěti odchylek od zásady (měniti krajské hejtmany, kteří dlouho sloužili a nebyli z nejlepších), leč by se vyskytla zvláštní příčina (specialitas rationis); takovou příčinou byly zvláště tehdejší potřeby vojenské.[13])

---

[11]) Reskripty z 28. května a 20. listopadu 1692, zpráva místodržících 1. září a nařízení z 2. prosince 1692 (K 26: 1).

[12]) Referát k reskriptu z 8. listopadu 1726 (III, A 5). V reskr. z 15. ledna 1733: „poněvadž My z nadpravenými hejtmany krajskými proměnu v krajích častěji předsevzíti budoucně oumyslu jsme, pročež vy napotomně v vašich sem odsýlajících zprávách s obšírnějším vypsáním surrogirovaných býti majících osob okolostojičněji než až posavad se stalo, se vypustíte.“ Při obnově z 29. ledna 1734 Karel VI. opět klonil se ku proměně krajských hejtmanů dlouho úřadujících, zvláště Královéhradeckého a Prácheňského, ačkoli je ještě potvrdil následkem tehdejších příprav válečných.

[13]) Cís. resoluce o obnově vykonané reskriptem z 7. ledna 1735. Ex specialitate rationum byli toho roku ještě ponecháni hejtmané Bechyňský a Plzeňský; naopak Prácheňský, Žatecký a Královéhradecký (tento s dekretem konsolačním po 9leté službě) měli býti propuštěni; poslední, Voračický z Paběnic, zůstal přece následkem toho, že hr. Martinic z úřadu se vyprosil či omluvil (deprekace).

Avšak čeští místodržící, znamenajíce v poslední době častější proměny, při nejbližší obnově ozvali se v ten smysl, že by delší podržení hejtmanů bylo ku prospěchu císařské služby, jakož i samé země. Vždyť prý krajští hejtmané za 3 nebo 4 léta sotva nabývají potřebné znalosti krajského řízení, zvláště komissionálních vyšetřování, také jakosti kraje a obyvatelů, cest a silnic v kraji (vzhledem k průchodům vojska), neméně hranic, i berní mohoucnosti neb impotenci poplatníků. Dvorská kancelář však s tímto míněním nesouhlasila, odvolávajíc se k zásadám nejv. resolucemi prý ustáleným; připustila pouze „zvláštní příčinu“ v některých krajích. Napotom již zůstalo při těchto zásadách, ačkoli nepokojné doby na konci vlády Karla VI., jakož i v prvých letech vlády Marie Terezie vedly vskutku zase k častějšímu potvrzování předešlých hejtmanů.[14])

3. Na konci třicetileté války úřad krajských hejtmanů poprvé stal se úřadem zároveň placeným, a ne již pouze čestným. Příčinou toho bylo, že tehdáž při svévoli vojska byl velmi obtížným, že vyžadoval mnohé práce, i také nákladu. Chtělo-li se žádati na krajských stavech, aby úřad tak obtížný správně zastávali, bylo potřebí, polehčiti jim veřejnou povinnosť hmotným příspěvkem. Snad také panovník chtěl tím spůsobem dosíci většího výběru a větší závislosti hejtmanů, neboť zvláště chudší šlechtě nebylo by bývalo možno věnovati se bezplatné veřejné službě. Nicméně zprvu i přese hmotný příspěvek krajské hejtmanství zachovávalo ještě povahu čestné, samosprávné povinnosti stavů krajských. Teprve během delšího vývoje, čím více se ode státu požadovalo, kdy bylo víc a více nutno žádati na hejtmanech službu vydatnější a rozsáhlejší, z hmotného příspěvku stalo se skutečné služné, jaké se nám nyní zdá již přirozeným odznakem zeměpanské služby. Jen ponenáhlu povstal řádný náklad země a státu, tedy také přispívání poplatnictva na politickou správu po krajích.

---

[14]) Referát dv. kanceláře k reskr. ze 7. ledna 1736; za zvláštní příčinu platilo tehdáž ubytování polního dělostřelectva, z něm. říše do Čech poukázaného, jakož i zpátečný pochod ruského vojska z téže říše. Při následující obnově místodržící opětovali své důvody, ale dvor. kancelář připustila je zase jen tenkráte (reskr. 12. pros. 1736). Neméně i reskript z 23. pros. 1737 přikazoval pečovati o to, aby kraj. hejtmané beze zvláštní příčiny nezůstávali příliš dlouho v úřadě. — Po protikrálovství Karla Albrechta došlo r. 1743 k velmi četným proměnám, a renovace měla pro pokročilosť roku platiti i pro příští rok. (Reskr. 6. srpna 1743; k tomu srov. seznam moravských a českých hejtmanů krajských, kteří při cestě Marie Terezie k české korunovaci byli poděleni jejím obrazem, v arch. dv. kanc. I, A 2.) — Při obnově r. 1746 místodržící zase žádali, aby se nestala veliká proměna, poněvadž království České ve válečných bězích přišlo do velikého nepořádku dodávkami a dávkami vojsku císařskému i nepřátelskému, a starší hejtmané, kraje svého znalí, mohli snáze zavésti zase pořádek. (Arch. dv. kanc. III A 5.)

Již záhy po vydání Obn. Zřízení Zem. začal panovník ve svém zájmu jednati se zemskými sněmy o plat hejtmanů krajských nebo čtvrtních, avšak bez úspěchu. Pokud známo, teprve r. 1646 dostalo se hejtmanům krajským jisté hmotné výhody, že totiž nejlepší jejich statek byl prost vojenského ubytování, a že dále 6 usedlých poddaných hejtmana stavu panského a 4 poddaní hejtmana stavu rytířského byli prosti všech obecných břemen krajských a válečných; povinnosť jejich měla se přesunouti na druhé obyvatele krajské.

Přes to hejtmané nespokojovali se vždycky touto immunitou, nýbrž utiskovali prý obyvatele rozličným spůsobem. Zejména předstírajíce veřejné potřeby, sobecky vydírali všeliké dávky, vynechávali poplatníky z krajských repartic, ano dokonce generálnímu válečnému komisariátu repartic vůbec nezasílali, aby takto svévolné útisky poplatnictva zakryli. Za tou příčinou Ferdinand III. reskriptem z 25. dubna 1648 zrušil všecku immunitu hejtmanům povolenou, a naproti tomu povolil jim od sv. Jiří t. r. určitou roční částku tak, aby si ji sráželi nebo ji dostávali ze zemských i krajských berní a dávek, kdežto ostatní obyvatelé krajští měli částku tu převzíti na sebe. Jináče pak hejtmané byli povinni, snášeti veškeré kontribuce a jiná veřejná břemena na roveň svým krajanům. Částka hejtmanům povolená obnášela při stavu panském 600 zl. a při rytířském 400 zl.; toliko ve čtyřech krajích menších, ve Slansku, Rakovnicku, Podbrdsku a Vltavsku povoleno hejtmanům méně, totiž 500 resp. 300 zl. Nepočítámeli Loketska, obnášel takto náklad krajské správy v Čechách 13.200 zl.[15])

S druhé strany pak nastupováno na větší úřední píli, nestrannosť a nezištnosť hejtmanů; hned r. 1648 žádány na nich řádné počty také z dávek krajských. Arci nezdá se, že by hejtmané po dlouholetých nepořádcích za dob válečných byli se v tomto směru hned vesměs napravili. Aspoň v červnu a červenci r. 1649 měli se zodpovídati místodržícím z toho, že prý po krajích sami ze své moci byli vypisovali rozličné mimořádné dávky.[16])

Nové platy krajských hejtmanů převzal sněm Budějovický r. 1649 mezi vydání zemská, ježto prý hejtmané pracovali ve službách a potřebách zemských. Arciť ukládal jim, aby přestávali na svých platech, aby pod žádnou záminkou krajům nic více neukládali, aniž vyžadovali jiných pomocí, služeb nebo robot. Potom již sám Ferdinand III.

---

[15]) Reskr. z 25. dubna 1648 v arch. míst. J 18: 8 a K 26: 1. V tomto reskriptu, jenž zároveň podává zprávu o immunitě r. 1646 povolené, uvádějí se dále jakožto příčiny nové změny různá velikosť krajův a tudíž úřední práce, i také to, že prý se daně a vojenská břemena po krajích příště měla říditi jměním každého statku a obyvatele, a nikoli více počtem usedlých.

[16]) Nařízení místodržících kraj. hejtmanům z 11. června a 6. čce. 1649 v arch. míst. S 15: 14 a 13; op. v zem. arch.

r. 1650 obnovuje krajské hejtmany, uznal v době míru za dobré, plat jejich na polovici zmenšiti (300 a 200, resp. 250 a 150 zl.); a tak také sněm toho roku uvažuje, že hejtmané krajští mají „nemalou práci za příčinou soldatesky" posud v zemi ležící, přijal poloviční plat mezi vydání zemská.[17])

Naproti tomu sněm z r. 1652 poukazoval k tomu, že každý obyvatel zemský dle Obn. Zř. Z. byl povinen krajské hejtmanství nejméně na jeden rok na sebe přijmouti, že tedy platy kraj. hejtmanům byly „od starodávna neobyčejné", a že by zrušení jich sloužilo „k znamenitému polehčení této vlasti". Nicméně po tomto ohražení sněm „ještě na tento rok" povolil hejtmanům tehdejší zmenšený plat; přihlédalť k tomu, že měli nemalou práci se zaopatřováním cís. vojska, s počty z assignací (t. poukázek na berni v kraji), i také s vyšetřováním usedlostí a sbírky nápojné. Arci že sněm hejtmanům znova připomenul, aby všecka veřejná břemena stejně podnikali, nižádných daní neukládali, aniž vybírali jaké diéty nebo kancelářské „ouplatky".[18])

Následující sněmy hejtmanům výslovně platu nepovolovaly, než nezdá se pochybno, že potrval dále plat prve povolený. Aspoň za Leopolda I., když sněmy od r. 1688 uváděly ve svých článcích generální repartice, jež berničný úřad sestavoval o všech sumách sněmem povolených, udávaje mnoholi kdy na jednoho usedlého platiti připadalo, bývaly v nich jmenovány také platy krajských hejtmanů společně s jinými zemskými výdaji. Repartice schválená sněmem z r. 1698 uvedla platy hejtmanů jako zvláštní položku zemských vydání; podlé toho měl každý poddaný do polovice června zaplatiti na krajské hejtmany 7 krejcarů $3^1/_{16}$ peníze. Celkový náklad v 15 krajích (s Loketskem) nicméně neobnášel přes 7.500 zl., jestliže, jak se zdá i hejtmané menších krajů dosáhli stejného platu (po 300 a 200 zl.)[19])

---

[17]) Sněm z 25. srpna do 2. října 1649. str. 12—37; reskr. z 16. června 1650 (K 26: 1) a sněm z 24. října do 7. pros. 1650, str. 30.

[18]) Sněm z 4. pros. 1651 do 13. března 1652, str. 48. Reskript ze 27. května 1652 přikazoval hejtmanům, aby „sami od sebe k ujmě neb obtížnosti obyvatelů před sebe nikda nic nebrali, aniž, když jakou komisi v kterýmkoli místě neb městě krajským na vyřízení míti budou, téhož města neb místa obyvatele, k jakým outratám a zaneprázdnění (jakž se to od některých hejtmanů kraj. časem nechvalitebně dálo, že na náklad měst a obyvatelův s komitátem přijížděti a se vychováním netoliko svých, ale i při sobě majících osob a koní traktirovati dáti opovažovali) nikoli nepřivozovati" hleděli (K 26: 1).

[19]) Podlé sněmu z 1688—89 měl každý usedlý platiti na „vydání zemská, fortifikaci a plat kraj. hejtmanů": 30 krejcarů $1^1/_{16}$ pen.; podlé sněmu r. 1689—90: 25 kr. $4^1/_8$ p.; r. 1691: 36 kr. $1^3/_4$ p.; r. 1692: 29 kr. $^1/_8$ pen. (ke lhůtě posl. května); r. 1693: 30 kr. $5^7/_{16}$ pen., r. 1694: 33 kr. $1^1/_2$ pen. Sněm z r. 1695 oddělil daň fortifikační zvlášť od vydání zemských a od platu kraj. hejtmanů, počítaje tyto společně po 18 kr. $1^9/_{12}$ pen.; podobně sněmy z r. 1696, 1697: 18 kr. $1^{58}/_{64}$ pen. a 18 kr. $1^{25}/_{32}$ pen. Sněm r. 1698 uvedl i platy kraj. hejtmanů zvláště, ale potom uváděly se zase v jedné částce společně

Když začátkem XVIII. stol. jednalo se o řádnou instrukci kraj. hejtmanů, neopominuli tito opětně žádati stavy zemské za zlepšení platu, tak jako to r. 1702 povolili král. komoře appellační. Hejtmané předkládali zejména sněmu svolanému v pros. 1705, že musili na vedení svého úřadu přispívati ze svého. Hejtman stavu panského musil prý ze svých 300 zl. platiti sobě krajského písaře či sekretáře (asi 150 zl.), dále písaře kancelářského (asi 30 zl. a na jeho stravu 100 zl.), i potřeby kancelářské (50 zl.); a ještě měl z úředního příjmu platiti daň majetkovou 30 zl. Podobně hejtman stavu rytířského musil prý ze svých 200 zl. vydržovati písaře (platem i stravou, 150 zl. neb 200 zl.) a platiti ještě daň majetkovou. Mimo to krajští hejtmané poukazovali k tomu, že musili cestovati do Prahy ke svému potvrzení nebo když byli obesláni k odpovídání z kraj. záležitostí; dále že musili někdy posílati rychlé posly a stafety, a nebyli ani prosti poštovného. Konečně úřad krajský přinášel s sebou časté pohostinství („otevřenou tabuli"); a zároveň svízele s prováděním vojska, jež prý bylo někdy nesnadno snášeti.

Kdyby i tyto stížnosti byly úmyslně zvětšeny, je z nich přec aspoň patrno, že hejtmanský plat nebyl ještě slušným, a že na začátku XVIII. stol. bylo nesnadno, žádati na stavech ještě bezplatné povinnosti k veřejné správě, ačkoli v Čechách do té doby celkem se byla zachovávala. Snaha hejtmanů docházeti odplaty byla také tím vydatně podporována, že na Moravě, ačkoli obvody krajův a politická agenda krajská byly tam menší, přece krajští hejtmané (panského stavu) měli 800 zl. ročně, že krajského písaře platila jim země, a že ještě požívali denních diét při komisích.[20])

Žádosti krajských hejtmanů v Čechách uchopila se spolu také vláda, vyhledávajíc při tom prostředek, jak by zároveň dosáhla větší rychlosti a správnosti v docházení daní. A tak se stalo, že reskriptem z 16. července 1706 až do další disposice zastaven byl od 1. července t. r. dosavadní plat hejtmanův, a že na místě platu přikázán jim čtvrtletně důchod jednoho percenta z vojenské berně, řádné i mimořádné, pokud z kraje jim svěřeného byla skutečně odvedena do berničného úřadu. Tím hejtmané měli býti povzbuzeni k silnějšímu vymahání berně; odplata byla zároveň poměrná k velikosti krajů. Ustanovení to, vydané patrně s vůlí stavů, také sněm z r. 1706 pojal do svého snešení.[21])

---

se druhým zemským vydáním, a sice r. 1699: 15 kr. $4^{3}/_{4}$ pen., r. 1700: 21 kr. $2^{11}/_{16}$ pen. Sněmy z r. 1701 a 1702 uváděly pouze „zemská vydání" per 24 kr. $1^{5}/_{8}$ pen. a 24 kr. $3^{1}/_{16}$ pen.; patrně však byly v tom obsaženy také platy hejtmanů.

[20]) Žádost kraj. hejtmanů ke stavům de praes. 16. pros. 1705 v arch. míst., nové L2: 1.

[21]) Reskr. z 16. čce. 1706, nové L 2: 1; sněm z 2. října 1705 do 16. pros. 1706, str. 55. Dle generální repartice všech daní na vojenský rok 1706 (str. 62) měli poddaní

Nový spůsob platu hejtmanského neměl, jak se zdá, dlouhého trvání; již r. 1708 v generální repartici daní vyskytl se vedlé zemských vydání také zase plat krajských hejtmanů (buď předešlý nebo snad o polovici zvětšený, jak byl r. 1648).[22] Arciť otázka lepšího hmotného postavení krajských hejtmanů nebyla tím nijak vyřízena, i byly činěny rozličné pokusy o nápravu. Tak koncem r. 1710 Josef I. uložil nejv. kancléři hr. Kinskému, aby českému sněmu vysvětlil, kterak by se hejtmanům daly povoliti tantiémy z akcisů vybraných v jejich kraji; mohlo prý to obnášeti dosti mnoho, kdyby krajští hejtmané vybírání akcisů řádně podporovali.[23])

Avšak není nám známo, zdali tento návrh byl proveden; Josef I. záhy potom zemřel, a r. 1714 obtížný akcis byl vůbec zrušen. Tou dobou pak za Karla VI. při novém exekučním řádě berním z r. 1714 povoleno kraj. hejtmanům jedno procento z těch osmi procent, jež náleželo platiti za pokutu z dlužných berní. Arci měli podíl jenom z té částky, kterou sami do uplynutí vojenského roku exekučně vymohli (měli pak ze 100 zl. 1 zl. ročně čili $1^1/_3$ kr. denně).[24])

Po desítiletí nový řád exekuční z r. 1725 zrušil poenale z dlužných daní, tak že též odpadlo 1% kraj. hejtmanů; za to stavové, jimž tehdáž exekuční poplatky připadly, dali krajským hejtmanům řádný plat, tak že bylo lze mluviti o skutečném služném jejich. Jaké bylo toto služné, nevíme udati, ale nedlouho potom brali hejtmané tak, jako na Moravě, 1200 a 800 zl. podlé svého stavu (panského neb rytířského); dle toho byl by náklad na krajskou správu dostoupil výše 24.000 zl. Tak to zůstalo, než zavedení nového berního systému r. 1748 vyžadovalo

---

platiti na zemská vydání a také ještě na plat kraj. hejtmanů k terminu 1. ledna 37 kr $4^3/_8$ pen. a k sv. Bartoloměji 15 kr. 5 pen.

[22]) Podlé sněmu z r. 1708 (str. 61) měl usedlý poddaný platiti na zemská vydání a „plat král. pánův hejtmanův krajských“ 56 kr. $2^1/_8$ pen.; r. 1707 (str. 40) obnášela „zemská vydání“ celkem jen 37 kr. $1^3/_7$ pen. Z porovnání summ z let 1705—8 zdá se, že r. 1707 krajští hejtmané požívali toliko 1% z daní.

[23]) List cís. Josefa k nejv. kancléři z 8. pros. 1710 (dv. kanc. III, A 5). Návrh chtěl zlepšiti platy krajských hejtmanů v Čechách celkem o 7500 zl.; 6973 zl. 53 kr 2 pen. měly vynésti tantiémy z akcisů, jež opačně k velikosti krajů byly vyměřeny per mille buď po 21 kr. (v Boleslavsku, Královéhradecku, Bechyňsku, Plzeňsku, Žatecku a Litoměřicku) nebo po 30 kr. (v Chrudimsku, Čáslavsku, Kouřimsku, Pracheňsku a Slansku), nebo konečně po 45 kr. (ve krajích nejmenších, v Rakovnicku, Podbrdsku, Vltavsku a Loketsku); k tomu mělo přistoupiti asi 526 zl. 6 kr. 4 pen., když by hejtmané měli podíl (3 zl. per cento) z trestův a kontraband. Jednotlivému hejtmanovi bylo by se dostalo z akcisů v prvých krajích 5—7 set, ve druhých 4—$5^1/_2$ sta, a ve třetích $1^1/_2$—3 sta zl.

[24]) Exekuč. řád z 20. září 1714 (dv. kanc. V. B 1); ustanovení to chybí v tom znění řádu, jež se nachází ve snešení sněmu z r. 1714; dle toho povolení ono vyšlo od krále.

ještě nového zvýšení platu, kdy pak vedlé stavů i vláda k nákladu tomu přispívala, a kdy čestná povaha úřadu hejtmanského byla v podstatě již zatlačena.[25])

Dodati sluší, že hejtmané ve svých úředních povinnostech nemívali žádných diét; teprve za Karla VI. byly jim povoleny při komisích v záležitostech soukromých. Naproti tomu byli povinni za své jmenování platiti úřední taxy místodržícím a dvorské kanceláři.[26])

---

§. 19. Krajská správa moravská.

Dělení Moravy na kraje. Krajští hejtmané v XVI. století. Organisace krajského hejtmanství r. 1637 podlé českého vzoru, ale z pouhé moci královské. Řádné služné od panovníka. Jediný hejtman krajský; vývoj substitutův a komisařů.

Výklad krajského zřízení v Čechách byl by kusým, kdybychom nepřihlédli, jaké bylo toto zřízení na Moravě, jaké shody a rozdíly, a jaké vzájemné vztahy byly mezi krajskou správou českou a moravskou. Mluvíme o tom teprve při této době, protože správa moravská teprve za převládajícího absolutismu XVII. století nabyla podobné platnosti, jakou měla v Čechách.[1])

O stálém zřízení krajském lze mluviti na Moravě vůbec teprve v XVI. století, za vlády rodu Habsburského. Tehda vyžadovaly turecké války, aby země za účelem své obrany byla rozdělena na několik vojenských obvodů čili krajů, s vojenskými krajskými hejtmany v čele. Časem pak povstaly z nich okresy pro veřejnou správu, jako byly v Čechách. Při nastoupení Habsburků byla Morava rozdělena pouze na

---

[25]) O zvýšení platu z r. 1725 je zmínka (bez udání výše) ve sněmu z r. 1724—5 (str. 52); také v referátu dvor. kanceláře o obnovení kraj. hejtmanů na r. 1727, a v relaci místodržitelstva z 12. srpna 1749. (Dv. kanc. III, A 5, a arch. míst., Contrib. B 1, s. n. 2.)

[26]) Nově jmenovaný hejtman platíval v XVIII. stol. do Vídně taxu 30 tolarů (pán) resp. 20 tol. (rytíř); dle reskr. z 3. ledna 1726 placena taxa také za potvrzení, a sice 12 resp. 8 tol. (2 tol. = 3 zl.). Dle taxovního řádu českého místodržitelstva z 19. června 1747 platili hejtmané stavu panského za své jmenování 30 zl., za potvrzení 10 zl., hejtmané stavu rytířského 20 resp. 6 zl. — Reskript z 10. pros. 1734 vyměřil diéty „pro krajské hejtmany a jiné komise"; nicméně z referátu k reskriptu z 5. dubna 1746 ukazuje se, že byla dvor. kanceláři podána zpráva o tom, jak hejtmané zachovávali předpis, nebrati diét od obyvatelů při komisích tam in publicis, quam in privatis, a to sice dle reskriptů z 6. února 1711 a z 10. pros. 1735 (Arch. dvor. kanc., III, A 5). K tomu dále srov. o diétách d'Elvertovu Verwaltungsgeschichte, 236, 243.

[1]) Velice sluší litovati, že nebylo posud více psáno o moravské správě krajské, a zvláště o XVI. století. Nezbylo nám tudíž, než spracovati takořka jen látku snesenou v d'Elvertově Verwaltungsgeschichte (der böhm. Länder), zvláště na str. 67—72, 234—244. Zprávy ty jsou pro starší dobu nedostatečny; tak sobě d'Elvert ku př. ani nevšiml landfridu z r. 1516.

kraj Brněnský a Olomúcký, jakožto obvody zvláštních zemských desk a soudů; kraje ty, povstavše z několika starších krajův, ustálily se ve XIV. stol., potrvaly vedlé nových krajů vojenských, a udržely se při správě soudní a berní až do XVII. století. Avšak vlastní správa krajská nebyla s těmito dvěma kraji spojena.

Ani v XV. stol., kdy byla na Moravě značná řada zemských mírů (landfridů), nebývalo tam krajských hejtmanů. I když sněm Benešovský r. 1473 usnesl se, aby ve všech zemích koruny České podlé ředitelů zemských byli dosazeni hejtmané krajští, stavové moravští hejtmanů těch přece nezavedli. Pokud nám známo, teprve zemský mír z r. 1516 (pojatý do právní knihy Drnovské) učinil prvý pokus, děliti Moravu na několik krajů pro policejní, vnitřní správu. Tehda zemský sněm, asi podlé vzoru Čech, určil šest krajův, a zřídil do každého dva hejtmany, kteří by v nich jmenovitě nepřátely zemské měli honiti. Kraje ty neměly ještě názvův, a sněm je teprve zvláště vymezil dle oblastí jednotlivých řek. Ostatně není známo, že by toto zařízení bylo tehda zanechalo trvalých následků v organisaci krajských úřadů.[2])

Přehlédneme již krátce, kterak Morava za rodu Habsburského dělila se na kraje, abychom pak vypsali samo zřízení krajské. Již r. 1527 stavové Moravští usnesli se rozděliti zemi do čtyř čtvrtí za příčinou snazší obrany proti Turkům; avšak teprve, když Turci r. 1529 Vídeň oblehli, provedeno toto rozdělení na 4 kraje: Olomúcký, Brněnský, Hradištský a Novojičínský. Toto rozkrajení nebylo však ještě stálé, a změnilo se za Ferdinanda několikráte; teprve za Maximiliána od r. 1569 uvádělo se stále pět krajův: Olomúcký, Brněnský, Hradištský, Znojemský a Jihlavský. I potom (nejdéle ve třicetileté válce) převelký kraj Olomúcký byl fakticky dělen na dva: na díl Olomúcký a díl Přerovský, tak že pak bylo vlastně šest krajů, ačkoli mluvívalo se jen o pěti krajích. Za Karla VI. bylo těchto 6 krajů r. 1714 nově upraveno (při tom moravské enklavy byly pojaty do kraje Přerovského), a počítalo se pak vždy týchž 6 krajův až do r. 1850. Za císaře Josefa II. byly sice r. 1783 také dva slezské kraje: Těšínský a Krňovský, se 6 moravskými spojeny pod jednu vrchní správu; avšak r. 1791 zase

---

[2]) Kniha Drnovská (vyd. Brandl), str. 108. „Zápis obecný a upokojení zemské“ z r. 1516 bylo prý sděláno podlé landfridu z 1496 (str. 1), avšak nevíme, zdali tento stanovil jaké kraje a hejtmany krajské. Jednotlivé kraje vypsány byly r. 1516 takto: 1. v kraji Olomúckém Bystřicí řekou vzhůru až po Odru a zase po Dřevnici až k Moravě, 2. s oné strany Dřevnice až po hranice uherské a zase po Moravu, 3. hned od Moravy počna až po Švarcavu a zase po Hanou až ku Kroměříži, 4. od Olomúce a Bystřice až po Švarcavu a po Hanou ke hranicím českým a slezským, 5. Brno, od Švarcavy až po hranice rakouské po Jihlavu, 6. od Jihlavy až zase po Švarcavu a po Brno. K tomu všemu potřebí přirovnati, kde ležely statky zvolených hejtmanů. — K r. 1473 srov. zde str. 93.

obě země byly odděleny. Ve hranicích krajských dály se jinak velmi četné změny při jednotlivých dominiích, a také ve příčině moravských enklav ve Sleszku; vůbec kraje na Moravě nebyly tak ustáleny jako v Čechách.[3])

Když stavové moravští r. 1527 dělili zemi na 4 čtvrti, umínili si, zříditi v nich po jednom hejtmanu za příčinou zemské obrany proti Turkům; avšak r. 1529 zvolili k vedení hotovosti v každém ze čtyř krajů dva hejtmany krajské, pána a rytíře. Od té doby až do Ferdinanda II. stavové sami na sněmích dle své vůle a dle potřeby zřizovali krajské hejtmany asi tak, jak to bývalo také v Čechách při krajských hejtmanech polních před r. 1547.

Tito moravští krajští hejtmané XVI. století, pokud máme o nich zprávy, bývali vlastně správci a veliteli hotovosti, ale časem byly jim přikazovány práce sáhající zároveň do správy berní, a snad také jiné. Avšak nebyli tak vyvinutým ústavem pro veškeru veřejnou správu, a hlavně také neopírali se o staré krajské obce, jak tomu bylo v Čechách. Protož také dobrý znalec moravské ústavy vyslovil tento posudek: „Krajské zřízení na Moravě (viz kn. Tovač.) bylo velmi rudimentární, a nikdy nedosáhlo významu zřízení českého neb uherského. Kraj byl pouze jednou z jednotek administrativních. Malá rozloha země vysvětluje tento zjev dostatečně.“ [4])

Ještě v době povstání r. 1620 zvolili si moravští stavové po dvou krajských hejtmanech; ale potom bylo jim to pokládáno za vinu, jelikož prý před tím „nebylo žádných kraj. hejtmanův“, a byli prý tedy zřízeni právě na podporu povstání. Po té za vladaření kardinála Dietrichsteina, před novou organisací zem. správy r. 1628, mizí každá stopa hejtmanů. Moravské Obn. Zřízení Zemské z r. 1628 (ačkoli se o kraj. hejtmanech jednou zmiňuje) nemělo zvláštního článku o krajském hejtmanství; ano přikazovalo výkony z oboru policie pořádku a bezpečnosti nebo z policie soudní, jež v Čechách příslušely kraj. hejtmanům, buď zemskému hejtmanovi nebo zemskému soudu.[5]) Byl to asi

[3]) Ačkoli r. 1529 byly kraje čtyři, jmenovalo se jich r. 1537 a 1541 pět (také Znojemský); potom zanikl kraj Novojičínský, a byly zase jen čtyry kraje; od r. 1569 přibyl opět kraj Jihlavský. Potom ještě Olomúcký kraj (ne-li dříve, jistě aspoň r. 1641, od které doby bývalo 6 kraj. hejtmanů) byl dělen na 2 díly: na Olomúcko (se čtvrtí Třebovskou a Koldšteinskou) a na Přerovsko (se čtvrtí Přerovskou a Bruntálskou). Na mapě Dvořákově z r. 1677 označeno ještě 5 krajů, na mapě Müllerově z r. 1720 šest.

[4]) Chlumecky, Carl von Zierotin und seine Zeit (1564—1615), str. 501 v notě. — D'Elvert dokládá se krátce zpráv Lukšových, že krajští hejtmané měli pečovati o podání berních přiznání a o správné docházení berně (dle sněmu 1552), a že měli po krajích vyhlašovati nařízení, na což jim byl povolen příspěvek (dle sněmů 1552 a 1602).

[5]) D'Elvert, l. c., 234. Může zde na mysl připadnouti analogie, jinak geneticky nesouvislá, že dnešního dne působnost přikázaná v Čechách okresním zastupitelstvům, náleží na Moravě zemskému výboru

následek nedostatečného staršího vývoje krajské správy na Moravě; také snad Ferdinand II. tehda nepomýšlel pevně ji tam organisovati, když i v Čechách r. 1629 mínil zavésti hejtmany čtvrtní.

Potom ještě za kardinála Dietrichsteina (jenž byl prve gubernátorem, později zemským hejtmanem) bylo užíváno krajských hejtmanů v potřebách vojenských (dle patentu z 2. ledna 1632 a dle sněmu z r. 1636).

Trvalá organisace krajského hejtmanství na Moravě byla však zavedena teprve r. 1637, i souvisela se zřízením král. tribunálu. Když totiž kardinál Dietrichstein r. 1636 zemřel, přidal patent z 19. prosince 1636 zemskému hejtmanovi „na věčné časy" poradné a pomocné kollegium panovníkem samým placené (z 1 kancléře, 2 radův a 1 sekretáře), pode jménem král. tribunálu. Tento úřad croměpanský, jenž vedl správu politickou i finanční, a jenž zemskému soudu odňal také jisté záležitosti soudní, zvláště sumární, byl na Moravě značným povznesením moci panovnické. Moravští nejvyšší úředníci a soudcové zemští nestali se členy tohoto zemského místodržitelstva, jak to bylo v Čechách; když pak odporovali novému úřadu, Ferdinand II. reskriptem z 15. února 1637 (v den svého úmrtí) odbyl je, přikázav znova, aby král. tribunál byl installován, poněvadž prý toliko jemu, panovníkovi, náležel vysoký regál zřizovati úřady (jus constituendi magistratus). Téhož roku Ferdinand III. doplnil novou zemskou organisaci určitými předpisy o krajských hejtmanech, jež přísně podřídil novému tribunálu.

Vyskytly se totiž toho roku jisté nesnáze se jmenováním kraj. hejtmanů [6]); i zavdaly příčinu k reskriptu z 29. prosince 1637 opět toho znění, že zřizování podobných zemských úřadů jest vysokým regálem královým, do kterého stavům (sněmům) a nikomu vměšovati se nenáleží. A jako prý všecky jiné zemské úřady a v Čechách též úřad krajského hejtmanství byly panovníkovi přísahou zavázány, tak měli příště také na Moravě „královští" krajští hejtmané býti pod přísahou; formule její měla býti pojata do Zřízení Zemského, jakmile by příště bylo znova tištěno. Ostatně bylo stanoveno, že krajskými hejtmany měly býti usedlé osoby stavu panského a rytířského, a že měly svou úřední povinnosť aspoň jeden rok nésti; z čehož vyplývaly bezplatná služba, i stálá obnova kraj. hejtmanů. Jinak býval jmenován, jak se zdá, pouze jediný hejtman v kraji. [7])

[6]) Ferdinand uložil správci zem. hejtmanství, zříditi kraj. hejtmany (reskr. 7 srpna 1637), avšak ten toho nevykonal. Také dva krajští hejtmané, kteří potom byli jmenováni, zdráhali se složiti přísahu, což na Moravě do té doby, jak se zdá, bylo věcí neobvyklou.

[7]) D'Elvert, l. c., 194, 235; též jeho Beiträge zur Gesch. der böhm. Länder im 17. Jahrh. I, 449. Krajské hejtmany navrhoval zprvu sám zemský hejtman (tak přikázal reskr. z 24. ledna 1646), později král. tribunál, jenž dle reskr. z 29. dubna 1660 měl

Tímto spůsobem úřad krajských hejtmanů byl sice zřízen podlé vzoru Čech, ale s některými rozdíly, jež plynuly hlavně z toho, že na Moravě nebylo po krajích tak silných tradicí samosprávy. Vývoji hejtmanského úřadu vtisknuto zde hned znamení královského regálu, stejně jako novému král. tribunálu, jemuž hejtmané byli přísně podřízeni; a na takovém základě pokračoval další vývoj krajské správy moravské, přibíraje na sebe vždy víc a více ráz správy zeměpanské. Časem pak navzájem sloužil za vzor k většímu zbyrokratisování krajské správy v Čechách, jež i pod převládajícím absolutismem déle byla zachovávala jistý ráz stavovský.

Tento zvláštní ráz krajské správy moravské ukázal se již také ve hmotném postavení hejtmanů. Jelikož na Moravě krajské obce a povinnosť krajských stavů k veřejné správě svého kraje nevyvinuly se tou měrou, jako v Čechách, nebylo tak snadno a obvyklo žádati na stavech službu bezplatnou; též asi nebylo dostatečného výběru zkušených osob anebo snad nekonaly povinnosti své dosti vydatně. Protož uznal panovník již za 30leté války za dobré, vykázati krajským hejtmanům řádné služné, a to z důchodů zeměpanských; tudíž v XVII. stol. požívali hejtmané stavu panského po 800 a hejtmané stavu rytířského po 500 zl. Hmotné prospěchy úřadu hejtmanského bývaly na Moravě vždy větší, nežli prospěchy poskytované hejtmanům v Čechách (kde tito ještě na zač. XVIII. století měli pouze po 300 a 200 zl.). Ačkoli potom za Karla VI. byl učiněn pokus, na místě pevného služného ponechati hejtmanům procento exekvované kontribuce vojenské, přece dostali zase pevné služné, a bylo jim i zvýšeno na 1200 zl. při stavu panském a 800 zl. při stavu rytířském. Ostatně služné krajských hejtmanů nebylo na Moravě nikdy převzato mezi vydání zemská (jako v Čechách), nýbrž bylo vydáním komorním, zeměpanským. Ovšem stavové povolovali tam jistou pomoc k výdajům komorním ku panovníkově použití, a to také za příčinou služného král. tribunálu a jiného úřednictva.[7])

Ze samosprávných rysův úřadu hejtmanského zachován byl na Moravě — mimo roční povinnosť stavů — zejména požadavek usedlosti,

---

navrhovati pro každé místo 4 osoby, 2 panského a 2 rytířského stavu. Hejtman jmenovaný musil se představiti král. tribunálu za příčinou úředního napomenutí.

[8]) Moravský tribunál již r. 1640 navrhl, aby se dávala krajským hejtmanům odměna 800 a 500 zl. z cís. kontribuce, a bylo to, jak se zdá, přijato; také prý měli plat z daně nápojné. R. 1644 obnášelo však služné 6 krajských hejtmanů 3800 zl.; r. 1657 a 1667 bylo pět hejtmanů po 800 a jeden s 500 zl. — Stavové již r. 1649 povolili příspěvek ku platům úřednickým (také kraj. hejtmanův), avšak r. 1650 marně bylo na nich žádáno, aby tyto platy sami převzali; služné kraj. hejtmanů bylo tedy vypláceno z fondu komorního. Pokus s 1% vojenské kontribuce (v kraji Hradišťském se 2%) nařízen byl teprve reskriptem z 16. července 1716; služné 1200 a 800 zl. bylo prý však nařízeno teprve reskriptem z 18. dubna 1732 (snad že panovníkovi, jenž je platil, nechtělo se dříve naň přistoupiti). Srov. také d'Elvertovu Finanzgeschichte.

ačkoli nemluvilo se výslovně o usedlosti v témže kraji. Reskript z 19. července 1681 přikazoval navrhovati pouze takové osoby, které držely zemské statky ve vlastním jméně (nikoli uxorio nomine), které byly k zemi habilitovány a požívaly sídla na sněmích a sjezdech.

Naproti tomu na Moravě oba šlechtické stavy nebývaly zastoupeny v hejtmanském úřadě každého kraje. Když totiž král. tribunál koncem r. 1641 přesídlil z Olomúce do Brna, bylo nařízeno, že v každém kraji má býti pouze jediný hejtman (jediné v Olomúcku na 2 díly rozděleném byli dva). Ustanovení jediného kraj. hejtmana odvracelo snad neshody, jež mohly v Čechách plynouti z krajského dualismu; podlé toho za Marie Terezie také v Čechách byl uveden hejtman jediný. Následkem toho však bylo, že na Moravě v úřadě hejtmanském stav panský záhy dosáhl převahy nad rytířským, ačkoli tento nebyl z něho vyloučen; tak dle výkazů z r. 1657 a 1667 bylo pět hejtmanů stavu panského a jediný hejtman stavu rytířského (totiž ve druhé polovici Olomúcka).

Při tom musil na Moravě spíše vyvinouti se ústav náměstků čili substitutů; bylať při neprázdni jediného hejtmana hned potřeba dočasného zástupce. Tak zejména nesměl hejtman krajský vzdáliti se ze svého kraje, aniž by zanechal spůsobilého substituta vyššího stavu (dle čl. 3. instr. z r. 1706). Tito moravští substituti krajských hejtmanů stali se pak předchůdci náměstků stálých, totiž pozdějších krajských adjunktů.[9])

Od náměstků, kteří na čas zastávali celou správu kraje, lišili se ovšem jiní zástupci čili komisaři, jež krajští hejtmané, nemohouce vše zastati, pouze k tomu zřizovali, aby na jejich místě provedli jednotlivé výkony (jak to bylo také v Čechách). Mimo to byli tu komisaři průvodčí ku provádění vojska; na Moravě sic užívali k tomu cíli také někdy zemských trubačů (Landschaftstrompeter), ale Karel VI. nechtěl toho více trpěti. Za téhož panovníka stavové moravští r. 1736 zřídili ku provádění vojska v každém kraji 3 stálé průvodčí komisaře s platem 250 zl. (a se dvěma vojenskými porcemi v době vojenských pochodů). Tím spůsobem stal se na Moravě také prvý krok ke zřízení nové kategorie stálých krajských úředníků; z komisařů průvodčích

[9]) D'Elvert uvedl „vicehejtmana“ již z r. 1640 a dočasného správce hejtmanství v Brně z r. 1657. — Krajskými substituty měly býti osoby ze stavů, usedlé se statky zpupnými (podlé reskr. z 20. června 1712 a 2. pros. 1716), a dále dle reskr. z 21. list. 1713 předně osoby v zemi a v samém kraji starousedlé, — v nedostatku jejich jiné usedlé osoby stavovské, a konečně, jestliže ani těch nebylo po ruce, osoby vyššího stavu sice neusedlé, avšak s deskovými kapitály (hlavně asi neprvorozenci, jimž se nedostalo samého statku). Dle reskr. z 16. října 1719 měli substituti zřizováni býti pouze se schválením král. tribunálu.

povstali pak za Marie Terezie komisaři krajští. V Čechách byli stálí průvodčí komisaři uvedeni teprve r. 1748.[10])

Srovnali jsme, pokud bylo třeba, zřízení krajského úřadu na Moravě a v Čechách; měli bychom přihlédnouti také k jeho působnosti, jak se vyvíjela zde i tam. Avšak tu narážíme na ještě větší nedostatek zpráv. Působnosť krajských hejtmanů na Moravě byla — podlé vzoru Čech — vyměřena určitěji r. 1637 a pak ještě r. 1641, když král. tribunál přesídlil z Olomúce do Brna. Jaký byl vývoj této působnosti v obou českých zemích na začátku XVIII. stol., dá se již bezpečně posouditi, srovnámeli instrukce krajských úřadů z r. 1706 a 1731 v Čechách, a z r. 1706 a 1734 na Moravě (viz § 21.).

---

§. 20. Tradice krajské samosprávy.

1. Stopy krajské obce: sjezdy v l. 1632—3; sjezdy jako pravidelné zřízení v l. 1646—8; jejich zaniknutí. — 2. Samosprávná ochota stavů ve veřejných záležitostech svého kraje; výkazy o tom za Karla VI.

1. Převládající absolutismus pobělohorský nechtěl ve krajích míti politických obcí, organických součástek státního a stavovského tělesa, nýbrž jen okresy se správou na středu vlády závislou. Nicméně znamenáme ještě za třicetileté války některé stopy krajských sjezdův, byť celkem již nedosáhly většího významu státoprávného, neboť jmenovitě již nikdy nevysílaly volených poslanců na zemský sněm, aniž mohly volněji jednati o obecných potřebách kraje neb i země. Sama vláda hleděla užiti těchto zbytkův obce krajské ve vojenských potřebách tam, kde jí nedostačovaly zemské sněmy a sjezdy, a kde také sama nemohla vystačiti svými rozličnými komisaři nebo krajskými hejtmany.

Při nedostatečnosti dosavadních zpráv o vnitřních dějinách za třicetileté války nelze nám ovšem podati bezpečného přehledu o úloze krajských sjezdů v této poslední jich době.

Po bitvě na Bílé Hoře zvláštní komisaři jednali ještě s jednotlivými kraji o to, aby se podrobily Ferdinandovi II.; později žádány

---

[10]) Zemští trubačové byli zakázáni reskriptem ze 7. února 1713, i mělo se za průvodčí komisaře užívati osob spolehlivých; a sice bylo žádáno, aby to byly osoby ze stavův, a nebylo-li jich po ruce, chtěl panovník pokaždé zvěděti aspoň vlastnosti a zaměstknání osob, jichž se mělo užiti za průvodčí komisaře (reskr. ze 4. pros. 1716). — V prvé polovici 17. století jmenují se na Moravě také komisaři čtvrtní s ročním platem 200 zl., avšak bližších zpráv o nich dosavad není. Olomúcko, jak známo, bylo děleno na 2 díly a 4 čtvrti; než r. 1644 uváděl se náklad na čtvrtní komisaře per 2000 zl., tak že by bylo bývalo celkem 10 čtvrtních komisařů.

od nich také peněžité kontribuce nebo nucené půjčky.[1]) Celkem však za vladaření Liechtensteinova nemáme zpráv o sjezdech krajských; nebyloť jich potřebí, když kontribuce a naturální opatření vojska byly ukládány pouhými mandáty a vymahány komisaři.

Jináče bylo v době, když po vydání Obn. Zř. Z. zemské sněmy a sjezdy měly zase býti povolávány; tu zvláště, když nebylo snadno odbývati zemský sněm, vyskytovaly se zase sjezdy krajské. Tak na jaře r. 1632, kdy Waldstein dobýval země České zpět na Sasech, a kdy nebyl možný sněm celé země, měly se konati krajské sjezdy, na nichž by se jednalo o povolení další kontribuce. Také začátkem r. 1633, kdy rovněž nebylo žádného sněmu, krajští hejtmané svolávali k rozkazu Waldsteinovu (jménem císařovým) krajské sjezdy za příčinou obilné půjčky. Zajisté vyskytnou se ještě jiné zprávy o sjezdech.[2])

Nedlouho před koncem třicetileté války sjezdy krajské byly v Čechách zavedeny zase jako pravidelné zřízení. Stalo se tak za příčinou lepšího zaopatřování vojska podlé vojenské instrukce krajských hejtmanů z r. 1646. Známa je nám sice pouze pozdější instrukce moravská z 1. března 1647, ale lze dokázati, že celkem shodovala se s instrukcí českou, snad že byla podlé ní sepsána. Tato moravská instrukce předpisovala krajským hejtmanům, jakmile jich dojde výkaz krajské quoty zimního ubytování a zaopatřování vojska, aby do krajského města nebo na jiné vhodné místo pokaždé hned svolali krajské sjezdy za účelem spravedlivého, rovného rozvržení. Sjezdy ty měly si voliti pět deputovaných, aby provedli repartici, a přednesli ji veškerým krajským obyvatelům, resp. jich plnomocníkům ke schválení. Dále měly tyto sjezdy usnášeti se o peněžitých a obilných sbírkách krajských, z nichž by se zřídil krajský sklad spolu s jistou kasou za účelem snadnějšího zaopatřování vojska na pochodě; sklad i kasa měly býti a zůstati vždycky vlastnictvím kraje. Protož

---

[1]) Gindely IV, 10—14, zvl. o kraji Litoměřickém, jenž obracel se ke kurfirstovi saskému o ochranu. Srov. také stížnost stavu panského a rytířského kraje Žateckého, ze sjezdu v Žatci dne 7. června 1621 (D'Elvert, Bestrafung d. böhm. Rebellion, str. 89—93).

[2]) Vilém Slavata psal dne 19. května 1632 Weitmillovi: „budou se držeti po krajích sjezdové a jednání o další kontribucí" (z archivu Jindřichohrad.); list krajských hejtmanů Boleslavských, daný z Prahy dne 8. února 1633, svolával sjezd krajských stavů nebo jejich plnomocníky do Mladé Boleslavi za příčinou obilné půjčky (z arch. arcib.). — Zdá se, že i v době Torstensonově byly některé sjezdy. Vojenský komisař kraje Prácheňského listem z 13. května 1643 nařizoval stavům krajským, aby se do Sušice dostavili (nebo své plnomocníky vyslali) zapravit, kolik porcí k zimnímu zaopatření dělostřelectva Harcfeldského podlé repartice na ně připadlo (arch. arcib.). Opisy v zem. arch.

také hejtmané krajští mohli sjezdy svolávati, kdykoli bylo potřebí podobných sbírek. [3])

Stát tehda byl nucen sám chápati se této samosprávy krajské, aby veřejné dávky správně a vydatně docházely; byloť po nesmírném spustošení země potřebí kontroly sousedních stavů, jak a pokud veřejná břemena mohla mezi nimi spravedlivě a rovně býti rozvrhována. Vskutku také krajské sjezdy v l. 1647 a 1648, kdy nebylo žádných sněmů, prokázaly státu platné služby. Kdyby se byly odtud dále zachovaly, byly by zajisté také podržely nemalou úlohu ve stavovském bernictví a vojenství, a tím by krajské zřízení české bylo zachovalo význam podobný onomu, jejž měla ústava uherských komitátů.

Avšak zdá se, že ústav krajských deputovaných snahám vlády přece dosti nehověl v době, kdy po neslýchaných svízelech války stavové hleděli sebe šetřiti; a to zavdalo jí příčinu, aby krajské berní hospodářství („Craissoeconomie") záhy zase předělala po svém smyslu. Ferdinand III. reskriptem z 25. dubna 1648 zrušil v Čechách ústav deputovaných, poněvadž prý vedl ke strannictví, a byl prý málo platným při krajských sjezdech a sbírkách. Povinnosti jejich měli příště zastávati toliko sami krajští hejtmané, tak jako je byli zastávali prve, dokud deputovaných nebylo. V tomto nařízení pak musíme spatřovati zároveň zrušení krajských sjezdů. [4])

---

[3]) Moravskou instrukci vytiskl d'Elvert ve svých Beiträge zur Gesch. (der böhm. Länder) im XVII. Jahrhundert, I, 539–548. — Ferdinand III. reskriptem z Prešpurku dne 26. února 1647 oznámil českým místodržícím, kterak by mínil zdokonaliti instrukci danou r. 1646 všem krajským hejtmanům v Čechách o ubytování, průchodech a vychování cís. vojsk, i žádal od nich dobré zdání (srov. zprávu místodržících z 9. března 1647 v arch. míst., K 26: 3). Došlo-li potom k opravě české instrukce, nevíme, ale moravská instrukce zdá se býti takovou revisí starší instrukce české; sluší také míti na mysli, že krajská správa na Moravě vůbec byla tehda zařizována podlé vzoru Čech (tak přeneseno na Moravu také české zařízení z r. 1638 o průchodech vojska; d'Elvert, l. c., 537). Že se instrukce česká a moravská mezi sebou celkem shodovaly, vyplývá z reskriptu Ferdinanda III. z 25. dubna 1648, jímž předpisy české instrukce byly zase rušeny (J 18: 8; K 26: 1). Mluvíť se tuto o krajských sjezdech, o krajských sbírkách i reparticích, a též o pěti deputovaných, — jediné, že snad tito deputovaní nebyli v Čechách voleni krajským sjezdem, nýbrž jmenováni panovníkem („die von vns zu besserer bestreittung der Craissangelegenheiten angesetzte 5 Craissdeputirten", — slova ta by však mohla znamenati také jen tolik, že tento ústav byl králem zaveden, a nikoli že deputovaní byli jím samým dosazováni). Mimo to je z r. 1646 zpráva o sjezdu kraje Čáslavského za příčinou zaopatření císařského vojska v kraji, ze které zprávy je viděti, že i v předcházejících letech odbývaly se podobné sjezdy po krajích (Kalousek, Státní právo, 313, nota).

[4]) Arch. míst. J 18: 8, K 26: 1. Nicméně ještě v následujících letech byla hejtmanům vojenská jejich instrukce připomínána; také byla řeč o krajských dávkách, — tyto však byly vypisovány, jak se zdá, toliko krajskými hejtmany.

Odtud mizí nám každá stopa krajských sjezdů, hlavního to znaku krajských obcí; nemohlyť se jako pravidelné zřízení hoditi silné moci zeměpanské, jež v době míru patrně trvala zase na tom, že Obn. Zřízení Zemské A 4 pod ztrátou cti, hrdla i statku jako urážku královského Veličenstva zapovídalo konati sjezdy krajské bez předchozího králova povolení. Krajskou správu zastávali dále samotní hejtmané beze vlivu sjezdů; pokud vedlé nich ještě po nějakou dobu zase vyskytovali se krajští deputovaní, nebyli to vlastně více zástupcové celého kraje.

Ano, dalším během časů upadly krajské sjezdy znenáhla do takového zapomenutí, že komise, jež kolem r. 1720 opravovala zemské zřízení, ani tomu již nerozuměla, co se mínilo krajskými sjezdy v Obn. zřízení zemském.[5])

Zaniknutí krajské obce právě vysvětluje, proč zřízení sněmovní a stavovské, proč zemská ústava v Čechách pomalu vůbec odumřely tak, že absolutismus XVIII. stol. mohl je snadno potlačiti, a to v téže době, kdy nový duch, jenž na západě evropském pronikl ve veliké revoluci francouzské, právě žádal jistou ústavnosť, totiž spolupůsobení společenstva v řízení věcí státních. Na krajských sjezdech všichni stavové zemští, kterých jen malý počet ke sněmu přicházel a kteří na sněmě byli kastovně od sebe odděleni, byliby mohli ve větším počtu již kromě sněmu společně se dorozumívati o potřebách svého kraje, a po případě o potřebách celé země; na nich bylo by se utvářelo jisté veřejné mínění a dle potřeby společný odpor všech stavů proti přehmatům vládním. Avšak bez opory ve krajských obcích, bez tohoto organického podkladu živých místních korporací, kleslo zřízení stavovské během času takořka již bezduché před rostoucí omnipotencí absolutistického a centralisovaného státu.

Zahynutí samosprávné organisace krajských obcí, jež vespolek byly živoucí zemskou obcí království Českého, označuje nám právě hlavní rozdíl, jenž vznikl po bitvě Bělohorské mezi krajským zřízením v Čechách a komitátním či stoličným zřízením uherským. Jediné tím, že v Uhrách komitáty zachovaly se jakožto obce („universitates"), zachovala se též uherská ústava i v době nejhorší, kdy císař Josef II. zemské ústavní právo chtěl pohřbiti. Zachovalť uherskou ústavu v první řadě právě odpor, jejž tehda komitáty na svých generálních kongregacích pozvedly a pevně udržovaly proti vládě sněmů nesvolávající, proti nařízením krále nekorunovaného, proti zavedení německé úřední řeči, a vůbec proti centralisaci a assimilaci všerakouské. Josef II. sice zrušil komitáty, a zavedl byrokratické zřízení královských komisařů po větších „distriktech", avšak toto ukázalo se nedostatečným; pouhými mandáty nemohl se domoci rekrutův ani obilí k zásobení

[5]) Kalousek, Státní právo, 313; v zem. arch. opis prací této komise.

vojska. Tak byl již sám zase přinucen za tím účelem znova svolávati kongregace zrušených komitátů: — avšak tyto naopak jenom spurně se domáhaly svolání říšského sněmu a zároveň koncem r. 1789 obnovily namnoze celou starou správu komitátní. Vůbec organisovaly odpor, jemuž Josef II. musil ustoupiti, nechtěl-li, aby Uhry, tak jako Belgie, povstaly a od říše Habsburkův se odtrhly.

2. Déle než sjezdy krajské, zachovala se povinnosť stavů kraje, ve veřejném zájmu přejímati na sebe jednotlivé služby a komise. I sluší tu k tomu přihlédnouti, pokud takovéto výkony dotýkaly se správy krajské, pokud zejména krajští hejtmané mohli je vyžadovati jako ke své výpomoci. Bylo tak nejen ve správě berní a vojenské, ale i v jiných záležitostech, obzvláště soudních; část jich přejímali bez odplaty usedlí stavové kraje, s některými byly časem spojeny také jisté výhody hmotné.[6])

Obn. Zřízení Zemské hledělo podporovati prostředkování a urovnávání rozepří „dobrými přátely", slibujíc ve článku B 15 odměňovati jednotlivce ze stavů, kteří by před jinými dávali se po krajích „potřebovati" ke smluvám a porovnáním sporných stran. K těm, kteří v tom prokázali rozšafnosť, měl se bráti zřetel „při rozdávání úřadův a jiných fedrunčích". Za tou příčinou měli krajští hejtmané každého roku podávati české dvor. kanceláři seznam, které důležité věci a skrze koho v jejich kraji byly urovnány v dobrotě a smíru. Krajští hejtmané také povolávali jednotlivé krajany ku podobným narovnavacím komisím, jakož smírčí soud od starodávna býval jednou z jich péčí.

Později měli krajští stavové hejtmanům vypomáhati ještě v jiných soudních výkonech. Tak pokud krajští hejtmané sami nepostačovali provésti potřebné zapečetění stavovských pozůstalostí, dožadovali k tomu způsobilých osob ze stavů svého kraje.[7]) Mimo to podlé pragmatiky z r. 1712 o sporech z rušené držby (possessorium summarissimum) musili krajští hejtmané povolávati 2 neb 3 krajany vyššího stavu, aby společně s nimi provedli místní vyšetření, aby pokusili se o narovnání neb aby podali dobré zdání k rozsudku zemského gubernia.

Obor vnitřní správy neposkytoval celkem příležitosti ku podobným pravidelným službám stavů krajských. Spíše ukládali hejtmané krajští některé péče na svém místě měšťanům a hospodářským úředníkům; jen při větší potřebě užíváno snad někdy též osob stavu panského neb rytířského, — tak v prvé polovici XVII. století dávaly se ve svém kraji potřebovati zvláště za katolické reformační komisaře.[8])

---

[6]) Nemíníme zde vypisovati různé komisaře, jež před Obn. Zřízením Zemským Liechtenstein ve vojenských a berních potřebách ze stavů zřizoval, aniž o jiných funkcionářích, jež si snad panovník zřizoval za služné.

[7]) Instrukce krajských hejtmanů z r. 1706 §. 14 a instrukce z r. 1731 §. 18.

[8]) Tak srov. listinu ze 24. června 1628 o pánech a rytířích, kteří se po krajích „dali potřebovati" za reformační komisaře (arch. min. vyuč., opis v zem. arch.). Hejtmané

Četnější bývaly veřejné výkony a služby krajanů v záležitostech berních. Někdejší krajské bernictví (spojené ovšem s peněžitou odměnou) vymizelo v době pobělohorské; nebyloť králi vhod, aby sněm nebo nejvyšší úředníci a soudcové zemští zřizovali takovéto berníky po krajích. Bude nám tedy jen uvésti příklady komisí, jež jednotlivě zasahovaly do berní správy. [9])

Tak měli krajané v době třicetileté války spolupůsobiti při „odsvědčení“ usedlých poddaných, ježto přiznání menšího počtu usedlostí nemělo zůstati nekontrolováno. Zemské sněmy (již od r. 1629) přikazovaly, aby každý, kdo ze svých statků něco odprodal, nebo jehož statek byl vojskem spustošen aneb ohněm zkažen, dal si počet usedlých dosvědčiti krajskými hejtmany aneb osobami, jež by oni ze stavů k tomu nařídili nebo vyslali; nebylo-li ani těchto po ruce, mohly (dle sjezdu z r. 1634) schodek usedlých dosvědčovati vůbec dvě usedlé osoby z vyšších stavů. [10]) Podobně mohli krajští hejtmané (již dle sněmu z r. 1629) ukládati krajanům též ohledání a vysvědčení škod vojenských nebo živelních za příčinou srážky z berně; pokud by hejtmané nikoho k tomu nevyslali, mohl každý obyvatel dožádati dvou usedlých osob z vyšších stavů kraje, aby mu škody jeho dosvědčili. Krajané, jež hejtmané k dosvědčení vysílali, bývali vázáni přísahou panovníkovi, i byli zváni také „substituovanými“ (nebo deputovanými) od hejtmanů krajských. Podobné ohledání a osvědčení živelních škod zůstalo po celou tuto dobu až do Marie Terezie v obyčeji. [11])

V poslední době 30leté války vůbec vyvinulo se za příčinou správnosti berních repartic zvláštní zřízení „krajských deputovaných“, jež potrvalo až do Leopolda I., a jež při repartici a při vymahání berní mělo důležitý úkol, tak že bude nám o něm jednati zvláště (viz bernictví). Tito krajští deputovaní, pokud sami nestačovali krajskou rollu sestaviti, na svém místě zřizovali nebo k visitacím usedlostí požadovali ještě zvláštní „attestanty“ z krajských stavů. Když pak v letech šedesátých přestalo zřízení krajských deputovaných, hlavní zemská komise měla (podlé sněmu 1669) při vrchnostech zřejmě chudých

užívali vůbec „osob spolehlivých“ při provádění policejních přehlídek, také při dohlídce k užívání správných měr, a j.

[9]) Za vladaření Liechtensteinova bývali někdy zřizováni po krajích výběrčí kontribuce; r. 1624 a 1625 byli to dokonce výběrčí od kraj. hejtmanů deputovaní (dle op. zem. arch.). V letech 1640—1652 mluví sněmy též o krajských výběrčích sbírky nápojné (pivné a vinné), jež „deputoval“ sám panovník.

[10]) Sněmy r. 1642 a 1643 daly také místodržícím plnou moc, osobami zvláště po všech krajích zřízenými vyšetřovati správnosť přiznání usedlostí.

[11]) Srov. zejména sněmy z r. 1638 a sjezd 1641; ještě ve výkazech podaných v l. 1734—1740 byli uváděni krajští obyvatelé — také již měšťané a hospodářští úředníci — kteří se dávali potřebovati při škodách živelních (K 26: 1).

revisitaci popisu usedlostí bezplatně svěřovati krajským hejtmanům neb také sousedům místní polohy povědomým, „dobrým hospodářům a osobám ze stavův“.

Celkem však komise stavů v berní správě ztrácely se víc a více. Zdá se pouze, že ještě při vyšších stupních berní exekuce užívalo se po krajích někdy též osob stavovských; r. 1725 byli zřizováni exekutoři stálí, a k berním sekvestracím vrchností od r. 1748 užívalo se rovněž stálých komisařů průvodčích.

V oboru vojenství vyvinula se pravidelná služba stavů za „průvodčí komisaře“ (Führungs,-Durchführungs-C.), tak že o tomto ústavu, jakožto předchůdci Terezínských krajských komisařů, bude nám jednati zvláště (viz vojenství). Jiné funkce naskytovaly se krajanům snad jen při řídkém již svolání hotovosti. Tak r. 1642 „generální vůdci, nejvyšší a jiní officíři krajského lidu“ měli býti jmenováni ze stavů téhož kraje; rovněž (podlé sjezdu z r. 1688) pokud hejtmané krajští sami nemohli schváliti spůsobilosť lidu vypraveného ku krajské hotovosti, „deputovali“ ad hoc jiné osoby na svém místě. —

Karel VI. více než jeho předchůdci všímal a vážil sobě ochoty stavů k rozličným krajským službám a komisím; proto použil předpisu článku B 15 Obn. Zř. Z. i ve příčině jiných výkonů. Příčinou toho bylo, že chtěl kraj. hejtmany častěji měniti, i musil stavy povzbuzovati, aby ochotou prokazovanou ve krajských jednáních nabývali lepší zkušenosti a spůsobilosti k úřadu hejtmanskému. Vydávaje instrukci z r. 1731, přikázal tedy krajským hejtmanům, aby koncem každého roku podávali místodržícím seznam těch krajských obyvatelů, „kteří se v některé expedici pro publico užitečně dali potřebovati, nebo to odepřeli“. Tyto seznamy měli místodržící přikládati k ročním zprávám o obnově hejtmanův, aby se k těm, „kdož si o publicum zásluh dobyli“, mohl bráti zřetel při proměně hejtmanův i také při jiných příležitostech.[12])

Také r. 1735 bylo krajským hejtmanům znova nařízeno, aby každoročně podávali zevrubné tabelly, v nichž by udali jména obyvatelů, „kteří při krajských jednáních před jinými se distinguirují“, také k jakým jednáním neb komisím a s jakým prospěchem se dali potřebovati. Místodržící měli z krajských tabell sestavovati jednu hlavní tabellu, a zasílati ji při renovační zprávě dv. kanceláři, tak aby panovníkovi byly známy osoby po krajích zasloužilé. Zároveň měli tuto tabellu zasílati též úřadu desk zemských, aby k oněm osobám před jinými bral zřetel,

[12]) Instrukce krajských hejtmanů z r. 1731, čl. 8, reskript z 11. května 1731, ad 10. Místodržící zasílajíce dne 18. října 1734 takovýto seznam, sestavený ze zpráv hejtmanů, pravili, že při návrhu kraj. hejtmanů brali zřetel k obyvatelům takto „v kraji zasloužilým“. (J 18: 8; K 26: 1.)

kdykoli se vyskytly inventury nebo jiné příležitosti spojené také s hmotnými výhodami. Hejtmané udávali sice místodržícím také měšťany a hospodářské úředníky, jichž v některých službách užívali; o těch však do Vídně zpráva nedávána.[13])

Seznamy takové podávány i za Marie Terezie; tu konečně v seznamech připojovány též osoby nešlechtické. Když se však z nich ukázalo, že osoby panského stavu málo se dali potřebovati za komisaře k politickým nebo soudním jednáním, byli krajští hejtmané r. 1746 napomenuti, aby budoucně ku komisím přibírali též osoby stavu panského.[14])

---

§. 21. Úřadování a kancelář hejtmanů.

1. Úřední instrukce z r. 1695, 1706 a 1731. 2. Poměr krajských hejtmanů k sobě a k nástupcům. 3. Úřední povinnosti hejtmanů; poměr k obyvatelstvu. 4. Řád kancelářský. 5. Krajští sekretáři a poslové.

1. Povinnosti úřadu hejtmanského nebývaly úhrnem vyměřeny; jen všeobecně dotýkaly se jich reskripty renovační a úřední přísaha. Tato sice dovolávala se též Obnov. Zřízení Zemského, to však obsahovalo pouze předpisy policie soudní a policie bezpečnosti. Při správě berní a vojenské, podobně jako ve příčině formálného úřadování rozhodovaly pouze jednotlivé zvláštní předpisy. Teprve během času vydány soustavné úřední instrukce o řízení a působnosti hejtmanů.

Samy zemské sněmy nejen hejtmanům ukládaly jednotlivé úkoly, nýbrž i vůbec hleděly si úřadu krajského a úředního chování hejtmanů. Již sněm r. 1630 jednal o úřední instrukci hejtmanů čtvrtních, ale věc nebyla provedena. Později Ferdinand III. r. 1646 sám vydal hejtmanům jistou instrukci, jak se měli chovati při ukládání břemen a dávek na

---

[13]) Reskript ze 7. ledna 1735; také reskript ze 7. ledna 1736 připomínal odesílání konsignace obyvatelů, kteří se dali potřebovati za vojenské průvodčí komisaře nebo v jiných „zemských důležitostech“ a jednáních (III, A 5). Nicméně nedošly místodržících žádné seznamy za r. 1738 z krajů Chrudimského, Plzeňského, Rakovnického, Čáslavského, Kouřimského, Bechyňského, Berounského a Žateckého, kdežto z kraje Královéhradeckého byly udány pouze osoby a nikoli jednání; proto místodržící žádali, aby hejtmanům při obnově bylo uloženo splnění dodatečné, i další zasílání seznamů každého roku vždy koncem měsíce srpna (dle dobrozdání z r. 1739; K 26: 5). V archivu místodrž. K 26 : 1 zachovány hlavní tabelly z let 1734—7, 1739, 1740 (spolu s udáním měšťanův a krajských exekventů).

[14]) Reskript z 5. dubna 1746; reskript z 2. června 1747 přikazoval místodržícím: „k příštím obnovám krajských úřadův konsignací těch osob vyššího i nižšího stavu, jenž se k všelikerým země důležitostem tam in publicis, quam privatis potřebovati dali, anebo toho se vystříhali, vaší přisylající správě vždy přiložiti nepominete“ (arch. dv. kanc. III, A 5).

zaopatřování vojska; generální vojenské komisařství pak mělo přihlížeti, aby instrukce ta byla zachovávána. Avšak po 30leté válce jednaly o úředních povinnostech hejtmanů zase sněmy zemské. Sněm Budějovický r. 1649 pojal o tom do svého snešení několik článků, jež také Ferdinand nařizoval, patrně následkem sněmovního jednání. Především stanovena tu zase pravidelná podřízenosť hejtmanů „samým“ král. místodržícím za královy nepřítomnosti (kdežto prve musili poslouchati generálního voj. komisaře). Dále vzhledem ku platu, jejž jim stavové povolili, měli hejtmané svůj úřad konati tím svědomitěji a nezištněji. Neměli více ukládati žádných krajských sbírek, měli veřejná břemena na roveň krajanům snášeti, a podávati řádné kontribuční účty; byli povinni přestávati na svém platu a neobtěžovati ani stavův, ani poddaných svěřeného kraje nijakými soukromými požadavky. Podobně i sněmy z r. 1650 a 1651—2 znova připomenuly hejtmanům, aby kraje jim svěřené spravovali věrně a upřímně, zachovali nezištnosť, a dosti činili povinnostem jim ukládaným. Zároveň při tehdejší obnově hejtmanů kárány rozličné jejich „vejstupky“, a kázáno jim, plniti vše, co obsahovaly v sobě „jejich instrukce, sněmovní snešení a císařské resoluce“. Přes to vše nedošlo tehdáž ke všeobecné úřední instrukci; dle potřeby dávány vždy jen předpisy jednotlivé.[1])

Prvou úřední instrukci, ačkoli ještě stručnou, o 12 článcích, nacházíme teprve ve snešení sněmu z r. 1695, což jest zároveň dokladem, že stavové, kteří na krajské hejtmany platili, ani za Leopolda nebyli ještě zbaveni všeho vlivu na krajskou správu.[2]) Instrukce předpisovala krajským hejtmanům, aby úřadovali rychle, aby jednali oba ve společné shodě a nedopouštěli zvůle sekretářům, aby sami nevzdalovali se z kraje bez dovolené (licence) místodržitelstva, ani neodcházeli bez příčiny z bytu svého do kraje, a pokaždé aby nechali doma bezpečnou zprávu, kde je lze zastihnouti. Zároveň dány jim některé stručné předpisy z bernictví a vojenství; o krajské policii nebylo řeči, snad proto, že celkem postačovaly předpisy Obn. zřízení zemského.

---

[1]) Sněm r. 1649, str. 12, 1650 str. 30, 1651—2 str. 48; reskr. z 27. května 1652 (K 26: 1). V tomto reskriptu činí se zmínka o instrukci krajských hejtmanův, avšak jedná se tu ještě o vojenskou instrukci z r. 1646; proto také v pozdějších renovačních reskriptech nenacházíme žádné zmínky o úřední instrukci. Ovšem vydávána nařízení jednotlivá, jako nař. z 16. září 1675 o vzájemném poměru obou krajských hejtmanů, reskript z 3. srpna 1687 o vyšetřování stížností na krajské hejtmany, a j.

[2]) Sněm z 9. pros. 1694 do 14. května 1695, str. 37—40: „wird vermög Ihrer k. u. k. Mt. agster. Resolution u. befehl, durch diesen allgemeinen Landtag-Schluss gedachten I. Mt. königl. Craiss-Haubtleuthen eingebunden, dass“... Sněm tedy buď pojal císařské nařízení mezi své články, nebo byl od panovníka vyzván, aby navrhl instrukci, a panovník ji pak schválil. Pojetí do sněmovního snešení mohlo sloužiti také širší známosti v obyvatelstvu, a tedy nepřímo lepšímu provádění; ostatně mohl sněm obraceti se k hejtmanům jakožto stavům.

Tak stručná instrukce podávala jen nedostatečný obraz působnosti hejtmanské, i nemohla se dlouho udržeti. Ještě sám Leopold přisuzoval to nedostatečnosti instrukce, že se při vedení krajské správy děly mnohé chyby; proto v květnu r. 1704 nařídil místodržícím, aby vypracovali a jemu předložili obšírnou instrukci krajských hejtmanů na dobu míru i války. V Praze nebyli s ní hned hotovi; teprve v lednu r. 1705 mohl si Leopold návrh místodržících dáti přednésti, avšak do jeho blízké smrti (5. květ.) nedošlo k vyhlášení nové instrukce. Příčinou průtahu byly, jak se zdá, některé nutné opravy, jakož i to, že zároveň měla býti vydána instrukce pro krajské hejtmany na Moravě. Potom Josef I. ze své moci, netázaje se více sněmu, vskutku vydal 2 zvláštní instrukce pro kraj. hejtmany v Čechách a na Moravě reskripty ze 4. května 1706.[3])

Instrukce česká o 21 článcích byla širším vypsáním hlavně toho, co bylo, sestavením rozličných předpisův, aniž by celkem vedla k dalšímu vývoji úřední působnosti. Několik článků bylo převzato z instrukce r. 1695; ostatně mimo formálné předpisy o úřadování krajských úřadů vypsány zde šíře nejen působnosť ve správě berní a vojenské, ale také jednotlivé výkony soudní a úkoly vnitřní správy, o nichž předešlá instrukce mlčela. Ukládánoť krajským hejtmanům o to pečovati, aby především bylo zachováváno katolické náboženství a dobrý mrav, potom panovnické regály a práva, i vůbec aby se plnily dané zákony; neméně předpisováno jim pečovati o policii soudní, o policii pořádku a bezpečnosti.[4])

Instrukce moravská o 25 článcích sepsána byla samostatně a obšírněji. Neměla ovšem předpisu o vzájemném poměru dvou hejtmanů, jelikož na Moravě byl pouze jediný hejtman krajský; také mimo jiné nedotýkala se toho, že by hejtmané byli smírčími soudci, jak tomu bylo v Čechách na základě starého vývoje. Avšak naproti tomu obsahovala mnohé jiné předpisy, a takto stala se podkladem rozšířené instrukce hejtmanů v Čechách z r. 1731. Nastal zde zajímavý obrat. Krajská správa na Moravě rozvíjela se šíře teprve v dobách převládajícího absolutismu, a nemajíc tak silných historických tradicí, přirozeně hověla více zájmům zeměpanským, kdežto krajské zřízení v Čechách zachovalo

[3]) Reskr. z 16. května 1704; reskripty z 30. čce. a 28. list. 1704 poháněly místodržící k vypracování instrukce; dle nař. místodržících ze 17. května 1706, jímž instrukce byla vyhlášena, již Leopold dal si dne 29. ledna 1705 přednésti její návrh (arch. míst., nové L 2: 1). Instrukci českou i moravskou viz v J 18: 8, českou také v novém L 2: 1.

[4]) Čl. 8 o licenci krajských hejtmanů povstal spojením čl. 2 a 3 předešlé instrukce; čl. 12 o přestupcích nebo zprotivení se veřejným nařízením opakován z čl. 9 starší instr. Ostatně sluší porovnati články nové instrukce se články staré, tak ve příčině formálných předpisů: čl. 8 se 7, čl. 3 s 10, čl. 21 s 11; z oboru bernictví čl. 6, 7 a 12 se čl. 1, 8, 12; z oboru vojenství čl. 9 a 10 se čl. 4—6.

silnější tradice stavovské samosprávy. Kdežto však krajská správa česká posloužila dříve za vzor moravské, tou dobou zase tato ve svém směru začala působiti zpět na českou; vzájemné vyrovnávání podobného, ale zvláštního vývoje v obou zemích vedlo konečně k obecné reorganisaci krajských úřadů v zemích koruny České za Marie Terezie, kdy již úřady ty přenášeny i do jiných zemí rakouské dynastie. Takováto assimilace v českých zemích jevila se také v instrukcích: instrukce moravská z r. 1706 působila na českou z r. 1731, a této bylo použito zase při nové instrukci moravské z 8. října 1734.

Nová instrukce krajských hejtmanů v Čechách ze dne 12. dubna 1731 byla vydána k podnětu samé české dvor. kanceláře, jež takto chtěla zabrániti některým nepořádkům, jež prý při hejtmanech vznikaly; nicméně čeští místodržící byli o ní prve ještě vyslechnuti. Instrukce ta je tím důležitější, že ani při Terezínské reorganisaci krajských úřadů nebyla změněna, ano že potrvala ve platnosti až do císaře Josefa, byť i jednotlivé články její byly novějšími zákony zatlačeny. Tato instrukce o svých 27 článcích byla také skutečným rozvojem předpisův o krajské správě; jelikož ke článkům těm byly zároveň připojeny dotyčné zákony, tvořila o sobě jistý souhrn politických norem, tak že lze ji pro dobu, kdy byla vydána, jistou měrou přirovnati k politickému zákonníku.

Tato česká instrukce z r. 1731 přijala ze starší instrukce moravské řadu předpisů směřujících k zachování rozličných královských výsostí a komorních práv, kdežto česká instrukce z r. 1706 oboru toho sotva jen se dotýkala. Měli tedy krajští hejtmané dohlížeti a bdíti, aby se neudála velezrádná spiknutí a povstání (čl. 3), aby osoby k zemi nehabilitované (jež nenabyly od krále zemského inkolátu) nedržely statků zemských, aby nové trhy nebyly soukromou mocí zřizovány, aby nebylo rušeno zemské pomezí, aby nebyla zřizována nová cla a mýta, aniž nové tvrze stavěny, aby kláštery a řády nebyly visitovány cizozemskými visitátory (čl. 4). Neméně podlé moravské instrukce uvedeny předpisy o dohledu proti přívozu cizí soli, o falšování mince, o vývozu drahých kovů, o židech, o propolech a monopolech. Podobně povstal i článek 26 (dle morav. 24) o tom, kterak krajští hejtmané měli se chovati k zemským stavům, k hospodářskému úřednictvu a k poddaným; výslovně předepsána tu péče o poddané podlé poddanských pragmatik, tak jak toho žádaly také vlastní zájmy zeměpánovy.[5])

[5]) Instrukce krajských hejtmanů z 12. dubna, k tomu reskript z 11. května 1731; současně vydána instrukce městským hejtmanům Pražským, a instrukce sekretářů obojích hejtmanů (arch. dv. kanc. III, A 5, opis v zem. arch.; arch. míst. J 18: 8). V čele české instrukce krajských hejtmanů z r. 1731 postaven článek o zachování se dle přísahy (jak to činila moravská instr. z r. 1706); čl. 2 o katolickém náboženství (a dobré policii mravů) sluší

2. Přehlédnuvše úřední instrukce, přihlédněme především, v jakém poměru byli oba krajští hejtmané sami k sobě a ke svým nástupcům. Zřízení dvou krajských hejtmanů směřovalo k tomu, aby stav panský i rytířský stejně se účastnili krajské správy, aby se v ní dělily o právo i povinnost. Vedlé toho mělo to své výhody, když mohli dva hejtmané spolu se raditi a společně jednati, když při neprázdni jednoho byl zde ještě druhý (záleželť krajský úřad jenom na osobách hejtmanův a nebývalo tu jiného zástupce neb adjunkta), když při velikosti kraje krajané mohli se obraceti k hejtmanovi bližšímu. Naproti tomu z dualismu krajského úřadu plynuly také některé vady; bylo však zásluhou starých tradicí, že dualismus ten přece nebyl nikdy podstatnou překážkou krajské správy.

V poměru obou hejtmanů vůbec obrážel se poměr obou stavů, panského i rytířského. Hejtman stavu panského měl přednější osobní pořadí; i plynulo z toho také jisté popřednictví v úřadování. Hejtman stavu rytířského častěji dojížděl ke svému soudruhu panskému než naopak, a tento také spíše mohl držeti řádnou kancelář. Když ve 30leté válce byla uznána potřeba uděliti krajským hejtmanům výhody hmotné, připadly větší výhody hejtmanovi, jenž vedl život panský; později také plat hejtmana stavu panského býval vyšším. Tudíž v XVII. stol. vešlo v obyčej, nazývati hejtmana stavu panského

porovnati se čl. 1 starší české i se čl. 2 moravské instrukce. — Podlé moravských předpisů upraveny: čl. 3 o regálech vůbec (čl. 4 mor.) a o spiknutí, povstání a o epidemiích (čl. 8 mor.); čl. 4 o nehabilitovaných, o jarmarcích, zemských hranicích, clech, tvrzích, cizozemských klášterních visitacích (čl. 5 mor.); čl. 5 o soli, minci, židech (ze čl. 6, 13, 14 mor.) a čl. 7 o monopolech (ze čl. 20 mor.). Naopak nepřešel do české instrukce moravský čl. 16 o dohledu krajských hejtmanů ve příčině kontraband. — O bernictví jedná se pouze v jediném čl. 12 (morav. 15), kdežto ve starší české instrukci byly tři články: 6, 7 a 11. — Obor vojenský (čl. 14—17) roztříděn spíše dle instrukce moravské (čl. 9—12), než dle starší české (čl. 9—10). — V oboru soudním lze srovnati čl. 18 a 19 o zapečetění stavovských pozůstalostí se čl. 22 a 23 mor. a 14 starší čes. instr.; čl. 23 o visitaci vězení a vězňů uveden teprve podle čl. 18 mor., čl. 24 o smírném narovnávání rozepří byl zvláštností instrukce české podle staršího čl. 20. — Obor policejní vypsán byl spíše dle starší české instrukce a sice čl. 20 dle čl. 15, 17, 19 (mor. 17, 18). V moravské instrukci z r. 1706 nebylo předpisu o policejních prohlídkách (čl. 21 nov. a 16 st. čes.), ani o soubojích (čl. 22 nov. a 18 st. čes.), ani o míře a váze (čl. 6 nov. a 13 st. čes.). Naopak moravská instrukce přikazovala krajským hejtmanům dozor k silnicím (čl. 21), což česká neuvedla. — Formální stránky úřadování dotýká se česká instr. ve čl. 8—11, 13 a 25, se kterými sluší srovnati ze starší české instrukce čl. 2—5, 8, 21, i z moravské čl. 3, 7, 8, 24 a 25. Předpisu o vedení knihy patentů (čl. 27 čes. nov.) v moravské instrukci ještě nebylo; také předpisy o protokolech a registratuře byly r. 1731 již vyvinutější. — V čem as instrukce česká z r. 1731 doplnila novou moravskou z r. 1734, vyplývá nejvíce již z těchto porovnání; srov. o ní také d'Elvertovu Verwaltungsgesch., 240—3.

předním hejtmanem kraje; názvu toho bylo užíváno ještě za Marie Terezie.[6])

Jinak vlastně v úřední povinnosti a hodnosti byli oba hejtmané sobě rovni. Všichni krajané bez rozdílu stavu byli oběma stejně podřízeni; obraceli se obyčejně k bližšímu hejtmanovi, ale obvod kraje nebýval mezi hejtmany rozdělen.[7])

Čeští místodržící vykládali ve svém nařízení ze 16. září 1675, že král proto ustanovoval dva krajské hejtmany, aby záležitosti krajské vyřizovali oba společně, a společně za ně ručili, nikoli pak aby jeden zbavoval se odpovědnosti, nevěda o nich a nepodpisuje listin úředních. Proto místodržící uznali tehda za dobré, hejtmany všeobecně napomenouti, aby jeden bez vědomí druhého ničeho nejednal a neexpedoval, ani sám jména soudruhova nepodpisoval, jeho pečeti nepřitiskoval (na zprávách ke guberniu, patentech do krajů, kontribučních kvitancích a j.), nýbrž aby jeden se druhým o veškeré krajské záležitosti pilně se sdílel. Pokud by z důležitých příčin jeden byl nepřítomen, nebo jinak nemohli se spolu sejíti, měly expedice vycházeti toliko vlastním jménem a pod vlastní pečetí jediného přítomného hejtmana, ale potom náleželo mu soudruha svého náležitě o věci zpraviti.[8])

Podobně dle instrukce z r. 1695 (čl. 10) hejtmané měli všecky důležité věci jednati společně „di concerto“, a jeden z nich neměl akta sám podpisovati, aniž podpisovati jména nepřítomného soudruha. Neméně instrukce z r. 1706 (čl. 3) a z r. 1731 (čl. 9) souhlasně zavazovaly krajské hejtmany, aby si vzájemně o všem dopisovali, aby bez vědomí soudruhova nic neexpedovali, a to ani ve věcech obecných, ani ve věcech soukromých. Pouze tehdy nemusili zprávy a expedice společně podpisovati, ale mohli jednati samostatně, když bylo nebezpečí z průtahu; tu pak náleželo zpraviti soudruha dodatečně. Vůbec dorozumění a shoda byly krajským hejtmanům častěji připomínány; dělo se tak i při roční obnově.[9])

---

[6]) Příklad v reskriptech cís. Leopolda ze 4. června 1690 a 16. ledna 1691 (arch. míst., K 26: 1).

[7]) Snad při jmenování krajských hejtmanů byl někdy brán zřetel k jejich sídlům, za příčinou tohoto pohodlí krajanů. Při obnově r. 1727 bylo dokonce reskriptem z 30. pros. uloženo Janu Jindř. Běšínovi z Běšin, hejtmanovi kraje Pracheňského, jenž sídlil na blízku předního hejtmana, aby si zvolil bydliště hloub ve kraji (arch. dvorské kanc. III, A 5).

[8]) Arch. míst., nové L 2: 1.

[9]) Také článek 21. instr. z r. 1706 zmiňuje se o expedování: communicato consilio. — Reskript z 14. srpna 1730 poukázal zvláště hejtmany kraje Boleslavského, aby byli v dobrém dorozumění, a přední hejtman aby sdílel se o krajskou agendu se soudruhem. Reskr. z 11. května 1731 poroučel místodržícím, aby při předvolání hejtmanův uložili jim dobrou harmonii. Reskript z 2. června 1747 všeobecně připomínal, že „společní“ hejtmané měli býti v dobrém srozumění, lépe než dosavad si dopisovati

Rovněž bylo potřebí jistého předpisu o časové nepřetržitosti krajského úřadu, o poměru předchůdců k nástupcům. Dle Obn. zřízení zemského A 48, pokud hejtman krajský byl propuštěn ze svého úřadu, „tehdy věci za úřadu jeho zašlé budoucí hejtmané krajští, jakž od starodávna bývalo, k místu a konci přivésti mají“. Naproti tomu hejtmané odstupující měli svým nástupcům odevzdávati potřebné spisy, zvláště též opisy instrukcí, sněmovních snešení a cís. resolucí.[10])

Bylo na místodržících hleděti, aby noví krajští hejtmané vedli záležitosti krajské dále tam, kde předešlí přestali. Ostatně sám nástupce musil od svého předchůdce opatřovati si potřebná poučení s nutnými akty. Nicméně o spisy méně nutné asi málo kdo se ucházel, zvláště když bylo třeba, přenášeti je ze statku předešlého hejtmana do sídla nástupcova; byloť snáze, dle potřeby vyžádati si od předchůdců nutné poučení. Teprve hejtmanské instrukce položily větší váhu na zachování úředních spisů.

Instrukce z r. 1706 (čl. 5) předpisovala, že při „krajském úřadě“ měly se ustavičně dále vésti řádné jednací protokoly, a že měly se vždycky odevzdávati novému hejtmanovi i s příslušnými spisy a listinami (priora). Totéž nařizovala instrukce z r. 1731; veškeré úřední spisy se zevrubným výkazem měly býti odevzdávány nástupci, jenž předchůdci svému nebo jeho dědicům vydával o tom potvrzení. Nový hejtman byl dále povinen, o převzetí spisů podati zprávu místodržícím, připojiti jejich výkaz, a žádati za pomoc, kdyžby se vyskytly nějaké nesnáze nebo nedostatky; nemohlo-li ani místodržitelstvo stačiti, mělo podati zprávu i dvorské kanceláři.[11])

3. Stálého úředního sídla nebylo; měniloť se s bydlištěm hejtmanů, kteří konali svůj úřad na svých statcích. Byli však přece povinni dostavovati se k některým jednáním do krajského města.[12]) Jinak úřad hejtmanský vyžadoval stálé přítomnosti obou hejtmanů ve

„se svými oučedními spolu-oudy“ (Amtsgespan), a že zvláště hejtmané stavu panského neměli sobě osobovati více, než jim patřilo (dv. kanc. III, A 5).

[10]) Tak kázal již na př. renovační reskr. ze 27. května 1652 (K 26 : 1).

[11]) Instrukce krajských hejtmanů čl. 11; instr. krajských sekretářů čl. 7; reskr. z 11. května 1731 ad 4 a 7. — Odtud místodržící měli při každoroční obnově přihlížeti, aby předcházející hejtman krajské úřední spisy náležitě odevzdal svému nástupci, i s pořádnými repertorii a inventáry; dle možnosti měly vždy býti pohotově pohodlné truhly nebo schránky ku přenášení spisů (tak nařídil zvláště reskr. z 15. ledna 1733). Dle reskr. z 5. dubna 1746 místodržící při obnovách měli podávati dvorské kanceláři pravidelné zprávy o odevzdávání registratur při proměně hejtmanů.

[12]) Bývalo tak při sjezdech a mustrování hotovosti; v této době hlavně při některých úkolech správy berní. Reskripty z 29. list. 1729 a 15. ledna 1731 ukládaly krajskému hejtmanovi Václavu hr. z Kaisersteina povinnosť, dostaviti se do města krajského k „obyčejným oučtům“ a jiným jednáním, při kterýchž obyvatelé krajští přítomni býti musí (dv. kanc. III, A 5).

kraji; jestliže který z nich chtěl vzdáliti se, měl míti zvláštní dovolenou, ježto bývalo nutno správu krajskou zatím jinak opatřiti. Tuť místodržící zřizovali na čas náměstky či zástupce z vyšších stavů téhož kraje, anebo hejtmané sami vyvolili si je se schválením místodržících. Nicméně ústav náměstků či substitutů nedošel v Čechách takového vývoje jako na Moravě; mohlť začasté druhý hejtman nepřítomného soudruha zatím sám zastávati.[13])

Dle instrukcí z r. 1695 (čl. 2 a 3) a r. 1706 (čl. 8) krajští hejtmané neměli se vzdalovati z kraje bez výslovné dovolené (licence) místodržících, ano neměli ani ze svého bydliště odcházeti bez příčiny a nezanechavše bezpečné zprávy, kde by lze bylo ve kraji je zastihnouti. Dle instrukce z r. 1731 místodržící neměli podobných licencí k odjezdu z kraje uvnitř země, zvláště do Prahy, během roku často udíleti, a také ne přes 8 dní bez důležité příčiny. Mimo to k odjezdu ze země bylo potřebí licence samého panovníka. Obzvláště žádosti za dovolenou k pobytu ve Vídni (při dvoře) měly (již dle příkazu z r. 1710) podávány býti panovníkovi skrze místodržitelstvo, aby toto mohlo prve vysloviti své dobré zdání. Ostatně sídelní povinnosť bývala hejtmanům připomínána každého roku při obnově úřadův, místodržící pak měli dvor. kanceláři k obnovám podávati zprávu o tom, jak krajští hejtmané povinnosť onu zachovávali.[14])

---

[13]) Dne 22. května 1640 místodržící rozkazovali Jiřímu Jaroslavu Stossovi z Kaunic, aby na ten čas zůstal v kraji Boleslavském, ježto nemohli vyhověti jeho žádosti za dovolenou na čas do Moravy, poněvadž prý to přísluší moci samého krále, a poněvadž Mladota ze Solopisk, jejž si byl obral za svého substituta, musil se dostaviti do Prahy jako soudce zemský (K 26: 2). Když reskript z 6. března 1653 povolil Janu Viktorinovi hr. z Waldsteina, aby ve dvou měsících vykonal pobožnosť a cestu do Loretta, měli místodržící opatřiti, aby ve krajském hejtmanství nebylo nic obmeškáno (K 26: 1). Když hejtmané kraje Hradeckého r. 1640 odešli ze země, arcikníže Leopold Vilém, válečný velitel a gubernátor, uložil správu kraje až do dalšího nařízení Václavu st. Dohalskému z Dohalic (14. března; K 26: 2). — R. 1639 jednalo se dokonce o to, aby dvěma hejtmanům Plzeňským ještě Adam Markvart Příchovský byl „adjungován", ale místodržící vyslovili se proti tomu z důslednosti (zvláště vzhledem k Hradecku), tak aby dle starého obyčeje zůstalo při dvou hejtmanech (zpráva z 13. dubna; K 26: 1).

[14]) Reskr. z 18. února 1710, Weingarten, 679; čl. 8 a 13 instrukce r. 1731; reskr. z 11. května 1731, ad 5 et 6. Reskr. z 22. pros. 1728 dal napomenouti všecky krajské hejtmany, aby „bez dovolení (tak jak dle došlé zprávy se již častěji státi mělo) z krajů jim svěřených neodcházeli a venku z nich se nezdržovali". Reskr. z 15. ledna 1731 připomínal Václavu hr. z Kaisersteina, aby bez dovolení nejvyššího purkrabí neodjížděl do jiného kraje, než do svěřeného mu Chrudimska; podobně přední hejtman Kouřimský Josef hr. z Halleweilu neměl bez dovolení nejv. purkrabí (nikoli místodržitelstva) osměliti se odejíti ze svěřeného kraje do Prahy nebo jinam. Od Karla hr. z Waldsteina, hejtmana Kouřimského, žádal reskr. z 15. ledna 1740, aby se zdržoval ve svém kraji, a tedy ani ne v Praze (poněvadž Praha nebyla ku kraji Kouřimskému čítána).

Tako byl hejtmanům předepsán jistý pořádek v konání jejich povinností. Instrukce z l. 1695, 1706 a 1731 většinou jim krátce předpisovaly, aby nařízení došlých od místodržících nenechávali ležeti nebo nezdržovali, nýbrž aby je co nejdříve vykonávali, do kraje vyhlašovali, nebo doručovali. Rovněž tak byli povinni bez meškání podávati zprávy, jichž by na nich bylo žádáno, neb aspoň prozatím oznamovati naskytlé překážky.[15]) Při zprávách svých neměli rozličné předměty dohromady shrnovati, nýbrž o každém příkazu nebo dekretu podávati zvláštní zprávu či relaci.[16]) Pokaždé na konci roku měli podati výkaz záležitostí nevyřízených (restů), a udati toho příčiny.[17])

Hejtmané byli povinni, zachovati v tajnosti, cokoli s nimi bylo sděleno k soukromému poučení nebo k tajnému vyšetření. Jinak příslušelo jim, aby ve svěřeném kraji vyhlašovali patenty a dekrety nebo resoluce, jež místodržící jmenem panovníkovým vydali; neměli tak činiti ve výtahu nebo jinými slovy, nýbrž in ipsis formalibus, per extensum a pokud možno v originálu. Zároveň bylo jejich povinností pilně přihlížeti, aby vyhlášená nařízení nebo rozhodnutí byla řádně plněna.[18])

Krajští hejtmané směli obyvatele a úředníky svěřeného kraje před sebe obesílati toliko v záležitostech zemépanských a zemských, nikoli ve věcech jiných; zvláště nesměli nikoho nutiti k narovnání právních sporů. Pokud někoho předvolali, nebo pokud někdo přišel k jejich úřadu, neměli jej zdržovati nad potřebu, nýbrž dle možnosti jej vždy odpraviti.[19]) Ke stavům byli povinni vůbec tak se chovati, aby ani stavové ani oni sami neměli příčiny k stížnosti. S hospodářskými úředníky měli zacházeti rozvážně, a k poddaným, pokud byli ve sporech s vrchnostmi, zachovati se dle poddanských patentů.[20])

Z úřadu hejtmanského plynula také moc dle předpisů zákona vydávati úřední napomenutí a příkazy, kde jich bylo třeba. Obyvatelstvo bylo povinno, úřadů krajských poslouchati, jmenovitě když toho

---

[15]) Instrukce 1695 čl. 7, 1706 čl. 2, 1731 čl. 8; dle moravské instr. 1706 čl. 7 hejtmané neměli čekati monitorialií, a měli po vykonaném příkazu vždycky podati zprávu.

[16]) Instrukce 1706 čl. 2, 1731 čl. 8; instrukce sekretářů čl. 2.

[17]) Instrukce mor. 1706 čl. 7, česká 1731 čl. 8; instr. sekretářů čl. 2.

[18]) Instrukce 1706 čl. 2, 1731 čl. 8; instr. sekretářů čl. 2. Dle moravské instrukce 1706 čl. 7 krajští hejtmané sami ze sebe bez příkazu král. úřadu zemského neměli ve svém kraji nic per patentes vyhlašovati; ke svým nařízením měli buď per extensum přikládati dekrety král. úřadu nebo uváděti je u výtahu; o vyhláškách pak měli podávati zprávu zemskému hejtmanství a připojovati rejstříky poslů.

[19]) Instrukce 1706 čl. 20, 1731 čl. 24.

[20]) Instrukce 1731 čl. 26; dle čl. 24 mor. instr. z r. 1706, z něhož článek ten pošel, hejtmané neměli úředníky nepotřebnými obsílkami vzdalovati hospodářství, a působiti jim zbytečné útraty. To, co tento moravský článek uvedl o rychlém odpravování úředníků neb obyvatelů, připsáno bylo ve Vídni patrně dle čl. 20 čes. instr. z 1706.

vyžadovaly jménem vyšším. Sami hejtmané celkem nebývali instancí meritorní, anebo nebývalo dostatečné sankce donucovací. Císař Leopold mínil reskriptem z 18. února 1704 zabrániti výmluvám krajských hejtmanů na neposlušnosť stavů nebo jich úředníků (zvláště při vymahání berně) tím, že chtěl jim uděliti moc, zakročovati proti krajským stavům vězením nebo jiným způsobem. Avšak místodržící namítali, že vrchnosti dle svých privilegií nemohou podléhati trestní moci krajských hejtmanů, nýbrž že tito prve musí podati zprávu místodržícím, aby vyžádali rozhodnutí samého panovníka, jemuž prý jedinému příslušela moc zemské stavy trestati. Tudíž hejtmanům krajským dostalo se pouze moci, vymáhati si poslušnosť úředníků vrchnostenských krajským vězením nebo jiným spůsobem.[21])

Instrukce z r. 1695, 1706 a 1731 vesměs přikazovaly krajským hejtmanům, aby každého, kdo by nařízením panovníka nebo místodržících se zprotivil, nebo je přestoupil, udali dále místodržícím.[22]) Potom však robotní patent z r. 1738 udělil také krajským hejtmanům širší trestní moc, ovšem jen proti vrchnostenskému úřednictvu, nikoli proti samým vrchnostem. (Viz dále §. 22.) —

4. Předpisy instrukcí vztahovaly se také na vnitřní zařízení nebo pořádek kanceláře hejtmanské. Instrukce z r. 1706 přikazovala vésti zvláštní úřední protokol v záležitostech obecných (in publicis), a druhý v záležitostech jednotlivých stran; krajští sekretáři byli povinni, nejen každé úřední podání do nich zapsati (de dato et praes.), nýbrž i připojiti, kterak bylo vyřízeno nebo zdali jaká zpráva byla podána. Zároveň mělo se do nich zapisovati všecko, co krajský hejtman z vlastní moci nařídil, nebo co jinak bylo při úřadě jednáno. Tím spůsobem úřední knihy (protokoly a repertoria) podávaly obraz celého úřadování, a mohly sloužiti dozoru místodržících, kteří zvláště při roční obnově hejtmanů měli se přesvědčiti, zdali protokoly byly správně vedeny, zdali bylo řádně úřadováno.[23])

Instrukce z r. 1731 pokročila dále; přikázalať při krajském úřadě vésti trojí protokol (opatřený abecedním rejstříkem), totiž 1. in publicis (in materia publica, se stručným udáním každého podání a jeho vyřízení), 2. in privatis (o záležitostech jednotlivých stran, zvláště o různých stížnostech a komisích), a 3. in criminalibus (hlavně o přímé korespondenci s appellační komorou a s deleg. soudem pro pytláctvo). Jestliže komisionálné jednání ve věcech stran trvalo déle, častěji se

---

[21]) Nařízení místodržících z 1. března 1704 (arch. míst., nové L 2: 1). Srovnej o tom více při berní exekuci.

[22]) Instrukce 1695 čl. 9, 1706 čl. 12, 1731 čl. 8 in fine.

[23]) Instrukce 1706 čl. 4 (i čl. 21); srov. také reskript z 11. března 1728 (K 26: 6, III A 5).

opětovalo, nebo jinak spolu souviselo, měly o něm vedeny býti protokoly zvláštní, do nichž zvláště jednání ústní obšírněji znamenána; náleželo však také do hlavních protokolů poznamenati krátký obsah.[24])

Mimo to kraj. hejtmané, aby byli dobře znalí vydaných nařízení, a tato byla vždy po ruce, měli do zvláštní knihy dáti zapisovati všecky patenty, pragmatiky, reskripty a nařízení, nechať byly předepsány za pravidlo pouze krajským hejtmanům nebo též obyvatelům.[25]) Zároveň náleželo to hejtmanům opatřiti a častěji se o tom přesvědčiti, aby i vrchnosti patenty a resoluce do zvláštních knih zapisovaly a poddaným častěji daly předčítati, zvláště v záležitostech vojenských a poplatnických (in re tributaria; instr. 1731 čl. 8).

Vůbec veškeré úřední spisy a listiny měly býti chovány ve zvláštní úřední světnici, a to v jisté bezpečné schránce, tak aby byly odloučeny od spisů soukromých. Krajský sekretář byl povinen, jednotlivé přihrady schránky zevně označiti, sestaviti k nim zvláštní rejstříky, a na všecky spisy napsati argumenta; konečně měl poříditi také všeobecné repertorium (chronologické i abecední).[26])

Povinností místodržících bylo hleděti, aby při krajských úřadech protokoly, repertoria a knihy patentů byly všude jednostejně zařízeny; bylyť jim předkládány při každoroční obnově hejtmanův. Ostatně mohli přijdouce do krajův, přehlížeti také celou úřední kancelář.[27])

5. Zbývá nám také přihlédnouti k postavení kancelářských úředníkův a sluhů, totiž krajských sekretářů, písařův a poslů. Zprvu hejtmané krajští, jako sami bývali spíše osobně veřejnými hodnostáři, nežli vlastním úřadem, tak také mívali pouze osobní písaře a sluhy; ale během času buď sněm, buď vláda předpisy svými potahovali je víc a více do ústrojí veřejné správy, propůjčovali jim povahu skutečných úředníkův neb úředních sluhů.

Veliké důležitosti nabyl ústav „krajských písařů“ čili **sekretářů**. Krajští hejtmané mívali písaře, jakožto své služebníky, a sami musili je vydržovati. Když pak ku polovici XVII. století dostalo se jim platu, měl hlavně býti příspěvkem na vedení řádné kanceláře. Vzhledem k tomu sněm z r. 1651—2 zapovídal hejtmanům, aby obyvatelův a měst v kraji neobtěžovali „jakými ouplatky pro písaře své krajské“, ani jinými sportulemi z úředních výkonů (od kvitancí a p.).[28]) Časem však

[24]) Instrukce 1731 čl. 10; instrukce sekretářů čl. 5.

[25]) Instr. 1731 čl. 27, instr. sekr. čl. 5. Místodržící vydali dne 11. srpna 1747 zvláštní nařízení, kterak knihy patentů měly jednostejně býti vedeny (K 26: 6).

[26]) Instrukce 1731 čl. 10; instr. sekretářů čl. 6.

[27]) Reskript z 11. května 1731 ad 1, 4 et in fine. Místodržící podávali při obnově zprávu, kterak byla zachovávána stejná manipulace při úředních knihách krajských (srov. reskripty ze 7. ledna 1736 a 5. dubna 1746 (dv. kanc. III, A 5)

[28]) Sněm 1651—2, str. 49.

náklad na hejtmanskou kancelář značně vzrostl, když úřední práce stále se množily. Ku konci XVII. století míval hejtman panského stavu netoliko vlastního krajského písaře čili sekretáře, ale ještě druhého písaře kancelářského; hejtmanovi stavu rytířského postačoval písař jediný. I bylo přirozeno, že hejtmané domáhali se vyššího platu.[29])

Písař krajský, když pán jeho byl po delší dobu hejtmanem, nabýval v úředních pracích jisté zkušenosti, i byl někdy přijat do služby nástupcovy. Tím spůsobem však se také stávalo, že krajský hejtman dopouštěl svému písaři větší volnosť, že písař při hejtmanovi méně dbalém samostatněji zasahoval do jeho úřední působnosti. Tu pak stesky na libovůli krajských písařů zavdaly asi prvou příčinu k veřejným o nich předpisům. Instrukce z r. 1695 (čl. 11) ukládala hejtmanům o to pečovati, aby krajští písaři v jejich nepřítomnosti nižádné moci sobě neosobovali, zvláště aby ve krajských záležitostech ničeho neřídili a nejednali, jak prý se dříve častěji dělo.

Za Josefa I. postavení krajských „sekretářů" bylo pak již potud upraveno, že slušelo je považovati za skutečné úředníky. Měliť po svém přijetí do služby složiti úřední přísahu před místodržícími v Praze; přísahou výslovně se zavazovali, že budou zachovávati tajemství, nezištnosť a nestrannosť, jakož i pilně vésti kancelářské protokoly a repertoria (čl. 21 instrukce z r. 1706). Krajští hejtmané však neměli jim dopouštěti té moci, „autority", aby krajské záležitosti bez jich vědomí a vůle vyřizovali a expedovali. Při tom postavení sekretářů ještě v tom se nezměnilo, že nadále zůstávalo v moci hejtmanů, přijímati a propouštěti je; právo to znova potvrdil reskript z 22. pros. 1711.[30])

Za Karla VI. stal se další pokrok. Stavové totiž r. 1725 zvýšili důchod krajských hejtmanů právě za tou příčinou, aby se mohli opatřiti spůsobilými a nezištnými „sekretáři neb úředními kancelisty", za něž byli povinni ručiti. Na tom základě Karel VI. dne 12. dub. 1731 vydal též úřední instrukci pro krajské sekretáře v Čechách. Tehdáž všichni sekretáři byli podlé svých hejtmanů obesláni do Prahy, aby jim místodržící doručili instrukce a uložili přesně je plniti.[31])

Nicméně i tenkráte ponecháno hejtmanům právo sekretáře přijímati a propouštěti, — avšak panovník prohlásil to již jen za povolení do času, dokud by jinak nerozhodl; za to také výslovně stanovil odpovědnosť hejtmanů za jejich sekretáře. Hejtmané byli povinni, každou osobní změnu oznámiti místodržícím a udati její příčinu; místodržící

---

[29]) Viz v §. 18 žádosť hejtmanů z konce r. 1705, v níž uvedeny tehdejší platy písařů.

[30]) Arch. dv. kanc. III. A 5. Reskript ze 14. srpna 1730 zakázal sekretářům také podpisovati jména hejtmanů ve věcech úředních.

[31]) Exekuční řád z r. 1725 čl. 9; reskript z 11. května 1731 ad 1 et 3; instrukce hejtmanů čl. 25. Instrukce krajských sekretářů čítá 12 článků (III, A 5).

pak měli z úřední povinnosti vůbec bdíti, aby za sekretáře byly přijímány osoby spůsobilé, aby byly pod přísahou, a vůbec aby všeliký zlořád byl zamezen.[32])

Rovněž ve hmotném ohledě nedošlo ještě k úplné změně. Sekretář i nadále dostával své služné od krajského hejtmana; avšak hejtman musil místodržícím udávati, o jaké služné na penězích a deputátu se svým sekretářem se smluvil. Sekretářovi přísně zapověženy nenáležité akcidence, dary nebo diskrece, a sice pod pokutou dvojnásobné náhrady, sesazením z úřadu neb i pod jiným ostřejším trestem.

Dozor místodržících tedy nerušil závislosti sekretářů na hejtmanech, ale přece stal se základem jejich veřejnoprávního postavení. Vůbec pak sekretáři (dle instrukce své i hejtmanů) měli býti katolíky, dle možnosti domorodci, dále lidmi svobodnými, nepoddanými, zachovalými, obou zemských řečí slovem i písmem dostatečně znalými, a k úřadu svému vůbec spůsobilými. Přísahou před místodržícími zavazovali se panovníkovi, místodržícím a oběma hejtmanům svého kraje, že budou dle své instrukce pilně a poslušně konati své úřední povinnosti. Každého roku k obnově hejtmanů místodržící měli dvor. kanceláři podati zprávu o tom, jak instrukce sekretářů byla zachovávána; zvláště náleželo jim přihlížeti, aby krajští hejtmané sekretářům nedovolovali samovolně věci vyřizovati nebo jména jejich podpisovati, aniž ponechávali jim chartas biancas.

Mimo to reskript z 29. ledna 1734 přikázal místodržícím, aby při povolání krajských hejtmanů do Prahy každoročně zvláště vyšetřovali, zda-li každý z nich byl opatřen sekretářem dostatečně spůsobilým, pod předepsanou přísahou, a s dostatečným platem. Zároveň byla místodržícím dána moc, při obnově hejtmanů dle potřeby i sekretáře do Prahy povolávati, od nich samých věc vyzkoumati, a napraviti čeho třeba. Avšak místodržící této moci tehdáž nepoužili; komise jejich předpokládala, že krajští hejtmané (sami za vše ručíce) brali sobě lidi dostatečně schopné, také prý nebylo stížností na nedostatečný plat, a sekretáři vždycky prý bývali bráni pod přísahu.[33]) —

Krajské posly zřizovali si krajští hejtmané; stavové a poddaní pak musili jim platiti poselné. Dle robotních patentů z r. 1717 (čl. 12) a 1738 (čl. 28) chůze krajských poslů v záležitostech poddanských byly placeny z kasy kontribuční.

---

[32]) Byl-li sekretář změněn pod týmže hejtmanem, musil ve přítomnosti hejtmanově odevzdati registraturu svému nástupci, a nedostatky bývaly po případě udány místodržitelstvu k dalšímu opatření. Byl-li změněn krajský hejtman, měl sekretář vždy býti přítomen odevzdání úřední registratury hejtmanem předešlým novému.

[33]) Zpráva místodržících z 18. října 1734 (K 26: 1). Ještě reskript z 5. dubna 1746 připomínal místodržícím, aby nadále podávali zprávy též o tom, kterak byly zachovávány instrukce z r. 1731 ve příčině platu, přísahy a chování se sekretářů (III, A 5).

Stát ujal se zprvu jen toho, aby stavové a poddaní nebyli poselným přes míru obtěžováni. Jelikož při chůzi dnem i nocí krajským poslům náleželo dvojnásobné poselné, instrukce z r. 1731 (čl. 8) přikázala hejtmanům, aby poslů nevysílali dnem i nocí, leč by to místodržitelství výslovně nařídilo, anebo bylo-li nebezpečí v prodlení. Za nedlouho, při obnově hejtmanů na rok 1739, vláda chopila se věci znova, a vyžádala od místodržících návrh o tom, kterak by se zabránilo, aby krajští poslové nebyli bez příčiny vysíláni dnem i nocí, a rovněž aby nepožadovali celé „mzdy poselné“ od každé strany neb od každého místa zvláště (z hlavního místa počítajíce), když chůze ty odbyli jednou cestou.[34])

Čeští místodržící sice mínili, že by bylo zemi prospěšno, kdyby při krajských úřadech byl pevně zřízen jistý počet poslů s paušálním platem z domestikálního fondu; poukázaliť k tomu, že podobně král. úřad poselský musil dříve komorním poslům za expedice místodržících ku kraj. hejtmanům mnoho platiti, dokud přičiněním české komory nebylo zřízeno 12 komorních poslů se slušným 200 zl. a 6 mladších po 125 zl. ročně, čímž bylo několik tisíc zl. uspořeno. Nicméně místodržící, opírajíce se o spůsob, zavedený v kraji Kouřimském, mínili, že konečně stačí, když při obnově nařídí kraj. hejtmanům, aby vždy sami osobně, a slovy (ne čísly) poznamenali mzdu poslovu na nařízeních stranám vydávaných, tak aby krajští sekretáři nebo kancelisté nemohli mzdu libovolně v číslicích určovati, a bráti z ní podíl pod záminkou potřeb kancelářských. Jestliže poslové byli vysláni s vyhláškami po celém kraji (kdy poselné na „běžných cedulích“ se nepoznamenávalo), měl jim býti dovolen poplatek nejvýše 8 kr. z každé míle; na každém místě měl na ceduli býti poznamenán, kdežto krajští hejtmané měli cedule ty častěji prohlížeti.[35])

Dvorská kancelář nemyslila na zřízení placených úředních poslův, ale také nebyla ještě spokojena s návrhem místodržících.[36]) Tito pak podali opravený návrh na základě dobrého zdání dvou bývalých hejtmanů krajských, zemského podkomoří Václava Kazimíra Netolického z Eisenberku a purkrabí kraje Královéhradeckého Jana Krištofa Bořka Dohalského z Dohalic. Tito uznali za normální poplatek 6 kr. z míle cesty (v noci 9 kr.), při tom však přece rozeznávali trojí chůze krajských poslů; především měl docela býti odstraněn zlořád, že krajští

[34]) Reskript z 12. list. 1738 (III, A 5).

[35]) Návrh místodrž. z r. 1739 (arch. míst., K 26: 5).

[36]) Žádala odpovědi o případě, kdy krajský posel jednou chůzí odbyl dvě místa, jedno bližší a druhé vzdálenější; dále chtěla věděti, zdali by nebylo vhod sestaviti pro každý kraj schema vzdálenosti každého místa od města krajského; konečně mínila, aby krajští hejtmané sami osobně na „běžné cedule“ to připsali, kdykoli náleželo cestu dnem i nocí konati. Reskript z 15. ledna 1740 (III, A 5).

sekretáři zvyšovali poselné, aby si mohli srážeti 4., 5. až i 6. díl na kancelářské potřeby.[37])

Marie Terezie schválila tyto návrhy, a místodržící podlé toho sestavili a dali vůbec vyhlásiti řádnou instrukci o krajských poslech z 2. ledna 1741. Krajští hejtmané pak běžné cedule poslů (s označeným poselným) pololetně zasílali místodržícím, tak aby tito dvorské kanceláři k roční obnově hejtmanů podávali zprávu o tom, kterak předpisy o krajských poslech byly zachovávány.[38])

§. 22. Poměr hejtmanů krajských k moci patrimoniální.

Poroba pobělohorská. 1. Rozhodování hejtmanů v otázkách svazku poddanského dle Obn. Zř. Z. 2. Rostoucí vliv státu na postavení poddaných podlé robotních patentů z r. 1680, 1717 a 1738. 3. Úřední ochrana poddaných: pokud trestány přestupky vrchností a úředníků; pokud byla obmezena vrchnostenská moc trestní. 4. Řízení o stížnostech poddanských dle pat. z 22. března 1680, pragmatiky z r. 1704 a patentů z r. 1717 a 1738.

Byl-li obecný lid již před Bílou Horou v tělesné porobě, poměry jeho zhoršily se v době pobělohorské ještě více, způsobem před tím nebývalým. Až dosud jedné třídě poddaných dařilo se lépe, — byly některé obce městské i vesnické od předešlých vrchností nabyly zvláštních práv a výsad (rodinných, dědičných, majetkových i živnostenských, také volnější obecné samosprávy); nyní však najednou pozbývaly i těchto svých upsaných práv. Pobělohorské konfiskace statků nebyly toliko zkázou české domácí šlechty, — byly na mnoze spol

[37]) Rozeznávány trojí chůze: 1. s oběžnými patenty (cirkuláři od místodržících); tu dle mnoholetého obyčeje mělo se krajským poslům platiti od místa k místu po 10, 6, 4, 2 i 1 krejc., byť i toto poselné převyšovalo pravidelný poplatek z míle cesty (býválť posel na mnohých místech zdržován tím, že si patenty opisovali per extensum, i musil tráviti ze svého), při tom prý hejtmané mohli běžné cedule nebo rejstříky zasílati místodržícím a oznámiti, mnoholi které místo poslovi platilo a zdali nebylo tím přetíženo. 2. S kurendami pouze k jednotlivým obyvatelům; tu mělo se platiti dle míle cesty a hejtman měl podpisovati ceduli neb rejstřík, na nichž plat náleželo uvésti dle vzdálenosti; tak bývalo při nařízeních krajského úřadu, nebo když nařízení gubernia netýkalo se všech krajských obyvatelů (zejm. při ubytování vojska na pochodu). 3. S jednoduchými listy, kdy poselné náleželo na nich nahoře označiti. — Hejtmané měli vyhlášky teprve tehdy činiti, když se sešlo více látky, a dnem i nocí posly vysílati toliko při nutnosti nebo zvláštním příkazu (sr. i čl. 8 instr. hejtmanů 1731). Krajské schema nebylo uznáno vhodným, protože hejtmané konali svůj úřad ve svém bydlišti, a musilo by se předělávati při jmenování nového hejtmana. (Referát k reskr. z 22. pros. 1740; dv. kanc. III, A 5.)

[38]) Reskript z 22. pros. 1740; instrukci našli jsme pouze citovánu, — i sluší tedy ji ... ukázati k podaným návrhům; srov. i reskript z 5. dubna 1746 (dv. kanc. III, A 5).

konfiskací zvláštních práv poddanských. Též úsilovná katolická reformace mimoděk přispívala k většímu znevolnění lidu. Mimo to vůbec při velikém zpustošení země a při řídkosti obyvatelstva po 30tileté válce stoupla hodnota každého poddaného člověka, tak že vrchnosti zdály se nuceny ještě úže poutati jej ke své půdě; zároveň hleděly dle možnosti jej obtížiti ke svému vlastnímu prospěchu. Nové vrchnosti, zvláště pokud to byli přistěhovalí cizinci, zajisté nechovaly se k lidu patriarchálně, ale hospodařily na svých statcích dosti neobmezeně, a také svému úřednictvu dopouštěly všelikou libovůli proti poddaným. Zhusta jaly se prováděti absolutismus v malém. Zdálo se, že poddaní vůbec byli zbaveni vší právní ochrany, nemohouce proti svým pánům dovolati se žádného soudu.

Ve všem tom stát zprvu nezdál se viděti závady; spatřoval svou oporu právě v těch katolických vrchnostech, jež s ním sice zápasily za nový pořádek státní a náboženský, ale zároveň i za svůj nový majetek, za dokonalou patrimoniální moc nad lidem. Teprve během času, zvláště když r. 1680 po nesmírném utiskování vypuklo selské povstání. stát viděl se nucena soustavně polehčovati postavení těch, kdož neužívali žádného ze čtyř zemských stavův, a přece byli předními poplatníky. Činil to tak zv. robotními patenty z r. 1680, 1717, 1738, jež také krajským hejtmanům přisuzovaly důležitý úkol.

1. Prve než k tomu přihlédneme, musíme sobě krátce povšimnouti předpisův Obnoveného Zřízení Zemského o dědičném poddanství. Obn. Zř. Zem. pod literou Q celkem beze změny zachovalo starší předpisy o nepřechovávání cizích poddaných a o právu pánů nad poddanými. Kdokoli neužíval jednoho ze stavův, ani neprokázal listem výhostním, že byl propuštěn za svobodného, byl poddaným a náležel vlastnicky pánu, pod nímž byl usedlý, nebo pánu, na jehož půdě třeba z cizí poddané se zrodil. Výhost byl poddaným sice udílen, i když přecházeli do poddanosti jiného pána, avšak takové propuštění či spíše přepuštění bylo platno i bez listu výhostního, jestliže se dalo prokázati, že dědičná vrchnosť jiné vrchnosti přepustila svého poddaného rukou dáním, ústně neb listem. Poddanství vůbec bylo dědičné a přestávalo jediné s vůlí vrchnosti, jež i sama ze své strany poddaného mohla vypověděti a jemu kázati, aby se vyprodal. Mohl pak dědičný pán postihati své poddané jako příslušenství svého statku všude, kdekoli by se zdržovali bez jeho vůle.

K většímu dotvrzení poddanského svazku stanovilo Zřízení Zemské dvojí pokutu: a) jestliže kdo cizího poddaného k sobě přijal bez povolení dědičné vrchnosti a listu fedrovního, b) jestliže kdo, jsa o to žádán, poddaným se neujistil (do vazby jeho nevzal) a vrchnosti jeho nevydal. V obojím případě měli hejtmané krajští jistou působnosť.

ad a) Kdokoli bez povolení dědičné vrchnosti a listu fedrovního přijal cizího poddaného do služby, práce nebo podružství, podléhal pokutě 25 kop gr. č. — pokud sám nebyl stavu poddaného, jinak jen pokutě 10 kop gr. č. Dědičná vrchnosť, zvědouc o přechovávání zběhlého člověka, měla písemně žádati statkáře, na jehož pozemcích zběhlý se zdržoval, za ujištění se jím a za dopomožení pokuty. Jestliže statkář nechtěl této žádosti vyhověti nebo na přechovavači pokuty dopomoci, obesílán buďto před menší soud zemský nebo před krajského hejtmana. Hejtman byl povinen do 6 neděl skutečný stav věci zjistiti a podati svou relaci úřadu nejvyššího purkrabství Pražského, tak aby žalobci dán byl list zatykací na pána statku, kde poddaný byl přechováván (Obn. Zř. Z. Q 1).[1])

Když pak ve zhoubách třicetileté války svazky poddanské byly silně rozrušeny, bylo reskriptem ze 27. března 1650 uznáno za nutné, pokutu na přijetí a přechování cizího poddaného bez listu fedrovního nebo výhostu ještě zdvojnásobiti, totiž zvýšiti na 100 resp. 40 kop gr. míš. Obzvláště hejtmané krajští měli pečovati o platnosť tohoto předpisu.[2])

ad b) Zběhlého poddaného nebo čeledína byl každý povinen vydati k žádosti dědičné vrchnosti resp. hospodáře, z jehož služby čeledín ušel, a to sice pod starou pokutou 20 kop gr. č. Nález o pokutě příslušel, jako prve, menšímu soudu zemskému (F 16); nicméně v této době také hejtmané krajští nabyli při tom jisté soudní působnosti.

Náleželo totiž zprvu řádně žádati za ujištění se zběhlým poddaným nebo čeledínem, dále za jeho vydání. Jestliže se zdržoval u cizího poddaného, žádán tento, aby se jím ujistil; v nepřítomnosti jeho sám žadatel mohl zběhlého ku právu dodati, anebo požádati rychtáře a konšely, aby se jím ujistili (vzali jej do vazby). Ujištění čili dodržení mělo trvati týden, a v této době žadatel musil obrátiti se k vrchnosti cizího poddaného, aby jeho poddaný byl mu vydán.[3]) Jestliže přechovávající selský

---

[1]) Srov. zde str. 187—9 (zvláště sněmy r. 1585 a 1609). Dle Obn. Zř. Z. Q ... 1 dobýval této pokuty toliko dědičný pán, kdežto prve činil tak i hospodář, jemu... ...ž čeleď ušla bez fedrovního listu; nyní tedy pokuta sloužila spíše svazku poddanskému..., nežli řádu čelednímu. Mimo to nečinil článek Q 1 rozdílu v kompetenci, nechať podleh...l pokutě poddaný aneb osoba ze čtyř stavů zemských. Dříve, jestliže vrchnosť nedopo...-mohla pokuty na poddaném přechovavači, nastupovalo právo stavné, nyní vš...k žaloba před menší soud zemský nebo před kraj. hejtmana (jednoho).

[2]) Weingarten, Codex, 273. Též obnoveno vzájemné vydávání zběhlých poddaný...h mezi jednotlivými zeměmi koruny české; sněm r. 1653, str. 42. Srov. sněmy 1654—7 ...o nedorozuměních a nesnázích, jež povstávaly mezi obyvateli ve příčině poddaných nep...-slušných a zběhlých, jakož i těch, kdož ve válečných dobách zrodili se na cizí půdě.

[3]) Jestliže dědičná vrchnosť nevyhledávala svého poddaného jinde usedlého tím...to způsobem, nýbrž navedla jej, aby se tajně vystěhoval neb ušel, byla povinna svého

hospodář anebo rychtáři a konšelé zběhlým se neujistili, měli do 14 dnů zaplatiti žadateli 10 kop gr. č., a kdyby nemohli, vrchnosť jejich měla je na 8 neděl vydati žadateli do vazby. Soudní moc krajských hejtmanů nastávala při nedodržení zběhlého poddaného nebo čeledína, kdykoli totiž statkář nechtěl žadateli do vazby vydati svého poddaného (přechovavače), rychtáře neb konšelův, ani splatiti za ně pokutu, anebo když tito odmítali vinu a dovolávali se slyšení. Tu pak příslušelo krajským hejtmanům anebo menšímu soudu zemskému rozhodnouti o jejich vině a též o pokutě 20 kop gr. č. za jejich nevydání (Obn. Zř. Z. Q 21).[4])

Tím spůsobem hejtmané krajští měli důležité rozhodčí postavení v otázkách poddanského svazku. Když za Marie Terezie roku 1750 jednalo se o to, rozděliti správu krajskou na obor soudní a obor politický (tak aby při prvém lišilo se jen 6 krajů, při druhém pak 18), uvádělo se mezi předními soudními záležitostmi krajských hejtmanů, že při zadržování poddaného rozhodovali o tom, komu tento právně náležel. Není tedy vyloučeno, že hejtmané také při sporech o vydání zběhlých poddaných časem vůbec konkurovali s menším zemským soudem, tak jako ve příčině přechovávání poddaných bez listův od vrchností; však i tuto musili předběžně uvažovati otázku, komu poddaný náležel, a obojí případy zajisté vůbec dosti se stýkaly. Ostatně hejtmanům krajským příslušelo posuzovati otázku poddanství také při stížnostech, že někdo cizího poddaného svévolně věznil (Obn. Zř. Z. Z 1—6).

2. Stát soustavně ujímal se poddaných patenty robotními z 28. června 1680, 22. února 1717 a 27. ledna 1738; při tom úřady krajské časem staly se důležitým, ano předním nástrojem těchto státních snah. Viděti z toho právě důležitosť krajské správy, jež rozličným účelům doby sloužiti musívala; druhdy krajští popravci byli velice přispívali ku porobení lidu, avšak obratem času nová správa krajská působila naopak zase k polehčení a povznesení poměrů poddanských. Arci právě v této otázce více než kde jinde nesluší zapomínati rozdílu, jenž zhusta vyskytuje se mezi právními předpisy a mezi skutečným životem, tedy rozdílu mezi dějepisem právním a dějepisem společenským. Skutečná platnosť zákonů nacházela často mocné překážky v moci vrchností, jež ještě dlouho mohly opírati se o vliv stavov-

---

poddaného cizí vrchnosti vrátiti, po případě propadla pokutu z jeho nevydání; arci mohla po vrácení hleděti oň vedle práva, jak o svého dědičného poddaného (Q 11 a 12; srov. Zř. Z. 1549, J 19 a 23, 1564 M 20 a 24).

[4]) Dle Zř. Z. 1564 M 33, dle něhož pořízeny články Q 20 a 21 Obn. Zř. Z., rozhodoval o těchto případech pouze menší soud zemský. Žadatel mohl cizí poddané ve vazbě držeti ještě déle, přes 8 neděl, jestliže se zatím neumluvili o pokutu, a jestliže si neopatřili rukojmí na 50 kop neb dostatečného zápisu, že se zachovají pokojně proti svému vězniteli a jeho poddaným.

ských živlů ve správě krajské a zemské. Interes zeměpanský, jenž v lepším postavení lidu — vlastních to poplatníků — nacházel zároveň svůj vlastní interes, mohl toliko ponenáhlu pronikati ve staré stavovské a patrimoniální organisaci veřejného života. Tak jako zákony pomalu se vyvíjely, i vykonávání zhusta pokulhávalo za předpisem.

Robotní patenty upravovaly téměř celé postavení poddaných. Měly býti pravidlem, co vrchnosť a poddaný byli vzájemně oprávněni nebo povinni činiti; pravidlo to pak nemělo býti překračováno. Přes to nebyly v celé zemi zavedeny poměry jednostejné, ježto dle těchto patentů byly ve platnosti ještě privilegia poddaných měst a selských obcí, staré urbáře, právní smlouvy a rozsudky, i nepřerušený dobrý obyčej, tak že míra poddanských povinností zhusta lišila se od statku ke statku. Ve příčině privilegií však patent z 22. března 1680 (čl. 3) a podlé něho i robotní patenty z r. 1717 (čl. 3) a 1738 (čl. 6) prohlásily za zrušená všecka privilegia, jichž poddaní ve království Českém byli užívali před „ohavnou rebellií" (1717 a 1738: před předešlým „nepokojem"), totiž před povstáním z r. 1620, — pokud nemohli platně dokázati, že takovýchto privilegií nebo jiných práv a svobod později zase znova nabyli řádným propůjčením vrchností nebo jiným právním spůsobem, a že jich přivedli ke skutečnému užívání.

Všecky robotní patenty vůbec téměř souhlasně napomínaly všecky vrchnosti, aby s poddanými zacházely mírně a po křesťansku, tak aby prý mohli s ženami, dětmi a čeledí svou živi býti, aby zachováni byli ve prospěch obecného dobra, a tím aby dosaženo bylo všeobecného „božího požehnání a zemského blahobytu". Patent z r. 1738 očekával od vrchností, že budou vždy zachovávati „přirozenou slušnosť" nebo spravedlivosť, ano že budou s poddanými jednati vůbec jako otcovsky. S druhé strany zase poddaným ukládána věrnosť, poslušnosť, i ochotné plnění povinností k vrchnostem, a to pod přísným trestem.

V podrobnostech všecky robotní patenty zapovídaly, aby vrchnosti bezprávně nezvyšovaly kontribucí a veřejných břemen na poddané připadajících, též aby tito nepřispívali na vrchnostenské úředníky; zvláště patent z r. 1738 rozšířil se o kontribuční kase a správě poddaných, ježto byly v rukou vrchností (viz bernictví). Ve příčině poměrů právních vrchnosti neměly si osobovati pozůstalosti poddaných, jmenovitě když zde byly děti, krom odúmrtí od starodávna obvyklých. Hlavní pole však poskytovala robotním patentům vlastní úprava naturální roboty, její doby i spůsobu (zvláště daleké vozby a robotování na jiném statku); dále úprava různých ouroků peněžitých i jiných menších dávek neb povinností; neméně zápověď vnucovati poddaným výrobky a plodiny vrchnostenské, arci bez ujmy vrchnostenských monopolů k pivovarům, šenkům a mlýnům. Naproti tomu patenty nedotýkaly se rozličných ob-

mezení osobní svobody a činnosti poddaných, neboli vázanosti jejich k půdě, totiž tedy vlastního nevolnictví.

Předpisy o hmotných poměrech poddaných nabývaly větší určitosti a podrobnosti od patentu k patentu. Patent z r. 1717 (o 15 článcích), k němuž příčinu zavdaly některé nepokoje a stížnosti poddanské r. 1716, zvláště v Čáslavsku, byl, jak sám pravil, rozšířeným vysvětlením obou patentů poddanských z r. 1680. Sloučilť předpisy patentu z 22. března 1680 o řízení a o privilegiích s předpisy patentu z 28. června t. r. o poddanských povinnostech.[5]) Naproti tomu patent z r. 1738, jenž předešlé patenty zrušil, obsahoval ve 4 odděleních (o 40 článcích) celou řadu nových důležitých předpisů, jimiž postavení poddaných mělo býti zlepšeno. Prvé a čtvrté oddělení jednalo o tom, kterak náleželo vyřizovati stížnosti, i kterak a pod jakými tresty zákon měl býti prováděn. Oddělení druhé (o 13 článcích) jednalo podrobně o míře, době a spůsobech roboty; oddělení třetí (též o 13 článcích) pak o jiných poměrech kromě naturální roboty: jmenovitě o úrocích a robotních činžích, o povinném předení, o chovu vrchnostenského dobytka, o sbírání některých plodin, o vnucování vrchnostenského zboží poddaným nebo vynucování plodin a výrobků na poddaných, o prodeji soli, o pozůstalostech, a konečně dosti široce o kontribuční správě poddanské.

Bližší výklad hmotných předpisů patentů robotních i pokroku, jaký jimi nastával, zdálo se nám však vhod odložiti do vypsání doby Marie Terezie, za níž patent z r. 1738 zůstával ve své platnosti; však i po vydání nového robotního patentu r. 1775 podržel platnosť subsidiární. Zde povšimneme sobě pouze úřední ochrany, jíž se poddaným dle robotních patentů mělo dostávati, i řízení, jež náleželo zachovávati při poddanských stížnostech.[6])

3. Důraznosť poroby zakládala se i v tom, že vrchnosti měly moc poddané své donucovati ke své zvůli a trestati je, kdyby se tomu protivili. Poddaní byli moci a soudu svých vrchností vůbec podřízeni, i nebyli spůsobilí vůči svobodným osobám u řádného soudu žalovati nebo žalováni býti; zvláště pak nemohli proti svým soudcům a pánům u zemských soudů práva se dovolávati. Toliko sám panovník na základě své soudní výsosti nikdy nevzdal se práva rozhodovati o všelikých stížnostech, s nimiž by poddaní k němu se utekli. Dával je vyšetřovati neb i dle možnosti urovnávati místodržícím, kteří někdy užívali v tom

[5]) Novým byl čl. 10 o menších povinnostech, jako sbírání chmele, ořechů, kmínu, hub a j.

[6]) Patenty z r. 1680 a 1717 vydal Weingarten ve svém Codexu, str. 448—451, 725—729 (srov. i str. 721—725 k r. 1716). Patent z r. 1738 vydán Kropáčkem v Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze 1740—1780, VII, str. 305—348; tu však vynecháno prvých pět článkův o řízení ve stížnostech poddanských, jež doplniti sluší z originálů v arch. místodrž. (kniha pat. č. 970).

dále krajských hejtmanů. Ponenáhlu však zájmy politické, zvláště berní, nutily panovníka, aby pravidelněji zasáhal do poměrů poddaných k vrchnostem, aby poddanskými patenty a pragmatikami upravoval řízení ve sporech mezi nimi.[7])

Zároveň ponenáhlu vyvinul se i dozor z úřední povinnosti, aby dané předpisy také skutečně byly vykonávány. Patent z r. 1680 ukládal to jen král. prokurátorovi, aby dbal vrchnostenských přečinů; dle patentu z r. 1717 mělo již také místodržitelstvo ex officio přihlížeti, aby robotní patent byl zachováván. Tudíž byly pak též úřady krajské povolány toho dbáti, aby poddaní nebyli utiskováni; patent z r. 1717 předepsal jim to výslovně ve příčině vnucování vrchnostenského zboží, což prý poddané vysilovalo a činilo neschopnými k placení berní (čl. 6). Rozhodný pokrok učinil robotní patent z r. 1738 (čl. 34), že pod nemilostí panovníkovou a těžkým trestem uložil krajským úřadům, aby nečekaly teprve žalob, nýbrž aby z úřední povinnosti dohlížely ku plnění robotního patentu; za tou příčinou náleželo jim dbáti také veřejné pověsti, a kdykoli se jevila potřeba, vykonati vyšetřování a odstraniti, cokoli čelilo proti patentům. Obzvláště měli hejtmané dohlížeti k donucovací a trestní moci vrchností nad poddanými.

Připojme hned, kterak stát choval se k vrchnostem, jež jednaly proti poddanským generaliím. Dle patentů z r. 1680 a 1717 král. prokurátor měl proti nim zakročovati u příslušné soudní instance, aby došly přiměřeného trestu; zvláště náleželo mu, aby vrchnosti, jež dopustily se těžkého zločinu proti poddaným, udával místodržícím tak, aby tito opatřili nápravu a panovníkovi podali zdání o trestu. Značný pokrok učinil patent z r. 1738, jenž ve čl. 35 činil rozdíl mezi vrchnostmi a úředníky. Vycházelť z názoru, že vrchnostenští úředníci bývali ne-li hlavní, aspoň velikou příčinou (spolupůvodci) většiny poddanských útiskův, i svěřil trestání jejich krajským úřadům. Naproti tomu nebylo ještě možno podrobiti trestní moci krajských hejtmanů samy vrchnosti; protož řidší trestání vrchností bylo ponecháno místodržícím, po případě panovníkovi.

---

[7]) Dle Obn. Zř. Z. F 1—7 panovník přikazoval věci sumární české dvor. kanceláři nebo zvláštním komisařům (z nejv. úředníkův a soudců zemských nebo jiných rad královských), jiné věci odkazoval na formálný pořad práva. O patrimoniální pravomocnosti srov. H 7, Q 28, o trestní moci litery R a T. — Na Moravě bylo postavení poddaných potud lepší, že i v této době zachovaly se tam t. zv. roky selské, že totiž zemský soud rozsuzoval (vždy v pátek) stížnosti poddaných na jejich pány. Mimo to soudní řád z 3. ledna 1659 přikazoval král. tribunálu (zemskému hejtmanství), aby ex officio zakročoval ve sporech poddaných s vrchnostmi, a pokoušel se o smírné urovnání věci; jestliže se to nezdařilo, musil sice poddané odkázati k rokům zemského soudu, avšak aby nebyli bez ochrany, přidával jim z úřední moci advokáta, jenž jich měl hájiti, ale zároveň také naváděti je ku poslušnosti a pokoře oproti vrchnostem. (D'Elvert, Verwaltungsgesch. 216, 308.)

Krajským úřadům dostalo se moci, úředníky, kteří jakýmkoli způsobem (zvláště upřílišením moci trestní a donucovací) jednali proti robotnímu patentu, pokutovati penězitě od 50 do 100 říš. tolarů. Jestliže přestupek byl jistou ukrutností, tak že penězitá pokuta nebyla dostatečnou, úřad krajský mohl úředníka dle velikosti zločinu trestati vazbou v železech, a po případě dle uznání dočasnou veřejnou prací. Stejně jak obyčejní úředníci hospodářští měli býti trestáni také rádci a účastníci jejich skutků (vrchnostenští regenti, inspektoři, účetní a vrchní hejtmané).

Byla-li útisky poddaných vinna nebo spoluvinna sama vrchnosť, náleželo úřadu krajskému, aby o tom podal obšírnou zprávu s dostatečnými doklady místodržícím. Tito vyžadovali o věci dobrého zdání od poddanské komise, a mohli vrchnosti diktovati pokutu 100 až 200 dukátů, načež měli o takovém potrestání také dvorské kanceláři podati zprávu. Jestliže útisky přecházely ve tvrdou a nekřesťanskou ukrutnosť, sám panovník chtěl po dostatečném důkazu trestati vrchnosť až i prodejem statků ve veřejné dražbě a prohlášením její nespůsobilosti ku každé další držbě statků (čl. 35). Takto měly býti trestány zvláště vrchnosti, jež nemírně na úkor poddaných použili své moci trestní (čl. 33).[8])

Vrchnosti byly v prvé řadě obmezovány v konání soudu hrdelního, pokud vůbec byly jím nadány. Dle Obn. Zř. Z. poddaný neměl bez pořádného vyslyšení odsuzován býti k outrpnému právu, jináče mohl se odvolati ku komoře appellační; mimo to vrchnostenské soudy byly vázány, ve všech pochybných otázkách žádati za naučení u appellační komory, dle deklaratorie z r. 1644 pak považován za pochybný každý případ, kdy pachatel nebyl postižen při skutku nebo kdy zločin nebyl docela zřejmý. Také dle patentů robotních, jestliže poddaní dopustili se zločinu vskutku hrdelního (1738: nebo zločinu, jenž zasloužil veřejného soudního trestu), vrchnosti mohly sic užiti svých hrdelních soudův, ale byly v tom vázány předpisy Obn. Zř. Z. Patent z r. 1738 pak přikazoval jim spravovati se zároveň hrdelním řádem císaře Josefa I. z r. 1707, jenž z každého nálezu, jejž soudy patrimoniální ve věcech trestních vynesly, připouštěl odvolání k appellační komoře.[9]) Také krajským hejtmanům dostalo se zvláštního dozoru ke správnému konání spravedlnosti hrdelní (o tom srov. §. 23).

Také nehledě k právu útrpnému všecky robotní patenty předpisovaly vrchnostem, aby vě znění, pokutování i tělesné trestání poddaných tak zařídily, by to nebylo na ujmu jejich zdraví, života,

---

[8]) Veškerých penězitých pokut vrchností a úředníků mělo se užiti ve prospěch kásnic a pracoven.

[9]) Obn. Zř. Z. R 7 a 8; rob. pat. 1680 čl. 7, 1717 čl. 11, 738 čl. 33; Čelakovský v Právníku 1878, str. 776—7.

nebo živnosti. Dále patenty z r. 1717 a 1738 zapovídaly, aby vrchnosti poddaným ze zaplacených kontribucí nestrhovaly nižádné pokuty peněžité; vůbec žádný úředník nesměl poddané peněžitě pokutovati, kdežto vrchnosť sama směla tak činiti toliko mírně při poddaných zámožnějších, u nichž pokuty takové nebyly na ujmu jejich živnosti a obzvláště schopnosti platiti daně; mimo to dle patentu z r. 1738 peněžité pokuty poddaných měly býti věnovány a řádně účtovány ku podpoře chudých v obci nebo na statku a panství. Konečně patent z r. 1738 zapověděl, aby počestní a zachovalí poddaní, kteří nejednali ze zlého úmyslu, a mohli se snadně polepšiti, nebyli příliš příkře stíháni tresty tělesnými, zvláště pak ne tresty spojenými s ujmou na cti a pověsti, nýbrž jen přísnou důtkou, mírnou vazbou, mimořádnou prací ve prospěch vrchnosti neb obce, nebo jiným spůsobem, jenž by se jejich cti nedotýkal (čl. 32).

4. Širšího výkladu potřebí zvlášť o tom, kterak stát stížnostem poddanským, jež dříve pouze zřídka panovníka docházely, vůbec jal se upravovati pravidelnou právní cestu.

Prvou příčinu k tomu zavdalo v Čechách selské povstání z r. 1680. V tehdejší pohnuté době Leopold I. nechtěl přímo býti obtěžován návalem stížností poddanských. Protož patentem z 22. března 1680 stanovil, že poddaní se stížnostmi proti vrchnostem neb úředníkům měli se obraceti nejprve ke krajským hejtmanům. Pominutí hejtmanů mělo býti trestáno jakožto obtěžování panovníka. Hejtmané pak byli povinni stížnosti poddaných ochotně vyslechnouti, dobře vyšetřiti a po slyšení vrchnosti neb úředníkův opatřiti potřebnou nápravu; byla-li věc povážlivou, měli podati zprávu panovníkovi. Moci rozhodovací hejtmanům vlastně se nedostalo; příslušelo jim toliko snažiti se o to, aby nebylo jednáno proti právu, tedy prostředkovati mezi vrchnostmi a poddanými, i také činiti jistá opatření, ze kterých byl volný rekurs ku panovníkovi, — tento pak očekával od péče hejtmanů, že rekursu potřebí nebude. Jestliže však sama vrchnosť domnívala se býti v právu, hejtmané nemohli s ní ničeho pořiditi, nýbrž obraceli se ku panovníkovi a v jeho nepřítomnosti k místodržícím (čl. 1 a 2).

Z druhé strany patent z 22. března 1680 ukládal krajským hejtmanům dozor na ty, kdož lid bouřili a spisovali jemu bezdůvodné stížnosti; měli je inkvirovati a udávati panovníkovi ku potrestání (čl. 5). Nad to měli dle předpisův Obn. Zř. Zem. S 13 a R 1 z úřední povinnosti přerušovati každé srocení poddaných, a to s pomocí vojska po krajích rozloženého (čl. 4). Ve skutečnosti byli tehda povoláni, aby jako král. komisaři vojsko doprovázeli, a všude dříve domluvou, napomenutím a sliby přičinili se o návrat poddaných k pokoji; avšak pokusy takové neměly velkého úspěchu. Celkem došlo po jednotlivých krajích k násilnému potlačení

povstání, načež následovaly vyšetřující a trestající komise, do nichž hejtmané krajští byli také zase voláni.

Byť i jednotliví hejtmané snažně se byli přičinili, spory mezi vrchnostmi a poddanými urovnati a zavésti zase pořádek, přece nebylo divu, že po takových branných a hrdelních exekucích lid sám po delší dobu nemíval dostatečné důvěry ke krajským úřadům; mimo to hejtmané a podobně místodržící, jakožto usedlí stavové zemští, bývali vskutku dosti nakloněni dbáti zájmů panských. Když tedy doba nebyla přízniva prostřednické úloze hejtmanův, ani patent z 28. června 1680, jenž některými pravidly postavení poddaných chtěl hmotně zlepšiti, nedocházel vydatné platnosti.[10])

Patent z 22. března 1680 byl sice zprvu vydán pro tehdejší povstání, nicméně zůstal dále v jisté platnosti. Hejtmané i místodržící bývali povoláni prostředkovati ve sporech poddaných s vrchnostmi, a bývalo to vytýkáno poddaným (totiž všem, kdo nebyli čtvrtým stavem), kdykoli se obrátili přímo ku panovníkovi. Sám nový patent robotní z r. 1717 prohlásil se jen za rozšířené vysvětlení patentů z r. 1680. Nicméně zatím cís. Leopold později vydal ještě zvláštní pragmatiku o sporném řízení mezi vrchnostmi a poddanými ze 4. dubna 1704.[11])

Spory poddaných s vrchnostmi totiž nebyly ještě lišeny dle toho, zdali byly vůbec soukromoprávními rozepřemi, nebo zdali plynuly z vlastního svazku a poměru poddanského. V obojím směru patrimoniální moc měla poddané stejně ve své moci, a působnosť zemských soudů byla bez rozdílu vyloučena; pokud pak panovník ve veřejném zájmu začal poddaných se ujímati, činil tak v obojím směru celkem stejně. Spíše se činil rozdíl formálný, zdali jistý spor svou důležitostí nebo spletitostí byl spůsobilým ku projednání ve formách sporného řízení právního, anebo zdali mohl býti vyřízen jednoduše. Pragmatika z r. 1704 chtěla právě upraviti formálné sporné řízení, byť snad i předmětem sporu byla záležitosť vlastně poddanská neb robotní. Panovník stěžoval si,

---

[10]) Svátek: O vzbouření lidu selského v Čechách r. 1680, v Osvětě 1886, zvl. str. 104, 312 sl. (str. 107 o prostředkování Boleslavského kraj. hejtmana Theodora Hartmana z Klaršteina). — Záviselo zajisté mnoho na osobnosti jednotlivého „pana krajského“, pokud ujímal se poddaných proti vrchnostem; tak na př. reskript ze 4. června 1690 přikazoval místodržícím, aby přísně napomenuli kraj. hejtmana Slanského, Matěje Ondřeje Hartmana z Klaršteina, ježto docházely naň stížnosti, „že by cizí poddané proti jich vrchnostem posazovati měl“ (arch. míst., K 26 : 1). Moravská instrukce z r. 1706 ukládala kraj. hejtmanům diskretnosť ve sporech poddaných s vrchnostmi' tak aby poddaní proti vrchnostem nebyli zbytečně popuzováni (aufgesetzt) (čl. 24).

[11]) Weingarten, Codex, 646 Je tu řeč jen o jednom hejtmanovi krajském, snad že tato pragmatika byla vydána původně pro Moravu; jinak není důvodu upírati jí snad platnosť v Čechách. Moravská instrukce hejtmanů z r. 1706 dovolává se (ve čl. 24) deklaratorie ze 27. února 1704 o sporech mezi vrchnostmi a poddanými, česká instrukce z r. 1731 pak vyšlých pragmatik a robotního patentu z r. 1717.

[illegible] advokáti, když si je strany obraly za své zástupce, rozepře takové protahovali a činili nákladnými, tak že mezi poddanými a vrchnostmi šířila se nenávisť, a že potom vázly zvláště veřejné a vrchnostenské dávky.

Protož dle této pragmatiky místodržící měli pokaždé **krajským hejtmanům** nařiditi, aby všecky pře mezi poddanými a vrchnostmi hleděli nejprve po dobrém urovnati (absque sufflamine litis). Teprve když by se to nezdařilo, náleželo úřadu krajskému, aby zavedl sumární slyšení obou stran, řádně je protokoloval, přiložil akta a důkazy svědky, a všecko zaslal in forma probante místodržícím. Tito sami neměli pře rozhodovati, nýbrž podati své dobré zdání o rozsudku; sám panovník vydával rozsudek z české dvor. kanceláře.

Pragmatika z r. 1704 uvedla sice stručné řízení, avšak poddaní zůstávali odkázáni vyčkati vždy teprve rozsudku panovníkova, protože úřadové krajský a zemský ve stížnostech a sporech formálně projednávaných nebyli oprávněni, rozhodovati neb činiti nějaké opatření. Teprve za Karla VI. stal se další pokrok **robotními patenty** r. 1717 a ještě více 1738. Dle nich také **hejtmané krajští** úřadem svým byli povoláni k širší a vydatnější působnosti v poměrech poddanských; robotní patent z r. 1717 byl již také přiložen jejich úřední instrukci z r. 1731 (čl. 26), i byli zavázáni podlé něho se říditi. Oba patenty z r. 1717 a 1738 prohlašovaly se za pravidlo, dle něhož náleželo vůbec rozsuzovati poměry vrchností a poddaných; souhlasně předpisovaly **pravidelný postup stížností poddanských** od vrchností ke krajským úřadům, dále k místodržícím a konečně k panovníkovi, tak že poddaní neměli žádný z těchto stupňův obejíti nebo přeskočiti. Krajským úřadům zároveň dostalo se moci, aby činili ne sice rozhodnutí, ale aspoň potřebná **opatření** dle poddanských generalií, a to tak, že stížnosť u vyšší instance proti těmto opatřením **neměla odkladacího účinku.**

Patenty z r. 1717 a 1738 nedovolovaly poddaným stěžovati si krajským úřadům na vrchnosť neb úředníky prve, dokud **především** neobrátili se o vyřízení svých stížností k samé vrchnosti. Měli pak žádosti své uctivé a skromně vrchnosti přednášeti; nebyla-li na statku přítomna, mohli tak činiti písemně memoriálem neb ústně vysláním jednoho neb dvou osob, nikoli více. Vrchnosť se své strany byla povinna, poddané ochotně slyšeti, stížnosti zevrubně vyšetřiti a spomoci jim dle patentův a slušnosti. K vyřízení takovému byla zavazána dle patentu z r. 1717 do šesti neděl, dle patentu z r. 1738, jestliže byla nepřítomna, do šesti neděl, jináče však již do 14 dnů. Zároveň patent z r. 1738 zapovídal vrchnostem pod přísným a výstražným trestem, aby takovéto stížnosti nebo suplikace poddaným nijak zlým nesplácely.

Teprve tehda, když vrchnosť v určené lhůtě poddaným nevyhověla, mohli se obrátiti ke krajským hejtmanům (1738: „král. kraj. úřadu"), kteříž dle své úřední povinnosti měli vrchnosť vyslechnouti, a zevrubně i bez meškání věc vyšetřiti. Při tom (dle pat. z r. 1738) bylo hejtmanům volno, buď od vrchnosti vyžádati písemnou odpověď, anebo ji předvolati, nebo na místo se vypraviti; spolu prý měli poddané zatím vzíti do své ochrany, aby nebyli utiskováni ze msty. Po vyšetření věci hejtmané byli povinni dle svého právního uznání odstraniti každé bezpráví proti poddanským generaliím. Opatření, jež takto učinili, mělo zatím jistotně a nezbytně se zachovávati, byť i strany nechtěly dále na něm přestati (pat. 1717 čl. 1, 1738 čl. 3).

Vrchnosti i poddaným bylo potom volno bez odkladacího účinku rekurovati dále k místodržícím, jimž příslušelo věc znova vyšetřiti a rozhodnouti; naproti vrchnostem činili tak v instanci druhé, naproti poddaným ve třetí. Dle patentu z r. 1738 při tomto rekursu nebylo potřebí obyčejných formalit právních; rekurs ohlašován byl při krajském úřadě, a podáván v řádném spise při guberniu. Jakmile rekurs byl ohlášen, měl krajský úřad ex officio guberniu podati obšírnou relaci a připojiti spisy a listiny, jež byly po ruce.

Po „opatření" krajských hejtmanů příslušel místodržícím „nález", proti němuž nebylo rekursu odkladacího (pat. 1717 čl. 1, 1738 čl. 4). Při tom však patent z r. 1738 čl. 3 zavedl nové velmi důležité zařízení: při místodržících byla zřízena zvláštní komise nad privilegiemi a stížnostmi poddaných. Místodržící měli stížný spis i relaci krajského úřadu z úřední povinnosti dodati této komisi; ta pak dle potřeby prováděla sumární řízení, při čemž mohla poddaným ve spletené věci přidati právního zástupce ex officio; po řádném instruování věci podávala své právní dobrozdání místodržícím, aby je uvážíce vynesli rozsudek. Komise nebyla tedy sice sama instancí rozhodující, nýbrž přípravnou, ale byla již předchůdcem zvláštního soudu, jejž později Marie Terezie delegovala pro záležitosti poddanské.[12])

Konečně, jakož veškerá soudní moc v záležitostech poddanských vyvinula se ze soudní výsosti, kterou stavové panovníkovi nemohli odepříti, oba patenty z r. 1717 i 1738 přirozeně dopouštěly, aby poddaní i proti nálezu místodržících utíkali se ještě k rozsudku panovníkovu. Arci s druhé strany zapovídáno poddaným, aby sami nebo svými vyslanci přicházeli ke dvoru panovníkovu; měliť svůj poslední rekurs podávati písemně místodržícím. Tito dle pat. z r. 1717 měli stížnosti ještě jednou uvážiti a podati obšírné dobrozdání s důvody rozhodovacími; dle patentu

---

[12]) Na Moravě již reskript z 11. března 1737 nařídil při král. tribunálu (zem. hejtmanství) zvláštní komisi ku projednávání rozepří mezi vrchnostmi a poddanými, pokud krajskými úřady nebyly vyřízeny (d'Elvert, Verwaltungsgesch. str. 233).

z r. 1738 byli však povinni stížný spis a všecka jednání o věci z úřední povinnosti zaslati hned dvorské kanceláři. Konečný nález vydával panovník z české dvorské kanceláře. —

Dodati sluší, že v robotních patentech byly stanoveny **tresty** na to, kdyžby poddaní nedbali předepsaného řízení. Výstražně náleželo trestati přímé obtěžování panovníka, i také vůbec pominutí jednotlivé instance nebo samé vrchnosti. Také již Obn. Zř. Z. S 13 zapovědělo poddaným obcím a sedlákům, aby hledali pomoci shluknutím, srocením nebo vzpourou, což jako veřejný zločin proti obecnému pokoji a pořádku podléhalo přísným trestům tělesným, po případě na hrdle.

Neméně však náleželo místodržícím a krajským hejtmanům, dávati pozor na **buřiče a pisatele stížností**, kteří by poddané sváděli ke svévolným a bezdůvodným stížnostem; měli je vyšetřovati a přivá-děti ku přísnému potrestání. Dle patentu z r. 1738 (čl. 38) pisatelé stížností, jež krajské úřady neb gubernium uznalo docela nebo většinou bezdůvodnými a neslušnými, tedy pisatelé, kteří poddané svedli nebo popudili ke zprotivilosti proti vrchnostem, nebo k daremnému obtěžování instancí, měli býti dodáváni soudu hrdelnímu (zároveň s hlavními buřiči) k výstražnému potrestání tělesnému, třebas i na hrdle. Podobně krajské a jiné úřady nesměly přijímati spisů, jichž pisatelé nebyli podepsáni, nýbrž měly je ihned odmítati. Naproti tomu příslušelo krajským úřadům a guberniu, důrazně ochraňovati lidi rozvážlivé, kteří poddaným spiso-vali stížnosti uctivé, slušné a pravdivé, a takto tedy dali se potřebovati „při díle ne nedovoleném, nýbrž spíše chvalitebném a slušném, totiž při díle osvobození bližního od nespravedlivých útisků“.

---

§. 23. Krajská vnitřní správa.

Vliv stavů na obor vnitřní správy. I. Policie bezpečnosti. 1. Hejtmané konají řízení vyhledavací, dohlížejí k soudnictví hrdelnímu (visitace žalářů), rozhodují o vazbě cizích poddaných. 2. Pozor hejtmanů na velezrádu, na veřejné nepokoje, odboj a moc proti právu, i na jiné zločiny zjevné. Péče jejich proti lidem nebezpečným (tulákům, zahalečům, cikánům). 3. Policejní opatření za příčinou Petrovských (1650 sl.), a za příčinou žebroty (zvláště 1720 a 1723). II. Jiné péče krajské správy. Zvláště: 1. zdravotnictví, 2. mravy (svěcení neděli), 3. katolické náboženství; 4. správa hospodářská: míry a váhy, mince, silnice a j. — Dodatek o výkonech soudních.

V oboru vnitřní správy nejen panovník, i **sněmové** předpisovali krajským úřadům pravidla jejich působnosti. Sněmové ani v této době nebyli beze vlivu na vnitřní řád zemský; vždyť již prvý sněm po vydání Obn. Zř. Z. r. 1627 byl králem vyzván ke snešením o zemských hranicích, o plavbě po Labi, o měrách i váhách, a o myslivosti. Později Ferdinand III. novellou Aa 9 stavům také vrátil jistou iniciativu

r zákonodárství, tak že se svolením královým sami usnášeli se o „menších 'ěcech“, směřujících ke blahu země a k zachování dobré policie. Tím působem veřejná správa, tedy také krajská, netoliko v ústrojí, ale i e své působnosti zachovávala ještě nejedny známky státu stavovského, yť již pode jhem převládajícího absolutismu zeměpanského.

Po 30leté válce stavové vskutku nemeškali užívati práva Ferdiandem III. jim přiznaného. Sněm r. 1650, odbyv zprvu královské 'oposice, přidal ke schválení panovníkovu ještě své „obzvláštní artikuly“ měrách a váhách, o spravování silnic, mostův a jezův, o prodeji poaničných lesů). Dovolávaliť se stavové toho, že jim bylo dovoleno lnati o všem, „co by k vzdělání dobrého politického řádu sloužilo, eb zemi prospěšné, platné bylo, však J. C. Msti, vyvejšenosti a regalií nedotýkalo“. Rovněž tak sněmy následující vydávaly předpisy „ve ícech policie a obecní správy“ (in publicis et politicis), dílem k náhu panovníkovu, dílem z vlastního podnětu. A tak dělo se v této bě i později, byť i míra stavovského vlivu během času přece dosti klesla.[1])

Za Ferdinanda III. stavové dokonce ani nepřestávali na vlivu mých sněmů. Když r. 1652 zřídili si hlavní komisi (jistý zemský ýbor), uložili také tomuto svému vlastnímu orgánu pilně dohlížeti, aby ešení sněmovní ve příčině „politického řádu“ byla všude a každým ichovávána. Zemská komise měla také přestupníky panovníkovi udáati, aby byli potrestáni dle uznání.[2]) Ano r. 1653 panovník ponechal v moci tavů též usnésti se, kterak mělo trestáno býti neplnění sněmovních snešení i publicis et politicis, obzvláště ve příčině katolické reformace. Nicméně hlavní komisi zemské v tom ohledě nedostalo se vlastní úřední moci a exekutivy; i schválené snešení stavů bylo „věcí na samé toliko xekuci pozůstávající“ (tak pravil sněm r. 1653), kde moc stavů nepotačovala. I sám dozor hlavní komise byl pouze konkurující; protož aké sněmy někdy jí ukládaly, aby společně s místodržícími pečovala provedení snešení sněmovních, aby vůbec bylo zachováváno dorozumění bou těchto sborů. Panovník k žádosti sněmu r. 1653 nařídil také místodržícím, aby z moci svého úřadu dbali sněmovních snešení, a kdekoli y uznali toho potřebu, aby všeliké nepořádky přetrhovali a napravovali dostatečnou exekucí skrze krajské hejtmany. Tím způsobem

---

[1]) Sněm 1650, str. 66, 1652, str. 52, sjezd 1652, str. 20, sněm 1653, str. 39, 1654, str. 39, 1655, str. 19. Roku 1656 mluvilo se krátce o zvláštních artikulech (str. 28).

[2]) Sjezd ze 12. července do 6. srpna 1652, str. 20: . . . „na to pak od dotčených commisařův pilný a bedlivý pozor dáván. J. M. C. a Královské každý přestupník ze jména přednešen a podlé uznání s milostivým J. M. C. vědomím poena arbitraria strestán býti má.“ Nelze říci, zdali tehdáž hlavní komise mohla tresty se schválením panovníka vyměřovati.

hejtmané krajští pomáhali také prováděti předpisy sněmovní; ano, jak dále uvidíme, sněmy zemské přímo dávaly jim jednotlivá nařízení.[3])

Dozor a vliv hlavní komise však již za Leopolda I. soustřeďoval se, jak se zdá, nejvíce jen ve správě berní a vojenské, nikoli vnitřní, kteráž připadala docela místodržícím. Hlavní komise r. 1674 vůbec přestala; a když později r. 1714 byla zas obnovena v podobě komise výborové, byla tato obmezena na užší obor vlastní správy stavovské. Podobně také spolunařizovací moc samých sněmů ve vnitřní správě během času pozbývala své váhy. Tak zvláště sněm r. 1684 jednaje o užívání jednostejných měr a váh, sám to uznával, že panovník sobě v moci ponechal trestání přestupníků „v této případnosti jako i v jiných politického řádu se dotýkajících“. Proto také týž sněm doznávaje, že by ani schválená a platná snešení sněmovní ve skutek nepřicházela, kdyby se panovník neustanovil na dostatečných donucovacích prostředcích proti vrchnostem, „poddaně se submittiroval a odevzdával“ rozhodnutí panovníkovu v té příčině.[4]) Takovýmto vývojem arci klesal také zbývající ještě stavovský ráz veřejné správy; neklesala však sama působnosť správy krajské, víc a více mocí zeměpanskou upravované. Přes to vše ještě za Karla VI. sněmy zemské spolupůsobily aspoň při jednotlivých nařízeních vnitřní správy, jak vysvitne z bližšího výkladu působnosti úřadů krajských.

I. Přední péčí státní správy bývalo zachovávati vnitřní mír a řád. Protož také správě krajské příslušelo především zastávati policii pokoje, řádu a bezpečnosti.

Obn. Zř. Z. ukládalo krajským hejtmanům v jejich úřední přísaze (A 48), aby skutky proti králi a proti řádu a právu „odvracovali, potlačovali a k náležitému strestání přivozovali“. Neméně dle čl. R 1 náleželo jim z úřední povinnosti míti bedlivý pozor zvláště na zločiny zjevné (delicta publica), časně je předcházeti a přetrhovati, i neméně starati se, by průvody a půtahy (indicia) trestných skutků nebyly zatajeny nebo ututlány, by také pachateli při skutku postiženými bylo se

[3]) Sněm 1652—3, str. 43. Sněm z r. 1654 také komisařům, jež hlavní komise podzřídila k visitaci usedlostí, přikázal, když by shledali, že sněmovní snešení nebyla zachovávána, aby dle instrukce jim vydané podávali o tom své relace; hlavní komise přednášela udání taková místodržícím se zdáním o náležitém pokutování (str. 40—41). Sněm r. 1655 svěřil skutečné provedení předešlých snešení sněmovních hlavní komisi a místodržícím; dle potřeby mělo býti vyžádáno rozhodnutí nebo schválení panovníkovo (str. 19). Když sněm r. 1657, povoliv vydržování jistého král. vojska, hlavní komisi — ovšem společně s dvorskou kanceláří resp. s místodržícími — vyhradil v těch ohledech nařizování o jistých potřebách, připočtena k tomu i péče o náležitou bezpečnosť „po krajích, cestách a obecných silnicích“ (str. 13). Ostatně srov. o hlavní komisi Tomkovy Sněmy, str. 104—6.

[4]) Sněm r. 1684, str. 47—8; při tom žádáno, aby král. hejtmané krajští bez ohledu na osoby drželi ruku nad plněním snešení sněmovního.

ně ujištěno; bylo-li nebezpečí z prodlení, měli sami všelikými prostředky zabrániti. Rovněž instrukce hejtmanské z r. 1706 (čl. 15) a 1731 1) důtklivě připomínaly hejtmanům krajským, by dle své přísahy ěli odvraceti každé svévolné a škodlivé předsevzetí proti králi, ré policii a král. patentům; zároveň vyměřily, kterak jim náleželo obné skutky potlačovati a zamezovati jejich beztrestnosť.

Dle toho dala by se tu lišiti dvojí stránka policie bezpečnosti (v širš.), totiž policie správní (praeventivní a reparativní) a policie soudní hrdelní; nicméně jakož správa a soudnictví nebývaly dosti odlou-, zvláštní výklad obojí stránky potkával by se s nesnázemi. Vždyť mané krajští, byť i podporovali konání hrdelní spravedlnosti, svým avením nebývali podřízeni soudům, nýbrž toliko místodržícím, a ve časem vešli také v úřední styky se soudem appellačním. Nicméně se nutno, aspoň to předem vytknouti, že hejtmanům krajským ec příslušelo konati také řízení vyhledavací (Informationsprocess), jim náležel jistý dozor, aby hrdelní soudy vskutku konaly své nnosti, kterýž dozor jevil se zvláště ve pravidelné visitaci áři̊v a vězňů.

1. Krajští hejtmané, kdykoli byla veřejná řeč (nebo pokřik) o m zločinci nebo zločinu, i také kdykoli je došlo trestní udání, ště od osob přísežných, měli dle Obn. Zř. Z. z úřední povinnosti pachateli nebo po jeho činu blíže pátrati a vyžádati si přísežné lectví od každého, kdo by o věci měl vědomosť. Neméně i každá nosť byla povinna na svých pozemcích tak učiniti, a krajským manům své zprávy (informace) odesílati a jim udávati, kdo by ve i mohl míti další vědomosť o věci, tak aby hejtmané mohli ji blíže ≀třiti. Své vyhledávání krajští hejtmané zasílali panovníkovi a v jeho řítomnosti místodržícím za příčinou dalších opatření, zvláště obžaloby e král. prokurátora, pokud tu snad nebylo žádného původa či ob-bce (R 2 a 4). Vystoupil-li původ, nejen pán statku, kde zločin byl hán, i také hejtman krajský měli jej podporovati, jmenovitě půjčiti ony zprávy a svědectví, tak aby se mohl pravdy dopátrati (R 5).[5])

Naproti tomu Obn. Zř. Z. nemělo zvláštních předpisův o staré né povinnosti, zločince ku pokřiku honiti a k rychlému trestu přivá-. Arci bylo stavům volno stíhati uprchlého pachatele a zatýkati ince na cizí půdě (srov. T 26 a 32); mimo to každá vrchnosť byla inna na svých pozemcích ujišťovati se pachateli zločinů zjevných icta publica). Tu pak hejtmanům krajským připadlo právě

[5]) Obn. Zř. Z. R 2 a 4 mluví o jediném místodržícím, jinde však o místo-ích (srov. o nich zvláště F 7); podobně v R 4 a 5 je řeč jen o hejtmanovi kém (ne o hejtmanech). V německém textu přichází „gemaines Geschrey“, tedy ik, ale i veřejná řeč a pověst postačila k zavedení řízení vyhledavacího.

...ání ujišťování pachatelů při skutku postižených ... ...ých (R 1 a 3); ujišťování takové řídilo se dle pravidel ... ... (T 1 30).[6])

V jednotlivých případech hejtmané krajští také sami musili spravo- ... předpisy Obn. Zř. Z. pro práva útrpná.[7]) Větší váhu však mělo ... hejtmanům vůbec připadl jistý dozor, aby útrpná práva konala ... pravidelnost podle pravidel Obn. Zř. Z., a později dle hrdelního řádu ... ... l. z r. 1707. Podlé novelly z r. 1640 Ll 12 krajští hejtmané měli ... totiž buď osobně nebo skrze královské rychtáře každého čtvrtletí visi- ... tovati vězení královských měst, vyptávati se na záležitost... ... vězňů, proč a jak dlouho jsou ve vazbě, a jakou výživou jsou opatřeni. Při tom měli náležitě dohlížeti, aby záležitosti vězňů nebyly protaho- ... vány neb aby se nedála jiná nepříslušnosť; po případě měli zpravovati ... místodržící za příčinou dalších opatření.

Tato povinnosť vyšetřovati vězení a vězně měst královských a také jiných byla krajským hejtmanům nejednou připomínána. Jmenovitě měli při tom i mimo to vůbec naléhati, aby byly zachovávány předpisy Obn. Zř. Z., obmezující dlouhou vazbu a sužování vězňův (R 6): aby totiž každý, kdo zatkl zemského zhoubce neb jiného zločince, a nemaje vlastního vězení, odevzdal jej nejbližšímu soudu nebo do královského města, zároveň podal zevrubnou informaci o jeho zločinu spolu s průvody a půtahy; aby dále do dvou neděl jej obžaloval, i výživu jeho opatřil; konečně kdyžby zatýkající vězně neobžaloval nebo řízení dále neprováděl, a vazba nezdála se bez příčiny, aby soudní vrchnost vyžádala sobě hned naučení od soudu appellačního, zdali třeba proti vězňovi nastoupiti ex officio, nebo jej propustiti.[8])

---

[6]) Čl. T 2 mluví o honění uprchlého vraha, i mohl býti pravidlem i pro jiné případy; nicméně Obn. Zř. Z. nezná žádné sankce na nehonění. — Usedlé a zachovalé osoby stavu panského a rytířského, byvše postiženy ve skutku nebo jsouce zjevnými pachateli, bývaly vázány ctí a věrou, že se postaví na hrad Pražský, a že budou očekávati dalšího příkazu; osoby podezřelé dodávány na hrad Pražský k uvážení, zdali mohly zatím býti propuštěny na závazek cti, zástavu nebo rukojmí, že se ku právu dostaví, kdykoli budou obeslány. Jestliže však pachatel od svého skutku utekl, měl býti spěšně stíhán a na hrad Pražský dodán tak, že dále neslušelo věřiti jemu na závazek cti (T 1 a 2). Podobné bylo ujišťování pachatelů stavu městského. Při poddaných záleželo ujištění vždycky ve vazbě. Ostatně srov. litery R a T.

[7]) Kdo, nemaje svého vězení, zajal nějakého zločince, měl jej odevzdati krajským hejtmanům, nebo nejbližší popravě nebo do král. města (R 6). Na žádné popravě, ani u kraj. hejtmanů, nikdo nesměl trápených se vyptávati na osoby ze stavů (R 23). Jestliže zločinec při svém trápení sám vyznal, že osoba stavu panského neb rytířského o zločinu věděla nebo byla jeho příčinou, zasíláno vyznání král. appellaci za příčinou poučeni, třebali konfrontace; tu pak zločinec neměl hned býti popraven, nýbrž věznitel nebo hejtmané krajští dodávali jej nejvyššímu purkrabí Pražskému, aby obeslal pána neb rytíře, jehož vyznání zločincovo se dotklo (R 10).

[8]) Naříz. místodrž. z 23. pros. 1669, jež se dovolává reskriptu z 16. dubna 1667, Obn. Zř. Z. R 6 a Nov. Ll. 12; Weingarten, Codex 369.

Nicméně žaláře bývaly někdy tak tuhé, že prý byly nezaslouženým stem a týráním, někdy zase tak špatně zařízené, že zločinci často chli. Proto sněm r. 1682 usnesl se, že každý soud jest povinen, commodum jurisdictionis vězení své tak opatřiti, aby v něm vězňové pečně byli chováni, jinak že soud sám bude odpovídati z jejich uprchí, ano že po případě bude zbaven své pravomocnosti. Krajští hejtmané lásili toto nařízení r. 1683 a opět r. 1687; zároveň náleželo jim, dle svého uznání, zvláště když za některou povinností ve svěřeném ji cestovali, očitě se přesvědčili, zdali předpis skutečně byl vykonán; k měli udati místodržícím ku přísnějšímu dokročení.[9])

Obzvláště za Karla VI. bylo pilně přihlíženo, aby žaláře byly bezné a zároveň neškodné zdraví vězňů; tehda krajští hejtmané musili todržícím o visitaci žalářův a vězňů podávati pravidelné zprávy abelly. Dle instrukce své z r. 1731 měli konati tuto visitaci (zvláště příčině čistoty, zimy, hmyzu a jiného nepohodlí) osobně nebo skrze příné osoby každého čtvrť léta neb aspoň půl léta. Ku každé obnově hejtnů také dvorské kanceláři náleželo podávati zprávu o těchto visitacích. oveň sami místodržící, kdykoli z tabel kraj. hejtmanů shledali, že eralie a hrdelní řád Josefa I. z r. 1707 ve příčině žalářův a vězňů yly řádně plněny, že vůbec justitia scelerum vindicativa nebyla ávně vykonávána, měli tomu odpomáhati skrze hejtmany krajské, případě opatřiti čeho třeba u soudu appellačního. Mimo to za příčinou hlosti nutné ve věcech hrdelních bylo hejtmanům r. 1744 nařízeno, seznam vězňů každého půl léta podávali bezprostředně appellační noře; vedlé toho však zůstalo při podávání seznamů místodržícím.[10])

Mimo toto vyšetřování žalářův a vězňů, příslušel krajským hejtnům vůbec širší dozor k trestní moci vrchnosti, nechať poddaný dopustil zločinu vskutku hrdelního nebo nikoli (viz §. 22). Neméně pak ší tu připojiti, že v jednom případě hejtmané dle Obn. Zř. Z. dokonce hodovali, zdali vazba je oprávněna čili nic, kdykoli totiž vzešla žnosť, že člověk poddaný svévolně bez hodné příčiny cizí vrchnosti l do vazby vzat a v ní zdržován. Vrchní rozhodčí moc hejtmanů la tu především zabrániti, aby vrchnosť jedna nečinila příkoří vrch-

---

[9]) Naříz. místodrž. z. 3. února 1687; Weingarten 502, též 436 s chybným dátem inora 1678.

[10]) Instrukce 1731, čl. 23 (přispůsobený dle čl. 17 a 18 mor. instr. 1706) a reskript l. května 1731 ad 9; tamtéž uvedený reskript z 2. června 1729 a o tabellách reskript). ledna 1731. — Reskript z 8. ledna 1732 přikázal kraj. hejtmanům, podávati indiielní výkaz zločinců (in duplo: také pro komoru appellační); hejtmané, když by shledali balosť některého soudu ve příčině žalářů neb jiného hrdelního opatření, měli podávati ní, zdali by takový soud neměl býti suspendován ab exercitio juris gladii, a kam by měl přivtěliti (srov. zprávu místodržících z 18. října 1734; K 26 : 1). O nařízení 1744 srov. reskript z 2. června 1747 (arch. dv. kanc. III., A 5).

nosti druhé a jejím poddaným. Pokud poddaný byl vzat do vazby pro čin trestný, cizí vrchnosť ovšem nebyla povinna jej propustiti nebo vydati, nýbrž mohla chovati se k němu dle práva; avšak důvody vazby mohly býti rozličné.

Hejtmané krajští, jakmile je došla podobná stížnosť, byli povinni hned to opatřiti, aby věznitel cizího poddaného propustil, anebo jim oznámil slušné příčiny vazby (Z 1). Jestliže tak neučinil, hejtmané obesílali jej před sebe, aby se ospravedlnil, a po případě slyšeli spor obou stran. Pokud neshledali hodné příčiny k vazbě, poroučeli vězniteli, aby poddaného propustil, a dal jemu 50 kop gr. čes. pokuty. Hejtmané i tehda měli strany vyslyšeti, když věznitel po prvém hejtmanském rozkazu nebo před ním cizího poddaného zase propustil, kdežto pán poddaného chtěl dokázati jeho nevinu; shledán-li věznitel vinným, propadal pokutu 25 kop (Z 2). Kdo by k obeslání krajských hejtmanů nestál, anebo po vyslyšení stran nechtěl dosti činiti jejich výměru, obesílán z takovéto neposlušnosti před krále nebo místodržící, a měl tu zároveň svého vězně postaviti (Z 3).[11]

Když věznitel, byv poselstvím za to žádán, do dvou neděl pokuty nezaplatil, vrchnosť vězňova vznášela to znova na krajské hejtmany, aby o propadnutí pokuty podali písemnou relaci soudu komornímu, jehož úřad na věznitele vydával list zatykací. Nicméně straně, která se domnívala, že jí hejtmané svou relací nebo jinak ublížili, bylo jako druhdy volno relaci takové ještě odporovati, a tedy hejtmany obeslati ke slyšení soudu komorního (Z 4). Mimo to ten, kdo relaci odporoval, kdyby byl zatím zatčen, mohl hejtmany obeslati také z nepořádného zatčení své osoby; prve však musil býti rozsouzen odpor jeho proti relaci (Z 5).

2. Hejtmané krajští dle Obn. Zř. Z. R 1 měli z úřední povinnosti bedlivý pozor míti obzvláště na každý pokus a skutek proti osobě nebo výsosti královské čili na všelikou „urážku nejvyššího důstojenství". Samo Obn. Zř. Z. nemeškalo panovníkovi proti stavům vyhraditi mnohá práva, tak že zároveň vytklo hlavní případy podobné velezrády. Později též úřední instrukce z r. 1706 a 1731 důtklivě připomínaly hejtmanům péči v těchto ohledech. Kdykoli ve kraji jim svěřeném dělo se něco přímo nebo nepřímo proti osobě a výsosti královské a proti regaliím, nebo kdykoli vznikaly veřejné nepokoje: spiknutí nebo povstání, byli povinni bez meškání podati zprávu místodržícím, pachatele zatím dáti schytati, oprávněným hrdelním soudem in flagranti vyšetřovati, i corpora delicti lékařsky dle hrdelního řádu dáti ohledati. Kdyby

[11]) Také jestliže cizí poddaný ve vazbě byl připraven o život nebo bylo mu na zdraví ublíženo, vrchnost jeho mohla věznitele obeslati před krále nebo před soud zemský (Z 6).

soud, v jehož obvodě zločin takový se stal, zdráhal se povinnosti své řádně konati, z úřední povinnosti po pachatelech pátrati, je stíhati a do vazby bráti, hejtmané krajští měli nedbalý soud udati na vyšším místě. [12])

Neméně sluší tu vytknouti úkoly hejtmanů při odboji a moci proti právu. Péče o pokoření odboje, totiž odporu proti vedení práva (řízení exekučnímu), příslušela nejvyššímu purkrabí (G 8); šlo-li o případ menší, hejtman kraje, ve kterém odbojník byl usedlý, měl vyzdvihnouti 100—200 lidí ze krajské hotovosti, a přispěti nejvyššímu purkrabí; proti většímu odboji sám král měl vyzdvihnouti jeden kraj nebo více, i pomoci také svým vlastním vojskem (G 9). Kdo by se zdráhal takto „práva obhajovati", ztrácel česť, a podléhal stejnému trestu, jako ten, kdo se nechtěl dostaviti k veřejné hotovosti na obhájení země (G 10, A 11).

Když byla spáchána moc zjevná (vis publica), když totiž někdo násilně se zmocnil cizího hradu, tvrze, města nebo městečka, nepřátelsky někoho zajal (nechať mu též odpověděl nebo ne), zjevně činil škody ohněm, — hejtmané krajští dle předešlých Zř. Z. nečekajíce řízení soudního přímo ji pokořovali. Obn. Zř. Z. S 1 chtělo tato ustanovení zachovati v platnosti, aniž by však blíže uvedlo, kterak hejtmané měli chovati se k takovýmto zjevným nepřátelům a zhoubcům zemským. Toliko ve příčině odpovědníků stala se jistá odchylka: jestliže někdo ze zemských stavů druhému zjevně odpověděl na hrdlo neb na statek, a v tom jej jal nebo jemu statek odňal, měl tento udati jej hejtmanům krajským; ti pak odpovědníka obesílali před sebe, a jestliže věc tak shledali, ujišťovali se jím a dodávali jej na hrad Pražský (S 2). Vůbec každý, kdo nejdříve odpovědníka nebo zemského škůdce přezvěděl, nebo komu napřed stala se odpověď nebo škoda, povinen byl zpraviti o tom hejtmany krajské; ti pak přednášeli věc králi resp. místodržícím, a zatím dle potřeby chovali se k vinníkům jako ke zjevným nepřátelům (S 4). Také na ty, kdo zhostili se zemské poddanosti, hejtmané měli pozor míti, aby se v zemi dále nezdržovali, leč by se reversem při deskách zemských zavázali, že se budou spravovati právem zemským. Jináče hejtmanům

[12]) Tak dle instrukce hejtmanů z r. 1731 čl. 3; též instr. 1706 ukládala hejtmanům bedlivý pozor na regály a práva královská (čl. 2) i na skutky proti králi a j. (čl. 15). Robotní patenty předpisovaly jim zvláštní pozor na bouření se poddaných proti moci vrchnostenské (dle Obn. Zř. Z. S 13). Kdykoli vypukla nějaká vzpoura, hejtmané byli povinni, ihned vypraviti se na místo, vzbouření utišiti, původce uvězniti, a celou příhodu oznámiti místodržícím, kteří činili další opatření, dle potřeby ve srozumění se zem. vojenským velitelem; trestání náleželo soudu appellačnímu (tak: „Systema des Kön. Böheimb, sowohl in publicis als politicis, provincialibus et judicialibus" z doby Karla VI., arch. dv. kanc. II, A 1).

náleželo je zatýkati jako povaleče a tuláky; a pokud by proti někomu užili násilí, měli býti pokládáni za odpovědníky země (Y 14 a S 19).

Hejtmané krajští vůbec měli doplňovati policii vrchnostenskou, nechať šlo při tom o kterýkoli zločin zjevný (jmenovitě také rouhání a padělání mince), anebo vůbec o lidi nebezpečné, jako byli tuláci a zahaleči. Mělit právě starati se o ujišťování pachatelů při skutku postižených nebo zjevných (R 1 a 3); přezvěděné loupežníky (nákeřníky) a zloděje také sami dávali pobrati (T 32); rovněž dle potřeby konali po krajích policejní přehlídky ku polapení lidí podezřelých a nebezpečných, — o tom však Obn. Zř. Z. samo zvláštního předpisu neuvedlo.[13])

Dle toho, jak tyto péče byly vypsány instrukcemi z r. 1706 a 1731, hejtmané měli ve svém kraji dáti stíhati vrahy, loupežníky a jiné zemské škůdce, chytati je (neb aspoň rozehnati), schytané uvězniti a naříditi proti nim řízení hrdelní. Zprvu zasílali místodržícím výslechy a nalezená corpora delicti; avšak za Karla VI. zavedeno také přímé dopisování hejtmanů krajských se soudem appellačním (dle reskr. z 8. března 1725) i s delegovaným soudem pro pytláctvo (jud. venaticum, dle pat. z 15. února 1726).[14]) Rovněž tak měli dáti jímati cizí podezřelé lidi a škodlivé tuláky; za tou příčinou jim náleželo, aby buď osobně nebo skrze spolehlivé lidi neočekávaně, zvláště v noci, vyšetřovali krčmy a podezřelá místa, zvláště samoty, podrobovali lidi tam se nacházející výslechu, podezřelými a třebas i hospodářem se ujišťovali, a místodržícím bez meškání o tom podávali zprávy. Dle instrukce z r 1731 měli také vůbec spravovati se patenty o policejních prohlídkách.[15])

Neméně dle Obn. Zř. Z. hejtmanům příslušela jistá vrchní moc proti přechovávání tulákův a zahalečů (souhlasně se předpisy pře-

[13]) Čl. R 1 mimo velezrádce, zemské škůdce, odpovědníky a jich pomocníky zmiňuje se zvláště o rouhačích, padělatelech mince a vrazích. Srov. také reskript ze 27. července 1689 a nařízení místodržících z 2. srpna t. r., jež nařizovaly hejtmanům zvláštní péči proti žhářům (francouzským); Weingarten, Codex, 535, 537.

[14]) Instrukce 1706 čl. 19, 1731 čl. 20. Dle prvé instrukce hejtmané měli při vraždách a zabitích ke zprávě své místodržícím přikládati vysvědčení zemského chirurga neb fysika o ranách. — Ve příčině šlechty zůstalo asi při podávání zpráv místodržícím; bylať jen criminalia osob nižších, pokud hejtmané o nich podali zprávy místodržícím, appellačnímu soudu přikazována (tak: „Systema des Kön. Böheimb, arch. dv. kanc. II., A 1). Instrukce z r. 1706 čl. 18 a 1731 čl. 22 ukládaly kraj. hejtmanům doslova říditi se (quoad modum et formam praescriptam) také patentem z 23. září 1682 ve příčině rvaček a soubojů; patent sám hejtmanův ani výslovně neuvedl (Weingarten, Codex, 466—8).

[15]) Instrukce 1706, čl. 15 a 16, 1731 čl. 20 a 21. Dle instr. 1706 hejtmané bez prodlení zasílali místodržícím zprávy spolu s výslechy a corporibus delicti; dle instr. 1731 měli dopadené podezřelé lidi ponechati soudům, a oznámíce jim naskytlé půtahy, svěřovati jim zatím rychlou sumární inquisici; místodržícím pak dávali zprávu.

dešlých Zř. Z.). Bylť arci každý statkář povinen spravovati své statky a poddané tak, aby nikomu škoda se nedála; statkář i sousedé byli povinni, také jiným pomáhati k jímání tuláků (chodců) nebo povalečů. Jestliže však člověk poddaný tuláky neb povaleče doma trpěl, do krčmy přijímal, potravou neb jináče je podporoval, — ten, komu se pak stala škoda, mohl žádati, aby pán takovým svým poddaným se ujistil a před hejtmany krajské jej postavil; shledána-li před nimi jeho vina, trestán na hrdle. Kdyby pán takového poddaného do vazby nevzal, ani před hejtmany ho nepostavil, měl propadnouti pokutu 50 kop gr. čes., jež pak vymáhána vedením práva na statek neb listem zatykacím, když hejtmané krajští podali o tom svou relaci k deskám zemským (Obn. Z. Z. Y 4—6). Ostatně měla každá vrchnosť již samu zahálku trestati byť jinému ještě škoda se neděla; zahaleči, zvláště neženatí, neměli vůbec býti přechováváni, do podružství přijímáni, ani v krčmách se povalovati. Jestliže přes to některý sedlák zahaleče hájil a pobrati nedopouštěl, pán jeho na obeslání byl povinen postaviti sedláka svého před krajské hejtmany, aby byl souzen dle své viny; po případě hejtmané obesílali samého pána a měli jej skutečně k tomu, aby na svých pozemcích zahalečů netrpěl (Y 9).

Zvláštní třídou nebezpečných lidí byli cikáni, kteří nikde v zemi neměli býti trpěni, bývalť vůbec prohlašováni za psance. Za Leopolda kraj. hejtmanům bylo to často ukládáno, pečovati, aby cikáni z krajů byli vypuzeni a vyhlazeni. Nicméně stále vedl se nářek, že cikánská „sběř“ do Čech se vluzovala, zde se potulovala a podporována bývala nejen lidem, ale i vrchnostmi, ba dokonce také některými krajskými hejtmany! Proto zvláště r. 1692 opět bylo všeobecně nařízeno kraj. hejtmanům, aby cikány rozptýlili a přes hranice kraje zahnali; měli jim přikázati, aby se do 8 dní zúplna ze země vyklidili, a více do ní nevraceli; kdo po 8 dnech byl postižen, měl býti trestán provazem na hrdle. Zároveň bylo zapovězeno, poskytovati cikánům pobyt a potravu, nebo dokonce dávati jim fedrovní listy od místa k místu. Protož mělo se vyhlásiti, že bude na hrdle trestán poddaný, jenž by cikány trpěl, jednotlivce připouštěl na 200 kroků ke své chalupě, nebo jinak se s nimi stýkal; proti vrchnostem, jež buď samy cikány podporovaly, nebo lidu podporovati dopouštěly, a takto nařízení panovníkova potupily, měl fiskus vystoupiti žalobou. Kdyby tyto předpisy nespomáhaly, místodržící chtěli za to držeti se samých krajských úřadů.

Jest arci pochybno, zdali dosti spomáhala všecka ta nařízená přísnosť a krutosť. Ještě instrukce z r. 1706 (čl. 17) a 1731 (čl. 20) přikazovaly krajským hejtmanům, aby v kraji svém cikánů netrpěli, nýbrž úplně je vyhladili, třeba-li mocí brannou; rovněž měli bez prodlení místodržícím udávati vrchnosti a úředníky, kteří by psancům,

cikánům shovívali. Instrukci kraj. hejtmanů z r. 1731 byl přiložen také patent r. 1710 proti cikánům nově vydaný.[16]) Patentem tím byly znova stanoveny kruté tresty na psance cikány. Zároveň pak, aby cikáni nemohli se vymlouvati, že jim nebyla známa zápověď přijíti do země, obnoven příkaz, daný již r. 1706 krajským úřadům, by v každém kraji dali malovati tabule zobrazující veškeré tresty cikánů s nápisem českým i německým, — vrchnosti pak měly na hranicích a cestách, kudy cikáni obzvláště se brávali, vztyčovati vysoké sloupy s těmito malovanými tabulemi ku všeobecné vědomosti.[17])

3. Pro dobu svou byly význačny zvláště předpisy ze XVII. století proti loupežníkům Petrovským a předpisy z XVIII. stol. proti všeliké žebrotě; v nich jevil se téměř obraz celé současné policie, tak že vypisujeme je v celku zvláště.

Po 30leté válce bylo nesnadno vyplemeniti t. zv. Petrovské, totiž bývalé vojáky nebo zběhlé poddané, kteří nejvíce v lesích se zdržujíce oddávali se loupeži. I byla též od krajských hejtmanů žádána všemožná péče proti těmto zemským škůdcům; jmenovitě měli z úřední povinnosti a pod přísnou odpovědností bedlivě dohlížeti, aby byla zachovávána opatření patentu proti Petrovským ze 7. srpna 1650. Sněm z téhož roku opatření ta ještě doplnil, a tak byla tehda předepsána celá soustava policejní praevence a represse, upravující nejen a) přechovávání lidí přespolních, jejich hlášení a průkazy, nosení zbraně, vysekávání porostlin podél silnic, ale také b) vyzvědění, stíhání a náhlý soud Petrovských.

Opatření ta dlouhou dobu byla připomínána sněmy zemskými a novými patenty. Ku provádění jejich měla přihlížeti také zemská hlavní komise; neméně místodržící měli o to pečovati dostatečnou exekucí skrze krajské hejtmany. Sněm z r. 1654 přidal nařízení, aby

[16]) Nařízení místodržících krajským hejtmanům z 15. list. 1674 a z 23. pros. 1692 (Weingarten, 409, 584); o psanectví cikánů naříz. z 2. srpna 1689 ad 11 a reskript z 11. července 1697 (ib. 538, 595). Patent ze 7. ledna 1710 v arch. míst., v knize pat. č. 702. Srov. i patenty o žebrácích z r. 1710 (čl. 3) a 1723.

[17]) Toliko dospělí mužové podléhali trestu smrti provazem. Naproti tomu dospělé ženy a silné nezletilé hochy, pokud nezasloužili trestu smrti pro některý zločin, náleželo trestati v Čechách uříznutím pravého ucha, na Moravě pro rozdíl uříznutím ucha levého, dále vymrskáním a vypovězením ze všech dědičných zemí, a to proti hrdelnímu reversu pod přísahou, uvádějícímu také jména mužův a dětí; v Rakousích místo řezání uší a vymrskání vpalována cikánům na záda šibenice. — Patent z r. 1710 také znova zapovídal cikány přechovávati a nějak podporovati, jak prý se někde dělo za příčinou mrzkého zisku šenkovního a jiného. Vrchnostem, osobám od stavu nebo úředníkům stanovena pokuta 100 říš. tolarův ad pias causas, poddaným pak, jmenovitě mlynářům a krčmářům, trest veřejné práce na půl leta. Vůbec všichni poddaní byli povinni, cikány, kteří by do Čech odvážili se vplížiti, bráti do vazby, a kdyby utíkali, pronásledovati je i v sousedstvu, kde pak mělo jim býti pomáháno.

úřady a rychtáři i přísežní měst a vesnic vypravovali zase starodávný „nevod“ k honění a jímání loupežníkův a vrahů, sbírajíce k tomu osoby z obcí a užívajíce dle potřeby pomoci soldatesky. Ještě r. 1665 místodržící vydali krajským hejtmanům nařízení proti Petrovským, načež i sněm r. 1666 do svých článků pojal potřebné předpisy proti nim. Ano ještě sněm z r. 1677 jednal o vykořenění Petrovských.[18])

Ad a) Již sám svazek poddanský sloužil také policii bezpečnosti, jelikož bylo zapovězeno, poddané přes pole přijímati a přechovávati bez dovolení a fedrovního listu vrchnosti. Mimo to však patent r. 1650 uznal toho potřebu, aby krčmáři a poddaní každého dne rychtářovi neb úředníkovi vůbec ohlašovali, koho a odkud přes noc chtějí přechovati; osoby podezřelé neměly býti přijímány, ani pod záminkou podružství a pod. ukrývány, mělyť prve dostatečně prokázati svůj domov, živnosť a cíl své cesty. Za tím účelem sněm r. 1650 (čl. 5) kázal ve všech městech, městečkách a místech zavřených, zavésti zvláštní palety pro pocestné a „lidi přes svět pracující“, kteří by nenáleželi ke stavům, a o nichž by nebylo známo, že jsou v zemi usedlí. Nejdéle ve 3 měsících po vyhlášení sněmu purkmistr s písařem nebo dva starší z obce k tomu určení měli bezplatně vydávati podepsané a spečetěné palety, udávající jméno, povolání, záležitosť pocestných, též odkud přišli, kam jdou a jak dlouho pobudou; — bez takových paletů nikdo neměl puštěn býti do zavřeného místa nebo ven z něho, pod přiměřenou pokutou. Mimo to neslušelo v zemi trpěti krosnáře, z nichž někteří s Petrovskými tovaryšili a jim potřeby donášeli; podobné překupnictví bylo vůbec zapovězeno s výjimkou toliko lidí dobře zachovalých, kteříž měli dostatečné vysvědčení své vrchnosti.

Také sněm r. 1654 ukládal to hejtmanům krajským a Pražským, i oběma podkomořím, by nařízení o „pasbryfu neb paletu pro lid pocestný“ uvedli ve skutečnou platnosť a praxi; též aby udávali místodržícím, kdo by se dle toho nechoval, a kterak by měl býti pokutován.

Podobně patent z r. 1650 kázal kraj. hejtmanům, aby nedovoloval proti předpisům Obn. Zř. Z. ručnice a jiné zbraně nositi a po vsích krčmách i silnicích s nimi choditi. Jmenovitě tedy měli přihlížeti, aby poddaní (kromě výpravy na zemské škůdce nebo jich stíhání) nenosili ručnic bez věřícího listu od vrchnosti; postižen-li kdo z obecného lidu nedovoleně s ručnicí, náleželo mu ji odníti, dodati jej k nejbližšímu právu a přidržeti k pokutě 10 kop gr. čes. nebo k vězení na čtvrť leta.

[18]) Patent ze 7. srpna 1650 u Weingartena, 274—7, k tomu sněm r. 1650 str. 35—46 (též Weing., 266—8); dále sjezd r. 1652 str. 20, sněmy z r. 1652 str. 8 a 52, 1653 str. 42, 1654 str. 41, 1659 str. 11, 1666 str. 39—43, 1677 str. 43—6. Sněm r. 1666 podal předpisy zvláště o vysekávání silnic, o nepodporování Petrovských (hlavně krčmáři), o amnestii a odměně těch, kdo by dopomohli k jejich zjímání, a o náhlém trestání Petrovských při skutku postižených.

Měšťané užívající čtvrtého stavu směli na vlastních pozemcích ručnic volně užívati, pokud zastávali úřady nebo byli osobami přísežnými; jináče také musili míti písemné listy od purkmistra a rady.[19])

Zároveň dle sněmu r. 1650 (čl. 1) všecky vrchnosti měly své poddané a obecný lid na svých statcích vůbec odzbrojiti (disarmirovati), a všecky ručnice a škodlivé zbraně pospolu na jistém místě složiti. Zbraně měly poddaným půjčovány a svěřovány býti pouze na „pascetl", vrchností vlastnoručně podepsaný a spečetěný, když toho bylo třeba proti zločincům a zemským škůdcům, zvláště Petrovským nebo k větší bezpečnosti vrchnostenských doprav a dodávek. Kdokoli nepožívaje žádného ze čtyř stavů zemských byl postižen se zbraní bez pascetlu anebo s pascetlem přes 4 neděle starým, měl býti vzat do vazby, při právu útrpně tázán a dle uznání souzen. Toliko lidé známí a nepodezřelí nebo „přes svět pracující" byli prosti útrpného tázání, ale náleželo je pokutovati dle předpisů patentu z r. 1650.

O předpisech k bezpečnosti silnic zmíníme se teprve při vylíčení péče hejtmanů krajských o veřejnou komunikaci.

Ad b) Patent proti Petrovským z r. 1650 ukládal krajským hejtmanům, aby dle uznání potřeby z blízkých osad sbírali přiměřený počet ozbrojeného lidu, v čelo stavěli mu přísežné usedlé osoby, a nejisté cesty s okolím pilně dali prohledávati, postižené Petrovské třeba násilím přemáhati, jímati a k soudu dodávati. O polapených zemských škůdcích hejtmané měli podávati zprávu místodržícím, aby mohli opatřiti další hrdelní řízení a vykonání rozsudků. Také pokud sousedstvo nebylo s to, aby takových nebezpečných lidí se zmocnilo, mělo aspoň pilně je vyzvěděti a krajským hejtmanům obšírně udati, tak aby z blízka mohli proti nim povolati potřebný počet lidu neb i císařské vojsko.

Jestliže škůdcové zemští byli postiženi při skutku, a to při zločinu hrdelním, krajští hejtmané mohli hned na místě je dáti odpraviti jiným na výstrahu. Pakliže Petrovští byli pouze ze skutků podezřelí, nejbližší soud nebo krajské město, jemuž byli dodáni, mělo obšírně je vyslechnouti a indicie vyšetřiti; krajští hejtmané pak bez odkladu podávali zprávu místodržícím, kteří nařizovali, jaké sumární řízení proti nim zavésti náleželo.

Sněm r. 1650 (čl. 3) pak vůbec hleděl urychliti trestání zemských škůdců, ježto prý vrchnosti toliko v pochybných hrdelních případech měly od appellace naučení bráti. Protož dle sněmovního snešení vrchnosti mohly bez okladu ze světa sprovozovati škůdce zemské při skutku postižené nebo patrně podezřelé, pokud byli jejich vlastními poddanými (soudiloť se, že nikdo počet svých poddaných bez příčiny

[19]) Srov. Obn. Zř. Z. Q 58—65, jež tu nelze blíže vykládati.

nebude ztenčovati). Také soudy ve městech, i poddaných, mohly (bez ujmy hrdelního práva zločincovy vrchnosti) škůdce zemské jim dodané sumárně souditi a odpravovati (proti náhradě z jejich jmění). Pokud vrchnosť neměla vlastního práva hrdelního nebo nákladu na popravu zločince nemajetného, každý jiný soud byl povinen přijmouti dodané zločince, a pod ztrátou svého práva ex officio právo proti nim vésti; vůbec náleželo všecky soudy v jímání škůdců zemských podporovati. Pozdější sněmy hleděly vůbec také brániti, aby zločinci nebyli propouštěni bez trestu k uspoření právních útrat nebo nákladů vazby a popravy, jak se to stávalo, když žalobníci zdráhali se žalobu prováděti, když vrchnosti a města chudá měla ex officio nastupovati, když zločinec neměl prostředků ke své výživě.[20])

Kdokoli zanedbal proti loupežníkům na své půdě zakročiti, nebo nemoha sám stačiti, hejtmanům krajským nepodal včas zprávy, nebo kdo k žádosti sousedově nebo k rozkazu hejtmanů nechtěl pomáhati, podléhal (dle patentu z r. 1650) trestu, jaký byl vyměřen v Obn. Zř. Z., i byl také povinen napraviti škodu, která se z jeho půdy stala. Neméně vrchnosti, na jejichž půdě k rozkazu krajských hejtmanů neb od městských rychtářů škůdce zemský byl jat, povinny byly nahraditi útraty zajetí, soudu a popravy.

Konečně sluší uvésti, že sněm z r. 1650 (čl. 4) ujistil každého (byť i sám byl Petrovským), kdo zemského škůdce živého neb mrtvého dodá jeho vrchnosti, že bude odměněn polovicí jmění zločincova, a kdyby tu jmění nebylo, 10 kopami míš. od samé vrchnosti. Tak bylo i při Petrovském, jenž by za účelem své amnestie a odměny tovaryše svého dodal vrchnosti nebo nejbližšímu právu. Krajským hejtmanům obzvláště náleželo starati se o to, aby dodavatelům škůdců dostávalo se odměny; kdyby opomenuli jim k ní pomoci, mohli tito o ni se ucházeti i u „vyšší vrchnosti". —

Podobně jako ve XVII. stol. předpisy proti Petrovským, tak za Karla VI. zvláště předpisy proti všeliké žebrotě a souvislému toulání byly důležity pro správu krajskou. Již Obn. Zř. Z. (Y 10—13)

---

[20]) Tak sněm r. 1659 (str. 11) žádal, aby ku podpoře poprav byly obráceny pokuty temere litigantium i pokuty septimae litis z neslušných revisí. Panovník toho neodepřel, jakož byl již nařídil české komoře, aby prvé pokuty a podobně část pokut septimae litis vydávala k vychování nuzných vězňův a na náklady hrdelních pří. Nicméně r. 1666 žádal panovník, aby stavové pomohli zatím ze zemských vydání, až by poznal ze zdání české komory a král. prokurátora, odkud by chudým držitelům poprav bylo lze poskytovati pomoci na jímání, soud a popravu zemských škůdců; tehda sněm k tomu cíli zvláště povolil a rozvrhl 2000 zl. (str. 39 sl.) R. 1677, když tato částka byla vydána, stavové znova žádali panovníka, aby ony náklady byly uhražovány z pokut temere litigantium a septimae litis; sněm pak na tentokrát povolil, aby místodržící prozatím užili peněz zemských, dokud by se z oněch pokut prostředky nesešly (str. 43 sl.).

lépe bylo upravilo policii chudinskou, avšak obzvláštního úkolu hejtmanům v tom kuse nepřisuzovalo. Jelikož každá vrchnosť byla povinna na svých statcích to opatřiti, aby jejím poddaným, kteří si nemohli prací chleba dobývati, dostalo se tam výživy buď ve špitálech nebo jiným spůsobem, — slušelo naproti tomu dávati pozor na žebráky, aby nepobíhali na posvícení a jarmarky, a kdyžby některý odešel, chtěje pod spůsobem žebroty „své lotrovství“ provozovati (povstávaly skrze ně také časté ohně), měl býti jat a trestán. Žádné právo, ani dědičný pán neměl tomu překážeti, aby žebráci bráni byli do vězení. Ve Pražských a jiných král. městech žebráci a tuláci odjinud neměli býti trpěni; zvláště cizozemce bez pánů nebo lidi schopné práce a služby náleželo vypuzovati, opět se vrátivši vězniti a trestati; ostatní opatřováni zvláštními cejchy nebo známkami, a podřizováni dozoru osob magistrátem zvláště nařízených. Na těchto základech Obn. Zř. Z. spočíval další vývoj policie žebroty; při tom o působnosti krajských hejtmanů nebývala zvláště řeč, ačkoli zajisté za příčinou bezpečnosti dohlíželi ku plnění daných předpisů.[21])

Za Karla VI. pak poměry žebroty po krajích byly upraveny patenty místodržících z 26. března 1720 a 20. dubna 1723. Dle toho příslušelo krajským hejtmanům dohlížeti a svou úřední mocí naléhati na řádné plnění těchto patentů; zároveň dostalo se jim moci, povolovati sbírání almužny, naopak také přestupníci měli jim býti dodáváni k vyšetřování, potrestání nebo bezpečnému odstranění.[22])

---

[21]) Tak nezmiňuje se o hejtmanech krajských patent českých místodržících z 23. září 1661 (Weingarten, Codex, 343 sl.), vydaný nejen pro Prahu, ale i pro král. krajská a jiná města, jenž ve 14 článcích obšírně vypsal celé zřízení chudinské správy a policie v městech. Král. města byla povinna míti špitály a lazarety, mimo to zvláštními almužníky (pod inspektorem chudých) sbírati almužnu ve prospěch domácích chudých, zvláště těch, kdož pro ošklivé neduhy nesměli veřejně se ukazovati. Dále zvláštní soudcové žebráků (Bettelrichter) měli každé 4 neděle konati přehlídku žebráctva, a vésti rejstříky těch, jimž byly vydány známky se znakem města, kde žebrota jim byla dovolena. Studující mívali attesty rektora neb akad. magistrátu. Poutníci, propuštění vojáci, vandrovníci bez práce nebo ti, kdož sbírali almužny na kostely, na živelní nehody a na turecké zajatce, pokud měli své pasy, měli prve býti předváděni purkmistrům, aby pasy prozkoumali a dali jim písemné dovolení na 3 dny, by almužnu mohli sbírati. Cizí žebráci neměli do měst býti vpouštěni; zdraví a nestydatí žebráci a zahaleči měli býti z města vyháněni. Zároveň stanoveny tresty na nedovolenou žebrotu bez cejchu; kdo byv napomenut, z města nevyšel, vězněn 3 dny v šatlavě, načež přikázáno mu odejíti nebo byl vyveden biřicem; byl-li žebrák po druhé v městě postižen, měl za trest v železech čistiti ulice neb pracovati na šancích; po třetí měl jej kat z města vypráskati.

[22]) Arch. míst., kniha patentů č. 763 a 796. Patent z r. 1720 byl vydán spolu pro Prahu (§. 6—12) i pro ostatní zemi; r. 1723 vydány dva patenty zvláštní. Patent z r. 1723 byl přiložen též instrukci kraj. hejtmanů z r. 1731 (čl. 20), aby se jím řídili. (Také zvláštní exekutoři, r. 1725 po krajích zavedení, měli dohlížeti k zachovávání úplného „řádu žebráckého“, jejž místodržící, považujíce patent z r. 1723 za provisorium, byli navrhli, jenž však nebyl proveden.)

Oba patenty rozeznávaly žebráky a tuláky domácí od cizozemských. Žebráci tuzemští nesměli se toulati, nýbrž měli hledati práce a služby, anebo pokud nebyli toho schopni, výživy a almužny na těch statcích a místech, kde se zrodili nebo byli poddaní (propuštění vojáci také tam, kde byli odvedeni za rekruty). Přestupníky náleželo dodávati ku práci v šancích, a jestliže jí nebyli schopni, jinak přísně je trestati. Tuzemci, kteří sbírali almužny na kostely, nebo hledali pomoci následkem nehod živelních, musili prve ohlásiti se u krajských úřadův a dojíti jejich dovolení, kteréž obsahovalo také osobní popis a jistou lhůtu k žebrotě.

Naproti tomu žebráci cizozemští (i propuštění důstojníci a vojáci) měli do jisté lhůty odejíti ze země, i bylo zapovězeno, poskytovati jim přístřeší. Jestliže se nedali odbýti, náleželo (dle pat. 1723) bráti je do vazby, a potom od místa k místu dopraviti je až ke krajskému úřadu, nebo ihned mu je udati, tak aby je mohl dle uznání potrestati a bezpečně provésti jejich odstranění ze země. Města a vrchnosti byly povinny skrze magistráty, úředníky a přísežné osoby vždy ve 4 nedělích konati zevrubnou visitaci, a postižené žebráky a tuláky cizozemské dodávati krajským úřadům.[23])

Cizincům, kteří sbírali almužnu na kostely, na nehody živelní, na turecké zajatce a p., pokud se vykázali spolehlivými pasy, bylo patentem r. 1720 dovoleno, žádati v zemi (kromě Prahy) hejtmany krajské za bezplatná písemná povolení, by směli almužnu 1 až 2 neděle sbírati; v povolení takovém uváděn také popis jejich osoby. Avšak patent z r. 1723 celé této třídy cizozemcův almužnu sbírajících vůbec do země nepřipouštěl; jestliže tu byli postiženi, náleželo je dodati krajskému úřadu ku potrestání a vypuzení.

Dále patent z r. 1723 jmenovitě poblíž hranic zemských předpisoval pilnou pozornosť, aby ze sousedních zemí vůbec nebyli připouštěni tuláci, zahaleči a žebráci nebo též osoby pasy opatřené, avšak žebrati chtějící (světské i duchovní i důstojníci). Osoby podezřelé náleželo bráti do vazby a udávati kraj. úřadům za příčinou dodání nejbližším soudům hrdelním; rovněž jestliže žebraví a potulní cizinci nedali se odbýti, měli býti zatčeni a krajským úřadům k dalšímu opatření udáni. Vrchnosti poblíže zemských hranic měly v těch příčinách týdně podávati zprávy krajským úřadům, tyto pak vždy ve čtyrech nedělích zase guberniu.

Konečně patent z r. 1723 zavázal též obecné lidi za příčinou živnosti do země přicházející (kramáře a krosnáře, jmenovitě cizozemské židy)

---

[23]) Nedbalosť nebo shovívavosť měla býti trestána na vrchnostech pokutou 50—100 dukátů, na úřednících a purkmistrech 50—100 tolary, na rychtářích vrchnostenskou nebo veřejnou prací.

aby zapravice clo a mýto, k větší bezpečnosti vyzdvihovali sobě v prvém městě ještě pas udávající jejich záležitosti; jináče mělo jejich podomní obcházení býti trestáno jako tuláctví.[24]) Závazku tomu nepodléhali řádní a zachovalí obchodníci nebo cestující poštou a známými povozy, i neměli býti zadržováni, leda by bylo proti nim podezření. Měly tedy rychty, městské a panské vrchnosti, i úřady krajské tak se chovati, aby netrpěl všeobecný obchod a vzájemná komunikace.

II. — Vnitřní správa krajská nebyla obmezena na policii pokoje a bezpečnosti. Hejtmané ponenáhlu nabyli všeobecného dozoru na zachovávání zákonů ve kraji jim svěřeném (§. 21); a dozor jejich rozšiřoval se také na města královská, jež ale přece zůstávala celkem vyňata se správy krajské.[25]) Rovněž i rozhodovací a vykonavací působnosť hejtmanů vzrostla v nejednom odvětví vnitřní správy. Pohříchu při nedostatečnosti dosavadních zpráv nelze tu podati úplného výkladu; také nelze při tom říditi se vyvinutou soustavou nynější správy státní.

Předem znova upozorníme, že hejtmané krajští stali se strážci nového zřízení státního, převahou absolutního; že totiž především dohlíželi k zachovávání výsostí a práv královských, jež Obn. Zř. Z. značně povzneslo, a jež panovníci této doby, opírajíce se o cizí učení o absolutní moci zeměpanské, během času ještě dále utvrzovali a rozšiřovali. Ačkoli tento dozor krajských hejtmanů celkem se obracel proti stavům, někdy přece shodoval se s jejich zájmy a právy. Tak zvláště měli přihlížeti, aby osoby k zemi nehabilitované, totiž bez práva obyvatelského (inkolátu, jejž v této době sám král udílel), nedržely statků zemských. Mimo to hejtmané bývali nápomocni stavům v péči o správné zachování zemských hranic. Bylť sněm český, jako spoluvlastník země, i v této době povolán hájiti územních práv Českého království (král sám beze svolení stavů také nesměl nic od něho odciziti). Při péči o zachování zemských hranic jednalo se zároveň o lepší obranu země proti nepříteli, a hejtmané krajští měli přihlížeti také k zachovávání pomezných lesů či hvozdů.[26])

[24]) Také putovní tovaryši z jiných zemí musili se opatřiti bezplatným pasem od cechů; inspektoři a starší cechů byli odpovědni za nepořádky (pat. 1723 čl. 5).

[25]) O poměru král. měst ku kraj. hejtmanům promluvíme blíže až za Marie Terezie, kdy byl určitěji vyměřen, arci v neprospěch měst. Zde zatím podotýkáme, že hejtmanům připadl již dozor, aby ve král. městech byla zachovávána „dobrá policie“ (instrukce r. 1731, čl. 2; mor. instr. 1706 čl. 2). Také viděli jsme, že vyšetřovali žaláře král. měst, a že jejich vrchní péče o policii bezpečnosti dotýkala se i stavu městského, jak ve příčině zločinců, tak i lidí nebezpečných (zvl. dle pat. z r. 1723); neméně dohlíželi k městům ve příčině tržby, měr a váh. Rovněž podlehala jim města při některých pokutách (na přijetí poddaných bez listu, na svévolnou vazbu cizích poddaných). Srov. i čl. 9 smlouvy sv. Václavské r. 1517 o požadavcích městských řemeslníkův a obchodníků.

[26]) Již komisaři nařízení sněmem i panovníkem, kteří r. 1628 měli rovnati hraničné spory s okolními kurfirsty a knížaty, měli k místnímu ohledání hranic, jež konali

1. Z veřejné správy života fysického sluší tu vytknouti (podlé policie bezpečnosti) zdravotnictví, a to hlavně stránku léčebnou. Veřejná péče v tom kuse byla se vyvinula již ve státě stavovském; stavové již v XVI. století jali se zřizovati lékaře a ranhojiče povinné ke službám veřejným. Ale teprve ve druhé polovici XVII. století stavové založili ústav lékařův a ranhojičů krajských.

Podlé předešlého obyčeje již prvý sněm po Obn. Zř. Z. r. 1627 mezi jiným zemským vydáním povolil též obyčejný roční plat čtyř doktorů v umění lékařském a dvou bradýřů. Avšak časem bývalo si na ně stěžováno, že neradi vyjížděli z Prahy ven do krajů, zvláště k lidem chudým. Proto když v zemi množily se nakažlivé nemoci, stavové na sněmě r. 1677 umínili si, zmenšiti platy dosavadních zemských lékařů i bradýřů na polovici, a po odumření dvě místa neobsaditi, — za to pak z této úspory vykázati jistý příspěvek lékařům, jižto by pro obecné dobré bydlili po krajích a dle potřeby pomáhali stavům i poddaným, jsouce povinni zvláště v čas nákazy na místě setrvati. Příspěvek těmto lékařům krajským měl vynášeti ročně asi po 100 kop. míš., nebo býti vyměřen po uznání místodržících. Panovník tehda přijal toto usnešení sněmu s libostí, ale žádal, aby stavové zařízení své uváděli ve skutek vůbec teprve po odumření některého ze zemských lékařů nebo bradýřů, tak aby tito ničeho neutrpěli.[27])

Tudíž došlo k organisaci krajských lékařů teprve na sněmě r. 1682, kdy Leopold stavům vůbec ponechal svobodnou disposici, dosazovati lékaře a vykazovati jim platy od země. Tu sněm uzavřel, aby příště byli v Praze toliko 2 lékaři a 3 bradýři zemští, ostatek platů pak aby byl rozdělován mezi lékaře, kteří by se zavázali bydleti v krajích, a stále

---

s pomocí zemského měřiče, povolati mimo jiné také krajské hejtmany. Také v komisi r. 1636 znovuzřízené byl stav panský zastoupen vedlé nejv. lovčího hejtmany kraje Litoměřického a Plzeňského. I netřeba pochybovati, že hejtmané pomezných krajů také později podporovali zvláštní hraničné komise stavův (o otázce hranic zemských srov. Tomkovy Sněmy, str. 95—6). Když r. 1663 začala veliká válka turecká, a okolní kurfirsti a knížata před nebezpečím tureckým začali zasekávati a hraditi přechody přes hranice, nastala hejtmanům (dle sněmu r. 1663—4) povinnosť dbáti a opatřiti, aby „panovníkova“ práva territoriální byla náležitě zachována; zvláštní komise při tom spomáhala potřebám neodkladným. Rovněž bývali hejtmané napomínáni, aby místodržícím zjednávali potřebných informací a zpráv od držitelů míst a hranic, „ježto by byly na nějakém sporu“ (dle sněmů r. 1685, 1686, 1688); z příkazu místodržících měli též opatřovati, aby každý, kdo měl stížnosť ve příčině zemských hranic, obrátil se ke zvláštní komisi proto zřízené (dle sněmu r. 1690). Dle sněmu r. 1684 místodržící měli přidržovati hejtmany krajské k dohledu, aby pomezné lesy nebyly ke všeobecné škodě vyplaňovány (býval´ zdělávání osad a rolí ve hvozdech na škodu zemské obrany, k ujmě celných regálií; mýcení lesů také zhusta uvádělo hranice zemské v pochybnosť); srov. Obn. Zř. Z. Q 39 a sněmy 1650, 1652 a j. Též instrukce hejtmanů r. 1731, čl. 4.

[27]) Sněm r. 1676—7, str. 42.

býti na ruku krajským stavům i poddaným, zvláště v čas „morové rány“. Náleželo pak krajským hejtmanům i místodržícím dohlížeti, aby lékaři ti z kraje svého jinam neodcházeli, leda s dovolením místodržících neb aspoň krajských hejtmanů. Od stavů dostávalo se krajským lékařům po 200 a bradýřům po 100 zl., kdežto prve lékaři zemští mívali po 600 a bradýři po 300 zl.; toliko lékařům a bradýřům ve městech Pražských byl i dále ponecháván plat větší. Podlé toho, jak se uprázdnil některý plat úmrtím starých lékařův a bradýřů, stavové ponenáhlu v jednotlivých krajích zřizovali místa nová, určujíce lékaři nebo bradýřovi také jeho úřední sídlo; mimo to ustanovovali po krajích přísežné lékaře bez platu, toliko s exspektancí na místo placené, až by se uprázdnilo.[28])

Zdá se však, že již Leopold, jenž jmenování lékařů byl přece ponechal v uznání stavů, později začal do něho zasahovati; bylať r. 1692 na sněmě řeč o resolvování zemského lékaře v Praze panovníkem. Za Karla VI. náleželo dosazování lékařů krajských samému sněmu, a jestliže nebyl sněm zahájen, místodržitelstvu, „jelikož od starodávna i také teď stavové in oeconomico provinciali kompromitují na nejvyšší zemské úředníky, t. j. král. místodržitelstvo.“ [29])

Ostatně zdravotní správa pečovala nejvíce o to, aby bylo potlačeno všeliké nebezpečí nákazy. O tom zvláště r. 1714 byly vydány zevrubné instrukce, dle nichž pomocí vojska náleželo prováděti úplné odloučení míst nakažlivou nemocí postižených od krajiny okolní. Kdykoli někde zpozorovány podezřelé nemoci, úřad krajský vysílal na místo krajského lékaře i chirurga k vyšetření věci, a zprávu jejich posílal místodržícím, tak aby rychle mohli učiniti nutná opatření. Vůbec byly úřady krajské povinny poptávati se krajského fysika a krajského chirurga na zdravotní stav, a podávati o něm občasné zprávy místodržícím.[30])

2. Ze správy života mravního a duševního vytkneme předem policii mravnosti, potom péči o zdar katolického náboženství.

Obn. Zř. Z. X 5 ukládalo krajským hejtmanům také bedlivý pozor na nepořádný a prostopášný život, na zjevné hříchy a jiné přečiny proti Bohu, počestnosti a dobrým mravům; i měli vše to zastavovati a přetrhovati, a kdyby k tomu při některém ze stavů nepostačili,

---

[28]) Sněm 1682 (str. 48) jmenoval bradýře v kraji Bechyňském (do Jindř. Hradce) a Žateckém, r. 1684 lékaře v kraji Slanském, Plzeňském a Boleslavském, a bradýře ve Slanském, Litoměřickém, Hradeckém, Boleslavském a Loketském; r. 1689 lékaře v kraji Hradeckém; exspektance uděleny r. 1684, 1689 a 1690.

[29]) Tak Systema des Kön. Böheimb (publicum provinciale); arch. dvor. kanc. II, A 1.

[30]) Tak Systema des K. B. (publicum politicum); o epidemiích též instrukce hejtmanů r. 1731, čl. 3. Systema podává přehled předpisův instrukcí z r. 1714.

udávati přestupníky panovníkovi resp. místodržícím ku potrestání. Také sněmy někdy hejtmanům připomenuly povinnosť, ano odpovědnosť jejich v tom ohledě. Rovněž instrukce z r. 1706 a 1731 kázaly jim přísně zastavovati „pohoršlivý, hříšný život, jímž Bůh právem ke hněvu a trestu pohnut bývá"; dle instrukce z r. 1731 měli toho dbáti, aby po krajích a zvláště ve král. městech vůbec byla zachovávána „dobrá policie." [31])

Zvláště tu sluší vytknouti obecný závazek světiti neděle i svátky, jenž byl neposledním článkem církevní kázně a jedním z prostředků katolické reformace; i náleželo také krajským hejtmanům k tomu dohlížeti. Jmenovitě sněm r. 1654 usnesl se na tom, kterak náleželo neděle a přikázané svátky veřejně světiti a přestupky toho trestati; Ferdinand III. schválil toto usnešení jakožto „dobrý bohumilý řád policejní", a dal je vyhlásiti patentem z 22. října 1654. [32]) V prvé řadě náleželo vrchnostem a magistrátům, aby duchovní správce v té věci podporovaly a přestupky trestaly. Postižen-li sedlák, že vědomě v neděli a svátek pracoval, měly se mu koně nebo věci zajmouti, a desátý díl pobrati; pakli byly dopadeny jenom věci nepatrné, měl přestupek trestán býti dle uznání; pokuty připadaly faře přestupníkově kromě třetiny, jež se dávala udavači. Jestliže však poddaní vinou úředníka byli zdrženi od dopolední neb odpolední bohoslužby, nebyli trestáni, ale náleželo krajským hejtmanům, vymáhati na úředníkovi pokutu 6 kop

---

[31]) Instr. 1706 čl. 1 a 1731 čl. 1 a 2. K Obn. Zř. Z. X 5 sluší porovnati X 1 a 4, jež zapovídají: vády, rvačky a souboje, dále cizoložstva, smilstva, ožralství, lání, zlořečení, přísahání, rouhání proti matce Boží a všem svatým, oplzlá a nestydatá mluvení, i jiné lehkomyslnosti. Dle sněmu r. 1654 slušelo hejtmanům krajským čtvrtletně podávati zprávu místodržícím, jaké rvačky a jiné neřády ve kraji jejich se sběhly; kdyby jednotlivcům přehlíželi, chtěl to panovník proti nim „resentirovati" (str. 43). Podobně i dle sněmu r. 1659 krajští hejtmané (vedlé král. magistrátův a vrchností) měli přetrhovati „hanebné hříchy a nepříkladná obcování"; duchovenstvo a vůbec každý měl to udávati, kdyžby krajští hejtmané, města a vrchnosti nenáležitě komu přehlíželi takové „vejstupky a prohřešilosti" (str. 10). — Dle instrukce r. 1731 měli hejtmané místodržícím udávati místa a osoby, kde a od nichž byl veden nepořádný a pohoršlivý život.

[32]) Weingarten, Codex 308—310. Tento patent stanovil obecnou povinnosť, v takové dny účastniti se bohoslužby (mše, kázaní a j.) a vůbec pěstovati dobrý křesťanský mrav; péčí hospodářů bylo, míti k tomu také děti a čeleď. Zapovídáno v ty dny konati práce „služebné", i také tržiti čímkoli, kromě lékův a nutných potravin; v době nešpor a katechismu, jako i vůbec v jisté doby roční, církví určené, nesměla se provozovati hudba. Každý magistrát měl deputovati zvláštní osoby, jež by dávaly pozor na takové „zločince", potupitele nedělí a svátků, kteří by zanedbávali bohoslužbu a trávili tyto dny v hospodách. Pracovati bylo dovoleno toliko v nutných příčinách (ve žních a j.), při necessitas, pietas et parvitas operis; duchovní správce měl osadníky o tom poučovati, a tito měli k větší bezpečnosti svědomí žádati jeho bezplatného dovolení. Tu však žádalo se od nich, i od těch, kdož byli na cestách, aby aspoň nezanedbali slyšeti mši.

míš.; byloť svěcení neděli a svátků spojeno také s jistou ochranou poddaných. V tyto dny poddaní neměli na ujmu bohoslužby voláni býti k řízením, kdežto prý dříve bývalo po krajích zvykem, za dopolední a odpolední bohoslužby vyřizovati soudní pře a jiná jednání, účtovati a rozdělovati roboty. Neméně i tehda byli odpovědni úředníci nebo sama vrchnosť, když byla poddaným ukládána přílišná robota, tak že — nemohouce svých prací ve všední dny obstarati — nuceni bývali ku práci nedělní a sváteční.

Předpisy o svěcení neděli a svátků byly nejednou připomínány vrchnostem a král. městům, i také krajským hejtmanům. Dle sněmu r. 1659 duchovní správcové a vůbec každý měl moc i povinnosť udávati panovníkovi nebo vyšší vrchnosti jím zřízené, kdyžby krajští hejtmané, úřady král. měst nebo vrchnosti přestupky nenáležitě přehlížely. Podobně sněm r. 1674 kázal městským úřadům, vrchnostenským správcům i také krajským hejtmanům, aby farářům a kraj. vikářům dopomáhali ku strestání přestupků, — ti pak byli povinni míti pilný pozor, aby neděle a svátky byly řádně svěceny, zejmena aby se v nich nekonaly roboty a všeliké jiné práce „hmotné a služebné". Také robotní patenty od r. 1680 zapovídaly robotu ve dny nedělní a sváteční; krajský úřad dle patentů z r. 1717 a 1738 měl k tomu dohlížeti. Rovněž instrukce z r. 1706 a 1731 přikazovaly hejtmanům nejpřísnější dozor, aby neděle a přikázané svátky byly s náležitou poctou svěceny, aby obyvatelstvo, zvláště řemeslníci, zdržovalo se práce; instrukce r. 1731 zvláště dodávala, aby před ukončením bohoslužby v hospodách nebylo tancováno.[33])

3. Ferdinand II. učinil náboženství katolické náboženstvím státním, a tedy jednou z předních péči státní správy. Panovník ten totiž pokládal jednotu víry za politickou potřebu veřejného života; zároveň i sami stavové, spatřujíce v katolickém náboženství záruku pokojné držby nově nabytých statků, hleděli je na sněmích utvrzovati, pravíce o něm, že bylo „nejpřednější gruntovní základ a hlavní privilegium českého království" neboli leges fundamentales (tak sněm r. 1664). Tento nový stav věcí byl sice za 30leté války ještě zas ohrožen Sasy a později Švédy, ale r. 1648 mírem Westfalským bylo králi českému konečně přiznáno jus reformandi; od té doby pak nebylo více pochybno, že v Čechách nemělo býti nekatolíků, že zde neměli požívati práv občanských. Katolická reformace byla tedy již dílem Ferdinanda II. a III., avšak ještě jejich nástupci dále na ní pracovali. Reskript Leopoldův z 1. února 1689 i hrdelní řád Josefa I. z r. 1707 (čl. 19, §. 2) prohlásily všeliké kacířství za zločin proti státu, jenž se trestal na hrdle, a Karel VI. odevzdal stíhání kacířství skoro zúplna do rukou

[33]) Sněmy 1658—9 str. 10; 1673—4 str. 5. Patenty 1680 §. 2, 1717 §. 5, 1738 §. 7; instr. 1706 čl. 1, instr. 1731 čl. 2.

světských. Po všecku tu dobu hejtmanům krajským náleželo pečovati o zdar státního náboženství. Působili již při původní katolické reformaci, i při opatřování řádné duchovní správy, i při stíhání kacířstva.[34])

Širší působnosti dostalo se hejtmanům r. 1624, kdy Ferdinand II. královským mandátem ze země vypověděl vůbec všecko nekatolické kněžstvo (netoliko kalvinské a bratrské), a zároveň nařídil katolickou reformaci ve stavu městském a selském. Aby lid byl obrácen na víru katolickou, o to především staraly se samy vrchnosti a nutily jej k tomu zhusta i násilím. Hejtmané krajští nastupovali pouze, když reformace měla býti podporována mocí veřejného úřadu, a zvláště když bylo třeba vojenské pomoci proti bouřícímu se lidu; jmenovitě podporovali komisaře k reformaci zřízené, a pečovali také sami o to, aby i osoby vyššího stavu, jež do r. 1627 byly ještě prosty přímého donucování, přijaly víru katolickou.[35]) Obzvláštní potíž mívali hejtmané s vybytím praedikantů ze země; měliť ve svých krajích po nich pátrati, je jímati a ku právu dodávati, též udávati české kanceláři jejich přechovavače; nicméně nejednou bylo si stěžováno, že praedikanti vždy ještě po krajích se skrývali a potulovali, a že byli původci zapovězených schůzek nekatolíků.[36])

Mandátem z 31. července 1627 začala též nucená reformace nekatolických stavů, jež vedla k hromadnému stěhování jejich ze země, jelikož z veliké části nechtěli ke katolictví se obrátiti. Vedlé hlavní reformační komise z osob světských a duchovních také některé osoby stavu panského a rytířského dávali se potřebovati za reformační komisaře po krajích.

---

[34]) Historii těchto otázek nemohli jsme blíže sledovati a vypisovati; jde tu jen o přehled směrů, v nichž činnosť hejtmanů se jevila. Srov. Bílkovu „Reformaci katolickou v Čechách" (podlé krajů) v Č. Č. M. 1881 a Rezkovy „Dějiny prostonárod. hnutí nábož. v Čechách".

[35]) Stůj zde některý doklad z opisů zem. archivu. Liechtenstein nařídil dne 17. června 1624 všem krajským hejtmanům bedlivý pozor na všecky sirotky, zvláště stavu vyššího, za příčinou jich vychování v katolické víře; i měli o tom podati zprávu. R. 1626 (23. května) nařízeno hejtmanům kraje Chrudimského, aby předvolali všecky osoby vyššího stavu z téhož kraje před sebe a před osoby arcibiskupem nařízené, napomenuli je ku přijetí víry katolické, a podali o tom zprávu i seznam osob, jež tak učinily. R. 1627 (30. března) místodržící nařídili všem hejtmanům, aby ve všech potřebách podporovali komisaře reformační.

[36]) Srov. nařízení všem hejtmanům krajským z 20. června a 4. listopadu 1624, 8. prosince 1625, 29. ledna 1626, i řadu jednotlivých nařízení z pozdějších let. R. 1644 místodržící stěžovali si na nedbalosť hejtmanů, že praedikanti zde onde po krajích se zdržovali, a konali dosti zjevné schůzky a exercitia, svádějíce lidské duše; proto dne 20. června t. r. nařídili hejtmanům, aby provedli přísnou inkvisici v té příčině, praedikanty uvěznili a podali jim zevrubné zprávy. Podobně napomínáni hejtmané jednotlivých krajů r. 1649; také sněm r. 1650 vůbec nastupoval na to, aby praedikanti byli vypuzeni a schůzky emigrantův a jiných nekatolíkův zastaveny; — totéž opětováno i na jiných sněmech.

Zároveň i krajští hejtmané vůbec měli reformaci podporovati, starati se o to, aby obyvatelstvo svěřených krajů vesměs bylo přivedeno k víře katolické, po případě mocí vojenskou. Měli podávati výkazy a seznamy obyvatelstva dosud nekatolického; neméně míti pozor na vystěhovalce, kteří by se do země vraceli bez král. povolení, a vypuditi neb uvězniti je, leda by se vykázali průvodními listy kurfirsta saského. Přes to vše sjednocení obyvatelstva ve víře v dobách válečných se nedařilo; vždy ještě zůstávali v zemi zatvrzelí nekatolíci neboli kacíři, vystěhovalci vraceli se bez povolení nebo zneužívali svého dovolení k dočasnému pobytu. Protož byly nekatolíkům (zvláště vrchnostenským úředníkům a služebníkům) pod majetkovými nebo tělesnými tresty znova dávány lhůty, aby buď změnili víru nebo se vystěhovali; neméně stanoveny pokuty na přechovávání nekatolíkův. I krajským hejtmanům stále přikazováno, aby nad plněním předpisů ruku drželi a měli pilný pozor na přestupky, aby nekatolíky, zvláště vrchnostenské úředníky, brali do vazby, a přechovavače jejich udávali ku potrestání.[37])

Po 30tileté válce sami stavové jali se usilovati o katolickou reformaci a na sněmě r. 1650 zavázali každého, aby dostičinil všemu, co k rozšíření a upevnění katolického náboženství i k vykořenění všelikých bludů dosud bylo nebo bude nařízeno skrze místodržící a dále skrze hejtmany krajské. Instrukce určená tehda pro zvláštní sněmovní komisi byla prováděna aspoň od reformačních komisí, kraj. hejtmanův a vrchností. Hejtmané musili podávati také zprávy o stavu náboženství v jejich kraji i také seznamy tajných nekatolíků; však po nějaký čas i faráři byli povinni činiti čtvrtletní zprávy krajským hejtmanům. Sněm r. 1650 připomínal, že též učitelé podezřelí, v katolickém náboženství dostatečně neutvrzení, všude měli býti vyzdviženi. Neméně pečováno tehdáž o lepší opatření duchovní správy a o výpomoc missionářů.[38])

---

[37]) Tak zvláště patent ze 4. února 1639 (Weingarten, 181), a nař. z 20. června a 13. srpna 1644. O krajských komisařech reformačních srov. listinu ze 24. června 1628 (z arch. min. vyuč.) Opisy v zem. archivu.

[38]) Jelikož nekatoličtí učitelé mohli působiti také jako praedikanti, Pražská konsistoř r. 1641 zaslala místodržícím seznam statků, kde nekatoličtí školmistři dosud se zdržovali a mezi mládeží rozšiřovali křivé učení; i žádala za nařízení krajským hejtmanům, aby takoví školmistři byli odstraněni nebo na katolickou víru obráceni. Ale podobně jako duchovních, nedostávalo se i katolických školmistrů, rektorův a kantorův, a dlouho to trvalo, než bylo možno zbaviti se nekatolických. Nastával tehdy úpadek školství. — Sněm r. 1650 zakazoval trpěti bludaře, zvláště úředníky a správce hospodářské, jimž dána ještě lhůta 6 neděl; vrchnosti vůbec měly v reformaci pilně pokračovati, sněm r. 1651 pak připomenul, že poddaným nenáleželo jus emigrandi, tak že měli vrchnostem býti zpět vydáváni (srov. i Weingartena, 281, 335). Ještě dle nařízení z 20. července 1673 hejtmané kraje Žateckého měli nekatolické šlechtice před sebe obeslati, aby dle zákona z r. 1651 ve 3 měsících buď víru změnili nebo

Jmenovitě lepší opatření duchovní správy stále bývalo na veřejné péči, neboť spustošení a zkáza mnoha kostelův a far za 30leté války, i také nedostatek katolických kněží byly velikou překážkou zdárné katolické reformace. Proto sněm r. 1650 zvolil zvláštní kollaturní komisi, jež prostředkem komisařů v každém kraji podzřízených měla vyšetřiti stav kostelního a farního jmění, aby dle toho duchovní správa byla uvedena do pořádku. Skutečné vyšetření a provedení věci arci se vleklo.[39]) Zatím patroni, pokud nemohli dosaditi a vyživiti faráře, byli povinni (zvláště ve krajinách blíže hranic zemských) vyžádati si missionáře a opatřovati je výživou i cestovným; — krajští hejtmané (dle srozumění s vikáři) měli vrchnosti k tomu napomínati, ano při jejich nedbalosti sami missionáře ex officio na místa vysílati. Jmenovitě v době velikonoční missionáři měli pomáhati ve přisluhování svátostmi, byloť tu veškeré obyvatelstvo povinno ke zpovědi; hejtmané měli je k tomu přidržovati a podávati zprávy o úspěchu.[40])

Za Leopolda také do jmenování hejtmanů vkládáno vůbec napomenutí, aby hleděli všeho, co by sloužilo „ke vzdělání svatého náboženství samospasitelného katolického římského, zdržení náležité jednoty v něm a vyplenění všech bludů sektářských.“ Dle sněmu r. 1668 netoliko místodržící, ale i sami hejtmané směli moci svého úřadu dle potřeby užívati vojenské assistence v potřebách náboženských. Neméně dle sněmů 1669 a 1670 měli svou pomocí přispívati krajským vikářům, aby byly vyjeveny a prokázány zádušní a farní důchody; sněm r. 1669 uložil hejtmanům také vyšetřiti, které fary mohly by vyživiti vlastního správce duchovního bez připojení k jiným (stávalo se, že faráři zastávali více far nebo filiálek, aniž by k tomu mohli postačiti, zvláště v zimě). V následujících letech stav far a kostelů byl přiváděn do

ze země se vystěhovali (op. v zem. arch.) — Ostatně srov. Rezka, str. 37 sl. a Bílka, n. u. m.

[39]) Zemské hlavní komisi příslušelo vrchní vedení komise kollaturní; později r. 1656 sama hlavní komise měla provésti další vyhledání dle zpráv komise k visitaci usedlostí; sněm z r. 1657 však zase obnovil komisi kollaturní jako r. 1650, a dal jí moc podzřizovati komisaře po krajích. Srov. Tomkovy: Sněmy, str. 50 sl.

[40]) O missionářích (a zpovědi velikonoční) srov. jmenovitě nařízení hejtmanům krajským z 22. března 1655 (op. v zem. arch.). Již v březnu 1650 místodržící nařídili hejtmanům, aby udali, kde byl nedostatek duchovních správcův, a jak by se mu dalo odpomoci. Dle resoluce z 9. dubna 1652 náleželo osoby vyššího stavu napomenouti ke zpovědi skrze krajské hejtmany, jiné obyvatele a poddané skrze magistráty a vrchnosti; r. 1655 měl každý věrohodnými cedulkami prokázati velkonoční zpověď a přijímání; r. 1656 hejtmané sbírali tyto cedulky a zasílali král. kanceláři seznam všech, kdo zpovědi se vyhnuli. Také v pozdější době žádáno na hejtmanech, aby nekatolíky přidržovali ke zpovědi a přijímání, aby cedulky přijímali a podávali zprávy o výsledku (k. př. nařízení z 16. dubna 1666 a 13. března 1668 v opisech zem. archivu, kde je vůbec řada zpráv hejtmanů krajských o prospěchu katolického náboženství po krajích).

pořádku zase jedinou komisí, jež svou práci začala ve kraji Slanském a pokračovala v Rakovnicku a Kouřimsku; i tehda sněm r. 1676 chtěje věc uspíšiti, žádal, aby místodržící skrze krajské hejtmany vyhlásili lhůtu k obecnému přiznání vrchností, zdali mají na svém statku kostel a faru, v jakém způsobu se nacházejí a jak by se nejlépe uvedly do pořádku.[41])

Nicméně ještě v XVIII. stol. zřizováni za příčinou pořádku kollatur a far zvláštní komisaři do krajův, od vrchností žádány přiznavací tabelly k rukoum krajských úřadův; hejtmané pak stále znova vyhlašovali náboženské patenty a za Karla VI. obvyklé excitatorium k patronům, aby dobrovolně fary zřizovali a nadávali.[42])

Vůbec úřední instrukce z r. 1706 a 1731 hejtmany krajské zavazovaly, aby ve svěřeném kraji především pilně hleděli cti Boží, bděli nad katolickou vírou a všemožně bránili kacířstvu a bludům, jež by veřejně neb potají do kraje se loudily. Zvláště dle instrukce r. 1731 (čl. 2) byli povinni býti ve srozumění s duchovenstvem, jež mělo po kacířských kazatelech pátrati a jim je udávati; sami ex officio nečekajíce udavače, měli býti pozorni na kacířské knihy a podezřelé schůzky, neméně dbáti, aby faráři častěji konali křesťanské učení mládeže.

Tato péče hejtmanů vzrostla zvláště za Karla VI., jenž r. 1721 soud veškerého kacířstva odevzdal komoře appellační, vyloučiv trestní moc ramene duchovního; tu i hejtmané krajští měli se vůbec říditi patentem místodržících z 29. ledna 1726 (přiloženým jejich instrukci z r. 1731), jímž byl vyhlášen reskript, vydaný dne 28. prosince 1725 proti kacířství. Patent tento vytýkal, že sami hejtmané dle starších nařízení dostatečně se nestarali brániti kacířství; znova přikázal jim dohlížeti, aby lid (zvlášť i děti) byl přidržován k bohoslužbě a katechismu, bdíti, aby se do kraje nevkrádali kacířští emisaři a svůdci, ani zapovězené knihy. Nedbalosť vrchností měli se své strany napravovati nebo zpravovati o ní místodržící; kdyby tak nečinili, chtěl je panovník přísně a citelně trestati. Vrchnostenští úředníci a rychtáři i konšelé v poddaných městech a vesnicích musili skládati zvláštní přísahu, že budou víru katolickou zachovávati, utvrzovati, a všemožně působiti proti kacířství. Dle této clausula religionis úředníci měli vrchnosti a

---

[41]) Sněm r. 1668, str. 6; 1669, str. 5—6; 1670, str. 5, a j. Dle sněmu r. 1672 hejtmané kraje Loketského měli se vyptati, zdali v některých místech kraje Chebského byla špatná vroucnosť v náboženství.

[42]) Také nové rektifikační komisi (zřízené Josefem I.) bylo uloženo, vyšetřiti zároveň stav záduší a far. Ostatně srov. kpř. sněm 1712—13, str. 6 (též o kraj. úřadech). Když na konci tohoto období r. 1747 zas obnoven náboženský patent a excitatorium k patronům, uložen král. krajským úřadům bedlivý pozor na přicházející nekatolické „vyslance“, jich přechovávání a na přívoz zapovězených knih (sněm r. 1746—7, str. 8).

krajskému úřadu každého měsíce udávati, zdali a s jakou pílí faráři v neděli a ve svátek mládež vyučovali, zároveň též míti pozor, aby se mezi lid neloudili kacířští svůdcové nebo zapovězené knihy.[43])

4. Dosti značná činnosť otevírala se hejtmanům krajským v oboru správy národohospodářské. Náleželoť jim úřadem svým podporovati všeliké snahy státní v tom ohledě; za Karla VI. dle reskriptu ze 30. května 1724 byli proto ve přímém dopisování s kollegiem kommerčním (instr. 1731 čl. 9). Nicméně pokud nejsou prozkoumány dějiny hospodářské politiky této doby, nelze tu podati bližšího výkladu o účastenství krajské správy v těch příčinách, a tedy nelze snad v rámci jejím líčiti, kterak pravidla merkantilismu již za Leopolda I. platnosti se domáhala. Lze jen poukázati k jednotlivým péčím; v některých z nich stýkala správa hospodářská zároveň se zájmy správy komorní, s král. regály.[44])

Jakož bohatství země bylo spatřováno v zásobě drahého kovu, peněz, náleželo kraj. hejtmanům také bdíti, aby pagamenty (kovy) a mince nebyly ze země vyváženy.[45]) Naproti tomu měli dle patentů z r. 1692 a 1706 dohlížeti, aby bavorská a saská nebo jiná cizí sůl nebyla do země přivážena.[46]) Tržby vnitřní dotýkal se povinný dozor

---

[43]) Patent z 29. ledna 1726, v knize pat. č. 832. Kacíři stavu poddaného trestán veřejnou prací, a když by ani po 3 letech se bludu nezřekli, vypovídáni ze země, návrat pak trestán ztrátou hrdla; nově odpadlí trestáni galejemi, a pokud nebyli k tomu schopni, mrskáním, vypovězením ze země i ztrátou statků. Jestliže kdo mezi veřejnou prací stal se katolíkem, propuštěn domů, a zůstával pod veřejnou dohlídkou duchovní i světskou (také úřadů krajských). Kazatele a jiné svůdce kacířské trestal soud appellační na hrdle; udavači a zatýkatelé jejich odměňováni peněžitě. — Osoby z kacířství podezřelé, jestliže se bylo báti útěku, měli hejtmané dáti zatýkati, a podávati hned zprávu místodržícím (instr. 1731, čl. 2). Dle „Systema des Kön. Böh." dodávali osoby podezřelé k nejbližšímu soudu hrdelnímu k vyšetřování, i podávána obšírná zpráva appellaci; zatčení emisařů náleželo hned oznámiti krajským úřadům. — Také již náboženské patenty od r. 1717 obracely se proti husitským a kacířským knihám; missionáři provozovali pověstné jich pronásledování (dle Koniášova „klíče" z r. 1729); hejtmané je podporovali. Arciť dle arcibiskupské instrukce z r. 1733 missionáři měli kněh pouze prý po dobrém se domáhati, a žádati assistence světských úřadů jen při nutné potřebě.

[44]) O národohospodářských theoriích doby Leopoldovy srov. Roscherovu Gesch. der National-Oekonomik, str. 263 sled.

[45]) Instrukce 1731 čl. 5, k tomu viz též patenty z 15. března 1691 a z 21. září 1692, Weingarten, Codex, 543—5. Morav. instr. 1706 čl. 13 dovolává se v tom resolucí z 31. břez. a 5. dubna 1659, pak 3. a 29. července 1665.

[46]) Instrukce 1731 čl. 5, jemuž byl přiložen patent z 15. října 1706 proti podloudnictví s cizí solí. Také dle patentu o soli z 1. září 1692 (jenž uvádí i starší patenty od Ferdinanda II), jestliže tu bylo podezření z podloudnictví, a samy vrchnosti nebo magistráty byly věci nějak účastny, náleželo zvláštním pojezdným a jiným komorním úředníkům, aby visitaci konali s vědomím a mocí místodržících nebo krajských hejtmanů (Weingarten, Codex 557—560).

hejtmanův, aby bez královského povolení nebyly zřizovány nové výroční a týdenní trhy, též aby nebyly svémocně překládány, aby nebylo překáženo volné tržbě na jarmarcích, aby se nedovolovalo podomní obcházení ani židův, ani křesťanů. Ve příčině židů krajských (kromě Prahy) měli hejtmané vůbec bdíti, by dle sněmu r. 1650 a jiných zákonů, zvláště dle reskriptu z 20. září 1724, nerozmnožovali se přes vyměřený normativní počet, by jim nebyla pachtována cla, mýta nebo pozemky.[47]) Neméně slušelo jim dbáti, by nebyla zřizována, zvyšována nebo přenášena cla a mýta. Dále neměli trpěti monopolův a propolův, nýbrž dle možnosti je odstraňovati, a místodržícím udávati místa i osoby, kde a od koho by se dály podobné zištnosti; jmenovitě přikazovaly jim to zemské sněmy ve příčině obilních sýpek, jež bývaly stavěny poblíž hranic zemských za tím účelem, aby zahraničný obchod s obilím na sebe potáhly.[48]) Zajisté pak dohlíželi hejtmané také k zachovávání sazeb, pokud byly jaké stanoveny na plodiny nebo výrobky, neboť i takové předpisy byly počítány k dobrému „řádu politickému".[49]) Konečně ku prospěchu tržby byla hejtmanům ukládána péče o jednostejnosť měr a váh, o dobrotu mince, o spravování silnic, o čemž níže promluvíme zvláště.

---

[47]) Instrukce 1731 čl. 5, jemuž byl přiložen výtah sněmu r. 1650 a reskript z r. 1725. Srov. o vybytí židů od r. 1618 bez cís. dovolení do Čech přijatých (proti regálu) sněm r. 1650, str. 65. Dle sněmu r. 1654 (str. 50) byli odděleni židé krajští od Pražských tak, že krajští hejtmané měli vybírati kontribuci na židy krajské připadající (třetinu vší daně židovské). Srov. i sněm r. 1652 (str. 35) o visitaci a soupisu židů krajských.

[48]) O monopolech instr. 1731 čl. 7. Podnikatelé stavěli poblíž zemských hranic sýpky a špejchary, kam dávali skupovati nebo ze svých statků svážeti obilí (obtěžujíce poddané také větší robotou), aby potom provozovali předkupnictví právně zapovězené. Cizozemci, když mohli obilí nakládati v těchto sýpkách, nejezdili dále do vnitř země: — to však bylo na škodu král. měst, jichž nejlepší živností prý býval obchod s obilím, a neméně na škodu vrchností, jež se svými poddanými nemohly obilí s prospěchem zpeněžiti a ze svých hospod těžiti; konečně bylo to prý také na ujmu král. regálu celnému a mýtnému. Proto sněm r. 1682, chtěje, aby pod dostatečnou pokutou byly zrušeny obecně škodlivé a prve nebývalé sýpky, uložil krajským hejtmanům, aby neprodleně místodržícím podali zprávu, kde by byly takové „obilnice", též aby horlivě nastupovali na jejich zrušení (str. 44). Také sněm r. 1688 žádal panovníka, aby skrze místodržící opatřil zrušení pohraničných obilnic, vystavených jen pro soukromý zisk. Neméně ke stížnosti sněmu r. 1705, že předešlé obilnice nebyly zrušeny, nýbrž ještě nové vystaveny, místodržící nařídili hejtmanům pomezních krajů bedlivě věc vyšetřiti, aby sýpky byly vskutku zrušeny, a zpráva o tom panovníkovi podána (str. 34—6).

[49]) Srov. sněmy r. 1654 a 1655 de moderando luxu, též o maximálních sazbách na rozličné dílo řemeslnické, i na práci nádennickou, tak aby obojí při tehdejším nedostatku peněz nebylo „nadsazováno". Naproti tomu sněm r. 1656 (str. 29), chtěje při veliké láci plodin „aspoň potěšiti ubohé hospodáře", uložil hlavní komisi, aby o každých suchých dnech vyměřovala náležitou minimální sazbu a cenu všelikého obilí, a předkládala ji ke schválení panovníkovu, tak aby lacinější prodej nebo koupě byly

Naproti tomu zřízení živnostenské neposkytovalo v této době příčiny k nějaké působnosti správy krajské; to souviselo se zvláštním vývojem cechův a pořádků, jehož půdou byl život městský, zvláště ve městech královských, správě krajské celkem nepodřízených. Rovněž, v oboru zemědělském veřejná správa neměla ještě zvláštních úkolů, vyjmeme-li důležitou péči o hospodářské a společenské povznesení poddaného lidu, o čemž již byla řeč (§. 22).[50] —

Již prvý sněm dle Obn. Zř. Z. r. 1627 obnovil předpisy sněmů předbělohorských, dle nichž náleželo kraj. hejtmanům bdíti nad tím, aby se vesměs užívalo měr a váh srovnalých s „královskými" měrami a váhami, jaké byly chovány na radnici Starého města Pražského. Záhy potom, již sněm r. 1630 pokročil ještě dále; dle něho krajští hejtmané buď sami nebo skrze své vyslané měli míti bedlivý pozor na jednostejnosť váh, loktů, pint a žejdlíků, zvláště by „při skupování, ládování nebo prodávání obilí formanům" užívalo se cejchovaných měr královských. Zároveň dostalo se hejtmanům moci, nesrovnalé míry a váhy dáti roztlouci a obilí při tom nalezené pro sebe pobrati; neméně jim náleželo, aby dobývali pokuty 50 kop grošů českých, kterou sněm na přestupky vysadil. Usnešení sněmu r. 1630 opakoval sněm r. 1650, dle něhož polovice pokuty měla připadnouti udavači a polovice do české komory.[51])

Když později císař Leopold napomínal stavy ke srovnalosti měr a váh s Pražskými také za tou příčinou, že prý jejich rozdílnosť byla k nemalé ujmě pohraničného cla a ungeltních regálií, sněm r. 1677 uznal, že ve krajích „vnitřních" mělo by se pokračovati dle předešlých snešení a patentův; ostatně pak s povolením panovníka uložil nové stavovské deputaci, aby vyslechla stavy usedlé blíže zemských hranic, a vypracovala potom dobrý řád, tak aby prý nebylo překážek nebo nepo-

---

trestány ztrátou obilí i peněz. Také z jiných příčin sněmy někdy určovaly ceny obilí, tak r. 1642 proto, aby nebylo vojsku dráže počítáno, r. 1665 proto, že berně obilná byla dle sazby vyplácena.

[50]) Vytknouti sluší ještě působnosť hejtmanů ve příčině myslivosti. Sněmy zemské často o ní jednaly, o hejtmanech při tom se nezmiňujíce (v. Tomkovy Sněmy 75—6). Nicméně měli aspoň podporovati nejvyššího lovčího ku strestání přestupků proti honitbě králi vyhrazené (nař. z 9. pros. 1630, Weingarten, 453). Později hejtmané krajští nabyli větší působnosti na základě patentu o myslivosti a mysliveckého řádu proti zlodějům z 31. srp. 1713 (řád byl k žádosti panovníkově ujednán na sněmě r. 1713—14, viz jeho snešení, str. 52—64, dále Weing., 705—712). Jmenovitě vykonávali nálezy tehda zřízeného soudu: judicium deleg. venaticum, — a byli s ním vůbec ve přímém spojení.

[51]) Sněm r. 1630, str. 25 sl.; 1650, str. 67; připomínky o rovnosti měr a váh činily také sněmy 1652—4, počítajíce péči tuto mezi přední články dobrého „politického řádu". Mimo to jsou známy také patenty o srovnalosti měr a váh ze 7. února a 22. pros. 1628 a 9. července 1644.

řádků při obchodech s lidmi přespolními a cizozemci. Dále se asi nic nestalo; když panovník r. 1683 znova stavy vybízel, aby se opravdově ujali této záležitosti velmi prospěšné celé zemi a politickému řádu, sněm obnovil toliko předpisy sněmů r. 1630 a 1650, tak aby krajští hejtmané dle nich se řídili. Brzo na to Leopold r. 1684 sám si vyhradil právo stanoviti, kterak by přestupky proti srovnalosti měr a váh měly býti trestány; není však známo, zdali tehda vydal nějaké nové předpisy.[52])

Časem ukázala se potřeba, větším důrazem překaziti husté šidby poddaných při prodeji obilí. Za tou příčinou místodržící r. 1701 stanovili mimo konfiskaci obilí ještě pokutu 1000 zl. na vrchnosti a magistráty, jestliže kde při prodeji a koupi obilí neužívalo se míry pořízené dle korce na staroměstské radnici. Krajští hejtmané měli bez osobních ohledů sami nebo skrze spolehlivé osoby přísně k tomu dohlížeti; měliť dokonce za to odpovídati, a po případě sami podlehnouti oné pokutě. Neméně měli dohlížeti, jak to bylo nařízeno již r. 1700, aby pšenice a žito byly měřeny na míru sháněnou, a nebyla požadována míra vrchovatá.[53])

Vůbec policie měr a váh byla nadále jednou z úředních povinností kraj. úřadů. Instrukce z r. 1706 (čl. 13) přikazovala hejtmanům dohlížeti, aby živnostníci tržili všude jednostejně dle Pražské míry a váhy. Na základě reskriptu ze 7. list. 1707 vydán r. 1708 nový patent o rovnosti v mírách na zrno a nápoje, v loktech a váhách, jenž byl přiložen hejtmanské instrukci z r. 1731 (čl. 6), a byl ve platnosti i za Marie Terezie. Současně také český sněm r. 1708 znova stvrdil starší i nové předpisy o věci, tak aby jich dbali krajští hejtmané, a královský prokurátor aby vyměřené pokuty dobýval.[54])

Podobně náleželo hejtmanům dbáti, aby do jejich kraje nevluzovala se padělaná nebo lehká mince; jakmile by ji spozorovali, měli hned zpraviti místodržící, zatím potají věc vyšetřovati, podezřelými osobami se ujistiti, a od místodržících další poučení vyžádati.[55])

---

[52]) Sněm r. 1677, str. 32; 1683, str. 21 (Weingarten, 476); 1684, str. 47—8. Sněmu r. 1688 (str. 22) panovník připověděl, že také ve příčině měr a váh dá potřebné nařízení místodržícím.

[53]) Patent místodržících z 10. března 1701 (Weingarten, 636). Každá vrchnosť byla povinna, sobě a poddaným, zvláště těm, kteří obilím obchodovali, opatřiti předepsaný korec; podobně mělo učiniti také každé město. Polovice pokuty měla připadnouti král. fisku, druhá polovice udavači, jenž měl býti zatajen.

[54]) Sněm r. 1707—8, str. 42; kniha pat. č. 686. Na Moravě měli kraj. hejtmané dohlížeti, aby v celé zemi tržilo se dle měr a váh Brněnských (dle patentu z 21. července 1710 a 11. ledna 1715), d'Elvert, Verwaltungsgesch. 243.

[55]) Instrukce 1731, čl. 5. Již patent z 21. září 1692 ukládal hejtmanům dozor k padělané nebo lehké minci, též k vývozu mince dobré; k tomu srov. i pat. z 15. břez. 1691, dokládající se starších patentů z r. 1680 a 1682 (Weingarten, 543—5); také: Systema des K. B. (publicum politicum).

Stálým a nemalým úkolem krajských hejtmanů bylo pečovati o to, aby silnice a cesty nejen byly bezpečny, ale také v dobrém stavu udržovány.

Samo Obn. Zř. Zem. T 3, zachovávajíc starý předpis, že tam, kde na silnicích bylo nebezpečno, držitelé pozemků byli povinni, vymýtiti lesy a porostliny z obou stran do šířky jednoho honu, — chtělo, by také hejtmané krajští k tomu napomínali, a když by kdo mýtiti nechtěl, aby to udávali k další nápravě panovníkovi nebo místodržícím (podobně měli činiti také jiní obyvatelé). Později patent ze 7. srpna 1650 proti Petrovským ustanovil také pokutu 30 zl. rýn. za každý provazec nevymýceného houští nebo lesa; hejtmané krajští z úřední povinnosti měli přihlížeti k plnění oné povinnosti. Vůbec sněmy častěji připomínaly mýcení houšti podél silnic a cest, tak v l. 1650—4, 1657, 1662, 1665, 1668, a j. Dle sněmu r. 1668, jenž pokutu 30 zl. znova stanovil, sami krajští hejtmané měli odpovídati za škody, jež by z nevymýcení lesů povstaly „lidem handlovním neb přes svět pracujícím skrze nákeřníky a škůdce zemské“, leda by prokázali, že držitele pozemků dostatečně napomínali. Naproti tomu, jestliže hejtmané byli pilni, mělo s uznáním místodržících dostati se jim třetiny pokut za odměnu jejich starosti a práce.[56])

Mimo to od r. 1650 sněmy zemské ve svých článcích pravidelně naléhaly na to, aby majitelé pořádných a spravedlivých (od starodávna vysazených) cel a mýt na vlastních nebo cizích pozemcích vždycky náležitě spravovali čili v dobrém stavu udržovali silnice, cesty a stezky (též mosty a jezy na vodách), tak aby „lidé přespolní a přes svět pracující po nich beze škody jeti, jíti i dobytky hnáti mohli“. Dozor k tomu dle sjezdu r. 1652 příslušel zemské hlavní komisi; avšak také místodržící měli dbáti těchto předpisův, a všeliké nepořádky přetrhovati dostatečnou exekucí skrze krajské hejtmany (dle sněmu r. 1653). Hejtmané potom zavázáni čtvrtletně podávati zprávu o opravě a bezpečnosti silnic, i o zrušení nemírných mýt.[57])

Důležité snešení učinil v té věci sněm r. 1659; podlé toho krajští hejtmané byli povoláni, jestliže věc netrpěla odkladu, sumárně vy-

---

[56]) O mýcení houští podél silnic viz Zř. Z. 1500 čl. 543, 1549 U 36, 1564 K 20 (K 51 stanovilo také povinnost majitelů výsadných cel, aby mosty, hráze a cesty na svých pozemcích spravovali). Dle pat. z r. 1650 byla šířka jednoho honu tolik, jak daleko nesla pistole, neb co by obrátil vůz se 6 koňmi (Weingarten, 295). Sněm 1668, str. 22.

[57]) Sněm r. 1650, str. 68; jestliže majitel mýta nedbal sousedova napomenutí, náleželo jej udávati panovníkovi nebo místodržícím k dalšímu opatření. Sněm r. 1651—2, str. 52; 1652—3, str. 43 (židé nesměli držeti cla a mýta). Dle sněmu r. 1654 také komisaři, zřízení k visitaci usedlých, měli podávati relaci o nespravování silnic, mostův a jezů na vodách; o čtvrtletních relacích hejtmanů str. 43. Srov. i sněm 1657, str. 13.

slýchati a rozhodovati spory sousedův o to, kterému z nich náleželo opravovati nějakou cestu, silnici nebo stezku; pokud věc pilnou nebyla, podávali panovníkovi nebo místodržícím své dobré zdání.[58])

Sněmy vůbec napomínaly i komorního prokurátora, i krajské hejtmany, aby se činilo zadost obecným snešením. Ano r. 1666 a 1668 vedlé hejtmanů krajských také komisaři nařízení k nové generální visitaci usedlých měli přestupky bez prodlení udávati. Hejtmanům od r. 1668 náleželo nejméně čtyřikráte každého roku podati zprávu, jakými shledávali opravu a bezpečnosť silnic. Mimo to příslušelo jim (pod dozorem místodržících), aby formanům, kteří se u nich ohlásili, že ve zlé cestě uvázli, dopomáhali k náhradě škody od majitele místa (1669).[59])

Do nových poměrů měla se dostati silničná správa i policie, když Leopold r. 1670 žádal od stavův, aby zvláštními komisaři prozkoumali, pokud komu náleželo právo soukromých cel a mýt, tak jak se to bylo stalo na Moravě. Panovník si totiž stěžoval, že někteří obyvatelé proti zřízení zemskému a na škodu všeobecného obchodu (commercia publica) i celé země svémocně zřizovali nebo zvyšovali cla a mýta. Sněm tehda svěřil to krajským hejtmanům, aby důkladně vyšetřili a místodržícím podali zprávu i zdání, kteří obyvatelé snad teprve nedávno zřídili nebo zvýšili mýta, i naopak kteří měli na ně listy neb aspoň ode dávna a beze všelikých stížností byli in legitima possessione vel quasi bona fide. Místodržícím příslušelo podlé toho napraviti všecky nepořádky nebo neslušnosti, zvláště také tam, kde si na ně stěžovala česká komora (vzhledem k regálům). Skutečné vyšetření však nebylo hned provedeno.[60])

Také sněm r. 1671 učinil nový pokrok ve věci. Netoliko znova potvrdil nařízení z let 1668—70, netoliko připomenul hejtmanům, aby uspíšili své zprávy o vyšetření soukromých cel, aby vůbec dbali správy a bezpečnosti cest, sice že by jinak těžce měli odpovídati; ale přidány

---

[58]) Sněm 1658—9, str. 39. Sněmy 1659—60 (str. 25) a 1660—61 (str. 29) obnovily nařízení předešlé. Dále v. sněmy 1661—2, str. 27; 1662—3, str. 28; 1663—4, str. 45. Přestupníci měli býti trestáni dle uznání místodržících a hlavní komise; potom také sněm r. 1662 stanovil na přestupky pokutu propadnutí mýta, kolik se ho v roce sešlo; tudíž dle sněmu následujícího krajští hejtmané měli ještě jednou vrchnosti napomenouti ku opravě cest a silnic na jejich pozemcích, ježto by král. prokurátor je obvinil a připravil ke ztrátě „práv a spravedlnosti mýt a cel".

[59]) Sněm 1664—5, str. 34; 1666, str. 38; 1668, str. 21; 1669, str. 53; 1670, str. 20. Sněmem r. 1668 stavové byli ještě „konečně" napomínáni, aby cesty v dobrém spůsobu udržovali, sice že by králi propadli samo právo na clo neb mýto, a pakli by takového neměli, že by byli trestáni jinak podlé uznání. Dle sněmu r. 1669 měl udavačům připadati náležitý díl pokuty. Dle sněmu r. 1670 také městští hejtmané měli přidržovati města Pražská, oba podkomoří, a česká komora pak zase jiná města královská, aby cesty napravovaly a škody nahražovaly.

[60]) Sněm r. 1670, str. 18—20.

ještě předpisy nové. Sněm stanovil lhůtu tří měsíců ke skutečné opravě cest s pohrůžkou, že by jinak krajští hejtmané sekvestrovali cla a mýta tak dlouho, až by z důchodů jejich (vedlé nákladu na výběrčí) mosty nebo cesty byly opraveny. Mimo to i těm držitelům pozemků, kteří žádných cel nebo mýt neměli, ukládána povinnosť, zachovávati cesty v dobrém spůsobu a bezpečnosti, a kde by toho nedbali, krajští hejtmané mohli a měli ex officio správky poříditi a držitele k náhradě přidržeti.[61])

Vůbec i sněmy l. 1672—6 a 1682 stále připomínaly hejtmanům povinné jejich péče ve příčině soukromých cel a mýt, opravování cest a silnic, i jejich bezpečnosti. Sněm r. 1674 zavázal je též, aby se přičinili o provedení předpisu z r. 1673, že i při soukromých panských clech náleželo vyvěsiti pořádné tabule na cla a mýta, jak toho bylo potřebí ku kontrole, aby mýta nebyla svévolně zvyšována (dělo se tak i při mýtech královských). Nicméně sněm r. 1682 stěžoval si, že přese všecko nařizování cesty a silnice bývaly zlé a rozejeté i také zarostlé, tak že formani s těžkým nákladem sotva mohli projížděti, ani s velikou přípřeží, a že rovněž nepožívali bezpečnosti. Protož také sněmy r. 1682 a 1683 krajským hejtmanům znova uložily vyšetřovati oprávněnosť všech soukromých mýt a cel, tak aby místodržící dle zpráv hejtmanů mohli napraviti nepořádky, jež by byly na škodu král. regálií celních a mýtních nebo obecného obchodu, též aby v řádném sporném řízení rozhodovali stížnosti ve příčině mýtních kontraband.[62])

Když potom Leopold obor vnitřní správy vůbec těsněji potahoval do moci panovnické, sněm r. 1688 ve svém „obzvláštním artikulu“ pouze očekával, že panovník sám o spravování cest vydá potřebné nařízení místodržícím, poněvadž prý to svou povahou vbíhalo „do správy politické“. Stalo se tak zvláště pro souvislosť s regály a s „kommerciem“, jelikož jinak špatné cesty odstrašovaly kupce a vozky od české země. Arciť sněmy napotom dle starších snešení dosti pravidelně připomínaly obyvatelům povinnosť k opravování silnic, dovolávajíce se v tom dozoru místodržících. Jmenovitě r. 1701, kdy zase silnější stesky se ozvaly na špatné udržování silnic a cest poštovských (ježto prý také kurýry, cizí cestující a „vzácné i knížecí osoby“ při jízdě na poštách nehody potkávaly), stavové ku „poručení“ Leopoldovu zas obnovili předešlé předpisy o spravování cest a vyvěšení mýtních tabulek.

---

[61]) Sněm r. 1671, str. 8—10.

[62]) Sněm r. 1673, str. 25; 1674, str. 29, a j. Sněm r. 1676 svěřil místodržícím vrchní péči o provedení svých snešení, také nařídil, že silnice a cesty neměly býti úzce vzdělávány, nýbrž dle starého obyčeje pohodlny ku průhonům volů, tak aby Vratislavští a Norimberští obchodníci s voly neměli příčiny ke stížnostem (sr. též sněm 1681) Sněmy 1682, str. 39, 1683, str. 23.

Při všem tom **sněmy** od r. 1688 krajským hejtmanům samy ničeho neukládaly; avšak **místodržící**, k nimž stavové se obraceli, přirozeně působili po krajích skrze hejtmany.[63]) Ostatně byli hejtmané svou instrukcí z r. 1731 zavázáni pečovati, aby mýcením houští byla udržována náležitá šířka silnic a cest poštovských (čl. 21), jakož aby nebyla zřizována nová cla a mýta, nebo stará zvyšována nebo stanice jejich přenášeny (čl. 4).[64]) —

Dodatkem ke vnitřní správě sluší zmíniti se ještě o některé výpomoci krajských hejtmanů v záležitostech **soudních**. Výkony souvislé s policií vytkli jsme již dříve; zbývá tu jen něco málo dodati.

Dle instrukcí z r. 1706 a 1731 nepříslušelo hejtmanům osobiti si jakou soudní instanci čili judicium formatum, nýbrž byli povinni záležitosti práva hrdelního i soukromého odkazovati k soudu příslušnému. Mohli toliko pokoušeti se o **porovnání** soukromých rozepří po dobrém (sine strepitu juris), pokud je strany za to žádaly, anebo pokud jim podobnou komisi uložili místodržící; při tom bylo se jim říditi předpisy Obn. Zř. Z. B 15 a 16, a nikoho k porovnání nenutiti.[65])

Mimo to bývalo hejtmanův užíváno v některých záležitostech manských, zvláště v Loketsku.[66]) Obecně důležity byly úkoly přikázané hejtmanům v sumárním řízení o rušené držbě dle pragmatiky z r. 1712,

---

[63]) Tak výslovně dle sněmu r. 1714 místodržící měli „skrze dobře zostřené monitoriales ke všem **krajským ouřadům**" nařídíti soukromým držitelům mýt, aby cesty a silnice pod ztrátou práva spravovali. Také dle sněmu r. 1722 místodržící vydali **hejtmanům** zase přísné nařízení o spravování silnic, a hned potom dle sněmu r. 1723 ostře poručili „**společným král. ouřadům krajským**", aby držitele soukromých mýt přísně napomenuli k bytelnému spravování poštovských cest a silnic, s vyhrůžkou sekvestrace mýt a spravování ex officio.

[64]) Sněm 1688, str. 22; 1689 (něm.), str. 22; dále sněmy 1690—1693, 1695—1702 1704—1706, 1708—1714. (Viz sněmy 1697, 1698, 1701 o fisku čili král. prokurátoru, a sněmy 1697 a 1712 o hrozbě ztrátou mýta). Sněm 1715—7 žádal panovníka za jisté poměrné vyměření mýt, ježto prý přestupky děly se skoro každodenně. Ostatně ve snešení sněmův i za Karla VI. pravidelně býval článek o spravování silnic (zároveň o zemských hranicích); srov. ještě za Marie Terezie sněm r. 1747—8, str. 74.

[65]) Instrukce 1706, čl. 20; 1731 čl. 24. Srov. zde str. 253. R. 1683 bylo zvláště vytknuto, že hejtmanům nenáleží rozsuzovati spory z trhu koní, leda prostředkovati v dobrotě (Weingarten, Codex, 81—2). Deklaratoria z 12. list. 1716 dovolila, by nemocní šlechtici na venkově juramentum calumniae (při revisi) mohli složiti před kraj. hejtmanem a sekretářem (ib., 721).

[66]) Srov. zprávy z r. 1646 o allodialisaci lén Loketských, z r. 1653 o lénech Karlšteinských a Fridlandských; podobně r. 1696 místodržící nařídili hejtmanovi Loketskému, aby poskytl svou assistenci soudu appellačnímu, jakožto lennímu hejtmanství (Weingarten, 249, 302, 584). Dle morav. instrukce hejtmanů z r. 1706, čl. 5 měli hejtmané pilně toho dbáti, aby statky manské proti deklaratorii z 26. srp. 1650 nebyly zadávány osobám nespůsobilým, k zemi nehabilitovaným.

čehož výklad uznali jsme odložiti k době Marie Terezie[67]), dále úkoly ve příčině stavovských pozůstalostí a sirotků.

Prospěch dědiců (zvláště nepřítomných nebo sirotků), také legatářův a někdy i prospěch fiska vyžadoval toho, aby pozůstalosť osoby vyššího stavu zůstala nezkráceně zachována, až by ji nastoupil pravý dědic; proto ještě dříve, než by král. úřad desk zemských provedl inventuru, hejtmané krajští dle novelly z r. 1640 H h 1 a 2 vykonávali okamžité spečetění stavovských pozůstalostí. Byl jim přikázán pilný pozor na stavy těžce nemocné, a jakmile by kdo zemřel, měli ihned ex officio (nečekajíce requisice nebo delegace úřadu desk zem.) společně s některou osobou ze stavů odebrati se na statek, a ve přítomnosti vdovy nebo někoho jiného jednoduše zamknouti a zapečetiti různé skříně a komory, také stodoly, sýpky a sklepy. Toliko nutné potřeby rodině, čeledi, k vedení hospodářství nebo ku pohřbu ponechávali nezamčené proti zvláštnímu výkazu. Pozůstalostí samou neměli hýbati; toliko když zvěděli o poslední vůli, měli ji vybrati, a bezpečným spůsobem zaslati ji úřadu desk zemských. Zároveň ohlašovali úmrtí osob stavovských menším úředníkům zemským; jestliže zůstavitel měl statky neb domy ještě v jiných krajích nebo městech, podávali zprávu o jeho úmrtí také jiným krajským hejtmanům nebo magistrátům, resp. hejtmanům měst Pražských. I městským hejtmanům v Praze náleželo zapečetiti pozůstalosť stavů tam zemřelých, a spěšně zpraviti hejtmany krajské.[68])

Dále bylo kraj. hejtmanům přikázáno, při spečetění stavovských pozůstalostí pečovati o ochranu sirotků. Dle deklaratorie ze 14. listop. 1647 měli totiž zároveň hned zevrubně vyšetřiti, zdali a kolik nezletilých sirotků pozůstalo, zdali a kterak byli opatřeni poručníky, kdo byl nejbližší příbuzný, a komu by náleželo poručnictví, jestliže sám zůstavitel poručníka nezřídil. Zprávu svou podávali úřadu desk zemských, jenž toho dbal, aby poručnictví bylo náležitě nastoupeno (proti přísaze

---

[67]) Viz str. 253; dále cís. resoluci z 29. led. 1712 u Weingartena, 698, jež však hejtmanů výslovně neuvedla.

[68]) Dle moravské deklaratorie z 21. října 1697 spečetění pozůstalosti krajskými hejtmany zakládalo se na periculum distractionis in casibus subitaneis, kdežto inventura hereditatis jacentis jim nenáležela, neboť prý jura universitatis, i jura realia, tak jako poslední pořízení, řídila se úřadem desk zemských, jemuž náleželo jus immittendi; a tak na Moravě přisouzeno bylo právo inventury zemskému purkrabí spolu se dvěma nejblíže usedlými osobami vyššího stavu. Přes to resoluce ze 7. srpna 1699 připustila, aby také krajští hejtmané dávali se upotřebiti při inventuře stavovských pozůstalostí (Weingarten, 598). Dle cís. resoluce z 25. února 1709 odevzdání movité pozůstalosti domácích nebo cizozemských stavů dědicům cizozemským náleželo na Moravě kromě hlavního města kraj. hejtmanům (Weingarten, 668).

a inventuře), po případě aby zemský soud nebo (pokud nezasedal) místodržící zřídili poručníka ex officio.[69])

Také instrukce kraj. hejtmanů z r. 1706 a 1731 poukazovaly k ustanovením novelly z r. 1640. Prvá dopouštěla také, aby krajští hejtmané, pokud by sami nestačili, spečetění provedli spůsobilými komisary vyššího stavu. Podlé instrukce z r. 1731 neměli nižádným protestem aneb odvoláním k nejvyšší instanci od své povinnosti se dáti zdržeti; byloť spečetění zařízením juris publici a někdy nutným i k bezpečnosti král. fiska. Arci byli také napomenuti, aby se vystříhali všelikého prohlížení (lustrování) nebo sepisování pozůstalosti. Ze spečetění byly vůbec vyňaty pozůstalosti praelátův a také představených klášterů, kteří byli zemskými stavy a držitely statků, ježto netvořily vlastnictví osobního; úmrtí takových osob hejtmané pouze ohlašovali místodržícím. Vůbec měli těmto oznamovati úmrtí osob vyššího stavu.[70])

§. 24. Krajské bernictví.

I. Ústav krajských deputovaných. 1. Úkoly správy krajské při ukládání berní: Odsvědčování usedlostí, vysvědčování škod. Krajské repartice od r. 1652. Účasť v pořízení a opravách katastru. 2. Jednotlivá výpomoc hejtmanů při vybírání berní. Stálá péče o berní exekuci: zvláště dle sněmů z r. 1642, 1652, 1665, 1691, 1695, 1706. — II. Krajské bernictví za Karla VI: Zavedení krajských kas r. 1714. Exekuční řády 1714 a 1725 upravují repartici, vybírání, exekuci a účtování berní; uvádějí kontrolu kontribuční správy vrchnostenské (zvláště subrepartici a účtů) skrze úřady krajské.

Staré právo sněmů povolovati berně bylo zachováno potvrzením zemských privilegií z r. 1627 i Obn. Zřízením Zem. A 5. Protož stavové se schválením královým také usnášeli se o zákonech týkajících se bernictví, a zároveň svými orgány vedli jeho správu. Z pravidla veškeré berně peněžité měly se scházeti do rukou úřadu nejvyšších berníků zemských, jež sněm volíval po jednom z každého stavu. Ferdinand II. r 1629 marně pokusil se o to, aby stavové vybírání berní přenechali české

[69]) Weingarten, 252. Předpis deklaratorie z r. 1647 pojat byl také do instrukce krajských hejtmanů z r. 1731, čl. 19.

[70]) Instrukce r. 1706 čl. 14, 1731 čl. 18 a 19. V Čechách žádalo se, aby spečetění byli přítomni oba krajští hejtmané neb aspoň jeden, a teprve nebylo-li to možno, stačili jiní „habilitovaní" komisaři. O věcech, které ponechány potřebě, nebo nedaly se uzamknouti, zasílán jeden výkaz s potvrzením příjemce úřadu desk zemských, druhý ponechán v zapečetění. — Hejtmané byli instrukcí r. 1731 zavázáni, říditi se také pragmatikou ze 7. února 1692 ve příčině duchovních in loco laicali zemřelých. — Dle moravské instr. 1706 čl. 23 hejtmané měli vzíti do zvláštního uschování pozůstalosť, při které se vyskytlo odúmrtí (kaducita) ve prospěch král. fiska; rovněž měli zemskému hejtmanství v čas oznamovati úmrtí rychtářů král. měst.

komoře a jejím zřízencům; později Ferdinand III. na sjezdě r. 1652 výslovně přiznal stavům právo předpisovati řád král. úřadu berničného, a stavové tehda podřídili jej ještě dohledu své hlavní komise. I když tato přestala, berní správa stejně zůstala v rukou stavův; úřad nejvyššího bernictví byl i nadále podřízen české dvorské nebo místodržitelské kanceláři toliko ve příčině výkazů neb assignací platů (dle sněmu r. 1677). Teprve za Karla VI. r. 1714 zrušen úřad nejvyšších berníkův, tu však správu berničného úřadu i celého zemského hospodářství převzala výborová komise, také výborem zemským zvaná.[1])

Vedlé tohoto vývoje berní správy zemské berní správa krajská celkem poklesla; předešlý základ její, totiž ústav berníků krajských, jež stavové byli ze sebe zřizovali, nebyl víc obnoven. Kraje zůstávaly zvláštními berními okresy, podlé nichž daně byly vybírány a rozvrhovány; avšak jen jednotlivé daně a dávky byly vybírány ve krajích samých, a jen po nějaký čas berně byly rozvrhovány orgány krajskými. Za 30leté války bylo sice při berních někdy ještě užito výběrčí a komisařů krajských, nebo krajských hejtmanův; také po válce ještě nějakou dobu zachoval se ústav krajských deputovaných, kteří původně byli povstali jako pomocný výbor krajských sjezdů. Avšak později nebylo zvláštního berního orgánu krajského; jen krajští hejtmané zastávali také některé berní potřeby po krajích, zvláště exekuci dlužných berní. Teprve za Karla VI. r. 1714 stavové zřídili krajské filiální kasy, tak že vrchnosti již nemusely odváděti berně přímo berničnému úřadu do Prahy. S tímto skutkem byl spojen vůbec nový vývoj krajského bernictví a sice tak, že moc úřadů krajských rozšířena byla z pouhé berní exekuce na širokou kontrolu celé berní správy patrimoniální.

Výklad náš musí tedy přirozeně rozpadati na dvě doby. V prvé ukážeme předem k ústavu krajských deputovaných, abychom pak přehlédli úkoly zřízení krajského, zvláště hejtmanů, jak při ukládání berní, tak i při jejich vybírání a vymáhání před r. 1714.

I. Ústav pěti krajských deputovaných zaveden byl v Čechách ku konci 30leté války, vojenskou instrukcí krajských hejtmanů z r. 1646. Byl to výbor, jenž podlé hejtmanů krajských měl hotoviti a krajskému sjezdu ke schválení přednášeti spravedlivé repartice krajských sbírek a břemen vojenských. Na Moravě bylo těchto pět deputovaných voleno většinou hlasů na sjezdech každého kraje. Hejtmané krajští pod dozorem generálního vojenského komisaře měli dohlížeti, aby deputovaní ve své působnosti spravovali se instrukcí, jež byla pro ně obsažena v instrukci hejtmanů. Také měli deputované jménem panovníkovým zprvu napome-

[1]) O zemském bernictví této doby psal Tomek ve svém spisu: „Sněmy české dle Obn. Zř. Z. Ferdinanda II.“

nouti pode ctí, věrou, i přísahou, jíž byli zavázáni panovníkovi a zemi, aby v reparticích svědomitě zachovávali spravedlivosť a nestrannosť, tak aby ze svého jednání mohli odpovídati. Zvláště neměli straniti sobě samým a ušetřovati se rovného břemene.[2])

Avšak již po dvou letech Ferdinand III. reskriptem z 25. dub. 1648 zase zrušil ústav jím samým zavedený. Vytýkalť deputovaným, že proti své instrukci zbavovali se ubytování a jiných břemen vojenských, že tuto svou nenáležitou exemci rozšiřovali i na své přátely, a takto zavedli do krajů ještě větší strannictví, než bývalo předtím. Při tom prý při krajských sjezdech a při obecných sbírkách i reparticích krajských byli málo užiteční, nebo dokonce k nim ani nepřicházeli. Proto Ferdinand veškeré jejich úkoly uložil zase samotným krajským hejtmanům:

Ani sněm r. 1649, ačkoli ponechal repartice krajské, neobnovil ústavu deputovaných. Učinil to však sněm z konce r. 1650, pozměniv trochu jeho ráz; účel byl však týž, totiž kontrolou čtyř stavů dosáhnouti lepší rovnosti při „výkazech“ a reparticích soldatesky po krajích. V každém kraji měli býti čtyři deputovaní, po jedné osobě z každého stavu; avšak zase nepravilo se, zda měli býti po krajích voleni. Z duchovního stavu měl býti deputovaným praelát z téhož kraje, a nebyl-li žádný v kraji, tedy praelát nejbližší; z městského stavu byl asi přibrán primátor krajského neb jiného královského města. Kdo a kterak povolal zástupce stavů panského a rytířského, nelze doložiti; není nemožno, že jimi byli sami hejtmané krajští.[3])

Aspoň r. 1652 byli bezpečně toliko dva krajští deputovaní; hejtmané pak spolu s nimi tvořili výbor čtyř zástupců jednotlivých stavův, ovšem zástupců nevolených, ale přece jistou měrou samosprávných. Stavové totiž na sněmě t. r. ku prozkoumání berních přiznání „deputovali“ v každém kraji vedle krajských hejtmanů jednu osobu radní z krajského města a jednoho

[2]) Srov. o tom str. 250—1, zvláště notu 3. Nejisto, zdali také v Čechách pět deputovaných bylo voleno, anebo zdali byli jmenováni panovníkem. Proti pravidlu osobní povinnosti krajských stavů moravská instrukce dopouštěla zvoliti krajským deputovaným také hospodářského správce, jako zástupce obyvatele ve kraji na svém statku nepřítomného.

[3]) Dle sněmu z 24. října do 7. prosince 1650 (str. 31) čtyři deputovaní krajských stavů měli „přehlídnouti“ tehdejší repartici soldatesky a býti „nápomocni“ při reparticích budoucích; zdá se tedy, že kraj. hejtmanům měl býti přidán výbor čtyř osob. Avšak dle téhož sněmu (str. 19) domovní daň rovněž měla býti vybírána čtyřmi osobami, totiž oběma krajskými hejtmany s přibráním zemského praeláta a primátora krajského neb jiného královského města, — i lze v nich tušiti ony 4 krajské deputované, tak že by sami krajští hejtmané byli zástupci stavu panského a rytířského. To by mohlo vysvětliti, proč sněm, jemuž přece záleželo na zastoupení 4 stavů, nedal jinak žádného ustanovení o volbě nebo jmenování čtyř deputovaných. Domněnku takovou utvrzovala by doba pozdější.

praeláta, jejž sněm sám hned pojmenoval.[4]) Potom stavovský sjezd r. 1652 přidělil tomuto krajskému výboru širší působnost pod vrchní správou hlavní zemské komise (zemského výboru); měltě hotoviti krajské repartice, spořiditi krajské rolly (katastr) i exekvovati dlužné daně. Povinnosti své měli konati všichni čtyři zástupci stavů krajských pospolu, a pokud snad předce nemohli se sejíti, aspoň tři, načež měli o svém jednání zpraviti čtvrtého. Za odměnu mělo se jim dostávati polovice pokut vyměřených na křivé přiznání usedlostí (poena dupli).[5])

Krajský výbor zachoval však celý objem své působnosti toliko do r. 1654. Tehdáž byla zřízena zvláštní stavovská komise k visitaci usedlostí po všech krajích; ježto pak řízení berní exekuce záhy převzali sami krajští hejtmané, zbylo celému sboru deputovaných toliko činiti krajské repartice. Ještě sněm r. 1657 přikázal krajským hejtmanům, kdykoli by v kraji měli činiti nějakou repartici, aby sjížděli se za tou příčinou s deputovanými, jmenovanými sněmem z r. 1652. Na tom základě místodržící také v únoru r. 1658 žádali kardinála Harracha, aby po smrti probošta Doksanského jmenoval jiného stavovského praeláta krajským deputovaným v Bechyňsku; příslušeloť po případě principálům stavů jmenovati nové zástupce stavu svého do zemské hlavní komise, a místodržící podlé toho přisoudili arcibiskupovi také jmenování podřízeného deputovaného v kraji.[6])

Pozdější sněmy o krajských deputovaných již se nezmiňovaly. Ústav ten v prvých letech vlády Leopolda I. vůbec zase zanikl, jelikož krajské repartice nebyly více hotoveny po krajích, nýbrž byly tam zasílány z Prahy, aby je hejtmané prostě vyhlásili. Pouze když sněm r. 1661—2 svěřil místodržícím deputovati jisté komisaře ze všech čtyř

---

[4]) Deputovanými stavu duchovního byli: V Kouřimsku děkan od sv. Víta, v Čáslavsku opat Želivský, v Chrudimsku opat Sedlecký, v Bechyňsku probošt Doksanský, ve Vltavsku opat Strahovský, ve Pracheňsku nejvyšší převor Johanitů (jenž ve své nepřítomnosti mohl substituovati jinou osobu duchovní), v Podbrdsku opat sv. Mikuláše, v Plzeňsku opat Kladrubský, v Loketsku a Chebsku opat Tepelský, v Žatecku opat Osecký, ve Slansku probošt od sv. Víta, v Litoměřicku probošt Litoměřický, v Boleslavsku probošt Staroboleslavský, ve Hradecku opat Broumovský.

[5]) Sněm 1651—2, str. 27 sl.; sjezd 1652 str. 11 sl. Z toho, že tuto na str. 14 je řeč o „všech čtyřech deputirovaných“, povstalo nedorozumění, že podlé dvou krajských hejtmanů byli 4 deputovaní, po jednom z každého stavu, tedy celkem 6 osob (sr. Tomkovy Sněmy, str. 68). Avšak sjezd ve příčině deputovaných odvolával se ke sněmu předešlému; byli tedy vlastně jen dva deputovaní, praelát a měšťan, kdežto za deputované stavů panského a rytířského byli počítáni krajští hejtmané.

[6]) O krajských deputovaných viz též sněm 1652—3, str. 17 a 25, sněm 1654, str. 16, sněm 1656, str. 13. Sněm 1657, str. 33, výslovně uvádí toliko dva deputované, praeláta a radní osobu z krajského města. Rovněž list místodržících z 9. února 1658 (v arch. arcib.) uvádí, že krajští hejtmané Bechyňští, když probošt Doksanský zemřel, musili repartice hotoviti toliko s jedním deputovaným stavu městského.

stavův ku poradě o spůsobu, kterak by berně nejlépe se daly ukládati, místodržící dožádali k tomu krajských deputovaných společně s krajskými hejtmany. Dobré zdání o tom, co by se mělo považovati za usedlosť, bylo však již poslední stopou činnosti někdejšího krajského výboru.[7])

Takto přestal zároveň poslední zvláštní berní orgán krajský. Byli sice ještě krajští výběrčí posudného, avšak ti v obecné berní soustavě nedosáhli zvláštní váhy. Posudné v této době z prvu bývalo odváděno přímo do berničného úřadu. Teprve sněm r. 1640 dopustil, aby sbírku nápojnou na dvě leta povolenou vybírali výběrčí krajští. panovníkem zřízení (ve městech výběrčí povinného tacu); i měli ji pak měsíčně odváděti nejvyšším berníkům. Potom od r. 1642 nápojná sbírka byla odváděna, jak se zdá, zase přímo do berničného úřadu. Ale sněm z července 1646, když na 3 leta znova povoloval daň nápojnou i jiné zvláštní sbírky, zejména také 40. mandel obilí, odevzdal modum exigendi úplně do moci panovníkovy. Při tom pak zůstávalo potom napořád, tak že panovník sám zřizoval si krajské výberčí posudného, kteříž od r. 1646 již nepodléhali nejvyšším berníkům, nýbrž král. úřadu t. zv. deputovaných a české komoře. Krajští hejtmané dle potřeby byli povinni k assistenci.[8])

1. Přihlédněme již, kterak správa krajská sloužila rovnému a spravedlivému ukládání daní, především berně hlavní, totiž z usedlostí. Spatříme, že již za 30leté války, kdy veliký počet usedlostí byl spustošen

[7]) Sněm 1661—2, str. 22 a sněm 1665, str. 23. Sněm z r. 1669 (str. 12 a 15) výslovně mluvil o relacích „někdejších" krajských deputovaných.

[8]) Sněm r. 1640, str. 5; naproti tomu mluví pouze o nejv. bernících sněmy r. 1642, 1643, 1644 (pros.) i sjezd ze 24. ledna do 7. února 1646. Sněm z července 1646, str. 9, a k tomu pat. ze 27. srpna 1646 (též o assistenci kraj. hejtmanů). — Podobně sněm r. 1649 (str. 9) povolil sbírku nápojnou a 40. mandel, ale císařští výběrčí krajští směli je exekvovati toliko pod dozorem místodržících; za 40. mandel bylo lze odváděti určitou míru zrna, po případě i méně, když krajští hejtmané vysvědčili, mnoholi zrna mandel kde vynesl (str. 6). Sněmy r. 1650 (str. 28) a 1652 (str. 19—21) opět povolovaly sbírku nápojnou na předešlý spůsob; výběrčí byli podřízeni úřadu deputovaných, exekuce však byla pod vrchní správou místodržících. Místodržící také k vyhledání výnosu vinné a pivné sbírky směli užiti deputovaných krajských (sjezd 1652, str. 30). — Ačkoli r. 1657 stavové místo nápojného na 10 let povolili 1 million zl., přece r. 1664 povolili zase ještě sbírku nápojnou podlé spůsobu z r. 1646; tehdáž uloženo také krajským hejtmanům, aby každého čtvrť leta místodržícím podávali zprávu, co se v každém kraji piva svaří a posudného z něho odvede (sněm 1664, str. 21). Sbírce nepodléhalo pivo, jež v kommissu při vojenském tažení bylo vydáno vojsku podlé výkazů krajského úřadu a kvitancí důstojníků neb aspoň průvodčích komisařů. Týmž spůsobem povolována sbírka nápojná nadále; dle úmluvy r. 1701 měli ji sice stavové vybírati pro sebe, ale dle sněmu r. 1702—3 přenechali ji zase panovníkovi. Srov. ku př. o krajských výběrčích pivné sbírky ještě sněm r. 1735 (str. 12); o osvobození piva vojskem vypitého „dle krajsko-úřadných vejkazů" sněm r. 1746—7 (str. 192).

a opuštěn, hejtmanům krajským náleželo přesvědčovati se o správnosti přiznavacích listů. Potom když byla zavedena daň repartiční, účastnili se repartice quoty kraji připadlé. Konečně působili také při pořízení a opravách katastru.

Když přiznaný počet usedlostí stále klesal, stavové r. 1629 usnesli se, že každý povinen byl přiznati se ku počtu poddaných z r. 1615. Jestliže proti tomuto normálnímu počtu od statku něco bylo odprodáno nebo spustošeno, měl to majitel prokázati krajským hejtmanům neb osobám od nich k tomu nařízeným, tak aby o schodku usedlých vydali mu vysvědčení, jež pak zároveň s přiznavacím listem odváděl nejvyšším berníkům. Na zatajení usedlosti stanovena tehda pokuta čtyrnásobné berně; zatajení takové dle sněmů r. 1630 a 1636 udáváno vždy krajským hejtmanům, a od nich místodržícím, udavač pak, jenž věc prokázal, odměňován čtvrtým dílem. Při onom „odsvědčování" (Abzeugung) počtu usedlých zůstalo po celou dobu 30leté války.[9])

Podobný dohled připadal hejtmanům krajským i při škodách živelních, nechať se staly na zemských úrodách nebo na statcích (ohněm, krupobitím, vodou a mrazem), a rovněž při škodách vojenských (ubytováním nebo na pochodě), za něž si stavové vymiňovali srážku na povinné berni (defalkaci). Když panovník si stěžoval, že podobnými srážkami výtěžek berně velice se stenčoval, sněm z prosince 1629 usnesl se, že toliko značné škody směly se srážeti, a že pokaždé měly býti ohledány (obvedeny) krajskými hejtmany neb osobami, jež by oni k tomu zvláště nařídili; při úplné záhubě ohněm nastupovalo odsvědčení usedlých.[10])

Ačkoli potom sněmy r. 1630, 1636 a 1637 dopouštěly vůbec vysvědčení dvou osob z vyšších tří stavů, přece zase r. 1638 srážky byly víc obmezovány, a tu k ohledání a vysvědčení škod živelních nebo nákladův a škod vojenských byli povoláni v prvé řadě krajští hejtmané, po nich dvě osoby z vyšších stavů králi přísahou zavázané, a na konec, pokud by nebylo lze jich se dodělati, vůbec dvě osoby v témže nebo v jiném

[9]) Sněm Budějovický r. 1632 připustil odsvědčení poddaných dvěma usedlými osobami ze tří vyšších stavů, jestliže vrchnosť nemohla se dovolati krajských hejtmanův ani jejich substituovaných (opis zem. arch.); totéž dovolovaly sjezdy z ledna a z června 1634. O odsvědčení viz sněmy r. 1629, str. 16—17; 1630, str. 21; sjezdy z ledna a z června 1634, str. 17 a 16; sněm 1636, str. 23.

[10]) Sněm r. 1629, str. 14—15. Jestliže ku př. škoda učiněna toliko desíti ze sta poddaných, nebyla srážka dovolena; ostatních 90 poddaných musilo odvésti celou kontribuci. K zamezení škod vojenských panovník předepsal, že vojáci směli pouze po 15 zemí táhnouti, že obyvatelstvo nebylo jim ničím povinno; pakliže obyvatelé nemohli odolati většímu počtu vojáků, mohly takovéto škody vzaté sráženy býti. — Dle sněmu r. 1627 a 1628 stačilo při škodách vysvědčení dvou neb tří osob vyššího stavu, jež škodu ohledaly, nebo byly při sečtení škod vojenských.

kraji dobře osedlé ze tří vyšších stavů, resp. jen ze stavu panského a rytířského.[11])

Avšak nejen odsvědčení usedlých záviselo na hejtmanech; sněm z ledna 1637 přímo přikázal jim „jakožto osobám J. M. Kr. přísahou, že na dobré J. M. pozor dávati mají, zavázaným", aby ve svém kraji do 1. července t. r. ohledali a sečtli usedlé poddané, berně schopné, a o počtu jejich vydali vrchnostem podepsané a spečetěné vysvědčení, vezmouce věc na svou přísahu a svědomí. Vrchnosti pak byly povinny odvésti je berničnému úřadu spolu se přiznavacími listy a s berní. Na statcích hejtmanů měli visitaci a sečtení usedlých vykonati dva přísedící soudu zemského nebo komorního a dvorského. Také sám panovník naléhal na hejtmany, aby svůj úkol řádně provedli; nicméně nezdá se, že se tak stalo s bezpečným prospěchem věci.[12]) Aspoň i v l. 1640—1646 sněmy znova povolovaly stavům, aby od hejtmanů nebo dvou osob jimi deputovaných vyžadovali ohledání počtu poddaných a odsvědčení zběhlých. Vedlé toho sněmy r. 1642 a 1643, také sjezd z ledna 1644 dávaly místodržícím plnou moc, vyšetřovati správnosť přiznání po všech krajích osobami zvláště zřízenými.[13])

---

[11]) Sněm z dubna a května r. 1638, str. 16; vysvědčení bylo neplatné, nestalo-li se v témže nebo v následujícím berním terminu; zároveň dovoleno srážeti jen $^{2}/_{3}$ berně, třeba z více terminů. Sněm z pros. 1638 (str. 11) uvádí 2 přísežné osoby z „vyšších stavů politických". Týž sněm i také sjezd z ledna 1640 nedopouštěly srážek na kontribuci k vychování vojska právě povolené, odkládajíce je do svolení příštích. Sjezd ze září 1640 povolil srážeti náklady na vojsko se sbírky nápojné, sjezd ze srpna 1641 pak srážeti škody živelní na kontribuci obilné po vysvědčení kraj. hejtmanů nebo dvou jejich substitutů. Sjezd z ledna a února 1642 povolil srážku nákladův a škod vojenských z berní quoty po vysvědčení kraj. hejtmanů nebo dvou osob z vyšších stavů. Na podobné vysvědčení povolovaly tuto srážku sněmy r. 1642, 1643 a 1644 (oba) na všech kontribucích; ano, pokud by vlastní quota nestačila, nahražovány náklady vojenské i z berně jiných vrchností.

[12]) Sněm z 12.—26. ledna 1637, str. 22. Ferdinand III. listy z 16. dubna 1637 napomínal hejtmany, aby nevěřili pouze udáním obyvatelův a jich úředníků, nýbrž aby slyšeli také rychtáře a konšely, a takto sami visitaci poddaných provedli; panovník chtěl po čase vyžádati si věc od berničného úřadu k nahlédnutí. Také dle reskriptu ze 14. července 1637 náleželo místodržícím poháněti relace hejtmanů, pokud snad nebyly podány (arch. míst., K. 26 : 3). V září t. r. Ferdinand III. nařídil soudu zemskému, aby si vyžádal došlé relace hejtmanů „wegen der bishero in Ansag der Unterthanen verspührten Vortlhafftigkeiten", srovnal je se starými berními výtahy a podal dobré zdání (srov. nařízení místodržícím z 4. list. 1637; op. zem. arch.).

[13]) Sjezd ze srpna 1641 (str. 8) zmiňuje se též o odsvědčení vykonaném před sněmem ze září 1640; dle tohoto sjezdu odsvědčení nemělo se vztahovati na berni tehdejší, prý nevyhnutelnou. Odsvědčení dopouštějí dále sjezd z ledna do února 1642 (str. 11), druhý sněm r. 1644 (str. 20), a sněm r. 1646 (str. 10). — O vyšetření viz sněmy 1642, str. 22, 1643, str. 43, a sjezd z ledna 1644, str. 12. Sněm z dubna do května 1644 svolil berni dle listů přiznavacích a počtu poddaných, ne zúplna zkažených, jaký byl nalezen r. 1643.

Ještě důležitější bylo účastenství hejtmanů krajských při rozvrhování břemen vojenských; buďto sami, nebo s krajskými deputovanými rozvrhovali celé „vychování" čili zaopatření jistého počtu vojska kraji vykázaného (o tom viz vojenství). Dle téhož spůsobu r. 1652 byla po krajích zavedena repartice berní a zároveň nařízeno zhotoviti krajské rolly. Tehdáž stavové na místě berně quotní poprvé povolili panovníkovi sumu určitou, i objevila se potřeba, berni rozvrhnouti. Stavovský sjezd z r. 1652 s ohledem k počtu poplatníků rozvrhl sumu již dříve sněmem povolenou tak, že každému kraji vyměřil jistý podíl; další rozvržení mezi krajany ponecháno krajským hejtmanům spolu se dvěma krajskými deputovanými, zemským praelátem a radním krajského města.[14])

Dle toho hejtmané, sjevše se s druhými krajskými deputovanými, rozvrhli quotu kraji vykázanou podlé listů přiznavacích a svého vlastního vyšetření počtu usedlých; každé vrchnosti uvedli ve známosť repartici celého kraje, a zaslali z ní výpis vlastnoručně podepsaný hlavní komisi zemské. Stížnosti na nerovnou repartici, pokud krajští deputovaní hned sami menších oprav neprovedli, podávány bez odkladacího účinku hlavní komisi, před níž deputovaní byli právi z nerovnosti nebo nepořádnosti svých repartic. Týž spůsob zachováván také v letech následujících, jedině s tím rozdílem, že deputovaní musili při „partikulárních" krajských reparticích říditi se již také krajskou rollou jimi sestavovanou. I když r. 1654 byl pořízen generální popis usedlostí, tak že vlastně bylo možno, zavésti zase starou quotní daň z usedlostí, přece zůstávalo při dani repartiční a to zároveň při reparticích krajských. Byť i takto trvala jistá nerovnosť mezi kraji, aspoň uvnitř kraje deputovaní mohli při rozvrhu zříti také k výměře a jakosti půdy nebo k jiným živnostem poddaných.[15])

---

[14]) Sněm ze 4. pros. 1651 do 13. března 1652, povoliv 200.000 zl., vypsal ještě zprvu quotní daň z usedlostí, o níž myslil, že prvá lhůta vynese polovici povolené částky. Když se tak nestalo, sjezd z 12. července do 6. srpna 1652 (str. 7) rozvrhl tři čtvrtiny (150.000) mezi 14 krajů takto: Hradecku vyměřil 24 tisíc zl, Bechyňsku 20½, Plzeňsku 18, Boleslavsku 14, Chrudimsku, Pracheňsku a Litoměřicku po 12, Čáslavsku 10, Žatecku 9, Kouřimsku 5½, Podbrdsku 5, Vltavsku a Slansku po 3 a Rakovnicku 2 tisíce zl.; — dále vykázáno hrabství Kladskému 10 tisíc (dvacetina celku), kraji Chebskému s Chebem a Loketskému s Loktem po 4, — třem městům Pražským 8, Plzni a Budějovicům po 1, věnným městům králové 2½, městům horním 2½, ostatním král. městům 5, — konečně židovstvu 12 tisíc zl. Týž poměr zachoval sněm r. 1653 (str. 13).

[15]) Sněm 1653, str. 17, 21; sněm ten svolil králi 400.000 zl. a mimořádných 50.000 zl., králové dar 20.000 zl., mimo to byla vydání zemská: přes to vzhledem k berni nápojné předešlého roku svolené stalo se rozvržení pro prvý termin toliko na 105.000, a hlavní komise s vědomím místodržících měla pro další 3 terminy quoty krajů dle potřeby zvýšiti nebo zmenšiti; dle toho krajští deputovaní měli zaříditi také své

Zatím pracovalo se na krajských rollách, jež měly podati bezpečnější základ repartici, než byly pouhé listy přiznavací. Již dle sněmu z r. 1652 hejtmané se 2 deputovanými měli přijímati přiznavací listy krajských stavů, zkoumati přiznaný počet usedlých a vyšetřovati nesprávnosti, opírajíce se při tom o krajské rolly, jimiž se byl dříve spravoval úřad proviantní při vybírání desátého mandele. O svém vyšetření měli podati zprávu místodržícím; úřadu berničnému pak mělo se dostati nejen listů přiznavacích, ale i těchto rollí, i zpráv vyšetřovacích. Neméně sjezd r. 1652 znova přikázal čtyřem deputovaným (hejtmanům, praelátovi a měšťanovi) vyšetřiti a ohledati počet usedlých; náleželo jim netoliko zhotoviti repartici, nýbrž také nové řádné rolly krajské dle jisté formule, utvrditi je svými podpisy a pečetěmi, a zaslati je hlavní komisi, jíž byl svěřen vrchní dohled.[16]) Nicméně sněm r. 1653 shledával při nových rollách mnohé nesprávnosti, zvláště proto, že krajští deputovaní, nemohouce počet poddaných všude sami vyšetřiti, zřizovali k této visitaci zvláštní attestanty na svém místě, kteří s prací svou kvapili, a na něž deputovaní nicméně spoléhali. Protož stavové měli zas obnoviti a napraviti své listy přiznavací, krajští deputovaní pak sestaviti novou rollu pod přísnými tresty za nesprávnosti; nad to ještě hlavní komisi dostalo se moci, subdelegovati zvláštní komisi k visitaci veškerých krajů. Z této visitace povstala prvá berní rolla pobělohorská z r. 1654, jež po dlouhou dobu byla podkladem čili klíčem berních repartici.[17])

Ačkoli potom nejvyšší berníci r. 1656 visitační akta revidovali na ten spůsob, že s jistým ohledem na různý výnos půdy neb i jiné důchody poddaných každé vrchnosti napočetli určitý počet usedlých, přece ještě r. 1657 trvaly partikulární repartice krajských deputovaných. Sněm r. 1657 vůbec znova nařídil krajským hejtmanům, kdykoli by měli činiti partikulární repartice, buď na vychování vojska nebo na peněžitou sbírku, aby pokaždé se sjeli s kraj. deputovanými, a repartici společně spisovali. Nicméně záhy potom krajské repartice vycházely

další repartice. O partik. reparticích srov. sněm 1654, str. 15 a 16, 1655, str. 5, 1656, str. 13, 1657, str. 9, 33.

[16]) Sněm 1652, str. 27 sl., 48; sjezd 1652, str. 11, 15, 18, na konci přidána tabulka předepsaná pro krajskou rollu, kteráž měla udávati názvy panství, statků, sídel neb tvrzí, jména držitelů, jména vesnic na každém statku s počtem usedlých, rovněž města královská i poddaná s počtem měšťanů, faráře, kupce, svobodné dvory, mistry ovčáky a ovčácké pacholky, židy přes i pod 20 let.

[17]) Sněm 1653, str. 25 sl. Nové přiznavací listy, jež však neměly udávati menší počet usedlých, byly dovoleny proto, aby stavové mohli se vyhnouti dvojnásobné pokutě za zatajení usedlých, a attestanti nově stanovené pokutě trojnásobné částky za nevysvědčené poddané; hejtmané krajští dokonce měli za vynechání usedlých býti pokutováni čtyrnásobně. — Ještě sněmy 1654 a 1655 dovolovaly obnovení listů přiznavacích, tak aby stavové mohli se srovnati s výsledky visitace a ujíti pokutám.

od hlavní komise a místodržících; ústav krajských deputovaných pominul, a sami hejtmané měli činiti nejvýše s repartici břemen vojenských, zvláště vychování vojska kraji vykázaného.[18])

Zatím stálé stížnosti na nerovné vyměření počtu usedlostí spůsobily, že již na sněmě r. 1662 bylo pomýšleno na novou generální visitaci celé země, a k tomu cíli měli místodržící zříditi komisaře ze všech 4 stavův, aby dříve zevrubně vyměřili pojem usedlosti. Následkem toho byli o tom vyslechnuti deputovaní krajští spolu s krajskými hejtmany. Konečně sněm r. 1666 přikázal novou generální visitaci, jež však r. 1669 byla zase zastavena, a nejvyšším berníkům svěřena repartice tak, že každému bylo volno stěžovati si místodržícím, za přítomnosti panovníkovy pak hlavní komisi, a v obojím případě konečně také panovníkovi.[19]) Hejtmanům krajským připadlo spolupůsobiti toliko při částečných opravách berního klíče. Tak sněm r. 1666 povolil nutné opravy po očitém ohledání skrze komisaře nové generální visitace spolu s jedním komisařem předešlé visitace ve přítomnosti aspoň jednoho z král. krajských hejtmanů. Rovněž sněm r. 1669, ačkoli generální visitaci zastavil, připouštěl, aby místodržící (ve přítomnosti královĕ hlavní komise) delegovali komisaře k jednotlivé místní revisitaci na náklad stěžovatele; pokud by šlo o vrchnosti patrně chudé, mohli místní shlédnutí zdarma svěřiti krajským hejtmanům nebo sousedům polohy znalým, dobrým hospodářům, osobám ze stavů.[20])

Nicméně i potom jednávalo se na sněmích o lepší a spravedlivější spůsob berní repartice; jmenovitě sněmy r. 1673 a 1677 zvolily k tomu

[18]) Sněm z 3. září do 24. pros. 1657, str. 9, 33—4. Již dle sněmu r. 1659 (str. 16) je pochybno, zdali také krajské partikulární repartice nebyly vydány hlavní komisí; srov. sněm r. 1660 str. 5. Berně obilná r. 1659 a 1660 byla rozvržena místodržícími v dorozumění s hlavní komisí; hejtmané rozvržení pouze vyhlásili. Dle sněmu r. 1661 (str. 10) byla berně peněžitá rozvržena místodržícími s vědomím hlavní komise. Partikulární repartice vojenského vychování r. 1662 vyšly rovněž od místodržících s uznáním hlavní komise (str. 12). O deputovaných promluveno výše.

[19]) Sněm 1661—2, str. 23; 1666, str. 22—32; 1669, str. 10—40. Obšírné relace krajských deputovaných a hejtmanů byly předneseny zvláštnímu sjezdu r 1665; většina deputovaných ukazovala k rozdílné jakosti rolí a živnosti. R. 1669 dostavili se na sněm zvláště krajští hejtmané a ti obyvatelé, „kdož s pořádáním té věci v tom čase nad jiné činiti měli“. Když ale nejvyšší berníci sněmovní deputaci ukázali rozdíly mezi přiznáním usedlých r. 1646, generálním popsáním r. 1654, i rozdíly mezi visitací, revisí a novou revisitací, také neshody mezi kraj. hejtmany a „někdejšími“ kraj. deputovanými o počtu strychův usedlost tvořícím, sněm usnesl se, že nelze podati dostatečné definice usedlého poddaného; i náleželo usedlé počítati dle toho, jak vrchnosti ad proprium commodum při robotách a povinnostech usedlé počítaly. Srov. k tomu vůbec Tomkovy Sněmy, str. 65—73.

[20]) Sněm r. 1666, str. 28, 1669, str. 28. Dle sněmu r. 1666 povolováno remedium provisorium, t. partikulární revisitace, pouze při error calami neb calculi nebo jiném

zvláštní komise, kdežto působnosť hlavní komise zemské vůbec přestala.[21]) Konečně r. 1682 repartice na usedlosti byla kombinována s ohledem k počtu korců výsevku a k počtu krav, a spůsob ten schválen roku následujícího, tak že potom stavové r. 1683 vydali novou berní rollu, dle níž potom repartice konány až do r. 1748. Dle sněmu r. 1682 předcházela tomu visitace pustých a zarostlých rolí skrze krajské hejtmany, tak aby stavové nemusili z nich platiti.[22]) Za císaře Josefa I. znova jednalo se o rektifikaci usedlostí, a za Karla VI. vskutku provedena nová berní visitace, avšak nová rolla vyhlášena teprve při zavedení nové berní soustavy r. 1748; o působnosti hejtmanů krajských při pořízení tohoto t. zv. starého katastru není však dosud nic známo.

2. Pravidelným úkolem krajských hejtmanů bývala exekuce berní; právě na tomto základě za Karla VI. vyvinula se i další jejich působnosť v bernictví. Naproti tomu, když tu nehledíme k mimořádné době do r. 1627, kdy bernictví ještě neřídilo se sněmy, hejtmané krajští celkem nemívali činiti s vybíráním berní a dávek, leda jednotlivě.[23]) Přihlédněme k takovéto jejich výpomoci, prve než vypíšeme spůsoby exekuce.

Po 30leté válce sněm r. 1650, povoliv k vlastní disposici panovníkově berni domovní, dal ji vybrati hejtmany každého kraje společně s praelátem a primátorem krajského neb jiného král. města, a výjimečně odvésti přímo české komoře. Dle téhož sněmu hejtmané vybírali také

---

omylu in non entibus. Náklad na generální visitaci měl býti uhražován ze starých restantů podlé počtů hejtmanů krajských.

[21]) Sněm 1672—3, str. 18; 1676—7, str. 9. Dle Tomkových Sněmů (str. 105) trvala hlavní komise do r. 1674; nicméně ještě sněmy r. 1675 (str. 4) a 1676 (str. 3, 5) jí se dotýkají. Dle sněmu r. 1677 Leopold více nepřipustil hlavní komisi, nýbrž jen jistou deputaci „k vypracování nového spůsobu kontribuirování a remedii provisorii", bez jiné širší moci. Úřad nejvyšších berníků, od něhož repartice byly zhotovovány, podřízen místodržícím jako dříve pouze v assignacích (str. 37).

[22]) Sněm r. 1682, str. 23, 1683, str. 13. Stavovská deputace sestavila k visitaci „poddacích" pustých rolí instrukci pro krajské hejtmany (sněm 1682, str. 25—29). Srov. o rollách vůbec: Mayer, Kreisämtl. Wissenschaft, § 11.

[23]) Dosavadní zprávy nedopouštějí bližšího vylíčení doby do r. 1627. Kontribuce bývaly ukládány panovníkem dle potřeby, k jejíž uznání aspoň později povoláváni nejvyšší úředníci zemští i radové královští, někdy také krajští hejtmané. Tak ještě po vydání Obn. Zř. Z. (15. května) vydán kontribuční patent z 28. června 1627 pouze na základě sjezdu nejv. úředníkův a soudců zemských, radů soudu dvorského a komorního, tajných a j. radů spolu s krajskými hejtmany a některými obyvateli ze dne 6. června (říš. fin. arch.). Berně (pod vrchní správou české komory) byly vybírány berními inspektory (do r. 1624) a písaři berničného úřadu, po krajích pak zvláštními komisaři a j. výběrčími (srov. str. 219, notu 2). V září 1624 náleželo kontribuci na penězích, žitu a ovsu odváděti výběrčím, jež měli „deputovati" krajští hejtmané; v pros. t. r. hejtmané vybírali a vymáhali také mimořádnou kontribuci k vybytí některých pluků (dle op. zem. arch.).

příspěvek 5000 zl. povolený na rozšíření kláštera sv. Jiří na hradě Pražském.[34]) Vedlé toho hejtmané tím neb oním spůsobem podporovali vybírání některých berní a sbírek, tak zvláště sbírek nápojné a obilné, sbírek ze soli a z tabáku.[35]) Rovněž při sbírce ze jmění bylo jim přijímati přiznavací listy stavův, i pečovati o splacení.[36])

Zvláště však sluší vytknouti, že hejtmané mívali činiti s berněmi a dávkami (z části naturálnými), jež měly přímo sloužiti k „vychování" čili opatření vojska, nechať bylo na pochodě krajem, anebo v kraji ubytováno, aneb jinde meškajíc aspoň svým vychováním na jistý kraj odkázáno; tuť náleželo hejtmanům, aby vojsku vykazovali náležité porce na penězích a naturáliích, po případě, aby to sami vybírali. O tom však bude nám mluviti při vojenství (§ 25).

Zde uvedeme pouze, že časem také v jiných potřebách nežli vojenských užíváno výkazů či assignací do krajů; stávalo se tak jmenovitě, když berničný úřad neměl peněz po ruce, tu pak hejtmané krajští vykázané částky někdy sami vybírali a assignatářům odváděli.[37])

---

[34]) Sněm r. 1650, str. 19 a 33. Předtím byla do krajů rozvržena anticipace 20.300 zl. rýn. na odbytí válečného lidu v zemi, kteráž podobně byla odvedena české komoře, snad také prostředkem hejtmanů krajských (str. 27). — Při starších svoleních berně domovní nebylo zmínky o hejtmanech krajských.

[35]) Srov. notu 8 o sbírce nápojné (a 40. mandeli z r. 1649). Když sjezd r. 1664 svolil 30. mandel, měli hejtmané jako prý r. 1646 přijímati přiznavací listy a je kontrolovati (str. 7); potom sněm r. 1665 na místě toho povolil 30. mandel ze žně téhož roku tak, že bylo po krajích nařízeno popsání mandelů hned na poli (str. 4, 16, 18—20). — Když sněm 1677—8 zavedl clo z tabáku přespolního i daň z tabáku domácího, byl ve krajích obchod tabákem v malém židům a kramářům dopuštěn pouze na písemné dovolení krajského úřadu, vydávaném teprve po zaplacení roční dávky (str. 25); když pak r. 1682 stavové dali sbírku z tabáku vybírati v určitých městech po krajích, hejtmané krajští měli také dáti pozor, aby dříve byla vykonána visitace zásob (str. 45—8). — Dle sněmu r. 1702—3 místodržící měli skrze krajské hejtmany přidržeti stavy k zapravení kontingentů sbírky ze soli (str. 36). Srov. výše str. 242 o vybírání akcisů. — Tolik uvádíme dle tištěných snešení sněmovních. Zajisté najdou se četné jiné zprávy, dle nichž spolupůsobení správy krajské v bernictví časem bude blíže osvětleno.

[36]) Když koncem r. 1682 při velikém nebezpečí tureckém Leopold beze svolení stavů jure regio vypsal mimořádnou daň jednoho percenta ze jmění, kterou měla ve skutek uvésti zvláštní komise, hejtmané krajští jmenováni k tomu komisary po krajích, i měli přijímati přiznavací listy a naléhati na splacení při berničném úřadě (nařízení místodržících z 1. pros. 1682 a j., op. zem. arch.). Když koncem r. 1700 Leopold znova zkusil jure regio vypsati daň ze jmění, ale stavové r. 1701 ji vykoupili jistým svolením (surrogátem), hejtmané krajští měli naléhati na odvedení přiznavacích listů i splacení berně (nař. místodrž. z 23. června 1701). Srov. též nařízení hejtmanům z 11. června 1736 o reluici sbírky ze jmění, obsažené ve sněmu r. 1736, str. 49; také ještě sněm 1746—7 o přijímání a zkoumání přiznavacích listů ke sbírce ze jmění skrze hejtmany krajské (str. 147—8).

[37]) Tak aspoň dle sněmu r. 1688—9, str. 20, jenž jedná o výkazech nejen vojenských, ale i komorních.

Jelikož však tímto způsobem povstávaly spletky v berní správě, sněm r. 1691 odstranil všecky výkazy do krajů kromě stravování vojska v kraji právě ubytovaného. Nicméně později zase vešly v obyčej; r. 1706 byly znova zrušeny, r. 1707 znova povoleny tak, že assignatáři mohli přímo s poplatníky o placení se smluviti. Teprve r. 1714 vskutku přestaly takovéto výkazy do krajů, když byly zavedeny krajské kasy.[28])

Pokud hejtmané měli činiti s vybíráním berní nebo s assignacemi do krajů, bývali zároveň povinni skládati své počty, resp. také prováděti účtování mezi vojskem a obyvateli. Když v polovici XVII. stol. byl hejtmanům povolován jistý plat, bylo na ně též naléháno, aby z krajských sbírek a z vojenských výkazů činili řádné počty.[29]) Také zvláště sněmy r. 1660—2 ukládaly nejvyšším berníkům revisi berních počtů krajských hejtmanů. Účtování s vojskem zůstalo po celou tuto dobu povinností úřadů krajských, i musili hejtmané dostavovati se k němu do krajských měst. Mimo to připadlo jim činiti počty z platův exekučních (jednotlivě i z peněz exekučně dobytých).[30])

Co se týče samé exekuce berní, sněmy zemské, k jichž moci náleželo stanoviti způsoby berní exekuce, za 30leté války nečinily ještě žádné zmínky o krajských hejtmanech. Po starém způsobu nejvyšší berníci zemští dobývali zadržených berní listy obrannými (Gewehrloss-

[28]) Tištěná snešení sněmovní nedostačují ke bližšímu výkladu. Viz sněm r. 1690—1 str. 18 (výkazy ponechány jen ve Kladsku a Chebsku); sněm r. 1705—6 str. 52—3; r. 1707 str. 16; 1714 str. 67. Ve snešení z r. 1706 praví se, že „disposicí sněmovních svolení skrze král. ouřad berničný privative od ouřadův krajských, aneb skrze ouřad berničný inchoative, pak skrze ouřady krajský a kasy continuatim běh svůj mají“. S tím shoduje se reskript Josefa I. z 26. září 1705, o němž jinak nevíme, byl-li proveden, a jenž obsahoval jisté předpisy k zařízení instrukce pro krajské hejtmany respectu praestandorum et assignatariorum; dle toho mělo tehda stavům býti volno, peněžitou kontribuci odváděti buď do berničného úřadu, anebo krajským úřadům proti prozatímním jejich kvitancím (arch. dv. kanc. III., A 5).

[29]) Hejtmané dle reskr. z 25. dub. 1648 a dle sněmu 1649 (str. 13) měli své kontribuční počty čtvrtletně skládati generálnímu voj. komisaři, dle sněmu 1650 (str. 30) místodržícím. Sněm 1652 (str. 48) ponechal jim poloviční plat mimo jiné vzhledem ku práci, již měli s počty z voj. assignací.

[30]) Sněm 1659—60 (str. 21) za zvláštní odplatu uložil nejvyšším berníkům přijímati a revidovati počty hejtmanů, aby se z nich vynašli restanti, též aby se ukázalo, zdali stavové nebyli neslušně obtíženi, — pročež poplatníci měli berničnému úřadu podati výtah všech kvitancí od kraj. hejtmanů na vojenské vychování „i jiné kontribuce“ od ledna 1656 do konce r. 1659. Takovouto revisi ukládaly nejv. berníkům také sněmy 1661 (str. 26) a 1662 (str. 26); teprve sněm 1676 (str. 17) vykvitoval nejvyšší berníky z počtů za léta 1660 a 1661, zmiňuje se při tom zároveň o počtech kraj. hejtmanů. — I v této věci bude třeba zprávy sněmů jinak doplniti. Srov. níže také zprávy o exekučních relacích a počtech z exekučních platů, zvláště sněm 1691 str. 20, instr. hejtmanů 1706 čl. 7.

brief) nebo proti osobám neusedlým zatykači (Steckbrief).[31]) Mimo to když vrchnosti málo toho dbaly, sněmy od r. 1642 dávaly ještě také místodržícím moc, aby nedbalé vrchnosti přidržovali k odvodu všelikých kontribucí mírnou exekucí vojenskou; tu asi místodržící užívali v tom také kraj. hejtmanů.[32])

Když potom poslední leta války beze svolení sněmů přinesla sebou značná břemena při vychování vojska, tu dle instrukce hejtmanů krajských z r. 1646 povinnosť, jež dle krajských repartic na jednotlivce připadla, rovněž bývala exekvována samým vojskem, ale nikoli přímo, nýbrž teprve k rozkazu kraj. hejtmanův a plukovních komisařů.[33]) Potom stavové po skončené válce ještě sami povolovali úplné vychování jistého lidu válečného, a tu hejtmané pod vrchní správou místodržících i nadále podrželi vedení mírné vojenské exekuce repartovaného vychování.[34])

Potom spůsob exekuce vůbec byl upraven, když r. 1652 byla zavedena daň repartiční. Dle toho krajští deputovaní, t. hejtmané, praelát a měšťan, měli moc, aby davše dlužníkům aspoň 3 dny napřed výstrahu, mírnou vojenskou exekucí berně dobývali; při exekuci měli zachovati týž pořádek, v jakém repartici po kraji vyhlásili. Příslušela jim exekuce i ve příčině král. a hor. měst, ačkoli dotyčná repartice náležela oběma podkomořím a mincmistrovi. Kdyby povinnosť svou zanedbávali, sami měli trpěti exekuci, až by quota celého kraje byla zapravena; naopak zase byli před zemskou hlavní komisí odpovědni, kdyžby si krajané stěžovali na neslušné ukvapení exekuce. Týž spůsob exekuce zachováván

---

[31]) Sněm r. 1627 stanoviv terminy berně prohlásil, že také nebylo třeba, by berničný úřad schválně vysílal do krajův „o napomenutí k záplatě kontribucí", nýbrž že každá vrchnosť, která v určitý termin quotu svou do Prahy neodvede, bude povinna zaplatiti o čtvrtinu více i s jinými náklady. Dle sněmu r. 1630 nejvyšší bernici měli moc, listem obranným uvázati se v držbu statku dlužníkova, neméně statek zastaviti a s listem obranným postoupiti tomu, kdo by za dlužníka povinnou quotu odvedl, — tento pak mohl „dědiny a živnosť" mocí držeti a jich užívati, dokud by nedošel náhrady. Při sbírkách uložených na neusedlé zavedena exekuce zatykačem (1631); také při posudném užívali bernici zatykačů (1629). — Berně na vychování vojska, povolené r. 1632 sněmem Budějovickým, dobýval gener. voj. komisař se svými substituovanými; berně obilné a masité r. 1634, 1641 a 1642 vymáhal gen. proviantmistr neb osoby jím zřízené s vědomím místodržících a gen. komisaře.

[32]) Sněm z 18. října do 10. listop. 1642, str. 22; 1643, str. 18; sjezd ze 27.—28. led. 1644, str. 18; sněm z 26. dub. do 10. květ. 1644, str. 9; ze 17. list. do 20. pros. 1644, str. 19. Naproti tomu sjezd ze 24. ledna do 7. února 1646 (str. 8) si vyhradil, aby král přísně zastavil všecky vojenské exekuce tak jako jiné vojenské výstupky.

[33]) Tak dle morav. instr. z 1. března 1647, ad 4; d'Elvert n. u. m., 541.

[34]) Sněm r. 1649 vůbec podřídil gen. komisaře a kraj. hejtmany místodržícím; r. 1650 (str. 14—5) pak výslovně schválil mírnou voj. exekuci skrze kraj. hejtmany (s vědomím a povolením místodržících); sněm 1651—2, str. 36.

potom v letech následujících, jen s tím rozdílem, že sněm r. 1659 vedení mírné, avšak postačitelné exekuce vojenské ukládal prostě **hejtmanům** (nemluvě o deputovaných) tak, aby nikomu nepřehlíželi, a při vlastní nedbalosti sami byli povinni exekuci podniknouti.[35])

Teprve sněm r. 1665 uvedl ještě *nové stupně* berní exekuce. Svěřil totiž místodržícím, aby dlužných berní dle svého uznání dobývali buď vojenskou exekucí nebo ubytováním jistého počtu vojska (vytrávením berně), neb i *věznění m* hospodářských správců; kdyby ani to nestačilo (zvláště při svévoli nebo při špatném hospodářství), místodržící mohli nařiditi *sekvestraci* statků.[36]) Ale r. 1677 stavové zkusili ohraditi se proti posledním stupňům exekuce (proti vazbě správcův a sekvestraci statků), jelikož prý vrchnosti byly jimi stíhány beze své viny, na místě schudlých poddaných, kteří snad pro pouhou nemožnosť berní svých odvésti nemohli. Nicméně na žádosť Leopoldovu vzhledem k nebezpečným dobám ještě tenkráte byly ponechány dosavadní způsoby berní exekuce, ačkoli budoucím důsledkům stavové se opřeli. Potom dle sněmu r. 1678 vrchnosti byly toliko tehda povinny, své poddané ve vojenské berni zastoupiti, kdyžby svým skutkem neb opomenutím nedoplatky zavinily (buď že poddaných k berni nepřidržely, anebo vybravše ji neodvedli); mimo to vůbec, kdykoli šlo o poslední 2 stupně exekuce, místodržící měli věc pokaždé dříve vyšetřiti a strany vyslechnouti (byl-li tu dolus neb aspoň culpa).[37])

Ku provádění všech těchto stupňův exekuce užívali místodržící krajských hejtmanů. Také vešlo pak v obyčej, když berničný úřad neměl prostředků po ruce, že místodržící činili *výkazy* čili assignace do krajů, — tu pak hejtmané vykázané částky též exekvovali. Jmenovitě dle

35) Sjezd ze 12. července do 6. srpna 1652, str. 13—14; dále sněmy r. 1653, str. 23; 1654, str. 17; též sněmy 1655—7. Dle sněmů r. 1656 a 1657 (str. 10) přidáván krajským *hejtmanům* 1 důstojník z rejtarstva se 12 neb 15 dobřc vyzbrojenými „einšpanygery“, aby jich mohli užívati k utvrzení bezpečnosti a k exekucím. Sněm 1658—9, str. 33; téhož modu exigendi dovolávaly se sněmy l. 1661—3. — Dle sjezdu r. 1663 (a již 1655) vrchnosť, jež v týdnu po zavedené exekuci povinnosti své nezapravila, dle uznání místodržících a hlavní komise, byla povinna za pokutu odvésti berni dvojnásobnou. Následkem stížnosti, že vrchnosti nedbaly napomínání ani vojenské exekuce, místodržící dle sněmu r. 1664 (str. 38) měli jim skrze hejtmany uděliti ještě poslední lhůtu 2 neděl, a kdyby to neprospělo, vykázati jim *ubytování většího počtu vojáků*, tak aby dlužnou *vytrávili* in natura (chlebem, masem, pivem a obrokem).

[illegible]) Sněm od 9. listop. 1664 do 18. července 1665, str. 24.

[illegible]) Sněm r. 1676—7, str. 31; 1677—8, str. 15; jestliže měl býti sekvestrován statek [illegible]ský, náleželo slyšeti také Pražského arcibiskupa. *Sněmy* l. 1679—1690 zachovávaly *týž způsob*.

sněmu r. 1689 náleželo místodržícím přísně dohlížeti, aby hejtmané pilněji konali, co v té příčině bylo nařízeno.[38])

Rozličné stížnosti zavdaly však příčinu sněmu r. 1691, že na základě zdání zvláštní stavovské komise zapověděl výkazy do krajův, a nově upravil předešlé spůsoby exekuce. Dle toho veškeré kontribuce náleželo odváděti v hotovosti berničnému úřadu, a kdyby kde bylo vojsko ubytováno, tedy místo hotovosti pallety krajského úřadu s kvitancemi vojska. Na tomto základě berničný úřad pravidelně každý měsíc podával seznam berních nedoplatků místodržícím, a tito zasílali jej krajskému úřadu, aby jej ihned per patentes ve kraji vyhlásil, a že se tak stalo, místodržícím prokázal. Vrchnosť pak byla povinna ve dvou nedělích předložiti úřadu krajskému tištěnou kvitanci berničného úřadu, že dlužná daň byla zapravena. Nestalo-li se tak, krajský úřad předvolával kontribučního úředníka s několika rychtáři nebo konšely (při menších statcích pouze rychtáře), a z úřední moci diktoval jim zprvu mírný poplatek exekuční, vyměřuje jej se zřetelem k tomu, mnoholi by dluhující místo již musilo platiti na denních porcích vojenským exekventům. Hejtmané krajští, v jichž rukou byla míra této prvé exekuce, musili však bez prodlení podávati o ní zprávu místodržícím, aby tito mohli posouditi, zdali hejtmané neshovívali velikým panstvím nebo sobě samým, jak veliké byly exekuční poplatky (zdali z nich co vybývalo k obecnému prospěchu), a proti komu bylo kdy třeba užiti druhého stupně exekuce. Ku provádění tohoto stupně (osobní vazby), jehož se užívalo také proti poddaným (rychtářům), krajské úřady měly voliti toliko spolehlivé a dostatečné osoby, jichž výkaz podávaly čtvrtletně místodržícím. Třetí stupeň exekuce, totiž sekvestrace důchodů, mohl vztahovati se pouze proti vrchnostem, pokud nezapravily svou vlastní kontribuci nebo neodvedly kontribuce od poddaných vybrané (jinak za poddané neručily). Poddaní, nejsouce plnými vlastníky nemohli prý býti sekvestrováni.[39])

Přes to vše cís. Leopold stále stěžoval si na vzrůst berních nedoplatků. Když pak stavové nechtěli po příkladě jiných dědičných zemí stanoviti na dlužné daně úrok 10%, jenž by se vymáhal zároveň s kapitálem, a jehož by se užívalo k obecnému prospěchu zemskému, a když s druhé strany Leopold také nechtěl přijati exekuce skrze výkazy do krajů (per assignationes in circulos remissas), sněm r. 1695 zavedl proti stavům nový spůsob exekuce, totiž zavírání pivo-

---

[38]) Sněm r. 1688—9, str. 20; proti vrchnostem ponechány stupně exekuce r. 1665 stanovené, proti poddaným neuznána za možnou ostřejší pokuta, než dosavadní mírná exekuce vojenská.

[39]) Sněm od 22. list. 1690 do 3. dubna 1691; str. 18—22. Viz zde str. 237 o nedoplatcích samých hejtmanů krajských.

varů neb aspoň pivovarských důchodů; ve příčině poddaných ponechány předpisy starší. Kdykoli tedy vrchnosti ve 4 nedělích po uplynutí berní lhůty nezapravily své vlastní povinnosti, hejtmané krajští byli povinni zavírati jejich pivovary, neb aspoň sekvestrovati pivovarské důchody.[40]) Dle nařízení místodržících z téhož roku měli k tomu užívati spůsobilých exekventů ze šlechty nebo měšťanstva; aby pak spíše jich dosáhli, měli jim vyměřovati denní plat 2, $2^1/_2$ až 3 zl. podlé výšky dlužné daně. O výsledku náleželo podávati týdně zprávy místodržícím.[41])

Sněm r. 1695 zároveň dle cís. rozhodnutí předepsal hejtmanům vůbec jistou úřední instrukci, napomínaje jich k pilnému a nestrannému vymáhání berní, jelikož prý hlavně a nejvíce záleží na jejich píli a horlivosti. Jmenovitě byli povinni exekuce dlužných berní začínati při větších statcích (a potentioribus), a přísně i bezohledně je prováděti; neméně měsíčně udávati dlužníky berničnému úřadu a zároveň prokazovati stvrzenkami hospodářských úředníků, kdy a jak je ku placení napomenuli.[42])

Nicméně přese všecko napomínání stále bývaly veliké nedoplatky. Proto Leopold na konci své dlouhé vlády pokusil se obmeziti je tím, že dluhování berně mínil trestati jako neposlušnosť příkazů státní moci. V reskriptu z 18. února 1704 stěžoval si především, že veškeří krajští hejtmané in paritione et executione místodržitelských mandátův a resolucí, jménem jeho vydávaných, byli „notoricky váhaví, tudíž in effectu renitentes et contumaces“, a že výmluvami jejich na neposlušnosť stavů povstává nejhorší nepořádek i nenahraditelná škoda obecnosti (universi). Protož prý panovník svým vysokým úřadem viděl se nucena zmocniti místodržící, aby neposlušné a nedbalé hejtmany krajské mohli do Prahy předvolávati a po případě vazbou trestati. Naproti tomu také samým hejtmanům mělo se dostati moci, ex officio trestati neposlušnosť a obmeškání stavův i jich úředníků krajským vězením

---

[40]) Sněm z 9. prosince 1694 do 27. června 1695, str. 33—40 (něm.). — Také ve Pražských městech, pokud nestačoval předešlý spůsob, náleželo pivovary a hospody zavírati; naproti tomu oba podkomoří měli král. města přidržovati k obecným várkám na zaplacení dlužných daní. Při dvorech svobodnických pivovary nezavírány, nýbrž, byl-li držitel nižšího stavu, měl býti vězněn, a byl-li vyššího stavu, měl dvorec jeho býti sekvestrován. Při židovstvu místodržící měli na konec užívati exekuce vojenské.

[41]) Tak dle nařízení místodržících z 8. listopadu 1695 (op. zem. arch.), jež „s nejvyšším zděšením“ vytýkalo hejtmanům neslýchané restanty a nepodávání relací o exekuci skoro za celé čtvrtletí. Místodržící hrozili netoliko trestáním hejtmanův, ale i zavedením horšího spůsobu exekuce, že by nedoplatky byly požadovány také ze jmění hejtmanů samých.

[42]) Instrukce 1695 čl. 1 a 12. Dle čl. 8 hejtmané měli též účty sekvestrovaných dvorů (svobodnických) vždy ve 2 nedělích zkoumati, peníze posílati berničnému úřadu a nedopouštěti při sekvestraci žádné kolluse.

nebo jiným spůsobem. Avšak místodržící ve své vyhlášce obmezili tuto moc hejtmanů na hospodářské úředníky, ukazujíce, že stavové nemohli podléhati takovému donucování, a že berní nedoplatky většinou nepocházely z úmyslné renitence, nýbrž z pouhé nemožnosti.[43]) Nicméně potom císař Josef I. reskriptem ze 24. března 1707 znova chopil se této myšlénky, a vskutku dal v zemi vyhlásiti, že příště všichni zemští obyvatelé (stavové) i jejich úředníci povinni jsou jistě plniti nařízení krajského úřadu, zvláště ta, jež se týkají obecných berní a dávek, jinak že hejtmané budou míti moc, neposlouchající neb odporující (renitentní) stavy neb úředníky vazbou nebo jinými obvyklými prostředky donucovacími k tomu přidržeti. Podobným trestem místodržící měli také samy krajské hejtmany přidržovati, aby horlivě plnili panovníkovy reskripty a místodržitelské dekrety, i také vše, co jináče jim náleželo konati vi officii a dle úřední jich instrukce. Arci jest pochybno, zdali trestní moc hejtmanů naproti samým stavům došla skutečné platnosti.[44])

Za Josefa I. ještě jinak zostřeno bylo vymáhání berní, když berní správa r. 1706 byla nově upravována. Josef I. stanovil příště ze dlužných daní exekuční plat 18% ročně, neboli denně 3 kr. ze 100 zl. Aby pak krajští hejtmané horlivěji se přičiňovali o vymáhání berní a řádněji zasílali měsíční tabelly nedoplatků, reskriptem z 16. července 1706 vyměřen jim na místě platu podíl jednoho percenta z vojenské berně, řádné i mimořádné, která z jejich kraje byla skutečně odvedena do berničného úřadu. Očekávalo se, že budou pečovati o odvod berní napomínáním vrchností, úředníkův a poddaných obcí nebo vůbec mírným spůsobem; teprve, když by jejich obratnosť neprospěla, náleželo jim užiti exekuce. Nicméně potom panovník znova připustil výkazy do krajů tak, aby též assignatáři o exekuci pečovali.[45])

---

[43]) Zpráva místodržících z 29. února a nařízení z 1. března 1704 (arch. míst., nové L 2 : 1). Místodržící namítali Leopoldovi, že by to obyvatele českého království, a sice tři vyšších stavů zarmoutilo, kdyby na pouhé uznání (arbitrium) krajského hejtmana měli hned osobně býti exekvováni krajským vězením, kdežto většina jejich jen z pouhé nemožnosti do nedoplatkův upadala. Vůbec prý osobní trestání vyšších stavův ani zemskému soudu nepříslušelo per sententiam absolute, beze schválení panovníkova; jestliže byli usedlí, ani při vraždě nepodléhali vazbě, sprošťujíce se jí slibem. Při stavu duchovním vůbec nebylo lze užiti takovéhoto modi compellendi. Neposlušné vrchnosti měli tedy krajští hejtmané udávati místodržícím, by si vyžádali rozhodnutí od panovníka, jemuž osobní trestání vyšších stavů bylo vyhraženo.

[44]) Patent místodržících z 8. dubna 1707; kniha pat. č. 682. — Srov. k tomu, co pověděno na str. 265.

[45]) Sněm 1705—6, str. 51—6; reskript z 16. července 1706 v arch. míst., nové L 2 : 1. Dle své instrukce ze 4. května 1706 hejtmané měli dle možnosti se přičiňovati o placení běžných i starých dlužných daní (čl. 6), nedbalé (počnouc a potentioribus) dle snešení sněmu r. 1691 exekvovati, a nejdéle čtvrtletně místodržícím

II. Nové podoby dostalo se bernictví krajskému za Karla VI., jednak zavedením filiálních kas krajských r. 1714, jednak exekučními řády z r. 1714 a 1725 se stavy ujednanými, kteréž upravovaly netoliko samu exekuci, ale i rozvrhování, vybírání a účtování berní. Takto také krajským úřadům dostalo se širokého dohledu k berní moci vrchností, a tím i větší působnosti v poměrech poddanských. Na předpisech této doby v podstatě zakládala se berní soustava Terezínská.[46])

Zavedením krajských kas s výběrčími a kontrolory povstal po krajích zase zvláštní berní orgán, jako jím kdysi bývali krajští berníci. Potřeba toho objevila se jmenovitě následkem toho, že od r. 1698 kontribuce vojenská byla placena ve lhůtách měsíčných (místo čtvrtletních); nicméně teprve koncem r. 1714 vrchnosti zbaveny jsou takto stížené povinnosti, odváděti berně přímo do Prahy. Na sněmě svolaném dne 27. list. 1713 do Plzně a uzavřeném v Praze dne 17. pros. 1714 zřízena výborová komise osmi osob, jež stavové i dále volívali ze svého středu, aby pod řízením nejvyššího purkrabí spravovali veškeré zemské hospodářství. Tomuto obnovenému zemskému výboru přikázán a podřízen také berničný úřad i s novými kasami krajskými. Toliko města Pražská a kraje Kouřimský, Rakovnický (s přivtěleným Slanským) a Berounský (utvořený z Vltavského a Podbrdského) byly poukázány odváděti berni přímo do berničného úřadu. Ve krajích vzdálenějších stavové k žádosti Karla VI. zřídili devět stálých krajských kas, totiž ve hražených městech: Mladé Boleslavi, Králové Hradci, Čáslavi, Chrudimi, Táboře, Písku, Plzni, Kadani a Litoměřicích (tedy ve městech krajských, kromě Kadaně na místě Žatce). Stavové ustanovili ku každé kase zachovalého krajského výběrčího proti kauci, a podlé něho kontrolora, oba pod přísahou a s potřebnou instrukcí. Královská města za plat opatřila jim obydlí, ve kterých by kasy byly bezpečny před ohněm a jinými nehodami.[47])

Tudíž od začátku vojenského roku 1715 (1. list. 1714) všichni krajští obyvatelé (stavové) i také židovstvo měli filiálnímu kasírovi každého měsíce berni odváděti, a šice až po desátém dni každého měsíce, — bylť výběrčí povinen 2. neb 3. dne po uplynutí každého měsíce vypraviti se k vrchnímu berničnému úřadu. Krajský výběrčí měl při-

---

zasílati počty o exekučních platech (čl. 7), i také měsíčně podávati jim tabelly dlužníkův a prokazovati běžnými cedulemi, kdy a kterak je napomenuli (čl. 11).

[46]) Sněm 1713—4 „o novém spůsobu collectandi et exequendi", str. 67—82; k tomu širší znění berního řádu v nařízení místodržících k hejtmanům z 20. září 1714 (arch. dv. kanc. V, B 1; op. zem. arch.). Dále sněm 1724—5 „o novém spůsobu exequendi", str. 37—100; k tomu též nařízení hejtmanům z 10. března 1725 v knize pat. č. 814.

[47]) Dle Systema des K. B. (publ. provinc.) každý filiální kasír byl ustanoven pod fidejussorní kaucí 10.000 zl. Jmenovali je stavové k návrhu zemského výboru. Výběrčí Kouřimský, Rakovnický a Berounský úřadovali při berničném úřadě.

jímati ne pouze celou berni měsíčnou, nýbrž i splátky částečné, a kvitovati z tolika, kolik kdo odvedl. Při tom stavové, odesílajíce berni ke kase, pokaždé měli vystaviti řádný list s udáním, jaké druhy mince zasílali; filiální výběrčí pak podlé mincovního listu ve své knize vyplňoval dvě srovnalé kvitance, a vystřihoval jednu proti odevzdání peněz; kontrolor měl kvitance podpisovati.

Tento spůsob, jakým náleželo odváděti berni filiálním kasírům či krajským výběrčím, byl novým exekučním řádem z r. 1725 (čl. 2 a 3) jen ještě utvrzen. Vrchnostenští služebníci, zvláště kontribuční, měli přísně trestáni býti, kdyby vrchnostenský posel nepředložil s berní také mincovní ceduli (neboli „naprotiujištění"). Krajský výběrčí vydával vždy jen tištěnou kvitanci; kvitance písemná měla býti neplatnou, ano poplatník měl i zapravenou částku ztratiti. V tištěné kvitanci byly vypočítány odvedené mince, dále doloženy srážky na berni následkem stvrzenek o stravování vojska nebo jiných retinendorum, a konečně uvedena i exekuční procenta, placená za prodlení.

Exekuční řád z r. 1714 ostatně nezavedl nového spůsobu berní exekuce; chtěl jen odstraniti některé nepořádky. Předně stavové s vůlí panovníkovou konečně a na dobro odstranili veškeré výkazy do krajů počínajíc vojenským rokem 1715. Stávaloť se právě při těchto výkazech, že poplatky exekuční, jež exekut především měl zaplatiti, častěji převýšily dlužnou berni, a že takto poddaný nutně býval „ruinován a do gruntu zkažen". Vůbec assignatáři čili vejkazníci (kteří od kanceláře dvorské neb místodržitelské dostali poukázky na jistou sumu berně) neužívali za exekutory prostých vojínů, nýbrž buď vlastních osob aneb jiných obyvatelů, kteří u dlužníků jen se ohlašovali, a nezůstávali, kdežto přece podlé exekučního řádu měli u nich na zaplacení stále naléhati; takovýto exekutor hleděl pouze svého užitku, vybíraje denní poplatek 12 kr. od každého místa zvláště, třeba že mu bylo přikázáno 6, 8 i 10 míst dohromady (až do sumy 400 zl. dlužné daně).

Když po zrušení výkazů do krajů veškeré daně náleželo odváděti do krajských kas, tu všelikou exekuci v kraji měl poukazovati toliko krajský úřad, i měl k ní užívati toliko prostých vojínů. Exekuci zaváděl teprve po čtvrtletí, tak aby poplatník nabyl času, shromážditi potřebné peníze. Byl tedy listopad 1714 exekvován teprve od konce ledna 1715 atd., ježto daň byla placena anticipando, tedy za měsíc listopad měla býti odvedena do konce října.

Při tom byl zachován předpis staršího exekučního řádu, že exekuční plat obnášel 18% dlužné daně (denně 3 kr. ze 100 zl.). Byl tedy jeden vojenský exekutor s denním poplatkem 12 kr. počítán na 400 zl. dlužné daně; jestliže jediné místo tolik nedluhovalo, kraj. úřad

přiděloval exekutorovi ještě jiná okolní místa, udávaje, kolik které v poměru svého dluhu k dennímu poplatku mělo přispívati. Exekvující voják byl povinen, exekuci na každém přikázaném místě ohlásiti a trvati pak na místě, které nejvíce dluhovalo, až dluh byl zaplacen, načež měl se vydati do jiného místa, až konečně všecka jemu přikázaná místa prokázala zaplacení 400 zl.

Kromě toho všichni dlužníci platili na konci roku pokutu 8% ($1\frac{1}{2}$ kr. denně), jež připadala stavovskému domestiku. Aby pak kraj. hejtmané k vymáhání berní byli lépe povzbuzeni, přiznal jim exekuční řád 1714 z této pokuty podíl 1% na konci roku z té částky, jež v kraji jejich byla skutečně dobyta exekucí (1% ročně = $\frac{1}{6}$ kr. denně). Podstatnou váhu měl konečně příkaz exekučního řádu r. 1714, že krajské úřady měly vyšetřovati postavení poddaných poplatníků, kdykoliv ani vojenskou exekucí berně se nescházela (o tom níže).

Avšak ani exekuční řád z r. 1714 vládu nadlouho neuspokojil. Vojenská exekuce nezdála se jí dosti platnou, a přece prý poplatníky obtěžovala. Proto smluvila se stavy zase jiný spůsob exekuce: exekuční řád z r. 1725 totiž zúplna zrušil vojenskou exekuci, i bylo v Čechách ustanoveno 80 exekučních úředníků, t. zvláštních exekutorů, kteří měli býti zároveň silničnými pojezdnými. Reforma ta byla prý nutnou proto, že mezi dlužníky berně bývali někteří skutečně nemohoucí (kteří vůbec nebyli schopni exekvovanou částku zapraviti, následkem škod živelních nebo nerovnosti v usedlosti), a naopak že zase jiní zúmysla neplatili; dále že hospodářští úředníci poddané v čas nenapomínali, pokud ještě ze zemské úrody nebo z obchodů mohli berni zaplatiti; že při některých kontribučních kasách, zvláště tam kde nebyly zavedeny tištěné berničné knížky, úředníci dopouštěli se šmejdů, neodvádějíce berně poddanými zapravené do krajské kasy; konečně proto, že vůbec exekuční poplatek a pokuta z prodlení, celkem 26%, vedly k seslabení poplatníků.

Bylo tedy zároveň zrušeno poenale 8% a snížen i poplatek exekuční; mimo to měl býti placen do krajské kasy, aby připadl zemskému domestiku. Naproti tomu stavové měli platiti 20.000 zl. na nové exekutory. Tito ničeho nedostávali od poplatníkův, i měli přestávati na svém platu 250 zl. ročně. Nicméně nezáviseli na stavech, od nichž byli přijati a placeni, nýbrž zúplna na místodržících, u nichž skládali přísahu na instrukci pro ně vydanou.[48])

---

[48]) Exekutor měl míti stálé obydlí v „revíru", jenž mu byl přikázán, a byl povinen, opatřiti se dobrým koněm a zbraní. Za odznak, jejž nosil na prsou zakrytý, a jímž dle potřeby se prokazoval, byl každému exekutoru udělen „erb neb znamení se lvem království českého" (§. 2 instr. exekutorů).

Oproti krajskému úřadu stál exekutor v tom poměru, že musil k němu složiti svůj kreditiv, a že každého měsíce pro revír, jenž mu byl vykázán, dostával od něho „restantní a exekutorní tabellu“, kterouž bylo se mu říditi. Mimo to exekutor, pokud by nezameškal vlastní povinnosti, byl zavázán, poslouchati král. krajského úřadu a vykonávati, cokoli by mu ve věcech veřejné služby uložil; avšak krajský hejtman nebo sekretář neměli jeho potřebovati k žádné službě soukromé. Krajský hejtman měl jistý dozor na správné a zvláště nezištné chování exekutorovo; též udílel mu kratší dovolenou. Jinak exekutoři nebyli odpovědni krajským hejtmanům, nýbrž toliko guberniu; za provinění měli býti trestáni sesazením s úřadu cum infamia, po případě také na těle a hrdle.[49])

Pochod, jakým obzvláštní exekutoři či exekventi berně vymáhali, záležel v tom, že nejdéle 5. neb 6. dne každého měsíce krajský výběrčí (spolu s kontrolorem) krajskému úřadu podával tabellu nezapravených daní, a že potom krajský úřad vydával zase tuto „restantní a exekutorní tabellu“ exekutorovi, aby podlé ní přikázaný revír projížděl a povinnosť svou konal. V této tabeli byly uvedeny všecky statky exekutorova revíru tak, jak byly in contribuendo odděleny, zároveň repartice vrchního berničného úřadu i dlužné daně.

Výkon exekutorův měl dva stupně: předně pohrůžku či napomenutí, a za druhé skutečné ohlášení exekuce. Dlužníky, kteří nezapravili berně ani měsíce následujícího (ku př. za listopad v prosinci), náleželo ve třetím měsíci (v lednu) napomenouti, načež po čtvrtletní lhůtě (od února) začínal běžeti exekuční poplatek („procento“), jejž zároveň s daní náleželo splatiti do filiální kasy. Jestliže některé místo povinnou daň do 3 měsíců skutečně nezaplatilo (ku př. za listopad do konce ledna), nastávala po čtvrtletí (v únoru) exekuce, kterou exekutor pouze oznamoval, na místě se nezdržuje; že exekuci oznámil, dával si od exekuta potvrditi do originálu restantní a exekutorní tabelly. Tímto spůsobem měl pak restanty častěji napomínati, a jestliže kde tištěnou kvitancí prokázali zaplacení, také to poznamenával do své tabelly.

---

[49]) Dovolenou, vyjeti z revíru nebo z kraje, udílel exekutorovi úřad krajský nejvýše na 3—4 dny; za dovolenou ze země musil exekutor skrze úřad krajský žádati gubernium. Jestliže se exekutor roznemohl, měl to oznámiti kraj. úřadu, aby jeho revír byl zatím opatřen jiným nejbližším exekutorem. Také náleželo kraj. úřadu, jestliže exekutor zemřel, navrhnouti místodržícím tři neb více osob na jeho místo. — Krajští hejtmané měli dohlížeti, aby exekutoři nevyžadovali přípřeže, aby nijakým spůsobem neobtěžovali a nesužovali stavů nebo poddaných, vůbec aby trávili za hotové a přestávali na svém služném, ničeho nežádajíce ani nepřijímajíce, také aby se nikde nezdržovali přes potřebu (a zvláště nepopíjeli v hospodách). Excessy, jež hejtmané sami seznali, nebo na exekutory byly dokázány, náleželo bez prodlení oznamovati guberniu k příkladnému přísnému potrestání.

Následujícího měsíce obdržel od krajského úřadu tabellu novou a předešlou vracel; dle nové nastupoval projížďku kraje, buď napomínaje nebo exekuci prohlašuje. Kraj. úřad zasílal tabelly exekutorů, nejdéle do 10. každého měsíce jemu vrácené, místodržícím s potřebnými snad poznámkami.

Exekutoři při svém působení měli konati zároveň jistý dozor k berní správě vrchností. Měliť se vyptávati, zdali byly všude zavedeny berničné knížky, a jestliže tak nebylo, měli to bez prodlení oznámiti krajskému úřadu; při tom však nesměli poddané proti vrchnostem popouzeti (čl. 6 instr.). Podobně měli kraj. úřadu ihned udati, kdyby jim někde úředníci předložili neplatné písemné kvitance na berni. Ostatně mohli častěji napomínati také rychtáře ve vesnicích a předkládati jim škodu z exekuce plynoucí.

Konečně nesluší pominouti toho, že působnosť exekutorů vztahovala se i na král. města. Tím způsobem již tehda byl utvrzen jistý, ovšem ještě obmezený vliv krajských hejtmanů na kontribuční správu král. měst. [50]) —

Vypsavše dosud vybírání a exekuci berní, musíme z druhé strany ještě vylíčiti, kterak berní řády z r. 1714 a 1715 vůbec chtěly vrchnostenskou berní moc více podříditi veřejnému dohledu.

K tomu účelu byly již r. 1710 nařízeny „berničné knížky" pro poddané obce, z nichž poddaní poplatníci měli poznávati, jaká daň na ně připadla, a mnoholi kdy měli uplaceno. Mimo to berničné knížky mohly dobře posloužiti také při revidování vrchnostenské berní správy, kdyby se ho ukázala potřeba. Avšak nařízení z r. 1710 nebylo obecně provedeno. Proto sněm r. 1714 (čl. 11) i berní řád (čl. 18) znova nařídily zavésti berničné knížky na rok 1715, i předepsaly jejich formulář. Do berničné knížky zapisována berní povinnosť celé obce nebo vesnice, jak dle vrchnostenské subrepartice na ni připadala na každý jednotlivý měsíc v roce; naproti tomu potvrzovány v ní jednotlivé splátky. Vedeny byly vždy 2 exempláře knížky, z nichž jeden, podepsaný vrchností nebo jejím úředníkem a také kontribučním písařem, byl ponecháván v rukou platící obce. Krajští hejtmané měli toto zařízení všeobecně vyhlásiti a poddané obce předepsanou knížkou poděliti. Vůbec pod trestem sesazení s úřadu měli ze své strany i dál obzvláště k tomu dohlížeti, aby berničná knížka skutečně byla všude zavedena a poplatníkům vydána; kdekoli se tak nestalo, měli bez prodlení místodržícím podávati zprávu za příčinou přísného k tomu donucení.

---

[50]) Ve městech exekutor činil pohrůžku primasovi nebo tomu, kdo městskou berni spravoval, kdežto ve kraji byli napomínáni hospodářští „správci", a nebylo-li kde takového, i sama vrchnosť.

Nicméně po 10 letech bylo na sněmě opět uváděno, že berničné knížky poddaným obcím nebyly vydávány nebo do konce roku v jejich rukou ponechávány, ježto prý některé vrchnosti berně na chudého poddaného „samolíbezně“ rozvrhovaly. Tudíž exekuční řád z r. 1725 zase znova předepsal formulář berničné knížky, aby pro každou obec zvláště se zaznamenávala subrepartice i hotový odvod berní; také znova dotvrdil toto důležité zařízení. Krajští hejtmané měli vrchnostem v kraji vyhlásiti, že ve prospěch poddanské kontribuční kasy byla ustanovena pokuta 50 říš. tolarů za každý exemplář kontribuční knížky, který by obcím nebyl odevzdán. Hejtmanům pak bylo zase přísně ukládáno (pod pokutou sesazení s úřadu), aby měli obzvláštní péči o to, by berničné knížky všude byly zavedeny, a subrepartice i splátky řádně do nich zapisovány.

Důležitosť berničných knížek ukazovala se zvláště na konci roku, když nastávalo berní účtování a revise. Sněm r. 1714 (čl. 6) totiž stanovil, že každá vrchnosť byla povinna, po uplynutí vojenského roku podlé berničných knížek provésti řádné účtování s poddanými, mnoholi ponenáhlu do kontribuční kasy na berni byli odvedli. Krajskému úřadu náleželo z úřední povinnosti velmi pečlivě na to naléhati (čl. 7 řádu). Mimo to náleželo hejtmanům důrazně starati se též o to, aby po uplynutí voj. roku berničné knížky každého místa byly zasílány vrchnímu berničnému úřadu do Prahy k náležité revisi (sněm čl. 11, řád čl. 18).

Avšak mnohem více, ba podstatně vzrostlo zasahání krajských úřadů do berní moci a správy vrchností exekučním řádem z r. 1725. Tento přikazoval jim sice zase bedlivý zřetel k tomu, aby kontribuce poddanými během roku odvedená pořádně byla súčtována (čl. 5). Avšak dále použil toho, že vrchní úředníci vždy po půlletí musili přicházeti k úřadu krajskému ku pořádnosti ve příčině vojenského stravování: — přikázalť jim (čl. 8), aby krajskému úřadu půlletně předkládali zároveň berničné knížky poddaných obcí za příčinou kontroly, které obce berni dluhovaly, a zdali vrchnostenští úředníci („správci“) odvedenou berni skutečně do krajské kasy složili. Takto krajský úřad z předkládaných berničných knížek i také jiným spůsobem (buď k udání nebo ex officio) mohl přesvědčiti se, zdali berničné knížky byly obcím vydávány a správně vedeny. Shledal-li nepořádky, škodlivé státu nebo poplatníkům, měl místodržícím ihned podávati zprávu za příčinou potrestání přestupníků.

Ještě důležitějším však bylo to, že byla zavedena skutečná každoroční revise berničných knížek krajským úřadem. Každá vrchnosť, jakmile skončil rok a obdržela nové berničné knížky, měla úřadu krajskému předešlé knížky s řádným výkazem vrátiti; oba

krajští hejtmané měli si je rozděliti mezi sebou na polovici, aby je revidovali, revidované podepsali, a nejdéle ve 3 měsících se svými poznámkami odeslali místodržícím. Práce taková mohla tehdáž od krajského úřadu býti žádána, jelikož byli zavedeni zvláštní exekutoři, tak že hejtmanům ubylo práce s exekucí daní, a jelikož právě za příčinou této revise hejtmanům dostalo se dostatečného platu od země tak, aby se mohli opatřiti spůsobilými, nezištnými sekretáři nebo kancelisty k lepšímu postihnutí úředních prací (čl. 9).

Dodati sluší, že po skončení roku podobně jako vrchnosť účtovala s poddanými, také vrchní berničný úřad konal hlavní počet s „každým panstvím, statkem, městem neb obcí“. Vrchnosť neb město v čase, jejž určili místodržící, měly částečné kvitance krajské kasy odevzdati berničnému úřadu; činily tak skrze zkušeného hospodářského úředníka nebo skrze veřejného agenta, i dostávaly za to hlavní kvitanci ku pojištění na budoucí časy (dle sněmu 1714 čl. 5, exek. ř. čl. 7). Exekuční řád z r. 1725 (čl. 4) zachoval toto hlavní účtování, protože hlavní kvitance, bezplatně vydaná na místě částečných. nejen sloužila vlastní bezpečnosti stavů, nýbrž také zamezovala mnohé nepořádky úředníků v kontribučních účtech. Jestliže hlavní účtování v určité době bylo zanedbáno, krajský úřad měl kontribuční úředníky opatřiti vězením a dodati je do Prahy na vlastní jejich útraty, dle potřeby i v železech.

Každoroční revise berničných knížek nesloužila však pouze správnému účtování berně; mělať zároveň vrchnostenská subrepartice podrobena býti dozoru veřejnému. Vrchnostem v této době vždycky příslušelo blíže vyměřovati, jakou berni měl jednotlivý poddaný odvésti, byť i moc ta měla své meze.[51]) Také již robotní patent z r. 1680 (čl. 1) zapovídal vrchnostem, aby svým poddaným neukládaly větší berně, než na ně celkem připadala dle snešení sněmovního, zejména aby na ně nesvalovaly, co měly platiti z vlastního měšce. Avšak teprve exekuční řády z r. 1714 (čl. 9) a 1725 (čl. 7) hleděly platněji obmeziti subrepartiční moc vrchností. Ponechávajíce ji nadále dle dosavadního obyčeje žádaly, aby vrchnosti v ní se mírnily tak, aby ji mohly pokaždé zodpovídati; i náleželo při každoroční revisi berničných knížek přihlížeti, zdali byla zachována spravedlivá slušnosť a rovnosť v subrepartici.

---

[51]) Celé nebo částečné usedlosti byly ve příčině berně podlé toho počítány, jak vrchnosti k vlastním požitkům poddané za usedlé počítaly (tak sněmy r. 1652 a 1669) Protož bylo přirozeno, že při zavedení daně repartiční ponechávána vrchnostem jistá volnosť, aby povinnosť jednotlivců vyrovnávaly dle zámožnosti a spůsobilosti ku berni; sněmy pravívaly, že bohatší měli býti nápomocni chudším (ku př. sněmy r. 1654, 1655). Mimo to při tehdejším spustošení statků sněmy očekávaly, že samy vrchnosti nebudou odporny poddaným pomáhati ve vlastním zájmu, aby se jim zachovali; však někdy vrchnosti měly část berně z usedlosti odvésti z vlastního měšce.

Rovněž tak robotní patent z r. 1717 (čl. 4) ponechal vrchnostem obvyklou subrepartici proti řádnému vedení berničných knížek — až do dalšího cís. rozhodnutí. Zvláště požadoval, aby vrchnosti z pozemků rustikálních, v kontribuční rolle uvedených, jež snad poddaným bez jiné náhrady odňaly a jich samy užívaly, také samy kontribuci platily a poměrně snášely břemena vojenská (při pochodech i ubytování).

Potom dne 7. září 1730 vydána o vrchnostenské subrepartici zvláštní cynosura, jež byla přiložena instrukci krajských hejtmanů z r. 1731, a jejíž pravidla uvedl robotní patent z r. 1738 (čl. 29). Náleželo tedy krajským úřadům z úřední povinnosti dohlížeti ku plnění těchto předpisů. Dle toho vrchnosť určovala, mnoholi jednotliví poddaní jisté obce měsíčně nebo týdně měli platiti na contributionale (totiž veškerou kontribuční povinnosť, nejen vlastní berně), a při tom polehčovala břímě poddaných chudších a nehodami stížených. Ovšem náleželo jí. zachovávati mezi poddanými spravedlivý rovný poměr. Neměla nikoho, kdo byl berně schopen a užíval poplatných pozemkův, ušetřovati berně za účelem svého vlastního užitku, k rozmnožení poddanských úroků; naopak měla do subrepartice přijímati také bezdomky, jestliže chovali dobytek a spoluužívali obecné pastvy, tedy půdy poplatné.[53]) Ale vším tím nebyla ještě vyčerpána vrchnostenská moc subrepartiční. Mohlať vrchnosť po spravedlivém uznání také zámožným, lépe postaveným obcím uložiti jistou čásť berně za obce chudší, tedy více než by byly platily dle vyměřeného počtu usedlostí. Toliko nesměla vrchnosť berni z jednoho statku přenášeti na jiný statek, jí sice patřící, ale katastrálně oddělený. Rovněž bylo zapovězeno bez rozdílu vůbec každé přesunování berně mezi vesnicemi a městy (privilegovanými neb i menšími, robotnými); zápověď ta směřovala nejen k ochraně vesnic některému městu náležejících, ale i k tomu, aby vrchnosť nepolehčovala sedlákům na ujmu poddaných měst, jež živíce se obchodem a řemeslem, celkem snáze mívaly hotové prostředky ku placení berně.

Konečně veřejný dozor k vrchnostenské moci a správě kontribuční zavedl ještě jedno zařízení, významu opravdu reformatorského, totiž všeobecné místní vyšetřování berních poměrů. Dle exekučního řádu r. 1714, jestliže vojenská exekuce neprospívala, tak že poplatník nezapravil své berně po jednom nebo nejvýše dvou měsících exekuce, měl exekvent podati zprávu krajským hejtmanům; tito byli pak povinni pod pokutou suspense s úřadu vypraviti se na místo, dle

---

[53]) Mimo to, tak jako berničný úřad řídil zvláštní repartici dle vrchností se zřetelem k síle poplatníků v různých dobách roku, i vrchnosti samy měly vyžadovati větší částky berně v těch měsících, kdy poddaný mohl více platiti ze žně nebo jiných prostředků, nežli ve měsících, kdy ze svého hospodářství málo těžil; exek. řád 1714, čl. 8, 1725, čl. 6.

své úřední povinnosti zevrubně vyšetřiti toho příčiny, a podati spolehlivou zprávu místodržícím, aby rozhodli, co bylo dále činiti. Úkolem tohoto rychlého vyšetření krajských hejtmanů bylo, vypátrati — zvláště z berničních knížek, nedávno teprve předepsaných, zdali neplacení berně pocházelo z pouhé a pravé nemohoucnosti (impotence) poddaných, nebo zdali snad vrchnosť neužila kontribuce jejich pro sebe, na srážku úroků a jiných povinností poddanských, zdali si jich nepřivlastnila, konečně zdali vrchnostenští úředníci daně vymáhati nedbali nebo snad na kontribuční kase poddaných dopustili se zpronevěření (exek. ř. 1714, čl. 15—17, sněm čl. 11).

Rovněž exekuční řád z r. 1725 přikázal krajským hejtmanům, když by shledali z tabell filiálních kas nebo z tabell exekutorů, že někde daň nebyla splacena skrze dva nebo tři měsíce po oznámené exekuci, aby vypravili se neočekávaně na místo, podlé přísahy své zevrubně vyšetřili příčiny toho, a pod suspensí s úřadu podali zevrubnou, nikoli povšechnou vyšetřovací zprávu místodržícím. Přijdouce na místo, krajští hejtmané měli si dáti předložiti vrchnostenské subrepartice, kontribuční účty, knížky berničné, hlavní nebo částečné kvitance za berni z let předešlých; také si měli dáti vykázati kontribuci od obce složenou a do krajské kasy posud neodvedenou. Tím způsobem mělo se zabrániti nepořádkům ve vrchnostenské berní správě, jež začasto vedly jistě k nemenšímu utiskování poddaných, nežli samo požadování přílišných robot, ouroků a jiných povinností poddanských.[53])

Právě veřejný dozor ke kontribučním poměrům poddaných, jak jsme jej tuto vypsali, byl základem, na němž potom vláda Marie Terezie jala se důrazněji polehčovati stav poddaných. Půda k tomu nebyla upravena pouhou mocí zeměpanskou: — berní řády z r. 1714 a 1725 vyšly ze souhlasu panovníka i stavů, bernictví řídících, i byly také pojaty do snešení sněmovních. Protož také způsoby, jak v tomto kuse krajským úřadům připadlo poddaných se ujímati, zakládaly se na snešení stavů. Sám exekuční řád z r. 1725 byl přiložen instrukci krajských hejtmanů z r. 1731 (čl. 12), jež také neopominula jim uložiti, aby sami opatřili nápravu, po případě místodržícím k dalšímu opatření udali, jestliže by vrchnosti poddané v berních nějak utiskovaly (praegravace), zvláště snad uvalovaly na ně berni, již měly zapraviti z vlastních prostředků, anebo jestliže by si dovolily na kontribuční kasu poddaných sáhnouti. Neméně také robotní patent z r. 1738 (čl. 28—31) opakoval hlavní pravidla, jež vrchnosti byly povinny zachovávati při správě kontribuční, a zároveň

[53]) Exek ř. 1725, čl. 11; účel uvádí se stejně jako v exekučním řádu 1714.

hleděl k tomu, aby vedlé berničných knížek obcí byly zaváděny ještě příruční rejstříky nebo knížky pro jednotlivé poplatníky. Krajské úřady byly také robotním patentem vůbec zavázány k dohledu, by vrchnosti při berní správě jednaly dle zákona.[54])

---

§. 25. Krajské vojenství.

Nový ráz krajské správy vojenské. 1 Krajská hotovosť a naturálné povolování rekrutů; verbování. 2. Vydržování vojska po krajích (repartice, kontrola počtu, assignace bytů, žoldu a stravování). 3. Průvodčí komisaři; provádění a zaopatřování vojska na pochodě. Výtržnosti vojenské.

Válkou 30letou nastal plný rozkvět vojska žoldnéřského; stavovské hotovosti celkem jakožto vojska nebylo užíváno. Protož i vojenská správa krajská, jež dříve opírala se o krajskou hotovosť, v této době nabyla jiné podoby. Nicméně i v oboru vojenství stavové nadále zachovávali si jistý vliv, jelikož panovník celkem nemohl žádných břemen ukládati beze svolení zemských sněmů; tyto pak, podvolujíce se vojenským berním a jiným závazkům, pravidelně kladly při tom jisté „vejminky a reservata". Právě tento vliv stavů na vojenství této doby budeme tu nejspíše moci sledovati, pokud se dotýkal správy krajské; jsmeť o něm zpraveni tištěnými články sněmů, kdežto nebylo nám možno stopovati jinak celé vojenství pobělohorské. Arci jsou tedy zprávy naše kusy.

Nejprve bude nám vytknouti poslední stopy krajské hotovosti, i zároveň úkoly krajských hejtmanů při najímání rekrutů. pokud se dálo stavy samými. Potom přihlédneme k hospodářské správě vojenské, jejíž výklad rozdělíme na dva díly: — 1) buďto šlo vůbec o celé „vychování" čili vydržování vojska jednotlivému kraji „vykázaného" (assignovaného), nechať tam bylo též ubytováno nebo ne; 2) anebo vojsko v tažení či na pochodech mělo býti krajem provedeno a potřebami opatřeno. Vůbec byly ve všem předpisovány určitý řád a jistá kázeň, tak aby vojsko nedopouštělo se „výstupků".

1. Obnovené Zřízení zemské zachovalo povinnosť stavů k veřejné hotovosti za příčinou zemské obrany (A 11) a neméně za příčinou obhajování práva. Proto také ku předním péčím úřadu hejtmanského počítána správa krajské hotovosti (A 48 i G 9); kdykoli pak nastala potřeba, by „kraj" byl vyzdvižen nebo mustrován, hejtmané

---

[54]) O ustanoveních rob patentu 1738 promluvíme blíže teprve při vypsání doby Marie Terezie.

krajští měli spravovati se tím, co by panovník nebo místodržící jim nařídili. Přes to vše již v době 30leté války panovník užil obecné povinnosti stavů k zemské obraně, pokud známo, pouze při vpádech Torstensonových r. 1642 (do Moravy) a 1645.

Zařízení tehdejší krajské hotovosti vypsal nám svolavací patent z 3. července 1642.[1]) Ferdinand III. dovolávaje se Obn. Zř. Z., dal tehda po krajích k obraně království Českého a přivtělených zemí rychle „vyzdvihnouti lid“. Každých devět poddaných neb měšťanů mělo pod péčí své vrchnosti vypraviti desátou osobu jako pěší, opatřenou šaty, obuví a zbraní poboční, kdežto panovník opatřil zbraň „povrchní“. Naproti tomu vrchnosti z vlastního měšce měly vypraviti po jednom ozbrojeném jezdci vždy ze třiceti usedlých dle tehdejšího jich počtu (ježto nebylo lze užiti odhadu statků z r. 1557, dle něhož hotovosť jízdná bývala vypravována). Všechen „lid krajský“ měl záhy dostaviti se do krajského města (pěší a polovice jízdných do 25. července, ostatek do 9. srpna); i náleželo výpravu opatřiti také platem na dobu tří měsíců (pěší po 6 zl. a jízdné po 12 zl.), tak že plat za prvý měsíc vyplácen již ve krajském městě, za druhé dva měsíce pak odváděn do úřadu berničného. Každý, kdo osobně byl v poli nebo kdo vypravil za sebe jinou osobu do skutečné služby, měl po čas tažení býti prost všech kontribucí, robot a dávek.

Krajským hejtmanům příslušela vrchní správa nad řádným pořízením a dostavením celé této hotovosti. Jestliže některé vrchnosti nemohly se porovnati se sousedy o společnou výpravu pěších nebo jízdných z počtu nedosahujícího plných deset osob nebo třicet usedlých, hejtmané dle jejich přiznavacích listů „spolčovali“ je k výpravě a stanovili poměr mezi nimi, načež bylo vrchnostem volno losovati o to, která z nich povinného muže vskutku měla postaviti. Dále krajští hejtmané vůbec měli pozor na to, aby vrchnosti stavěly lidi svobodné a na vojnách už potřebované, neb aspoň takové, kteří uměli zbraní zacházeti; měli tedy lidi nespůsobilé posílati zpět a žádati jiných. O všem tom podávali zprávu místodržícím. Nicméně veliteli krajského lidu nebyli sami krajští hejtmané, nýbrž ze stavů měli jmenováni býti jistý generální vůdce, dále „nejvyšší“ nad jízdou a nad pěchotou, i jiní důstojníci, vesměs opatření platem ze sbírky nápojné nebo z jiných kontribucí dříve povolených.

---

[1]) Obsažen ve sbírce sněmovních snešení zem. arch. Podobná byla asi hotovosť svolaná r. 1645. Ostatně vypsáním 30leté války objeví se i jiné zprávy o hotovosti; ku př. hejtmané kraje Bechyňského vydali dne 10. února 1641 patent ke všem obyvatelům svého kraje o obecné hotovosti (op. zem. arch.). — Podlé sněmu Budějovického r. 1649 studenti, kteří při obležení Prahy od Švédů r. 1648 byli sloužili v dobrovolné setnině, měli mimo jiné býti propuštěni z poddanství; krajští hejtmané měli ve svých krajích jménem panovníka jednati s jejich vrchnostmi o výhosty.

Potom i sněm svolaný v říjnu 1642 svolil, aby zemský neboli krajský lid nebyl ještě rozpuštěn, nýbrž k obraně království pospolu držán, tak že vrchnosti byly povinny, pod jistou pokutou muže zběhlé zase dostaviti. Při tom však tato hotovosť měla své opatření z berní tehda povolených (zvláště sbírky nápojné); stavové již nemusili zvláště na ni platiti.[2])

Za Leopolda I. vlastní idea i povaha veřejné hotovosti byla zatlačována také snahami samého panovníka využitkovati povinnosť stavů vhodnějším spůsobem. Leopold totiž nejednou připomínaje stavům povinnosť jejich k obranné hotovosti, domáhal se toho, aby mu na místě ní povolili jistou výplatu, aneb aby po spůsobu hotovosti sami postavili nějaký počet rekrutů, jichž by mohl užiti jako jiného vojska služebného. Jako při hotovosti, tak i při takovémto naturálním postavení rekrutů krajským hejtmanům příslušela jistá úřední působnosť.

Když r. 1663 vypukla v Uhrách válka turecká, a bylo se báti tureckých a tatarských vpádů do Čech, jako se staly do Moravy, byla sice k hájení pomezí svolána veřejná hotovosť, jež požívala svého opatření z berně povolené dříve zvláštním sjezdem r. 1663. Avšak potom sněm povolil panovníkovi, aby si z této hotovosti vybral a ještě k další službě ponechal 2000 pěších a 500 dragonů.[3])

Po nedlouhé době, r. 1670 předstírána potřeba hotovosti přímo jen k tomu cíli, aby stavové opatřili vládě nové rekruty. Tehdáž Leopold vzhledem k nepokojům v Uhrách dovolával se toho, že stavové „v nebezpečenstvích vojenských“ dle Obn. Zř. Z. byli svému králi obecně zavázáni ke všeliké možné pomoci, a vskutku domohl se toho, že „na spůsob obyčejné veřejnosti“ k sesílení pluků v zemi stojících povolili jemu na svůj náklad (bez obtížení poddaných) 3667 pěších a 1000 jízdných. Vrchnostem bylo volno, aby buďto berničnému úřadu odvedli peníze za povinné rekruty, neb aby sami naturálně postavili muže spůsobilé, a sice podlé repartice, již místodržící skrze hejtmany krajské dali vyhlásiti; krajští hejtmané nebo komisaři k tomu deputovaní měli postavené muže v Praze odevzdati určeným důstojníkům. Potom však Leopold místo pěších chtěl míti pouze jízdné. Tu stavové přistoupili na to, že odvedou vesměs peníze, tak aby za ně byli najati jízdní a to pokud možná kromě země, lid cizí; toliko si vyhradili, aby spůsobilí pěší od stavů již najatí a krajským hejtmanům předvedení byli přijati na srážku po 12 zl., aby pak z peněz „titulem veřejnosti“ svolených

[2]) Sněm z 18. října do 10. listopadu 1642, str. 3.

[3]) Sněm z 19. list. 1663 do 16. květ. 1664 str. 27—28. Provedení toho stavové svěřili místodržícím, kteří tehda zastávali v zemi také generální komisařství; mimo to sněm místodržícím společně se hlavní komisí svěřil péči o „spevnění“ hranic a veřejnou hotovosť, když by jí bylo potřebí k obraně Českého království.

opatřeni byli ještě koněm a zbrojí. Ostatně stavové dle starého pravidla vymiňovali si, že vojsko nesmělo najímati usedlé poddané, ani panskou čeleď, a že při verbování vůbec nemělo žádných výstupků se dopouštěti. Všechen lid po krajích najatý náleželo pak představovati krajským hejtmanům a osobě se strany vojska jmenované, jelikož stavové byli povinni vojsko takto předvedené nadále také vydržovati.[4])

Podobně sněm r. 1677 potřebnou prý hotovosť k žádosti panovníkově vykoupil určitou berní 100.000 zl.; zároveň však svěřil místodržícím, aby společně se stavovskou deputací, jež měla vypracovati nový spůsob ukládání berní (hlavní komise již nebylo), uvážili, kterak by zemská obrana proti nenadálým nepřátelským vpádům na příště se dala pojistiti a opatřiti. Potom však Leopold r. 1678 vzpomněl sobě, že prý jus armorum v čase války a tedy též opatření zemské obrany náleželo toliko výsosti královské. Dal tedy předpisy o zemské obraně nebo hotovosti vypracovati místodržícím společně s polním podmaršálkem Janem Frant. sv. p. z Kaisersteina; však prý také větší rychlosť bránila povolati k tomu stavovskou deputaci. Stavové se tím potom spokojili.[5])

Není však známo, že by byla po krajích veřejná hotovosť svolána, když r. 1683 vypukla veliká válka turecká. Ovšem ale po osvobození Vídně stavové čeští mimo jiné převzali na sebe závazek, že k doplnění císařského vojska proti Turkům postaví 3917 rekrutů, arci jen na jistou srážku z vojenské berně. Tento počet rekrutů byl kontingent, připadlý království Českému ze 12.000 rekrutů, jež panovník žádal na svých dědičných zemích. Místodržící učinili rozvržení dle počtu usedlých, a krajští hejtmané, kteří je vyhlásili, měli zároveň přičiniti se, aby stavové dostavili lidi spůsobilé.[6])

Později ve průběhu turecké války, kdy také Francouzi udeřili na německou říši, stavové na sjezdech r. 1688 a 1690 povolili postaviti rekruty zase pod spůsobou hotovosti, bez jakékoli srážky na berni. K vyzdvižení hotovosti na obranu země nebylo potřebí svolení stavů: tu však šlo vůbec o naturální postavení rekrutů, ne snad k obraně zemské, ale k obyčejné službě žoldnéřské. Vrchnosti měly z vlastního měšce najati a postaviti muže opatřené soukenným šatem (livrejí)

---

[4]) Sněm r. 1670, str. 22, 24, 25, 29. Pluky větším dílem verbovaly jízdné kromě krajů k ubytování či spíše k vychování jim vykázaných, načež představovali je v Uhrách vrchnímu vojen. komisaři. — Ku př. již sněm r. 1638 (str. 11) povoliv, aby jistý počet rekrutů byl v zemi zverbován, vyhradil si, kdyby verbíři najali někoho z usedlých poddaných nebo ze služebné čeládky samých stavův, že generál hr. Marradas měl je přidržeti ku vrácení jich pánům. Srov. i sněm r. 1657, str. 13; také „Kriegsordnung bei der Soldateska“ z 21. list. 1658 (pro Moravu), čl. 11, u Weingartena, 332.

[5]) Sněm 1676—7, str. 27—30; sněm 1677—8, str. 8. Pohříchu nejsou nám známy z této doby žádné předpisy o hotovosti.

[6]) Sněm 1683—4, str. 53—7.

a zbraní poboční, a sice r. 1688 po jednom z 10 usedlých poddaných, r. 1690 ze 16³/₁₆; krajským hejtmanům pak náleželo pečovati o řádné dostavení stavovských rekrutů na kraj repartovaných. Dle potřeby měly vrchnosti podlé poměru usedlostí spolčovati se ke společné výpravě; před hejtmany byl zjednaný lid také stavěn, aby sami nebo substituovanými komisaři posoudili jeho spůsobilosť. Vůbec dle potřeby náleželo jim dopisovati vojenským komisařům a důstojníkům, kteří lid z kraje měli převzíti. Když pak vojenští komisaři zhusta spěčovali se přijímati lidi spůsobilé a takto vrchnosti týrali, bylo r. 1690 krajským hejtmanům uloženo, aby lid jimi uznaný odvedli do Prahy generálovi Vilému Harantovi z Polžic; jestliže byl spor o spůsobilosť dostaveného muže mezi kraj. hejtmany a vrchností nebo tímto generálem, příslušelo místodržícím jej rozhodnouti.[7])

Podobné péče připadaly krajským hejtmanům i jindy, pokud stavové dostavovali rekruty in natura, byť se to nedálo spůsobem hotovosti. Když sněm r. 1695 na jistou srážku z berně svolil postaviti kontingent 3916 rekrutů, krajským hejtmanům byla přiznána moc, aby vedle militárů posuzovali spůsobilosť muže a munduru; vznikl-li spor mezi dodavatelem a vojenským důstojníkem nebo komisařem, anebo mezi dodavatelem a krajskými hejtmany, měla dle předešlého obyčeje vyšetřiti jej komise arbitrační, načež rozhodovali místodržící.[8])

Za Karla VI. pokud stavové povolovali naturální postavení rekrutů, výbor zemský dle počtu usedlostí rozvrhoval, kolik usedlých mělo jednoho muže postaviti; místodržící pak posílali rozvržení rekrutů krajským úřadům, aby činily subrepartici na panství, statky a města. Naproti tomu, když samo vojsko verbovalo, zemský výbor s vrchním vojenským komisařem navrhoval místodržícím najímací stanoviska (Werbplätze); tito pak skrze úřady krajské dali tam vojsku i rekrutům vykázati příslušné hospody s bezplatným přístřeším.[9]) Vůbec krajští hejtmané neměli ve svém kraji trpěti žádného veřejného ani tajného verbování bez předchozí insinuace místodržících. Rovněž ani při řádném oznámení neměli důstojníkům toho dopouštěti, aby mocí nutili koho ke službě vojenské, neb aby přijímali lidi, jež verbovní patenty najímati zapovídaly; přestupitele udávali místodržícím.[10])

[7]) Sjezd z 3. do 22. list. 1688, sjezd z 18. a 19. října 1690.

[8]) Sněm 1694—5, str. 13. Sněm 1697 (str. 12) ponechával arbitraci dle snešení r. 1690 a 1695. Pozdější sněmy v té příčině o hejtmanech více se nezmiňují (kromě vyhlášky repartic). Také při defensi zemské zač. r. 1704, kdy byl postaven jeden střelec čili myslivec od padesáti usedlých a jeden jízdný od 100 usedlých, tištěné snešení sněmovní o hejtmanech zvláště nemluví. Ostatně o povolování rekrutů (od r. 1705 též remont) sluší srovnati Tomkovy Sněmy, str. 25, 33, 38—9, 43, 49, 53, 57—8.

[9]) Tak Systema des Kön. Boeheimb (publicum purum).

[10]) Instr. krajských hejtmanů r. 1731, čl. 17.

Tím větší pozor náleželo hejtmanům míti na cizí najímače a jich jednatele, kteří spůsobilé obyvatele a poddané, zvláště také lidi zemi užitečné a nutné, pod velikými závdavky a prospěchy do cizích služeb přijímali a ze země vyváděli. Zhusta dálo se tak potají nebo se zatajením vlastního záměru. Hejtmané měli tedy podobné pokusy hned zastaviti, opatřiti propuštění lidí najatých, po případě z úřední moci se jich zmocniti a je propustiti, najímače dáti uvězniti a sumárně vyslechnouti, vyšetřiti okolnosti a rychle místodržícím podati zprávu.[11]) Neméně náleželo hejtmanům zamezovati zběhnutí vojáků nebo rekrutů právě postavených.[12])

2. Co se týče „vychování“ vojska po krajích, prvé sněmy pobělohorské neznaly takového břemene, i nemohly tedy zmiňovati se o působnosti krajské správy v tom ohledě. Stavové totiž povolovali jisté berně na vychování válečného lidu v Čechách i na jiné potřeby vojenské, a za to vymiňovali sobě, aby s vojskem neměli více činiti; již sněm r. 1627 žádal, aby vojsko z povolených berní požívalo „pořádného vyživení a záplaty“, tak aby nebylo jinak za obtíž ani stavům, ani poddaným. Nicméně přese všecka ohražení povstávaly stavům náklady a škody, když do krajů bylo pokládáno verbování, mustrování, shromáždění, ubytování vojska, když vojsko kraji táhlo, a když dopouštělo se rozličných výstupků. Stavové sice takovéto útraty a škody sráželi si zase na berních, ale když tím výtěžek berní klesal, bývali nuceni berně vždy znova povolovati nebo zvyšovati. Proto vůbec požadovali, aby vojsko pokud možná bylo vyváděno do jiných zemí, aby verbování nebylo do krajů pokládáno, aby ve vojsku byla držána dobrá kázeň; s druhé strany pak obmezovány berní srážky na útraty bezpečně a dostatečně vysvědčené (str. 321). Při takovémto stavu věcí hejtmané krajští arci musili býti nápomocni v potřebách vojenských a berních zároveň, byť i sněmy zemské blíže toho nevypisovaly.

Vpád Sasů do Čech r. 1631 a později vpád Torstensonův r. 1643 bezděky vedly k větším břemenům vojenským. Tu i beze sněmovních svolení žádány po krajích rozličné peněžité i naturální kontribuce;

---

[11]) Instr. hejtmanů r. 1731, čl. 17, jemuž byl přiložen patent o verbování ze 24. led 1721; tento viz ve knize pat. čís. 769.

[12]) Dle reskriptu z 6. říj. 1686 hejtmané měli opatřiti, aby stavové tam, kde nebylo garnisony, zatknuté zběhy do svých vězení přijímali nejméně na 8 dní, ve kteréž době vojsko bylo povinno, opatřiti zatím jejich výživu (Weingarten Codex, 501). Dekret místodržících ze 26. března 1693 připomínal hejtmanům trest 100 tolarů na zatajení, přechování a přilákání zběhlého rekruty, a naopak odměnu 6 tolarů na jeho dodání; ježto nicméně dosti značný počet zbíhal, uložen hejtmanům lepší pozor než dosud, i měli dodavatele rekrutů odmustrování zběhlých ujistiti zmíněnou odměnou, také pohroziti ztrátou verbovného obyvatelům, jichž lidé před mustrováním zběhnou, domů se vrátí a tam vinou dodavatelovou státu ujdou (Weingarten, 566).

vedlé berní kvotních vyskytovaly se i repartiční, jelikož krajům byl vykazován počet vojska k úplnému zaopatření, zvláště na zimu (k zimnímu kvartyrování); tu zas i krajské sjezdy měly berně povolovati, neb repartovati neb aspoň sloužiti správnému jich odvodu. Hejtmanům krajským náleželo pečovati o správné plnění dávek, a vůbec působiti ve shodě s vojenskými komisaři krajskými, jichž úkolem bylo starati se o potřeby vojska.[13])

Sám sněm Budějovický z 19. ledna 1632 musil dopustiti, aby berně na vychování vojska byla vybírána přímo generálním komisařem vojenským a jeho substituovanými komisaři, kteří podlé vojenských ordinancí přidělovali vojsku porce mu náležité. Při tom pak zůstalo i dále. Když tedy v lednu 1634 sešel se prvý sjezd stavův ode dvou let, vedl sobě velmi důtklivý a výmluvný stesk na berně ukládané proti Obn. Zř. Z. a privilegiím stavů, na královu nepřítomnosť, na vojenské záhuby. Nicméně sám povolil jistou kontribuci obilnou a masitou (po případě místo obilí něco piva, místo masa peníze), tak aby ji vybral generální komisař se svými podřízenými komisaři. Tuto naturální berni náleželo odvésti do zásobáren (Provianthäuser) po krajích; vojsko mělo z nich býti stravováno, tak aby vrchnosti a poddaní nebyli vojenskými komisaři nebo vojskem nuceni k jiným dávkám a břemenům.[14])

Po příkladě tohoto sjezdu stavové opět a opět na sjezdech a sněmích požadovali, aby neměli s vojskem činiti, aby mu nebyli ničím přímo zavázáni, aby vojsko samo jich neexekvovalo a nijak neobtěžovalo kromě svolených berní peněžitých neb naturálních. Žold svůj mělo dostávati od gener. komisařství, později když se vrátil pravidelný způsob vybírání berní peněžitých, od úřadu berničného; porcí naturálních mělo se mu dostávati ze zásobáren po krajích. Nicméně přese všecko očekávání stavů nejednou nutno bylo vydržovati v zemi větší počet vojska, nastávala potřeba ubytování zimního neb i letního, verbování, rekrutování, mustrování, shromáždění neb občerstvení vojska, a zvláště vojenských pochodů po krajích. Proto také činnosť hejtmanů krajských nutně byla větší, než ukazují tištěná snešení sněmovní.[15])

---

[13]) Srov. zde str. 250, n. 2. Sezima hrabě z Vrtby dne 23. března 1634 napomínal hejtmany kraje Slanského, aby ubytování a porce vojska ve svém kraji rovně rozdělovali a byli v dobrém dorozumění s vojenským komisařem kraje Slanského (z arch. Slan.). Že také krajským hejtmanům náleželo pečovati o odvod kontribucí pro cís. vojsko, jeví se ku př. z nařízení z 22. říj. 1633 (z arch. Náchod.) a z 1. list. 1633 (z arch Kouř.). Opisy v zem. arch.

[14]) Sjezd z 3.—9. ledna 1634, str. 8, 14—16, 19. Stavové vymínili si také srážku toho, co bylo zaplaceno na zimní „kvartyrování“. O zupomínání naturální berně měli se starati substituovaní komisaři, jakožto prostředníci mezi obyvateli a soldateskou; o krajských hejtmanech se tu nemluvilo.

[15]) Stavům nezbývalo jiného, než aby sobě pokaždé pro případ vymínili srážky útrat na berních, též aby povolovali nové a nové sbírky peněžité nebo naturální.

Při takovémto stavu věcí, když břemena vojenská zvláště po porážce u Jankova znova vzrůstala, musilo konečně dojíti k nové úpravě vojenského zaopatřování právě pomocí správy krajské. Roku 1646 Ferdinand III. bez ohledu na berně rozdělil naturální vychování jistého vojska poměrně mezi kraje, a hejtmané krajští, jak se zdá, musili je v kraji dále rozvrhnouti, i také pečovati o správné odvádění; sněm potom musil vychování takové dále zatím ponechati.[16]) Na tom nebylo dosti; tímže spůsobem ukládána stavům zase další břemena vojenská, jež i několikráte přesahovala povolené berně: netoliko vydávány do krajů výkazy (assignace) na zimní vychování jistého vojska, nýbrž vyžadovány i jiné sbírky krajské na potřeby vojska v létě, zvláště na pochodě. Tu aspoň instrukce daná t. r. hejtmanům krajským „o ubytování, průchodu a vychování cís. vojsk“ uvedla jistý řád do těchto repartic a sbírek krajských, což bylo tím důležitější, že r. 1647 a 1648 nebylo zemských sněmů.[17])

Dle toho pod vrchní mocí generálního vojen. komisařství krajští hejtmané s pomocí svého kraje spravovali též ubytování a zaopatření vojska v zimní době. Jakmile místodržící nebo gener. komisařství krajským hejtmanům vykázali quotu zimního vychování kraji připadlou, tito v 8 dnech vypisovali sjezd do krajského města nebo na jiné příhodné místo, aby ubytovací a zaopatřovací břímě bylo rovně rozvrženo, aby každému obyvateli byly vyměřeny povinné porce.

Pět krajských deputovaných činilo rozpočet, mnoholi vojsku do kraje vykázanému podlé cís. ordinance o zimním vychování náleželo na porcích peněžitých i naturálních; potom ve vší tajnosti rozvrhli to

---

Jelikož pak tyto berně bývaly nevyhnutelny zvláště k zimnímu vychování vojska, srážky útrat neb i odsvědčení usedlých bývaly odkládány až na jiné berně pozdější; nečinívaly v tom rozdílu ani rekognice berničného úřadu nebo nejvyššího proviantmistra. Mimo to přicházelo v obyčej, že stavové vojenským komisařům a proviantmistrům zapůjčovali peníze neb obilí na vychování vojska buď ubytovaného nebo na pochodě. Půjčky takové, jež se vyskytovaly zvláště při kvartyrování vojska, přes očekávání stavů do krajů vykazovaného, byly podobně na berních sráženy, ale i tu náhrada podobných anticipací se protahovala (sněm r. 1643 vyžadoval prve řádnou liquidaci). — Naturální berně na obilí a mase (1634, 1636—9, 1641—5) sloužily především vychování vykázaných rekrutů; ostatek ukládal se do krajských zásobáren, aby sloužil jmenovitě zaopatření vojska na pochodech krajem; po případě byly tyto sklady několika krajům společné (sjezd 1639, sjezd ze září 1644). Viz také str. 322 n. 11, 329 n. 31.

[16]) Sněm z 9—27. července 1646, str. 10; stavové povolivše na 3 léta mimořádnou sbírku, očekávali, že aspoň budoucně nebudou obtěžováni zimním kvartyrováním a j., leda mírným logirováním. — Dne 8. břez. 1646 Ferdinand III. kraj. hejtmanům Plzeňským předepsal pravidla nastávajícího ubytování vojska v jejich kraji (zem. arch.) Z nařízení z 25. dubna 1648, jímž krajští deputovaní byli zase zrušeni, vyplývá, že před nimi konali repartici sami krajští hejtmané.

[17]) O instrukci z r. 1646 a moravské instrukci z 1. břez. 1647 viz zde str. 250, zejména notu 3.

dle seznamu statků v kraji. Při tom náleželo ubytovati pluky aspoň po setninách a pokud možná ve král. a jiných městech; ostatní statky skutečného ubytování ušetřené, přidělovány vojsku jako byty (kvartýry) výpomocné, tak že k jeho vychování měly přispívati dávkami, a kdyby jich v čas neodvedly, že setniny měly podíl ten exekvovati ku přikázání krajských hejtmanův a plukovních komisařů.[18]) Po 3 dnech krajští deputovaní měli své rozvržení krajanům na sjezdě veřejně přečísti ke schválení a vyhlášce. Stížnostem mohli vyhověti, žádala-li toho patrná slušnosť; jinak měli poraditi se s krajskými hejtmany, podati dobré zdání místodržícím a gener. komisařství, i vyžádati si jich rozsudek.

Činnosť krajských výborů a sjezdů dlouho netrvala; Ferdinand III. reskriptem z 25. dubna 1648 uložil krajským hejtmanům, aby zase sami konali potřebné repartice krajské a pečovali o zaopatření vojska. Byltě sice netoliko na krajské deputované, ale i na krajské hejtmany veden stesk, že nezachovávali spravedlivé rovnosti a nestrannosti ve krajských reparticích, že svévolně ukládali po kraji rozličné sbírky a dávky, a vůbec krajany své utiskovali. Ferdinand však změnil spůsob hmotných prospěchů, hejtmanům dovolených, a dal některé předpisy o správě tehdejšího krajského hospodářství. Hejtmané měli činiti spravedlivé repartice, zasílati je čtvrtletně generálnímu komisařství, neméně skládati mu řádné účty z berní a krajských sbírek, i prokazovati, k čemu jich bylo použito; generální komisař měl k tomu dohlížeti a rychle podávati zprávu, kdyby třeba bylo některý nepořádek odstraniti neb i hejtmany potrestati (viz i str. 239).

Odtud výkazy a repartice vojenského vychování zůstaly na péči hejtmanův, i když po 30leté válce povolování vojenských břemen a dávek ocitlo se zase v rukou zemských sněmů. Již sám sněm Budějovický r. 1649 převzal vychování jistého počtu vojska podlé letní ordinance bez ujmy ostatních berní (kdežto veliká část vojska měla již býti odbyta); krajské hejtmany zbavil sice moci ukládati po krajích jaké sbírky, nicméně měli dále činiti s vychováním vojska kraji jejich vykázaného, zvláště s účtováním těchto výkazů.[19])

---

[18]) Jeden a to nejlepší statek tajných radů, nejv. zemských úředníkův i kraj. hejtmanů byl vždy sproštěn ubytování skutečného; jinak všecky statky v kraji podléhaly rovné repartici dávek.

[19]) Sněm Buděj. 1649, str. 11 sl., též 8, 10. Stavové tehda domohli se toho, aby příště jejich deputovaní byli povoláni k poměrnému rozdělení vojenského lidu mezi jednotlivé dědičné země, tak aby království České nebylo přetíženo velikým podílem. — Studentům, kteří dobrovolně bojovali při obležení Prahy, vykázal Ferdinand ještě 3měsíční zimní vychování; zbylý požadavek 5000 zl. byl místodržícími ještě rozvržen do krajů.

Potom od r. 1650 každoročně stavové povolovali úplné a celoroční vychování určitého počtu vojska beze srážky na druhých berních. Tuť porce vojska stavy přejatého byly vykazovány do krajů, nechať již potom vojsko požívalo svého zaopatření v samém kraji nebo jinde (zvláště v Uhrách); stavům pak bývalo pravidelně volno, vojsku ve kraji odváděti buď polovici porcí in natura nebo vše na penězích. Výkazy vojenského vychování bývaly ve krajích zase dále rozvrhovány; ale nezůstalo to na péči samotných hejtmanů, ježto sněm r. 1650 svěřil repartici výkazů zároveň krajským deputovaným, kteří o nerovnostech podávali zdání místodržícím pro úřad gener. komisařství; krajští hejtmané oznamujíce každé vrchnosti její kontingent, za příčinou obecné kontroly zasílali jí zároveň repartici celého kraje. Záhy potom vrchní správu vojenského vychování přejali místodržící a hlavní komise; tu ještě sněmy r. 1656 a 1657 výslovně přikazovaly hejtmanům, aby (s pomocí deputovaných) pokaždé činili repartice netoliko na peníze, ale i na naturálie. Nicméně v letech 60. repartice vojenského vychování bývaly vydávány místodržícími s hlavní komisí, tak že hejtmanům obyčejně zbývalo jen, aby podlé repartic z Prahy jim poslaných vychování poukazovali. [30])

Z druhé strany krajští hejtmané bývali zároveň povoláni kontrolovati skutečný počet vojska, jež bylo v kraji jejich vychováváno. Kontroly té bylo třeba jednak proto, že stavové někdy povolovali vychování vojska teprve nově verbovaného, a to jen od té doby, kdy bylo do bytů vskutku přijato; dále proto, že ve vojsku vyskytovala se „prázdná místa", když některý voják zemřel nebo jinak ubyl. Stavové zprvu odváděli vychování i na místa prázdná, tak že důstojníci naproti tomu byli povinni počet vojska zase doplniti; nicméně dály se při tom podvody a zištnosti, a proto stavové zvláště na sněmě r. 1656 tlačili na to, aby nejméně čtvrtletně bylo konáno mustrování, tak aby důstojníci byli přidržováni k doplnění vojska, po případě aby jim vychování na prázdná místa bylo sráženo. Za tím účelem také místodržící dne 10. ún. 1656 nařídili krajským hejtmanům pravidelné spisování ubyto-

---

[30]) Sněm r. 1650, str. 13, 30, 31; 1652, str. 31, 48; 1653, str. 4; 1654, str. 22; 1655, str. 9; 1656, str. 6, 9; 1657, str. 10, 33 a t. d. Srovnej zde str. 325, n. 18. Repartice náleželo činiti netoliko na peníze, ale i na chléb, maso a pivo, obrok, seno a slámu. Roku 1650 počítána denní porce muže (podlé letní ordinance) za 7½ kr. a porce koně za 6 kr., celého jezdce za 13½ kr.; hospodář, který nechtěl servicie dávati in natura, vyplácel je po 2 kr. Naproti tomu sněm r. 1653 povoloval lidu z Čech do Uher odtáhlému porce dle ordinance uherské, t. po 6 kr. za muže, po 12 kr. za jízdného i koně. Dle sněmu r. 1657 čítány porce po 6 kr. na muže i na koně; service dle možnosti přikázány in natura. Sněm r. 1679 počítal měsíčnou porci jezdce na 7 zl., pěšího na 4 zl. Ostatně srovnej ordinance z r. 1658, 1697, 1699 u Weingartena 308, 598, 620; také Systema des K. B.

vacích roll; příkaz ten byl také na sněmě r. 1657 obnoven, i měli hejtmané každého měsíce od obyvatelů vyzvídati skutečný počet vojska, a nejméně čtvrtletně spolu s kontribučními reparticemi zasílati pořádné rolly ubytovací. Rolly ty srovnávány pak se zprávami a listinami o mustrování, jež vrchní vojenský komisař spolu s komisařem od země přidaným podával místodržícím, a o něž tito sdíleli se s hlavní komisí.[21])

Dle sněmu r. 1665 a následujících, kdykoli ubyl některý voják, hejtman jeho podával o tom vysvědčení krajským hejtmanům i vojenským komisařům, načež užívaje vychování po 3 měsíce, byl povinen do bytu postaviti nového spůsobilého muže, a prokázati to zase novým vysvědčením. Mimo to hejtmané krajští podlé list ubytovatelů posílali místodržícím měsíční listy ubytovací, a dopisovali si pilně s vojenskými komisaři k zamezení všelikých podvodů.[22])

Avšak ještě jiným spůsobem správa krajská dotýkala se vojenského vychování, byť bychom nehleděli k exekuci jeho a k účtování s obyvatelstvem.[23]) Tak porce vojska zemi sice vykázaného, ale do Uher odeslaného, vybírali (na penězích) dle sněmu r. 1653 krajští hejtmané, vydávajíce peníze ty dále osobě k tomu nařízené. A tak bylo po řadu let. Ještě sněm r. 1661 svolil, aby peníze na vychování vojska kromě země byly dosavadním spůsobem „z krajů“ vybírány a vydávány osobě, kterou generální komisařství k tomu nařídilo; nicméně sněm tehdáž ohražoval se, že to nemělo býti na ujmu pravidelného spůsobu vybírání berní.[24]) V skutku sněmy r. 1662 a 1663 vyhradily si, že jen vojsku skutečně ve kraji ležícímu podlé výkazů (assignací) místodržících mělo dostávati se náležitého vychování (po příp. polovice in natura) proti kvitancím důstojníků; všecky jiné peníze, byť i byly svoleny na vychování soldatesky, měly vedlé oněch kvitancí důstojníků odváděny býti do úřadu berničného, jenž zbývající část berně vojenské

[21]) Sněm r. 1657, str. 14—16; pro rollu kvartýrů byla předepsána tabela, v níž krajští hejtmané udávali pluk, setninu, sídla obyvatelův, a počet i jména a příjmení všech vojenských osob na každém místě ubytovaných. — Dle sněmu r. 1659 Leopold sprostil ubytovatele vychování za místa prázdná; dle sněmu r. 1661 stavové platili prázdná místa (k disposici panovníkově) pouze při vojsku kromě země stojícím; dle sněmu 1662 peníze za všecka prázdná místa odváděny do vojenské kasy. O zemském komisaři či mustrheru srov. sněm 1659—1660, str. 11, 1663—4, str. 29.

[22]) Sněm r. 1664—5, str. 10, 11; 1666, str. 14, 15; 1667, str. 14. Sněm r. 1670 opět připomenul krajským hejtmanům čtvrtletní skládání ubytovacích roll, tak aby byly srovnávány se zprávami mustrovními (str. 29—31). Dle sněmu r. 1671—2 hejtmané krajští vzhledem k porcím z míst prázdných byli povinni podávati bezpečné listy dostaveného lidu, a býti z toho práví (str. 21). Dle sněmu 1679—80 úspory z prázdných míst náleželo odváděti do kas (voj.) ve krajích zřízených, ne do rukou důstojníků. — Pozdější sněmy nedotýkají se roll ubytovacích.

[23]) O exekuci srov. zde str. 329 sl.; o počtech str. 328 a níže.

[24]) Sněm r. 1653, str. 6; 1660—1, str. 21.

odváděl cís. válečné kase. Krajští hejtmané tedy porcí vojenských dále nevybírali.[25])

Za to krajští hejtmané byli napomínáni, aby při vykazování bytů vojsku zachovávali poměrnou rovnosť a vystříhali se všelikého vlastního zisku, též aby nedopouštěli důstojníkům a vojákům vynucovati na ubytovatelích cokoli přes náležité porce.[26])

Dobrého přehledu o úkolech správy krajské při vydržování vojska poskytuje nám snešení sněmu r. 1679. Krajští hejtmané podlé generálního dislogirování vojska, hotoveného při nejvyšším úřadě berničném a jim zaslaného, vydávali palety či assignace, mnoholi vojska s kolika porcemi každý statek v kraji měl ubytovati a vydržovati. Dále koncem každého měsíce posílali berničnému úřadu spečetěný zevrubný seznam (specifikaci) jmen a porcí vojínů, podlé něhož proti vrácení paletů činěny srážky na berni ubytovatelů; vojenských kvitancí nebylo k tomu více třeba, byloť tehda nařízeno, aby vojenské vychování čili quantum militare (z polovice in natura nebo celé na penězích) odváděno bylo poloměsíčně do rukou ubytovaného vojáka, nikoliv jeho důstojníka. Krajským hejtmanům náleželo zároveň arbitrium, kdykoli vojín nechtěl přijmouti polovice in natura, nebo když s hospodářem o cenu potravin nemohl se porovnati; podobně náleželo jim též uznání o ceně potravin, jež vojsko v bytech nebo při tažení vynutilo, a jež tedy jako jiné exakce měly se mu na vychování zase srážeti.[27])

Avšak již r. 1682 zase zrušeno placení každému vojínovi na ruku, tak že žold vydáván do rukou důstojníků. Berničný úřad, jakmile dostal od pluku kvitanci dvorského „colmistra" (po případě prozatimnou kvitanci pluku), nadále vydával k hejtmanům kraje, ve kterém jistý počet vojska vychovati náleželo, svůj výkaz, mnoholi měli v kraji assignovati (polovici in natura, polovici na penězích); načež zase měli berničnému úřadu poslati hned specifikaci, mnoholi na kterém statku vykázali. Bez výkazu berničného úřadu sami hejtmané krajští nesměli

[25]) Sněm 1662, str. 12; 1663, str. 15. Srov. zde str. 328, n. 30. Dle sněmu 1663—4 Leopold I. dopustil, aby vojsko dostávalo své vychování přímo z „kvartýrů", aby bylo placeno z ruky do ruky. Plukům do Uher odtáhlým vyzdvihovali vychování plnomocní důstojníci (1665 a j.); avšak sněm r. 1672 a násl. daly důstojníkům těm odváděti jen poloviční vychování, tak že druhá polovice splácena do berničného úřadu, majíc sloužiti k dobru země, když by vojsko jinak došlo svého vychování v Uhrách. Avšak podobné změny nelze tu blíže sledovati, když se při nich nečiní zmínky o správě krajské.

[26]) Tak sněm r. 1666, str. 17. Připomenuty buďte také zprávy z r. 1664 a 1665 o exekuci skrze ubytování většího počtu vojska, aby daň vytrávilo in natura, str. 330.

[27]) Sněm 1678—9, str. 7—11; tamtéž uvedeno, pokud tajní radové a nejvyšší dvorští a zemští úředníci byli prosti skutečného kvartyrování, — osvobození to však bylo na sněmě 1680 docela zrušeno, str. 12.

žádné vychování vykazovati, leda pokud šlo o nově najaté a ty rekruty, jimž náleželo vychování od té doby, kdy byli krajským hejtmanům představeni; tu však popis představených i assignace, společně podepsané velícím důstojníkem i krajskými hejtmany, neprodleně zasílány berničnému úřadu.[28])

Nedlouho později sněm r. 1684 pokusil se odstraniti výkazy do krajů, pokud šlo o hotové peníze. Stavům sice zůstávalo volno vojsku v zemi ubytovanému odváděti polovici porcí in natura, a krajští hejtmané byli zavázáni vykazovati tyto porce i service v bytech nejinak, než jak zněla slova sněmovního snešení. Naproti tomu nejvyšší berníci neměli vydávati do krajů žádných výkazů na peníze; tyto odváděny do berničného úřadu, a odtud placeno plukům, co jim náleželo.[29]) Nicméně sněmy r. 1686 a 1689 znova dopouštěly vydávati plukům výkazy měsíčného žoldu tehda, když při berničném úřadě nebylo peněz pohotově. Výkazy takové vydávali do krajů místodržící, vybírali je pak a assignatářům v jedné sumě odváděli krajští hejtmané.[30]) Když ale výkazy žoldu působily v berní správě spletky, sněm r. 1691 zase nařídil, aby všecky berně hotově byly odváděny berničnému úřadu, nebo na místě peněz řádné palety se stravovací kvitancí ubytovaných vojáků, tak aby přestalo dávání výkazů vojsku, ježto mělo býti placeno z berničného úřadu (peníze dávány velícímu důstojníku, jenž je kvitoval). Ačkoli potom sněm r. 1698 musil přistoupiti na to, aby berně vojenská byla splácena ve lhůtách měsíčních (nikoli čtvrtletních), čímž mělo býti pojištěno pořádné vydržování vojska, přece nejednou znova ukazovala se nutnosť sáhati k výkazům platů do krajů.[31])

Ještě v XVIII. století repartice vojenského ubytování podlé usedlosti každého kraje příslušela zemi, t. berničnému úřadu, od r. 1714 zemskému výboru, arci v dorozumění s vrchním vojenským komisařem; místodržící ji schvalovali a dávali vyhlašovati do krajů. Podlé této repartice krajští hejtmané vojsku vykazovali v kraji byty, totiž vydávali mu ubytovací billety; neméně poučovali ubytovatele o jich

---

[28]) Sněm 1682, str. 10—13.

[29]) Sněm r. 1683—4, str. 33—7. Lidu v zemi samé neležícímu odváděny toliko hotové peníze; ostatně většina krajův odváděla vojenské vychování čili quantum militare docela na hotovosti. — Snešení sněmu r. 1684 o servicích (str. 7) opakováno pravidelně na následujících sněmích; jestliže krajští hejtmané některého obyvatele servicemi přetížili, měli sami z toho odpovídati a právi býti. R. 1680 service důstojnictva byly v částce 17.260 zl. přiraženy k vojenské berni, tak že ubytovatelé poskytovali service in natura toliko vojákům až do strážmistra.

[30]) Sněm 1685—6, str. 8; 1688—9 (něm.) str. 20—2. Pluku, jemuž náleželo vychování v Čechách, měl plat vykazován býti v jednom kraji neb aspoň v krajích nejbližších.

[31]) Sněm 1691, str. 18. Ostatně viz výše str. 328, 333, 335. O zavedení roku vojenského (od 1. listop.) srov. sněmy 1705, str. 28, 1706, str. 32.

povinnosti k vojsku, i měli dle potřeby také je chrániti proti excessům vojinů. [32]) Dle instrukce z r. 1731 mohlo také samým krajským hejtmanům býti ponecháno arbitrium v rozdělování bytů, kdy pak byli zavázáni, aby zachovávali rovný poměr mezi obyvateli, bez osobních ohledů.

Mimo to krajští hejtmané měli místodržícím každého měsíce pilně a přesně zasílati konsignace a počty o stravování vojska v kraji ubytovaného (instrukce 1706, čl. 10, 1731, čl. 16). Na konci každého měsíce totiž hospodářský úředník, rychtář nebo konšel přicházeli ku krajskému úřadu s konsignací vykázaného stravování, aby tu s vojskem účtovali; účet podpisován důstojníkem k počtu komandovaným i krajským úřadem, kterýž jej odesílal k berní bonifikaci. [33])

3. Pochody vojska nebyly pouze záležitostí vojenských velitelstev, nýbrž svou hospodářskou stránkou podléhaly také generálnímu vojenskému komisařství. Zároveň také se strany politické buďto krajští hejtmané nebo zvláštní civilní komisaři, jakožto úřední prostředníci mezi vojskem a obyvatelstvem bývali povoláni, prováděti vojsko přímými cestami, starati se o jeho noclehy a stravování, i chrániti obyvatelstvo od nekázně soldatesky. Takovéto provádění vojska stalo se v době pobělohorské velmi důležitou povinností krajské správy. Zároveň zavdalo podnět k vývoji zvláštního ústavu: průvodčích komisařů (Durchführungs-K.), z nichž za Marie Terezie povstali komisaři krajští; přihlédněme tedy hned k tomuto ústavu. [34])

Již před 30letou válkou panovník jmenovával své komisaře ku provádění vojska zemí táhnoucího, a sněm r. 1596 povolal k tomu samy krajské hejtmany (str. 213). Podobně ve 30leté válce takovéto komise ukládány byly stavům, avšak tito průvodčí zprvu nebyli pomocníky krajských hejtmanů. [35]) Avšak jmenování komisařů panovníkem nebo

[32]) Instrukce kraj. hejtmanů 1731, čl. 16; Systema des Kön. Böheimb. Dle tohoto ubytovatel stravoval muže in natura za 3 zl. měsíčně; přebývající žold plynul do plukovní kasy. K tomu srov. také reglementy pro soldatesku z r. 1697 a 1699 u Weingartena, 598, 620, jež tu nelze líčiti. — Sněmy této doby nedotýkají se blíže úkolů správy krajské při ubytování a stravování vojska.

[33]) Systema des Kön. Böh. Za Karla VI. pěchota bývala ubytována po setninách ve městech a zavřených místech; za to na obyvatele krajské, kteří onus hospitalitatis et servitiorum skutečně nenesli, bývala rozvrhována bonifikace $1/2$ groše denně za každou porci muže nebo i koně, a vybírána krajským úřadem ku polehčení těch, kdož podlehali skutečnému ubytování.

[34]) České znění sněmův obyčejně název opisuje: komisař lid vedoucí, provázející, doprovázející; v pramenech XVIII. stol. vyskytuje se komisař průvodčí (pr. jakožto adjectivum).

[35]) Ku př. dle nařízení z 30. června 1625 místodržící měli naříditi komisaře ze stavů za příčinou průchodu císařského vojska skrze Čechy do německé říše (arch. míst., L 34; op. zem. arch.); srov. i nařízení z 23. června 1634 o komisařech k vedení lidu vojenského (arch. Kouřim). Komisaři ti asi nebyli obmezeni na území jednotlivého kraje.

místodržícími nejednou se zdržovalo, i povstávaly v zemi nepořádky, zvláště když po krajích vyskytovaly se nenadálé pochody vojska na základě ordinancí vojenských velitelů. Proto konečně Ferdinand III. reskriptem z 1. června 1638 prohlásil krajské hejtmany eo ipso za komisaře pro průchody vojska nebo dopravy vojenských potřeb ve kraji jim svěřeném, a zároveň dal jim moc, aby na svém místě nařizovali průvodčí komisaře ze krajských stavů, když by sami osobně k vedení vojska nemohli vystačiti.[36]) Rovněž tak vojenská instrukce z r. 1646 kázala hejtmanům, aby ze stavů svého kraje jmenovali komisaře, kdykoli by sami pochodu vojska nemohli býti přítomni, nebo když by při větším tažení potřebovali výpomoci.[37])

Od těch dob stále zachovávala se povinnosť krajských stavů ku provádění vojska krajem, a teprve za reform Terezínských hejtmané krajští pozbyli své moci, aby krajany své povolávali ku komisařství; bylť v Čechách po příkladě Moravy r. 1748 zavedeni stálí komisaři průvodčí.

Postavení zemských i krajských komisařů průvodčích bylo upraveno zvláště přičiněním prvého sněmu za Leopolda I. z r. 1657, kdy pak také krajským hejtmanům byly o tom vydány zvláštní patenty. Především měla se nejen hejtmanům, ale i průvodčím komisařům způsobiti „větší podstata a vážnosť"; byloť předepsáno, kterak sami měli k vojsku se chovati, a kterak důstojníkům náleželo vždycky spravovati se krajskými hejtmany i komisaři. Pokud hejtmané sami nepostačovali, měli za komisaře „podzřizovati" pouze spůsobilé osoby ze stavů, které by byly odpovědny za škody jimi zaviněné, i za jiné své „výstupky." S druhé strany byla jim vyměřena také jistá odměna. Jestliže komisaři byli vypravováni z Prahy, hlavní komise zemská mohla dohodnouti se s dvorskou kanceláří, resp. s místodržícími, a vyměřiti jim za jejich práce určitou odplatu. Jiní komisaři (tedy krajští) měli přestávati na jistém, avšak mírném „vychování" v těch místech, kudy pochod se bral; více však nesměli žádati nijaké pomoci peněžité, ani jakýmkoli spůsobem obtěžovati stavy nebo poddané.[38])

Přes to vše bývalo si stěžováno, že válečný lid zle a potupně nakládal se svými průvodčími, že neposlouchal jejich nařízení. Panovník musil tedy plukům přísně přikazovati, aby ku komisařům zachovávali

---

[36]) Reskript z 1. června 1638 otištěn d'Elvertem v jeho: Beiträge zur Gesch. der Rebellion, Reformation etc. im XVII. Jhdte., str. 537—9; byltě týž předpis reskriptem z 9. pros. 1638 rozšířen také na Moravu.

[37]) D'Elvert, Beiträge etc., 543; srov. výše str. 251, n. 3. Na sněmě z července 1646 činila se zmínka o platech „vojenských v zemi komisařů"; tím však nejsou míněni komisaři průvodčí.

[38]) Sněm r. 1657, str. 20—22. Sněm r. 1658—9 odvolával se k těmto předpisům.

lepší „respekt“ než dosud, aby jimi se řídili a byli s nimi ve shodě, kdežto komisaři měli v obcování rozvážně si vésti, a vojsko také dopisováním podporovati. Zároveň sněm r. 1660 položil tyto požadavky větší vážnosti ku průvodčím komisařům mezi své „vejminky“, za kterých povoloval vychování vojenského lidu. Od té doby zemské sněmy pravidelně si vyhražovaly, aby vojsko zachovávalo větší vážnosť nejen k místodržícím a krajským hejtmanům, nýbrž i ku krajským i jiným komisařům, je vodícím.[39])

Nicméně ve praxi povinnosť průvodčího komisaře bývala často tak nepříjemnou, že nejen sami hejtmané, ale i krajští stavové hleděli se jí vyhýbati; tu pak bývaly za komisaře zřizovány osoby, jež úkolu svému nemohly dostačiti, a kázeň vojenská trpěla tím více. Proto sněm r. 1677 se schválením panovníka přikázal, aby pokaždé aspoň jeden ze krajských hejtmanů byl přítomen každému tažení vojska, též aby k výpomoci zřizoval sobě jednoho neb několik komisařů k věci dostatečných, nikoli prý hospodářské správce a jiné lidi věci neznalé. Mimo to krajští hejtmané sami měli odpovídati za nepořádky, ježto by vznikly skrze komisaře jimi nařízené.[40])

Konečně potom ústav průvodčích komisařů utvrzen byl za Leopolda I. ještě novými předpisy směřujícími k tomu, aby jen lidé spůsobilí ujímali se provádění vojska, tak aby kraje netrpěly nekázní vojska. Leopold totiž v patentu z 2. září 1684 opětně si stěžoval, že krajští hejtmané „podzřizovali toliko lidi prosté“, což prý musilo nemálo přispívati k jejich despektu soldateskou; proto dal vyhlásiti, a zároveň sněm na tom se usnesl, že nikdo ze stavů „krom samé moci Boží žádnou vejmluvou, jakáž by ta koliv býti mohla, se vynímati“ nemohl, nýbrž že každý byl povinen, dáti se potřebovati za průvodčího komisaře. Hejtmanům znova připomenuto, aby k takovým komisím užívali jen osob spolehlivých, a to pokud možno takových, jež bývaly na vojně; naproti tomu vojsko, které by provinilo se proti povinnému respektu, mělo hned býti trestáno a také propadnouti dobrodiní etap (totiž bezplatné stravování na pochodě).[41])

[39]) Sněmy r. 1660, str. 12; 1661, str. 17; 1662, str. 15; 1664, str. 30; 1665, str. 26; 1666, str. 12; 1670, str. 37. Také komisaři krajští bývali někdy zváni zemskými, ježto výraz „zemský“ neb „od země“ značíval také komisaře civilního (a contr. vojenského). Již sněmy 1660 a 1661 výrazem komisař zemský rozuměly komisaře zemské i krajské; sněmy 1664 (str. 30 a 31) a 1666 (str. 12) mluvily o komisařech krajských od hejtmanů nařízených i o komisařech „jiných“. Sněm 1670 (str. 37) uvedl výslovně „zemské, od krajských hejtmanů substituované“ komisaře. Proto, když sněm r. 1671 mluvil jen o komisařech k tažením vojenským „od země“ deputovaných a přidaných, lze tu rozuměti také průvodčí komisaře krajské.

[40]) Sněm r. 1676—7, str. 16—20.

[41]) Patent z 2. září 1684 čl. 5. (Weingarten, 481) a sněm r. 1683—4, str. 23.

Současně, jak se zdá, při stanovení etap r. 1682 a 1684 dostalo se komisařům větších **hmotných prospěchů**. Tehda totiž stavové vyžádali sobě na panovníkovi, aby také dosavadní „každodenní deputát" průvodčích komisařů byl uhražován z vojenské berně, a vskutku zůstávalo tak i napotom. Při tom bezpochyby z „mírného vychování" byl již vzrostl slušný „deputát", jejž potom komisaři brávali z části také na penězích. Sněmy po r. 1686 mluvívají vůbec o „denním platu" (diétách) průvodčích komisařů, jenž jim náležel vždy za tolik dní, kolik prokázali, že skutečně strávili při provádění vojska. Tuť panovník mohl k tomu poukazovati, že komisaři při své funkci měli „dobrý užitek"; i byla od nich žádána tím větší pile o zachování pořádku a vojenské kázně.

Panovník sice později žádal, aby plat průvodčích komisařů byl poněkud zmírněn; avšak sněm r. 1687 nechtěl více k tomu přivoliti, a král spokojil se tím, že aspoň místodržící měli o to pečovati, aby vydání na komisaře dle možnosti nevzrůstalo. Diéty musily prý býti ponechány podlé předešlého obyčeje, aby k funkci komisařské získalo se osob spůsobilejších. Ačkoli potom Karel VI. poprve r. 1730 a odtud každoročně žádal, aby stavové tyto platy převzali mezi výdaje domestikální, stavové pokaždé si zase vyprosili, aby nové břímě přejati nemusili; totéž opakovalo se i za Marie Terezie až do r. 1747.[42])

Ostatně ústav komisařů až do r. 1748 trval na základech vyměřených za Leopolda I. Instrukce krajských hejtmanů z r. 1706 a 1731, zakazujíce každou zištnosť komisařův, opakovaly předpisy z r. 1684, že stavové byli povinni dáti se potřebovati za průvodčí komisaře, a že krajští hejtmané měli k tomu voliti či deputovati obyvatele, kteří bývali na vojně a vůbec byli k úkolu tomu dostatečni. Karel VI. dal si také podávati zprávy, které osoby ze krajských stavů dávaly se potřebovati za průvodčí komisaře, ježto náleželo k nim zříti při roční obnově krajských hejtmanů (str. 255).[43]) —

[42]) O deputátu viz sněmy r. 1682, str. 7; 1683, str. 6; 1684, str. 5; 1685, str. 6. Následující sněmy mluví vždy o deputátu i denním platu; tak o deputátu sněm r. 1686, str. 6; 1687, str. 5; r. 1688, str. 7, — o denním platu sněm r. 1686, str. 16 a 18; 1687, str. 11; r. 1688, str. 15; rovněž něm. články sněmu 1689 uvedly zprvu denní deputát, potom diéty (Liefergelder), a t. d. Dle Systema des Kön. B. obnášely denní diéty komisaře stavu panského 3 zl., měšťana 1 zl. 30 kr. — Deprekace stavů, poprve na sněmě 1730 (str. 21—22), opakovaly se s úspěchem až do Marie Terezie; sr. ještě sněm 1747, str. 113.

[43]) Instrukce 1706, čl. 9, 1731, čl. 14. Instrukce z r. 1731 převzala z instrukce moravské r. 1706 (čl. 9) předpis, že krajští hejtmané neměli spoléhati na průvodčí komisaře, zřízené buďto zemí nebo jimi samými, i že pokud by sami nepostačoval, neměli zřizovati více komisařů než bylo nutno, a také nevysílati je vstříc vojsku předčasně, aby prý „zemi" nepovstávaly nepotřebné diéty. Nicméně sluší naproti tomu vytknouti, že v Čechách komisaři průvodčí brali své diéty ex aerario (viz i Systema des K. B.).

Když krajští hejtmané r. 1638 stali se průvodčími komisaři, záležela jejich povinnosť v tom, že nečekajíce dalšího nařízení panovníka nebo místodržících, kdykoli jim byla ukázána pořádná ordinance, měli na hranicích svého kraje přijímati vojenské pochody nebo dopravy, a v dobrém pořádku prováděti je přímou cestou do nejbližšího kraje, jehož nejbližšímu hejtmanovi za příčinou dalšího převzetí napřed musili podati zprávu. K výpomoci mohli si z krajských stavů zřizovati komisaře. Zároveň byli povinni o podobných vojenských příbězích podávati zprávu místodržícím. Tytéž předpisy o provádění soldatesky byly dle stavovského sjezdu ze srpna r. 1641 hejtmanům znova doručeny a připomenuty.[44])

Dle vojenské instrukce z r. 1646 byly tyto péče hejtmanů ještě širší. Pochody, jež se vykázaly správnou ordinancí, měli hejtmané dle potřeby s výpomocí komisařů krajem svým prováděti, i neprodleně podávati zprávu sousedním krajským hejtmanům, místodržícím a gener. vojenskému komisařství. Při tom náleželo jim dohodnouti se s veliteli nebo plukovními komisaři, aby zástupy vojska pokud možno nebyly vedeny pohromadě a jednou cestou, nýbrž aby za příčinou snažšího stravování byly provedeny neb aspoň rozloženy rozdílně. Zároveň hejtmané dostávali od plukovního komisaře nebo velitele rozpočet stravování podlé ordinance pro dobu letní, tak aby mohli postarati se, by všeliká potřeba chleba, piva, masa i obroku byla po ruce tam, kudy vojsko mělo se ubírati.

Právě za tou příčinou krajské sjezdy měly tehda povolovati mírné sbírky krajské na obilí a penězích, z nichž tvořeny krajské sklady a kasy, ke snažšímu zásobení vojska na pochodě. Obojí mělo zůstati vlastnictvím kraje a sloužiti toliko krajským potřebám. Ze sbírek obilných ve krajském městě neb i v jiném pevném místě shromažďována zásoba či sklad, k němuž krajští stavové za roční deputát na obilí zřizovali váženého měšťana, jakožto svého „proviantmistra“, kdežto krajským hejtmanům příslušel dozor a disposice. Jelikož pak nebylo vhodno, aby při skladu byl chován také potřebný dobytek (požívaloť vojsko třikráte týdně masa), mistr zásob schovával také peněžitou sbírku k zakupování dobytka. Obyvatelé, kteří při nedostatečném dovozu přece musili zapůjčiti svého obilí, anebo poraziti neb vydati svého dobytka, měli od krajských hejtmanů podlé dosvědčení dostati náhradu ze sbírek krajských. Když zásoba skladu docházela, náleželo hejtmanům v čas podati zprávu generálnímu komisařství, i žádati pomoci z jiného kraje, průchodův ušetřeného; po případě svolávali zase sjezd do krajského města, aby

[44]) D'Elvert, n. u. m. 538; hejtmané měli pečovati též o potřebnou přípřež, jež stavům a poddaným byla nahražována po 12 kr. z koně a míle (srážkou na berni). Dle sjezdu r. 1641 (str. 9) Ferdinand III. svěřil generální velitelství v Čechách místodržícím společně s hrab. Colloredem, tak že vydávali ordinance pod společným podpisem.

povolil novou sbírku, a zvolil si komisaře ku přehlédnutí účtův o zásobách.[45])

Podobně později prvý sněm za Leopolda I. z r. 1657, kdy povstala nová válka se Švédy za příčinou Polska, uznal za dobré, dáti zase potřebné předpisy o provádění vojska; povoliltʼ tehdy, aby vojsku ze země za cís. armádou táhnoucímu vychování bylo napřed na penězích odvedeno, a vedlé toho mimořádně aby vojsko ze země nebo zemí táhnoucí zároveň bylo naturálně vydržováno. Dvorská rada vojenská spolu s českou dvor. kanceláří měly podobná „hlavní“ tažení v čas oznamovati, aby hejtmanům krajským dostalo se potřebného nařízení se zprávou, mnoholi lidu krajem potáhne a jaké zásoby každodenně mají býti pohotově. Hejtmané oba neb aspoň jeden byli povinni, válečnému lidu jeti vstříc, přejati i provésti jej svým krajem, i dopsati včas hejtmanům kraje sousedního; k výpomoci podzřizovali si komisaře.

Zároveň zvláštními patenty byla nařizována „větší podstata a vážnostʼ“ krajských hejtmanův i jejich komisařů. Komisařům předpisováno, aby vojenský lid vedli vždy přímou cestou, aby potraviny od hejtmanů přijímali a sami lidu jimi vedenému rozdělovali, též aby vůbec k tomu hleděli, by důstojníci tažení neprotahovali a byli spokojeni s vykázanými byty i s tím, co bylo nařízeno v ordinanci. Rovněž i hejtmané a komisaři byli povinni nahražovati škody jimi zaviněné. Za příčinou rovnosti hejtmané a komisaři zaznamenávali všecky útraty obyvatelů na vojenské tažení, a dávali je dotvrzovati kvitancemi důstojníků; hlavní komise je zkoumala za příčinou srážky na příští berní lhůtě a za příčinou všeobecného poměrného rozvržení mezi všecky poplatníky, jelikož země sama břímě to byla přejala.[46])

Jinak stavové pravidelně nenesli útrat vojenských průchodů; nemělytʼ tyto ani jim, ani panovníkovi ke škodě býti, nýbrž samo vojsko mělo je uhražovati ze svého měsíčního „vychování“, kteréž k tomu cíli později při vytažení ze svých bytů obyčejně na měsíc napřed anticipovalo (na penězích). Zároveň často přikazována vojsku dobrá kázeň pod odpovědností důstojníkův, a zvláště respekt ku komisařům je vedoucím; mělotʼ držeti se cest jimi vytčených, přestávati na přiznaných bytech a

[45]) D'Elvert, n. u. m. 543—546. Stavové ovšem podlé sněmů nebyli povinni, aby vojsko na pochodě ze svého stravovali; protož takovéto krajské sbírky měly býti vlastně jen spůsobem anticipací, — zajisté však často nebyly stavům více nahraženy, a tak tato břemena krajská mohla i několikráte přesahovati svolené berně zemské. — Srov. také výše zprávy o krajských sbírkách, kasách a účtech z r. 1648.

[46]) Sněm r. 1657, str. 16—23. Peněžitá anticipace nebyla odváděna vojsku, jež mělo ze země vytáhnouti, nýbrž berničnému úřadu, jenž ji zadržel, až od průvodčích komisařů došly výkazy škod, jichž vojsko při svém odchodu snad se dopustilo. Naproti „partikulárním durchzugům“ nebylo obyvatelstvo ničím povinnováno. Sněm r. 1659 dovolával se předpisů z r. 1657.

potravinách, kvitovati tyto, nedopouštěti se škod a nerušiti bezpečnosti silnic.[47])

Povinnosti správy krajské v těch ohledech vypsal sám zvláště sněm z r. 1677, kdy zároveň byl vydán nový patent o kázni vojenské. Dle toho krajští hejtmané byli zavázáni, oba neb aspoň jeden, pokaždé přítomni býti vojenským průchodům. Obyvatele krajské měli v čas zpraviti, kudy mělo vojsko se bráti, aby mohli vojsku proti slušnému zaplacení připraviti všecky potřeby. Hejtmané sami s pomocí spůsobilých komisařů potraviny přijímali, kvitovali a vojsku rozdělovali, jakož také naléhali na jich zaplacení neb aspoň vyzdvihovali od vojska stvrzenky. Při všem tom náleželo jim zachovávati „bohumilou rovnosť“ a slušnosť, chrániti obyvatele i poddané, odpovídati za zaviněné nepořádky. Po provedení vojska na hranice kraje attestovali všecky útraty, a o všem podávali zprávu místodržícím.[48])

Konečně však ukázala se nevhodnosť požadavku, aby vojsko samo potřeby své platilo; hleděloť neplatiti a ještě si vynucovati kvitance, mimo to pokaždé povstávaly při pochodech útraty (zvláště nemírné přípřeže), jež bylo nutno teprve vysvědčovati a domáhati se náhrady z vojenské berně. Útraty, jež vzešly r. 1680 při selském povstání a potom r. 1683, když netoliko vojsko císařské, ale i vojsko z německé říše táhlo osvobodit Vídně, byly zřejmým toho dokladem, a vedly k několikaletým jednáním mezi stavy a vládou.[49]) Panovník zatím na sněmě r. 1684 vyhradil si, aby zaopatřování vojska na pochodě dálo se podlé upraveného patentu o etapách z r. 1684.[50])

---

[47]) O anticipaci srov. sněmy 1669, str. 50; 1670, str. 36; 1671, str. 18 a j. O respektu srov. výše notu 39.

[48]) Sněm r. 1676—7, str. 16—21; k tomu patent z 30. července 1677, Weingarten 423—5. Hejtmané krajští měli očekávati vojsko na hranicích kraje, rovnou cestou krajem prováděti a netrpěti nepotřebných odpočinků; dopisovati měli také vrchnostem za hranicemi kraje a země. Potřeby náleželo připravovati vždy z celého okolí, zvláště přípřeže, jež neslušelo bráti než na hranice kraje nebo na první nocleh. Srov. i sněm 1679, str. 11 o anticipaci měsíčného platu před vytažením.

[49]) Když vojsko r. 1680 táhlo pokořit sedláků, vynucovalo na obyvatelech potraviny a jiné věci, jichž náhrady — podlé nejlacinější ceny, krajskými hejtmany vysvědčené — stavové r. 1682 domáhali se z berně vojenské, ukazujíce, že dle snešení sněmů z l. 1679—1681 veškerá břemena vojenská i všecky útraty při tažení vojska měly z této berně býti uhražovány; zvláštní komise měla pak vedlé této otázky jednati též o lepším řádu při útratách tažení a ubytování (sněm 1682, str. 13—20, a sněmy násl.). Podobně jednáno na sněmě r. 1683—4 o útratách, jež vzešly při taženích cís. vojska v l. 1681—3 a dále při tažení saského a jiného vojska z něm. říše k zachránění Vídně (sněm 1684 str. 10—18, a sněmy násl.). Ve příčině nákladů na vojsko z říše krajští hejtmané musili zprvu opatřiti pořádné likvidace obyvatelů (str. 15 a 17).

[50]) Sněm r. 1683—4, str. 18—33; k tomu patent o etapách a pochodech z 2. září 1684 u Weingartena, 480—3, jenž byl rozšířením a vysvětlením patentu sestaveného

Podlé toho vojsko na pochodě bezplatně požívalo naturálního opatření od obyvatelstva, tak jak je vyměřovaly etapní sazby; naproti tomu obyvatelstvu počítáno 6 krejc. za každou porci mužskou nebo koňskou, a sráženo zase na vojenské berni a dále na žoldu vojska.

Krajští hejtmané, zemští a průvodčí komisaři, kteří potraviny přijímali, vydávali na ně obyvatelstvu podepsaná a spečetěná vysvědčení, načež od důstojníků, jimž potraviny odevzdávali, žádali náležité kvitance za účelem berní srážky. Jestliže zemí táhly pluky nebo setniny, jež měly své vychování vykázáno v jiné zemi, místodržící domáhali se náhrady útrat u správy této země per litteras mutui compassus.[51])

Zároveň předepsán jistý řád, jejž při pochodech a taženích náleželo zachovávati. Dvor. vojenská rada měla dvorskou kancelář časně o nich zpravovati; potom místodržící, jakmile dostali o tom zprávu a od vrchního voj. komisaře řádnou listu vojska a jeho porcí, zasílali krajským hejtmanům řádně vyměřenou cestu (maršrutu), udávajíce v ní noclehy tak, aby vojsko netáhlo denně přes 2 nebo 3 míle a kromě čtvrtého dne neodpočívalo, leč by podstatné příčiny dle uznání krajských hejtmanů nebo komisařů jinak činiti kázaly. Mimo to místodržící pečovali o to, aby do krajů, jimiž vojsko mělo se bráti, včas byly vyhotoveny repartice o svážení potřebných potravin; arci pak netoliko místa k noclehu zvolená, ale i okolí, ano celé kraje měly v tom se účastniti. Ostatně hejtmané krajští byli povinni pokud možno sami tažením přítomni býti, a k výpomoci užívati toliko způsobilých komisařů.[52])

Přes to vše ve praxi nebývala ve vojště na pochodě kázeň. Jmenovitě sněm r. 1689 velice stěžoval si, že nechtělo říditi se pochodním řádem a paletami krajských hejtmanů, že konalo pochody dle své vůle, samovolně volilo si byty, bralo nemírné přípřeže a požadovalo stravování nikoli dle skutečného, nýbrž dle plného počtu a stavu, že vůbec ani k samým krajským hejtmanům vážnosti nechovalo. Stavové tehdy žádali výstražného trestání důstojníků, kteří tímto způsobem obtěžovali zemi více než samy berně, a přiváděli ji k úplné zkáze.[53])

---

dvorskou vojenskou radou dne 4. květ. 1682 (tento však nedošel v Čechách platnosti, srov. sněm 1684, str. 12).

[51]) Sněm r. 1688 zavedl pololetní účtování útrat vojenských tažení. Srov. také sněmy 1685 a 1686 o etapách i při lidu cizím, a sněm 1686 o plucích v Uhrách (kam litterae mutui compassus nebylo lze posílati) a kromě dědičných zemí.

[52]) Srov. výše notu 41, o „výstupcích" notu 59. Jestliže důstojníci měli při sobě lidi a koně přes počet ordinanční, musili stravování jejich nahražovati dle ceny obecné, nikoli dle etap.

[53]) Sněm 1688—9, str. 13—15. Sněm r. 1691 zřídil zvláštní komisi k likvidaci útrat pochodových; přes to zůstalo při předešlém obyčeji podávati likvidaci prostředkem krajských hejtmanů (str. 22). Také v pozdějších letech nejednou jednalo se o lepší způsob likvidace a bonifikace útrat i výstupků při pochodech; srov. sněmy r. 1705 (str. 39) a 1706 (str. 27), kdy také pomýšlelo se zavésti v zemi jednu stálou maršrutu.

Nicméně právě předpisy z r. 1684 zůstaly pravidlem i pro dobu pozdější. Instrukce krajských hejtmanů z r. 1706 (čl. 9) výslovně dovolávala se snešení sněmovního z r. 1684, kdežto instrukce z roku 1731 (čl. 14 a 15) pouze ještě připojila některé předpisy instrukce moravské z r. 1706 (čl. 9). Arci však za Karla VI. také výbor zemský míval pravidelně činiti s každým vojenským tažením. Místodržící sdíleli se se zemským výborem o podání vrchního vojen. komisaře, udávající skutečný počet a náležité porce vojska, jež mělo zemí táhnouti, načež sám zemský výbor spolu s vrchním voj. komisařem ujednával cestu (maršrutu) i nocleby či stanice; místodržící pak zase potvrzovali toto ujednání, a zasílali je krajským úřadům, by se dle toho řídili. Podobně když po provedeném tažení úřady krajské místodržícím zaslaly likvidace útrat pochodních a výstupkův, i také kvitance důstojníkův o etapním stravování, místodržící podávali to vše zemskému výboru, aby ve přítomnosti vrchního voj. komisaře, bankálního zástupce a některých přibraných důstojníků likvidace ty adjustoval, a při berničném úřadě opatřil náhradu, t. srážku na berni.[54])

Úřední instrukce krajských hejtmanů z r. 1706 a 1731 kladly na to váhu, aby za příčinou pořádku vždy oba hejtmané, neb aspoň jistě jeden, byli přítomni vojenským průchodům, aby nespoléhali na komisaře a nad potřebu jich nezřizovali. Mimo to byli povinni, svémocně neodchylovati se od vykázané cesty, pečovati o dostatek potřebných potravin (dle instr. 1706 o dovoz jejich podlé repartice), nedopouštěti vojsku porcí přes náležitou listu či ordinanci, brániti výtržnostem a pečovati o jejich nápravu, i vůbec nestranně a nezištně zachovávati rovný poměr mezi obyvateli při všech vojenských břemenech, jak při pochodech, tak v ubytování. Instrukce z r. 1731 vůbec zavazovala krajské hejtmany, aby plnili veškeré cís. resoluce vydané o tažení a ubytování vojenském; i ještě zvláště přikazovala jim, aby bez pořádné insinuace místodržících žádných pochodů nepřijímali a nedoprovázeli, a nicméně aby na hranicích zemských tam, kudy pochody obyčejně se dály, vybrali a poučili spůsobilé osoby pro případ pochodů neočekávaných, též aby sousedním hejtmanům o nastávajících pochodech v čas dopisovali. A jako hejtmané při nastávajícím pochodu vydávali průvodčím komisařům tabelly s udáním bytův a porcí, tak po skončeném pochodu požadovali od nich řádné zprávy, načež sami posílali místodržícím obšírné relace s tabellami vykazujícími veškeré útraty a výstupky.[55]) —

---

[54]) Systema des Kön. Böheimb. Jelikož do té doby zůstávala sazba 6 kr. za porci mužskou (1 libra masa, 2 libry chleba a pintu piva) i koňskou, stavové od r. 1715 viděli se nuceni stravovatelům vojska na pochodě na každou porci přidávati ještě 6 kr. z domestika.

[55]) Instrukce 1706 čl. 9, 1731 čl. 14 a 15. Hejtmané také kromě voj. průchodů nesměli bez dovolení místodržících žádnou přípřež udíleti. Instrukce z r. 1695 žádala

Konečně sluší tu ještě zvláště vytknouti úkoly správy krajské ve příčině vojenských výtržností čili „výstupků", jež mohly se díti jak při ubytování, tak zvláště při pochodech.

Nehledě k likvidaci a srážce škod (str. 321) krajským hejtmanům k žádosti sněmu r. 1636 bylo také přikázáno, aby vojáky, kteří při pochodech odlučovali se od plukův a setnin, i škodili obyvatelstvu, s pomocí sousedních stavův a jich poddaných brali do vazby a trestali.[56] Později dle sněmů r. 1656 a 1657 zvláštní důstojník se 12 neb 15 jízdnými měl krajským hejtmanům pomáhati k utvrzení bezpečnosti v kraji, především k jímání vojáků, kteří by kromě svého bytu byli postiženi bez řádného nového „pasbrifu", a snad po cestách za kořistí a loupeží se toulali; provinilci byli pak vydáváni právu vojenskému.[57] Vůbec, jak jsme viděli, byly nejednou obnovovány patenty o vojenské kázni, a podobně byl znova připomínán povinný respekt ku krajským hejtmanům a komisařům, jimž náleželo zvláště poddaných se ujímati.[58]

Zvláště zevrubné předpisy o „výstupcích" vojska buďto v bytech buďto na pochodech uvedl sněm r. 1684. Dle toho žaloby na výstupky vojska náleželo podávati v praeklusivní lhůtě 3 neděl buďto krajským hejtmanům nebo místodržícím, i zároveň udávati všecky půtahy a průvody, po případě žalobu stvrzovati přísahou. Místodržící s vrchním vojen. komisařem starali se o brzkou nápravu, a byla-li věc pochybna, zřizován k rychlému a konečnému rozhodnutí zvláštní delegovaný soud. Jestliže škod a výstupků při tažení dopustilo se vojsko, jež bylo jiné zemi k vychování vykázáno, náleželo podobně ve 3 nedělích prokázati je vysvědčením krajských hejtmanů nebo komisařů, načež místodržící

---

krátce, aby hejtmané krajští větším průchodům sami bývali přítomni, aby při tom netrávili na útraty stavů neb ubytovatelův, a nedávali se s důstojníky hostiti, ani toho nedopouštěli komisařům, aby netrpěli žádných úplatkův a zpropitných, aby sami neužívali přípřeže k vlastnímu užitku (čl. 4—6); předpisy o úplatcích a přípřeži přešly do instrukcí 1706 a 1731.

[56]) Sněm z března 1636, str. 27.

[57]) Sněmy r. 1656, str. 10; 1657, str. 12. V prvém sněmu (str. 9) uveden patent z 28. břez. 1656 o povinnostech důstojníků k udržování přísné kázně, a jejich odpovědnosti.

[58]) Ku př. sněm r. 1649 (str. 14) ukládal kraj. hejtmanům, aby podanných „ve všech případnostech věrně se ujímali a chránili"; dle sněmu r. 1660 (str. 12) komisaři měli pečovati o „zachování lidí při jich hospodářství". — Již dle vojenské instrukce z r. 1646 hejtmané měli při plukovních komisařech, po případě při generálním komisařství naléhati na nápravu excessův a exorbitancí. Sněm r. 1666 (str. 17) napomínal hejtmany, aby dle patentův o kázni netoliko důstojníkům a vojákům zapověděli zpropitné, „stolní pomoci" a jiné exakce přes náležité porce, nýbrž aby také nikomu nedopouštěli v to se uvolovati a takto zlý příklad dávati. Sněm 1679 přisoudil krajským hejtmanům též uznání o ceně potravin, jež vojsko při ubytování nebo na pochodě vynutilo, a jež tedy podobně jako diskrece, stolní peníze a j. měly zase býti sráženy (str. 9).

(per litteras mutui compassus) obraceli se o náhradu ke správě té země, jíž pluk byl vykázán.[59]) Později sněm r. 1686 dovolil vojsku, aby s obyvateli a poplatníky činilo porovnání o náhradu škod a výstupků (nikoliv o stravování etapní), ale nejinak než při úřadě krajském a jen z dobré vůle, bez nucení.[60])

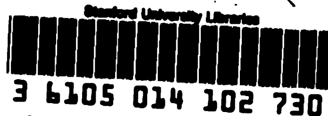
Při těchto předpisech již zůstalo. Za Karla VI. náleželo domáhati se náhrady výstupků nejprve při krajském úřadě, jenž věc vyšetřoval a při důstojníku v kraji velícím hlásil se o zadostučinění; po případě vznášena věc dále na stábního důstojníka v zemi velícího, a jestliže ani tu nebylo žalobě vyhověno, úřad krajský zasílal všecky spisy místodržícím k dalšímu opatření.[61])

[59]) Sněm 1683—4, str. 24—33. Škody vůbec, a zvláště nemírná přípřež, měly poddaným býti nahražovány nikoli dle etap, nýbrž dle pravé, v zemi běžné ceny (srážkou na vychování soldatesky).

[60]) Sněm 1685—6, str. 17. Stavové domáhali se také toho, aby praeklusivní lhůta k likvidaci útrat při tažení byla prodloužena na 6 neděl, avšak panovník byl ochoten jen jednotlivě skrze místodržící od pravidla upustiti. Ostatně o lepší likvidaci excessů srov. sněmy r. 1705 a 1706.

[61]) Systema des K. B. i instrukce hejtmanů z r. 1731, čl. 16. Hejtmané měli výstupky pilně poznamenávati, a za příčinou náhrady věrohodně zvláště specifikovati excessy důstojníkův a prostých vojáků; instr. 1706 čl. 9, 1731 čl. 14. — Srov. též sněm r. 1725, str. 16.

OBSAH.

DATE DUE

